

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Toktamış Ateş

TÜRK DEVRİM TARİHİ

6. Baskı

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

TOKTAMIŞ ATEŞ

1944 yılında İstanbul'da doğdu. Orta ve lise öğrenimini Avusturya Ortaokulu'yla (Sankt Georg) Vefa Lisesi'nde tamamladı. Eğitimine İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde devam etti. Fakültenin 1967 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset İlmi Kürsüsü'ne asistan olarak atandı. 1969'da doktor, 1974'te doçent, 1982'de profesör oldu. İktisat Fakültesi'nin yanısıra değişik kurumlarda dersler verdi. Yine ders vermek amacıyla, çeşitli dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri (Iowa) ve Almanya'da (Berlin-Münih) bulundu.

Halen İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda Bilgi Üniversitesi'nin kurucuları arasındadır ve mütevelli heyeti üyesidir. *Cumhuriyet*, *Bugün* gazeteleri olmak üzere çeşitli yayın organlarında yazılar yazmaktadır. Şimdiye dek yayınlanan 30'u aşkın kitabı vardır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

**TOKTAMIŞ ATEŞ
TÜRK DEVRİM TARİHİ**

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 5
TARİH 2

ISBN 978-605-399-143-4

KAPAK BMM'NİN İLK TOPLANTILARIN BİRİNDE MUSTAFA KEMAL

1. BASKI İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ YAYINLARI, İSTANBUL, 1979
2. BASKI DER YAYINLARI, İSTANBUL, 1982
3. BASKI FİLİZ YAYINEVİ, İSTANBUL, 1986
4. BASKI DER YAYINLARI, İSTANBUL, 1989
5. BASKI DER YAYINLARI, İSTANBUL, 1993
6. BASKI DER YAYINLARI, İSTANBUL, 1997
7. BASKI DER YAYINLARI, İSTANBUL, 1998
8. BASKI DER YAYINLARI, İSTANBUL, 1989

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI'NDA
GENİŞLETİLMİŞ 1. BASKI, İSTANBUL, KASIM 2000
2. BASKI İSTANBUL, EYLÜL 2001
3. BASKI İSTANBUL, EKİM 2002
4. BASKI İSTANBUL, EYLÜL 2004
5. BASKI İSTANBUL, EYLÜL 2007
6. BASKI İSTANBUL, MART 2010

© BİLGİ İLETİŞİM GRUBU YAYINCILIK MÜZİK YAPIM VE HABER AJANSI LTD. ŞTİ.
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, NO: 43/A KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 52 59 - 311 52 62 / FAKS: 0212 297 63 14

www.bilgiyay.com
E-POSTA yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN FAHRİ ARAL
TASARIM MEHMET ULUSEL
DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ
DÜZELTİ KERİM DEĞERMEÇİ, L. HİLAL AKGÜL, REMZİ ABBAS
BASKI VE CİLT SENA OFSET AMBALAJ VE MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
LİTROS YOLU 2. MATBAACILAR SİTESİ B BLOK KAT 6 NO: 4 NB 7-9-11 TOPKAPI İSTANBUL
TELEFON: 0212 613 03 21 - 613 38 46 / FAKS: 0212 613 38 46

Istanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
Istanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü tarafından kataloglanmıştır.

Ateş, Toktamış Ateş
Türk Devrim Tarihi / Toktamış Ateş
p. cm.
Includes bibliographical references (p.) and index
ISBN 978-605-399-143-4

1. Turkey—History—Revolution, 1918-1923.
 2. Turkey—History—Revolution, 1918-1960.
- DR590.T627 2010

TOKTAMIŞ ATEŞ
TÜRK DEVRİM TARİHİ

**Yaşamımdaki en yürekten devrimcinin;
babam Ahmed Ateş'in onur verici anısına...**

İçindekiler

ix Önsöz

xiii 5. Baskıya Önsöz

1 KURAMSAL YAKLAŞIM

5 1- Atatürk'ü Doğru Algılamak

15 2- Bilim, Toplumsal Bilim ve Tarih Bilimi

15 Bilim ve Toplumsal Bilim

17 Tarih Bilimi

21 3- Değişim ve Nesnel Nedenleri

23 4- Temel Kavramlar

23 Genel Görüşler

24 Devlet ve Unsurları

26 Ulus-Halk

31 Ülke ve Örgüt

31 Ülke

33 Örgüt

34 Hukuk

38 Ekonomi ve Sınıf

40 Devrim

43 Türk Devrimi

45 TARİHSEL YAKLAŞIM

47 1- 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu

58 2- 18. ve 19. Yüzyıllarda Dünya Siyasal Dengesi

63 3- Osmanlı İmparatorluğu'nda Düşünce Akımları

63 Osmanlıcılık

66 Batıcılık

70 İslâmcılık

73 Türkçülük

79 SAVAŞ DÖNEMİ**81 I- SAVAŞ ÖNCESİ**

71 1- Müttefiklerin İlkeleri, Mondros Mütarekesi ve İzmir'in İşgali

95 2- Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı ve Sonrası

95 Mustafa Kemal Samsun'a Giderken Genel Durum ve Cepheler

100 Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri

114 İşgale Karşı Başlayan Bölgesel Direnişler

122 3- Son Osmanlı Meclisi

122 Meclisin Seçilişi, Bünyesi ve Havası

127 Cephelerdeki Durum

129 TBMM'nin Açılmasından Önceki Ayaklanmalar

134 Misak-ı Milli ve İstanbul'un İşgali

142 4- Büyük Millet Meclisi

142 Meclisin Toplanması ve Açılması

151 Meclisin Bünyesi, Ruhu ve İçindeki Gruplar

153 Büyük Millet Meclisi'nden Birkaç Görüntü

159 II- ULUSAL SAVAŞ

159 1- Yunan İlerlemesi ve Sevr Barış Antlaşması

159 Yunan Saldırısı ve Bursa'nın Düşüşü

161 Sevr Antlaşması

165 Sevr'den Sonra Batı Cephesi

169 2- İç Ayaklanmalar

170 İç Ayaklanmaların Nedenleri

171 I. ve II. Düzce Ayaklanmaları

174 I. ve II. Yozgat Ayaklanmaları

176 Çerkez Ethem Ayaklanması

179 Koçgiri Ayaklanması

183 3- Doğu ve Güney Cepheleri ve Savaş İçindeki

Türk Dış Politikası

183 Doğu Cephesi'ndeki Başarılar ve Antlaşmalar

184 Güney Cephesi ve Ankara Antlaşması

187 Savaş İçinde Türk Dış Politikası

190 4- Batı Cephesi'ndeki Büyük Zafer ve Lozan Antlaşması

190 Büyük Taarruz ve İzmir'in Kurtuluşu

195 Büyük Taarruzu İzleyen Gelişmeler ve Mudanya Mütarekesi

199 Lozan Barış Antlaşması

207 DEVRİMLER DÖNEMİ**212 I- ÖNCÜ DEVRİMLER****213** 1- Saltanatın Kaldırılması**218** 2- Cumhuriyet'in Kurulması**224** 3- Laiklik ve Hilafetin Kaldırılması**224** Genel Olarak Laiklik Kavramı ve
Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Durum**226** Hilafetin Kaldırılması**230** 4- 1924 Anayasası ve Çok Partili Yaşam Deneyimi**230** 1924 Anayasası ve 1961 Anayasası'yla Karşılaştırılması**231** Terakkiperver Fırka ve Şeyh Sait Ayaklanması**237 II- GELİŞEN DEVRİMLER****237** 1- Hukuk Devrimi**243** 2- Eğitim Devrimi**243** Genel Olarak Eğitim Devrimi ve İlkeleri**247** Harf Devrimi**250** Uluslaşma Çabaları; Tarih ve Dil Devrimleri**254** 3- Sosyal Yaşamla İlgili Devrimler**255** Şapka Devrimi ve Kılık-Kıyafet Düzenlenmesi**257** Zaman Ölçülerinin ve Değer Ölçülerinin Değişimi**258** Soyadı Yasası**259 Ekler: Söylevler, Belgeler, Yazılar****307 Kurtuluş Savaşı'nda Kim Kimdir?****333 Kurtuluş Savaşı'nda Basın****339 Kurtuluş Savaşı'nda Kuruluşlar****353 Türk Devrim Tarihi Kronolojisi****417** Kaynakça**425** Dizin

Önsöz

Türk Devrim Tarihi ya da resmî söylemiyle Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersini başta İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi olmak üzere, değişik kurumlarda 1978'den beri okutmaktayım. Buna göre, yaklaşık çeyrek yüzyıldır bu dersi veriyorum.

Elinizde tutmakta olduğunuz kitap, o günden bugüne defalarca basıldı. Bu baskı “resmen” 9. baskısı oluyor ama bu arada korsan olarak çok daha fazla sayıda basıldığını da tahmin ediyorum.

Aslında her yeni baskı öncesinde “kitabı bir gözden geçirme ve bazı değişiklikler yapma” kararı vermeme karşın, bu baskıya kadar bunu yapmadım. İlk kez bu baskıda “Kuramsal Yaklaşım” başlığıyla bir ek yazdım ve eski baskılarda bulunan “Temel Kavramlar” öncesinde üç yeni bölüm ekledim. Bunlar “Atatürk’ü Doğru Algılamak”, “Bilim Kavramı”, “Toplumsal Bilimler ve Tarih Bilimi” ile “Değişim ve Nesnel Nedenleri” başlıklarını taşıyor.

Türkiye’de “siyasal İslâm”ı yaşama geçirme çabaları bir türlü engellenmiyor. Memleketimizin; insanı zaman zaman isyan ettiren ekonomik ve toplumsal yapısı, ezilen kitlelerde, yeni arayışların ortaya çıkmasına neden oluyor. Ve bazıları, kurtuluşlarının “şeriat düzeni” içinde olabileceğini sanıyor.

Oysa ki şeriat devletlerinin ya da şeriat devleti olduğunu iddia eden devletlerin durumu ortada. Üstelik bunlardan bir kısmı büyük doğal zenginliklere sahip. Ama aydınlanma sürecini yaşayamayan ve “vatandaş” ya da “yurttaş” olmanın hak ve sorumluluklarından haberi olmayan toplumlar, bir türlü toparlanamıyor.

Türkiye, Mustafa Kemal aydınlanmasını yaşayabilmiş bir devlet olarak çok şanslı. Ama birileri bu şansı tepmeye çaballıyor.

Bu kitabın bundan yıllarca önce yayınlanan 3. baskısına yazdığım “önsöz”de şöyle diyordum:

“Bu kitabın 3. baskısının yapıldığı 1982 başıyla, şu satırları yazmakta olduğum 1984 sonları arasında geçen dönemde, köprülerin altından çok sular geçti, çok şeyler değişti. 2547 Sayılı Yüksek Öğrenim Kanunu çerçevesinde bu dersin adı da değişti ve *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi* oldu. İnkılap ve devrim sözcükleri, zaten ilgili bölümde de anlattığım gibi, aynı sözcüğün Türkçe ve Osmanlıca ifadesinden başka bir şey değil. Fakat 12 Eylül 1980 öncesinin korkulu günlerinin etkisiyle olacak, kimi sözcükler, bir anlamda mahkûm edildi. “Devrim”, “devrimcilik”, “ülkü”, “ülküculük” vb. gibi. Oysa ki bu sözcükleri Atatürk çok severdi ve dilinden düşürmezdi.

Aradan geçen bu üç yıllık dönemde tek değişen bu dersin adı olmadı. Çevre koşulları değiştiççe insanlar değişti, tutumlar değişti, kimileri için beklentiler değişti. Her ne kadar “değişmenin” kaçınılmazlığına inanmış bir kişi isem de, benim beklediğim “değişme”, ileriye doğru bir değişme idi. Oysa ki pek çok şey geriye doğru değişti. Toplumlarda yaşamında böylesine kısa dönemlerin lafı bile olmaz. Ama ne yapalım ki, insan ömrü çok kısa ve insan değerlendirmesini kimi zaman kendi yaşamı çerçevesinde yapıyor.

Değerli araştırmacı Yalçın Küçük son kitabında, “... İlk Türk aydınları ağlamaya pek düşkündüler. Çeşitli anılarda, Türk aydınlarının bazen bir odada bir grup halinde ağladıklarını okudum. Zamanla ağlamamayı öğrendiler. Duyarlı idiler ve piştiler...” diyor. Galiba ben, henüz pişmeyen türdenim. (Zaten kimilerinin düşündüğü anlamda aydın olduğumu da pek sanmıyorum.) Bu kitabın 3. baskısını hazırlamak için bazı anı ve kaynakları yeniden ele aldığımda, içimden yükselen heyecan dalgalarını bastırmakta çok güçlük çektim.

Bu kitabın ilk baskısının yapıldığı günlerde “Atatürkçüyüm” demek, kimi çevrelerde neredeyse ayıplanırdı. Üçüncü baskısının önsözünü yazdığım bugünlerde ise, herkes “Atatürkçü” kesildi. Neredeyse Atatürkçü olmamak, vatan hainliği sayılacak. Öyle Atatürk yorumları çıktı ki, inanılır gibi değil. Ama her şeye karşın sonsuzca umutlu ve dirençliyim. Şairin dediği gibi,

*“bir gece sabaha karşı
dehşetini birden kaybedecek gelmeyişin
ıslığının tadında bir değişme*

*İç tartışmalarında büsbütün başka bir tutum
büsbütün başka kıvılcımlar
ve en padişah korkulara direnebilen
yepyeni bir Mustafa Kemal davranışı.”*

Kitabın 4. baskısı için 1989’da yazdığım Önsöz’de şu satırlar yer alıyordu:

“... Geçtiğimiz yıllarda Atatürk’e ve düşüncelerine en acımasız ve sert darbeler; kimi ‘sözde’ ve ‘sahte’ Atatürkçülerden geldi. Bunlardan kimileri bilinçli, kimileri bilinçsiz idiler. Ama sonunda çıkan manzara onları da ürküttü. Türkiye’de, İran modeline uygun bir din devleti talepleri ortaya çıkınca, yeniden Atatürk’ü anımsadılar.

Aslında benim kesinlikle böyle bir endişem yok. Türkiye çok daha olumsuz koşullar altındayken, çıkış yolunu bulabilen bir devlettir. Çağdaş uygarlık düzeyinin altına düşmeyeceği de açıktır. Ancak son yılların beni endişelendiren konusu “bağımsızlık” konusudur. “Dünya ekonomisine entegre olacağız” derken ve neredeyse sorumsuzluk ölçüsünde dış dünyaya borçlanırken, bağımsızlığımızı önemli ölçüde tehlikeye attık gibime geliyor. Atatürk Türkiye’sinde kimilerinin Singapur’a, Hong Kong’a özenmesi, gerçekten insana acı veriyor. Ama bu badirelerden salimen çıkacağımızı umut ediyorum.”

Şimdi, yeni bir yüzyıla girdik. Ve Türk devrimi’nin temel sorunları, hâlâ tam anlamıyla çözümlenemedi. Toplumun tüm değerler sistemi ve ahlâk anlayışı derin sarsıntılar geçiriyor. Tüm “kavramlar” altüst edilmek isteniyor. Toplumdan yükselen “değişim” taleplerini yoz girdaplara çekmek isteyen kimi güç sahipleri, toplumu 19. yüzyıl başlarının “vahşi kapitalizmine” çekme çabalarını “devrimcilik” olarak isimlendiriyorlar. Toplumda oligarşik bir yönetimin zeminini hazırlama çabaları, “devrimcilik” olarak isimlendirilir oldu.

Garip bir “yükselen değerler” kavramı ortaya atıldı. Para kazanan, iş bitiren insanlar, “makbul” insanlar sayılıyor. Dürüstlük, vefa, çalışkanlık gibi kavramlar, “enayilik” olarak değerlendiriliyor. Yakalananlar ise, sadece “beceriksiz” sınıfına layık görülüyor. Ve tüm bunlar “ilericilik” adına ileri sürülüyor.

“Şahin bakışlı” bir Mustafa Kemal’den söz ederseniz, kimi çevrelerin gözünde “tutucu”sunuz. Marx, Engels, Lenin, Mao gibi isimler, çoktan tarihin çöp sepetine atıldı bazıları tarafından.

Nice kanlar, nice emekler ve nice terle oluşturulan memleketimizi parçalamak isteyenler de bunlar. Yok efendim, “üniter devletin modası geçmiş”miş, yok efendim “eyalet sistemine geçmek gerekir”miş... Lozan’a

karşı Sevr'i savunanlar da var. "Acaba dökülen bunca kan, bunca emek, bunca alın teri boşuna mıydı", diye düşünüyor insan.

Bir etnik mozayik olan Türkiye'mizde, etnik esasa dayanan özerklikten bahsedenler var. Acaba geriye ne kalır ki?

Kimileri de Atatürk'e dil uzatamadıklarından, orduyu hedef alıyorlar. Neymiş efendim, "Cumhuriyetimizi ordu kurduğu için, sivil topluma geçemiyormuşuz." Ya da "Asker lekeli olmayan bir anayasa yapmadan, demokrasiyi kuramazmız." Ve bunlara benzeyen bir sürü saçmalık.

Resmî tarihimiz, yalanmış. Ve edepsizliği öylesine ileri götürdüler ki; Mustafa Kemal, diye söze başlayınca, "Sen resmî tarihi savunuyorsun" diye saldırıyorlar insana. (Tabii bizler de bunlara pek pabuç bırakmıyoruz ve bırakmak niyetinde değiliz.)

Atatürk demokrasiyi getirmemiş... Elbette getirmedi. Çünkü getiremezdi. Özgürlükçü bir demokrasinin oluşması için gereken bazı koşullar vardır. Bunların en temelleri; "eğitilmiş, kültürlü bir toplum", "gelişmiş bir iletişim ağı", "gelişmiş bir ulaşım şebekesi", "istikrarlı bir ekonomik yapı", "ileri düzeyde toplumsal örgütlenme" vb.dir. 1920'lerin Türkiye'sinde bunların hangisi vardı? Hangisi olabilirdi? Nasıl kuracaktınız özgürlükçü demokrasiyi? Kaldı ki, o günlerin Avrupa'sında bile bugünkü anlamıyla özgürlükçü demokrasi yoktu. Fransız kadınları, Türk kadınlarından çok sonra gidebildiler sandık başına. Özgürlükçü demokrasi o günlerde bir hedef, bir amaç idi. Bugün ulaşılmış bulunan bir hedef ve amaç."

Türk Devrim Tarihi'nin bu yeni baskısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları arasından yayınlanıyor. Kitabın yeni ve çağdaş biçimini, değerli arkadaşım Fahri Aral'a borçluyuz. Zaten bu kitap, bunu izleyecek olan ders kitaplarının ilki. Bu arada; yasal olarak ders veremediğim İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yaptığım ve Türk Devrim Tarihi dersinin içeriğini özetlediğim dokuz konferansı, "Yaşasın Cumhuriyet" başlığıyla yayınlıyorum. Her iki kitabın düzeltmelerini Türk Devrim Tarihi Araştırma Merkezi okutmanlarından Hilal Akgül ve Oya Dağlar yaptılar. Hepsine minnet borçluyum.

Ancak kitaptaki her türlü eksiklik ve yanlışlığın sorumlusu elbette benim. Ve her ne olursa olsun, kitabın bu haliyle daha zevkle okunacağını ve öğrencilerimize yararlı olacağını umud ediyorum.

6. Baskıya Önsöz

T*ürk Devrim Tarihi* başlığını taşıyan bu kitap, şimdiye dek sanıyorum (korsanlarıyla birlikte) 15. baskıyı geçti. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları arasında da, beşinci baskı olarak okuyucunun karşısına çıkıyor.

Bu kitabı; temel olarak, ders kitabı biçiminde kaleme almıştım. Fakat ders kitabı olmanın dışında, bu konulara ilgi duyanlara da hitap edeceği umudu içindeydim. Zaman, bu umudumun gerçekleştiğini gösterdi. Ve kitap, beklediğimin üzerinde bir ilgiyle karşılandı ve bu ilgi, günümüzde devam ediyor.

Kitabın bu baskısında, fazla bir değişiklik yapmadım. Sadece, zaten çok az olan bazı baskı hatalarını düzeltmekle yetindik. Bu konuda, Türk Devrim Tarihi Araştırma Merkezi öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. L. Hilâl Akgül'e teşekkür borçluyum. Aynı şekilde, titizliğiyle zaman zaman beni boğsa bile, değerli arkadaşım Fahri Aral'ın hakkını ödeyemem. Fakat kitabın her türlü hatasından, elbette ben sorumluyum.

Bu altıncı baskının da, eski baskılarda olduğu gibi ilgi uyandıracağına umudu içindeyim.

TOKTAMIŞ ATEŞ
Kuştepe, 2010

KURAMSAL YAKLAŞIM*

(*) 1980'de birinci baskı için yazılmış olan bu bölüm değiştirilmemiş, salt bazı eklemeler yapılmıştır.

Türk İnkılap Tarihi Dersleri 1980'lerdeki resmî söyleyişle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini ve yaşama ilkelerini Cumhuriyet'in yeni yetişmekte olan kuşaklarına öğretmek, benimsetmek, ya da bu ilkelere olan bağlılığı perçinlemek için; Türkiye'deki tüm üniversite ve yüksek okullarda yasa gereği okutulan bir konudur. Bu dersin okutulmasıyla ilgili yönetmelik 24 Ekim 1934 gün ve 2/1357 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenmiş ve daha sonraları 4204 sayılı yasa bu kararnamenin yerini almıştır.

Ancak bu dersin Türkiye'deki tüm yüksek öğrenim kurumlarında ortak bir ders olarak okutulmasına karşın; dersin nasıl okutulması gerektiği konusunda ortak bir anlayış yoktur. Her ne kadar Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü bu konuda ortak bir taslak önerisi getirmişse de,¹ bu öneri etrafında bir fikir birliği sağlanmış değildir.

12 Eylül 1980'i izleyen yasal düzenleme içinde Türk Yüksek Öğrenimi'ni düzenlemeye yönelik 6 Kasım 1981 tarih ve 2457 sayılı Yükseköğretim Kanunu çerçevesinde adı "Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi" olarak belirlenen ve Türkiye'deki tüm yüksek öğretim kurumlarının tüm sınıflarında zorunlu ders olarak konulan bu dersin nasıl okutulması konusunda günümüzde ortak bir anlayış ortaya çıkamamıştır. En yüksek düzeyde toplanan komisyonlar bile bu konuda belirli bir yetersizlik içinde kalmışlar; dersin hangi kapsam içinde ve nasıl okutulması gerektiği konusunda ortak bir noktaya vara-

1 Bu taslak için bkz. Prof. Dr. İnal Cem Aşkın, *Yüksek Öğretimde ve İşletmecilik Okullarında Türk Devrim Tarihi, Öğretim ve Eğitimi*, ESADER, C-XIII, sayı 1, Ocak 1977, s.510-580.

mamışlardır. Yani 1980 öncesi ile sonrası arasında bu konuda önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Devrim Tarihi'nin konusu, bu dersi okutan kimi hocaların gözünde Cumhuriyet döneminde yapılan "Devrimlerle" sınırlı kalmış ve "Devrim Tarihi" devrimlerin kronolojik bir sınıflandırılması olarak sunulmuştur.² Kimi Devrim Tarihi hocaları ise, bu dersin çerçevesinde "Devrim Tarihi Felsefesi"nin incelenmesini önermektedirler.³ Fakat acı bir gerçek; kimi yüksekokul ve üniversitelerde bu dersi veren öğretim üyeleri, bazen çok farklı alanlarda okullarını bitirme durumunda olan öğrencilerine aşırı hoşgörülü olabilmüşler ve "Devrim Tarihi" dersi, liselerimizde okutulan "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" dersinin konu ve kapsamıyla sınırlı kalmıştır.

Bize kalırsa "Devrim Tarihi" dersi, "Atatürk Devrimleri"nin mantığının, felsefesinin, sonuçlarının ve sorunlarının tartışılması gereken bir "arena", bir "forum" olmak zorundadır. "Şu tarihte yapılan bir devrim, günümüzde ne durumdadır, bunun nedenleri nelerdir, ne gibi bir çözüm bulunabilir?" gibisinden sorular sürekli işlenmeli ve yeni yetişen kuşakların katkısıyla sürekli oluşan yeni potalarda, bu kuşakların ideolojik yapısı yeniden kalıba dökülmeli ve bu işlem kesintisiz bir şekilde sürdürülmelidir.⁴

Bu iş için her şeyden önce "Devrim"ın tanımının yapılması gerekir.* Daha sonra devrime yol açan nedenler, ya da devrimi zorunlu kılan nedenler incelenmelidir. Daha sonra da, gerçekleştirilen devrimler ele alınıp, ne durumda oldukları ve ne durumda olmaları gerektiği tartışılabilir. Devrimler değişmeyen kalıplar değil; ilerleyen, ilerlemesi gereken bir gelişim sürecinin başlangıcıdır. "Devrim Tarihi" bu bakış açısıyla okunmalı ve okutulmalıdır.

Atatürk Devrimleri, Türk Devrimi'nin temellerini oluşturur. Ancak kitabımızın daha ileri bölümlerinde sık sık değineceğimiz gibi; bu devrimlerin bir başlangıç noktası olarak alınması ve daha ileri gidilmesi bir yana, günümüzde bu devrimlerin bile kimisinden geriye düşmüş bulunuyoruz. Elbette bunun nedenleri ve çözümleri üzerinde durulması gerekir. Fakat bana öyle geliyor ki, her şeyden önce Atatürk'ün doğru algılanması gerekir.

2 Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün taslağı da bu konuda yetersiz kalmaktadır. Bkz. Cavid Orhan Tütengil, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1975.

3 Bu konuda yapılan ilginç bir tartışma için bkz. *Milliyet* gazetesi, "Düşünenlerin Forumu", 6 Aralık 1978.

4 Prof. Dr. Özer Ozankaya'nın yapmış olduğu bir araştırmanın bulguları da Devrim Tarihi dersine olan ilgisizliğin, bu gibi yöntemlerle önemli ölçüde giderilebileceğini ortaya koyuyor. Bkz. *Türk Devrimi ve Yüksek Öğretim Gençliği*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 414, Ankara, 1978.

(*) Burada "devrim" sözcüğü "inkılap" sözcüğü ile eşanlamli kullanılmaktadır. Bu sözcük "ayaklanma" anlamına gelen "ihtilal" sözcüğü ile karıştırılmamalıdır.

1- Atatürk'ü Doğru Algılamak

Burada öncelikle son derece temel bir nokta üzerinde durmak istiyoruz. Bu da Atatürk'ün meşruiyetçiliği ya da yasal çerçeve içinde kalma konusunda gösterdiği büyük özen ve duyarlılıktır. Zira günümüzde kendini bilmez kimi kişilerin Atatürkçülük adına neredeyse “halk için halka rağmen” sloganını benimsetmeye çalıştığını hayret ve üzüntüyle gözlemekteyiz. Oysa ki Atatürk, tüm kitabımız boyunca zaman zaman değineceğimiz üzere attığı her adımda arkasında ulus iradesini ve bu iradenin tecelli ettiği Büyük Millet Meclisi'nin iradesini görmeye ve göstermeye aşırı özenen bir liderdi. Her ne kadar biraz ilerde yazacaklarımızın bir tekrarı olacaksa da, Atatürk'ün ulus iradesine ve bu iradenin temsilcilerine gösterdiği büyük saygıyı bir de kitabımızın bu bölümünde ele almak istiyoruz. Bu konuyu “Kuramsal Yaklaşım” adı altında genişliğine ele almak istememizin bir nedeni de, ilerideki bölümlerde dağınık bir biçimde ele alınan konuyu derli toplu ve bütünlük içinde vurgulayabilmektir.

Mustafa Kemal daha delikanlılık çağlarında “meşru” bir iktidarın ancak ulusun iradesine dayanarak oluşturulabileceğine inanmış ve özgürlüğün olmadığı ortamda yaşamaktan- sa her türlü tehlikeyi göze alarak buna karşı örgütlenmeye çalışmıştır (bkz. Ek 1).

1906'da Suriye'de görevli iken gizlice geldiği Selanik'te Askerî Rüştîye öğretmenlerinden Hakkı Baha (Pars)'ın evinde güvendiği arkadaşlarıyla yaptığı toplantıda şunları söylüyordu:

Mustafa Kemal için “Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki, din Allah ile kul arasındaki bağılıktır.” Ona göre, dîni siyasete alet etmek isteyen dîn simsarlarına izin verilmemelidir.

“Millet zulüm ve istibdat altında mahvoluyor. Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlal vardır. Her terakkinin ve kurtuluşun anası hürriyettir. Tarih bugün biz evlatlarına büyük vazifeler tahmil ediyor. Ben Suriye’de bir cemiyet kurdum. İstibdat ile mücadeleye başladık. Buraya da bu cemiyetin esasını kurmaya geldim... Sizden fedakârlıklar bekliyorum. Kahhar (kahredici) bir istibdata karşı ancak ihtilal ile cevap vermek ve köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, MİLLETİ HAKİM KILMAK, hülâsa vatan kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum...”⁵

Mustafa Kemal’in kurduğu ve örgütlendiği Vatan ve Hürriyet teşkilâtı daha sonra İttihat ve Terakki ile birleşecek ve II. Meşrutiyet’in itici gücü olacaktır. Ancak Enver Bey’le olan sürtüşmesi nedeniyle Mustafa Kemal bu dönemde en önde yer almayacaktır.

I. Dünya Savaşı sırasında özellikle Çanakkale Cephesi’ndeki başarılarından ötürü Anafartalar Kahramanı olarak isim yapan Mustafa Kemal, savaşın yitirildiğini daha 1917’de anlamış, fakat Almanya’dan ayrı olarak barış yapılması konusundaki önerilerini kimseye dinletememişti. Bu arada 1917 sonunda Vahdettin henüz veliaht iken birlikte yaptıkları bir Almanya gezisi sırasında Vahdettin’i etkilemeye çabalamış, fakat bunda da başarılı olamamıştı. Eğer 2 Temmuz 1918’de VI. Mehmet olarak tahta çıkan Vahdettin, Enver Paşa’nın değil Mustafa Kemal’in önerilerini dinlemiş olsaydı, belki de hem ülkesi, hem de kendisi için çok daha iyi olurdu. Ayrıca yine aynı dönemde Mustafa Kemal tedavi için Karlsbad’da olmasaydı belki etkileme olasılığı daha yüksek olurdu.

30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Mustafa Kemal, “Yıldırım Ordular Grubu” olarak da isimlendirilen 7. Ordu kumandanlığındaydı. 8 Ekim 1918’de istifa eden Talat Paşa kabinesinin yerine İzzet Paşa’nın sadrazamlığında bir kabine kurulmuş ve mütarekeyi bu kabine imzalamıştı. İzzet Paşa, Mustafa Kemal’e bir telgraf çekerek istifa edeceğini bildirmiş ve İstanbul’a gelmesini önermişti. Zaten, kumandanı olduğu Yıldırım Ordular Grubu 7 Kasım’da lağvedilen ve Harbiye Nezareti emrine verilmiş olan Mustafa Kemal, en hızlı biçimde İstanbul’a doğru yola çıkmıştı.*

13 Kasım 1918’de trenle Haydarpaşa’ya gelen Mustafa Kemal’in kafa-

5 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, cilt II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.112.

(*) Sürekli karıştırılan İstanbul hükümetlerinin listesi: İzzet Paşa (14 Ekim 1918-11 Kasım 1918), Tevfik Paşa (2 kabine, 11 Kasım 1918-3 Mart 1919), Damat Ferit (3 kabine, 4 Mart 1919-1 Ekim 1919), Ali Rıza Paşa (2 Ekim 1919-8 Mart 1920), Salih Paşa (8 Mart 1920-4 Nisan 1920), Damat Ferit (5 Nisan 1920-16 Ekim 1920), Tevfik Paşa (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922).

sındaki en büyük endişe İzzet Paşa yerine sadrazamlığa atanmış olan Tevfik Paşa kabinesinin Meclis-i Mebusan'da güvenoyu alması idi. Zira Mustafa Kemal, Tevfik Paşa'nın güvenoyu alırsa meclisi kapatacağından endişeleniyordu ve kendi ifadesiyle “uğranılan bunca felaketten daha elem verici bir felaket, Meclis-i Mebusan'ın kapatılması” olacaktı.

Şanssız bir rastlantı ile Mustafa Kemal'in İstanbul'a geldiği 13 Kasım 1918 sabahı, bir müttefik donanma “düzeni sağlamak” bahanesi ile işgal dışı olan İstanbul'a gelmiş ve demirlemişti. Mustafa Kemal'in ilk gördüğü manzara bu olacak ve yanındakilere dönerek “geldikleri gibi giderler” diyecektir.

Pera Palas Otel'i'ne yerleşen Mustafa Kemal, Meclis-i Mebusan içindeki arkadaşlarını etkileyerek Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu almasını engellemeye çabaladı. Zira biraz yukarıda değindiğimiz gibi, Tevfik Paşa'nın meclisi kapatacağından çekiniyordu. Ayrıca Tevfik Paşa güvenoyu alamazsa, muhtemelen yeniden yakın dostu İzzet Paşa kabineyi kurmakla görevlendirilecekti ki, bu durumda meclise dayanacak bir kabine kurulması olasılığı artacaktı.

Mustafa Kemal'in Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından duyduğu endişe, hükümetin barış görüşmeleri sırasında ulus denetiminin dışında kalacağından kaynaklanıyordu. Eğer arkasında meclisin, yani ulusun destek ve denetimi olmazsa, barış masasında aciz kalınacağından korkuyordu. Fakat Mustafa Kemal'in bütün çabalarına karşın Tevfik Paşa kabinesi 19 Kasım 1918'de güvenoyu aldı. İleri bölümlerde de değineceğimiz gibi, aynı gün *Vakit* gazetesine bir beyanat veren Mustafa Kemal, “... Millet ve memleketimizin pek muhtaç olduğu sulhü kararlaştıracak hükümetin hali hazırdaki Meclis-i Mebusanımıza istinat etmesi kat'i bir zaruret teşkil etmektedir” diyordu ve sonunda gerçekten Mustafa Kemal'in endişesi haklı çıktı ve o zamanki anayasa hükümleri uyarınca dört ay içinde seçimlere gitmek üzere, Tevfik Paşa'nın önerisi ve Sultan Vahdettin'in onayı ile Meclis-i Mebusan dağıtıldı.

Mustafa Kemal İstanbul'da hiçbir şey yapılamayacağını anlamıştı. Pera Palas'taki daireyi boşaltmış ve bugün müze olarak korunan Şişli'deki eve geçmişti. Burada sürekli bir biçimde silah arkadaşlarıyla toplantı halindeydi. Ordu neredeyse tümüyle dağıtılmıştı. Fakat yine de ne yapılacaksa bununla yapılacaktı. Ve bu nedenle, Mustafa Kemal arkadaşlarını Anadolu'da etkin görevler alma konusunda ikna etmeye çabalıyor ve “subaşlarını” elde tutmak istiyordu.

Arkadaşlarının önemli bir bölümünü Anadolu'ya gönderdikten sonra artık sıra kendisindeydi. Gerçekten, 16 Mayıs 1919'da “9. Ordu Müfettişi” sıfatıyla İstanbul'dan yola çıkarak, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaştı.

Burada bir başka önemli noktaya değinmek istiyorum. Mustafa Kemal'in kafasında meşru bir yönetim ancak halka dayanan bir yönetimdi ve bunun dışında Mustafa Kemal meşru ve yasal sınırları zorlamama, bunları ihlal etmeme konusunda da son derece özenli davranırdı. Anadolu'ya geçerken meşru ve yasal yollardan aldığı görev ve yetki belgesiyle yola çıkıyordu. Daha sonra ordu-dan ayrıldığı daha doğrusu ayrılmak zorunda kaldığı zaman, meşru bir örgüt-lenmenin, Erzurum Kongresi'nin ve daha sonra da Heyet-i Temsiliye'nin başkanı olacaktır. Hele Sivas Kongresi'nin ve Heyet-i Temsiliye'nin başkanı Mustafa Kemal'in meşru bir zeminde olmadığını iddia etmek asla mümkün değildir. Zira o anda Sivas Kongresi'nin dışında tüm ülkeyi temsil eden başka hiçbir kuruluş yoktu. Daha sonra Kasım 1919 seçimlerinde Erzurum milletvekili seçilecek olan Mustafa Kemal'e İstanbul'a gitmemesine karşın rütbesi ve itibarı iade edilecektir. Mustafa Kemal 16 Mart 1920'den sonra İstanbul hükümeti diye bir şey tanımamaktadır ve son derece haklıdır. Zira "resmen" işgal altında bulunan bir kentteki hükümetin yasal ve meşru bir iktidar olamayacağı açıktır. Ulusun iradesine dayanan yasal ve meşru iktidar Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çatısı altındadır ve Mustafa Kemal de bunun başındadır. Mustafa Kemal'e olağanüstü yetkiler tanıyan Başkumandanlık Kanunu da iler-de ayrıntılı bir biçimde göreceğimiz üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden çıkmış ve geçici süre için düzenlenmiştir.

Kafasındaki meşru iktidarın sadece ulus egemenliğine dayanan bir iktidar olduğunu söylediğimiz Mustafa Kemal'in ulusa ve ulusun temsilcileri olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bu meclisin üyelerine olan büyük saygısını örneklemek istiyoruz.

Her şeyden önce Erzurum ve Sivas kongrelerindeki havaya ve bu kongreler sonrasında yayınlanan bildirimlere baktığımız zaman Mustafa Kemal'in temel amacının kapatılmış bulunan Meclis-i Mebusan seçimlerinin derhal yapılması ve hükümetin ulus temsilcilerinin denetimi altına sokulması olduğunu görürüz. Zaten Sivas Kongresi sonrasında Damat Ferit hükümeti istifa etmek zorunda kalacak ve seçimlere gidilecektir. Ve İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal'in yaptığı çağrı ile Büyük Millet Meclisi, olağanüstü bir meclis olarak Ankara'da toplanacaktır.

Daha ileri bölümlerde de ele alacağımız bir ifadeyi burada bir kez daha vurgulamak istiyoruz. Zira bu konu ne kadar yinelense yine de değer. Gerçekten, Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplantılarının başlamasının gecikmesinden tedirgin olan ve Mustafa Kemal'e, "her kerametın meclisten beklenemeyeceğini" söyleyen Yunus Nadi'ye, Mustafa Kemal'in verdiği yanıt son derece

anlamalı ve Mustafa Kemal'in kafasındaki yönetim biçimini açıklamak bakımından son derece önemlidir:

“... Ben bilakis her kerame-ti Meclis'ten bekleyenlerdenim. Nadi Bey. Bir devreye yetiştik ki onda her iş meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet, ancak milli kararlara istinad etmekle (dayanmakla), milletin temayülüati umumiyesine (genel eğilimlerine) tercüman olmakla elde edilir... Bence meclis nazariye değil, hakikattir ve hakikatlerin en büyüğüdür. Evvela meclis, sonra ordu Nadi Bey. Orduyu yapacak olan millet ve ona niyabekten (onun adına) meclistir. Çünkü ordu demek yüzbinlerce insan, milyonlarca ve milyonlarca servet ve sâman demektir. Buna iki üç şahıs karar veremez. Bunu ancak milletin karar ve kabulu meydana çıkarabilir ve bir kere bu hale geldikten sonra milletin hayat ve mevcudiyetine zıd olan mezalim ve tazyikatın kâffesini (baskı ve zulmün tümünü) bertaraf etmeye muktedir olmak salahiyetini yalnız nazariye olarak değil, fiilen kazanmış oluruz...”

Mustafa Kemal'i İlk kez Dolmabahçe Sarayı'nda gören şair Ahmet Haşım onu şöyle tanımlıyor:
“Yüzde, alında, ellerde bir sıhhat ve bahar rengi... Muntazam taranmış, noksansız, san genç saçlar. Bütün zemberekleri çelükten, ince, yumuşak, toplu, gerilmiş ter-ü taze bir uzviyet...”

24 Nisan 1920'de TBMM Ankara'da ikinci toplantı gününde Mustafa Kemal'i başkanlığa seçmiştir. Mustafa Kemal yaptığı teşekkür konuşmasında şunları söylemektedir:

“... Gerek hayat-ı askeriye ve gerek hayat-ı siyasimin bütün edvar (devirler) ve safahatını işgal eden mücadelatımda (savaşlarımda) daima düstür-u hareketim (eylem ilkem) irade-i milliyeye istinad ederek (ulusal iradeye dayanarak) milletin ve vatanın muhtaç olduğu gayelere yürümek olmuştur...”

I. İnönü Savaşı kazanıldıktan sonra TBMM Başkanı Mustafa Kemal'in meclis adına gönderdiği telgrafta Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey (İnönü) de aynı mantık ve saygı içinde yanıt vermektedir:

“Mukadderatımızı istiklâl-i mutlak (kesin bağımsızlık) ile deruhte etmiş (üstlenmiş) olan Büyük Millet Meclisi'ne bilakayd-ü şart (kayıtsız şartsız) irtibat ve inkiyattan (boyun eğmeden, bağlıktan) aldığı feyz-i manevi ve kutsi ile (maddi ve manevi ışıkla) mukaddes topraklarımızın istihlâsı (kurtarılması) vazifesini ifa edeceğine ordunun kanaati katiye ile mutmain (kesin kanaatla inanmış) bulunduğunu zatı riyasetpenahilerine arz ve temin eylerim...”

26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz'u izleyen günlerde Mustafa Kemal'in TBMM'ye olan saygısını bazı telgraflarından izleyelim: Taarruzun başlaması ve Afyon'un kurtarılması üzerine şu telgrafı çeker:

“... Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının müstesna kıymet ve kabiliyeti sebebiyle Meclis-i Âli'yi (büyük meclisi) tebrik ederim...”

Dumlupınar Zaferi kazanıldıktan sonra TBMM ordularına yayınladığı bildiride şu satırları okuyoruz:

“... Afyonkarahisar, Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesine zalim ve mağrur bir ordunun anasırı asliyesini inanılmayacak kadar az bir zamanda imha ettiniz. Büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına layık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti istikbalinden emin olmaya haklıdır...”

1 Eylül 1922'de ulusa yayınladığı bildiride şu satırları okuyoruz:

“... Büyük Asil Türk Milleti,

Garp Cephesi'nde 26 Ağustos 38'den beri başlayan harekâtı taarruziyemiz Afyonkarahisar, Altuntaş, Dumlupınar arasında büyük bir meydan muharebesi halinde beş gün beş gece devam etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının şecaati, şiddet-i sürati, tevfikatı subhaniyeye vesile-i tecelli oldu. Zalim ve mağrur düşman ordusunun anasırı asliyesi akıllara dehşet verecek katiyetle imha edildi. Teşkilât ve teçhizat gibi ananat ve muzafferiyatı ve ismi münhasıran milletimizin şuurundan, ezeli ve ebedi olan imanından vücud bulan ordularımızı fedakârlıklara layık olarak size takdim ediyorum. En büyük kumandanından en genç neferine kadar ordularımızda hakim olan fikir, milletin gösterdiği vazife uğrunda şehit olmaktır. Bunu muharebe meydanlarında yakından müşahade ederek büyük millette haber veriyorum. Milletin rey ve iradesine istinad eden her işin neticesi millet için hayır ve saadet olduğu sabittir...”

İzmir ve Bursa'nın kurtuluşunun müjdesini de Mustafa Kemal'in şu heyecanlı mesajından öğrenirken ulusa olan saygısının ve ulus iradesine verdiği önemin bir başka örneğini gözlüyoruz.

“... Asil Türk Milleti,

Ordularımız 9 Eylül 38 sabahı İzmir'imizi ve yine 9 Eylül 38 akşamı Bursa'mızı muzafferden tahlis ettiler. Akdeniz askerlerimizin zafer teraneleriyle dalgalanıyor...

... Büyük Türk Milleti, Ordularımızın kabiliyet ve kudreti, düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza emniyet verecek bir kemal ile tezahür etti. Millet orduları on dört gün zarfında büyük bir düşman ordusunu imha ettiler... Büyük zafer münhasıran senindir... Vatanın halâsı (kurtuluşu), milletin rey ve iradesi kendi mukadderatı üzerinde bilakayd-ü şart hâkim olduğu zaman başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müsbet ve kati neticelere ermiştir.

Büyük ve necip Türk Milleti, Anadolu'nun halâsı zaferini tebrik ederken sana İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından ordularının selamını da takdim ediyorum...”

Tarih 4 Ekim 1922. Mustafa Kemal büyük zaferden sonra ilk kez TBMM kürsüsündedir:

“Milletin mukadderatını doğrudan doğruya deruhte ederek yeis yerine ümit, perişanlık yerine intizam, tereddüt yerine azim ve iman koyan ve yokluktan koskoca bir varlık çıkaran Meclisimizin civanmert ve kahraman ordularının başında bir asker sadakat ve itaatıyla emirlerinizi yerine getirdiğimden dolayı, bir insan kalbinin nadiren duyabileceği bir memnuniyet içindeyim...

... Kalbim bu meserretle dolu olarak pek aziz ve muhterem arkadaşlarımı, bütün dünyaya karşı temsil ettikleri hürriyet ve istiklal fikrinin zafereinden dolayı tebrik ediyorum...

... Arkadaşlar. Sözlerime hitam vermeden evvel kemali iftiharla şunu arz edeyim: Bu hareketi yapan bir ordunun babalarından ve analarından ibaret olan milletimiz bütün cihana karşı en yüksek mevki-i hürmeti ve izzeti kazanmıştır. Milletimiz biperva iftihar edebilir. Bu en kuvvetli şeriatle hakkıdır ve böyle bir milletin aciz bir ferdi olmakla en büyük saadeti hissediyorum...”

Mustafa Kemal'in ulus iradesine ve bu iradenin tecellisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı çok büyük saygısını göstermek için son bir örnek olarak TBMM Üçüncü Dönem Dördüncü Toplantı Yılı'nı açarken 1 Kasım 1930 tarihinde yaptığı konuşmadan bazı bölümler vermek istiyorum:

“... Arkadaşlarım!

Memleketin mukadderatında yegâne selâhiyet ve kudret sahibi olan Büyük Millet Meclisi, bu memleketin nizamı için, dahili ve harici emniyet ve mesuliyeti için en büyük zımandır (olanaktır). Büyük milli dertler şimdiye kadar ancak Büyük Millet Meclisi’nde şifa buldu. Atiyen de (gelecekte de) yalnız orada kati tedbirlerini bulabilecektir.

Türk Milleti’nin muhabbet ve merbutiyeti (sevgi ve bağlılığı) daima Büyük Millet Meclisi’ne müteveccih (yönelik) oldu, daima oraya müteveccih olacaktır...”

Atatürk, Türkiye’nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasının ancak “Batılılaşma” yoluyla olabileceğine inanmış ve Batı modeli laik bir cumhuriyet kurmuştu. Tanrı egemenliğine dayanan monarşik, daha sonraları meşruti-monarşik şeriat düzeni yerine, halk egemenliğine dayanan laik cumhuriyet düzeni getirmişti. Şeriat düzeninin temelleri olan tekke, zaviye ve medreseler kapatılmış fakat bunların yerini alacak ve uygar ve çağdaş din adamları yetiştirecek laik kurumlar oluşturulmamıştı.

Hiç kuşku yok ki; halkının çok büyük bir çoğunluğunun Müslüman olduğu Türkiye’de “din adamı” gereksinmesi süregelmekteydi. Bu gereksinme devlet tarafından karşılanmadıkça ya da bunların yetiştiği kurumlar devletçe denetlenmedikçe, zaten belirli bir hınç ve birikim içinde olan kimi çevrelerin, bu gereksinmeyi kendi bildikleri ve istedikleri gibi karşılayacakları açıktı.

Gerçekten Cumhuriyet’in başlangıç yıllarında din adamlarının yetiştiği kaynaklar, her türlü denetimden uzak kaldı. Gizli ya da açık Kur’an kurslarında, hoca yanında yetişen, çoğunlukla bilgisiz yeni bir Din Adamı grubu türedi. Cumhuriyet öncesinde Din Adamları belki tümüyle kusursuz değillerdi ancak, Cumhuriyet sonrasının din adamlarından çok daha iyi yetişmiş ve bilgiliydiler.

Yeni yetişen bu din adamlarının yarattığı boşluktan yararlanan ve İslâmlıkla hiçbir ilgisi olmayan kimi görüşler de “şeriat” adı altında yeniden sergilenmeye başladı. Ancak, Mustafa Kemal’in yaşadığı sürece pek ortaya çıkmayan bu güçler, Mustafa Kemal’in ölümünden sonra ve özellikle çok partili hayatın fırsatçı ortamı içinde canlandılar.

Şeriatçı güçlerin, Cumhuriyet tarihimiz boyunca; önce kısmen “şekilci” Atatürkçü görünen siyasal örgütlerce kullanıldığını gözlemek mümkündür. Günümüzde ise bunların bir kısmının bağımsız davrandıkları gözlenebilirken, bir kısmı da ırkçılıkla birleşmiş durumdadır. Ancak unutulmaması gereken husus; artık Türkiye Cumhuriyeti’nde din adamlarının önemli ölçüde

devletin kurduğu ve denetlediği okullarda yetişmekte olmalarıdır. İlerdeki bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde duracağımız üzere, Tanzimat'tan beri genellikle devletle “çatışma” içinde bulunan bu güçler, bunun bir yarar getirmeyeceğinin bilincine varmışlar ve devleti “ele geçirme” savaşımına girmişlerdir.

Günümüz Türkiye'sinde üzerinde durulması gereken bir başka husus da ırkçılık olmaktadır. Aslında ırkçılık, ulusçuluğun yozlaşmış bir yorumudur ve özellikle 19. yüzyılın sonlarından beri sömürgeci emperyalist politikanın temel dayanaklarından birisi olmuştur. İlerde ayrıntılı bir şekilde göreceğimiz gibi, Mustafa Kemal Cumhuriyet'i sağlam temellere oturtabilmek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'yla manevi bağlarını kopartma çabasına girişince, bu konuda Ziya Gökalp'in düşüncelerinden önemli ölçüde esinlendi. Ancak gerek Mustafa Kemal, gerekse Ziya Gökalp hiçbir şekilde ırkçı değillerdi. Zaten Rumeli'de doğan bir Mustafa Kemal ya da Diyarbakır'da doğan bir Ziya Gökalp'in ırkçılık yapmaları nasıl beklenebilir?

Çatışını Ziya Gökalp'te bulduğumuz Atatürk ulusçuluğu, toprak ve kültür temellerine dayanan sağlıklı bir ulusçuluktur: Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve kendi geleceğini Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin bir parçası gören herkes “Türk'tür”. Mustafa Kemal bu tanım çerçevesinde tüm ulusu ortak bir pota içinde eritmekle kalmadı, toprak temeline dayanan bir kültür yaratma çabasına da girişti. Bu, toprak temeline dayanan “ortak bir kültür” olacaktı. Böylece Sümerler, Etiler gibi tarihte kalmış uluslar Türk halkının atası olarak görüldü ve bunların da Türklerin anayurdu olan Ortaasya'dan geldikleri varsayıldı. Güneş-Dil Teorisi gibi kanıtlarla bu savlar ispatlanmaya çalışıldı.

Atatürk ulusçuluğunun ırkçılıkla hiçbir yakınlığı olmadığını belirtmiştik. Kaldı ki, günümüzde ırk temeline dayanan ulusçuluk akımları, ülkemiz açısından o günlerden çok daha yıkıcı, bölücü ve tehlikelidir. Zira Türk ırkına dayanarak “Türk ulusçuluğu” yapmak, alternatif başka ulusçuluk da doğurabilmektedir. Laz ulusçuluğu, Kürt ulusçuluğu, Çerkez ulusçuluğu gibi.

Hele günümüzde ırkçılık ve şeriatçılığın birleşmesi ve mezhep ayrılıklarının da körüklenmesi Atatürkçülüğe tümüyle ters düşen bir görüntü ortaya çıkarmaktadır.

Biraz yukarda Türk ulusçuluğundan söz ederken, ırk temeline dayanan bir ulusçuluğun alternatif başka ulusçuluklar da doğurabileceğine işaret etmiştik. İlginçtir ki; Kürt ulusçuluğu Türkiye'de “sol” bir örtü altında ortaya çıkmaya çabaladı.

Türkiye’de solun bazı fraksiyonlarının Mustafa Kemal’i tümüyle yadsımları da üzerinde durulması gereken bir başka husustur. Hiç kuşku yoktur ki; Mustafa Kemal sosyalist ya da Marxist değildi. Ancak Mustafa Kemal dünyada kapitalist sömürgecilğe karşı ilk anti-emperyalist savaşın etkisinin onurunu taşıyan ve bu yönüyle ezilen ulusların bir umut ışığı olan bir büyük komutan ve devlet adamıydı. Bu açıdan bakılırsa Türkiye solunun “Kemalizmi” bir çıkış ya da başlangıç noktası olarak alması beklenirdi.

Bir zamanlar Türkiye solu içinde görülen, daha doğrusu Türkiye’de “solcu” sanılan ya da “solcu” olduğunu ileri süren “Kürt ulusçuluğu”nun Kemalizme daha köklü bir karşı çıkışı vardır: Bu gruba göre Kemalizm sömürgeci Türk halkı’nın ideolojisidir. Türkiye’de sömürülen ve baskı altında tutulan bir Kürt ulusu vardır ve bu ulus Türkler tarafından baskı altında tutulmakta ve sömürülmektedir.

Ekonomik temellerini, Türkiye’nin bölgeler arasındaki dengesizliğinde bulan bu görüş de tümüyle yanlıştır. Her şeyden önce Türkiye’de “ezen ulus-ezilen ulus” şeklinde iki ulus, yani Türk ve Kürt ulusları yaşamamaktadır. Türkiye halkı, aslında farklı etnik kökenlerden gelen bir bütündür ve Kürtler de Araplar, Gürcüler, Lazlar, Çerkezler vb. gibi etnik kökenlerden birini temsil etmektedirler.

Sorunu “anadil” açısından ele aldığımız zaman da ilginç bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Türkiye’nin geri kalmış Doğu ve Güneydoğu yörelerinde pek çok yerde, hâkim anadil Kürtçe değil Arapçadır. Bölgeler arasındaki dengesizlik meselesini incelediğimiz zaman da bunun bir etnik mesele olmadığını görmekteyiz. Doğu yörelerinde hem Türkler ve hem de Kürtler ezilebildiği gibi, Kürt olup ekonomik bakımdan güçlü pek çok vatandaşa rastlanabilmektedir. Ayrıca unutulmaması gerekir ki; Kürt kökenli vatandaşlar Türkiye Cumhuriyeti’nde, devletin en üst görevlerine kadar hiçbir baskı ile karşılaşmadan gelebilmişlerdir.

Bizce Türkiye solunda Mustafa Kemal’le ilgili yorumların yanılgısı, Mustafa Kemal’in halkçılık ve bağımsızlık görüşleri iyi özümlemediği için ortaya çıkmaktadır. Zira Türkiye solu için Mustafa Kemal, onurlu bir başlangıç noktası; Cumhuriyetimizin bağımsızlık ve özgürlük yolunu aydınlatacak güçlü bir ışık kaynağıdır.

Bu kitabı hazırlarken farklı görüşleri yansıtan kaynakları da taramaya özen gösterdik. Ancak hiç kuşku yok ki; gözümüzden kaçan bazı çok önemli kaynaklar olmuş olabilir. Eğer bu kitap bu yönüyle bir tartışma hattâ polemik açabilirse, bu bizi ancak sevindirir.

Son bir nokta olarak değinmekten kendimi alamadığım husus, bilim namusu kavramı olacak. Kemalizm ve Mustafa Kemal konusunda “tarafsız” olmadığımızı öncelikle belirtmek isteriz. Fakat kimi zaman duygusal, kimi zaman da mantıksal temellere dayanan bu “tarafllılığımız”, konulara objektif bir şekilde yaklaşmamızı engellemeyecektir. Bilim namusu taraflı olmaya engel değildir. Bilim namusuna ters düşen şey; olay ve olguları taraflılık yönünde değıştirmeye, zedelemeye çalışmak ya da bu yönde bazı olay ve olguları görmezden gelmektir. Biz ise bunu yapmayı asla düşünmediğimiz gibi, düşünmeyiz de.

2- Bilim, Toplumsal Bilim ve Tarih Bilimi

Türk Devrim Tarihi başlıklı kitabımın şimdiye dek yapılan baskılarında böyle bir bölüm yoktu. Fakat bu konuları derslerimde anlatmaya çabalıyordum. Zira hem bu konuyu çok önemsiyorum, hem de öğrencilerimden sık sık, “Hocam, biz bilimsel ölçüler içinde değerlendirilebilir miyiz?” sorusunu duyuyordum.

Zira doğal bilimciler, bilimin salt kendi tekellerinde olduğunu düşünüyorlar ve bizim yaptıklarımızın pek de bilimsel ölçüde olmadığını ileri sürüyorlar. Hattâ bizim yaptıklarımızın “dedikodu” olmaktan öte gitmediğini ileri sürenler de var. Tüm bunları netleştirmek gerektiğini düşünüyorum.

Bu bölümde önce bilim ve toplumsal bilim tanımlarını karşılaştırarak toplumsal bilimlerin “ne derece” ve “nasıl” bilim olduğunu anlatmak istiyorum.

Daha sonra da tarih bilimi üzerinde biraz duracağız.

Bilim ve Toplumsal Bilim

Doğal bilimi çok kabaca şöyle tanımlayabiliriz: “Doğal bilim, insanın doğa ile olan savaşımında; doğadaki değışimin nedenlerini sebep-sonuç ilişkisi içinde inceleyerek, bu değışimin yasalarını bulmaya yönelik her türlü çabaya verilen isimdir.”

“Kuşkucu” bir yaklaşım içinde olması beklenen doğal bilimci, belli “varsayımlardan” yola çıkacak ve “sürekli” deneme ve sınamalarla varsayımlarını test edecek ve sonunda değışimin yasasını ortaya koyacaktır. Tabî sürekli sınama ve deneme yapabilmek için, bir laboratuara gereksinimi olacaktır.

Doğal bilimci bir değışimin yasasını bulduğu zaman, artık o yasa “zaman” ve “mekândan” bağımsızdır. Yani hangi zaman kesitinde olursa olsun ve hangi mekânda olursa olsun, aynı nedenler aynı sonuçlara yol açar.

Toplumsal bilimci de “değişimin” peşindedir. Fakat doğal bilimci doğadaki değişimin yasalarını bulmaya çalışırken, toplumsal bilimcinin peşinde olduğu değişim, toplumdaki değişimdir.

Toplumsal bilimci de, aynen doğal bilimci gibi, soruna “kuşkucu” bir biçimde yaklaşır ve belli varsayımlardan yola çıkar.

Görüleceği üzere, buraya kadar doğal bilimci ile, toplumsal bilimci arasında hemen hiçbir fark yoktur.

Toplumsal bilimci de, aynen doğal bilimci gibi, sürekli sınama ve deneme yapar. Fakat klasik anlamda bir laboratuvarı olamayacağı için, “bizatihi toplumu” laboratuvar olarak kullanır. Ve toplumsal bilimcinin sınama ve denemesi, toplumsal yapıda yaptığı araştırma ve tarihsel analizdir.

Toplumsal bilimci de aynen doğal bilimci gibi, olayları “sebep-sonuç” ilişkisi içinde inceler ve benzer sebeplerin, nasıl sonuçlara yol açtığını irdeler. Fakat toplumsal konularda “benzer nedenler” her zaman ve her yerde “benzer, ya da aynı sonuçlara” yol açmaz. Yani farklı zamanlarda ve farklı yerlerde, farklı sonuçlara yol açıldığını görürüz.

İşte bu nedenden ötürü toplumsal bilimlerde “yasalara” değil, ancak “eğilimlere” ulaşılabilir yani eski deyimiyle “temayüllere”. Fakat bu da “değersiz” bir şey değildir.

Kaldı ki, farklı zamanlarda ve farklı mekânlarda, benzer sebeplerin farklı sonuçlara yol açmasının nedenlerini açıklamak da toplumsal bilimcinin sorumluluğundadır.

Örneğin bir ülkede sınıflar arasındaki gelir uçurumunun derinleşmesi, çoğu kez bunalımlara yol açar. Eğer bu uçurum bazı ülkelerde toplumsal patlamalara yol açıyor, bazı ülkelerde yol açmıyorsa, bunun nedenlerini açıklayacak olan kişi toplumsal bilimcidir. Ve bunu açıklayabilmenin tek yolu, toplumsal yapılarıdaki farkları ve tarihsel gelişimlerdeki ayrılıkları ortaya koymak ve açıklamaktır.

Fakat tüm bunlar bir yana, zamana ve mekâna bağımlı olsa bile, toplumsal yapıdaki değişimlerin nedenlerini ortaya koymak ve çok daha önemli olarak bunu denetlemek, toplumların huzur ve sürekliliği için, vazgeçilemez önemdedir.

Toplumsal bilimlerin en önemli araçlarından biri, tarihsel süreç içinde karşılaştırmalar yapmaktır. Gerçekten, eğer günümüzün toplumsal yapısını ve toplumsal değişimlerini sağlıklı bir biçimde anlamak istiyorsak, bunun tarihsel altyapısını bilmek zorundayız. Ancak bunu bilirsek ve başka yerlerle karşılaştırsak, günümüzü anlayabilir ve denetleyebiliriz.

İşte bu nedenden ötürü, özellikle “yakın tarih” günümüzü anlayabilmemiz ve yarınlarımızı denetleyebilmemiz için, yaşamsal önem taşımaktadır.

Tarih Bilimi*

Tarihin ne olduğu, ne olması gerektiği ve ne olmadığı konusunda geniş tartışmalar vardır. Ancak siyasal tarihin ne olduğunu anlayabilmek için önce tarihin, genel anlamda da olsa bir tanımının yapılması ve yöntemlerin üzerinde bir parça durulması gerekmektedir.

Togan’ın belirttiğine göre, tarih sözcüğü İbranicede “ay” anlamına gelen “yarex” sözcüğünden türetilmiştir.⁶ Bernheim ise tarihi “olayları belli bir alanda ve neden-sonuç ilişkileri içinde tanımlamaya çabalayan” bir bilim olarak tanımladıktan⁷ sonra, Yunanca’daki “istorya” sözcüğünün epistemolojik kökenine iniyor ve “araştırılmış haber” anlamına gelen bu sözcükten yola çıkarak, tarih sözcüğüyle salt geçmiş olayları değil; tarih araştırmalarını ve tarih bilimini de kastetmek gereğini vurguluyor. Niçin tarih okuyoruz? Bu soru ister istemez akla ikinci bir soru getirmektedir: “Tarih okumak bir lüks müdür, bir boş zaman değerlendirmesi midir?” Elbette hayır. Toplumların belirli bir zaman kesitindeki durumları tarihlerinin sonucudur. Ve nasıl toplumların belirli bir andaki durumlarını tarihleri belirliyorsa, aynı toplumların geleceklerinin izlerini de aynı tarihte aramak ve bulmak mümkündür.

Tarih öğrenmenin amacı “dünü göz önüne alarak, bugünü anlayabilmek ve bu sayede yarını denetleyebilmek”tir. Yoksa bunun dışında tarih ne bir “boş zaman değerlendirme” ve ne de “entelektüel bir uğraş”tır.

Togan, tarihi, “sosyal bünyenin üyesi olması açısından insanlığın eylem ve düşüncelerinin gelişimini izleyen bilgi” olarak tanımlıyor.⁸ “Tarih ne fendir, ne de ilim, herhalde bir san’attır” diyen Suphi Nuri İleri de tarihi, “geçen zamanlarda olan biten şeyleri bilmek ve onlardan ibret dersi almak” biçiminde tanımlamakta.⁹ Ancak bu farklı tanımlamalara hiç girmeden tarihle ilgili kimi sınıflamaları açıklamak herhalde daha yararlı olacak.

Her şeyden önce tarih yazış biçimlerine göre dört türe ayrılır:¹⁰

- 1) Aktarıcı yazış
- 2) Öğretici yazış

(*) Bkz. Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.1-7.

6 Zeki Velidi Togan, *Tarihde Usul*, İÜ Edebiyat Fak. Yayınları, 449, İstanbul, 1950, s.1.

7 E. Bernheim, *Tarih İlmine Giriş*, TC Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1936, s.51.

8 Dilini biraz sadeleştirdim.

9 İleri, Suphi Nuri, *Siyasi Tarih*, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Neşriyatı, İstanbul, 1940, s.8.

10 Togan, *a.g.e.*, s.3 vd. Bernheim, *a.g.e.*, s.7 vd.

3) Neden-nasilci yazış

4) Sosyal tarih yazışı.

Aktarıcı tarih yazışı, tarih yazışının en eski türü olsa gerektir. Bernheim'in "hikâye edici tarih yazımı" olarak adlandırdığı bu türün kökeninde şeref ve ün sevgisi, önemli kişi ve olayların hafızalarda yer etmesi çabası gibi unsurlar görmemiz mümkündür. Bu tür tarih yazımında herhangi bir sistemleştirme çabası yoktur. Salt olayların aktarılmasıyla yetinilmektedir.

Öğretici yazış türünün ilk seçkin örneği Thukydides'in Peloponnes Savaşlarını konu alan kitabıdır. Zaten İ.Ö. 5. yüzyılda kaleme alınan bu kitabın yazılış amacı yazarının şu satırlarından da anlaşılabilir: "„ Geçmiş olayları, dolayısıyla da insan şeylerinin yasasının mutlak getireceği benzer olayları, açıkça anlamak isteyenlerin tarihimi yararlı bulması bana yetecek. Bir anlık bir hoşnutluk için yaratılmış şatafatlı bir parça değil, sağlam ve kalıcı yararı olan bir eser bu.."¹¹

Neden-nasilci tarih yazımında olayların neden-sonuç ilişkileri üzerinde durulur. Sosyal tarih yazımında ise, olayların ardındaki sosyal nedenleri ve bu nedenlerin kökenini araştırma eğilimi vardır.¹² Günümüz materyalist tarih anlayışı bu çerçevede içindedir. Ancak söz "materyalist" anlayışa geldiğine göre, günümüzdeki belli başlı tarih anlayışlarına da değinmek gerekir. Bu farklı anlayışları şöyle sıralayabilmemiz mümkündür:¹³

Teokratik-dualist tarih anlayışı: Bu anlayış tüm Ortaçağ boyunca egemen olmuştur ve çok azalmış olmasına karşın günümüzde de bu anlayışa sahip "tarihçiler" vardır. Bu anlayışın ilk ve en önemli temsilcisi St. Augustinus, *Tanrı Devleti* isimli kitabında (5. yüzyıl), sözkonusu dualizmi, ikilemi; "Yer Devleti" ve "Gök Devleti" olarak belirler. Burada iyi ile kötünün, şeytan ile Tanrı'nın sürekli bir savaşımı sözkonusudur.

Maddeci tarih anlayışı: Bu anlayış kendi içinde iki ana yönde gelişmiştir. Bunlardan biri kökenini Darwin'de bulan ve biyolojik determinizme dayanan "biyolojik maddecilik"; öbürü ise Karl Marx tarafından ana çizgisi belirlenen ve ekonomik determinizme dayanan "ekonomik maddecilik"tir.

Pozitivist tarih anlayışı: Bu anlayışın kökeninde de Auguste Comte'un pozitivistliği yatmaktadır. Tam anlamıyla maddeci bir yaklaşım olmamakla birlikte, metafizikten tümüyle sıyrılma sözkonusu olduğu için maddeci anlayışın derin etkilerini bulmak da mümkündür.

11 Thukydides, *Peloponnesos Savaşı*, çev. Tanju Gökçül, İstanbul, 1976, s.27-28.

12 Bernheim, bu iki yazım türünü "araştıran tarz" adı altında tek tür olarak görüyor.

13 Bernheim, *a.g.e.*, s.17 vd.

Yukarda saydığımız üç anlayışın dışında, Alman Tarih Felsefesi (Fichte, Schelling, Hegel), İzlenimciler, Hümanistler vb. gibi çok değişik anlayışlar vardır ki, bu konular daha çok siyasal felsefe alanına girmektedir.

Tarih diğer bazı sosyal bilimler gibi “laboratuvarı olmayan” bir bilim olmasının yanısıra, pek çok sosyal bilimin günümüzde başarı ile yararlandığı “gözlem” ve “ampirik araştırma” olanaklarına da sahip değildir. O halde tarih yazılırken nelele dayanılacaktır? Tarihle ilgili bilgi sağladığımız maddelere “kaynak” adını veriyoruz. Ve bu kaynakları şu şekilde sınıflandırmamız mümkündür:

Gözlemler ve anılar: Bunlar genellikle öznel kaynaklardır. Eğer fotoğraf, film, bant kaydı gibi ancak son yüzyılda sağlanabilmiş olanaklarla saptanmışlarsa, elbette nesnel bir niteliğe bürünürler. Aksi takdirde ciddi karşılaştırmalara gerek vardır.

Haberler (rivayetler): Bunların aktarılması üç türlü olabilir:

a) *Sözlü haberler (ağız rivayetleri):* Bunlar en eski haber türüdürler. Yaşanan, ya da başkalarının yaşadıkları olayların manzum ya da düzyazı türünde ağızdan ağıza aktarılarak günümüze dek gelmeleridir. Değişik türleri vardır:

- Destanlar
- Efsaneler
- Fıkralar
- Ata sözleri, vs.

b) *Yazılı haberler:* Bunlar önce sözlü haber olup, daha sonra kaleme alınan haberler değil, doğrudan doğruya anında yazıya dökülmüş haberlerdir. Bunların da çok değişik türleri vardır:

- Tarihsel kitabeler
- Şecereler
- Yıllıklar

Alman düşünürü Hegel'e göre, gerçek özgürlük ancak modern bir hukuk devletinin yurttaşı olmakla mümkündür. Böyle bir devlette yurttaş olmak ise yasalar önünde eşitliği, sivil toplumun üyesi olmayı gerektirir.

- Biyografiler
- Anılar
- Gazeteler
- Bildiriler, vs.

c) *Resimli haberler ve haritalar*

Kalıntılar: Kalıntılar aslında genellikle “sonuç”tur. Ancak bu sonuçlardan, nedenlerle ilgili çok geniş bilgiler çıkartmak da elbette mümkündür. Kalıntılar da kendi aralarında iki grup içinde düşünülebilirler:

a) *Dar anlamda kalıntılar:* Bunlar arasında “insanların kendi vücut kalıntıları”, “dil”, “gelenekler, töreler”, “bilim eserleri”, “belgeler”, “kitaplar” vb. gibi çok değişik kalıntılar sayılabilir.

b) *Anıtlar:* Her türlü anıtlar, kitabeler, madalyalar, hudut taşları vb. bu çerçeve içinde düşünülebilirler. Ancak burada önemli olan husus bu tür kalıntıların bir “haber verme” amacıyla yapılmamış olmalarıdır.

Son olarak tarihin diğer bilimlerle olan ilişkisini ele almak gerekir.

Tarih elbette, kronoloji, nümizmatik (parabilim), arkeoloji, coğrafya, etnografya, antropoloji, dilbilim vb. gibi bilimlerle çok yakından ilişki içindedir. Ancak bizim burada üzerinde durmak istediğimiz, tarihin özellikle felsefe, iktisat, sosyoloji ve siyaset bilimiyle olan ilişkisi yani bir anlamda tarihin “makro” bir yorumu olacaktır. Gerçekten tarih çalışmaları; “birinci el”, “ikinci el” ve “üçüncü el” olarak üçe ayrılır. Tümüyle bilinmeyen bir kaynağın kullanımı “birinci el çalışmayı” oluşturur. Birinci el kaynaklara, ya da birinci el çalışmalara dayanılarak yapılan çalışmalar “ikinci el çalışmalarıdır”. Bu iki türün dışında kalan her türlü tarih çalışmaları “üçüncü el” çalışmalarıdır¹⁴ ve özellikle günümüzde diğer sosyal bilimlerin de önemli ölçüde desteğini sağlamış olmak zorundadırlar.

Özellikle belirli bir dönemin siyasal tarihini yazabilmek için, o dönemde ve o toplumda egemen olan siyasal felsefeyi iyi anlamak ve bunun değişimini ve nedenlerini iyi gözleyebilmek gerekir.¹⁵ Aksi takdirde olayların neden-sonuç ilişkisi açıklanamaz.

Yeri gelmişken tarihte rastlantıların rolü üzerinde de biraz durmak ve bunun sınırlarını belirlemek gerekir.¹⁶

Tarihte rastlantıların rolünü tümüyle yadsımak pek mümkün olmasa gerekir. Örneğin Kleopatra’nın burnu değişik olsaydı ya da Lenin Alman giz-

¹⁴ Togan, *a.g.e.*, s.26.

¹⁵ Bu konuda bkz. Bernheim, *a.g.e.*, s.67 vd.

¹⁶ Bu konularda bkz. E. H. Carr, *Tarih Nedir?*, Birikim Yayınları, İst., 1979.

li polisi tarafından Rusya'ya gönderilmeseydi, ya da Çanakkale'de patlayan şarapnel parçası Mustafa Kemal'in göğüs cebindeki saate rastlamasaydı, elbette tarih biraz daha farklı olabilirdi. Ama acaba nasıl olurdu? İşte bu konuda spekülasyon yapmanın fazla bir anlamı olmasa gerekir.¹⁷ Acaba Almanlar Lenin'i Petrograd'a değil de Kabil'e götürseydiler tüm o örgütleyiciliğine karşın, acaba Afganistan'da proletarya devletini kurabilir miydi? Mustafa Kemal Anadolu'da gösterdiği olağanüstü örgütleyicilik ve etkileyiciliğini neden daha önce Libya'da gösterememişti?

Bunlar mümkün değildi. Zira her ne kadar kimileri tarihi “büyük adamlar”ın yaptıklarını söylerlerse de, bize öyle geliyor ki, aslında büyük adamlar belli toplumsal ve ekonomik koşulların bir ürünüdürler. Eğer devrim sonrası Fransa'nın koşulları öyle gerektirmese Napoléon, Rusya'nın koşulları öyle gerektirmese Lenin, Osmanlı İmparatorluğu'nun koşulları uygun olmasa Mustafa Kemal, hattâ Almanya'nın büyük toplumsal ve ekonomik buhranları olmasa Hitler olamazdı. Bize öyle geliyor ki “büyük adam” olayların akışını “sezen” ve bu koşulları zorlayan adam olmaktadır.

Toplumların sosyo-ekonomik koşulları da netice olarak insanın eseridir. Ancak doğa gibi, teknik ve bilimsel düzey gibi; çoğu kez insandan bağımsız kimi etkenler de sözkonusudur ve toplumların nesnel koşullarını çoğunlukla bunlar “belirler”. “Büyük adamlar”ın rolü çoğu kez bu belirlenmiş koşullar içinde olayların akışını şu ya da bu yönde hızlandırmak, ya da yavaşlatmak; yani bir anlamda olayların akış hızlarını “etkilemek”tir.

Siyaset bilimi ile tarih arasındaki ilişkiye gelince, bu konuda Sir J. R. Seeley'in 1896'da yazdığı şu cümle, bu ilişkinin en açık ve güzel özetini oluşturmaktadır:¹⁸

“Siyaset biliminden yoksun tarih meyvasız, tarihten yoksun siyaset bilimi köksüzdür.”

3- Değişim ve Nesnel Nedenleri

II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde, toplumsal bilimlerin hemen tümünde “değişim” kavramının ön plana çıktığını ve bu konuda sınırsız araştırma yapıldığını görüyoruz. Daha önce de vurgulamış olduğumuz üzere, “değişim” toplumsal bilimlerin temel araştırma konusudur. Fakat özellikle son yarım yüzyılda bu kavram çok daha yaygın bir biçimde dile getirilmeye başlandı.

Aslında değişim, insanlık tarihinin bilebildiğimiz en eski düşünürleri

17 David, Thomson, *Tarihin Amacı*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 1983, s.39 vd.

18 David Thomson, *a.g.e.*, s.44.

tarafından da dile getirilen bir olguydu. “Aynı suda iki kez yıkanamayacağımızı” söyleyen filozof da, değişimden başka bir şeyi dile getirmiyordu.

Değişim, toplumsal bilimlerin değişik türlerinde değişik isimlerle gündeme getirilir. Örneğin toplumbilimde, toplumsal gelişmeden söz edilir yani “toplumsal değişim”den. Siyaset biliminde ise “siyasal değişim” söz konusudur. Fakat özgün bir isim verilse de verilmese de, tüm toplumsal bilimlerin konusu, “değişim”dir, toplumsal yaşamın değişik alanlarındaki değişim.

İletişim ve ulaşım olanaklarının çok geliştiği günümüz dünyasında değişim, geniş kitlelerin de gündem maddesi olmuştur. Herkes, ama herkes “değişim” istemektedir. Daha iyi yaşamak, daha çok tüketebilmek, daha konforlu evlerde oturmak, kendine ve çocuklarına daha iyi bir eğitim sağlayabilmek, güvenceli ve yüksek gelirli bir iş sahibi olmak, vs. vs. talepleri vardır.

Ve doğal bir biçimde; dünyanın her yerinde, kitlelere “değişim” umudunu veren siyasetçiler başarılı olmaktadır. Hattâ günümüzde, değişik ideolojik kalıplarla iktidar yolunu açan siyasal kimi kadroların başarıları ideolojilerinden değil, geniş kitlelere değişim umudu verebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Değişim, evet... Ama nasıl? Bir değişim ama nereye doğru bir değişim? Her değişimi olumlayacak, her değişimi alkışlayacak mıyız? Her değişimi, “gelişim” olarak değerlendirebilir miyiz? Bunun bir “ölçüsü”, bir kıstası var mıdır? Hangi değişim “ileriye doğru”, hangi değişim “geriye doğru”dur?

Her değişimi olumlamamız, elbette mümkün değildir. Zira değişim bazen ileriye doğru, bazen de geriye doğru olur. Ve elbette bunun bir ölçüsü vardır.

Eğer bir değişimin sonrasında o toplumdaki ekonomik ve siyasal yararlanma toplumun geniş kesimleri lehine değişiyorsa, o zaman bir gelişmeden, ya da ileriye doğru bir değişimden söz edebiliriz. Ekonomik yararlanma dediğimiz zaman anladığımız şey; o toplumdaki gelir dağılımının daha dengeli bir duruma gelmesi ve o toplumda ekonomik fırsat eşitliğinin yaygınlaşmasıdır. Siyasal yararlanma dediğimiz zaman anlaşılması gereken şey de, “siyasal katılmanın” yaygınlaşmasıdır.

Zaten bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere, eğer bu değişim ani bir biçimde gerçekleşirse, o zaman bir “devrim”den, eski deyimi ile bir “inkılap”tan söz ediyoruz demektir.

Dünyanın her yerinde olduğu gibi, Türkiye’de de insanlar kendilerini belli kalıplar içinde tanımlamaya meraklıdırlar. Örneğin, birisi kendini ilerici olarak isimlendirdiği zaman, bu sıfatı nereden kazandığına bakmak gerekir.

Acaba gerçekten “ileriye doğru” bir değişimden yana mıdır? Acaba böyle bir değişim için mi gayret göstermektedir?

Kabaca olmakla birlikte, şu kadarını söyleyelim ki; ileriye doğru bir değişimden yana olmak, “devrimci” olmak demektir. Ve bu çerçevede içinde değerlendirdiğimiz zaman, Mustafa Kemal tarihinde görülen “en ilerici”, “en devrimci” liderlerden biridir.

Osmanlı’yla karşılaştırıldığı zaman Türkiye, hiç kuşkusuz çok hızlı bir değişim, bir devrim yaşamıştır. Gerek siyasal katılım alanında, gerek gelir paylaşımı ve gerekse ekonomik fırsat eşitliğinin yaygınlaşması açısından Cumhuriyet öncesi ve sonrasını karşılaştırdığımız zaman, neler başarıldığı kolay anlaşılır.

Değişim... Evet değişim. Peki bu değişim nasıl gerçekleşiyor? Bu değişimi rastlantılar mı ortaya çıkartıyor, yoksa her değişimin ardında, pek de kontrol edemediğimiz “faktörler” mi var?

Çok anahatlarıyla şu kadarını söyleyebiliriz ki; toplumsal değişimin ardında yatan 3 temel faktör; *doğadaki değişim, bilim ve teknolojik düzeydeki değişim ve insandaki değişim*’dir. Özellikle insanın “bilinci, örgütlenmesi, iletişimi, eğitimi vb.” değiştiğinde (günümüz koşullarında) her türlü kurum değişir.

Zaten bu üç faktördeki değişim; toplumda yeni bir mülkiyet ilişkisi, paylaşım ve yeni bir sınıf yapısı oluşturur. Bir toplumun mülkiyet yapısı, paylaşımı ve sınıf yapısı, o toplumun altyapısını ya da ekonomik yapısını oluşturur. Ve toplumların altyapısı bir kez değiştikten sonra, toplumdaki tüm kurum ve ilişkiler buna bağlı olarak değişirler. Hukuk da değişir, ahlâk da değişir, müzik de değişir ve hattâ din, ya da dinin yorumlanışı da değişir.

Aslında bu söylediklerimizi mutlaka ve bire bir olarak değerlendirmek gerekir. Fakat bu değişimi, yaşadığımız zaman dilimi içinde test edebileceğimiz gibi, tarihte de izlemek ve değerlendirmek mümkündür.

Türk devrimini ve bu devrimin gerçekleşme sürecini iyi anlayabilmek için, değişimin nesnel nedenlerini iyi değerlendirmemiz gerekir.

4- Temel Kavramlar

Genel Görüşler

Devrim Tarihi başlığını taşıyan ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersinde okuma kitabı niteliğini taşıması için yazılan bir kitabın, kaçınılmaz bir şekilde “devrim” kavramının tanımıyla başlaması gerekir. Zira bu kavram açık

bir şekilde tanımlanmadan, yapılan herhangi bir eylemin devrim sayılıp sayılamayacağını anlaşılmaması mümkün değildir. Ayrıca bu kavramın açık bir şekilde tanımlanması “devrimci” kişiliği de belirleyecek; kimin devrimci, kimin devrime karşı olduğunu anlaşılmamasını sağlayacaktır. Yine “devrim”in tanımının yapılması, “karşı devrim” ya da “reaksiyoner devrim” ve “hükümet darbesi” kavramlarının da açıklık kazanmasına yol açacaktır.

Devrim kavramının açıklanabilmesi için tanımlanması gereken bir dizi kavram vardır. Bunlar arasında en önemlileri ve bizim de üzerinde durmak zorunluluğunu duyduğumuz kavramlar; devlet ve buna bağlı olarak ulus, devlet içindeki güçler, yani yasama, yargı ve yürütme; hukuk ve buna bağlı olarak yasallık, meşruluk ve consensus kavramları ve son olarak da ekonomi ve buna bağlı olarak sınıf kavramlarıdır.

Hiç kuşku yok ki; yukarıda sıraladığımız kavramların her biri ayrı ayrı, çok kapsamlı çalışmalara konu olabilecek ve olmuş kavramlardır. Dahası, bu kavramların tümü tartışmalı kavramlar olup, hiçbirisi üstünde evrensel bir tanım birliği yoktur. Bizim bu bölümde yapmaya çalışacağımız şey, bu kavramlar üzerindeki farklı anlayış ve tartışmalara kısaca değinmek ve bu konularda kendimizce doğru bulduğumuz açıklamaları belirlemektir.

Devlet ve Unsurları

Devlet, TDK’nun *Türkçe Sözlüğü*’nde (1966) “Belirli bir ülkesi olup bir hükümet yönetimi altında örgütlenmiş bulunan ve yurt dışı hiçbir denetlemeye bağlı olmayan, benzerleri tarafından tanınmış, siyasal ve bağımsız topluluk” olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar; bir sözlük tanımından ileri gidilmemişse de, yukardaki tanım pek çok bakımlardan doğru unsurları içermektedir.

Gaston Bouthoul, E. Faure ve L. Trobas’ın yönetimindeki *Fransız Ansiklopedisi*’nin onuncu cildini temel alarak şöyle bir tanım sunuyor: “Devlet, öteki kurumların tümünü kapsayan en yüce siyasal kurumdur. Öteki kurumlar, hiç değilse kuramsal olarak varoluşlarını, yetkilerini devletten alırlar.”¹⁹

Aslında devletten söz ederken, günümüz modern devletlerinin tanımı ile tarihsel tanımı birbirine karıştırmamak yani devletin geçmiş toplumlardaki işlevi ile günümüz toplumlarındaki işlevlerini birbirinden ayırmak gerekir.²⁰

¹⁹ Gaston Bouthoul, *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Selahattin Yıldırım, Gelişim Yay., Gelişim Dizisi 21, s.27, İstanbul, 1975.

²⁰ Devletin kuruluş nedenleri ve kuruluşla ilgili olarak bkz. F. Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınlar, Ankara, 1974, F. Engels - K. Marx, *Devlet ve Hukuk Üstüne*, derleyen ve çeviren: Rona Serozan, MAY Yayınları, İstanbul, 1977.

Tarihsel olarak devlet kimi düşünürler tarafından bilinçli ve kendiliğinden oluşan bir varlık olarak açıklanmaya çalışılmış²¹ kimi düşünürlerse devleti uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin bir ürünü olarak değerlendirmişlerdir.²²

Devletin kökenine eğildiğimiz zaman, devletin kuruluşunu “egemen sınıfın baskı aracı” açıklamasının oldukça geçerlik kazanmasına karşın; günümüz modern devleti sözkonusu olduğu zaman bu açıklama çok yetersiz kalmaktadır. Kaldı ki, biz bu tartışmalara hiç girmeksizin günümüz devletin tanımlanmasına girmek istiyoruz.

Günümüz devletin tanımlanmasında da, iki eğilimle karşı karşıya bulunuyoruz. Bu eğilimler ayrı ayrı tanımlara ulaşmaktadırlar. Biz bu tanımlardan birinin çağdaş devletin genel anlamda klasik tanımı; diğerini ise çağdaş devletin “işlevci” tanımı olarak adlandırmak eğilimindeyiz.

Devletin işlevci tanımına göre devletten söz edebilmek için gereken iki unsur vardır: Bunlar, sınırları belli bir alan ve bu alan içinde kudret ve otoritenin tek elde bulunmasıdır. Ayrıca bu iki unsura üçüncü bir unsur olarak, diğer devletlerin de devleti tanımış olmaları ilave edilebilir.²³

Devletin genel anlamda klasik tanımını şu şekilde yapabiliriz: “Devlet, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bir insan topluluğunun ya-

21 Bu konuda Hegel’in düşünceleri ve savları ilginçtir; “Devlet geleneksel ideallerin gerçekleşmesi, açıklanabilir düşüncelerin ve dileklerin, bilen ve düşünen toplu sistemin yürütme aşamasına geçmesidir. Devlet gelenek olarak tek tek bireylerin bilinçlerinde ve eylemlerinde; varlık amaçlarının ürünü şeklinde somut bir özgürlük olarak duyulabildiği gibi, müdahaleci varlığını da duyuracaktır.” *Volk, Staat, Geschichte, Eine Auswahl aus seinen Werken, Bearbeitet und eingeleitet von Friedrich Bülow*, Stuttgart, 1942.

22 Devlet sorunuyla ilgili olarak dilimize de önemli bir yapıt çevrilmiştir. Bkz. *Kapitalist Devlet Sorunu*, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, çev. Yasemin Berkman, baskıya hazırlayanlar: Murat Belge, Atilla Aksoy, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978.

23 Bu konularda bkz. İlder Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz (Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler)*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1969, s.12 vd. Burada Dr. Turan devletin görevlerini ayrıca bir “input-output” fonksiyonu olarak da topluyor. Devletin input kısmındaki görevleri dört başlık altında topluyor:

a) Vatandaşlara meşru bir siyasi sistemin üyesi olduklarını telkin etmek ve siyasi sistemi yürütmekle görevlendirilecek şahısları temin etmek.

b) Vatandaşların ihtiyaç ve taleplerini tespit etmek.

c) İhtiyaç ve talepleri birbiri ile bağdaştırmak.

d) İhtiyaç ve talepleri ilgili kurumlara aksettirmek.

Output kısmında ise üç görev bulunmaktadır:

a) Karar almak,

b) Kararları uygulamak,

c) Kararların uygulanmasını adli ve diğer yollarla denetlemek.

Yine bu konularda bir başka ilginç kaynak olarak bkz. Mackenzie, W. J. M., *Politics and Social Science*, Penguin Books Ltd. Middlesex, England, 1967, s.340.

şamını kolaylaştırmak için oluşturduğu ve varlığı diğer devletlerce de tanınan bir aygıt (mekanizma) ve bir örgüttür.”²⁴

Dikkat edilirse bu tanımda dört unsur görülmektedir. Bu unsurlar; belirli bir insan topluluğu, belirli bir toprak parçası, diğer devletlerce de tanınma ve son olarak da bir örgüt ve aygıt (mekanizma) niteliğidir.

Şimdi tanımın bu unsurlarını tek tek ve genişliğine ele alabiliriz. Özellikle, belirli bir toprak parçası, yani “vatan” ve belirli bir insan topluluğu, yani “halk” ya da “ulus” kavramları üzerinde durmamız gerekir. Kaldı ki, bu kavramlar çerçevesindeki karmaşıklık, “ulusçuluk”, “yurtseverlik” vb. gibi temel kavramları da gölgelemekte, bu kavram karmaşıklığı içinde kimin, neyi savunduğu anlaşılmaz olmaktadır.

Ulus-Halk

Ulus kavramı son zamanlarda üzerinde çok tartışılan bir kavramdır. Özellikle “ulus” (millet) ve “halk” kavramları arasında yapılan ayrım konusunda bir fikir birliği mümkün olmamaktadır. Yine buna bağlı olarak, bir insan topluluğunu ulus yapan unsurlar üzerinde anlaşmaya varmak mümkün olmamaktadır.

Yaygın bir anlayışa göre ulus ya da millet, tarihsel ve felsefi bir kavram; halk ise daha sınırlı bir zaman kesitini, özellikle içinde yaşanılan günü kapsayan sosyolojik bir kavramdır. Bu söylediklerimizi bir örnek çerçevesinde genişletirsek, daha kolay anlaşılacaktır. Örneğin, “Türk ulusu” ya da “Türk milleti” denildiği zaman, tarihten gelen ve geleceğe uzanan bir kavram açıklanmaktadır. Burada bir “soyutlama” yapıldığı kuşkusuzdur. Oysa ki “Türk halkı” denildiği zaman günümüzde Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları somut bir şekilde bu kavramın kapsamı içine alınmış olmaktadır.

Sosyal bilim yaşamımızın öncülerinden Ziya Gökalp’de de bu iki kavram içiçe bulunmaktadır. *Türkçülüğün Esasları* başlıklı temel kitabının Siyasi Türkçülük bölümünde şu satırları görüyoruz:

“... bugün Türkçülük, Halk Fırkası’na müzahirdir. Halk Fırkası hükümlerini millete, yani Türk halkına verdi. Devletimize Türkiye ve halkımıza Türk milleti adlarını bahşetti.”²⁵

24 Bu konularda bkz. Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., İst., 1977.

25 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966, s.192.

Öncelikle belirtmek isteriz ki; bize kalırsa böyle bir ayrım yapay görünmektedir. Ayrıca bu ayrımın kökeninde tarihsel bir iktidar kavgası yatmaktadır.

Bu iktidar kavgasını anlayabilmek için gözlerimizi birkaç yüzyıl geriye çevirmek zorundayız. Feodal toplumun siyasal felsefesine göre, egemenliğin (hâkimiyetin) tek kaynağı Tanrı idi. Monarşik iktidar bu meşruiyet gerekçesiyle hüküm sürüyordu. Her ne kadar feodalizmin ilk dönemlerindeki “atomize iktidar”, on beşinci yüzyıldan itibaren “merkezileşmeye” başlamış idiyse de yine de “Tanrı egemenliği” iktidarın meşru kaynağı niteliğini koruyordu. Hükümdarlar Tanrı adına ve kilisenin denetimi ve gölgesinde hüküm sürüyorlardı. Hükümdara yani monarşiye bağlı derebeyler de aynı gölgenin korunması altında idiler. Dünya üzerindeki iktidara karşı gelmek, aynı zamanda Tanrı’ya karşı gelmek demek oluyordu.²⁶

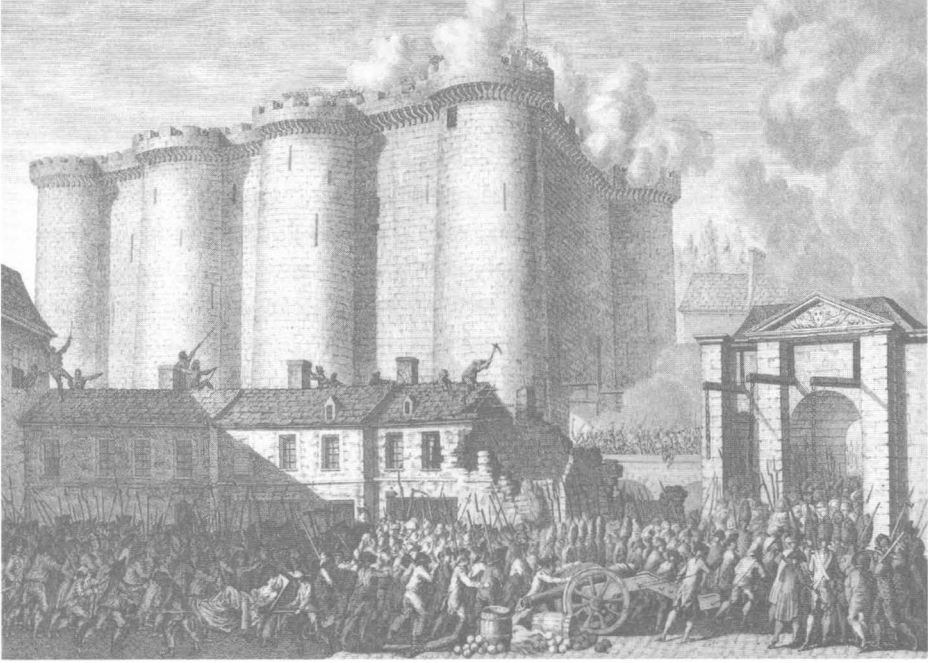
Aydınlanma çağının sonunda; yani 18. yüzyılın ikinci yarısında yeni oluşmaya başlayan kent soylu (burjuvazi) iktidara ortak olmak, dahası iktidarı almak istediği zaman, bu çabalara karşı “monarşik iktidar” şu savı ileri sürdü: “Meşru egemenliğin tek kaynağı Tanrı’dır. Biz Tanrı’nın temsilcisiyiz.”

Bu sava karşı kentsoylu iki sav ileri sürdü. Bunlardan biri din ve dünya işlerinin birbirinden ayrı şeyler olduğu idi ki; biz bu konuya kitabımızın laiklelikle ilgili bölümünde geri döneceğiz. İkinci sav ise şu oldu: Meşru egemenliğin tek kaynağı halk ve halkın istemidir (iradesidir). Ve kentsoylu işte bu gerekçeyle devrimine felsefi bir dayanak sağlamıştı. Amerika Birleşik Devletleri bu felsefenin sonucu olarak devrimini meşrulaştırdığı gibi, Fransız Devrimi de aynı gerekçeye dayanılarak yapılmıştı. Kaldı ki, tüm 19. yüzyıl boyunca dünyanın ve özellikle Avrupa’nın değişik ülkelerinde gördüğümüz tüm devrimler bu gerekçeye, yani “halk egemenliği” gerekçesine dayanıyordu.²⁷

Ancak bir süre sonra, sanayi devriminin de bir sonucu olarak sanayileşen toplumlarda kentsoylu dışında kalan geniş kitleler ve özellikle sanayi proletaryası bilinçlenerek ve örgütlenerek aynı gerekçeyle, yani “Egemenlik Halkındır” sloganıyla iktidarı almak isteyince; kentsoylu yeni bir kavram geliştirmek zorunda kaldı. Bu yeni kavram; soyut, felsefi ve tarihsel bir ulus kavra-

²⁶ Bu konularda bkz. Karl Vorlaender, “Philosophie des Mittelalters” (Geschichte der Philosophie II), Bearbeitet von Erwin Metzke, Mit einem Schlusskapitel von Ernst Hoffman, Rowohlt’s Deutsche Enzyklopedie, Leck/ Schleswig, Haziran 1976.

²⁷ Bu konularda bkz. Friedrich Jones, “Geschichte der Soziologie (Aufklärung, Liberalismus, Idealismus), Rowohlt’s Deutsche Enzyklopedie, Leck/Schleswig, 5. baskı, Haziran 1974, Karl Vorlaender Philosophie der Neuzeit” - Aufklärung (Geschichte der Philosophie V) Bearbeitet von Heinrich Knittermeyer, Rowohlt’s Deutsche Enzyklopedie, Leck/ Schleswig, 7. baskı, Aralık 1979.

1789 Fransız Devrimi sadece Fransa'da değil tüm Avrupa ülkelerinde monarşinin geleneksel kurumlarını sarstı, liberal güçlerin harekete geçmesini sağladı. Aslında Fransa'da temel çatışma, ayrıcalıklı olan aristokrasî ve kilise ile toplumun bütün kesimleri arasındaydı. Kral XVI. Louis'ın Ulusal Kurucu Meclis'i dağıtmak istemesi üzerine halk 14 Temmuz'da Bastille'i işgal ederek, tutukluları serbest bıraktı.

mydı.²⁸ Bu anlayış çerçevesinde, egemenlik halkın değil, ulusundu. Yani, salt bugün, bu topraklar üzerinde yaşayan insanların değil, geçmişte yaşamış olanların ve gelecekte yaşayacak olanların istemleri ve egemenlikleri sözkonusu oluyordu.²⁹ İşte “ulus” ve “halk” kavramları arasındaki ayrım, temel olarak buradan kaynaklandı.

İnsanlar değişik renk, dil, din, ırk ve kültürlere sahiptirler. Dünya üzerinde bu unsurlar açısından homojen olan hemen hiçbir devlet yoktur. O halde bir insan topluluğunu ulus ya da millet ya da halk yapan bir din birliğinden, bir ırk birliğinden, bir dil birliğinden ya da kültür birliğinden söz edilmesi mümkün

²⁸ Aynı dönemde genel oy hakkının yaygınlaşmasını da gözden uzak tutmamak gerekir.

²⁹ Bu görüşün modern sayılabilecek yeni bir yorumu Duguit'in “Millî İrade Teorisi”dir. Bu konuda bkz. H. Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar ve Siyasal Rejimler)*, İstanbul, 1969. Sıddık Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, 3. baskı, İstanbul, 1967. Bu teorisinin eleştirisi için bkz. Toktamış Ateş, *Demokrasi*, İstanbul, 1976.

değildir. Eğer bir devletin vatandaşları arasında din, dil, ırk ve kültür birliği olursa; bu insanların oluşturacakları topluluk, hiç kuşkusuz uyumlu bir halk ya da ulus olacaktır. Ancak aşağıda örneklerini de göreceğimiz üzere, bu her zaman gerçekleşmeyebilmektedir. Hattâ bunun tam aksine aralarında pek çok farklılıklar bulunan insanlar uyumlu bir toplum oluşturabilmektedirler.

Örneğin din, dil, ırk ve kültür açısından oldukça homojen olan Araplar, bir ulusal devlet içinde birleşemedikleri gibi, kurmuş oldukları farklı devletlerin birbirleriyle çatışmaları bir yana, aynı devletler içinde de farklı çıkarların kimi zaman çok kanlı çatışmalara yol açtığı görülmektedir.³⁰ Buna karşılık üç resmî dili olan İsviçre halkı ya da sayısız ırk, dil ve kültürlerin sentezini yapmış olan ABD halkı, oldukça uyum içinde görülebilmektedir. Bir başka ilginç örnek Almanya'dır. Aynı ırk, dil, din ve kültürden oluşan ve önemli göç yollarının dışında kalan Almanların tarihleri boyunca çok kısa süren birkaç dönem ayrı tutulursa, tek bir yönetim altında birleşememelerine karşın; tarihte en çok çiğnenen göç yolu üzerinde Anadolu Yarımadası'nda, Ortadoğu ve Balkanlar'da, aralarında ırk, dil, din ve kültür bakımından önemli farklar bulunan insanlar, son altı yüz senedir önce Osmanlı İmparatorluğu içinde ve daha sonra da Anadolu'da daha homojen bir şekilde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kendilerine Osmanlı ya da Türk diyerek yaşamışlar, yaşayabilmişlerdir.

O halde sınırları belli bir ülke içinde yaşayan ve kimi zaman aralarında önemli farklar bulunan insan topluluklarını ulus ya da halk yapan nedir? Bize kalırsa bu etken, sözkonusu insan topluluğunun “bugünü için belirli bir doyum ve yarını için belirli ortak bir umududur.” Yarın için belirli ortak bir umut derken sözkonusu olan husus, hiç kuşkusuz ekonomik bir rahatlık ve o devletin ve o halkın bir parçası olmaktan ötürü beklenen duygusal bir denge ve huzurdur. Kaldı ki; böylesine bir doyum ve umudun oluşturacağı birlik uzun dönemde kendi kültürünü de yaratacaktır.

Dil birliği, din birliği, ırk birliği, kültür birliği, ortak bir geçmiş gibi unsurlar hiç kuşkusuz bir halk içindeki bağları güçlendirir ve uyumu artırır. Ancak, bugünü doyumsuz, yarın için ortak umutları olmayan insanların aralarındaki bağlar ne denli güçlü olursa olsun, bir gün çözülür.

Halk ve ulus kavramlarının karmaşık tartışmasında, Prof. Kessler'in yapmış olduğu ilginç bir sınıflama denemesine de değinmek istiyoruz.³¹ Prof.

³⁰ Burada, bu çatışmalara yol açan etkenler üzerinde durmayacağız. Özellikle emperyalist devletlerin bu konulardaki çabalarının bir sonraki bölümde ele alacağız.

³¹ G. Kessler, *İçtimariyata Başlangıç*, çev. Z. F. Fındıkoğlu, İstanbul Üniversitesi Yay., 71, İktisat Fakültesi Neşriyatı, no.3, İstanbul, 1938, bkz. s.228 vd.

Kessler'in görüşüne göre toplumun yüksek tabakaları "halk"tan söz ederken toplumun orta ve aşağı sınıflarını betimler: Latince "halk" kelimesi "populos", sürü anlamına gelen "Pöbel"den kaynaklanmaktadır.³² Ancak Prof. Kessler'e göre bu kullanım tümüyle yanlıştır. Farklı anlamlarda kullanılabilmesi bir yana, halk sözcüğü sosyal bir kültürü betimlemelidir. Halk sözcüğünün kullanılabileceği farklı anlamlar şunlar olabilir:

1. Ortak bir kökten gelenlerin halkı (*Nation*).³³ Bu tür kullanıldığı zaman (*Kan Halkı-Blutvolk*) söz konusu olmaktadır.
2. Ortak bir dil konuşanların halkı (*Dil Halkı-Sprachvolk*).
3. Ortak bir tarihsel kültürleri olanların halkı (*Kültür Halkı-Kulturvolk*).³⁴

Bu son anlamda kullanılan "halk" sözcüğü çağdaş devletlerin halkları için, bize kalırsa en sağlıklı tanımı vermekte. Diğer anlamdaki toplulukları biz "etnik grup" olarak adlandırmak eğilimindeyiz.

Ülke ve Örgüt

Hatırlanacağı üzere devleti tanımlarken, belli bir insan topluluğunun yanısıra; sınırları belirlenmiş bir toprak parçası, diğer devletlerin de bu devlete tanımları; nihayet son unsur olarak da belirli bir örgüt ve aygıttan söz etmiştik. Bir önceki kısımda belirli bir insan topluluğu yani halk üzerinde durduk. Bu kısımda ise diğer unsurları kısaca ele almak istiyoruz.

Ülke

Her devletin sınırları belirlenmiş ve üzerinde egemen olduğu bir toprak parçası vardır. Bu toprak parçası üzerinde, en azından belirli konularda devletin otoritesi tektir. Ancak, gerek sınırları belli bir toprağın ve gerekse bu toprak üzerindeki tek otoritenin iç ve dışta yaygın bir onay görmesi gerekir.³⁵ Tarihte böylesine bir toprak ve otoriteye sahip olmadan devlet oluşturulabilen hiçbir insan topluluğu olmamıştır.

Örneğin, Yahudiler yüzlerce sene dağınık ama bilinçli bir kitle olarak

³² Türkçemizde de kullanılmakta olan "popüler" sözcüğü aynı kökten gelmektedir.

³³ Latince "nation" sözcüğü "natus"tan gelir ki, bu da "doğmuş olmak" demektir.

³⁴ Kültür halkı olarak tanımlanan gruplama ile ilgili olarak Karl Dietrich Bracher'in vermiş olduğu ilginç bir tanım vardır. Buna göre kültür halkı yanlış bir kavramdır. Olsa olsa bir kültür ulus-kulturnation'dan söz edilebilir ve kültür ulusu her türlü devlet sınırlamalarından bağımsız olarak dil ve kültür bağlılığı içinde halktan oluşur. Bkz. *Staat und Politik*, Herausgegeben, Ernst Fraenkel, Karl Dietrich Bracher, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, Neubearbeitete Auflage, Temmuz 1976, s.211-212.

³⁵ Buradaki "onay" sözcüğü "tasvip" anlamında değil, "kabul" anlamında kullanılmıştır.

yaşamalarına karşın, Filistin'e yerleşene dek bir devlet olamamışlardı. Buna karşılık Filistinliler de anavatanlarının yanbaşı ve oldukça toplu olarak yaşamalarına karşın ve çok desteği olan güçlü örgütlere rağmen bir devlet olarak yorumlanamamaktadırlar. Bu iki örneğin tam zıddı bir örnek de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'dir. Bu devlet, tanımın tüm unsurlarını kapsamına karşın, sınırları ve otoritesi şimdilik Türkiye dışında diğer devletlerce onaylanmadığı için, uluslararası platformda bir devlet olarak görülmemektedir. Ancak bu devletin aslında bir "hazırlık devleti" olduğu ileri sürülebilir. Zaman KKTC lehine gelişmektedir.

Üzerinde devletin olduğu toprak parçası her dilde olduğu gibi Türkçe'de de çok sayıda sözcükle anlatılmaktadır. Örneğin, bunlar arasında vatan, memleket, yurt, ülke vb. gibi sözcükleri sayabiliriz. Ancak bize kalırsa memleket sözcüğü başka anlamları da içermektedir. Buna karşın gerek vatan ve gerekse yurt sözcükleri de duygusal niteliktedir ve devletin kurulduğu alan, yani sınırlanmış bir toprak parçasını en iyi açıklayan sözcük "ülke"dir.

Ülke somut bir kavramdır. Her devletin sınırları şu ya da bu şekilde belirlenmiş bir ülkesi vardır. Ancak aynı etnik kökenden gelen, aralarında değişik yakınlıklar bulunan insan topluluklarının siyasal haritalarda değişiklik yapmak istemeleri, Fransız Devrimi'nden beri süregelen bir süreçtir. Feodal-monarşik iktidarlara karşı ileri sürülen "ulusların kaderlerini belirleme hakkı", 20. yüzyılın başında Wilson ve Lenin'in düşünce ve kalemlerinde yeni bir içerik kazanmıştır.

"Ulusların kaderlerini belirleme hakkı" bu kitap çerçevesinde gereğince ele alınamayacak kadar geniş bir konudur.³⁶ Ancak şu kadarını belirtelim ki, 19. ve 20. yüzyılda tarihin şu ya da bu döneminde sömürgeleştirilmiş halkların kendi ulusal devletlerini kurmak için emperyalist imparatorluklara başkaldırmaları elbette meşru bir haktır.³⁷ Emperyalizme karşı ulusal bağımsızlığını elde etmek için silaha ilk sarılan devlet de, Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. 20. yüzyılda ve özellikle iki savaş arasında eski sömürge imparatorluklarının devamı olan emperyalist devletler, temelde "ulusların kaderlerini belirleme hakkı"na dayanarak ayaklanan sömürgelerinde gitgide gerilemişler ve hattâ çağımız "ulusların bağımsızlığı" çağı olmuş ve çözülen sömürge imparatorluklarının üzerinde ulusal devletler kurulmuştur.³⁸

³⁶ Bu kavramın çağdaş bir yorumu ve Birleşmiş Milletler çerçevesindeki anlaşılması konusunda bkz. Verner Van Dyke, *Self Determination and Minority Rights*, *International Studies Quarterly*, vol. XII, no.3, Eylül 1969.

³⁷ "Meşru" kavramını bir sonraki bölümde açıklamaya çalışıyoruz.

³⁸ Bu konularda bkz. Rupert Emerson, *Sömürgelerin Uluslaşması*, çev. Türkçüye Ataöv, SID Yayınları, Siyasal İlimler Serisi II, Ankara, 1965.

Ancak “emperyalizm”, ulusların kaderlerini belirleme hakkını da kendi çıkarları doğrultusunda kullanma çabasına girişmekte gecikmemiştir. Sömürgecilik temelde “böl ve yönet” politikasına dayanırdı. Toplumdaki ayrılıklar, ayrıcalıklar desteklenir; bölücü unsurlar korunurdu. Bu karmaşık yapı içinde, emperyalist devlete yönelecek bir “mücadele birliğinin”, kristalize olması engellenirdi. Zamanla bilinçlenen halklar bu oyunu bozarak ve “ulusların kaderlerini tayin hakkına” dayanarak, ulusal bağımsızlıklarını kazanma ve ulusal devletlerini kurmaya başladılar. Emperyalizm işte işin bu aşamasında “ulusların kaderlerini belirleme hakkını” bağımsızlığını yeni kazanmış devletlere karşı bir silah olarak kullanmaya başladı.

Hiç kuşkusuz dünya üzerinde halkı tümüyle homojen (türdeş) olan bir devlet yoktur. Her ülke içinde farklı diller, dinler, ırklar ve kültürler yaşar. Bu tür farklılıklar, gelir düzeyi yüksek olan toplumlarda pek sorun çıkarmaz. Ancak geri kalmış ve ekonomik bakımdan paylaşılacak fazla bir şeyi olmayan ülkelerde “azınlıklar” geri kalmışlıklarının nedenlerini araştırdıkları zaman, temel nedenleri değil de, daha yakınlarda olan unsurları görmek isterler, bu yöne itilirler. Aslında bu durum sömürgeci devletlerin, bağımsızlığını yeni kazanmış olan devletlere acı bir oyunudur. Zira pek çok ayrılıkçı eylem, süper güçlerin “tanınmasıyla” meşruluk kazanmaktadır. Ayrıca bu “tanıma” tehdidi, ayrılıkçı unsurları fazlaca bünyesinde taşıyan az gelişmiş ülkeleri diğer türlerinin yanısıra moral bir bağımlılık içine sokmaktadır.

Bu silah, gerçekten güçlü ve etkin bir silahtır. Hele çeşitli coğrafya nedenleriyle bölgesel gelişmişlik farkları gösteren ülkelerde iyi çalışmaktadır. Fakat unutulmaması gerekir ki; “ulusların kaderlerini tayin hakkı” sömürgeci bir devlete karşı ulusal devlet kurma aşamasında ne denli meşru ve geçerli bir haksa, bir ulusal devlet içinde ayrılıkçı ve bölücü amaçlarla kullanıldığı zaman, o denli gayrimeşru ve geçersiz bir hak olur. Her ulusal devlet ülke bütünlüğünün koruma hakkına ve yetkisine sahiptir, bu konuda da direnmek zorundadır.³⁹

Örgüt

Devletin kuruluş nedenlerini tartışma dışı tutarak şunu açıklıkla ileri sürebiliriz ki, devletin çağdaş toplumdaki varlık nedeni belirli hizmetlerin görülmesi ve belirli hizmetlerin düzenlenmesidir.⁴⁰ İşte devletin gerek bu hiz-

³⁹ Bkz. Benn-Peters, *Social Principles and the Democratic State*, George Allen Unwin Ltd. Londra, 1959, s.353-354. Ablan Datts, *Socialism, Democracy and Industrialization*, George Allen Unwin Ltd. Londra, 1962, s.32 vd.

⁴⁰ Devletin kuruluşunu açıklayan değişik görüşler arasında bize kalırsa en açıklayıcı olan, devletin kuruluşunu egemen sınıfın örgütü olarak savunan görüştür.

metlerin düzenlenmesinde etkin bir işlevi olabilmesi için ve gerekse bu toplumun tüm katmanlarını kapsayan bir örgütü ve hizmet gören bir aygıtı olması gerekir.⁴¹

Klasik devlet teorilerinden günümüze dek gelen bir anlayışa göre, devletin rejimi ne olursa olsun; her devlet içinde üç temel işlevi üstlenmiş olan üç ayrı güç vardır: Bu güçler yasa yapma işlevini yerine getiren “yasama”, “yürütme” ve “yargı”dır. Tarihsel süreç içinde ve günümüzde kimi devletlerde zaman zaman bu gücün ikisi, hattâ üçü aynı elde toplanmış olarak görülebileceği gibi; zaman içinde şu ya da bu gücün ağırlığının arttığı da gözlenebilmektedir. Ancak günümüz toplumlarında yargının bağımsızlığı pek tartışılmamakta, buna karşılık yasama ve yürütmenin karşılıklı dengesi tartışma konusu olmaktadır. Bu açıdan günümüz dünyasının devletlerine göz attığımız zaman, dengenin yürütmenin yararına bozulmuş olduğu gözlenebilir.

Genel olarak günümüz devletlerinde bu üç gücün dışında, çoğu kez ülkenin birliğini simgeleyen ve yürütmenin de üzerinde bir devlet başkanlığı kurumuna rastlanmaktadır. Farklı ülkelerde, farklı nitelikleri olmasına karşın; çoğu zaman “sorumsuz” görünen devlet başkanları yasama ve yürütme arasında bir denge unsuru olmaktadır.⁴²

Ancak günümüzde Batı Avrupa’nın sembolik monarşi kurumları dışında, devlet başkanları da çoğu zaman halk ya da yasama meclisleri tarafından seçildikleri için devlet başkanlarının yine halkın ve yasama meclislerinin seçtiği yürütme gücü üzerindeki yetkileri artar gibi görünmektedir.

Aslında bir anlamda “devlet” demek, yasama ve yürütmeyi düzenleyen aygıt ve örgüt demektir. Yine bu anlamda, devletin ele geçirilmesi demek yargı ve özellikle yasama ve yürütme güçlerinin ele geçirilmesi demektir. Bu güçler elde bulundurulduğu zaman, buna bağlı olarak tüm aygıt da ele geçirilmiş olacaktır.

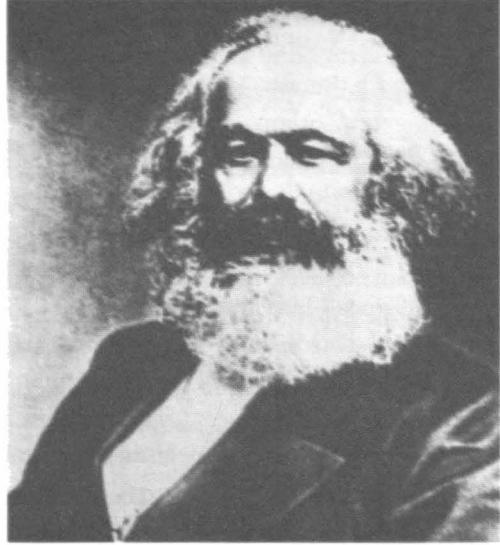
Hukuk

Hukuk konusunda çok değişik tanımlar yapılabilir. Örneğin, şöyle bir tanım ileri sürülebilir: “Toplum yaşamını düzenleyen ve bu yaşamı en uyumlu bir şekilde sürdürmek amacına yönelik zorlayıcı kurallar dizisine hukuk adı verilir.”

⁴¹ Bu konularda çok ilginç bir kaynak olarak bkz. Milton Friedman, *Kapitalismus und Freiheit*, Al-mancaya çev. Paul C. Martin Deutscher, Taschenbuch Verlag, Kasım 1976, s.48 vd.

⁴² Bu konularda bkz. Orhan Aldıkaçtı, *Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı*, İstanbul, 1960.

Ancak biz burada kavramı önce sosyolojik ve felsefi anlamlarıyla ele almak istiyoruz. Hukuku felsefenin etkisinden kurtararak toplumların gelişim sürecine bağlayan, yani hukuk kavramını sosyalleştiren, bir başka deyişle “hukuk sosyolojisini” kuran düşünür Karl Marx olmuştur.⁴³ “Olması gereken”i bir yana bırakarak “olan”ı betimlemeye çalışan hukuk sosyolojisinin modern düşünürü de G. Gurwitch olmaktadır.⁴⁴

Marx sivil toplumu tanımlarken, bu toplumun insanlık tarihinin gerçek kaynağı olduğuna işaret eder. Sivil toplumun maddi ilişkilerini ise üretici güçlerin gelişmişlik düzeyine bağlayan Karl Marx, bu noktalarda Hegel'den ayrılır.

Materyalist anlamda kural ve düzen, toplumun salt keyfililikten ve rastlantıdan kurtulup, kendisini kalıcı kılmamasının bir biçimidir.⁴⁵ Toplumsal gelişmenin belirli, çok ilkel bir aşamasında, günbegün yenilenen toplumsal üretimi, üretilen ürünlerin üleşimini ve değiş-tokuşunu ortak bir düzene bağlama gereksinmesi doğar; bireyin kendisini üretimin ve değiş tokuşun ortak kurallarına bağımlı kılması zorunluluğu belirir. Önceleri bir “gelenek” durumunu da alan kurallar dizisi, kısa bir süre sonra “yasa” haline gelir.⁴⁶

Felsefi anlamda hukuk kavramı tek başına ele alınamaz. Hukuk kavramının yanısıra; niteliği, ideası (ülküsü), değeri ve amacının da incelenmesi gerekir.⁴⁷

Biz bu konulara hiç girmeden, hukuk felsefesine de ters düşmeyecek bir tanıımı temel almak istiyoruz. Buna göre, “hukuk, toplumsal yaşamın zorlayıcı düzenidir.”⁴⁸

⁴³ Rene König, *Soziologie*, Fischer Bücherei, umgearbeitete und erweiterte Neuausgabe, Frankfurt am Main, 1967, bkz. s.253 vd.

⁴⁴ Bu konularda genel olarak bkz. Hamide Topçuoğlu, *XIX. Yüzyıl Sosyologlarında Hukuk Anlayışı*, A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961.

⁴⁵ Karl Marx - Friedrich Engels, *Werke*, XXV, Berlin, 1960, s.801, *Devlet ve Hukuk Üstüne*, derleyen ve çeviren: Rana Erozan, MAY Yayınları, İstanbul, 1977, s.64'ten.

⁴⁶ *Aynı eser*, s.64-65.

⁴⁷ Richard König, *Hukuk Felsefesi*, çev. M. Yavuz, İstanbul, 1935, bkz. s.8 vd.

⁴⁸ Richard König, *a.g.e.*, s.23 vd.

Bu tanım karşımıza açıklanması gereken üç unsur çıkarmaktadır:

- a. Toplumsal yaşam nedir?
- b. Bu yaşamın düzeni nedir?
- c. Zorlama nedir?

Biz bu kitabın geniş çerçevesinde birinci ve ikinci noktaları zaman zaman ele aldık. Bu bakımdan bunlara hiç değinmeden, üçüncü unsur, yani “zorlama” üzerinde biraz genişliğine durmak istiyoruz.

Zorlama, hukuka uymamanın karşılığı olarak, gerekirse kaba güçle sağlanacak bir yaptırım (müeyyide) olması anlamına gelir. Hukuk diğer toplumsal düzenlemelerden, örneğin ahlâk, töre, gelenek vb. gibi düzenlemelerden, bu “zorlama” ya da “yaptırımları olması” unsurlarıyla ayrılır.

Hiç kuşku yoktur ki, yasalara uymamanın yaptırımları zaman süreci içinde önemli ölçüde değişmiştir. Eski çağlarda yasaların yaptırımları, suç işleyeni cezalandırma anlayışı ile konulur ve çoğu kez beden cezaları uygulanırken; günümüz toplumlarında yaptırımlar daha çok eğitici, uyarıcı ve yasalara uymaya özendirici bir yönde gelişme eğilimindedir.

Aslında toplumların bünyeleri zaman süreci içinde değiştikçe, hukuk düzeninin yapısı da kaçınılmaz bir şekilde değişmektedir. Özellikle düşünce özgürlüğünü kısıtlayan yasa hükümleri, Batı toplumlarında çoğunlukla kaldırılmış ve düşünmek nefes almak kadar doğal ve kısıtlanamaz bir olgu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Ancak düşünce özgürlüğünün yalın ve “tek başına” bir özgürlük olmadığı da açıktır.⁴⁹ Düşünen insan, düşündüğünü; daha doğrusu sorunları için bulduğu çözümlemeleri anlatacak, tartışacak, yazacak ve yayınlayacaktır. Bu durumda; düşünce özgürlüğünden söz edebilmek için konuşma özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve basın özgürlüğünün kısıtsız varlığı gereklidir. Eğer bunlardan herhangi birinde bir kısıtlama varsa, düşünce özgürlüğü kısıtlanmış demektir.

Yasallık belirli bir devletin yasalarına ters düşmeyen davranış ve eylem içinde bulunmak demektir. Meşruluk kişiden kişiye ve çağdan çağa değişen, tarihsel, göreceli, felsefi ve soyut bir kavramdır.

Herhangi bir devirde, düşünce özgürlüğünün kısıtlanmış olduğu ya da düşünce özgürlüğünün olmadığı bir ülkede, bazı insanların kimi düşünce ve eylemleri, kendi değerlendirmeleri ya da dünya görüşlerine göre “meşru” olabilir, ancak yasal olmayabilir. Bu durumda o insanlar, yasaların öngördüğü

49 T. Ateş, a.g.e., s.114 vd.

yaptırımlara katlanmak zorundadırlar. Elbette bu düzeni kendi meşruluk anlayışlarına uygun bir şekle dönüştürmek isteyebilirler, ancak sözkonusu değişiklik gerçekleşene dek yaptıkları kendilerince “meşru” olsa bile yasadışıdır ve yaptırımları vardır.

Kimi zaman da yasal olan bazı davranışlar, toplumu oluşturan kimi insanların gözünde meşru olmayabilir. Bu durumda da yasal olan davranışları hoşgörü ile karşılamaktan başka yapacak bir şey yoktur. Örneğin, oruç tutmak yasal bir zorunluluk olmamasına karşın, kimilerinin gözünde meşru bir düzenin oruç tutmamayı yasaklaması gerekiyor olabilir. Aynı şey bankacılık ve ticaret için de söylenebilir. Gerek faiz ve gerekse ticaret yasalarla düzenlenmiştir. Ancak kimilerinin gözünde bu işler “gayrimeşru” olabilir. Ve hiç kuşkusuz burada da yasaları değiştirme yolunda çaba harcama yolu açıktır.

Siyasal bir sistem içindeki gruplardan bazıları yürürlükteki yasal sistemi ve dahası tüm sistemi “gayrimeşru” görebilirler. Bu durumda kendi düşüncelerindeki “meşru” sistemi oluşturmak için iki seçenekleri vardır. Bunlardan birisi sistemi zorla değiştirmektir. Ancak bu yol seçildiği zaman, yasaların bu konudaki yaptırımlarını da göze almak gerekir. Zira yürürlükteki sistem de kendisini zorla savunabilecektir. Zira zora karşı zor kullanılması kaçınılmazdır.

İkinci yol ise sistemin öngördüğü iktidar değiştirme kurallarını kabul etmek, yani “oyunun kuralları” konusunda bir “consensus” a varmış olmakla birlikte, iktidara gelindiği zaman; kendilerince meşru olmayan bu sistemi yıkarak, yerine kendilerince meşru bir sistem oluşturmak yoludur. Bu durumda sistem ve devlet “gayrimeşru” görülmekle birlikte, iktidara geliş yolu konusunda “consensus” sağlanmıştır.⁵⁰

Bu ikinci yolun klasik örnekleri, son değişmelere dek Batı Avrupa devletlerinde gördüğümüz komünist partileriydi. Gerçekten bu partiler yürürlükteki sistemi ve devlet yapısını burjuva devleti olarak, “gayrimeşru” görüyor, ancak kendilerince meşru olan proletarya devletini kurmak için zora yani ihtilal yoluna başvurmayı düşünmüyor, iktidara seçim yoluyla gelerek proletarya devletini kuracaklarını söylüyorlardı.

Sözkonusu partilerin bu davranışları sistemdeki oyunun kuralları konusunda göreceli bir “consensus” içinde olmaları demekti. Zira iktidara geliş yolu olarak sistemin kurallarını almalarına karşın, iktidara geldikten sonra

50 Bu konuda geniş bilgi için bkz. M. Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, Dönem Yayınları, İstanbul, 1976.

aynı yoldan gitmeyi kabul etmeyeceklerini belirtiyorlardı. Çünkü bir kez proletarya devleti kurulduktan sonra Batılı anlamda seçimler sözkonusu olmayacaktı. Fakat günümüz Batı Avrupa komünist partilerinden büyük çoğunluğu, Eurokomünizm anlayışı çerçevesinde bu görüşlerinden uzaklaşmışlar ve önceleri “gayrimeşru” gördükleri burjuva devletini, yani yürürlükteki devlet ve sistemi meşru sayarak; burjuva devleti yerine kurmayı öngördükleri proletarya devletini kurmaktan vazgeçmişlerdir.

Burada artık salt sistemin öngördüğü “iktidara gelme yolu” konusunda bir “consensus” söz konusu değildir. Tümüyle sistem meşru görülmemektedir. Ancak bu partiler iktidara gelirlirse çok önemli değişiklikler yapacaklarını hiç kuşkusuz söylemektedirler. Fakat yine önemle vurguladıklarına göre; proletarya devletini kurmayacaklar, özgür seçimlere başvurarak, eğer bu seçimleri yitirirlerse geldikleri yoldan gideceklerdir. Zaten günümüz koşullarında, yapabilecekleri başka bir şey de yoktur.

Ekonomi ve Sınıf

Yeryüzünde insanların gereksinimleri sınırsızdır. Ancak bu gereksinimleri karşılayacak kaynaklar sınırlıdır. İşte bu sınırlı kaynakları sınırsız gereksinimler karşısında optimum bir denge için dağıtma çabası ya da çabayı kendine konu edinen bilim dalına “ekonomi” ya da “iktisat” adını veriyoruz.⁵¹

İktisat yeni yetişen aydın kafaların en çok gereksinmesini duymaları gereken konuların başında gelir. Ve bize kalırsa, hiç abartmadan ileri sürülebilir ki; Türkçe’den başka yabancı dil bilmeyen kişi Türkiye’de yayınlanan eserlerden yararlanarak iktisat öğrenebilir.

Bu kitabı ders kitabı olarak yazmakta olduğumdan iktisat kitapları konusunda ayrıntılı bir liste vermek düşüncesindeydim. Ancak bundan iki nedenle vazgeçtim. Öncelikle değerli bir arkadaşımız bu konuda övülecek bir çalışma yapmıştır.*

İkinci neden ise çok sayıdaki eserlerden bir seçme yaparken haksızlık ve yanlışlıklara düşebileceğimiz endişesi oldu.

Ekonomik faaliyet tek tek bireyler ya da grup halindeki bireylerin doğa ile savaşımından çok daha fazla bir şeydir. Doğanın verdiklerinin belli bir teknikle işlenmesi ve paylaşılıp, bölüşülmesi sözkonusudur.

51 Zaman zaman Türkçe bilim kitaplarının az sayıdan olmasından yakınma duyarız. Oysa ki bize kalırsa, özellikle 1961 Anayasamızın getirdiği aydınlık ortam içinde Türkçemizde çok kitap yayınlanmıştır. Maliyetlerdeki olumsuz gelişmelere karşın bu süreç devam etmektedir.

(*) Nihat Falay, *Türkiye Ekonomisi Bibliyografyası (1929-1976)*, İÜ. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

İnsanları toplu halde yaşamaya iten etkenlerin en önemlilerinden biri de zaten insanların doğa ile olan savaşımalarında tek başlarına yetersiz kalmaları ve doğanın verdiklerinin işlenebilmesi için belirli bir işbölümü ve işbirliği gereksinmesi duymalarıdır. Ancak ürünlerin bölüşüm ya da paylaşımı sözkonusu olduğu zaman, insanların birarada yaşamalarında önemli bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Dünya üzerindeki kaynaklar “kıt” olduğu için, yani insanların tüm gereksinmelerini karşılayamadığı için, bu bölüşümde kimileri daha fazla, kimileri daha az almak durumundadırlar.

İşte bu koşullar altında, her insan topluluğunda sınıf adı verilen gruplara rastlanır. Pierre Larque, bireylerin hangi sınıftan olduklarının saptanmasında üç noktaya değiniyor.⁵²

- a. Toplumun içinde oynanan rol,
- b. Yaşam tarzı,
- c. Ruhsal tutum ve kolektif bilinç.

Aslında siyasal felsefe ve siyaset bilimi konusunda çalışan hemen her düşünürün bu konuda geliştirdiği bir tanım olmuştur.⁵³

Biz bu çok farklı tanım ve tartışmalara hiç girmeden, kendimiz bir tanım vermek istiyoruz: “Ortak çıkarları ve bekleyişleri olan ve bunların bilincinde olan insanların oluşturdukları gruplara sınıf denir.”

Kolayca görülebileceği gibi, bu tanımımızda dört unsur vardır:

- a. Ortak çıkar ve bekleyişler,
- b. Benzer bir yaşantı,
- c. Yaklaşık olanaklar,
- d. Sınıf bilinci.

Bu unsurlardan ilk üçü, yani “ortak çıkar ve bekleyişler”, “benzer bir yaşantı” ve “yaklaşık olanaklar” konusunda fazla açıklama gerekmez. Bu unsurlar aslında sınıf tanımlamamızın nesnel (objektif) unsurlarıdır. Elbette, bu unsurların abartılmamasına özen gösterilmelidir. Örneğin “ortak çıkar ve bekleyişler” denildiği zaman, kuşkusuz her anlamda ve mutlak bir bekleyiş birliği sözkonusu olamaz. Buradaki birlik temel sorunlar üzerindeki birliktir.

Tanımımızın öznel (sübjektif) unsuru olan “bilinç” konusu üzerinde biraz durulmasında yarar vardır.

Hiç kuşku yoktur ki; sınıf tanımının nesnel koşulları tamamlandığı an-

⁵² Bkz. Pierre Larque, *Toplum Sınıfları*, çev. Nihal Önal, Varlık Yayınları, İstanbul, 1969.

⁵³ Özellikle çağdaş kapitalist toplumdaki sınıfların belirlenmesi ve tanımlanması konusunda ilginç bir çalışma; Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, New Left Books, 1975. Bu kitap konusundaki eleştiri için bkz. Wright, Erik Olin, “Class Boundaries in Advanced Capitalist Societies”, *New Left Review*, 98, July-August, 1976, s.3-43.

da sınıf oluşmuştur. Örneğin tarihte köleler ister bilincinde olsunlar, ister bilincinde olmasınlar bir sınıf oluşturlardı. Aynı husus tarihte kalmış olan diğer sınıflar için de geçerlidir. Ancak sorunu günümüz açısından değerlendirdiğimizde mesele önemli ölçüde değişmektedir.

Günümüz dünyasında eğer bir sınıfın insanları, sınıflarının bilincinde değillerse, o sınıfın üyesi de sayılmamaları gerekir. Örneğin emeğini satarak geçimini sağlayan bir insan kendini “işçi” olarak değil de “serbest meslek erbabı” olarak görüyor ve kendini o yönde koşullandırıyor; bu insana tüm nesnel koşullar bir yana, işçi sınıfının bir üyesi olarak bakamayız. Ancak bu durumda akla kuşkusuz şu soru gelmektedir: “Peki bu kişi kendini öyle saydığı için serbest meslek erbabı olur mu?” Hayır, bu kişi serbest meslek erbabı da sayılamaz. Tam anlamıyla “arada kalmıştır” ve yaşam koşulları onu kesin tavrını almaya zorlayacaktır.

Bir kez daha yinelersek; sınıf kavramının bir nesnel, bir de öznel yönü vardır. Nesnel olarak bir sınıfın üyesi sayılması gereken kişi eğer öznel olarak bunun bilinci içinde değilse; nesnel olarak üyesi olduğu sınıfın dışında kalmış sayılmalıdır. Ancak öznel olarak kendini üyesi saydığı sınıfın üyesi olamayacağına da bizce hiç kuşku yoktur.

Yeryüzünde sınıfsız bir toplum yoktur⁵⁴ ve ilkel insan bir yana bırakılırsa, hiçbir zaman olmamıştır. Tarih boyunca sınıflardan bir ya da birkaçının kesin baskısı altında geçen barış dönemleri görülebilir; sınıflar arasında göreceli bir denge sağlanmış barış dönemleri görülebilir. Ancak sınıfların güç dengelerindeki değişim ya da bilinçlenme düzeylerindeki değişim yeni iktidar bileşimlerini zorunlu kılar. Bu yeni iktidar bileşimlerinin oluşması da, çoğu kez kanlı savaş ve devrimlere yol açar.

Devrim

Devrim sözcüğü *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*’nde (Ankara, 1966) şöyle tanımlanıyor: “Pek kısa bir zaman içinde meydana gelen temelli ve önemli değişiklik, inkılap.” Bu tanım elbette doğrudur. Ancak burada karşımıza önemli bir sorun çıkmaktadır. Şöyle ki; günümüz Türkçesinde “devrim” denildiğinde, kimi zaman “inkılap”, kimi zaman da “ihtilal” kavramları anlaşılabilir. Ferit Devellioğlu’nun *Osmanlıca Sözlüğü*’nde ihtilal sözcüğü, “bozukluk, bozulma, karışıklık, düzensizlik” olarak karşılanmaktadır.⁵⁵ Biz ihtilali “ayaklanma” karşılığı kullanıyoruz. ihtilalin karşılığı “devrim” değildir.

⁵⁴ Elbette şurada burada rastlanan ilkel kabileler bunun dışında düşünülmelidir.

⁵⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1970.

Sözcüklerin epistemolojik tartışmalarına hiç girişmeden şunu söyleyebiliriz ki; yaşayan dilimizde “devrim” ihtilal anlamında da kullanılmaktadır ve bu anlamda kullanıldığı zaman devrim, bir grubun devleti ya da daha doğrusu devlet aygıt ve örgütünün başı olan yönetim mekanizmasını zorla ele geçirmesidir. Bu kullanım yanlıştır. Ayrıca bu eylemin ya da bu tür eylemlerin “devrim” sayılabilmesi için yönetimi ele geçiren grubun sözlük tanımı uyarınca “pek kısa zamanda temelli ve önemli değişiklikler” yapması gerekir. Yani “ihtilali” bir “inkılap” izlemeli, bir başka deyişle “ihtilal” ve “inkılap” bütünleşmelidir. Bu durumda ayaklanma ve devrim bütünleşmiş olur.

Eğer bu iki kavram arasında bütünleşme gerçekleşmemiş olursa ya da bir anlamda toplumdaki hakim sınıfın bir iç çelişkisi ile düzende hiçbir değişiklik olmadan “ihtilal” yoluyla yönetici elit değişmişse; buna “devrim” değil, “hükümet darbesi” adını vermemiz daha doğru olur. Örneğin askerî yönetim altındaki az gelişmiş bir ülkede iktidarda olanların dışında kalmış olan bir grup asker, devleti daha doğrusu yürütme gücünü zorla ele geçirirse, bu bir hükümet darbesidir. Yöneticiler değişmiş fakat toplumda ve düzende temel ilişkiler değişmemiştir.⁵⁶

Buna karşılık, eğer toplumda yeni gelişen ya da güçlenen gruplar bir ihtilal yaparak yani devleti bir “ayaklanma” ile ele geçirir ve sistemin temel ilişkilerini değiştirirlerse o zaman bir “devrim” söz konusudur. Yani ihtilali “inkılap” izlemiştir. Ossip Flechtheim’in de belirtmiş olduğu gibi; bir eylem toplumdaki siyasal, sosyal ve ekonomik yapıyı kısa bir süre içinde değiştirme amacına yönelik olur ve bunu başarırsa devrim yani inkılap sayılabilir.⁵⁷

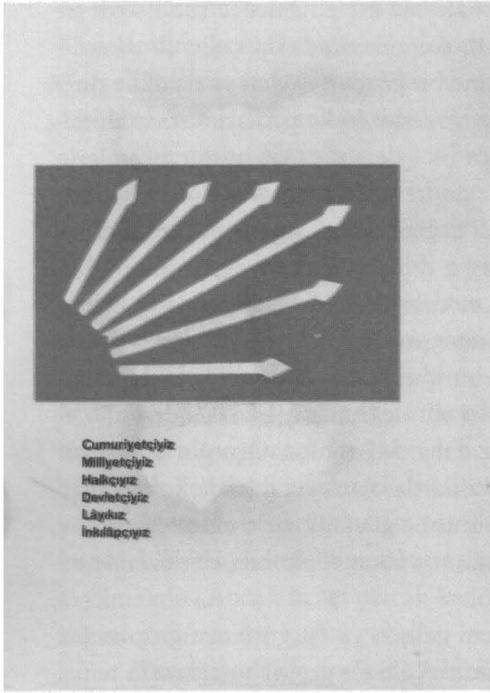
Bu tanımların ışığı altında örneğin 1789 Fransız İhtilali bir inkılaptır. Zira yeni güçlenen bir sınıf yani kentsoylu (burjuvazi); aristokratik kökenli, feodal-monarşik bir iktidarı yıkarak, kısa ömürlü de olsa egemenliğinin kaynağı olarak halkı gören bir devlet yapısı oluşturmuştu. İşte bu durumda ihtilal, aynı zamanda bir devrimdir. Zira toplumun yeniden biçimlendirilmesi söz konusudur.

Şimdi, şu soru akla gelebilir: Demokrasiyle yönetilen ve tüm sınıfların güçleri oranında temsil edildiği bir devlette, bir grubun ihtilal yaparak devleti ele geçirmesi ve kendi yorumlayışına göre “pek kısa bir zaman içinde temelli ve önemli değişiklikler”⁵⁸ yapması devrim sayılabilir mi?

56 Günümüz dünyasında “devrim” olarak adlandırılan pek çok eylem aslında “darbe”den başka bir şey değildir.

57 Bkz. *Staat und Politik*, s.297-390 (Revolution).

58 Bu tanım *TDK Sözlüğü*’ndeki “inkılap” tanımıydı.

5 Şubat 1937'de Anayasa'da yapılan bir değişiklikle 2. Madde'ye eklenen Altı Ok, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri haline getirildi. O dönemin resmî yayın organlarında yer alan bir Altı Ok afişi.

Aslında bu tür eylemler “darbe” değildir. Çünkü toplumda salt devlet aygıtına el konulmakla yetinilmemekte, toplumdaki temel ilişkiler değiştirilmektedir. Ancak böyle bir eylem “inkılap” da değildir; yani devrim de sayılamaz. Zira temel ilişkiler çoğunluğun değil, bir azınlığın yararına değişmektedir. İşte bu tür eylemlere “karşı-devrim” ya da “reaksiyoner devrim” adını veriyoruz.

Tüm bu açıklamalardan sonra devrim ya da inkılap dediğimiz zaman ne anladığımız belirgin bir şekilde görülebilir: “Devrim ya da inkılap, toplumdaki ekonomik yararlanma olanaklarının ve siyasal yapıdaki etkinliğin toplumun daha geniş kesimleri yararına hızlı bir şekilde değiştirilmesidir.”

Bu tanım çerçevesinde açıkça görülebileceği üzere, her ihtilal devrim olmadığı gibi, her köklü de-

ğişim de devrim sayılmaz. Kısa bir zaman süresi içinde yapılan temelli ve önemli değişiklikler; eğer halkın daha geniş kesimlerinin yararına ise ancak bu amaca yönelik bir ihtilal ve bu amaç yönündeki değişimler devrim sayılabilir.

Burada bir de şu soru akla geliyor: Her devrim ihtilal mi olur? Belirli bir evrim (tekâmül) sonucu oluşan “birikim”; herhangi bir ihtilal gereksizdir, temelli ve önemli değişimlere kısa sürede yol açarsa, bu değişim bir devrim sayılabilir mi?

Aslında toplumda sınıfların güçlenip gelişmesi kuşkusuz bir evrim süreci içinde olur ve o toplumda iktidarı elinde bulunduran sınıf ya da sınıflar bu evrime boyun eğerek zorla engellemeye çabalamaz ve sonunda egemenlikleri altında tuttıkları devlet aygıtını vermek ya da paylaşmak esnekliğini gösterebilirlerse, herhangi bir ayaklanma gereksizdir de bir devrim olabilir. Örneğin 14 Mayıs 1950'de Türkiye'de halkın oylarıyla gerçekleşen iktidar

değişimi, yukarıdaki tanımımız çerçevesinde bir devrimdir.

Ancak genel olarak hakim sınıflar yeni gelişen sınıfların gelişmesini zorla engellemeye çalışırlar ve bunu baskı yöntemleriyle yapmaya çabalarlar. İşte ihtilalleri yani zora dayanan ayaklanmaları genel olarak bu baskı doğurur.

Kimi zaman da devlet içindeki hakim sınıflar, yeni gelişen sınıflara karşı dış devletlerden yardım ararlar. Örneğin 1789'dan sonra Fransız aristokratlarının kentsoyluya karşı Avrupa hanedanlarından yardım istemesi, ya da 1870'te Fransız aristokratlarının Paris Komünü'ne yani Fransız işçilerine karşı Prusya'nın yardımını gönüllü olarak kabul ettikleri gibi.

Kimi zaman da bir devleti parçalamak, kontrolleri altında tutmak ve sömürmek isteyen emperyalist güçler; o devlet içindeki hakim sınıf ya da sınıfların bir bölümüyle ya da tümüyle işbirliği içine girebilirler. Bunun bir örneği de, I. Dünya Savaşı'nın sonundaki Osmanlı İmparatorluğu'dur.

Türk Devrimi

Yukarıdan beri yazdıklarımızın ışığı altında incelediğimiz zaman, Ulusal Kurtuluş Savaşımızın ve Cumhuriyetimizin kuruluşunun tam anlamıyla bir devrim, bir inkılap olduğunu görüyoruz. Önce dış ve iç hakim güçlere karşı bir kurtuluş savaşı, yani bir anlamda ihtilal yapılmış; sonra da bir dizi reform ve yenileştirmelerle devrim perçinlenmeye çalışılmıştır. 1950'de halkın oylarıyla iktidarın belirlenmesi, aslında Türk Devrimi'nin attığı tohumların meyvasını vermesinden, özlenen bir aşaması olmasından başka bir şey değildir.

Türkiye'de halkın oylarıyla bir iktidar değişimini sağlayan, bu anlamda bir devrimi gerçekleştiren Demokrat Parti'nin ünlü sloganını içeren seçim afişi. (Ressam Selçuk Mıllar'ın çizdiği bu afiş, yukarıdaki ilk çiziminin dışında birkaç kez değiştirilerek kullanılmıştır.)

Kimi çevrelerce Kemalist devrimin sınıf içeriği olmadığı ve bu yüzden devrim sayılamayacağı savı ileri sürülmektedir. Bu sav, pek gerçekçi olmayan bir savdır. Zira Kemalist devrim o günün koşulları içinde gelişmiş ve olgunlaşmış sınıflara dayanmak zorundaydı. İlerde bu konunun ayrıntılarına girmeyi umuyoruz, ama şimdiden belirtmemizde yarar vardır ki; olmayan, ya da yeni oluşmaya başladığı için henüz olgunlaşmamış bir sınıfa dayanamazdı.

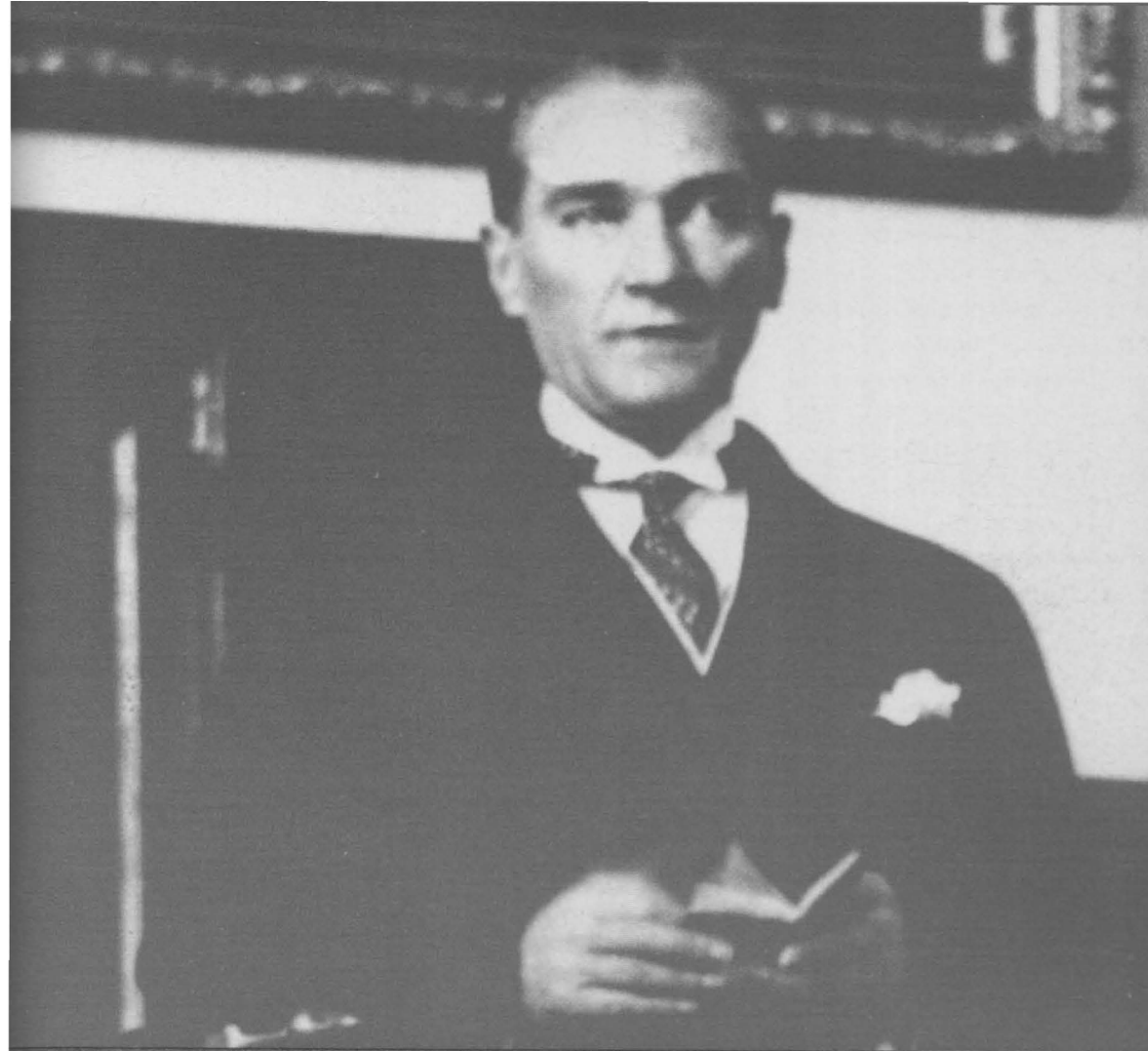
CHP'nin altı okunu şimdilik bir kenara bırakırsak, Kemalizm; halkçılık, ulusçuluk, bağımsızlık ve çağdaşlık demektir. Şimdi bu unsurları ana hatlarıyla tek tek ele alalım.

Halkçılık demek; egemenliğin halkta olması, yani iktidarın kaynağının halkın iradesi olduğunun kabul edilmesi demektir. İktidarın kaynağını halkın değil, Tanrı'nın iradesinde bulan teokratik düşünce ile Kemalizm işte bu noktada birbirine zıttır. Ve işte bu zıtlıktan ötürü Kemalizm laik olmak, din ve devlet işlerini katı bir şekilde birbirinden ayırmak zorundadır.

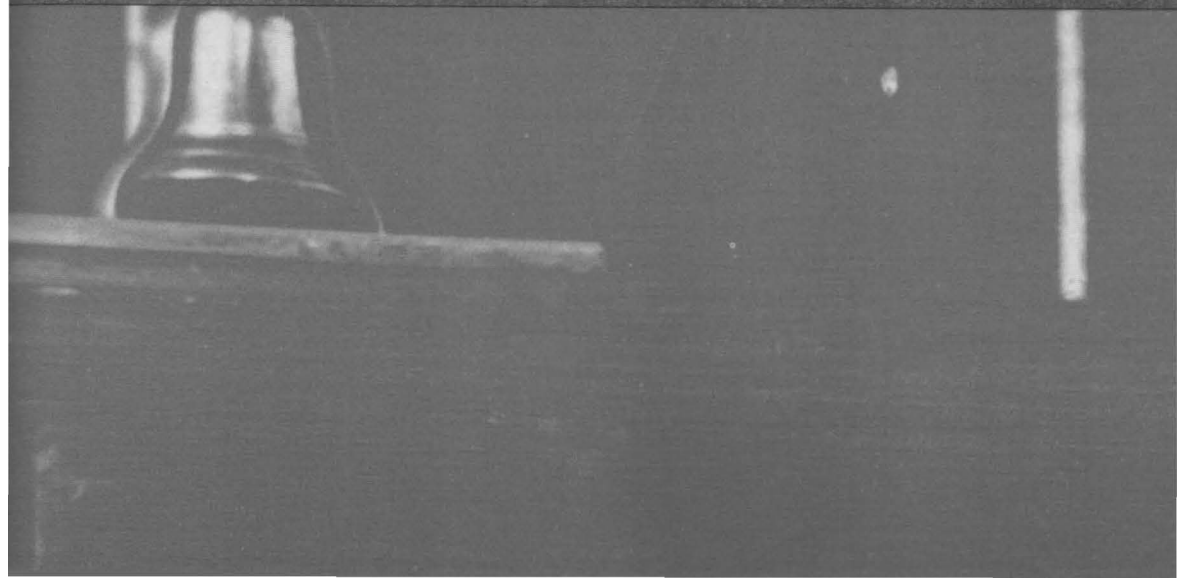
Ulusçuluk; Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde dil, din, ırk ve kültür farkı gözetmeden bir "Türk halkı" oluşturmak ve bu halkı her bakımdan yükseltmek ve yüceltmek demektir.

Bağımsızlık; her türlü emperyalizme karşı askerî, ekonomik, siyasal ve kültürel bir bağımsızlığa ulaşmak ve bunu son derece duyarlı bir şekilde korumak demektir.

Çağdaşlık ise en basit tanımıyla çağının gerisinde kalmamak; çağın bilincini, tekniğini, düşünce ve felsefesini özümlemeye çabalamak demektir. Ancak hiç kuşku yoktur ki; Kemalist anlamda çağdaş olmak demek 1930'ların düşünce ve felsefe kalıplarını benimseyip sınırlı kalmak demek değil, tam tersine bunları sürekli olarak aşmak ve yenilemek demektir. Eğer aradan yarım yüzyılı aşkın bir süre geçtikten sonra 1930'ların düşünce yapısıyla sınırlı kalınırsa buna Atatürkçülük değil "Atatürk yobazlığı" adı verilebilir.

TARİHSEL YAKLAŞIM

1- 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu

Cumhuriyet'in ve Atatürk Devrimleri'nin belirli bir birikimin, bir evrimin sonucu olarak mı gerçekleştiği ya da değişik iç ve dış etkenlerle birdenbire mi gerçekleştiği konusunda yapılan tartışmalar dün olduğu gibi bugün de devam etmektedir.¹

Bu tartışmadaki görüşlerden birine göre, 18. yüzyılın başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu içinde bulunduğu durumdan kurtarma konusundaki çabalar, bu konuda atılan tohumlar meyvalarını Atatürk Devrimleri olarak vermiştir. Fazlaca yaygın olmayan diğer görüşe göre ise, Atatürk Devrimleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "kurtarma" çabalarıyla hiçbir ilintisi, hiçbir organik bağı yoktur.

Öncelikle belirtmek isteriz ki; biz bu iki görüşten birincisini benimsiyoruz. Bize göre gerek Ulusal Kurtuluş Savaşımız, gerek Cumhuriyetimiz ve gerekse Atatürk Devrimleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılda başlayan bir dizi çabanın, 20. yüzyılın başlarında ulaştığı bir sentezdir.

Bizce bu sentezin temelinde "Osmanlı bürokrasisi"nin yani "Kapıkulu"nun çabaları yatar. Ancak bu çabaları da aydınlık ve sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için, biraz daha gerilere gitmek gerekir.

Ortaçağ'dan bu yana Türk-İslâm devletlerinin kuruluş, gelişme, çöküş ve yeniden örgütlenme süreçlerini incelediğimiz zaman ortak bir olguyla kar-

1 Bir örnek olarak bkz. Tarık Zafer Tunaya, "Atatürk'ten Bugüne", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1977.

şılaşıyoruz. Önce halk, yani çoğunlukla göçebe aşiretler bir devlet kurmakta ve çevre ulusları da egemenlikleri altına alarak büyümektedir. Bu büyüme sonunda genellikle bir “imparatorluk çekirdeği” ortaya çıkmaktadır. Daha sonra bu imparatorluğun “Merkez”i; yani bey ya da sultan ya da imparator; kısaca yeni kurulan devletin üst yöneticileri “kapıkulu yaratma” olarak adlandırabileceğimiz bir işleme başlamaktadırlar. Bunun yani, kapıkulu yaratma çabasının ana nedeni, merkezin iç ve dış düşmanlarına karşı koyabilmek için, elinin altında kendisine sıkı bir şekilde bağlı düzenli bir kadro bulundurulması dileği olmaktadır.

Kapıkulu genellikle yeni fethedilen ya da eskiden fethedilmiş olan topraklarda yaşayan “gayri-müslimlerin” ya da farklı etnik grupların üyelerinin çocuklarının alınarak, küçük yaşta bir tür beyin yıkama ve eğitilme programı uygulanmasıyla yaratılmaktadır. Merkeze körükörüne bağlı olacak şekilde yetiştirilen bu “kullar”, asker ve yönetici kadroları oluşturmurlardı.²

Köksüz bir sınıf olan, dahası özellikle köksüz bir sınıf olmasına çabalanan kapıkulunun tek yaşama şansı, merkezin emirlerine böyle körükörüne baş eğmesine bağlıydı, ya da buna inandırılmış durumdaydılar.

Tek merkeze bağlı düzenli birlikleri olan kapıkulu karşısında sözkonusu toplumlardaki diğer güçlerin bir başarı olasılığı yoktu. Büyük Selçuklu Devleti’nin Sultan Sencer zamanında en aşırı düzeye çıkan bu çatışma, devletin kurucusu durumunda olan göçebe Türkmen kabilelerinin³ bazı başarıları ve dahası bir ara Sultan Sencer’i tutsak almalarına karşın yenilmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu yenilgi sonucunda da çoğu Türkmen kabileler Irak üzerinden Anadolu’ya doğru çekilmişler ve bu olay Anadolu Selçukluları’nı güçlü bir imparatorluk olarak ortaya çıkaran tarihsel koşulların en önemlilerinden birisi olmuştur.⁴

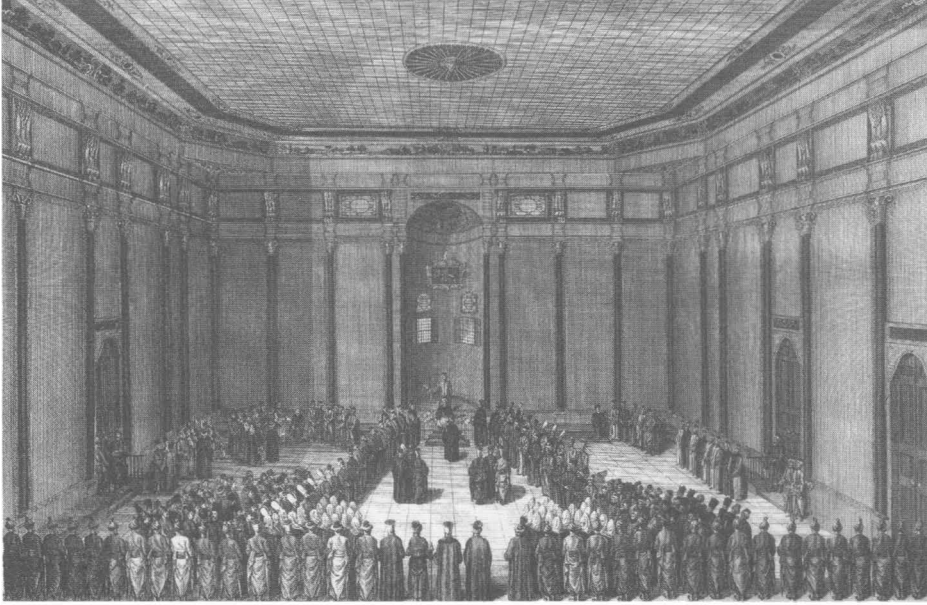
Büyük Selçuklu Devleti bünyesinde ortaya çıkan kapıkulu-halk çatışmasının bir benzeri Anadolu Selçuklu Devleti bünyesinde de ortaya çıkmış ve bu çatışma sonucu Türkmen kabileleri⁵ Anadolu’nun batısına, “Uç”lara doğru çe-

2 Bu konularda genel olarak bkz. Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, TTK Yayınları, XII. seri, sayı 8, Ankara, 1959, Mustafa Akdağ, *Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması*, Atatürk Üniversitesi Yay., Fen-Edebiyat Fak., 12, Erzurum, 1953, s.15 vd.

3 Fuat Köprülü, “Ortazaman Türk-İslâm Feodalizmi”, *TTK Belleten*, cilt 5, sayı 19; “Harzemşahlar”, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 5, s.265-296.

4 Genel olarak bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, XIII. seri, sayı 2, Ankara, 1937, Fuat Köprülü, “Ortazaman Türk Hukuk Müesseseleri”, 2. *Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, İstanbul, 1943, TT Rice, *Die Seldschuken*, çev. Peter Weigert, Köln, 1963.

5 “Türkmen” sözcüğü ilk kez Müslüman olan Türkler için Oğuzlar zamanında kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Faruk Sümer, “Oğuzlar”, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, s.378.

Osmanlı Devleti'nin devlet yapısında divan çok önemli bir yer tutar. Yapı olarak Selçuklulardan alındığı varsayılan Osmanlı divanında bazı değişiklikler yapılsa da, kurumun temel işlevi yürütmeye dayanır. Bir anlamda günümüzün Bakanlar Kurulu'na da benzetilebilir. D'Ohsson'un *Tableau Général de l'Empire Ottoman*'dan bir Divanı gösteren bir çizim.

kilmeye başlamışlardır. Konya Sultanlığı Moğol istilasından sonra zayıflayınca, bu beylikler ve bu arada Osmanlı Beyliği bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda "kapıkulu yaratma" işlemi daha I. Murad zamanında başlamıştı.⁷ Ancak kapıkulunun gelişmesi ve tek başına iktidara hakim olması, II. Mehmed (Fatih) zamanında mümkün olmuş ve İstanbul'un fethedilmesinden sonra yönetimde Türkmen ve Ahilerin⁸ son temsilcisi Sadrazam Çandarlı Halil'in asılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda dört yüz sene sürecek olan, "kapıkulunun mutlak egemenliği" başlamıştır.

- 6 Bkz. Fuat Köprülü, *a.g.e.*, İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, TTK Yayınları, XII. seri, no.16a, Ankara, 1947.
- 7 Osmanlı tarihi ile ilgili çalışmalar yapan kimi düşünürler Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunu Orhan Bey zamanında alıyorlarsa da; biz Uzunçarşılı ve Gökbilgin'in düşüncelerine katılıyoruz. Bkz. Tayyip Gökbilgin, "Orhan Bey", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, s.399.
- 8 Ahiler başı başına bir inceleme konusu olduğu için bu kitaba hiç alamıyoruz. Ancak bu konudaki iki temel kaynağı belirtmek isteriz: Abdülkâki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt II, İstanbul, 1950; Franz Taeschner, "İslâm Ortaçağı'nda Futuva (Fütüvvet Teşkilâtı)", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt 15, İstanbul, 1955 (çev. Fikret Işıtan).

Aslında kapıkulu ile Türkmenlerin en önemli çatışması, Yıldırım Bayezid'in amcasının oğlu Mustafa Çelebi ile II. Murad'ın yapmış olduğu Ulubat Savaşı'dır. Bu savaş aslında dıştan görüldüğü gibi, şehzadeler arasında bir taht kavgası değil; Mustafa Çelebi ordusunda yer almış bulunan "kurucu unsurla" yani Türkmenler ve Ahilerle, II. Murad ordusunu oluşturan kapıkulu arasındaki, "varlık-yokluk kavgasıdır". Savaşı kazanan taraf kesin bir hâkimiyet elde etmiş olacaktı ki; bu savaşı II. Murad'ın ordusu, yani kapıkulu kazanmıştır.⁹

Şimdi, Osmanlı İmparatorluğu'nda kapıkulunun nasıl oluştuğunu ana çizgileri ile saptamamız gerekir. Kapıkulu önceleri savaşlarda tutsak edilen küçük yaştaki Hristiyan çocuklardan oluşturulurdu. Bu çocuklar önce Anadolu ve Rumeli Müslüman köylülerinin yanına verilerek az bir ücretle hizmet ettirilir, İslâm gelenek ve davranışlarını öğrendikten sonra, ilk kez Gelibolu'da açılmış olan Acemi Ocağı'na gönderilirlerdi. Bu çocuklar daha sonra Yeniçeri Ocağı'na alınırlardı.¹⁰

Daha sonraları ise savaş tutsağı çocuklarla yetinilmediğini, imparatorluğun gayr-ı müslim reayası¹¹ arasında bu çocukların toplandığını görüyoruz.¹² "Devşirme Yöntemi" adı verilen bu yöntemin ana hatlarını da görmemizde yarar vardır.

Devşirme işi yayacıbaşı ya da turnacıbaşı adı verilen özel görevlilerle yapılırdı. Bunlar belirli zamanlarda Hristiyan reayanın yaşadığı köyleri tarar ve uygun durumdaki Hristiyan köylü çocuklarını toplarlardı. Bu devşirme sırasında göz önünde bulundurulmuş koşullar arasında çocuğun sağlıklı bulunması, akıllı görünmesi, kentlerde yaşayarak gözünün açılmamış olması, herhangi bir sanatla uğraşmamış olması, ailesinin tek erkek çocuğu olmaması gibi hususlar sayılabilir.¹³

Devşirilen çocuklar yine Müslüman-Türk ailelerin yanına verilir ve burada Türk-İslâm geleneklerini öğrendikten sonra Acemi Ocağı'na gönderilirlerdi. Bunlardan yetenekli görünenlerinden bir kısmı İç Oğlanı olarak saraya alınır ve geri kalanlar Acemi Ocağı'ndan sonra Yeniçeri Ocağı'na kaydolur-

9 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 131, Ankara, 1959, s.312.

10 Bkz. I. H. Uzunçarşılı, "Acemioğlanı" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt I, s.117.

11 Osmanlı köylüsüne genel olarak (reaya) adı verilirdi.

12 Bkz. Ahmed Refik, *Osmanoğulları Türk Tarihinin Ana Hatları Müsveddeleri*, seri II, no.1, Ankara, 1931.

13 Devşirilen çocukların yaşı konusunda A. Refik 15-20, Uzunçarşılı 10-18, F. Babinger 10-15 demektedir. Bkz. Franz Babinger: *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, München, 1953.

nurlardı. Saraya içoğlanı olarak alınanlar Enderun adı verilen saray okulunda on dört sene sürecek yoğun bir eğitimle yetiştirilir ve imparatorluğun yönetimi için hazırlanırlardı.¹⁴

Böyle bir kapıkulu yaratmanın mantığında yatan husus, Merkez'in kendisine körükörüne bağlı unsurlar yaratmak arzusuuydu. Eski köken ve ilişkilerinden kesin olarak, kopartılan kapıkulunun yaşayabileceği tek alan, imparatorluğun yönetim felsefesiyle sınırlandırılmış ve kuralları saptanmış bir alandı. Kapıkulu zaten bu kurallara uyacak bir şekilde seçilmişti. Bu sınırların dışında hiçbir yaşama umudu olamazdı.¹⁵

Bu arada İlmiye sınıfının durumunu da ortaya koymak gerekir. Ortaçağ'dan beri Türk-İslâm Medresesi, her zaman halka açık ve halka dönük bir nitelik göstermiştir.¹⁶ Hiç kuşkusuz İlmiye'yi bir bütün olarak ele almanın türlü sakıncaları olabilir. Ancak, tümünde ortak olan bir nokta vardır ki; ortak nokta İlmiye'yi bir bütün olarak soyutlayabilmemizi mümkün kılmaktadır. Bu ortak nokta, az yukarda değindiğimiz gibi İlmiye'nin toplumun alt kesimlerine açık olması ve "İlmiye üyelerinin" halkla doğrudan ilişkilerinin kesilmemesidir. Geçmiş ile tüm bağları kopartılan ve bir imparatorluk anlayışı ile yoğrulan kapıkulunun aksine, İlmiye'nin geçmişi ile bağları tüm canlılığı ile sürmüştür.

Biraz aşağıda yine değineceğimiz gibi, şimdiden belirtilebilir ki; Osmanlı İmparatorluğu'nda sık sık görülen "kapıkulu-halk" çatışmasında İlmiye, halkın yanında yer almış ve özellikle hakimiyetin tümüyle kapıkuluna geçtiği bir ortamda, kadı silsilesi ve bunun yönetim merkezi olan kazaskerlik ile, halkın sözcüsü ve koruyucusu durumuna girmiş ve bunu dört yüzyıl yürütmüştür.¹⁷

Aslında bu konuyu biraz açmak yararlı olacaktır. Medresenin üç türlü ürünü vardır; kadılar, imamlar ve müderris adayları.¹⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda medrese, kapıkulunun sızamadığı tek kurum olarak kaldığı için, bu görevler de kapıkulunun eline geçmemiştir. Yönetimle ilgili görevleri ele geçiren kapıkulu; vezirler, defterdar, nişancı ve kazaskerden oluşan Osmanlı

14 Bu konularda bkz. Cl. Huard, "İç Oğlanı", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 5, s.931.

15 *Koçibey Risalesi*, bulup tahşie eden Ali Kemal Aksüt, İstanbul, 1939, bkz. s.10 vd.

16 Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarının Başlaması", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, cilt V, sayı 3, bkz. s.31 vd.

17 Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, TTK Yayınları, XI. seri, no.6, Ankara, 1954, s.184, vd. Ebül'ula Mardin, "Kadı" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 6, s.42, vd.

18 Bu konularda geniş bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, VIII. seri, no.17, Ankara, 1965, Adnan Adıvar, "İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültür Vaziyeti", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt VI, sayı 9, İstanbul, 1954.

Merkez Divanı'nda kazaskeri safdışı edememiş, daha doğrusu kazaskerlik makamını ele geçirememiştir.

Halkın temsilcisi ve sözcüsü durumuna giren kadı ile kapıkulunun temsilcisi olan subaşı arasında bölgesel düzeydeki çatışmaların belgeleri karşılıklı “şikâyetname”ler olarak günümüze aktarılmıştır.

Burada yeri gelmişken Osmanlı İmparatorluğu'nun din anlayışı üzerinde de bir parça durmak gerekir. Özellikle kuruluş dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nu incelediğimiz zaman katı bir teokrazi görülmemektedir. Özellikle kamu hukuku konusunda şeriat kuralları çok zorlanabilmiştir. I. Selim'in (Yavuz) hilafeti Osmanlı sultanına bağlamasından sonra bile, bu durum uzun süre değişmemiştir.

Her ne kadar bu konudaki en büyük güç, doğrudan doğruya Osmanlı sultanında idiyse de, sultanın iktidarının kaynağı şeriat olduğu kadar din dışı diyebileceğimiz “örf”ler olmaktadır.¹⁹

İmparatorluğun genişleme ve duraklama devirlerinde “saray-kapıkulu” birleşimi ve yönetimi karşısında halkın tutumu, genel bir şekilde “halka küsmek” ya da “sırt çevirmek” şeklinde adlandırılabilir. Bu dönemde halkın tek dayanağı, zaten köken olarak kendinden olan “ilmiye” idi.

18. yüzyılın sonuna kadar süren bu durum, imparatorluğun gerileme devrine girmesiyle değişmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Sanayi Devrimi'ne neden ayak uyduramadığı ve gerileme sürecine girdiğinin çözümlemesi, hiç kuşkusuz bu çalışmanın boyutlarını çok aşar. Ancak yine de, bizce bunun temel nedeninin Osmanlı toprak düzeni olduğunu vurgulamaktan kendimizi alamayacağız.

Gerçekten feodalizm ve feodal toprak düzeni genel anlamında kapitalist birikimi oluştururken, Osmanlı toprak düzeni böylesine bir birikime yol açmamıştır. Böylesi bir birikim olmadığı için de kapitalizme geçilememiş ve Sanayi Devrimi'nin dışında kalınmıştır. Daha sonraları bu açık devlet eliyle kapatılmaya çalışılacak, ancak çok geç kalınmış olacaktır.

Osmanlı toprak düzeninin niteliği çok geniş tartışmalara yol açmış bir konudur. Biz bu tartışmalara hiç girmeden, düzenin temel özelliklerini ortaya koymak istiyoruz. Bu özelliklere göre Osmanlı toprak düzenini herkes istediği şekilde adlandırabilir.

¹⁹ Bu konularda başvurulabilecek çok sayıda kaynak arasında bizce çok önemli olan birkaçını özellikle belirtmek istiyorum: Halil İnalcık, “Örf” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, s.489 vd. Halil İnalcık, “Mahkeme” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 7, s.149 vd. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Din ve Sekülerizmin Tarihi İnkişafı” (Basılmamış bir makale).

Osmanlı İmparatorluğu'nda topraklar genel olarak üçe ayrılmıştı: Mülk, vakıf ve mir ya da emir topraklar.²⁰

Mülk topraklar kişilerin mülkiyetinde olan topraklardı. Bu topraklar ve bu topraklar üzerindeki ilişkiler hiç kuşkusuz feodal bir görünümdeydiler. Ancak toprağın özel mülkiyetine karşı bir tür savaş açan Osmanlı İmparatorluğu içinde mülk topraklar, üzerinde durulmayacak kadar ufak bir nicelikteydiler.

Vakıf topraklar, gelirleri herhangi bir vakfa bırakılan topraklardı. Mir topraklar ise gelirleri bir hizmet karşılığı verilen topraklardı. Bu “gelir tahsisi” büyüklüğüne göre; has, zeamet ve tımar olarak üçe ayrılırdı ve Osmanlı toprak düzeni denildiği zaman, bu mir toprakların ve vakıf toprakların düzeni anlaşılmaması gerekir, zaten yaygın bir şekilde tartışma konusu olan da budur.

Genelde Osmanlı İmparatorluğu tümüyle çiftliklere bölünmüştü. Bu çiftliklerin gelirleri, hizmet karşılığında belirli kişilere tahsis edilirdi. Kendisine tımar verilen kişiye, “sahib-i arz” ya da “sahib-i raiyet” adı verilirdi. Tımar sahibi toprağın verimli bir şekilde ekilip biçilmesinden ve elde edilecek üründen payını almaktan sorumlu idi. Toprak üzerinde çalışan Osmanlı köylüsüne reaya adı verilirdi. Reaya da toprağı verimli bir şekilde ekip biçmekten ve tımar sahibine kanunnamelerde belirtilen²¹ miktarı vermekten sorumluydu. Bunun dışında tımar sahibine karşı hiçbir sorumluluğu yoktu.

Devlet bu sistemle ilk elde iki büyük yarar sağlamaktadır. Bunlardan birincisi, vergi toplayıp bunu yine görevlilerine dağıtma külfetinden kurtulmaktadır. İkinci olarak da toprakların verimli bir şekilde kullanılmasını güvence altına almış olmakta, ne kadar ürün alacağını yaklaşık bir şekilde bilmektedir. Bunlara bir de askere alma eklenebilir.

Tımar sahibi ile reaya arasındaki ilişkiler feodal ilişkilere benzemektedir. Tımar sahibinin angarya hakkı olmadığı gibi toprakların verimli işlenmesine yönelik dilekleri dışında, reayadan hiçbir şey isteyemez. Tımar sahibi ile reaya arasındaki anlaşmazlıkların çözümü kadının görevidir.

20 Bu konuda bkz. Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yayınları, XII-I. seri, sayı 8, Ankara, 1959; “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, cilt III, sayı 4, Ankara, 1945; “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişaf Devresinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti”, *TTK Belleten*, cilt XIII, sayı 51, Ankara, 1959; Ö. L. Barkan, “Kanunlar” (XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller), *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, II, İstanbul, 1934; “Toprak Hukuku”, *Yüzüncü Yıl Dönümü Dolayısıyla Tanzimat*, Ankara, 1941; “Çiftlik” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, s.485-488, “Tımar” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri”, 2. *TTK Kongresi*, TTK Yayınları, IX. seri, s.2, İstanbul, 1943.

21 Osmanlı İmparatorluğu'nda, tüm imparatorluk için geçerli tek bir “kanunname” yoktu. Her yöre için, o yörenin özellik, gelenek ve alışkanlıkları da göz önüne alınarak ayrı bir kanunname yapılırdı.

Tımar sahibi öldüğü zaman tımarının ne olacağı, imparatorluğun değişik yörelerinde değişik kanunnamelerle düzenlenmiştir. Kimi zaman bu gelir, tımar sahibinin, varsa oğluna geçebilmekte; kimi zaman eşi bu geliri alabilmektedir. Ancak hiçbir şekilde bir mülkiyetin kullanılması söz konusu değildir. Salt toprağın gelirinin bir kısmının kullanılması söz konusudur.

Reaya da toprağına bağlı değildir.²² Özgür bir köylü olarak, haber verme koşuluyla toprağı bırakıp istediğı yere gidebilir. Bu gibi durumlarda öngörülen “çift bozan resmi” çok yanlış yorumlamalara yol açan bir vergidir. Kimi yazarlar bu vergiyi bir tür ceza olarak yorumlayarak, reayanın toprağına bağlılığının kanıtı olarak ileri sürmektedirler. Oysa ki kimi zaman “senelik akçesi” olarak da adlandırılan bu vergi, toprağın boş kalmasından eğer bir zarar çıkmışsa, bununla sınırlıydı. Kolayca anlaşılmaktadır ki, bu verginin amacı toprakların boş kalmasını engellemek ve eğer boş kalmadan dolayı bir zarar ortaya çıkmışsa bunu kusurlu olana ödetmektir.

Biraz yukarda da değindiğimiz gibi, reaya öldüğü zaman toprağının ne olacağı da değişik yerlerde değişik şekillerde belirlenmiştir. Yine kimi yerlerde erkek evlada kalmakta, kimi yerlerde eşe kalmaktadır. Ancak hiç unutulmaması gereken husus, miras olarak kalan şeyin, toprağı işleme hakkı olduğudur. Yoksa sistemin mantığında mülkiyetle ilgili bir miras kesinlikle söz konusu değildir.

Tımar sahibinin reayadan isteyeceğı vergiler kanunnamelerle ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Bu bakımdan tımar sahibi reayayı ezecek bir boşluk bulamazdı.²³

Ana hatlarını çok genel çizgilerle verdiğimiz bu sistemle imparatorluk bir yandan reaya ile tımar sahibi arasında tampon işlevini sürdürürken, bir yandan da toprakların verimli bir şekilde kullanılmasını sağlar; vergi toplayıp dağıtma külfetinden kurtulur ve savaş durumundan belli bir sayıda sipahiyi güvence altına almış olurdu.²⁴

Bu sistemin bir feodalite sayılıp sayılamayacağını tartışmasını bir

22 Prof. Dr. İ. H. Uzunçarşılı'nın bunun aksine olan görüşü için bkz. *Anadolu Beylikleri*, TTK Yayınları, VIII. seri, no.2, Ankara, 1937, s.101-192.

23 Tımarlar bir başka sınıflamaya göre serbest tımarlar ve serbest olmayan tımarlar olarak ikiye ayrılırdı. Serbest tımarlarda tımar sahibi kendisine gelir tahsis edilen alanda (buna “dirlik” adı da verilir), düzeni korumakla da görevliydi. Bu görev serbest tımarların sahiplerine bir tür adli ayrıcalıklar sağlar gibi görünmektedir. Kaldı ki, “rûsum-u serbesti” adında bir gelir sağlamaktadırlar. Ancak unutulmaması gereken, bunların da tümüyle kadı denetiminde olmalarıdır. Serbest olmayan tımarlarda bu tür görevler Sancak Beyi ve Subaşı'nındır.

24 Her tımar sahibi savaş sırasında, kendi dışında, tımarın büyüklüğüne göre birkaç sipahiyi atıyla birlikte savaşa hazırlamak yükümlülüğündeydi.

yana bırakarak şunu söyleyebiliriz ki; adı ne olursa olsun bu sistem sermaye birikimini engellemiş ve sanayileşmeye geçemeyişin temel nedenlerinden biri olmuştur. Kaldı ki, merkez gücünü yitirdikçe topraklarda mülkleşme başlamıştır. Bu aynı zamanda reayanın, serfleşmesi demek olmuştur. Zaten işin bu aşamasında Osmanlı İmparatorluğu “gerileme” dönemine girmiş oluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu açısından “Gerileme Devri” denilen dönemin ayrı bir özelliği vardır ki; o da gayr-ı müslim reayanın çoğunluğunun yaşamakta olduğu Rumeli topraklarında önemli ölçüde kayıplar olmasıdır. Bu toprakların yitirilmesi, sözkonusu kaynaktan oluşturulan “kapıkulu”nun kaynağının kuruması demektir.

Bu koşullar altında saray, kapıkulunun yerini alacak “asker-sivil yönetici” yetiştirmek üzere halka açık okullar kurma zorunluluğunda kaldı. Yine aynı dönemde çoğunlukla yöneticilerin çocukları olmalarına karşın, kapıkulu mantığından çok uzak birçok öğrenci, öğrenim için Batı’ya gönderilmeye başlandı. Böylece 19. yüzyılda kapıkulu bünye değiştirmeye başladı.

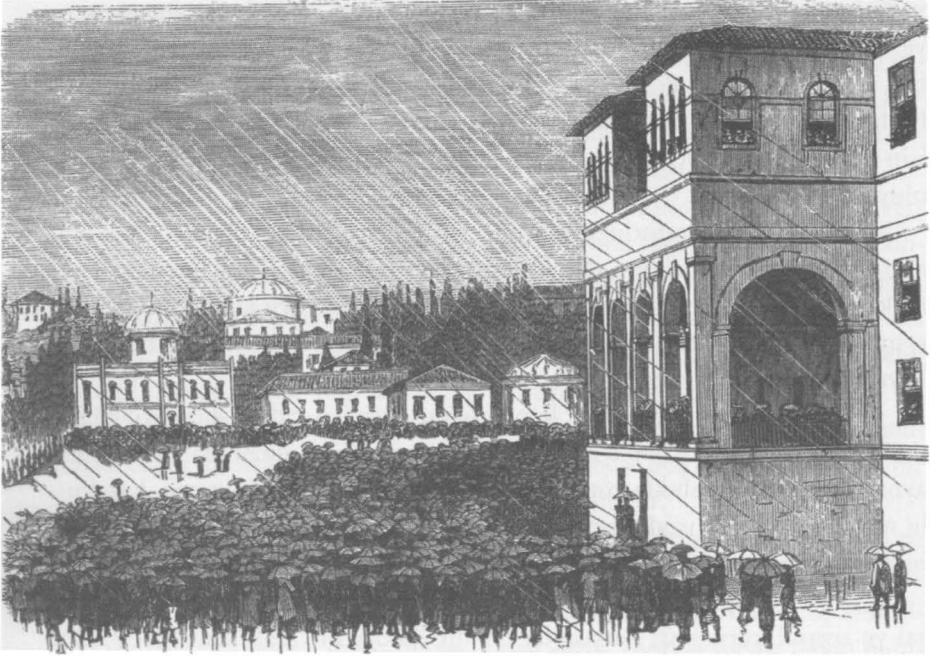
Yurt dışına eğitim için gönderilen öğrenciler, Batı’nın gelişmiş toplumsal ve siyasal kurumları karşısında bir tür eziklik duyarak genellikle “Batı hayranı” olarak geri döndüler. Yurt içinde açılan yeni okullarda da genellikle “Batılılar” ya da “Baticılar” ders vermekte olduğu için, aynı hayranlık bu kurumlar çerçevesinde de yaygınlaşmıştı.

Ancak bunların gözden kaçırıldıkları bir nokta “Batı” dedikleri olayın ardındaki ekonomik ilişkilerdi. Osmanlı sultanının sınırsız egemenliğine, meşrut bir sınırlama getirmek istiyorlardı. Ve bunu istemelerinin nedeni, Avrupa’da bu sınırlamanın olması idi. Bu sınırlamanın tarihsel süre içinde nasıl bir sınıf yapısı değişikliği sonucu ortaya çıktığını görmüyorlardı.

Giyim-kuşam, davranış, aile vb. gibi üstyapı kurum ve davranışlarında “Batılı” olunduğu zaman, sanayileşmiş Avrupa’nın gelişmişlik düzeyine de ulaşılacağını sanıyorlardı.

Belirli çevrelerde bu Batı’ya dönüş başladığında merkezde olup biten her şeye karşı olduğu gibi, imparatorluğun geniş halk kitlesi bu davranışlara karşı da umursamaz bir tavır takındı. Dahası kendi alışkanlık, gelenek ve inançlarına ters düşen bazı gelişmeler olduğunu sezdiği ölçüde karşı çıktı.

Bu arada tarihsel akış içinde medrese de nitelik değiştirmeye başlamıştı. Dışa kapallılığı önemli ölçüde kendini yenilemesini engellemişti. Halkla arasındaki sıkı işbirliğinin sürmesine karşın; bir anlamda “zamana ayak uyduramamıştı”. Batı’daki gelişmelerden tedirgin olmakta ve buna karşın geri-

Tanzimat'tan sonra güçlenen anayasa hareketi II. Abdülhamid'i zor durumda bıraktı. Kanun-ı Esasi (Anayasa) önce 28 kişilik bir kurul tarafından hazırlanarak, Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) tarafından onaylandı. II. Abdülhamid'in yürürlüğe koyduğu Kanun-ı Esasi ise 23 Aralık 1876'da ilan edildi. Anayasa ile birlikte I. Meşrutiyet'in ilanını gösteren eski bir gravür.

leyen Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarına bir çözüm getirmekte yetersiz kalmaktaydı. Batılı'ya olan düşmanlığı yanlış bir biçimde Batı'ya olan düşmanlık şeklinde gelişti. Bunun getirdiği bir sonuç da Batı'nın teknik gelişmelerinin yadsınması olarak karşımıza çıktı.

19. yüzyılın ürünü olan Osmanlı aydını ve yeni oluşan "asker-sivil bürokrat" salt Batı'yı model almıştı. Ancak yaşam ve düşüncesiyle Batılı olmaya çabalarlarken, aslında derin bir içtenlik ve duygusallıkla bağlı olduğu kendi halkından uzaklaşmaya başlamış ve kendi halkına "yabancılaşmıştı". Yine hiç kuşkusuz, halktan gelen tepkiler arttıkça bu yabancılaşma da artmıştı. Osmanlı aydınının kendi doğru bildiğini, halk ne düşünürse düşünsün kabul ettirme eğilimi daha o dönemde ortaya çıkmıştı.

Saray, imparatorluğu devşirme kapıkulu ile yönetirken, halkın gündelik yaşantısına pek ilgi duymuyor ve karışmıyor; buna karşılık, Celali İsyanları gibi bölgesel bazı ayaklanmalar ve İstanbul'daki zirvedekilerin iktidar sa-

vaşımının yansıması olarak görünen kimi ayaklanmalar ayrı tutulursa, halktan yoğun bir tepki de görmüyordu. Oysa yeni ortaya çıkan “asker-sivil bürokrat” salt padişahın yetkilerini sınırlamak ve iktidara bir tür ortak olmak talebi ile yetinmiyor; halkın günlük yaşantısını da değiştirmek istiyor, dahası kendini bu yolda görevlendirilmiş ve yetkilendirilmiş sanıyordu.

I. Meşrutiyet öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda şöyle bir gruplandırma yapabiliriz:

- **Asker-sivil bürokrat:** Bunlar saraya ve halka pek çok bakımdan ters düşmüş, Batı’ya özenmiş, halktan gelmesine karşın aradaki gitgide açılan uçurumu kapatamayan ve kendini halkın eksik ve yanlışlarını düzeltmeyle görevli ve yetkili sanan iyi niyetli ve yurtsever bir gruptu.

- **Halk:** Asırlardan beri dengeli ve ağır bir yaşam içinde varlığını sürdürüyordu. Topraklardaki düzen bozukluğu ve “mülkleşme” gündelik yaşamını fazla değiştirmemişti.

- **Medrese ve Din:** Halk üzerindeki etkinliği ve halkla yakınlığı giderek artıyordu.

- **Ayan ve Eşraf:** Bunlar toprakların mülkleşmesine bağlı olarak ortaya çıkmışlar ve ilk kez Sened-i İttifak ile varlıklarını ve yetkilerini merkeze onaylatmışlardır.

- **Saray:** Güçsüz görünüyor ve iktidar çatışmaları ile oldukça zayıf bulunuyordu.

II. Abdülhamid, Meclis-i Mebusan’ı kapattıktan sonra sarayı yalnızlıktan kurtarma çabasına girişti. Asker-sivil bürokrattan bir şey bekleyemedi. Bunlar yetkisini sınırlamaya çalışıyorlar ve güvenmediği bir yönde kullanmak amacıyla iktidarına ortak olmak istiyorlardı. Bu koşullar altında II. Abdülhamid dine sarıldı. Bu politikayla; hem bir anlamda kendisini ortadan kaldırmaya çabalayan asker-sivil bürokrasiye karşılık halkın desteğini sağlamak, hem de Panislâmizm’le imparatorluğu bir süre daha yaşatmak istiyordu.

Böylece 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında gruplaşma, iki cephe şeklinde kesin şeklini aldı:

- Bir tarafta saray, eşraf, bunların destekledikleri ve ister istemez bunları destekleyen din ve medrese ve tarihsel olarak bunlara bağlı olan, tepki içindeki halk.

- Öbür tarafta asker-sivil bürokrat.

Bu iki cephenin otuz sene süren ilk çatışmalarının sonu II. Meşrutiyet oldu. Asker-sivil bürokrat biraz da gelişen ve değişen dünya koşullarının etkisi ve yardımıyla sarayı yenmişti.

II. Meşrutiyet kadroları halka “inmeye”,²⁵ yani ne yapmak istediklerini anlatma çabasına giriştiler. Oysa ki ne yapmak istediklerini net bir şekilde kendileri de bilemiyorlardı. Hele, isteklerini yapma konusundaki yetkiyi nereden aldıkları konusunda en ufak bir düşünceleri bile yoktu.

Tanrısal kökenli iktidarı sınırlamışlar ve mutlak bir monarşinin yerine meşruti bir monarşi oluşturmuşlardı. Ancak halk iradesi vb. gibi temel kavramlar üzerinde bile, tam bir düşünce birliği içinde değillerdi.

Ancak asker-sivil bürokrat her şeye karşı duygusal bir heyecan havası estirmeyi başardı. Fakat ufak bir istisnası dışında eşraf ve özellikle medrese, meşrutiyete ve asker-sivil bürokrasinin siyasal örgütü olan İttihatçılara karşıydılar. Hiç kuşkusuz bu karşı oluşun çok anlaşılabilir nedenleri vardı.

Asker-sivil bürokrasinin imparatorluğu kurtarma konusundaki düşüncelerinde ağırlığın Batıcılığa kaymasına karşı; imparatorluğu kurtarma konusundaki düşünce akımlarını dört grup içinde toplayabiliriz: Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük.²⁶ Bu düşüncelerin en son sentezini Ziya Gökalp yapacak ve bu sentezin uygulayıcısı da Mustafa Kemal olacaktır.

2- 18. ve 19. Yüzyıllarda Dünya Siyasal Dengesi

Batı dünyası adını verdiğimiz ve Avrupa kıtasının özellikle Kuzey Batı kesimlerindeki devletlerle Amerika Birleşik Devletleri’nden oluşan dünya, belirli bir birikimin sonucu olarak 18. yüzyılda biçimlenmeye başlamış ve 19. yüzyılın sonlarında hemen hemen kesin biçimini almıştır.²⁷ Osmanlı İmparatorluğu açısından I. Dünya Savaşı’nın sonuçlarını daha aydınlık bir şekilde değerlendirmek için, Batı dünyasının bu biçimleniş sürecini de ana çizgileriyle ortaya koymak gerekir.

18. yüzyılın dünya politikasına yön veren güçlü imparatorlukları; Fransa, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ve özellikle asrın sonlarında Rus Çarlığı idi.

İngiltere, tüm dünyaya yayılmış bir sömürge imparatorluğu olarak, bir ada devleti olmanın avantajını çok iyi kullanmaktaydı. Meşruti bir monarşiye sahipti ve imparatorluk içindeki çeşitli güçlerin birbirini dengelemesi, uzun süren savaşılardan sonra sağlanmıştı. Dış politikada temel amacı Atlas

²⁵ Aydınımızın halka “inmeye” çabalamasının günümüzde bile umutsuz bir şekilde sürmesi, üzerinde özellikle aydınların durması gereken ciddi bir olgudur.

²⁶ Bkz. İlder Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz (Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler)*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1969.

²⁷ Bu konularda temel bir kaynak olarak bkz. E. J. Hobsbawn; *The Age of Revolution (1789-1848)*, Mentor Books, New York, 1962.

Okyanusu'nu ve Hindistan yolunu denetim altında tutmak idi. Bu konularda önceleri İspanya ile çatışma durumunda iken, zamanla İspanya'yı Güney Amerika ve Pasifik'e itmişti. İngiltere'nin, "denizlerin denetimi" olarak adlandırabileceğimiz bu temel amacını rahat bir şekilde sağlayabilmesi için, Kıta Avrupası'nda birkaç güçlü devlet bulunması ve bunların birbirlerini denetlemesi gerekiyordu. Bu durumda kendisine kıtadan hiçbir ortak çıkamayacaktı.

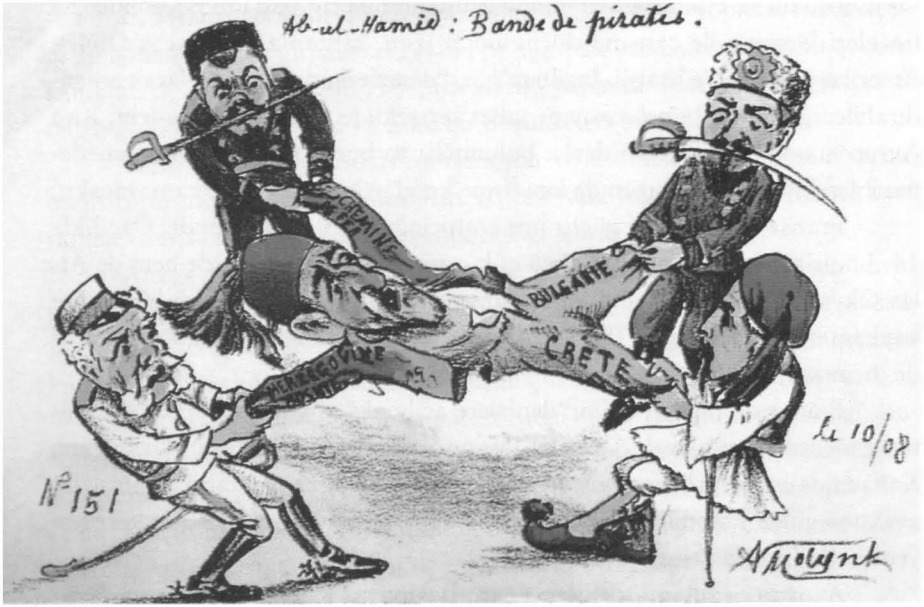
Fransa, kıtanın en güçlü imparatorluğu görüntüsündeydi. Özellikle 14. Louis zamanında merkez gücü çok artmış ve hem Akdeniz'e hem de Atlas Okyanusu'na sahili olan bu imparatorluk, İngiltere için ciddi bir endişe kaynağı olmuştu. Zaten 1789 Devrimi bu bakımdan İngiltere'de büyük ölçüde memnurlukla karşılanmıştı.

Fransa da İngiltere gibi "denizlere açılmak" istiyordu. Bunun ilk aşaması ve denemesi olarak Amerika kıtasında İngiliz kolonilerinin kuzeyinde, Kanada'da bir köprübaşı oluşturmuş ve dahası İngiltere'ye karşı bağımsızlık savaşına giden kolonilere çok önemli ölçüde yardım sağlayarak İngiltere'nin yenilgisini hazırlamıştı.

Avusturya İmparatorluğu, Orta Avrupa'yı, Kuzey İtalya'yı ve Doğu Avrupa'yı denetimi altında tutuyordu. Tüm Alman prensliklerinin desteğini sağlamış durumdaydı. Gelişme alanı olarak Balkanları görmekteydi. Çok farklı etnik ve kültürel gruplardan oluşmasına karşın, henüz milliyetçi akımlar başlamamış olduğundan, belirli bir dengeyi sağlamayı başarabiliyordu. Balkanlar konusunda Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı ile çatışma durumundaydı.

Rus Çarlığı ise Moskova Knezliği'nin çekirdeğini oluşturduğu büyük bir imparatorluk durumuna gelmişti. Çar I. Petro zamanında, denizlere açılmadan bir imparatorluk kurulamayacağını anlamışlar ve devlet merkezini Moskova'dan alarak günümüz St. Petersburg (eski adıyla Petrograd ve daha sonra Leningrad) kentine taşıyarak, daha doğrusu bu kenti kurarak Kuzey Denizi'ne çıkmışlardı. Amaçlarının başında gelen noktalardan birisi de "sıcak denizlere" inmek olduğu için, Osmanlı İmparatorluğu ile sürekli çatışma durumunda idiler. Yine bir çatışma alanı olan Balkanlar üzerinden Akdeniz'e inmeleri mümkün olmakla birlikte, güçlü bir şekilde oluşturdukları Karadeniz donanmasının Akdeniz'e çıkabilmesi için tek yol, İstanbul ve Çanakkale Boğazları idi.

Bütün bunların dışında Rus Çarlığı, Doğu Avrupa'yı da gelişme sahasının içinde görüyor, özellikle Lehistan'ı (Polonya), denetimi altında tutmak istiyordu.

Osmanlı Devleti 20. yüzyılın başlarında iyice güçsüzleşmiş ve emperyalist devletlerin, toprakları üzerinde çıkar çatışmasına girdiği bir ülke halini aldı. Bunun yanı sıra İmparatorluk içinde gelişen milliyetçi akımlar da en büyük desteklerini yine bu devletlerden alıyordu. Karikatürde Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları: "Korsan talfesi" Sultan Abdülhamid'i ellerinden ve kollarından çekiyor.

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Doğu-Batı arasındaki en büyük imparatorluk ve güç durumundaydı. Tüm Arap dünyası ve Ortadoğu, Balkanlar, Anadolu çekirdeği etrafında büyümüş bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altındaydı. İmparatorluk temel olarak Rusya ve Avusturya-Macaristan ile çatışma durumundaydı.

Rus Çarlığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki temel çatışma noktalarından biri de Kars platosu idi. Zira Rus Çarlığı sıcak denizlere inmek istediği kadar; Hindistan yolunu da denetlemek istiyordu. Bunun için de Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunan Kars platosunda gözü vardır.

19. yüzyılın başlangıcında Napoléon, Kıta Avrupası'nın haritasını kısa bir süre için de olsa, önemli ölçüde değiştirdi. Ancak en az haritayı değiştirmesi kadar önemli bir başka husus olarak milliyetçilik tohumlarını Avrupa kıtasının dağınık prensliklerinde yaşayan ulusların gönlüne attı. Ancak kurduğu tüm düzen 1815 Viyana Kongresi'nde kâğıt üzerinde dağıtıldı. 18. yüzyılın devleri kıtanın haritasını, eskisini model alarak yeniden belirlediler. Herkesin, herkesi denetleyeceği bir düzen oluşturuldu.

Ancak bu tutucu denge 19. yüzyılın ikinci yarısında yeniden bozuldu. İtalya, birliğini sağlayarak önemli bir devlet şeklinde tarih sahnesine çıktı; Prusya, Almanya'nın dağılık prensliklerini birleştirerek Fransa'ya karşı kazandığı büyük bir utkudan sonra Paris'te Almanya İmparatorluğu'nun kuruluş törenini yaptı; Osmanlı İmparatorluğu, Rus Çarlığı'nın sürekli saldırılarına karşı koyamayacağı derecede güçsüzleşti ve Balkanlar'daki denetimini yitirmeye başladı.

19. yüzyılda Kıta Avrupası'ndaki bu değişimlerin yanısıra, dünyanın başka köşelerinde de önemli değişimler oluyordu; yeni, bazı güçler oluşuyordu. ABD, Güney Amerika'da İspanyol egemenliği ve fiili etkisine son veriyor ve bunun yanısıra Pasifik Okyanusu'nu önemli ölçüde denetimi altına alıyordu. Buna karşılık yine aynı yörede, yani Pasifik'te ABD'ye karşı yeni bir güç, Japonya ileri teknolojiyle ortaya çıkıyordu. Yine aynı dönemlerde, yüzyıllardır varolmakta olan dev bir güç canlanmaya başlıyordu: Çin.

20. yüzyılın başına geldiğinde Avrupa kıtasındaki belirli güçler olarak; İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu sayılabilir. Avrupa dışındaki önemli güçler olarak da Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Çin'i sayabiliriz.²⁸

Bu ülkelerden Osmanlı İmparatorluğu, Çin ve göreceli olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dışında kalanların tümü ileri ölçüde sanayileşmişlerdi.

Alman İmparatorluğu en hızlı gelişen güç durumundaydı. Bu gelişme; kıtadaki denge açısından hem İngiltere ve hem Fransa'yı endişelendiriyordu. Kaldı ki; Almanya denizleri de denetlemek istiyor ve bu amaca yönelik olarak güçlü bir donanma oluşturmaya çabalıyordu. Oysa ki yeniden masaya oturmak ve paylaşılan sömürgeler konusunda yeni bir pazarlığa girişmek, ne İngiltere ve ne de Fransa'nın çıkarlarına uygundu. Bu bakımdan Almanya'nın denizlerde güçlenmesi bu iki devleti birbirine yaklaştırdı.

Almanya'nın hızla güçlenmesi Rus Çarlığı'nı da İngiltere ve Fransa'nın safına itti. Çünkü Almanya'nın kıtada genişleme alanı kaçınılmaz bir şekilde Doğu Avrupa toprakları idi ve buraları Rusya denetliyordu. Ayrıca Rusya, Balkanlar konusunda Avusturya ile anlaşmazlık ve çatışma durumundaydı ve

²⁸ Hiç kuşkusuz çok ana hatlarıyla ele aldığımız bu süreç içinde de temel sayılabilecek ayrıntılara girmiyoruz. Zira, her şeyden önce bunlar Devrim Tarihi dersinin konu ve kapsamından çok Siyasal Tarih dersinin kapsamına girerler. Yine hiç kuşkusuz, olayların nedenlerine hiç girmeden, sonuçları ele almamız eleştirilebilir. Ancak yukarda da belirttiğimiz gibi; bir çözümleme bizi bu kitap çerçevesindeki amacımızın çok dışına çıkarır.

Bu konuda bkz. Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982.

Avusturya elindekileri yitirmemek için, bir zamanlar şiddetle karşı çıktığı Prusya'nın, yani Alman İmparatorluğu'nun safında yer almıştı.

İtalya ise Güney Avrupa'da ve kısmen Kuzey Afrika'da Fransa ile çatışma durumundaydı. Bu bakımdan I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Almanya ve Avusturya-Macaristan safında yer aldı. Ancak temel çelişkisi Avusturya-Macaristan ile olduğu için, savaş sürerken saf değiştirdi.

Osmanlı İmparatorluğu bu savaşın dışında kalamazdı. Hele Balkan yenilgisinden sonra, varlığını sürdürebilmek için savaşmak ve kazanmak zorundaydı.²⁹ Temel çelişkisi Rusya ile olduğu için; Almanya'nın safında yer almak da Osmanlı İmparatorluğu için kaçınılmaz bir tavidir.

İngiltere, Boğazları zaten Rusya'ya vermişti. Son ana kadar dengeyi korumaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu bundan habersizdi. Eğer toprak bütünlüğü güvence altına alınırsa savaşa girmeyeceğini Londra'ya duyurmaya çalıştı. Tüm diplomatik yolları denedi. Ama İngiltere buna yanaşmadı. Çünkü Rusya'ya gereksinimi vardı.

ABD I. Dünya Savaşı'na girmeseydi ne olurdu? Bu konuda geniş spekülasyonlar mümkün, fakat gereksizdir. ABD pazarlarını yitirmemek ve sistemini yürütebilmek için savaşmak ve kazanmak zorundaydı.³⁰

Savaşa ABD girince Batı cephesinde Almanya çöktü. Bu arada İngiltere, Arap milliyetçiliğini canlandırmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Arap ülkelerinde çökertmişti.

1917 Rus Devrimi; Almanya'ya Brest-Litovsk Antlaşması gibi büyük bir başarı hazırlamıştı ama Osmanlı İmparatorluğu açısından Kars, Ardahan ve Erzurum dışında bir şeyler alabilmek, dahası Batum'u kurtarabilmek bile mümkün olmamıştı. Osmanlı ordusu Çanakkale ve Kafkasya yolunda erimiş; Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan da çözülünce, Osmanlı İmparatorluğu için barış istemekten başka çözüm kalmamıştı. Ve sonunda bütün bu koşullar altında imzalanan mütareke ile Osmanlı İmparatorluğu silahlarını bıraktı.

Osmanlı İmparatorluğu tüm olumsuz koşullara karşın "onurlu bir barış" umudundaydı. Oysa Başkan Wilson ve müttefiklerinin bu konuda çok farklı düşünceleri vardı; onlar Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmayı düşünüyorlardı. Özellikle ABD Başkanı Wilson, daha savaş sırasında açıkladığı ve sürekli ve dengeli bir dünya barışı için gerekli gördüğü on dört koşul arasında; Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde yaşayan ulusların,

²⁹ Nitekim Osmanlı İmparatorluğu kazanan safta yer almamış olduğu için varlığını da sürdüremedi.

³⁰ Gerçekten, I. Dünya Savaşı sonunda ABD "izolasyon" politikasına çekilince, kaçınılmaz bir şekilde Büyük Buhran'a girdi. ABD ondan sonra izolasyonu hiç düşünmedi.

bağımsız gelişme olanaklarına kavuşturulmasını da sayıyordu. Bu bakımdan, Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918'de Mondros'da silahları bırakırken; eşit koşullar altında barış görüşmelerine katılmak konusundaki umudu, herhangi bir temele dayanmıyordu.

3- Osmanlı İmparatorluğu'nda Düşünce Akımları

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumdan kurtarılabilmesi için çareler aranıyor ve herkes kendince bir kurtuluş önerisi peşinde koşuyordu. Özellikle 19. yüzyılda bünye değiştiren kapıkulu daha çok Batı'yı örnek alan çözüm ve öneriler peşindeydi. Zira her şeyden önce görmekte olduğu model buradan kaynaklanıyordu.

19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen düşünce akımları, yaygın bir anlayışa göre, Osmanlıcılık, Batıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük başlıkları altında toplanır ve ele alınır. Biz de kitabımızda bu sorunsalı benimsemiş durumdayız. Ancak bu düşünceleri tek tek ele almadan önce vurgulamak istediğimiz bir husus; tüm bu düşünce akımlarının temsilcilerinin özde imparatorluğu kurtarmak ve eski görkemli günlerindeki durumuna getirmek amacı ile çabalamış olmalarıdır.

Osmanlıcılık

Osmanlıcılık, Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm etnik grupların (ulusların), etnik duygularının üzerinde bir "Osmanlılık" duygusunu yaratmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarları yönünde çabalamayı özendirmek amaçlarına yönelik bir düşünce akımıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yüceltilmesinin, kendilerinin de yücelmesi olacağı inancının yerleştirilmesi çabası, bu düşünce akımının bir başka görüntüsü olmaktadır. Tüm etnik grupların böylesine bir duygu çerçevesinde birleşmeleri, imparatorluğun iç sarsıntılarını yavaşlatabileceği gibi, dışardan gelen baskıların da önemli ölçüde hafiflemesine yol açabilecekti. Osmanlıcılık düşüncesinin ortaya atıldığı zaman, imparatorluk içindeki değişik etnik grupların, dış destek de sağlamış bir biçimde, ulusal devletlerini oluşturmak çabası içinde olduklarını anımsamakta yarar vardır.

Osmanlıcılık, Tanzimat'tan sonra egemen bir siyasal düşünce olarak ortaya çıktı. Bu dönemin Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri, imparatorluk içindeki tüm etnik gruplara eşit haklar tanınmasının azınlık düşüncelerini ortadan kaldıracığını ve bunların kendi ulusal devletlerini kurma çabalarından uzaklaşacaklarını sanıyorlardı. Oysa bu çabaların ardında çok başka nedenler vardı.

1908 Devrimi, Fransız Devrimi'nin Önlü sloganlarını benimsedi. Özellikle İmparatorluğun Selanik ve İstanbul gibi önemli merkezlerinde yoğunlaşan toplumsal hareketlilik, her sosyal kesimden insanın yıllardır özlediği bir ortama kavuşmanın önemli bir göstergesiydi. Bu büyük coşku, Batı'nın büyük şehirlerinde yıllardır tekrarlanan sözcükleri her dinden ve milletten Osmanlı vatandaşının günlük hayatına soktu: Hürriyet, Adalet ve Müsavat. O yıllarda basılmış bir kartpostal da aynı sözleri içeriyor.

Aslında bu dönemde, Osmanlıcılığı savunan Osmanlı devlet adamlarının bu savunularını sistematik bir biçimde yaptıklarını söylememiz mümkün değildir. Ancak sistematik olmasına karşın yaygın bir savunudan söz edilebilir. Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler, pek çok konuda birbirlerinden farklı düşüncelerine karşın, tümünün Osmanlıcılık konusunda fikir birliği içinde olduğunu görüyoruz. Osmanlıcılığın temel sloganı olarak adlandırabileceğimiz İttihad-ı Anasır (Ulusların Birliği) düşüncesine azınlık uluslar dışında hiçbir aydın karşı çıkmamaktaydı. Fakat azınlık ulusların aydınlarının buna karşı çıkışlarını anlamamız mümkündür. Zira, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç otoritesinin zayıflaması ve dış ilişkilerinin durumu bir yana 19. yüzyıl "ulusçuluk yüzyılı" idi.

Tanzimatın devlet adamlarında olduğu gibi Jön Türkler arasında da, imparatorluğun durumunu II. Abdülhamid'in politikasıyla açıklama eğilimi vardı. Gerçekten Rusya'nın Balkanlar politikasına karşılık "Panislâmizm" politikası izleyen II. Abdülhamid'in bu tutumu, imparatorluk içinde yaşayan farklı etnik grupların arasını açtığı için

eleştiriyorlar ve getirmeye çabaladıkları eşitlikçi düzenle bu gidişin engellenebileceğini ve çöküşün durdurulabileceğini düşünüyorlardı. Ancak Jön Türklerin bu düşüncelerinin fazla gerçekçi olmadığı Balkanlar'daki gerilla çalışmalarının her türlü eşitlikçi adımlara karşın tüm hızıyla sürmesinden anlamak kolaydır.

Fakat tüm bu olumsuz gelişmelere karşın imparatorluk aydınları, elde kalan toprakları için Osmanlıcılık düşüncesini işlemeye ve etkin kılmaya ça-

balıyorlardı. Dahası, diğer düşünce akımlarının savunucuları da Osmanlıcılık konusunu tartışıyorlardı. Örneğin İslâmcılar, Osmanlıcılığın gerekli bir politika olduğunu savunurken³¹ Batıcılar Türkçülerin bu alandaki olumsuz düşüncelerini eleştiriyor³² ve Osmanlıcılığı şöyle savunuyorlardı:

“... Bunun gibi Osmanlıcılık, yani anasırın müsavvâtı siyaseti de bırakılmaz. Böyle bir sakim politika milletleri herc-ü merc edeceği gibi Avrupa'ya hususiyle bazı akvam-ı Osmaniye hamilik eden düvel-i muazzamayı aleyhimize sevk eder...”³³

Osmanlıcılığa karşı çıkan Türkçüler ise bu politikanın gerçekçi olmadığını ve imparatorluğun güçsüz kalmasına yol açacağını ileri sürüyorlardı.³⁴

Balkan Harbi'ndeki büyük bozgun ve Müslüman olmayan ulusların hemen hemen tümünün imparatorluktan kopması Osmanlıcılık akımının da sonu oldu.³⁵

Osmanlıcılığın siyasal yaşamdaki örgütlenmesine göz attığımız zaman, düşünce alanındaki yaygınlığın burada da olduğunu görüyoruz. Gerçekten, Osmanlıcılık Tanzimat'tan Balkan Savaşları'nın sonuna dek geçen süre içinde Osmanlı yöneticilerinin üzerinde anlaşabildikleri düşüncelerin başında gelmektedir. İttihat ve Terakki dahil bu dönemdeki tüm büyük siyasal partilerin Osmanlıcılığı savunduğunu görmekteyiz.³⁶ İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcılıktan uzaklaşarak Türkçülüğe doğru yönelmesi Balkan Savaşı'nın yitirilmesinden sonra olacaktır.

Muhalefet ve bunun baş temsilcisi Hürriyet ve İtilâf Partisi de bu politikayı içtenlikle benimsemişti. Fakat 1918 sonrasında iktidara geldikleri zaman bile bu politika yönünde bir çaba gösteremediler. Zira Osmanlıcılığın maddi temelleri kalmamıştı.

Ulusal Savaş sırasında ve Cumhuriyet döneminde Ankara'da Osmanlıcılık konusunun bir daha canlanmadığını görüyoruz. Zira artık özellikle Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili ne varsa tü-

31 Bu konuya bu bölüm içinde biraz ilerde değineceğiz.

32 Özellikle bkz. Süleyman Nazif, “Cengiz Hastalığı”, *İçtimad*, no.72, s.1073-1074. “Bizim damarlarımızda bugün hususi bir kan vardı ki, o da Osmanlı kanıdır.”

33 Celal Nuri, *Mukadderat-ı İçtimad*, İstanbul, 1330, s.184.

34 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul, 1327. Yine Osmanlıcılarının eleştirisi için Ahmed Ferid'in aynı kitap içindeki “Bir Mektup” başlıklı yazısına bakılabilir.

35 Bir süre Arap azınlığa karşı bu politika savunulmak istendiyse de, burada da etkili olunamayacağı I. Dünya Savaşı sırasındaki tutumlarla açıkça belli oldu.

36 Bkz. Hüseyin Cahid; “Siyaset: Türklük, Müslümanlık”, *Tanin*, 29 Eylül 1909.

müyle ve kaçınılmaz bir biçimde unutulmaya çabalanıyordu. Kaldı ki, artık oldukça türdeş bir toplumdan söz etmek de mümkündü.

Fakat Atatürk ulusçuluğun ilginç bir biçimde, Osmanlılık düşüncesi-nin izlerini de taşıdığını söyleyebiliriz. Zira Atatürk ulusçuluğu temel olarak “Türkiye Cumhuriyeti’ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan ve kendini Türk sa-yan herkesi” Türk olarak kabul eder ve toprak temeline dayanan bir ulusçu-luk güderek, Anadolu’da yaşamış olan tüm uygarlıkların mirasçısı olduğunu savunur. İşte bu anlayışla, tüm tebayı Osmanlılık potasında eritmek isteyen anlayış arasında büyük bir benzerlik vardır.

Batıcılık

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerindeki düşünce akımlarından ince-leyeceğimiz ikincisi “Batıcılık” ya da orijinal adıyla “Garpcılık” olacaktır. Aslında Osmanlı İmparatorluğu duraklamaya başladıktan sonra, bu durakla-madan kurtulmak için başvurduğu tüm “yenilikler” geniş anlamıyla Batılılaş-ma diye adlandırılıyorsa da, burada ele alacağımız düşünce akımı daha son-raları imparatorluğun son dönemlerinde yaygın bir biçimde ortaya çıkan ve savunulan düşünceler olacaktır.

Batıcılık, imparatorluğu içinde bulunduğu çöküntüden kurtarmak ve çağdaşı olan Batılı devletler düzeyine çıkartmak için, Batı’nın teknolojik, sos-yo-kültürel ve siyasal kurumlarının benimsenmesi gereğini savunan bir dü-şünce akımıdır.

Aslında imparatorluğun son dönemlerindeki düşünce akımları arasın-da hiçbirisi, tümüyle Batı’ya karşı çıkılmasını savunmamakta; Batı’dan alın-a-cak hiçbir şeyin olmadığını ileri sürmemekteydi. Ancak, İslâmcılar ilerde gö-receğimiz gibi Batı’nın moral çöküntüsünü ileri sürerek Batı’nın salt teknolo-jisini almayı savunurken, Türkçüler de aynı düşüncüyü ileri sürüyor ve Batı kültürünün Türk toplumunun sosyal yapısına uymayacağını vurguluyorlardı.

1718-1826 arasındaki döneme sığın yenileşme çabalarına “kısmi mü-essese ıslahatları” adı verilir.³⁷ Bu dönemde gördüğümüz ileri adımlar ara-sında; askerî alanda yapılan reformlar, matbaanın kurulması, 1808 Sened-i İttifak sonucu, yeni oluşmakta olan toprak sahibi ayanın padişahın otorite-sine ufak da olsa bir sınırlanma getirmesi vb. sayılabilir. 1826’dan sonra ise “yukardan aşağıya ve ikinci”³⁸ bir Batılılaşma göze çarpmaktadır. Bu dö-

³⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960, bkz. s.20.

³⁸ Bkz. a.g.e., s.28.

Osmanlılık, Balkan Savaşları'nın sonuna kadar Osmanlı aydınlarının devleti eski konumuna getirmek için üzerinde birleştikleri bir düşünceydi. Ama gelişen süreç, güçlenen milliyetçiliğin yanı sıra özellikle İttihat ve Terakî'nin Türkçülüğe yönelmesi Osmanlılığın önerilerini boşlukta bıraktı. Ama hayal, bir biçimde devam ediyordu... II. Meşrutiyet'ten sonra basılmış bir kartpostalda bunu görmek mümkün.

nemde yenilikler bizzat padişah ve imparatorluğun üst yöneticileri tarafından getirilmeye çabalanırken, toplumdan oldukça yoğun bir tepki geliyordu. Zaten bu tepkinin bir sonucu olarak eski ve yeni uzun süre yanyana yaşayacaktır.

Tanzimat ve Avrupa hukuk değerlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na da benimsenmesi bu dönemin sonu oldu. Bu dönemin en belirgin özelliği, Batı kurumlarını aktarmanın bir devlet politikası olarak uygulanması olmuştur.

Düşünce alanında Batılılaşma, ilk kez Yeni Osmanlılar Hareketi ile ortaya çıktı. Namık Kemal, Ziya Paşa gibi yenilik taraftarları bir yandan ulusçuluk vb. gibi kavramları imparatorluk içinde ilk kez ortaya atarken; bir yandan da padişah istemese bile onun yetkilerini sınırlayacak bir biçimde Batı'nın siyasal kurumlarının imparatorluk içinde uygulanması düşüncesini savunmaya başladılar.

Yeni Osmanlılar'ın dilek ve çabaları 1876 yılında sonuca ulaştı ve özde padişahın pek de taraftar olmamasına karşın, Batı tipi bir yasama meclisi Meclis-i Mebusan açıldı. Bu olay tarihimizde I. Meşrutiyet olarak adlandırılır.

lır. Ancak bu meclis yaklaşık bir sene sonra Padişah II. Abdülhamid tarafından kapatıldı.

II. Abdülhamid döneminde Batılılaşma çabaları bir ölçüde azalmakla birlikte, özellikle eğitim alanında, belki de despotik bir biçimde devam etti. Sonunda Batı tipi bu eğitim kurumlarının öğrencileri imparatorluğun Batı özlemi içindeki “bürokrasisini” ortaya çıkardılar.

Bu arada Batı düşüncesi de imparatorluk içinde yayılmaya başladı. Özellikle, 1889 sonrası Jön Türkleri, Fransız Devrimi’nin Namık Kemal’i, Ziya Paşa’yı etkileyen düşüncelerinin yanısıra, pozitivizm vb. gibi Batı felsefesinin ürünlerini de imparatorluğa taşımaya başlamıştı. Bu hareketin üyeleri, salt Batı tipi kurumlar aktarılmasıyla amaca ulaşamayacağını savunuyor, Batılı sosyologların modellerinin imparatorluğa uygulanmasını istiyorlardı. Abdullah Cevdet Bey, Gustav Le Bon; Sabahattin Bey de Le Play’ın modellerini imparatorluğa uygulamak amacıyla olduklarını ve Batı uygarlığı düzeyine çıkmanın ancak böyle mümkün olacağını belirtiyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerindeki tüm düşünce akımları gibi Batıcılık da, II. Meşrutiyet sonrasında düşün alanında yoğun bir biçimde tartışılmaya başlandı. Bu tartışmanın bayraktarlığını Abdullah Cevdet Bey’in çıkartmakta olduğu *İçtihad* dergisi yapmaktaydı. Ancak Batı’nın kültür ve teknolojisinin tümünün alınması ya da alınmaması konusundaki tartışmalar Batıcılar içinde iki grubun ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Bunlardan, “bütüncüler” adını verebileceğimiz Abdullah Cevdet ve arkadaşları; “bir ikinci medeniyet Avrupa medeniyetidir ve bunu gülü ve dikeniyi istiknah etmeye (araştırmaya) mecburuz”³⁹ derken, Celal Nuri (İleri) Batı’nın salt teknolojisine gereksinme olduğunu kaldı ki, imparatorluk hakkında düşmanca duygular besleyen Batı’ya kültürel açıdan karşı çıkılmasının kaçınılmaz olduğunu savunuyordu.⁴⁰

Bu tartışma kısa sürede büyüdü ve iki tür Batıcı tipinin ortaya çıkmasına yol açtı. Batı’nın tümüyle benimsenmesinden yana olan Abdullah Cevdet, Batı ile çatışmak isteğinin olanaksızlığını şöyle belirtiyordu: “... Bal kabağının Krupp güllesiyle çarpışmak davası tatlı, fakat boş bir hülyadır.”⁴¹

Batıcıların belli başlı önerileri şöyle toparlanabilir:

1- Batılılaşmak yani Batı devletlerine benzer bir devlet haline gelmek

³⁹ Abdullah Cevdet, “Şime-i Muhabbet”, *İçtihad*, no.89, s.1984.

⁴⁰ Yaklaşık buna benzer düşünceleri savunduğu bir makalesi için bkz. “Vezuri, Şime-i Husimet”, *İçtihad*, no.88, s.1949-1951.

⁴¹ Selim Sakit, “Elcezire Mektupları”, *İçtihad*, no.96’da Abdullah Cevdet notu.

kaçınılmazdır. Bunun için Batı teknolojisinin hiç tereddüt edilmeden alınması ve benimsenmesi gerekmektedir (Batı'nın diğer kurumlarının alınıp alınmayacağı konusunda biraz yukarda vurguladığımız biçimde tartışma vardır).

2- İmparatorluğun gelişmesine ve ilerlemesine din, tek başına bir engel değildir. Fakat İslâmiyet'in yanlış yorumlanması ve bir dizi batıl itikatlar gelişme konusunda engel olmaktadır.⁴²

3- Özel girişimin desteklenmesi gerekmektedir (Bu görüş açısından Batıcılar arasında tam bir görüş birliği vardır).⁴³

4- Batıcılar İttihad-ı Anasır yani Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan ulusların birliği taraftarıdır. Bu anlamda ve yöntem olarak Tanzimat ve Tanzimatçılığı savunmaktadırlar.⁴⁴

5- Bu görüşlerin yanı sıra Batıcılar kimi radikal diyebileceğimiz hususları da savunmaktadırlar. Bunlar arasında örneğin, Latin alfabesinin benimsenmesi,⁴⁵ kadınların içinde bulundukları durumdan kurtarılımları⁴⁶ ve özellikle "tesettür"ün önlenmesi,⁴⁷ fesin değiştirilerek yerine şapka giyilmesi⁴⁸ gibi konular da vardı. Ancak bu tip dilekler toplumda, özellikle İslâmcılar tarafından körüklenen yoğun bir tepkiyle karşılanmaktaydı.⁴⁹ Bu tür yoğun tepkiler nedeniyle *İctihad* dergisi sık sık kapatılarak isim değişiklikleriyle çıkmak zorunda kalmaktaydı.

⁴² Özellikle bkz. Kılıçzade Hakkı, *İtikadat-ı Batılıya İlan-ı Harb*, İstanbul, 1332, s.24 vd.

⁴³ Bkz. "Pek Uyanık Bir Uykü", *İctihad*, no.57, s.1264, "... Osmanlılar hükümetten hiçbir şey beklemeyecekler; yollarını, köprülerini, kanallarını, vapurlarını, fabrikalarını mehri teşebbüs ve faaliyetleri ile vücuda getireceklerdir."

⁴⁴ Satı Bey, "Tanzimatçılık Mes'elesi", *İctihad*, no.64, s.1379 vd.

⁴⁵ "... Latin harufu hem pek tabii, hem de Türkçenin tahririne pek müsaidir. Bu harufların kabul edilmesi için sarfedilebilecek ve edilen itirazlar o kadar adidir ki, münakaşasına bile tenezzül etmeyiz." Celal Nuri, *Mukadderat-ı Tarihiye*, İstanbul, 1329, s.309-311. Buna karşılık Satı Bey Arap harflerinin ıslahını önermektedir. Bkz. Satı, "Elif be Mes'elesi", *İctihad*, no.61, s.1327-1329.

⁴⁶ "... Kızlar tahsilleri ve bekârlıkları müddetince, Müslüman, Boşnak ve Çerkezlerde cari olan müstahsene üzere asla tesettür etmeyecekleri gibi, velileri refakatında oldukları halde gerek yaşlı ve alim erkekler ve gerek hemsin ve küfüvleri olan namuslu ve terbiyeli delikanlıları ile edebane görüşüp, hayatı umumiyeye karışacaklardır..." "Pek Uyanık Bir Uykü", *İctihad*, no.59, s.1228.

⁴⁷ Bkz. aynı makale, s.1277.

⁴⁸ "... Askerlerin başlarına giydikleri kalpaklar dahi tebdil olunup ... zaman-ı hazıra nezaketine muvafık bir siperli miğfer, serpuş-u askerî ittihaz edilecektir..." "Pek Uyanık Bir Uykü", *İctihad*, no.56, s.1227.

⁴⁹ İslâmcı bir yazar Batıcıları şöyle eleştiriyordu: "... Madem ki, her cemiyet şu üç unsurun yani ilmin, amelin ve adaletin ittihaadından tekevvün etmiştir, o halde erkekle kadının kıymet-i hakikiyelerinin birbirine nisbeti (3x3x3)'un, (2x2x2)'ye, yani yirmi yedinin sekize nisbeti gibi olur." Ferit Vecdi, "Müslüman Kadın" (3. Fasıl; "Kadın Bedenlen ve Ruhen Erkekle Bir Olabilir mi?", *Sırat-el-Müstakim*, 5, s.78.

Batıcılar, daha doğrusu Batıcılık düşüncesinin öncülüğünü yapan düşünürler siyasi partilerden doğrudan destek görmedikleri gibi, kitle halinde herhangi bir siyasal partiyi de desteklememektedirler. Ancak çok ilginç bir nokta olarak belirtmek isteriz ki, başta Abdullah Cevdet olmak üzere Batıcı düşünürlerin önemli bir kısmı İttihatçılara karşı çıkmışlardır.

Asker-sivil bürokrasinin siyasal örgütü olan İttihat ve Terakki'ye, Batıcı düşünürlerin karşı çıkışlarını nesnel bir biçimde açıklamak olanağı yoktur. Zira İttihat ve Terakki'yi, Batıcılıktan soyutlamak mümkün değildir. Aralarındaki çatışmayı kişisel çekememezlikle açıklamak eğiliminde olduğumuz belirtmek isteriz.

Kaldı ki, Anadolu hareketinin başarıya ulaşmasından sonra Batıcıların önemli görevlere getirildiklerini göreceğiz. Öte yandan Batıcıların özellikle 1910 yılından sonra geliştirdikleri düşünceler ve radikal önlemler, Cumhuriyet döneminde uygulamaya konacaktır. Bu açıdan Batıcılar, Cumhuriyet'in resmî ideolojisinin bir boyutunu oluşturmuşlardır.

İslâmcılık

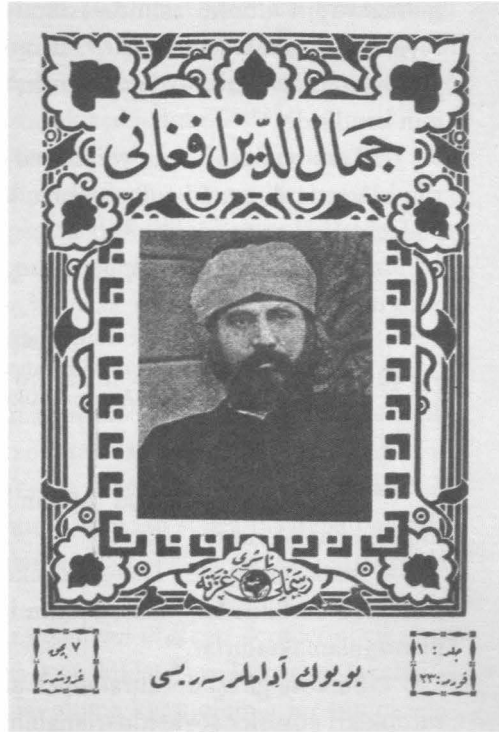
İslâmiyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan başlamak üzere belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Fakat İslâmcılık adıyla bir düşünce akımı olarak ortaya çıktığı zaman amaç ve işlevi çok farklıdır.

Cumhuriyet öncesi düşünce akımları arasında İslâmcılık diğerlerine oranla çok elverişli koşullara sahiptir. Zira her şeyden önce imparatorluğun varlık nedeni, temel felsefesi, iktidarının kaynağı İslâmiyet'e dayanmaktadır. Padişah otoritesinin kaynağını dinde bulmakla kalmamakta, yeryüzündeki tüm İslâmların halifesi, dinsel lideri durumunda görülmektedir. Düzen, Tanrı kurallarının geçerli olduğu bir şeriat düzeni olmak savındadır. Bu bakımdan İslâmcılar diğer düşünce akımlarının temsilcilerinin karşılaştığı bir dizi tepkiye hedef olmayacaklardır. Ayrıca İslâmiyet'in sosyal yaşamı da düzenleyen bir din olması İslâmcıların işlerini kolaylaştırmaktadır. Bu durumu İslâmcılar şöyle açıklamaktadırlar: "... O bir din-i beşeriyedir ki... ne tamamıyla fikriye ne de tamamıyla isbatıye olmayıp her ikisidir..."⁵⁰

İslâmiyet'in kullanılmasının imparatorluğu kurtarmak için tek çare olarak görülmesinin yanısıra İslâmcılara göre bu olgu, kaçınılmazdır:

"... Kendisinin Müslüman olduğunu söyleyen bir adam kabul etmiş olduğu dinin mabadi-i esasiyesine göre hissetmedikçe, ona göre düşünüp ona göre

hareket eylemedikçe, yani İslâm'ın ahlâkiyatına, içtimaiyatına, siyasetine tamamiyle kendini uydurmadıkça, yalnız Müslümanlığını itiraf etmekle bir şey kazanamaz, hiçbir saadet elde edemez. Bir Kant'ın yahut bir Spencer'in ahlâkiyatına inanan, bununla beraber içtimaiyatta Fransız, siyasetde İngiliz tarz-ı telakkisini kabul eden bir Müslüman ne kadar mütebahhir alim olursa olsun ne yaptığını bilmeyen bir kim-seden başka bir şey değildir. Çinlilerin ahlâkiyatını, Hintlilerin içtimaiyatını, Meksikalıların siyasetini kabul eden bir Fransız, yahut bir Alman acaba ne olabilir?..”⁵¹

Modernleşmenin temelinin Kur'an'a dayanması gerektiğini, İslamiyet'in bir bilim olduğunu söyleyen reformcu Cemaleddin Afganî. (Resimli Gazete'nin Büyük Adamlar Serisi'nde basılan Afganî kitabının kapağı.)

Bir düşünce akımı olarak İslâmîciliğin ne zaman başladığını söylemek mümkün değildir. Ancak İslâmîcılık ilk kez yoğun olarak II. Abdülhamid döneminde kendisi ve karşıtları tarafından tartışılmaya başlandı. Abdülhamid İslâmîcılık politikasıyla hem Balkanlar'daki Panislavizmi etkisiz duruma sokmak, hem de siyasal karşıtlarının halk içindeki gücünü kırmak istiyordu. Ancak aynı silahı karşıtları da kullanıyorlardı.

Dünyada bu dönemdeki İslâmîcılık akımının büyük düşünürleri Muhammed Abduh ve Cemaleddin Efgani idi. İslâm reformatörlerinin düşüncelerinin aktarılmasıyla, Osmanlı toplumunda tartışmalar yoğunlaştı. Ancak İslâmîcılık akımı asıl gücünü II. Meşrutiyet sonrasında bulacaktır.

İslâmîcilere göre Osmanlı İmparatorluğu'nda bir çöküş durumu vardır. Fakat bunun nedeni Batıcıların ileri sürdükleri gibi İslamiyet'ten kaynaklan-

mamaktadır. Çünkü aslında İslâmiyet diğer dinlere oranla bilime daha saygılıdır,⁵² yeniliklere açıktır,⁵³ demokrasi ve meşrutî rejim ve en geniş özgürlükler İslâmiyet'in özünde vardır,⁵⁴ bizzat "usul-ü meşveret" bu yönetimin kendisidir.⁵⁵

Tüm bunlara karşın yeryüzündeki İslâm devletlerinin geri kalmışlıklarını İslâmcılar bir yandan Batı taklitçiliğine bağlarken, bir yandan da iç ve dış nedenler ileri sürmüşlerdir.⁵⁶

İslâmcılar Batı taklitçiliğini de şöyle değerlendiriyorlardı:

"... O devredeki rical-i hükümetimiz sandılar ki; memlekette müessesat-ı garbiya taklitlerini ve beraberinde Avrupalıların telakkilerini, mebdelerini getirivermekle Avrupa hükümetlerinin muhabbetlerini celb edecekler de..."⁵⁷

Bu taklitçilik ise doğal yapının bozulmasına yol açmakta ve koşullarımıza uymamaktadır.

Bunların dışında İslâmcılar ekonomik alanı da ilgileri dışında bırakmamakta özellikle kapitülasyonların imparatorluk üzerindeki yıkıcı etkilerini vurgulamaktadırlar.⁵⁸

Bu kötü gidişi durdurabilmek amacıyla İslâmcılık taraftarlarının oluşturdukları görüşler şöyle toparlanabilir:

1- İslâmî konularda ortaya çıkan düşünce ayrılıklarını gidermek gerekmektedir. Bunun için de Medrese-i Aliye-i İslâmiye gibi aydınlatıcı ve kararlarının tartışılmayacağı kurumlar oluşturulmalıdır.

2- Çağın geleneklerine uyma ve modernleşme gereklidir. Ancak yenilikler yapılırken kendi özünden uzaklaşarak "Garbın bir uzvu gibisine"⁵⁹ davranılırsa, bu tip girişimler yarardan çok zarar getirecektir.

3- Bu modernleşmenin temeli İslâmiyet ve Kur'an'a dayanmalıdır. Çünkü her konuda gerekli bilgiler bu araçlarda vardır, zira "İslâm aslında bilimdir."⁶⁰

52 Saadi, "Eski Müslümanların İlme Hürmeti", *Sırat-el-Müstakim*, sayı 25, s.391-393.

53 Bu konuda bkz. Sait Halim Paşa, *a.g.e.*, s.30.

54 Ahmet Cemal, "Sefir-ül-İslâm-el Sair-ül Akvam", *Sırat-el Müstakim*, sayı 19, s.298-299.

55 İsmail Hakkı, "İslâm ve Usulü Meşveret", *Sırat-el Müstakim*, sayı 5, bkz. s.70-72.

56 Tarık Zafer Tunaya, *Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutîyet'in Fikir Cereyanları*, basılmamış tez, İstanbul, 1948, s.78.

57 Sait Halim Paşa, *a.g.e.*, s.20.

58 Tarık Zafer Tunaya, adı geçen tez, s.80.

59 Ferit Vecdî, "Müslüman Kadını", *Sırat-el Müstakim*, sayı 3, s.44.

60 Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı, *a.g.m.*, s.71.

4- Uluslararası politika alanında ise Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu ve diğer Müslüman ülkelere uyguladığı zorba politikaları engellemenin tek yolu olarak İttihad-ı İslâm görülmektedir. Böyle bir birleşmenin kısa sürede başarılması olanaksızdır,⁶¹ ancak bu zorluk aşılmalıdır.

5- Diğer düşünce akımlarının imparatorluğun kuruluş için ileri sürdükleri reçeteler geçersizdir ve bunların uygulanma olanakları yoktur. Zira Batıcılar, körükörüne bir taklitçilik peşindedirler. Türkçüler ise İslâmiyet'e aykırı olan kavmiyet (ırkçılık) davası peşindedirler.⁶² İslâmcılar Osmanlıcılığa önce olumlu bir biçimde yaklaşmış,⁶³ ancak Balkan Savaşları'ndan sonra bu konudaki düşüncelerini değiştirmişlerdir.

İslâmcılar siyasal alanda farklı örgütlenmelere gitmişlerdir. En uç grubu oluşturanlar Meşrutiyet'e ve bunun ardındaki Batı tipi aydınlara kesinlikle karşı çıktılar. Bu grup Meşrutiyet sonrasında İttihad-ı Muhammed-i Fırkası içinde örgütlendi ve 31 Mart Olayı'nın düzenleyicileri içinde yer aldı. 31 Mart Olayı'nın kanlı bir biçimde bastırılmasından sonra bir daha bağımsız bir biçimde örgütlenme olanağını bulamayarak değişik siyasal partilere dağıldılar.

Sırat-el-Müstakim ve daha sonra da *Sebil-ül Reşat* dergilerini çıkartan grup ise önceleri Meşrutiyet'i, getirilen özgürlükleri⁶⁴ ve İttihat ve Terakki'yi övmekteydiler. İttihat ve Terakki de bu akıma karşı olumlu bir tutum içindeydi.⁶⁵ Ancak 1911 yılında Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurulunca, İslâmcıların bu kanadının desteği yeni partiye kaydı.⁶⁶

İslâm Mecmuası çevresinde toparlanan Türkçü-İslâmcılar sürekli olarak İttihat ve Terakki'yi desteklediler.

1918 sonrasında ise İslâmcıların büyük bir bölümü Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı desteklerken, bir kısmı Ankara'yı destekledi ve savaşıma katıldılar.

Türkçülük

Yaptığı sınıflamada Yusuf Akçura'nın özellikle üzerinde durduğu Türkçülük akımı,⁶⁷ diğer akımlara oranla en geç başlayanı olmasına karşın, Cumhuriyetimizin örgütlenmesinde önemli ölçüde etkin olmuştur.

61 "İttihad-ı İslâm", *Sırat-el Müstakim*, sayı 119, s.242.

62 Bkz. Ahmet Naim, *İslâm'da Dava-yı Kavmiyet*, İstanbul, 1332.

63 Bu nedenle gayr-ı müslimlere karşı da olumlu bir tutum içinde görünmektedirler.

64 İsmail Hakkı - Eşref Edib, "Mevaiz", *Sırat-el Müstakim*, sayı 6, s.94-96.

65 İ. Hakkı - E. Edib, "Mevaiz", *Sırat-el Müstakim*, sayı 7, s.108-112.

66 Tarık Zafer Tunaya, adı geçen tez, s.136.

67 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul, 1327, s.3.

Derli toplu olmamakla birlikte Türkçülük akımının 19. yüzyılın sonlarında başladığını söyleyebiliriz. Yusuf Akçura'nın belirtmiş olduğu gibi;

“... fikir Avrupa'dan gelmiş olduğuna göre, Avrupa ile en çok temas ve münasebeti olan, Avrupa medeniyetinden az çok feyz almaya başlayan Türk kavimlerinin diğerlerinden evvel bu fikirle istisnas etmiş olmaları icab eder. Bu şeraiti haiz Türk kavimleri, eskiden Osmanlı Türkleri denilen Garp Türkleri ile Kırım Türkleri ve Şimal Türkleri'nin İdil Havzası'nda yaşayan aksamıyla Kafkasya'da sakin Azeri Türkleri'dir. Filvaki 19. asrın sonlarına doğru Türklerin bu dört kümesinin dördünde de milliyet fikirleri tezahür ederek intişar eylemekte olduğunu görüyoruz.”⁶⁸

Yusuf Akçura, Türkçülük akımının başlangıcını Mustafa Celalettin Paşa'nın 1869'da yazıp Abdülaziz'e sunduğu *Les Turcs; Anciens et Moderns* adlı kitabına kadar götürmektedir.⁶⁹ Ancak ilgi çekici nokta; akımı Avrupa'daki ulusçuluk düşüncelerinin bir uzantısı olarak değerlendirmesidir.

Akçura'nın “Garp Türklerinde Türkçülüğün İkinci Devresi” adını verdiği 1890'lara kadar olan dönemde ise Balkanlar'da Bulgar, Sırp ve diğer etnik gruplar arasında başlayan ulusçuluk akımları ve devlet gücünün buralarda azalması, bu bölgelerden yayılan Türk ulusçuluğu düşüncelerini artırmıştır. Ancak aynı dönemde bu konular, Hüseyin Bey Zerdabi'nin *Ekinci* ve İsmail Gasprinski'nin *Tercüman* adlarındaki ve o günün Rusyası'nda çıkmakta olan dergilerinde daha çok işlenmekteydi.⁷⁰

Türkçülüğün ortaya çıkmasındaki üçüncü devre 1890-1908 arasındaki dönemdir. II. Abdülhamid Panislâmizm peşinde olduğu için, bu akımdan huzursuzluk duymaktaydı.

Görüldüğü üzere, II. Meşrutiyet'e dek Türkçülük akımı dağınık bir durumdadır ve belirli bir örgütlenmesi olmadığı gibi, savunulduğu siyasal bir örgüt de yoktur. 1906 yılında Terakki ve İttihat ve Hürriyet cemiyetlerinin birleşmesinden sonra “Terakki ve İttihad”ın yayın organı olan *Şura-yı Ümmet*'de bu tür düşüncelerin savunulmaya başlandığını görüyoruz. Bulgar isyancıları ile doğrudan çatışan Makedonya'daki askerler üzerinde bu düşünceler oldukça etkili olmaktadır.⁷¹

Türkçülük akımının etkin bir biçimde ortaya çıkması 1908'den sonra olacaktır. 1908 Kasımı'nda Rusya'dan kaçarak İstanbul'a gelen kimi Türkçü-

⁶⁸ Yusuf Akçuraoğlu (Toplayan): *Türk Yılı*, 1928, İstanbul, 1928, s.291.

⁶⁹ Aynı eser, s.304.

⁷⁰ Ahmet Ağaoğlu, “İsmail Bey Gasprinski”, *Türk Yurdu*, c.IV, s.2404.

⁷¹ Bu etkiler için bkz. Ahmet Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi*, İstanbul, 1326, s.26-27.

lerin kuracakları Türk Derneği bu akımın beşiği olacaktır. 1908 Ocağı'nda çalışmaya başlayan kültürel amaçlı bu derneğin üyeleri arasında İttihat ve Terakki'nin ileri gelen isimlerine de rastlanıyordu.⁷²

Türk Derneği'nin kendi kendini kapatmasından sonra Türkçüler bu kez 1911 Ağustosunda kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'nde toplanmaya başladılar. Fakat Türkçüler'in asıl örgütlenmesi, bu derneğin de kendini kapatarak kuracağı Türk Ocağı derneğinde gerçekleşecektir.

Askerî Tıbbiyelilerin önyak olmalarıyla kurulan Türk Ocağı kısa sürede Türkçülük düşüncesinin yoğun bir savunusuna girişti. Derneğin düşünceleri İstanbul'da yayınlanan *Türk Yurdu* ve Selânik'te yayınlanan *Genç Kalem*ler dergileriyle açıklanıyordu. Mütareke dönemi koşulları içinde çalışmalarına 1920'de geçici olarak ara veren dernek, Cumhuriyetimizin kurulmasıyla birlikte yeniden örgütlenme olanağına kavuşmuştur.

Türkçülüğün amacını genel olarak şöyle vermek mümkündür:

“Osmanlı bayrağı altında şuursuz bir hayat geçiren Türkler milli bir vicdana sahip kılınacak, milliyetini idrak, milli varlığına şuur kesbetmiş Türkler, İslâm beynelmileinde kuvvetli bir unsur olarak ithal edilecek aynı zamanda saltanatın mütezelzil istinatgâhları yeniden takviye edilecektir. Bu maksat husul bulunca Osmanlı hudutları haricinde, dahilindeki Türklere din ve dil rabitalarıyla manen bağlı milyonlarca Türk de milli bir vicdan kazanmış, medeniyet ve insaniyet yolunda ilerlemiş olacaktır. Hattâ kuvvetli bir Türk milliyetinin İslâm ittihamı kadar geniş bir Türk İttihadı vücuda getirmesi mümkündür...”⁷³

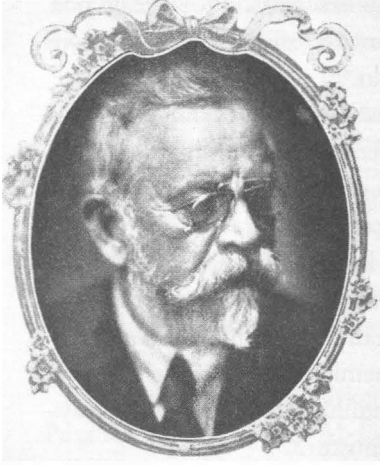
Türkçülüğün ortaya çıkışı konusunda Yusuf Akçura'nın belirttiği etkiler genellikle tüm Türkçüler tarafından kabul edilmektedir. Ancak bunlara ek olarak Ahmet Ağayef (Ağaoğlu)'in görüşüne de göz atmamız gerekir;

“Türk aleminde müşahade edilen ikinci cereyan kavmiyet cereyanıdır. Fakat bu cereyan yalnız Türklere münhasır olmayıp diğer akvam-ı İslâmiye, mesela Araplar ve Farslar da aynı cereyana kapılmışlardır. Biz kavmiyet (milliyetçilik) cereyanını, Arap'dan, Avrupa'dan aldık...”⁷⁴

⁷² Bu dernek ve üyeleri konusunda bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s.376 vd.

⁷³ Tarık Zafer Tunaya, *Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Fikir Cereyanları*, basılmamış tez, İstanbul, 1948, s.143.

⁷⁴ Ahmet Ağayef, “Türk Aleminin”, *Türk Yurdu*, I, s.135.

1907’de yazdığı *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı yapıtta İslâmcılık, Osmanlılık ve Türkçülük akımlarını bütün yanlarıyla ele alarak, alternatif oluşturmak isteyen Yusuf Akçura.

Türkçüler uluslaşmayı doğal ve kaçınılmaz bir süreç olarak görüyorlardı.⁷⁵ Osmanlılar ve İslâmcılara, bir İslâm ya da Osmanlı ulusunun bulunmadığını belirterek karşı çıkıyorlardı.

“... Osmanlı bir millet değil, ancak ve ancak bir devletin adı olabilirdi.”⁷⁶

İslâmiyet ise ırk duygularını, ulus duygularını ortadan kaldıramamıştı.⁷⁷

Türkçülere göre ulusun belirleyicisi dil olmaktadır:

“...Ümmet kelimesinin bir dinle mütedeyyin olan fertlerin mecmu’una devlet kelimesinin bir hükümetin idaresi altında bulunan fertlerin mecmu’una, millet kelimesinin bir lisanla tekellüm eden fertlerin mecmu’una ıstılah olarak isti’mal edilmesi lazımdır...”⁷⁸

Türlere göre Türk ulusunun sınırları Kırım ve Kafkasya’dan Afganistan’a, Azerbaycan’a, tüm Arabistan’a ve Balkanlar’a uzanmaktadır. Zira; “Biz bugünkü Türk aleminin hududunu yalnız Türk anasını havi, Türk medeniyeti, Türk hayatı, Türk tarz-ı maişeti ile geçinen memalik dairesinde arayacağız...”⁷⁹

Bu sınırlar çeşitli dönemlerde çeşitli değişikliklere uğrayacak ve bu konuda başlıca iki hedef gözetilecektir. Bunlardan birisi Fin, Moğol vb. gibi ulusları da kapsayan Büyük Turan, diğeri ise salt Türklüğün ana kolunun üyelerinin oluşturduğu Küçük Turan’dır.

Türkçülüğün amaçlarını ayrıntılı olarak şöyle sıralayabiliriz:

1) Tüm Türklere bir ulus bilinci ve ulusal ülküler aşılanmalıdır. Bunlar olmadan başarı olasılığı yoktur. Örneğin Bulgarların başarı nedenleri bu tür ülküleri olmuştur.⁸⁰ Bunun için Türk masalları,⁸¹ Cengiz Han’ın yaşamının

75 Bkz. aynı makale, s.137.

76 İsmail Hakkı, “Milliyet ve Terbiye”, *Türk Yurdu*, XIV, s.90.

77 Ahmet Ağayef, a.g.m., s.197-198.

78 (Ziya) Gökalp, “Milliyet ve Vatan”, *Türk Yurdu*, VI, s.2180.

79 Ahmet Ağayef, a.g.m., s.13.

80 Can Bey; “Büyük Milli Emeller”, *Türk Yurdu*, I, s.27.

81 Bkz. “Türk Masalları”, *Türk Yurdu*, I, s.27 vd.

anlatımı vb. gibi araçlar kullanılacaktır.⁸²

2- Modernleşmek gereklidir. Ancak bu körükörüne bir Batı taklitçiliği biçiminde olmayacaktır. Özellikle Tanzimat kafasının Türk toplumuna, özünden uzaklaştırma gibi büyük zararları olmuştur.⁸³ Bunun yanısıra Türkçülük çağdaşlaşmaya engel de değildir. Zira ulusçuluk çağdaş bir düşüncedir.⁸⁴

3- İslâm dünyası ile iyi ilişkiler kurulmalıdır. Türkçülük İslâm'a aykırı bir düşünce değildir. Kaldı ki Türk ulusunun güçlenmesi ve İslâm dünyasını koruması, İslâmların birliğini sağlayabilecek olan bir gelişmedir⁸⁵ (Türkçüler Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan diğer Müslüman olmayan etnik gruplar konusunda özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra olumsuz bir yaklaşım içindedirler).

4- Siyasal amaçlara ulaşabilmek için, ulusal bir ekonomi politikası izlenmeli ve özellikle kapitülasyonlardan kurtulunmalıdır.

5- Türkçüler Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması konusunda umutsuzdurlar. Bunun yanısıra Osmanlı hanedanı saltanatı konusunda da diğer akımlara göre çok daha duyarsızdırlar.⁸⁶ Türkçülerin Anadolu hareketine kitle olarak katılmalarının nedenleri arasında bu da görülebilir.

6- Siyasal bağımsızlığın sağlanabilmesi için gerekli bir diğer aşama kültürel bağımsızlığın sağlanmasıdır. Kültürel bağımsızlık; dilden başlayarak, tarih, din, terbiye alanlarında sürecek ve son olarak da ekonomik bağımsızlıkla amacına ulaşmış olacaktır.⁸⁷

7- Türkçülerin son amacı da tüm Türkleri biraraya toplayacak bir devletin oluşturulmasıdır. Bu işin öncülüğünü Osmanlı İmparatorluğu yapacaktır.

Siyasal alanda Türkçüler özellikle, İttihat ve Terakki içinde etkin görünmektedirler.⁸⁸ Ziya Gökalp, Hüseyinzade Ali gibi önde gelen Türkçüler aynı zamanda İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'nde yer almaktadırlar.⁸⁹

Türkçüler daha sonra ulusal bağımsızlık savaşına da aktif olarak katılacaklar ve Cumhuriyet'in düşünce yapısına katkıda bulunacaklardır.

⁸² "Müverrih Leon Kahon ve Bartold'a Göre Cengiz Han", *Türk Yurdu*, I, s.16 vd.

⁸³ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul, 1918, s.28-30.

⁸⁴ İsmail Hakkı, "Milliyet ve Terbiye", *Türk Yurdu*, s.91.

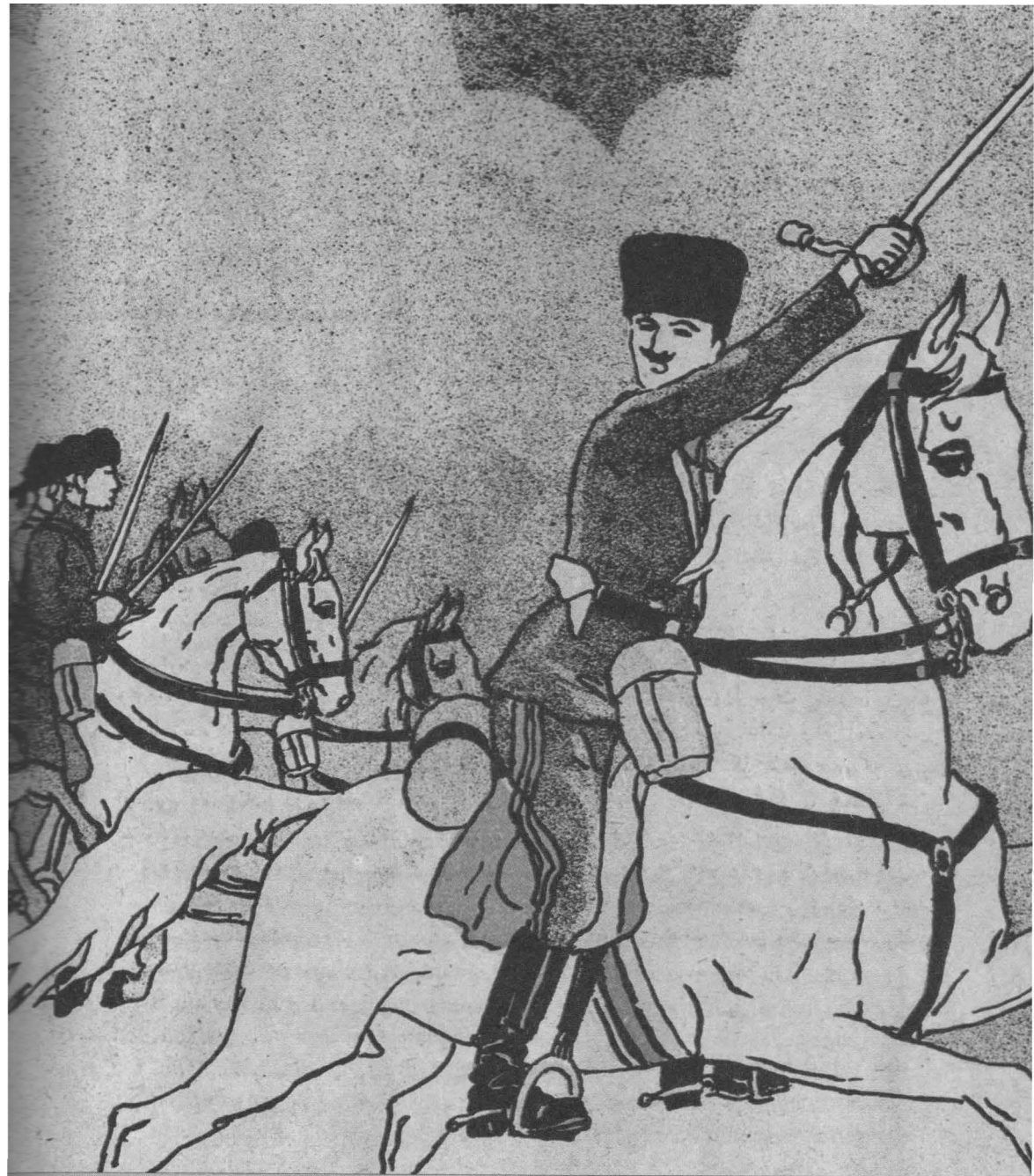
⁸⁵ Köprülüzade Mehmed Fuad, "Türklük, İslamlık, Osmanlılık", *Türk Yurdu*, IV, s.695 vd.

⁸⁶ *Türk Yılı*, s.384.

⁸⁷ Tarık Zafer Tunaya, adı geçen tez, s.157.

⁸⁸ Adı geçen tez, s.173.

⁸⁹ Adı geçen tez, s.174.

SAVAŞ DÖNEMİ

I- SAVAŞ ÖNCESİ

1- Müttefiklerin İlkeleri, Mondros Mütarekesi ve İzmir'in İşgali

İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi konusunda yapılan görüşme ve antlaşmalar, daha 1916 sonbaharında Almanya tarafından öğrenilmiş ve dünya kamuoyuna açıklanmıştı.¹ Bu konuda İngiltere zor durumda kalmış oluyordu. Zira İngiltere savaşma nedeni olarak Almanya'nın işgal ettiği Belçika'dan çekilmemesini ileri sürüyordu. Konunun öğrenilmesinden sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Grey, Londra'da yabancı basın üyelerine yaptığı bir konuşmada İngiltere'nin savaş amaçlarını "Biz hakkın kuvvete üstünlüğünü kuruncaya ve uygar insanlığı teşkil eden büyük ve küçük bütün devletlerin eşitlik koşulları içinde ve kendi tinsel yeteneklerine uygun olarak özgür gelişmelerini sağlayıncaya kadar savaşaacağız"² diye açıklamıştır.

Daha sonraları ABD'nin savaşa girmesi de aynı ilkelerin daha somut bir şekilde belirlenmesine yol açtı. ABD Başkanı Wilson 8 Ocak 1918'de

1 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt III, kısım 4, TTK Yayınları VI-II, seri no.14, Ankara, 1967, s.32.

2 Aynı eser, s.33 vd. (Hiç kuşkusuz Sayın Bayur'un da değindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu "uygar insanlığı" teşkil eden uluslardan sayılmıyordu.)

Kongre’de yaptığı konuşmada daha sonraları On Dört Nokta olarak adlandırılacak olan ilkeleri şöyle sıralıyordu:³

1. Açık diplomasi ve kamuoyunun bilgisi içinde açıkça varılacak barış sözleşmeleri.

2. Karasuları dışında açık denizlerde kesin bir seyir özgürlüğü.

3. Barış isteyen ulusların aralarındaki ticari ilişkilerdeki tüm engellerin ortadan kaldırılması.

4. Ulusların silahlı kuvvetlerinin kısıtlanması ve salt yurt güvenliklerine yetecek bir düzeyde tutulması.

5. Sömürgelere ilişkin savların yeniden tarafsız bir şekilde incelenmesi ve sömürge halkının çıkarlarıyla, ilgili devletlerin haklı isteklerinin aynı önemle ele alınması.

6. Almanya’nın Rusya topraklarını boşaltması.

7. Almanya’nın Belçika’yı boşaltması ve onarması.

8. Fransa’nın boşaltılması ve Alsas-Loren’in Fransa’ya geri verilmesi.

9. İtalya sınırlarının ulusal hatlar üzerinden yeniden düzenlenmesi.

10. Avusturya-Macaristan’daki uluslara özgür gelişmeleri için en geniş olanakların sağlanması.

11. Romanya, Sırbistan ve Karadağ topraklarının boşaltılması ve Balkan ülkelerinin politik ve ekonomik bağımsızlığı ile toprak bütünlüğünün uluslararası garanti altına alınması.⁴

12. Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk kısımlarının egemenliği sağlarken, egemenliği altında tuttuğu diğer uluslara özerklik tanınması ve boğazlarda tüm ulusların gemilerine serbesti tanınması.

13. Denize çıkışı olan bağımsız bir Polonya’nın kurulması ve toprak bütünlüğünün uluslararası antlaşmalarla güvence altına alınması.

14. Küçük, büyük tüm ulusların politik bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla genel bir birlik, bir örgüt kurulması.

Gerek müttefiklerin savaş içi antlaşmalarından ve gerekse Başkan Wilson’un ilkelerinin on ikincisinden açıkça görülmektedir ki; Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı’nı yenilgi ile kapatırsa hiçbir yaşama şansı kalmayacaktı.

Değişik cephelerde süren savaş Osmanlı İmparatorluğu ve müttefikle-

3 Bu ilkeler için bkz. Edmund Ions, *Barış Havarisi Wilson*, çev. Zeki Özer, Milliyet Yayınları, 20. Yüzyıl Dünyası, İstanbul, 1977, s.92 ve Laurence Evans, *Türkiye’nin Paylaşılması*, çev. Tevfik Alanay, İstanbul, 1972, s.72 vd. Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.625-627.

4 Bu maddeden de anlaşılacağı üzere Başkan Wilson’un sömürgelerle ilgili tavrı, özgürlükçü anlayışının kimler için olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

rinin yenilgisiyle sonuçlandı. Önce 29 Eylül 1918'de Bulgaristan silahlarını bıraktı. Daha sonra, aynı senenin 30 Ekimi'nde Osmanlı İmparatorluğu, 3 Kasım'da Almanya silahlarını bırakacaklardır.

Mondros Bırakışması (Mütarekesi) Limni Adası'nın bir limanı olan Mondros'da İngiliz Agamemnon zırhlısında İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalandı. Her ne kadar Doğu Cephesi'nde sembolik bazı Fransız birlikleri var idiyse de, Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu temel olarak İngiltere ile savaşıyordu (bkz. Ek: 3).

Mondros Mütarekesi'ni Osmanlı İmparatorluğu adına Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Yarbey Sadullah Bey; İngiltere adına da Akdeniz Bölgesi Başkumandanı Amiral Sir S.A.G. Calthorpe imzalamışlardır. Bu mütarekenin koşulları şunlardır:⁵

1. Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın açılması ve Karadeniz'e geçiş sağlanması. Çanakkale ve Karadeniz Boğazları kalelerinin müttefiklerce işgal edilmesi.

2. Türk sularında tüm mayın tarlalarının, torpido kovanlarının ve başkaca engellerin yerlerinin gösterilmesi ve bunların taranması, ya da kaldırılması için istenebilecek yardımın yapılması.

3. Karadeniz'deki mayınlara ilişkin eldeki tüm bilgilerin verilmesi.

4. Müttefik savaş tutsakları ile gözetimdeki ya da tutsak Ermenilerin tümünün İstanbul'da toplanarak hiçbir koşula bağlı olmaksızın müttefiklere teslim edilmesi.

5. Sınırların denetlenmesi ve iç düzenin korunması için gerekli olan birlikler dışında Türk ordusunun derhal terhis edilmesi (Birliklerin insan gücü ve konumu daha sonra Türk hükümeti ile danışılarak saptanacaktır).

6. Türk karasularında ya da Türkiye'nin işgalindeki sularda bulunan bütün savaş gemilerinin teslim edilmesi; Türk karasularında kolluk ya da benzeri amaçlar için gerekli görülebilecek bir takım küçük gemiler dışında, bu gemilerin belirtilecek Türk limanında ya da limanlarında gözetimine alınması.

7. Müttefiklerin kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması.

8. Şu sırada Türk işgali altında olan bütün limanların ve demirleme yerlerinin müttefik gemilerince özgürce kullanılması ve düşman tarafından

5 Seha Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeleri)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 409, Ankara, 1977, s.1-5, Sabahattin Selek, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1971, s.54-55. Ayrıca bkz. I. *Dünya Savaşı*, cilt 3, Yener Yayınları, 1976, s.897 vd.

1. Dünya Savaşı'nda yenik düşen Osmanlı Devleti ile Müttefikler arasında ateşkes görüşmeleri Ekim 1918'de Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda bulunan Agamemnon zırhlısında başladı. 30 Ekim 1918'de Müttefikleri temsilen İngiliz amiral Arthur Calthorpe ile Osmanlı heyeti arasında imzalanan antlaşma çok ağır maddeler içeriyordu. Yukarıda antlaşmayı imzalayan Osmanlı heyeti. Önde solda Rauf Bey (Orbay), yanında müsteşar Reşat Hikmet, arkada sağda heyetin kâatibi Ali Bey (Türkgeldi), Tevfik Bey ve Bahriye yaveri Sait Bey görülmektedir.

kullanılmasının önlenmesi. Aynı koşullar ticaret ve ordunun terhisi amaçları için Türk sularında bulunan Türk ticaret gemilerine de uygulanacaktır.

9. Bütün Türk limanlarında ve tersanelerinde her türlü gemi onarımı kolaylıklarından yararlanılması.

10. Toros tünel sisteminin müttefiklerce işgali.

11. Türk birliklerinin Kuzey-Batı İran'dan savaş öncesi sınırları gerisine derhal çekilmeleri daha önce buyurulmuş bulunmaktadır; bu buyruk yerine getirilecektir.

12. Türk hükümetinin haberleşmeleri dışında, bütün telsiz telgraf ve kablo istasyonlarının müttefiklerce denetim altına alınması.

13. Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ilişkin her türlü gereçlerin yok edilmesinin yasaklanması.

14. Ülkenin gereksinimleri karşılandıktan sonra, Türk kaynaklarından kömür, akaryakıt ve deniz gereçleri satın alma kolaylıkları verilmesi.

Yukarıda sayılan nesnelerden hiçbirisi dışa satılmayacaktır.

15. Kafkasya-ötesi demiryollarının şu sırada Türk denetimi altında bulunan bölümlerini de içermek üzere, halkın gereksinimleri gereği gibi göz önünde tutulmak koşuluyla, tüm olarak müttefik makamlarının diledikleri gibi kullanımları altında konulması gereken bütün demiryolları üzerinde müttefik denetleme görevlilerinin yerleştirilmesi.

Bu hüküm Batum'un müttefiklerce işgalini de kapsar. Türkiye Batum'un müttefiklerce işgaline hiçbir karşı çıkışta bulunmayacaktır.

16. Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bütün garnizon-

ların en yakın müttefik komutanına teslim olmaları ve 5. maddede saptanacak olan düzenin korunması için gerekenler dışında, bütün birliklerin Kilikya'dan çekilmeleri.

17. Trablus ve Bingazi'deki bütün Türk subaylarının en yakın İtalyan garnizonuna teslim olmaları. Türkiye, teslim olma buyruğuna uymazlarsa, bu subaylara ikmal gönderilmemesini ve kendileriyle haberleşmenin kesilmesini sağlamayı yükümlenir.

18. Mısırata'yı içermek üzere Trablus ve Bingazi'de işgal edilen bütün limanların en yakın müttefik garnizonuna teslimi.

19. Denizci, asker ve sivil bütün Almanların ve Avusturyalıların bir ay içinde Türk ülkelerinden çıkartılması; uzak bölgelerdekilerin de olabildiğince erken bir tarihte çıkartılması.

20. 5. madde gereğince terhis edilecek bölümünü de içermek üzere, Türk ordusunun taşıtlarının, araç ve gereçlerinin, silah ve cephanesinin kullanılış biçimi konusunda verilecek buyrukların yerine getirilmesi.

21. Müttefiklerin çıkarlarını korumak için İaşe Nezareti'ne bir müttefik temsilcisinin bağlanması. Bu temsilciye bu amacın gerektirdiği bütün bilgilerin verilmesi.

22. Türk tutsaklarının müttefik devletler buyruğunda tutulması. Askerlik salıvermesi konusu göz önünde tutulacaktır.

23. Türkiye bakımından merkez devletleri ile bütün ilişkilerin kesilmesi zorunluluğu.

24. Altı Ermeni ilinde (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas) karışıklık çıkarsa, müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutarlar.⁶

25. Müttefiklerle Türkiye arasında düşmanca eylemler 31 Ekim 1918 Perşembe günü yerel saatle öğleden başlayarak kesilecektir.

Metnin incelenmesinden açıkça görülebileceği gibi Mondros Mütarekesi çok ağır koşullar içermektedir. Özellikle müttefiklerin kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, istedikleri yeri işgal haklarını kabul eden 7. madde, aslında imparatorluğun idam hükmünden başka bir şey değildi. Ancak burada belirtilmesi gereken bir başka nokta daha vardır ki, bu da müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamasına devam etme konusundaki olumsuz düşünceleridir. Zira Almanya 11 Kasım 1918'de Champagne yakınlarında "kayıtsız-şartsız" teslim olduğu zaman bi-

6 Söz konusu altı ilin isimleri antlaşmanın metninde belirtilmemektedir.

le bu denli ağır koşullar yaratılmamıştır. Hele Versay ve Sevr Antlaşmaları karşılaştırılırsa, bu tutum farkı daha belirgin bir şekilde görülebilir.⁷

Bu tutum farkının nedenleri düşünüldüğü zaman hiç kuşkusuz akla gelecek husus “hilal ve haç” arasındaki asırlar süren savaşımdır. Zaten Osmanlı İmparatorluğu daha önceki bölümde de değindiğimiz üzere kendi iç dinamiğini yitirmiş ve bir “denge unsuru” olarak zorla yaşatılmıştı. Ancak artık, hele Rus Çarlığı’nın yıkılmasından sonra, büyük bir gücü ayakta tutmaktansa, küçük devletçikler yaratıp bunları denetlemek, İngiltere’nin daha çok işine gelmiştir.⁸ Bir yandan Arap devletleri feodal farklılıklar etrafında oluşturulurken bir yandan Ermenistan, bir yandan Kürdistan gibi zorlama örgütlenmeler öngörülüyordu. Tüm bunların dışında, temelsiz bir hayranlık duyulan Yunanistan, İngiltere’nin “piyonu” olarak Anadolu’ya sürülmeye hazırlanıyordu. İngiltere, Yunanistan’ı Anadolu’ya sürerek birkaç amacını birden gerçekleştiriyordu. Her şeyden önce eski Roma İmparatorluğu’nu oluşturmak isteyen İtalya ile Yunanistan’ı karşı karşıya getiriyordu. Daha sonra, Batı’nın kamuoyunda bu şekilde sempati toplayacağını umuyordu. Ve nihayet, Yunanistan, İngiltere’nin denetiminden sıyrılacak bir güç değildi. Tüm bunların dışında Yunanistan Başbakanı Venizelos’un müttefik devlet adamları üzerinde son derece etkin bir diplomat olduğunu da akıldan çıkarmamak gerekir.⁹

Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman iktidarda 14 Ekim 1918’de sadrazamlığı Talat Paşa’dan devralmış olan Tevfik Paşa bulunuyordu.¹⁰ Bu kabine mütarekenin imzalanmasından on gün kadar sonra yerini Ahmet İzzet Paşa hükümetine bırakacaktır. Daha sonra da 4 Mart 1919’a kadar sürecek olan ilk Damat Ferit Paşa hükümeti kurulacaktır.¹¹

2 Kasım 1918 gecesini Enver, Talat ve Cemal paşalarla, Dr. Nazım, Dr. Bahaddin Şakir gibi, bir dönemin büyük sorumluluğunu taşıyan yöneticiler yurt dışına kaçtılar. Bu kaçış İttihatçılar çerçevesinde yoğunlaşan baskı ve eleştirilere hız verdi.¹² Zaten Ahmet İzzet Paşa da bu yüzden sadrazamlıktan ayrılacaktır.

7 *Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi*, cilt 3, bkz. s.882 vd.

8 O dönemde SSCB henüz ülke bütünlüğünü sağlayamamıştı ve iç isyanların küçük devletçikler doğurabileceği beklenebilirdi.

9 Bu konuda ilginç örnekler için bkz. Doğan Avcioğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul, 1977, cilt I, s.335 vd.

10 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1966, bkz. s.49 vd.

11 Damat Ferit kabinesinde üç kez değişiklik yapacaktır.

12 Bu konularda geniş bilgi için bkz. Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, cilt I (1888-1918), İstanbul, 1980, s.314 vd.

Mütarekeyi izleyen günlerde imparatorluk içinde büyük bir kaynaşma başladı. Bir yandan ordu terhis edilirken, bir yandan da müttefikler işgallere başladılar.

Boğazların silahtan arındırılmasına 6 Kasım 1918'de başlandı.¹³ 7 Kasım 1918'de müttefik donanması Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdi. Aynı gün İngiliz Albay Muerpi işgal ordularının öncüsü olarak İstanbul'a geldi. Nihayet 13 Kasım 1918'de elli beş parçalık bir müttefik donanması İstanbul Limanı'na demirledi ve karaya asker çıkardı. Bu elli beş gemiden yirmi ikisi İngiliz, on ikisi Fransız, on yedisi İtalyan ve dördü Yunan bandıralı idi. Karaya çıkan askerler derhal kentin önemli noktalarını ve boğazdaki tabyaları denetim altına aldılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti kâğıt üzerinde özgürdü ama, "fiilen" işgal edilmişti. Ayrıca Mondros'da İstanbul'a gönderilecek donanmada Yunan gemisi olmayacağı söylenmesine karşın, bu söz tutulmamıştı.

İzmir Limanı'na da yüzyıllar sonra ilk düşman gemisi 6 Kasım 1918'de geldi.¹⁴ Bir İngiliz monitorundan inen Binbaşı Allan Dickson, bir bayram havasındaki Rumların çılginca gösterileri arasında karaya çıktı ve Rum papazlarının kendisine heyecanla sundukları tuz ve ekmeği tadarak, daha sonraki gelişmelerin öncüsü oldu.

9 Kasım 1918'de bir Fransız alayı Selânik'ten Trakya'ya geldi ve Uzunköprü Sirkeci arasındaki demiryolunu denetimi altına aldı. Artık müttefikler arasında hızlı bir "işgal" yarışı başlamıştı. 30 Ekim 1918'den 15 Mayıs 1919'a kadar Fransızlar Dört Yol'u (11 Aralık 1918), Mersin'i (17 Aralık 1918), Pozantı'ya kadar Adana vilayetini (26 Aralık 1918), Çiftehane'yi (13 Şubat 1919), Afyonkarahisar İstasyonu'nu (16 Nisan 1919) işgal ettiler.

İngilizler Batum'u (24 Aralık 1918), Antep'i (10 Ocak 1919), Konya

Talat Paşa, henüz Edirne'de bir posta memuru iken İttihat ve Terakki'ye girerek, örgütçülüğü ile kısa zamanda parti içinde önemli bir yere ulaştı ve genel sekreterlik yaptı. Enver Paşa ile Alman yanlısı politikanın belirlenmesinde birlikte davranan Talat Paşa, kaçtıktan sonra Berlin'de bir Ermeni milliyetçisi tarafından vurularak öldürüldü.

¹³ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele I*, s.59 vd.

¹⁴ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınları, bilgi dizisi II, Ankara, 1974, s.41-42.

İstasyonu'nu (23 Ocak 1919), Maraş'ı (22 Şubat 1919), Birecik'i (27 Şubat 1919), Urfa'yı (24 Mart 1919) ve Kars'ı (13 Nisan 1919) işgal ettiler. Bu arada İngilizler 9 Mart 1919'da Samsun'a da bir birlik göndermişler ve bir süre sonra da Merzifon'a bir kıta yollamışlardı.

İtalyanlar Antalya'yı (28 Mart 1919), Kuşadası'nı (4 Mayıs 1919), Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i (11 Mayıs 1919) işgal etmişlerdi. Yine İtalyanlar 2 Nisan 1919'da Konya'ya bir tabur göndermişler ve 14 Mayıs 1919'da Akşehir'e bir kıta yollamışlardı.¹⁵

Yunanlılar 9 Ocak 1919'da Uzunköprü Hadımköy Demiryolu'nu; İngiliz ve Fransızlar da ortak bir şekilde 1 Şubat 1919'da Turgutlu-Aydın Demiryolu'nu işgal etmişlerdi.

İstanbul tam bir karmaşıklık içerisindeydi... İttihatçı liderler yurt dışına kaçmadan önce İttihat ve Terakki Cemiyeti olağanüstü olarak 1 Kasım 1918'de toplanmış ve kendini lağvetmişti.¹⁶

İttihatçılar İsmail Canbulat Bey'in başkanlığında Teceddüt Fırkası adında bir parti oluşturmuşlardı. Fakat aradan birkaç ay geçmeden, biraz da İngilizlerin baskısıyla eski İttihatçılar toplanmaya ve yargılanmaya başladılar. Bekirağa Bölüğü adıyla ünlenen, o zamanki Harbiye Nezareti'nin (günümüz İstanbul Üniversitesi Merkez binası) arkasındaki binada yapılan (günümüzde İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin binası) yargılamalarda Asker Mahkeme Başkanı Nazım Paşa idi. Yapılan oldukça gülünç mahkemelerden sonra aralarında Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu vb. gibi isimlerin de bulunduğu bir dizi İttihatçı önce Mondros, daha sonra da Malta Adası'na sürgün edildiler.¹⁷

İmparatorluğu kurtarmak için herkes bir şeyler yapmaya çalışıyordu. Örneğin bir kısım aydınlar İngiltere, Fransa ve Yunanistan baskısından kurtulabilmek için ABD mandasına eğilimli görünüyorlardı. Milli Kongre adıyla oluşturdukları birliğin ilk toplantısını 29 Kasım 1918'de Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin binasında yapmışlar ve bu toplantıya Hukuk, Tıp, Fen ve Edebiyat Fakülteleri cemiyetlerinden temsilciler, Türk Ocağı, Teceddüd Fırkası, Hürriyetperveran Avam Fırkası, Radikal Avam Fırkası, Donanma Cemiyeti, Darülmuallimin Mezunları Cemiyeti vb. gibi örgütler katılmıştı.¹⁸

Aralarında Fuad Köprülü, Hasan Âli Yücel, Zekeriya Sertel gibi isim-

¹⁵ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele I*, s.60.

¹⁶ Celal Bayar, *Ben de Yazdım I (Milli Mücadeleye Giriş)*, İstanbul, 1967 bkz. s.108 vd.

¹⁷ Ziya Gökalp, *Malta Konferansları*, hazırlayan Doç. Dr. Fahrettin Kırzioğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 282, Ankara, 1977, s.10-32.

¹⁸ Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s.324-325.

lerin bulunduğu bir dizi gencin oluşturmaya çabaladıkları “devrimci” örgüt de Bekirağa Bölüğü’ne dek yürümüştü.¹⁹

Mütarekenin imzalandığı sırada Yıldırım Orduları Başkumandanı olan Mustafa Kemal, 13 Kasım 1918’de İstanbul’a gelmeden önce; 3 Kasım 1918’de Sadrazam İzzet Paşa’ya çektiği bir telgrafa, “askerî malzemenin Torosların kuzeyine çekilmesi”ni tavsiye ediyordu.²⁰ Mustafa Kemal, bağımsızlığın nasıl kazanılacağını biliyordu.

Mütarekenin ilanını izleyen günlerde yurdun dört bir yanında Müdafaa-i Hukuk örgütleri oluşturulmaya başlandı. Özellikle düşmanın işgal etmesinin beklendiği yörelerde, bu konuda gözle görülebilir canlılık vardı. Bu Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri arasında en önemlileri şunlardır.²¹

1- Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi: Merkezi Edirne olan bu dernek mütarekenin imzalanmasından iki gün sonra, 2 Kasım 1918’de kurulmuştu.

2- Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti: Bu örgüt 1918 Kasım’ı sonlarında İstanbul’da kurulmuştu.

3- Kilikyalılar Cemiyeti: Kesin kuruluş tarihi saptanmayan bu örgütün merkezi de İstanbul’du.

4- İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti: Merkezi İzmir’de olan bu cemiyetin kuruluş tarihi, 1 Aralık 1918’di.

5- Trabzon Muhafaza-i Milliye Cemiyeti: 12 Şubat 1919’da kurulan bu cemiyetin merkezi Trabzon’du.

Çoğu eski “İttihatçılar” tarafından oluşturulan bu örgütler, temelde silahlı bir savaşımı örgütlemekten çok, dünya kamuoyunu aydınlatmak ve etkilemek ve böylece ülke bütünlüğünü korumak amacına yönelmişlerdi.²²

Mustafa Kemal, mütareke imzalandığı zaman Yıldırım Orduları kumandanı olarak İngiliz ilerlemesini durdurmaya çabalıyordu. Mütareke’nin imzalanmasından sonra 10 Kasım 1918’de Yıldırım Orduları lağvedildi ve

Cemal Paşa, İttihat ve Terakkî’ye Selanik’te kurmay başkanlığı yaptığı sırada girdi. Örgütün özellikle askerî kanadının örgütlenmesinde önemli görevler yaptı.

¹⁹ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, İstanbul, 1968, s.68 vd.

²⁰ Celal Bayar, *a.g.e.*, s.107.

²¹ S. Selek; *Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1971, s.68-69.

²² Bu tür örgütleri İttihatçıların kurmasından daha doğal bir şey olamaz. Zira “ulusçu” görüşleri paylaşılan aydın ve bürokratların neredeyse tümü; şu ya da bu şekilde “İttihatçı” idiler.

Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti emrine alındı. Aynı gece İzzet Paşa, Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek İstanbul'a gelmesinin yararlı olacağını bildirdi. Adana'dan yola çıkan Mustafa Kemal 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldi.²³

Mustafa Kemal tüm askerlik yaşamı boyunca çok parlak bir subay olarak görülmüş ve değerlendirilmiş bir kumandandı. Ancak lider kişiliklerinin getirdiği kaçınılmaz çatışma sonucunda Enver Paşa ile hemen hiçbir zaman anlaşamamış ve Enver Paşa'nın saraya yakınlığının getirdiği avantajlara sahip olamamıştı. Ancak 1917 Aralığı'nda o zamanlar veliaht olan Şehzade Vahdettin Efendi'nin yanındaki heyete alınması Mustafa Kemal için önemli bir fırsat olmuştu.²⁴ Bu seyahatte şehzadenin etkilenmesi mümkün olabilirdi. Aslında Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'i bu heyete katmasının ardındaki niyet Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmak arzusu idi. Fakat Mustafa Kemal durumdan yararlanabilirdi.

Veliaht Anafartalar Kahramanı'na saygı duyuyor ve inanıyordu. Ancak kişiliğinin silikliğinden gelen büyük bir çekingenliği vardı. Mustafa Kemal'in temel amacı da, o anda iktidarda bulunan kadronun tasfiyesi ve savaştan çekilerek tek başına barış imzalanmasıydı. Bunu gerçekleştirme yönünde ilk adım olarak İstanbul'da önemli bir gücün denetimini almak istiyordu.

Mustafa Kemal; Vahdettin'e Almanya'da gördükleri prensler gibi, aktif bir askerî görev almasını telkin etmeye çalıştı. Özellikle, İstanbul ve Boğazları savunan 5. Ordu'nun kumandanlığını alırsa, kendisi de Vahdettin'e kurmay başkanı olarak katılabilirdi. Ancak Vahdettin bu işi İstanbul'a döndükleri zaman düşünmeleri gereğini ileri sürerek meseleyi sürüncemede bıraktı.

İstanbul'a geldiğinden kısa bir süre sonra rahatsızlanan Mustafa Kemal, Karlsbad'da tedavi altında iken, 2 Temmuz 1918'de Sultan Reşat ölmüş ve Vahdettin tahta geçmişti. VI. Mehmet adıyla tahta geçen Vahdettin, tahta geçtikten sonra da herkese sevimli görünmeye çabalıyordu. Bir yandan İttihatçılarla arası fazla iyi olmayan İzzet Paşa'yı özlük işlerinin başına geçirirken, öte yandan da Enver Paşa'nın önerilerini tümüyle uyguluyordu.

Mustafa Kemal, Karlsbad'dan döndükten sonra padişahı ziyaret etti ve savaşı kazanmanın hiçbir şekilde mümkün olmayacağı yönündeki görüşlerini yineledi. Bu durumda yapılması gereken şey, padişahın ordunun kumandasını ele alması ve barış yollarını araştırmasıydı.

²³ Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.772 vd.

²⁴ Bu konularda bkz. Lord Kinross, *Atatürk (Bir Milleti Yeniden Doğuşu)*, çev. Ayhan Tezel, Sander Yayınları, İstanbul, 1978, s.180 vd.

İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmanîye Cemiyeti 14 Aralık 1918'de kuruldu. Cemiyetin amacı başş görüşmeleri sırasında faaliyet göstererek, İzmir'in Türklerin elinde kalmasını sağlayacak girişimleri gerçekleştirmektir. Kurucuları arasında Nail ve Halit (Moralı) kardeşler, Tokatizade Şekip, Cami Bey (Baykurt) ve Ferit Bey (Eczacıbaşı) gibi isimlerin bulunduğu cemiyet İzmir'in işgalinden sonra faaliyetlerini İstanbul'a taşıdı. Resimde kuruluş günlerinde cemiyet üyeleri birarada görülüyor.

Vahdettin bu önerilere kulak tıkayarak biraz da Enver Paşa'nın telkiniyle Mustafa Kemal'i Yıldırım Orduları Grubu diye adlandırılan 7. Ordu Kumandanlığı'na atadı. Mustafa Kemal zaten İstanbul'a dönmeden önce bu orduda görev yapmış olduğu için, durumun umutsuzluğunu biliyordu. Ancak her şeye karşın görevinin başına gitti ve gider gitmez Halep'ten yolladığı ilk raporda, ateşkesin her ne pahasına olursa olsun imzalanmasını ve İzzet Paşa başkanlığında yeni bir kabine kurularak kendisine Harbiye Nezareti'nin verilmesini istedi.²⁵ Ayrıca Mustafa Kemal bu kabineye Fethi Okyar ve Rauf Orbay'ın da alınması gereğini savunuyordu.

Gerçekten 8 Ekim 1918'de Talat Paşa'nın istifasından sonra İzzet Paşa sadrazamlığa getirilmiş ve 14 Ekim 1918'de kurulan bu kabine yirmi beş gün iş başında kalarak Mondros Mütarekesi'ni imzalamış ve 8 Kasım'da istifa etmişti. Yeni sadrazam, Tefvik Paşa olacaktır. İzzet Paşa istifa etmeden önce Mustafa Kemal'e bir telgraf göndererek en kısa zamanda İstanbul'a gelmesini önermişti. İşte Mustafa Kemal müttefik donanmasının İstanbul'a geldiği gün, 13 Kasım 1918'de, İstanbul'a geldiğinde, Tefvik Paşa Kabinesi daha güvenoyu almamıştı.

Mütareke İstanbul'u tam bir karışıklık içindeydi. Köprü'nün bir yakasında "Türk İstanbul" derin bir üzüntü ve sessizliğe gömülmüşken, köprü'nün

²⁵ Bu konularda bkz. Prof. Dr. Feridun Ergin; *K. Atatürk*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 5, İstanbul, 1978, s.73 vd. Prof. Ergin, Vahdettin'in Mustafa Kemal'i Halep'e göndermesini ve İzzet Paşa kabinesinde bakanlık vermemesini, o dönemin en güçlü ordusunun başında güvenebileceği bir kumandanın bulunması arzusuyla açıklamaktadır.

öte yanında müttefik askerleri ve kumandanlarına yaranma yarışı başlamıştı.²⁶ İstanbul'a gelen müttefik kuvvetleri konusunda basındaki tek ses de Süleyman Nazif'in Kara Gün başlıklı yazısı oldu (Bkz. Ek 4).

Mütareke dönemi İstanbul'u Türk romanında da geniş bir uyarlama alanı bulmuştur. Zaten "Ulusal Mücadele"ye ilişkin Türk romanının bir bölümü ister istemez mütareke İstanbul'unu konu alıyordu.²⁷

Mustafa Kemal İstanbul'da Pera Palas Otel'i'ne yerleşerek görüşmelerine başladı.²⁸ İlk amaç olarak Tefik Paşa Kabinesi'ne güvenoyu verilmemesini sağlamaya çabalıyordu. Bu mümkün olursa yeniden İzzet Paşa'nın sadrazamlığı ve Mustafa Kemal'in Harbiye nazırlığı mümkün olabilirdi. Kafasında planladığı direnme hareketi de bundan yararlanabilirdi. Ancak Mustafa Kemal'in görüştüğü temsilcilerin çoğu bu düşünceyi benimser görünmelerine karşın, 18 Kasım 1918'de Tefik Paşa Mebusan Meclisi'nden güvenoyu aldı.

Tefik Paşa Kabinesi'ne güvenoyu verenler birkaç gün içinde ne denli büyük hata yaptıklarını anlayarak Tefik Paşa hakkında bir gensoru verdiler. Ancak Sultan Vahdettin, sadrazamının da telkiniyle, Anayasa'nın 7. maddesini uyguladı ve dört ay içinde seçimlere gitmek koşulunu öngören bu madde uyarınca meclisi tatil etti. Fakat elbette Vahdettin dört ay içinde işgal altında bir ülkede seçimlerin yapılmayacağını biliyordu. Meclisin feshine şiddetle karşı çıkan Mustafa Kemal 19 Kasım 1918 tarihli *Vakit* gazetesine verdiği bir demeçle "... millet ve memleketimizin pek muhtaç olduğu sulhü kararlaştıracak hükümetin hali hazırdaki Meclis-i Mebusan'ımıza istinat etmesi kati bir zaruret teşkil etmektedir" diyordu.²⁹

Mustafa Kemal'in İstanbul'da geçen günleri eski silah ve düşünce arkadaşlarıyla görüşmelerle doluydu. Bugün Atatürk Müzesi olarak korunan Şişli'deki evine yerleşmiş ve bu ev, Anadolu'dan gelen subayların bir uğrak yeri olmuştu.³⁰ Aynı günlerde müttefikler daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere Osmanlı topraklarını işgale başlamışlardı. Artık İstanbul'da yapacak bir şey yoktu.

O sıralarda Anadolu'da derli-toplu olan en güçlü kuvvet Erzurum'da

26 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, cilt I (1881-1919), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963, s.330 vd.

27 Bu konuda ilginç bir çalışma olarak bkz. Dr. Aytekin Yakar, *Türk Romanında Milli Mücadele*, A.Ü. Dil ve TC Fakültesi Yayınları, 227, Türk Dili ve Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 20, Ankara, 1973.

28 Mustafa Kemal Pera Palas'ta birkaç gün kalacak ve buranın kozmopolit havasından sıkılarak önce bir tanıdığının evine çıkacak, sonra da Şişli'deki evini kiralayacaktır.

29 Celal Bayar, *a.g.e.*, s.1440.

30 Mustafa Kemal'i o günlerde Vahdettin'in kızlarından Selma Sultan'la evlendirme girişimleri olmuşsa da, Mustafa Kemal tavır takınarak bu işe razı olmamıştır.

bulunan 15. Kolordu'ydu. Kâzım Karabekir Paşa 19 Nisan 1919'da Trabzon'a vardığı günden itibaren, özellikle Ermeni tehlikesi-ne karşı duyarlı olan halkın da yardımıyla ordunun durumunu düzeltmişti.³¹ Zaten o günlerde tüm Osmanlı ordusu kadrosu çok eksik dokuz kolorduya indirilmişti ve bu kolordular içinde dört tümeni olan tek kolordu 15. Kolordu'ydu.³² Merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu da oldukça güçlü görünüyordu.

Mustafa Kemal, Vahdettin'le henüz vellaht iken yaptığı Almanya gezisinden önce tanışmalarını anlatırken, vellahtın tuhaf davranışları karşısında, "İtiraf edeyim ki bir mecnunla karşı karşıya bulunduğumu derhal hissetmiş fakat mantıklı bir konuşmaya girişmekten kendimi alamamıştım." der. Gerçekten Vahdettin bu dengesizliğini kaçtığı ana kadar göstermiş, bunun esiri olmuştur. Resimde Mütareke günlerinde Vahdettin.

Bu arada 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı başlamıştı.³³ Konferansta İngiltere'yi Başbakan Lloyd George, Fransa'yı Başbakan Georges Clemenceau, İtalya'yı Başbakan Orlando ve ABD'yi Başkan Wilson temsil ediyordu.

Konferans ilk olarak 30 Ocak 1919'da Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasını kararlaştırdı. Diğer bölgeler konusunda ise sırası geldikçe karar verilecekti. Bu kararın İstanbul'da duyulması gerek kamuoyunun ve gerekse imparatorluk yöneticilerinin telaşlanmalarına yol açtı. Müttefiklerin "iyi niyetlerine" güvenenler, ne denli yanlışlık içinde olduklarını anlıyorlardı.

Konferansın özellikle Batı Anadolu konusunda karar verememesinin temel nedeni, bu toprakların geleceği üzerine İngiltere ve İtalya arasındaki anlaşmazlık idi. Aslında İngiltere İtalya'ya doğrudan doğruya karşı çıkmıyor, araya Yunanistan'ı sokuyordu. Zaten Yunanistan Başkanı Venizelos 30 Aralık 1918'de konferans başkanlığına verdiği bir muhtıra ile Yunan taleplerini

³¹ Bu konularda ve özellikle Trabzon çevresinde halkın örgütlenişi konusunda bkz. Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi (Milli Mücadele Tarihi I), Ankara, 1963, s.29 vd.

³² Bu konularda geniş bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi* (I. cilt, Batı cephesi, I. kısım), TC Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1963, s.35 vd.

³³ Celal Bayar, cilt 5, a.g.e., s.1456 vd.

dile getirmişti.³⁴ Yunan taleplerine göre Batı Anadolu'da Bandırma'nın 25 km kadar doğusunda kalan Marmara sahilindeki Kurşunlu Köyü'nden başlayan ve Akdeniz sahilinde Kalkan Kasabası'nın 10 km kadar doğusuna düşen bir hattın batısında kalan tüm toprakların Yunanistan'a katılması isteniyordu. Ayrıca Venizelos kendince kurnaz davranarak "Küçük Asya" üzerinde kurulması gereken Ermenistan'ı savunuyordu. Böylece bir yandan da ABD'yi talepleri konusunda yumuşatmak istiyordu.

İngiltere Venizelos'un önerilerini biraz yumuşatarak uygulamak niyetinde idi. Ancak İtalya buna izin vermiyordu. ABD de Batı Anadolu'daki Yunan savlarının oldukça geçersiz olduğu görüşünde idi. İtalya'nın 23 Nisan 1919'da konferansı terketmesinden yararlanarak "İzmir yöresinde düzenin sağlanması" gerekçesiyle Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya asker çıkarmasına izin verildi.³⁵ Ancak bu çıkarmanın harekâta 12 saat kalana dek gerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve gerekse İtalya'dan gizli tutulmasına karar verilmişti. İtalyanlardan gizlenmesinin nedeni, onların daha önce davranmalarını engellemek arzusuydu. İstanbul'a haber verilmemesinin nedeni de, Mondros Mütarekesi'ne böylesine ters düşen bir tutumun, belki de bir direnme doğurabileceği endişesi idi.

İşte bu koşullar altında Mustafa Kemal olağanüstü yetkilerle donatılmış bir şekilde 9. Ordu Müfettişi adı altında Anadolu'ya atandı. Aslında Mustafa Kemal görünüşte 15. ve 3. Orduları denetlemeye ve Trabzon çevresindeki Rumların da şikâyetlerini incelemeye gidiyordu. Ancak kendisinin dikte ettiği yetkiler; Mustafa Kemal'e Anadolu'daki tüm asker-sivil örgütü denetleme ve bu örgüte emir verme olanağını tanıyordu.

Bu arada 15 Mayıs 1919 günü geceyarısı Midilli'nin Yero Limanı'ndan yola çıkan Yunan Kuvvetleri saat 7.30'da İzmir önlerine gelmişler ve saat 8.40'tan itibaren karaya asker çıkmaya başlamıştı.³⁶

İşgal başlamadan önce İzmir'deki Türkler de, Rumlar da işgalin başlayacağını öğrenmişlerdi. Türkler 14 Mayıs gecesi Yahudi meşatlığında bir miting, ya da toplantı yaparak işgale karşı direnme kararı almışlardı.³⁷ Rumlar ise aynı gece "muzaffer ordularını" karşılama hazırlıkları içindeydiler.

İzmir'de kâğıt üzerinde bir kolordunun, 17. Kolordu'nun varlığı görülmekte idiyse de, gerek asker ve gerek silah bakımından bu kolordunun fizik

³⁴ Bkz. *Türk İstiklal Harbi*, II/I, s.7 vd.

³⁵ İtalya 12 Mayıs 1919'da toplantılara yeniden katılacaktır.

³⁶ Bkz. *Türk İstiklal Harbi*, II/I, s.54 vd.

³⁷ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (I. cilt), Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Yayınları 6/1, Ankara, 1973, bkz. s.191 vd.

gücü bir alay kadar bile değildi. Kaldı ki, 17. Kolordu'nun Kumandanı Nadir Paşa direnmeden yana değildi.³⁸

Bir bayram havası içinde İzmir'e çıkan Yunan kuvvetlerinin karşısına ilk çıkan kişi Hasan Tahsin adında, *Hukuk-u Beşer* gazetesi sahibi bir yurtsever oldu. Elindeki tabancayla ortaya atılarak, birkaç Yunan askerini öldürdükten sonra şehit edildi.³⁹ Bundan sonra Yunan kuvvetleri direnmeyen 17. Kolordu'nun merkezini basarak subayları tutukladılar. 9 subay hemen şehit edildi, 21 subay da yaralandı. Aynı hunharca davranış vilayet memurlarına da uygulandı.

İzmir'in işgalinin acı haberleri henüz yurda yayılmamışken, 16 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'e, Sultan Vahdettin "şimdiye dek vatana büyük hizmetler yaptığını, şimdi yapması beklenen hizmetin ise hepsinden önemli olduğunu, vatani kurtarabileceğini ve bunun tek kurtuluş umudu olduğunu" söylemişti⁴⁰ ve bir de saat armağan etmişti. İşte köhne Bandırma vapuru böylesine ağır sorumluluk altındaki Mustafa Kemal'i Anadolu'ya götürüyordu.

2- Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı ve Sonrası

Mustafa Kemal Samsun'a Giderken

Genel Durum ve Cepheler

Mustafa Kemal Samsun'a çıkarken hiç kuşkusuz silahlı bir direnme sonucunda yurdu kurtarmayı amaçlıyordu. Oysa ki, Mustafa Kemal'in de belirtmiş olduğu üzere Osmanlı toprakları üzerinde kurulmuş kimi dernekler işgalleri engellemeye çabalarsken, kimi dernekler de bölücü ya da onur kırıcı davranışlar içindeydiler.⁴¹ Bu tür dernekler arasında, amacı yabancı devletlerin kanadı altında bir Kürt devleti oluşturmak olan Kürt Teali Cemiyeti, İstanbul'dan yönetilen ancak Konya yöresinde çalışmalarını sürdüren Teali-i İslâm Cemiyeti, İtilâf ve Hürriyet, Sulh ve Selamet Cemiyetleri sayılabilir.

³⁸ Nadir Paşa, İstanbul'dan direnme konusunda görüş istemiş, ancak gerekli yanıt alamamıştır. Vali İzzet Bey'in bu konudaki sorusuna da yanıt verilmemiştir.

³⁹ Bu konuda bkz. Samim Kocagöz, "Sömürgecilğe Atılan İlk Bomba", *Yön Dergisi*, sayı 74, 15 Mayıs 1963, ayrıca Hasan Tahsin'in yazılarından seçmeler için bkz. Ek 5.

⁴⁰ Bkz. Ergin, *a.g.e.*, s.82; Kinross, *a.g.e.*, s. 252, Refik Necdet Aktaş, *Bağımsızlık Savaşı*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1973, s.18-19. Mustafa Kemal'in bu sözlerden anladığı "saltanatı kurtar" olarak yorumlanıyor.

⁴¹ Kitabımızın bu bölümünden sonra temel kaynağımız hiç kuşkusuz *Söylev* olacaktır. Biz sadeleştirilmiş ve kısaltılmış *Söylev* baskıları arasında Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan *Söylev*'i esas aldık.

13 Kasım 1918'de aralarında Yunan savaş gemilerinin bulunduğu 50'den fazla gemiye sahip Müttefik donanması İstanbul Limanı'na girdi. Mustafa Kemal de aynı gün trenle İstanbul'a döndü. Yaveri Cevat Abbas'a (Gürer) gemileri göstererek o ünlü cümlesini söyler: "Geldikleri gibi giderler..." Resimde İstanbul sokaklarında işgal kuvvetlerinin subayları ve yanlarında bir Osmanlı subayı.

İstanbul'da kurulmuş bulunan İngiliz Muhipleri Cemiyeti iki amaç peşinde görünüyordu. Bunlardan görünürde olanı İngilizleri barış masasında yumuşak davranmaya itmekti. Görünmeyen amaç ise daha sonra ulusal direniş sırasında ortaya çıkacaktı ve bu direnişi kırma çabasıydı. Derneğin üyeleri arasında Vahdettin, Damat Ferit, İçişleri Bakanı olan Ali Kemal gibi isimler vardı.⁴²

Ayrıca İstanbul'da etkin bir aydın grubu da "Amerikan Mandası" istemektedir.

Mustafa Kemal bu türden seçeneklerin tümüne karşı çıkıyordu. Bu konudaki görüşlerini *Söylev*'de şöyle dile getiriyor:

"Temel ilke, Türk ulusunun onurlu ve şerefli bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu, ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilir. Ne kadar zengin ve gönençli olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık karşısında uşak durumunda kalmaktan kendini kurtaramaz.

⁴² Bkz. *Söylev*, s.4-5.

Yabancı bir devletin koruyuculuğunu istemek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği açığa vurmaktan başka bir şey değildir. Gerçekten bu aşağılık duruma düşmemiş olanları, isteyerek başlarına yabancı bir yönetici getirmeleri hiç düşünülemez.

Oysa, Türk'ün onuru ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir.

Öyleyse, ya bağımsızlık ya ölüm, işte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası bu olacaktır.

Bir an için, bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranılacağını düşünelim. Ne olacaktır! Tutsaklık.

Peki efendim, öteki kararlara uymakla da sonuç bu olmayacak mıydı?⁴³

Aslında o günlerde Türk ordusu da perişan bir durumdaydı: Yunanlıların İzmir'e çıktıkları günlerde Türk Kara Kuvvetleri'nin kuruluş konumları şöyle idi:⁴⁴

1. Kolordu: Karargâh Edirne'de.

49. Tümen: Kırklareli, Edirne bölgesi.

60. Tümen: Şarköy, Malkara ve Keşan bölgesinde.

25. Kolordu: Karargâh İstanbul'da.

10. Kafkas Tümeni: İstanbul bölgesinde.

1. Tümen: Kocaeli Yarımadası'nda.

14. Kolordu: Karargâh Tekirdağ'da.

55. Tümen: Tekirdağ bölgesinde.

61. Tümen: Bandırma, Balıkesir bölgesinde.

17. Kolordu: Karargâh İzmir'de.

56. Tümen: İzmir, Menemen, Manisa bölgesinde.

57. Tümen: Aydın ve Antalya bölgesinde.

20. Kolordu: Karargâh Ankara'da.

23. Tümen: Afyon dolaylarında.

24. Tümen: Önceleri Konya Ereğlisi, sonra Ankara dolayları.

12. Kolordu: Karargâh Konya'da.

11. Tümen: Niğde'de.

41. Tümen: Karaman yöresinde.

⁴³ Söylev, s.9. Ayrıca bkz. Ek: 6.

⁴⁴ *Türk İstiklal Harbi*, III, s.37.

3. Kolordu: Karargâh Sivas'ta.
5. Kafkas Tümeni: Amasya'da.
15. Tümen: Samsun'da.
13. Kolordu: Karargâh Diyarbakır'da.
2. Tümen: Silvan dolaylarında.
5. Tümen: Mardin ve çevresinde.
15. Kolordu: Karargâh Erzurum'da.
3. Kafkas Tümeni: Tortum'da.
9. Kafkas Tümeni: Erzurum bölgesinde.
11. Kafkas Tümeni: Van'da.
12. Tümen: Horasan'da.⁴⁵

Kâğıt üzerinde dokuz kolorduya bağlı olarak 20 tümen olarak görülen Osmanlı ordusu, aslında görüldüğünden de daha zayıf durumdaydı. Her ne kadar mütareke koşullarına göre bir tümenin asker varlığı 2.020, tüfek sayısı 1.500, ağır makineli tüfek sayısı 11, hayvan sayısı 8 olarak saptanmışsa da tümenlerin er varlıkları; firar, hastalık vb. nedenlerle bunun çok altında idi. Örneğin Yunanlılar İzmir'e çıktıkları gün İzmir'deki 56. Tümen'in asker sayısı iki yüz kadardı.⁴⁶ Kaldı ki; bunların da önemli bir bölümü subaydı.

Osmanlı Deniz Kuvvetleri'nin hemen tümü Haliç'te enterne edilmişti. Zayıf hava kuvvetlerinin ise tüm uçakları İstanbul'da hangara çekilmişti.

Bu duruma karşılık Yunan Kara Kuvvetleri savaş durumunda hazır bulunan 15 tümenden oluşuyordu. Her tümenin mevcudu 9.000 tüfek; 18 ağır ve 36 hafif makinalı tüfek; 12'si sahra, 12'si dağ topu olmak üzere 24 seri ateşli toptu. Bu silah varlığına göre, Yunan tümenleri yaklaşık 12.000 kişi kadardılar.⁴⁷

Ayrıca Yunanlıların oldukça güçlü bir deniz kuvvetleri ve 50 kadar çeşitli amaçlarla kullanılabilen uçakları vardı.

Batı cephesini oluşturacak Yunan kuvvetlerinin yanı sıra, o dönemin Doğu ve Güney cephelerindeki düşman kuvvetlerini ana hatlarıyla görmemiz gerekir.

⁴⁵ Türk ordusunun 14 Mayıs 1914'teki konum ve kuruluşunun şemasını bu bölümün sonuna koyduk.

⁴⁶ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1971, s.95.

⁴⁷ *Türk İstiklal Harbi*, II/1, s.41.

Güney cephesinde Fırat'ın doğu bölgesinde İngiliz ve Adana yöresinde de Fransızlar bulunuyordu. İngilizlerin birisi Irak'ta, birisi Bağdat bölgesinde olmak üzere iki, Fransızların Adana, Kilis ve İskenderun bölgesinde iki tümenleri vardı.⁴⁸ Ayrıca bölgede önemli sayıda Ermeni kuvvetleri vardı. Bu Ermeni kuvvetleri; Fransız üniforması giymiş Fransız askeri, örgütlenmiş ve bir emir ve komutaya bağlanmış kuvvetler, silahlanmış çeteler olarak üç düzende bulunuyorlardı.

Ermeni kuvvetlerinin ortalama olarak sayıları ve bulundukları yerler şöyleydi:⁴⁹

Antep	2.500
Maraş	2.000
Saimbeyli	1.500
Urfa	1.000
Zeytin	500
Şar	350
Kozan	300
Adana ve Mersin	1.000
Osmaniye, Bahçe ve İslahiye	1.000
Toplam	10.150

Bu cephedeki Türk Kuvvetleri merkezi Diyarbakır olan 13. Kolordu'ya bağlıydılar ve bu kolordu da ordudaki en derli-toplu güçlerden biriydi. Kolordu'nun mevcudunun 548 subay ve astsubay, 4.255 er, 2.389 hayvan, 36 makineli tüfek ve 27 top olması bir yana, elinde tuttuğu depolarda 9.050 mekanizmalı, 35.249 mekanizması alınmış tüfek ve milyonlarca mermi bulunuyordu. Yine aynı depolarda pek çok sayıda top mermisi vardı ki; tüm bu fazla cephane ve silahların bir bölümü daha sonraları kağnılarla ya da halkın sırtında 3. Kolordu (Sivas) ve 20. Kolordu (Ankara)'ya gönderilecektir.⁵⁰

Doğu cephesinde 15. Kolordu'nun karşısında bulunan Ermeni kuvvet-

İzmir'de 15 Mayıs 1919 sabahı başlayan işgal İzmir halkını harekete geçirdi. Sabahleyin Konak Meydanı'nda yürüten Yunan birliğine ilk kurşunu atan Hukuk-ı Beşer gazetesi yazarı Hasan Tahsin (Osman Nevres) makineli tüfek ateşi ile öldürüldü.

⁴⁸ *Türk İstiklal Harbi*, IV. cilt (Güney Cephesi), Genelkurmay Başkanlığı Dairesi Resmi Yayınları, Seri No: 1, Ankara, 1966, s.44.

⁴⁹ *Türk İstiklal Harbi*, IV. cilt, s.47.

⁵⁰ *Türk İstiklal Harbi*, IV. cilt, s.39 vd.

leri 8.000 kadardı. Ancak gerektiği zaman halktan da yararlanarak bu sayının 20.000'e yükseltilebileceği sanılıyordu.⁵¹ Ayrıca 3.000 kişilik bir Taşnak çetesiyle, 3.000 kişilik bir Gürcü kuvveti vardı.

Tüm bunların yanı sıra İngilizler 1918 Ekim ve Kasım aylarında üç piyade alaylı bir tümeni (27. Tümen) Batum'a çıkarmışlardı. Bu tümenin mevcudu da 3.000 kişiydi.

Bu kuvvetler karşısında Karabekir kumandasındaki 15. Kolordu'nun 15 Mayıs 1919'daki mevcudu 15.811 insan, 6.113 hayvan, 20.782 tüfek, 56 makineli tüfek ve 40 toptu.⁵²

Bir yandan yurt içindeki ayrılıkçı ve pasifist görüşler, bir yandan uluslararası düzeyde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı takınılmış olan olumsuz tavır, bir yandan da cephelerin kuvvet durumları düşünülürse Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkarken ne denli güç koşullarla karşı karşıya olduğu anlaşılır. Hele halktaki savaşma konusundaki bıkkınlık ve isteksizlik Mustafa Kemal için en büyük sorun olacaktı.

Ancak hiç kuşkusuz Mustafa Kemal tüm bunların bilincindeydi ve aşabileceğine inanıyordu. Buna inanmayan hiçbir kumandan, ayakkabılarından cephelerin tozunu silmeden Samsun yollarına düşmezdi.

Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığı günden başlayarak Anadolu'daki asker-sivil yüksek düzeydeki görevlilerle bir telgraf ağı oluşturdu. Özellikle Erzurum'daki 15. Kolordu (Kâzım Karabekir), Diyarbakır'daki 13. Kolordu (Albay Ahmet Cevdet Bey), Ankara'daki 20. Kolordu (Ali Fuat Cebesoy) ile sürekli haberleşme durumunda idi.⁵³

Mustafa Kemal bu arada Samsun'daki durumu da inceledi. Aslında durum Samsun açısından da pek parlak sayılmazdı. Şehirdeki Müslüman Hintliler'den oluşan İngiliz birliği bir yana, Rum çeteciler serbestçe sokaklarda dolaşıyor ve Türk halkını bezdiriyorlardı.⁵⁴ Mustafa Kemal Samsun'da gerekli önlemleri aldıktan sonra 25 Mayıs 1919'da Havza'ya geçti.

Bu arada 19 Mayıs 1919'da Fatih'te 75 bin kişinin katıldığı bir protes-

51 *Türk İstiklal Harbi*, III. cilt (Doğu Cephesi), 1919-1921. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, seri no.1, Ankara, 1965, bkz. s.46 vd.

52 Bkz. *Türk İstiklal Harbi*, III. cilt, s.45.

53 S. Selek, *Milli Mücadele*, I. cilt, bkz. s.176.

54 Bir önceki bölümde cephelerdeki durumu verirken Karadeniz yöresindeki Rum çetelerini veremiştik. Oysa ki Mahmut Goloğlu bunların önceleri altı yedi bin iken, daha sonraları yirmi beş bine dek yükseldiğini yazıyor. Bkz. M. Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.10.

Mustafa Kemal, Rauf Bey (Orbay) ve Bekir Sami Bey (Kunduh) 16 Ekim 1919'da Bahriye Nazırı Salih Paşa ile görüşmek için Sivas'tan Amasya'ya yola çıktı. Tokat'ta verilen bir molada çekilen bu resimde sağdan itibaren sankılı kış Fehmi Efendi, yanında yaver Cevat Abbas (Gürer), Ruşen Eşref (Önaydın), kabalaklı Rauf Bey (Orbay), Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey (Kunduh), Tokat Ermeni ruhani retsi, daha sonra Tokat mebusu olan Gençâğazade İzzet Bey ve Tokatlılar görülmektedir.

to mitingi yapıldı. Mayıs'ın yirmisinde 30 bin kişinin katıldığı Üsküdar Mitingi bunu izledi. Ancak mitinglerin en büyüğü 23 Mayıs 1919'da 200.000'den fazla insanın katıldığı Sultanahmet Mitingi oldu.⁵⁵

Sultanahmet Mitingi'nin yıldızı Halide Edip Adivar'dı. Halide Edip, "İnsanların kardeşliğini ve barışı ifade eden İslâmiyet ebedidir. Türkiye, benim zulme uğramış milletim de ebedidir. O öteki milletlerde olan kusur ve faziletlere sahip olmakla beraber, hiçbir maddi kuvvetin yok edemeyeceği manevi kudrete sahiptir..." sözleriyle başladığı konuşmasını, meydana bulunan yüzbinlerce insanla birlikte haykırdığı şu yeminle kapamıştı:

"İnsanlık ve adalet esaslarına sadık kalınacak ve herhangi şartlar altında olursa olsun, hiçbir kuvvete boyun eğilmeyecektir."⁵⁶

55 Bkz. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, cilt 6, s.1867 vd. Ancak Celal Bayar Sultanahmet Mitingi'nin tarihini 23 Mayıs olarak verirken, Halide Edip 6 Haziran 1919 tarihini veriyor. Celal Bayar, 23 Mayıs 1335 tarihini kastetmektedir. Bkz. H. E. Adivar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, İstanbul, 1962, s.29 vd.

56 H. E. Adivar, *a.g.e.*, s.31.

Her ne kadar İzmir'in işgali üzerine kabine istifa etmiş ve yine Damat Ferit başkanlığında yeni bir kabine kurulmuşsa da, Vahdettin Meşrutiyet öncesi bir geleneği canlandırarak, 26 Mayıs 1919'da Şura-yı Saltanat adını taşıyan bir meclisin toplanmasına karar verdi.⁵⁷

Vahdettin toplantıyı şu kısa konuşmayla açtı:

“Vaziyet-i hazır-a-i devletin kesbeyletiği (aldığı) ehemmiyet-i fevkaladeden dolayı Vükela-yı Devlet ve Ayan-ı Kiram ile mütehayyızan memleket (memleketin ileri gelenleri) buraya davet edildi. Devleti Osmaniye'mizin duçar olduğu müşkülâtın acilen bertaraf edilmesi emrinde her zat layih-i hatırı olan (hatırına gelen) mütelaatını beyan edebileceğinden müteyemmim ve mesut addeylediğim bu içtimanın cümlemize bais-i hidayet ve intibah olmasını cenabı muhavvilü'ahvalden (Allah'tan) temenni ve niyaz ederek riyaseti de Sadrazam Paşa'ya havale ediyorum.”⁵⁸

Bu konuşmasını yaptıktan sonra Abdülmecid Efendi'nin koluna girerek salonu terkeden Vahdettin üzgün ve bitkin bir durumdaydı. Servis merdiveninden orta kattaki özel dairesine giderken gözyaşlarını tutamamıştı ve “Karılar gibi ağlıyorum” demekten de kendini alamamıştı.⁵⁹

Saltanat Şurası'nda da görüşler üç ana noktada toplanıyordu. Bunlar;

1- Milli bir meclis oluşturarak, bağımsızlığı sağlamak,

2- Memleketi parçalanmaktan korumak için Amerikan mandasını kabul etmek,

3- İngilizlerin iyi niyetine sığınmak, şeklinde özetlenebilir.

Havass-Reuter Ajansı “Şura-yı Saltanatın Türkiye milli bütünlüğünün korunması şartıyla bir büyük devletin himayesini aradığını” yayınlayınca, Mustafa Kemal Havza'dan valilere bir uyarı telgrafı çekmiş ve yayınlanan haberin doğru olmadığını, Şura'yı Saltanat'ın tam istiklal istediğini bildirmişti.⁶⁰

İzmir'in çevresinin Yunan işgaline uğraması Batı Anadolu'da ve İstanbul'da tepkilere yol açarken, Orta, Güney ve Doğu Anadolu'da bu konuda belirgin bir uyuşukluk görülmesi üzerine Mustafa Kemal 28 Mayıs 1919'da tüm askerî ve sivil örgütüne bir uyarı telgrafı göndererek; bir yandan gösteri ve toplantılar yapılması bir yandan da İstanbul hükümetine telgraflar çekilmesini istedi.⁶¹

⁵⁷ Bkz. Celal Bayar, *a.g.e.*, s.1873.

⁵⁸ Celal Bayar, *a.g.e.*, s.1874.

⁵⁹ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yayınları, II. seri, no.15, Ankara, 1949, bkz. s.234.

⁶⁰ Celal Bayar, *a.g.e.*, s.1880-1881.

⁶¹ *Söylev*, s.15-16.

Bu arada Paris Konferansı'na görüşlerini bildirmesi için bir Türk heyeti davet edilmişti.⁶² Mustafa Kemal bu konuda da örgütüne gönderdiği uzun bir telgrafın bir yerinde şöyle diyordu:

“Sadrazam Paşa Hazretleri'nin konferansta Osmanlı Devleti'nin haklarını savunmak için büyük çaba gösterecekleri tabiidir. Ancak ulusça kesin olarak savunulması istenen ve gerekli görülen haklar özellikle iki noktada önem kazanır. Birincisi, kesin olarak devlet ve ulusun tam bağımsızlığı, ikincisi de yurtta çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesidir.”⁶³

12 Haziran 1919'da Havza'dan Amasya'ya geçen Mustafa Kemal, burada ilk kez halka seslendi ve padişah ve hükümetin İstanbul'da esir olduğunu, çarenin halkın yurdunu savunmasında olduğunu söyledi.⁶⁴ Bu konuşma, Mustafa Kemal'in bu konudaki ilk kesin çıkışıdır.

Bu arada Rauf Bey İstanbul'dan kaçarak 24 Mayıs 1919'da Ankara'ya Ali Fuat Paşa'nın yanına gelmişti. Kendisine haber verilen Mustafa Kemal, son derece gerekli ve önemli olduğunu da vurgulayarak o günlerde bulunduğu Havza'ya hemengelmelerini telledi. Fakat bu iki dostu ancak 19 Haziran'da Amasya'ya gelebildiler.⁶⁵

Mustafa Kemal, Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa'nın yanısıra Albay Refer'in de katılmasıyla Mustafa Kemal'in yaveri Cevat Abbas Bey'e dikte ettirdiği temel bazı ilkeler tartışıldı. Amasya Genelgesi olarak adlandırılan bu metnin temel noktaları şöyle toparlanabilir:⁶⁶

- 1- Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir.
- 2- İstanbul'daki hükümet, üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş gibi gösteriyor.
- 3- Ulusun bağımsızlığını yine ulusun kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır.

⁶² Bu heyetin oluşturulması oldukça tartışmalı ve çekişmeli geçmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ali Fuat Türk geldi, *a.g.e.*, s.242-246.

⁶³ *Söylev*, s.20.

⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964, bkz. s.31 vd.

⁶⁵ *Türk İstiklal Harbi*, III/I, bkz. s.114.

⁶⁶ *Söylev*, s.21. Ancak Mustafa Kemal'in ana hatlarını böyle topladığı genelgenin, *Söylev*'de değil, nilmeyen son kısmı da çok ilginçtir. “Teşkilâtı Askeriye ve Milliye hiçbir suretle ilga edilmeyecektir. Kumanda hiçbir surette terk ve ahara tevkid olunmayacaktır. Vatanın herhangi bir tarafından yeniden vaki olacak düşman işgal harekâtı, umum orduyu alakadar edecek ve hasıl olan vaziyete nazaran müdafai memlekete müstereken tevessül olunacaktır. Bu sebeple komutanlar derhal birbirlerini haberdar edeceklerdir. Esliha ve mühimmat katiyen elden çıkarılmayacaktır.” *Türk İstiklal Harbi*, III/I, s.117.

4- Ulusun durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş ulusal bir kurulun varlığı çok gereklidir.

5- Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin tez elden toparlanması kararlaştırılmıştır.

6- Bunun için bütün illerin her sancağından, halkın güvenini kazanmış üç delegenin olabildiğince çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.

7- Herhangi bir kötü durumla karşılaşılabilceği düşünülerek bu iş, ulusal bir sır gibi tutulmalı ve delegeler gereken yerlerde kimliklerini gizleyerek gelmelidirler.

8- Doğu illeri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O güne değin öteki il delegeleri de Sivas'a ulaşabilirlerse Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas'ta yapılacak genel toplantıya katılmak üzere yola çıkarlar.

Amasya Genelgesi Mustafa Kemal'in niyetini ilk kez ve kesin bir biçimde ortaya koymuştur. Aslında İngilizler Mustafa Kemal'in böylesine geniş yetkilerle Samsun'a çıkışından kuşkullanmışlardı. İngilizlerin Karadeniz ordusu Başkumandanı General Milne 19 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne bir yazı yazarak, bu durumun açıklamasının yapılmasını istemişti.⁶⁷ Harbiye Nezareti de Mustafa Kemal'in Samsun ve oradan Sivas'a yapacağı yolculuğun düzen konusundaki önlemlerin denetlenmesi olduğunu söylemişti. Ancak General Milne bununla yetinmedi ve 6 Haziran 1919'da da ikinci bir yazıyla Mustafa Kemal ve yanındaki kurulun derhal geri çağrılmasını istedi. O zaman Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa bir yandan General Milne'e yatıştırıcı bir yanıt gönderirken, bir yandan da 8 Haziran 1919'da Mustafa Kemal'e bir telgraf göndererek geri dönmesini rica etti.⁶⁸

Mustafa Kemal "kömür ve benzin yokluğundan ötürü" geri dönemediğini bildirdikten sonra şifreyle Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'dan geri çağırılmasının nedenini sordu ve bunun İngiltere'nin isteği olduğunu öğrendi. Bu arada Harbiye Nazırı 15 Haziran'da bir telgraf daha göndererek, geri çağırışın hükümetin emri olduğunu bildirmişti.

Bunların yanı sıra, Dahiliye Nazırı olan Ali Kemal'in tutumu da işleri iyice zorlaştırmaktaydı. Amasya Genelgesi'nin yayınlanmasını izleyen 23 Haziran 1919'da tüm illere gönderdiği bir şifrede, Mustafa Kemal'in genel siya-

⁶⁷ Bkz. S. Selek, *Milli Mücadele*, s.178 vd.

⁶⁸ *Söylev*, s.20 vd.

Heyet-i Temsilîye 18 Aralık Perşembe Ankara'ya gitmek üzere yola çıktı. Sivas'ta kalabalık bir topluluk tarafından uğurlanan heyet adına Mustafa Kemal vali Reşit Paşa'ya telgraf çekerek teşekkür etti. Kayseri'ye vardıklarında çekilen bu resimde sağdan İbren Ahmed Rüstem Bey (Alfred), Mazhar Müftü (Kansu), Mustafa Kemal, Raif Bey (Orbay), yaver Muzaffer Bey (Kılıç) ve Hakkı Behiç (Baylıç) görülmektedir.

sal durumu yanlış değerlendirdiğini ve ordu müfettişliğini başaramadığı için İngilizlerin isteği üzerine azledildiğini bildirerek, “Dahiliye Nezareti'nin size kati emri, o zatın müzul olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir resmî muamele-ye girişmemek ve hükümet işlerini ilgilendiren hiçbir isteğini yerine getirmektir” diyebiliyordu.⁶⁹

Bu sıralarda İstanbul hükümetinin Elazığ'a vali olarak atadığı Ali Galip, Sivas'ta bulunuyordu. Kendisi 26 Haziran'da Amasya'dan Erzurum'a doğru yola çıkan Mustafa Kemal'i tutuklaması için Sivas Valisi Reşit Paşa'yı etkilemeye çalışmıştı. Ancak Mustafa Kemal'in hızla Sivas'a gelmesi üzerine eli, kolu bağlı kalacaktı.⁷⁰

⁶⁹ *Türk İstiklal Harbi*, II/I, s.116.

⁷⁰ Aynı Ali Galip'in daha sonraları, daha büyük ihanetleri olacaktır.

Zaten bu gelişmelerin sonucu Dahiliye Nazırı Ali Kemal İstifa etmek zorunda kalacak ve Mustafa Kemal birkaç gün için de olsa rahat bir nefes alabilecektir.

Mustafa Kemal 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a geldi ve Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin 10 Temmuz'da yapacağı Doğu İlleri Kongresi'nin hazırlıklarına girişti.

Ancak 5 Temmuz 1919'da İstanbul'dan gelen şifreli bir telgraf Mustafa Kemal'e dönmesini kesin olarak emrediyordu. Mustafa Kemal bu emre uymayı da reddetti ve 8 Temmuz 1919 günü Mustafa Kemal Ordu Müfettişliği görevinden affedildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal aynı gece, önce Harbiye Nazırı'na sonra da padişaha askerlik mesleğinden çekildiğini bildiren telleri yolladı ve kendi deyişyle; "Durumu ordulara ve ulusa kendim bildirdim. O günden sonra resmî görev ve yetkiden ayrılmış olarak, yalnız ulusun sevgisine, cömertliğine ve yiğitliğine güvenerek ve onun bitmez uyarıcı ve yaratıcı kaynağından (feyz ve kudret menbaından) aydınlanıp güçlenerek (ilham ve kudret alarak) vicdanımızın gösterdiği yolda görevimizi yapmaya devam ettik."⁷¹

9 Temmuz günü Mustafa Kemal için oldukça endişeli bir gündür. Kendini bildi bileli üzerinden eksik etmediği subay giysileri olmadan acaba nasıl karşılanacaktır?⁷² Kâzım Karabekir'in tutumu ne olacaktır? Karabekir geldiğinde her zamanki asker selamını verir ve "Emrindeyiz Paşam" der, "Ben subaylarım, erlerim, kolordum, hepimiz emrindeyiz..." Zor geçit aşılmıştır.

Önceleri 10 Temmuz'da toplanması planlanan Erzurum Kongresi kimi delegelerin vaktinde gelememelerinden ötürü ancak 23 Temmuz 1919'da toplanabildi.⁷³ Kongrede başkanlığa Mustafa Kemal seçildi.⁷⁴ Mustafa Kemal yaptığı açış konuşmasında, "tarih ve olayların sürükleyişiyle gerçekten içine düşülen kanlı ve kara tehlikeleri göremeyecek ve bundan kabarıp coşmayacak hiçbir yurtseverin düşünülmemeyeceğine" işaret etti. "Ateşkes antlaş-

71 *Söylev*, s.32. Biz *Söylev*'in bu bölümünü seçilmiş sözcüklerin vuruculuğu ve güzelliği açısından, söylenmiş olduğu gibi bir kez daha hatırlatmak istiyoruz; "Resmî sıfat ve selahiyetten mücerret olarak, yalnız milletin şefkat ve cıvanmertliğine güvenerek ve onun bitmez tükenmez feyz ve kudret kaynağından ilham ve kuvvet alarak, vicdanı vazifeye devam edecektir. Sine-i millette bir ferd-i mücahid olarak çalışacaktır."

72 O günler Şevket Süreyya tarafından çok vurucu bir şekilde anlatılır. Bkz. *Tek Adam*, cilt 2, s.95-109, bkz. Ek: 9.

73 O zamanlar Ermeni Sansaryan Mektebi olan kongrenin yapıldığı bina sonradan yıkılmış ve yerine şimdiki Atatürk Yapı Meslek Lisesi yapılmıştır. Bkz. M. Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s.77.

74 Mustafa Kemal, *Söylev*'de ilk gün başkan seçildiğini söyler ve hemen tüm kaynaklar bunu doğrularken, Selahattin Köseoğlu'nun anılarında üç gün başkan seçilemediği söyleniyor. Bkz. Ergin, s.88.

ması hükümlerine aykırı olarak yapılan saldırılardan ve yurda düşmanların girişinden” söz açtı.

“Tarihin, bir ulusun varlığını ve hakkını hiçbir zaman tanımazlıktan gelemeyeceğini, bunun için de yurdumuzu, ulusumuzu, kötüyeyici yargıların yüzde yüz değerden düşeceğini” söyledi.

“Yurt ve ulusun kutsal varlıklarını kurtarma ve koruma konusunda son sözü söyleyecek ve bunun gereğini yaptıracak gücün, bütün yurda bir elektrik ağı gibi yayılmış olan ulusal akımdan doğan yiğitlik ruhu olduğunu” belirtti.

“Ve ulusun kaderinde sözünü yürütecek bir ulusal iradenin ancak Anadolu’dan doğabileceğini” belirterek, “ulusal iradeye dayanan bir Millet Meclisi meydana getirmesini ve gücünü ulusal iradede alacak bir hükümetin kurulmasını ilk çalışma gereği olarak” gösterdi.⁷⁵

Erzurum Kongresi’nin on dört gün süren çalışmalarının sonunda yayınlanan bildirinin ana hatları şunlardır:

1- Ulusal sınırlar içinde bulunan yurt parçaları bir bütündür; birbirinden ayrılamaz.

2- Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşı ve Osmanlı hükümetinin dağılması halinde ulus, birlikte direnecek ve savunacaktır.

3- Yurdun ve bağımsızlığın korunmasına ve güvenliğin sağlanmasına İstanbul hükümetinin gücü yetmezse, amacı gerçekleştirmek için geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri ulusal kongrece seçileceklerdir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Temsilciler Kurulu yapacaktır.

4- Ulusal gücü etken ve ulusal idareyi egemen kılmak temel ilkedir.

5- Hristiyan azınlıklara siyasal üstünlük ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilmez.

6- Yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğu kabul olunamaz.

7- Millet Meclisi’nin hemen toplanması ve hükümet işlerinin Meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır.⁷⁶

Erzurum Kongresi ve burada varılan kararlar Padişah Vahdettin ve çevresini adamakıllı tedirgin etmişti. Öncelikle Mustafa Kemal’in çalışma olanaklarını kısıtlamak istediler ve gerek Mustafa Kemal’in ve gerekse Anadolu’daki diğer kumandanların kullandıkları “mülki idare makamlarına emir verme yetkisini” kaldırmak istediler.

⁷⁵ Söylev, s.43-44.

⁷⁶ Söylev, s.44-45. Kongre Beyannamesi bölüm sonunda ek olarak verilmiştir.

Dahiliye Nezareti'nin 15 Ağustos 1919'da tüm illere tellediği Bakanlar Kurulu kararıyla, yukarıda sözü edilen yetkinin İdare-i Umumiye-i Vilayet Yasası'na aykırı olduğu için kaldırıldığı duyuruldu. Ancak bu duyurunun da pek etkisi olmadı.⁷⁷

Bunun üzerine İstanbul hükümeti hazırlıkları ilerleyen Sivas Kongresi'ni engellemek için yeni bazı girişimlerde bulundu. Sivas Valisi Mustafa Reşit Paşa, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile 20 Ağustos 1919 günü telgraf makinesi başında yaptığı konuşmada, Sivas'a gelmiş olan bir Fransız binbaşının, eğer Kongre yapılacak olursa, oraların işgal edileceğini duyduğunu bildirerek, Kongre'den vazgeçmesini rica etti. Mustafa Kemal böyle bir olasılık olmadığını, olsa da karardan cayılmayacağını bildirdi.

Kuru sıkı tehditlerle kararından caymayan Mustafa Kemal 2 Eylül 1919'da Sivas'a geldi. İstanbul hükümeti Kongre'yi dağıtmak için kuvvet kulanmaya karar vermiş ve bu işle daha önce Mustafa Kemal Erzurum'a giderken onu tutuklatmaya çalışan, ancak sonra ellerine kapanan Elazığ Valisi Ali Galip görevlendirilmişti. Ancak Ali Galip'in bu ikinci girişimi de başarılı olmamış ve kaçmıştır.

Sivas Kongresi çalışmalarına 4 Eylül 1919'da başlamış ve Kongre 13 Eylül'de sona ermiştir. Kongre'ye katılan delege sayısı kesin olarak saptanamamaktadır.⁷⁸ Ancak otuz üç ya da otuz dört delegenin toplantıya katıldığı anlaşılmaktadır.

Sivas Kongresi'nde Erzurum'da alınan kararlar olduğu gibi benimsenirken bazı değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerin belli başlıları şunlardır:

1- Önceleri adı Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olan derneğin adı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olmuştur.

2- "Temsilciler Kurulu Doğu Anadolu'nun bütünü temsil eder" sözü yerine, "Temsilciler Kurulu yurdun bütünü temsil eder" denmiştir.⁷⁹

Sivas Kongresi'nde yoğun bir tartışmanın, manda sorunu çevresinde açıldığını görüyoruz. Gerçekten ABD Mandası'ndan yana olanlar Sivas Kongresi'nde çok çaba sarfetmişlerdi. Bunlar konuşmalarında devletin gelirlerinin ancak dış borçların faizlerini ödeyebilecek durumda olduğunu, memleketin dış yardıma büyük gereksinime duyduğunu belirttiler.⁸⁰

Örneğin önceleri ve daha sonraları ulusal savaşıma büyük katkısı ol-

⁷⁷ *Türk İstikbal Harbi*, III, s.204 vd.

⁷⁸ Bkz. Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969, s.67 vd.

⁷⁹ *Söylev*, s.60.

⁸⁰ *Türk İstiklal Harbi*, s.23 vd.

Mustafa Kemal, 12 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'ni kapattıktan sonra ertesi gün Heyet-i Temsilîye imzalı ilk bildiriyi yayınladı. Bildiride milî çıkarların savunulması ve hükûmetin seçimleri bir an önce yapması isteniyordu. Kongre sonrası çekilen bu resimde sağdan itibaren oturanlar Mazhar Müfit Bey (Kansu), Hüseyin Sami Bey (Kızıldağan), Ahmet Rüstem Bey (Alfred), Bekir Sami Bey (Kunduh), Kadı Hasbi Efendi, Mustafa Kemal, Şeyh Hacı Fevzi Efendi, Rauf Bey (Orbay), Ömer Mümtaz Bey, ayakta kişilerden ortada beyaz sakallı Gençâgazade İzzet Bey ?, sağında Üniformalının yanında Ruşen Eşref (Ünaydın), Hüseyin Sami (Gerede), Recep Zühtü, İsmail Hamî (Danışmend) ve yaver Muzaffer (Kılıç) görülmektedir.

muş ve olacak olan Halide Edip Adıvar 10 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal'e gönderdiği bir telgrafta şöyle diyordu:⁸¹

“Serüven ve savaş zamanı artık geçmiştir. Gelecek için gelişme ve birleşme savaşı açmak zorundayız. Sınırlarında bunca çocuğu ölen zavallı yurdumuzun düşünce ve uygarlık savaşında kaç şehidi var? Biz Türkiye'nin hayırlı çocuklarından yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşi-mizle sizin, temelleri bile çöken zavallı yurdumuz için uzaktan görerek birlikte düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.”

Yine bu konuyla ilgili olarak Mr. Brown adında ABD'li bir gazeteci Sivas'a gelmişti. Ancak manda meselesi Erzurum Kongresi'nde de görüşül-müş ve reddedilmişti. Sivas Kongresi'nde bu konu son bir kez tartışıldıktan

⁸¹ *Söylev*, s.67. Ayrıca bu konularda çok önemli bir eser Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, TTK Yayınları, XVI. seri, sayı 10, Ankara, 1969.

sonra, bağımsızlığa aykırı düşecek bu tür çözümlerin göz önüne alınmayacağı kesin bir şekilde karara bağlandı (bkz. Ek 8).

Sivas Kongresi'nde alınan diğer önemli kararlar arasında; 9 Eylül'de, Batı Anadolu'daki ulusal kuvvetlerin, merkezi Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) emrine verilmesini ve yurdun dört bir yanında kurulmuş değişik isimli tüm dernek ve örgütlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmesini sayabiliriz. Cemiyetin merkezi şimdilik Sivas oluyor ve Mustafa Kemal Paşa başkanlığında on üç kişilik bir Heyet-i Temsiliye kuruluyordu.⁸²

Sivas Kongresi zaman zaman Vahdettin'le direkt ilişki olanakları aramış, fakat Damat Ferit bunu sürekli engellemiş, dahası Kongre'yi dağıtmaya çabalamıştı. Bunun üzerine Damat Ferit son bir kez uyarılmış, fakat olumsuz tavrı üzerine 12 Eylül 1919 sabahından başlamak üzere İstanbul'la tüm haberleşmelerin kesilmesine ve tek yetkili kurul olarak Heyet-i Temsiliye'nin alınmasına karar verilerek, bu karar tüm merkezlere duyurulmuştur.

12 Eylül 1919'da Sivas Kongresi bir bildiri yayınlarak dağıldı.⁸³ Bu bildiri İstanbul'da bulunan tüm büyükelçiliklere ve yabancı devlet temsilciliklerine dağıtıldı. Bu bildiride Damat Ferit hükümetinin meşru olmadığı savunuluyor ve 30 Ekim 1918 sınırlarından bir gerilemenin sözkonusu olamayacağı bildiriliyordu. Ayrıca ulusal bağımsızlığın kazanılması ve halifelik ve saltanat makamının kurtarılması için, ulusal iradeye dayanan Kuva-yı Milliye'nin egemen kılınması gereği açıklanıyordu.

Sivas Kongresi'nin çalışmaları sırasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tüzüğü de ele alınarak örgütlenme ilkeleri yeniden düzenlendi. Buna göre örgütün en küçük çekirdeği köy ve mahallelerdeki üç kişilik yönetim kurulları idi. Bucaklarda üç, ilçelerde beş, sancaklarda (liva) yedi ve illerde ise onar kişilik birer yönetim kurulu kuruldu.⁸⁴

⁸² Bkz. *Türk İstiklal Harbi*, II/2, s.25 vd.

⁸³ Bu bildiri bu bölümün sonunda ek olarak verilmiştir.

⁸⁴ Daha sonraları Heyet-i Temsiliye bu tüzüğe ek olarak bir yönetmelik hazırlayacak ve "gizli" koşulluyla 28 Ekim 1919'da yayınlacaktır. Bu bildiriyle (özet olarak),

1- Bağımsızlığı korumakla görevli olan Kuva-yı Milliye her türlü saldırı ve sataşmadan korunuyordu. Devletin ve ulusun alnyazısına tek etken ve egemen olan gücün ulusal irade olduğu ve ordunun bu iradenin emrinde olduğunu belirtiyordu.

2- Ulusal örgütle ordu arasındaki ilişkiyi ve haberleşmeyi Heyet-i Temsiliye sağlayacaktı.

3- Bölgesel güvenlik için, ulusal müfrezelerin oluşturulması uygun bulunmuştu. Bunlar "durucu" ve "gezici" olarak iki türlü olacaktı. Bölük düzeyine kadar örgütleri, emir ve komuta düzeni bulunan ve mümkün olabilen silahlarla donatılan bu müfrezeler, kendi bölgelerinde olduğu kadar komşu bölgelerinde de yardımcı olarak yöresel güvenliği sağlamakla görevlendirilmişlerdi. Bu müfrezelerin her türlü gereksinimleri kendi bölgesel olanaklarla sağlanacak, gerektiğinde

Sivas Kongresi'nde alınan kararlar ve İstanbul'la haberleşmenin kesilmesi Damat Ferit'i zor durumda bırakmıştı. 20 Eylül 1919'da Vahdettin'e bir bildiri yayınlatarak Anadolu'daki gelişmeler karşısında ulusun kafasını bulandırmak istedi. Ancak bu bildiri de istediği etkiyi uyandırmayınca 2 Ekim 1919'da istifa etti ve yerine Anadolu'ya karşı yakınlık duyduğu bilinen Ali Rıza Paşa kabinesi kuruldu. Durum aynı gün Mustafa Kemal'e bildirilince, o da bunu tüm merkezlere duyurdu. Aslında Damat Ferit'in çekilmek zorunda kalışı Mustafa Kemal için büyük prestij sağlıyordu.⁸⁵

Ali Rıza Paşa ile Heyet-i Temsiliye arasındaki karşılıklı teller, hemen Ekim'in ilk günlerinde başladı. Aslında Ali Rıza Paşa Anadolu'ya Damat Ferit gibi karşı olmamakla birlikte, oldukça ürkek, endişeli ve çekingen idi. Mustafa Kemal'in İstanbul'dan en önemli dilekleri arasında şunları vurgulamamız gerekir.⁸⁶

1- İstanbul, ulusun birlik içinde meşru haklarını savunduğunu ve ülkede düzenin yerli yerinde olduğunu, Kuva-yı Milliye'nin meşru ve haklı bir eylem olduğunu bir bildiri ile açıklamalıydı.

2- Hükümet Erzurum ve Sivas kongrelerinin bildirilerine katılmalıydı.

3- Ulusal Meclis toplanana dek, hükümet kesin bağlantılar içine girmemeliydi.

4- Barış Konferansı'na gidecek delegeler, Heyet-i Temsiliye'nin de güvenebileceği kimseler olmalıydı.

5- Ulusal direnişe karşı çıkanlar yargılanmalı; ulusal direnişi desteklediği için kovuşturmayla uğrayan görevliler, işlerine geri verilmeliydi.

6- Basına konan sansür kaldırılmalıydı.

Buna karşılık İstanbul, bu talepleri özünde kabul ettiğini belirtiyor ancak, Heyet-i Temsiliye'den "İttihatçı" olmadıklarını ilan etmelerini ve ayrıntılar üzerinde fazla durmamalarını istiyordu. Ayrıca "devlet içinde devlet" olmak gibi bir tutum benimsenmemesini istiyordu.

Fakat böylesine temel sorunlar telgraf başında çözümlenemeyeceği için Amasya'da İstanbul ve Anadolu arasında bir görüşme yapılmasına karar verildi. İstanbul hükümetini Bahriye Nazırı Salih Paşa; Heyet-i Temsiliye'yi de Mustafa Kemal Paşa temsil ediyordu.

mümkün olabilirse ordu yardımı sağlanacaktı.

4- Ulusal müfrezelere girenler, Kur'an üzerine yemin edeceklerdi. Bunlara verilen silahlar ve her türlü gereçler, ordudaki yöntemlere uygun bir şekilde deftere işlenecek ve izlenecekti. Bkz. *Türk İstiklal Harbi*, II/2, s.29-30.

⁸⁵ S. Selek, *aynı eser*, cilt I, s.319-311.

⁸⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Söylev*, s.133-174 ve S. Selek, *Milli Mücadele*, s.311-329.

20 Ekim’de başlayan görüşmeler 22 Ekim 1919’da görünüşte tam bir anlaşma ile sona erdi.

Buna göre, yapılan dört protokolla; Türklerin yaşamakta olduğu illerin hiçbir şekilde düşmana bırakılmaması ve hiçbir şekilde manda ya da korumaya kabul edilmemesi, azınlıklara ayrıcalıklar (kapitülasyonlar) verilmemesi konularında düşünce birliği sağlanmıştı. Ayrıca İstanbul hükümeti Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni yasal bir örgüt olarak tanıyor ve barış görüşmelerine Heyet-i Temsiliye’nin onaylayacağı kişileri göndermeyi kabul ediyordu. Üzerinde anlaşmaya varılan bir başka nokta en kısa zamanda Meclis-i Mebusan seçimlerine gidilmesi ve seçimlerin hiçbir baskı olmaksızın gerçekleşmesine çalışılmasıydı.

Amasya’da anlaşmaya varılamayan tek husus, yapılan seçimlerden sonra Meclis-i Mebusan’ın nerede toplanacağı idi. Mustafa Kemal İstanbul’un uygun olmayacağını ileri sürüyor, Salih Paşa ise bunun tersini ileri sürüyordu. Bu konu ortada bırakılarak Amasya görüşmeleri olumlu bir hava içinde kapandı.

4 Kasım 1919’da Mustafa Kemal tüm Müdafaa-i Hukuk Örgütü’ne ve kolordu kumandanlarına birer telgraf çekerek meclisin toplantı yeri konusundaki düşüncelerini sordu.⁸⁷ Genel kanı, İstanbul’un uygun olacağı idi.

Bu durumda Mustafa Kemal toplantı yeri olarak İstanbul’u kabul etti. Fakat Müdafaa-i Hukuk adaylarının seçilmelerine özen gösterilmesini istedi. Gerçekten 7 Kasım 1919’da Aydın, Adana, Antep ve Maraş dışında tüm illerde seçimler yapıldı ve Müdafaa-i Hukuk adayları çoğunlukla seçildiler.

Mustafa Kemal 16 Kasım’da tüm kolordu kumandanlarını ve Heyet-i Temsiliye üyelerini Sivas’a çağırarak son bir durum değerlendirmesi yaptı. Bu toplantıda Heyet-i Temsiliye’nin Sivas’tan Ankara’ya geçmesi kararı da alındı. 22 Aralık 1919’da Heyet-i Temsiliye Sivas’tan hareket ederek Ankara’ya doğru yola çıktı.

Ankara tarihin en eski dönemlerinden beri göç yolları üzerinde bulunan eski bir merkezdi. Ancak Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde “mamur bir belde” olarak nitelenen Ankara’nın Ermeni Mahallesi yanmış ve Ankara 20-22.000 nüfuslu küçük bir kent niteliğine bürünmüştü.⁸⁸ Bu nüfus da bugünkü Ankara Kalesi çevresine yerleşmiş ve kente bir “kale-kent” havası vermişti.

Mondros Mütarekesi’nden kısa bir süre sonra trenle gelen iki bölük kadar İngiliz askeri istasyonda karargâh kurmuş ve kenti işgale başlamıştı.⁸⁹

⁸⁷ *Türk İstiklal Harbi*, bkz. s.93 vd.

⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, bkz. s.194 vd.

⁸⁹ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara, 1970, bkz. s.7-8.

Daha sonraları gelen bir Fransız askerî birliği de o zamanların İttihat ve Terakki Kulübü binasını (ilk Büyük Millet Meclisi, bugünkü İnkılap Müzesi binası) işgal etmişlerdi. Kentteki yabancı askerlerin davranışları giderek halkın tepkisini çeker olmuştu.

Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın Damat Ferit'in yakın adamı olmasına karşın yurtsever Ankaralılar Azm-i Milli Cemiyeti adında bir dernek kurarak halkın moral çöküntüsünü önlemeye çalışıyorlardı. Ayrıca Ali Fuat komutasındaki 20. Kolordu da Ankara'da bulunuyordu.

Mustafa Kemal Kayseri, Mucur, Kırşehir yoluyla 27 Aralık 1919'da Ankara'ya vardı.⁹⁰ Mustafa Kemal ve yanındakiler Vali Muhiddin Paşa daha önce tutuklanarak Sivas'a gönderilmiş olduğu için yerine bakan defterdar Galip Bey ve Ankara Müftüsü Rifat (Börekçi) beylerin önyak olduğu çok görkemli bir törenle karşılandılar. Zaten yol boyunca halk Mustafa Kemal'e ve yanındakilere büyük sevgi gösterileri yapmış ve konuk etmek için çırpınmıştı.

Eskimiş lastiklerinin içine bez doldurulduğu söylenen eski Benz arabasıyla Ankara'ya gelen Mustafa Kemal'i kent dışında yüzlerce atlı karşıladı. Ankara'ya gelindiğinde tam bir bayram havası esiyordu.⁹¹ Bir yandan ezanlar okunuyor, bir yandan davullar çalınıyordu. Tüm okullar, esnaf örgütleri ve dernekler Mustafa Kemal'i karşılamaya çıkmışlardı.

Mustafa Kemal Ankara'ya gelişini şu bildiri ile tüm merkezlere duyurdu:

"Sivas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan Temsilciler Kurulu bütün yol boyunca ve Ankara'da büyük ulusumuzun ateşli ve içten yurtseverlik gösterileri içinde bu gün buraya geldi. Ulusumuzun gösterdiği birlik ve dayanışma, yurdumuzun geleceğini güvence altına almak konusundaki inancı sarsılmaz bir biçimde destekleyecek niteliktedir.

Şimdilik Temsilciler Kurulu'nun merkezi Ankara'dadır."⁹²

Daha sonra Mustafa Kemal İstanbul'a gidecek milletvekilleriyle görüşmek üzere seçilmiş temsilcileri Ankara'ya çağıran teller çekti. İstanbul'un tüm engelleme çabalarına karşın temsilcilerin önemli bir kısmı Ankara'ya uğrayarak Mustafa Kemal'le; tek tek ya da gruplar halinde görüştüler ve İstanbul'a geçtiler.⁹³ Devletin başkenti görünüşte İstanbul'du ama, ulusun kalbi Ankara'da çarpıyordu.

⁹⁰ Mustafa Kemal'in Sivas'tan yola çıkışı tarihi olarak Genelkurmay Başkanlığı Resmî Yayını 22 Aralık tarihini verirken, diğer kaynakların hemen tümü 18 Aralık tarihini vermektedir.

⁹¹ Bkz. Kinross, s.312 vd.

⁹² *Söylev*, s.227.

⁹³ *Söylev*, s.230-245.

İşgale Karşı Başlayan Bölgesel Direnişler

Önce Trablusgarp ardından Balkan Savaşları, ardından Yemen'i, Sarıkamış'ı, Çanakkalesi'yle, I. Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nu bitkin bir duruma sokmuştu. Savaşabilecek insan gücünün sayıca azalması bir yana, halkta büyük bir bıkkınlık başlamıştı. Milyonlarca genç, daha önceden belki de adını hiç duymadığı yurt köşelerinde şehit olmuştu. Oysa geride kalanlar için yaşam sürüyordu, tarlaların ekilip biçilmesi; tuz, ekmek ve giyecek bulunması gerekti. Artık halk savaş istemiyordu.

Ordunun çok önemli bir bölümü terhis edilmiş, geriye bir avuç asker kalmıştı. Ancak cephelerden evlerine dönenlere, evlerinde de rahat yoktu. Asırlarca barış içinde yaşamış olduğu azınlıklar bu kez onlara yaşam hakkı vermek istemiyorlardı. Emperyalist ülkeler Anavatan'ı kâğıt üzerinde paylaşmışlar ve azınlıkların ardına geçmişlerdi.

Doğu'da ve Güney'de Ermeniler; Batı'da ve Kuzey'de Rumlar bu paylaşımından birer "parsa" kopartmaya çalışıyorlardı. İmparatorluğun başkenti ve onuru İstanbul, kâğıt üzerinde olmasa bile gerçekten işgal edilmişti. Mondros'taki görüşmelerde İngiliz kumandanı Calthorpe'un Rauf Orbay'a verdiği güvenceye karşın İstanbul'a gelen müttefik donanma içinde Yunan gemileri de yer alıyor ve bu imparatorluk içindeki Rumların tahriklerinin artmasına neden oluyordu.⁹⁴

Saray belki de Vahdettin'in kişiliğinden gelen bir kararsızlık ve çekingenlik içinde idi. Bir yandan direnme hareketlerini özendiriyor, bir yandan da İngilizlerin "insafına sığınarak" sorunu en az zararla kapatmaya çalışıyordu. Ancak halkın ne denli yorgun ve savaştan bıkkın olursa olsun, bu tür bir davranışa dayanamayacağı açıktı.

Daha Mustafa Kemal Anadolu'ya geçerek bu kutsal savaşın ağır sorumluluğunu üstlenmeden önce yurdun dört bir yanında direnme örgütleri kurulmuş ve bunlardan bir kısmı dünya kamuoyunu etkileme yönünde çabalar-ken, bir kısmı kaçınılmaz bir biçimde yeniden silahlı savaşıma girişmişlerdi.

İşgal kuvvetlerine karşı ilk silahlı direnme, 19 Aralık 1918'de Güney'de Dörtöl'de başladı.⁹⁵ Fransızlar İskenderun'a asker çıkarttıktan sonra 11 Aralık 1918'de Dörtöl'ü işgal etmişler ve bunları Ermeni Alayı'na ait bazı

⁹⁴ Bu konuda bkz. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, I. cilt, s.51-82'deki Mondros Zabıtları, Ali Türk geldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, s.34-62'de (Zabıtları tutan da Ali Fuat Türk geldi'dir).

⁹⁵ *Türk İstikbal Harbi*, IV. cilt, (Güney Cephesi), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Resmi Yayınları, seri no.1, Ankara, 1966, bkz. s.55-56.

birlikler izlemişlerdi. Zaman zaman çevre köylere de baskınlar düzenleyen ve yağmacılık yapan bu kuvvetlere karşı, silaha sarılmaktan başka bir yol olmadığını gören halk ilk kez 19 Aralık 1918'de Karakese Köyü'ne saldırmak isteyen Fransız birliğine ateş açtı. Böyle bir şeyi ummayan Fransızlar on beş kayıp vererek yeniden Dört Yol'a çekilmek zorunda kaldılar.

Yabancı işgale karşı bölgesel direnişlerin daha örgütlü olduğu Batı Anadolu'da bir Yunan işgali olasılığına karşı örgütlenmeler daha işgalden önce başlamıştı. Bu yörede değişik nedenlerle "dağa çıkmış" olan efelerin bu amaç doğrultusunda yönlendirilmelerinin de büyük katkısı olmuştur.⁹⁶

Batı Anadolu'daki düzensiz direnişleri tek merkezden yönetilecek bir şekilde düzenlemek amacıyla Bursa'da bulunan 56. Tümen'e komutan olarak atanan ve İzmir'in işgaliyle birlikte salt kâğıt üzerinde kalan 18. Kolordu Komutan vekili olan Albay Bekir Sami (Gündav), Mustafa Kemal'in Samsun'a varışından dört gün sonra 23 Mayıs 1919'da Bandırma'ya geldi. Bekir Sami Susurluk, Balıkesir, Akhisar, Salihli, Alaşehir, Eşme ve Kula'yı örgütlemeye çalışarak 27 Haziran'da Bursa'ya gelecek ve Bursa'nın düşüşüne dek orada kalacaktır.⁹⁷

Batı Anadolu'daki direnişi örgütlemeye çabalayan Bekir Sami'nin yanı sıra isminden söz edilmesi gereken birkaç kumandan daha vardır. Bunlardan biri Bandırma'da Albay Bekir Sami Bey'le buluşan Albay Kâzım (Özalp), bir diğeri de Aydın'da bulunan 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik (Akor)'dur. Sırası geldikçe değineceğimiz pek çok isim arasında şimdiden belirtmek istediğimiz iki isim de Ayvalık'taki 172. Alay'ın kumandanı Ali (Çetinkaya) ve Galip Hoca adıyla İzmir çevresindeki direnişleri örgütlemeye çalışan Celal Bayar'dır.

Bu arada 15 Mayıs'ta İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri yayılmaya başlamışlardı. Önce 18 Mayıs 1919 akşamına kadar İzmir'de ve Urla Yarımadası'nda sağlam bir köprübaşı oluşturduktan sonra sıkıyönetim ilan etmişler ve Bornova, Cumaovası ve Develi'yi işgal etmişlerdi. Daha sonra gülünç bazı savlarla işgal genişletilmeye başlandı. Bu konuda verilen bir emirde "... İzmir'de firar etmiş 2.000 kadar Türk askeri ve 150 kadar süvari, civar köylerdeki silahlı Türklerle birleşerek, daimi bir tehlike halinde Rumları katliam etmeye hazırlanmaktadır. Buna mani olmak için işgalin yavaş yavaş içeriye doğru genişlemesi icap ediyor"⁹⁸ deniyordu.

Yeterince bekledikten ve ikmal sağladıktan sonra harekete geçen Yu-

⁹⁶ Bu konularda geniş bilgi için bkz. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, 6. cilt, s.1725 vd.

⁹⁷ S. Selek, *Millî Mücadele*, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1971, bkz. s.155'teki ayrıntılı harita.

⁹⁸ *Türk İstiklal Harbi*, II/I, s.80.

nan kuvvetleri 26 Mayıs 1919'da Manisa'yı, 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı ve 1 Haziran 1919'da Ödemiş'i işgal ettiler.⁹⁹

Aydın'da bulunan 57. Tümen adamakıllı dağınık durumdaydı. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey elindeki bir avuç askerle Çine'ye çekildi. Genelkurmay Başkanı Cevdet Paşa'ya bir rapor yollayarak, halkın katılmasıyla Kuva-yı Milliye kurulmasını ve böyle direnilmesini istedi.¹⁰⁰

Ödemiş'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında verilen savaş İlk Kurşun Savaşı olarak adlandırılır. Eğer salt Anadolu düşünülürse ve halkın da katıldığı ilk savaş olarak alınırsa bu isim doğrudur. Ancak biraz sonra değişeceğimiz gibi ordu birliklerinin ilk düzenli direnmeleri 29 Mayıs'ta Ayvalık'ta olmuştur.

Bekir Sami, Ödemiş, Nazilli ve Aydın'ı örgütlemek üzere emir subayı Yüzbaşı Rasim'i yöreye yollamıştı (Korgeneral Aktuğ). Ödemiş Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir toparlanan güçleri komutası altına alarak Ödemiş Kuva-yı Milliye komutanı imzasıyla 17. Kolordu'ya rapor göndermeye başlayacaktır. Daha sonraları da bu kuvvetler Yiğit Ordusu olarak adlandırılacaktır.¹⁰¹ Ancak silah dağıtılan sekiz bin sivil ve bin kişilik askerî birliklerden oluşan Yiğit Ordusu'nun gerçekten yiğitçe savaşımına karşın, Yunanlılar 1 Haziran 1919'da Ödemiş'e girdiler.

Ayvalık'ta 56. Tümen'e bağlı 172. Piyade Alayı bulunmaktaydı. Alay Komutanı Yarbay Ali (Çetinkaya) 24 Mayıs'ta Bekir Sami'ye gönderdiği bir raporla Yunanlılar'ın her an çıkarma yapabileceğini ve bu nedenle takviye gerektiğini bildiriyordu.¹⁰² Buna karşılık Bekir Sami milis güçleri oluşturmasını öneriyordu. 172. Alay'ın o dönemdeki mevcudu; 24 subay, 150 er, 300 milis, 4 makineli tüfek ve 1.189 tüfek idi.

Yunanlılar ellerinde esir bulunan 56. Tümen Komutanı'nın imzasıyla 21 Mayıs'ta Yarbay Ali'den alayın durumunu sormuşlardı. 172. Alay komutanı bunu kimin sorduğunu anlayarak şu yanıtı göndermişti:

“Alayın her ferdi, demirden bir kale gibi yerinde sabittir. Her türlü hıyanet ve hareketlere mükabeleye hazırdır. Büyük bir hamiyet ve fedakârlık duygu-

⁹⁹ Bkz. *a.g.e.*, s.82 vd.

¹⁰⁰ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Yayınları: 13, Ankara, 1973, s.62-63.

¹⁰¹ Ödemiş İlk Kurşun Savaşı'na katılmış, Şükrü Konuk'un bu savaş ve Gökçen Efe hakkında; diğer olayları yaşamış görgü tanıklarına da imzalatıldığı geniş bir mektupta çok ilginç bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre özellikle “efe”lerin Batı Anadolu'daki ilk direnmelerdeki katkıları, genel kanının aksine, çok fazla olmamıştır. Bkz. Selek, *a.g.e.*, s.127-133.

¹⁰² *Türk İstiklal Harbi*, II-1 bkz., s.96 vd.

suyla dolu bulunan alayım ve mıntıkam dahilinde bulunan millet efradı adına arz ederim.”¹⁰³

Ayvalık'a Yunan çıkarması 29 Mayıs'ta yapılmış ve 172. Alay bu çıkarmayı engelleyemeyerek savaşa, savaşa ve düzgün bir şekilde Gömeç'e (Armutlu) çekilmişti. Bu Batı Anadolu'da Yunanlılar'a karşı ilk direnmedir. Aradan yıllar geçtikten sonra Ali Çetinkaya Bayındırılık Bakanı olarak bölgeye girdince çok ilginç olaylar yaşanacaktır (bkz. Ek 10).

Haziran başında Anadolu'daki Yunan genişlemesi sürüyor ve buna karşı direnmeler de artıyor ve örgütlenmeye çabalıyordu. 4 Haziran'da Nazilli işgal edildi. Ancak Türk kuvvetlerinin Nazilli'yi geri almak üzere harekete geçeceğinin duyulması üzerine 19 Haziran'da boşaltıldı.

Bu arada Kuva-yı Milliye Aydın çevresinde toplanıyordu. Yeni parlayan isimler arasında Binbaşı Hacı Şükrü çeteleri örgütlemesi açısından dikkat çekiyordu. Yine aynı cephede Yörük Ali Efe ani baskınlarla Yunanlılar'ı bunaltıyordu. Kuva-yı Milliye'nin Aydın'ı geri almak için baskın yapacağı duyulmuştu. Ancak bunun karşısında Aydın Mutasarrıfı Abdurrahman Bey, Çine'de bulunan 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey'e: “Şayet çeteler buraya gelir, silah patlatırsa bir takım masumun kanı döküleceğinden başka, siyaset bakımından devlet ve millet için pek fena olur. Böyle bir zamanda sükûnet göstermek lazımdır”¹⁰⁴ diyebiliyordu.

Aydın çevresinde Kuva-yı Milliye güçleri üç müfreze şeklinde düzen-

Balıkesir mutasarrıfı Hacı Muhittin Bey (Çanklı), 26 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'nden üç gün sonra Balıkesir'de çeşitli yerlerden gelmiş 48 delegenin katıldığı Hareket-i Milliye adlı bir kongre topladı. Aralarında Hacı Muhittin Bey'in de bulunduğu delegelerden bir grup. Yere uzananlar; Yörük Ali Efe'nin askeri müşaviri (danışmanı) Şükrü Oğuz Bey (Alpkaya), Osman Beyzade Tevfik Bey (İzmir), yerde oturanlar; Şadlı Bey (Manisa), Mahmut Esat Bey (Bozkurt) (Kuşadası), Arif Bey (Söke), sandalyede oturanlar; Atıf Bey (İnan) (Ödemiş), Eşref Bey (İzmir), Hacı Muhittin Bey (Balıkesir), J. Yüzbaşı Refik Bey (Balıkesir), ayakta; Nihat Bey (Susurluk), Hacı Muhittin Bey (Muğla) ve Osman Bey (Denizli) (Resim Oğuz Özerden'den sağlanmıştır.)

¹⁰³ A.g.e., s.98.

¹⁰⁴ A.g.e., s.141.

lenmişlerdi. Topçu Alay Komutanı Binbaşı Hakkı komutasındaki Umurlu Müfrezesi (Sarayköy Müfrezesi) 274 asker, iki top, dört ağır makineli tüfeğin yanı sıra 371 gönüllüden oluşuyordu. Bu gönüllü Kuva-yı Milliyeciler genellikle çeteler şeklinde örgütlenmişlerdi.¹⁰⁵

175. Alay Komutanı Binbaşı Hacı Şükrü komutasındaki Menderes Köprübaşı Müfrezesi 149 piyade, 45 süvari askeri, iki top, dört ağır makineli tüfek yanı sıra 520 gönüllüden oluşuyordu (Yörük Ali Efe de bu müfreze-deydi).

Söke yöresindeki müfreze de 135. Alay Komutanı Yarbey Mazhar komutasında idi. Genel olarak Aydın'ı değil Germencik çevresindeki Yunan kuvvetlerini hedef almışlardı.

28 Haziran'da saldırıya geçen Kuva-yı Milliye üç gün süren kanlı savaşlardan sonra Yunanlılar'ı Aydın'dan sürdü. İtilâf Devletleri'ne karşı devleti güç duruma düşürmek istemeyen Tümen Kumandanı, Binbaşı Hacı Şükrü'nün isyan bayrağını açtığını ve hükümete isyan eden bu komutanının Aydın'ı aldığını açıkladı.

Yunanlılar 3 Temmuz'da Aydın'ı geri aldılar. Zira Kuva-yı Milliye Aydın'ın zaptı üzerine çevreye dağılmıştı. Aslında aynı şey daha önce de Bergama'da olmuş, 12 Haziran 1919'da Yunanlıların işgal ettiği Bergama 14 Haziran'da Kuva-yı Milliye güçleri tarafından geri alınmış ve fakat 18 Haziran'da yeniden Yunanlılar'ın eline düşmüştü.

Ancak her şey bir yana, 15 Mayıs'ı izleyen birkaç ay içinde halk toplanmaya başlamıştı. İlk günlerde halk çelişik duygular içindeydi. Örneğin Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi gibi kişiler; "Hemşerilerim, şimdi İzmir'i, Yunan askerleri işgal etmiştir. Bu işgale muhalefet ve düşmanın taarruzuna mukabele lazımdır. İşgal edilen memleketler halkının silaha sarılması ve savaşması, Farz-ı ayndır... Fetva veriyorum; silah ve cephanе azlığı hiçbir zaman mücadeleye mani teşkil etmez. Elinizde hiçbir silah olmasa dahi, üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka fiili mukabelede bulununuz"¹⁰⁶ şeklinde konuşabilirken, Bekir Sami Bey'in gözlemlerine göre Bandırma ve Akhisar dört bir yanı Yunan bayraklarıyla süslenerek işgali bekliyor,¹⁰⁷ Bergama işgalcileri karşılamak üzere heyetler çıkartabiliyordu. Ancak buralarda oturan yurtseverler kısa bir süre sonra işbirlikçileri engelleyebileceklerdir. Bu

¹⁰⁵ A.g.e., s.142 vd.

¹⁰⁶ *Türk İstiklal Harbi*, II/1, s.127.

¹⁰⁷ Bekir Sami Bey'in bu gözlemlerine oldukça sadık bir şekilde yazılan bir romandan söz etmek isteriz. Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Bilgi Yayınları, 6. baskı, Ankara, 1976, bkz. s.260 vd.

arada 17. Kolordu lağvedilmiş ve 56. Tümen 14. Kolordu'ya bağlanmıştı. Batı Anadolu'da direnişi başlatmada ve Kuva-yı Milliye'yi örgütlemeye büyük katkısı olan Bekir Sami 56. Tümen Komutanı olarak Bursa'ya gelirken, İstanbul hükümeti tarafından rütbesi kaldırılmış ve aldığı nişanlar iptal edilmişti. Ancak İstanbul'da alınan kararların Anadolu'da bir etkisi olmadığı için, görevinin başında kalmıştı.

Batı Anadolu'da Yunanlılar'ın karşısına oldukça etkin bir Kuva-yı Milliye cephesi oluşturulmuştu.¹⁰⁸ Akhisar-Salihli cephesinde ise yeni bir komutan göze çarpıyordu: Çerkez Ethem.

Bekir Sami Bey Bandırma'ya geldiği zaman Çerkez Ethem'in, bir süre Enver Paşa'nın Teşkilât-ı Mahsusa'sında çalışmış olan ağabeyi Yüzbaşı Reşit'le görüşmüş ve bir Kuva-yı Milliye konusundaki görüşlerini anlatarak katılmasını istemişti.¹⁰⁹ Reşit Bey, Bandırma ve Manyas bölgesinden toplayacağı Çerkez atlılarını kardeşi Ethem Bey'in komutasında hemen onun ardından Manisa'ya göndereceğine söz vermişti. Gerçekten Çerkez Ethem müfrezesiyle birlikte Haziran ortalarında yola çıkarak Ayvalık yöresi üzerinden Soma'ya gelmiş ve burada Albay Kâzım Bey'den (Dirik) biraz silah ve cephane daha alarak Salihli çevresine yerleşmişti. Zamanla Çerkez Ethem gücünü artıracak salt Salihli'nin değil, Aşağışehir, Akhisar ve Uşak yörelerinin en büyük gücü haline gelecektir.

İsmet Bey'in cephe komutanlığına atanması Çerkez Ethem'i tedirgin etti. Güney cephesi komutanı Refet Bey'den de hiç hoşlanmıyor ve her iki komutanı da devamlı olarak Mustafa Kemal'e şikâyet ediyordu. Bu arada Refet Bey, çeşitli yöntemlerle Demirci Mehmet Efe'yi düzenli orduya bağtatarak, bir şeye kanşmadan köyünde oturmasını sağlamıştı. Resimde ortada Refet Bey, solda Demirci Mehmet Efe ve sağda da Çerkez Ethem.

¹⁰⁸ Bu cepheyi oluşturan müfrezeler şunlardı: (Güney'den-Kuzey'e) Yüzbaşı Nuri Müfrezesi, Yörük Ali Müfrezesi, Üsteğmen Zekai Müfrezesi, Çamlıcalı Hüseyin Efe Müfrezesi, Hasan Hüseyin Efe Müfrezesi, Balyambolulu Koca Mustafa Müfrezesi, Gökçen Hüseyin Efe Müfrezesi, Yüzbaşı Rifat komutasındaki Keleş Mehmet Efe, Musa Beş, Murat Bey ve Kara Ahmet müfrezeleri, Mestan Efe Müfrezesi, Aydın-Tire arasında Ethem ve Mümtaz beyler.

¹⁰⁹ S. Selek, *Milli Mücadele*, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, s.169 vd.

Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ni toptamasından üç gün sonra 26 Temmuz 1919'da Balıkesir Kongresi ya da Harekât-ı Milliye Kongresi toplandı.¹¹⁰ Kongrenin düzenleyicileri 61. Tümen Komutanı Albay Kâzım (Özalp), Hacim Muhiddin (Çarıklı), Vasıf (Çınar) ve Necati beylerle Kuva-yı Milliye komutanlarından Hamdi ve Hüsnü beylerdi. Ayrıca Balıkesir Müftüsü Abdullah (Zeyni) Efendi'nin büyük katkısı olmuştu. Bu kongreye Soma, Kırkağaç, Akhisar, Balıkesir, Susurluk, İvrindi, Savaştepe, Bigadiç, Konakpınarı ve çevresi Redd-i İlhak Dernekleri delegelerinden 48 yurtsever-aydın katılmıştı.

Kongrede alınan kararların en belli başlıları şöyle toparlanabilir:

1) Hedef ve gaye vatanın kurtarılmasıdır. Kongre ne suretle olursa olsun, siyasetle uğraşmayı reddeder.

2) Yunanlılara karşı harekât devam ettiği müddetçe seferberlik umumdur. Herkes vatan hizmetini yapmakla mükelleftir.

3) Balıkesir'de olduğu gibi kazalarda da maliye ve levazım teşkilâtı meydana getirilecektir. Kaza ve nahiyelerden gönderilen eratın masrafları, sonradan umumi masraftan ödenmek üzere bu teşkilâtça sağlanacaktır.

4) Gönderilen eratın başında, o bölgenin eşrafından bir zat bulunacak ve bu zat eratla beraber cephede kalacaktır.

5) Bir "Heyet-i Merkeziye" teşkil edilecektir.

6) Kongre hiçbir siyasi parti ile alakadar olmamakla beraber "çetecilikten nefret" ve "muntazam teşkilât" içinde Yunanlıları Anadolu'dan taretmeye azmetmiştir.

7) Türk, son zerre-i hayatını da sarfedecek ve fakat hiçbir kuvvet ve tehdit karşısında, hiçbir zaman işgalleri kabul etmeyecektir.¹¹¹

Balıkesir Kongresi'nden sonra 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında Alaşehir'de "Harekât-ı Milliye ve Reddi İlhak Büyük Kongresi" toplanacaktır.

İzmir-Afyon Demiryolu'nun kuzeyindeki cephe, merkezi Balıkesir'de bulunan 14. Kolordu'nun; güneyindeki cephe 57. Tümen'in denetiminde bulunuyordu. Bu iki cephe arasında gerekli eşgüdüm de sağlanamıyordu. İşte Alaşehir Kongresi temel olarak bu eşgüdümü sağlamak amacıyla toplanmıştır.

Bu kongreye, Aydın, Nazilli, Sarayköy, Buldan, Ödemiş, Manisa, Turgutlu, Salihli, Alaşehir, Akhisar, Gördes, Kula, Eşme, Sındırgı, Demirci,

¹¹⁰ *Türk İstiklal Harbi*, III/I, s.207 vd.

¹¹¹ Bu kararları özetleyerek aldık.

Uşak, Soma, Balıkesir, Ayvalık, İnegöl ve Afyon Redd-i İlhak derneklerince gönderilen ikişer temsilciden oluşan kırk iki delege katılmıştı. Bu toplantıya katılan delegeler arasında Mestan Efe, Akhisar bölgesi komutanı Çerkez Ethem, Hacim Muhittin (Çarıklı), Şükrü Bey (Saraçoğlu) gibi isimler genel olarak toplantıya yön veriyordu.¹¹²

Kongre'nin amaçları 20 Ağustos tarihinde bir bildiri ile açıklandı; buna göre amaç, "Harekât-ı Milliye'nin tevhit ve tensiki ile zalim düşmanın tamamen kovulmasını hazırlayacak sebep ve vesaiti tamamlamak ve işgal gününden bugüne kadar Yunanlılar tarafından işlenmiş bulunan cinayetleri ve yolsuzlukları tetkik ve tespit ederek, medeniyet aleminin ve haksever insanlığın gözleri önüne sermekten ibarettir."¹¹³

Kongre sonrasında yayınlanan bildiride genel olarak Balıkesir Kongresi kararları tekrarlanıyordu. Ancak bu Kongre'den sonra İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya siyasal temsilcilerine tüm delegelerin imzaladıkları bir telgraf gönderildi. Bu telgraflarda özetle şöyle deniliyordu:

"Anadolu; söz götürmez nüfus çoğunluğu, tarihi gelenekler, milli nitelik ve özellikleri, milli bayındırlık ve uygarlıkları bakımından tamamıyla Türk ve Müslümandır. Dünya barışına temel alınan Wilson Prensipleri gereğince de Anadolu'nun hiçbir parçası bugünkü birliğinden ayrılamaz.

Türkler; Wilson Beyannamesi'nin 12. maddesinin derhal tatbik edileceği ve Amerika gibi büyük bir medeni devletin Cumhurreisi tarafından Amerikan milleti adına söylenen sözlerin yalandan ibaret olmayacağı kanaatinde dirler.

Türkler, yurtlarının tertemiz ufuklarını mazlumların kanlarıyla boyanmış Yunan bayrağından kurtarıncaya kadar Milli Mücadele'ye devam ke sin olarak azmetmişlerdir. Bu gayeye ulaşmak için her türlü zorluk ve engelleri yenmeye karar vermişlerdir.

Milli hareket ve savaşların hedef tuttuğu maksat, sırf vatanın kurtarılmasıdır. Bu yüce gayenin gerçekleşmesi sağlandıktan sonra bütün milli hareketlere son verileceğini taahhüt ederiz."¹¹⁴

Bu bölgesel direnmeler ve eylemler Sivas Kongresi'nden sonra tek merkezde toplanacak ve "Heyet-i Temsiliye" tüm Anadolu adına konuşacaktı. Artık söz milletindi.

¹¹² *Türk İstiklal Harbi*, II/I, bkz. s.210 vd.

¹¹³ Bu toplantıya katılanlar arasında yedi din adamı ve çok sayıda eşraf temsilcisi vardı.

¹¹⁴ Telgrafın metninin dili sadeleştirilmiştir. Bkz. *Türk İstiklal Harbi*, II/I, s.212.

3- Son Osmanlı Meclisi

Meclisin Seçilişi, Bünyesi ve Havası

Ali Rıza Paşa Kabinesi, Müdafaa-i Hukuk'la anlaştıktan sonra 9 Ekim 1919'da Mebuslar Seçimine Mahsus Kararname'yi yayınlayarak telgrafla tüm illere duyurmuş ve seçimlere başlanılmasını emretmişti.¹¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu son seçimler 1908 tarihli İntihabı Mebusan Kanunu Layihası'na göre yapılmıştır. Bu layihaya göre her elli bin erkek seçmen için bir milletvekili seçilir ve seçimler çift dereceli yapıldı.

Seçimlerde herhangi bir dil, din, ırk vb. ayırım yapılmaz, sadece kadınlar oy kullanamazdı. Seçmen yaşı yirmi beş idi.¹¹⁶ Seçmen listeleri her ilçedeki denetim kurulları tarafından düzenlendikten sonra askıya çıkardı. On beş günlük askı süresinde bu listelere önce denetim kurullarına, sonra da yargı organlarına itiraz edilebilirdi.

Bu birinci dereceden seçmenler, her beş yüz birinci seçmen için bir "ikinci seçmen" seçerlerdi. Bu seçim sırasında her bucakta bir sandık kurulu kurulur ve kurula bucak meclisi başkan ve üyeleriyle, imam, papaz ve hahamlar katılırdı.

Bucaklarda seçilen ikinci seçmenler, belli günlerde ilçelerde milletvekillerini seçebilirlerdi. İkinci seçmenler milletvekili olma koşullarına sahip olan istedikleri bir adaya oy verebilirlerdi, gösterilen adaylarla bağlı değillerdi.¹¹⁷

Milletvekili olabilmek için, ikinci seçmen olabilme koşulları yanısıra otuz yaşını geçmiş olmak ve Türkçe bilmek zorunluluğu vardı.

Seçimler; ikinci seçmenlerin seçilmesi farklı zamanlarda olabildiğinden farklı yerlerde farklı zamanlarda sonuçlanabilirdi. 1919 Ekim'i ortalarında başlayan seçimlerde sonuçlar Kasım ayı boyunca alınmıştı. Örneğin, Mustafa Kemal'in Erzurum milletvekilliğine seçilmesinin tarihi 7 Kasım 1919'dur.¹¹⁸

Prensip olarak ikinci seçmenlerin yapacağı seçimin bir günde bitirilmesi gerekirdi. Ancak ikinci seçmenlerden onda sekizinden azı oy kullanmışsa, seçim bir gün daha uzatılırdı. Sandıklar açıldıktan sonra ilçelerde tutanaklar

¹¹⁵ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, 1920, Ankara, 1976, s.44.

¹¹⁶ Goloğlu, *a.g.e.*, s.45, Halide Edip Adıvar seçmen yaşının 20 olduğunu yazıyor.

¹¹⁷ Örneğin, Halide Edip Adıvar, aday olmadığı halde, Beypazar'dan 20, Giresun'dan 8, ikinci seçmen oyu almıştı. Bkz. H. E. Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Çan Yayınları, İstanbul, 1962, s.46.

¹¹⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s.87 (Afet İnan, *Atatürk Hakkındaki Hatıralar ve Belgeler*, TTK Yayını, Ankara, 1968).

yazılır ve bu tutanaklar il merkezlerinde birleştirilirdi. Daha sonra illerde kazananlara birer belge (tutanak) verilir.

Meclis-i Mebusan'ın açılacağı günler seçilenler İstanbul'a gelirler ve milletvekillikleri onaylanırdı. Açılışa yetişemeyenler toplantılara daha sonra katılabilirlerdi. Hattâ kendisi toplantıya katılmadan tutanağının, yani milletvekilliğinin onaylatılması da mümkündür.

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı için yapılan seçimler son derece dürüst geçmiştir. Her ne kadar Heyet-i Temsiliye, seçimlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarına oy verilmesini istemişse de bu konuda zorbalık yapmamıştır.¹¹⁹

Seçimlere Osmanlı İmparatorluğu içindeki gayr-i müslim azınlıklar katılmama kararı almışlar (Yahudiler, Ermeniler, Rumlar), daha sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkası da seçimleri boykot etmiştir. Ancak bu boykot kararına karşın, kimi Hürriyet ve İtilâfçılar, seçimlere girmiş ve kazanmışlardır.¹²⁰ Hattâ seçimlerde üç gücün çekiştiği söylenebilir. Bunlar, Hürriyet ve İtilâfçılar, Teceddüd Partisi adıyla yeniden örgütlenmeye başlayan İttihatçılar ve Müdafaa-i Hukukçulardır.¹²¹ Ancak bir görüşe göre de İttihat ve Terakki'nin devamı görünümünde olan Teceddüt Fırkası Heyet-i Temsiliye'nin adaylarına karşı çok özenli davranmış ve Mustafa Kemal'in adayı olan yerlerde seçime katılmamıştır.¹²²

12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan açılış toplantısını yaptı. Bu toplantıya gelen temsilcilerden (ilk toplantıya yetmiş iki milletvekili katılmıştı), Müdafaa-i Hukuk'un çoğunluğu aldığı anlaşılıyordu. Millet kararını vermişti.

Vahdettin rahatsız olduğu için, Amiral Hafız İbrahim Paşa ile gönderdiği açış söylevini, İçişleri Bakanı Damat Şerif Paşa okudu. Vahdettin bu söylevinde, mütareke koşullarını zorlayan İtilâf Devletleri'ni kınıyor ve İzmir'in işgalinden ötürü üzüntülerini bildiriyordu. Ayrıca, ulusal birliğin sağlanması

¹¹⁹ Her ne kadar Dr. Rıza Nur, "Mebus intihabatında büyük rezaletler yaptı" diyorsa da (*Hayat ve Hatıratım*, cilt 3, İstanbul, 1968, s.600), seçimlerin dürüstlüğü konusunda bir düşünce birliği vardır. Bkz. H. E. Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani*, Çan Yayınları, İstanbul, 1962, s.47 vd. Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967, s.135; Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, cilt 2 (1918-1922), İstanbul, 1970, s.45. Kâzım Karabekir de bazı endişeler ileri sürmesine karşın seçimlerin dürüstlüğü konusunda olumlu düşünmektedir. Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, 2. baskı, İstanbul, 1969, s.375 vd. Harbiye Nazırı Cemal Paşa da, "mebusların seçimine hiçbir şekilde karışılmamış olduğu kanısı umumdır" demekteydi. M. Goloğlu, *a.g.e.*, s.41. Kadir Mısıroğlu da seçimlerin dürüst geçtiğini savunuyor. Bkz. *Ali Şükrü Bey*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1978, s.42.

¹²⁰ A. E. Yalman, *a.g.e.*, s.46 vd.

¹²¹ Bkz. M. Goloğlu, *a.g.e.*, s.46.

¹²² Tark Mümtaz Göztepe, *Vahideddin*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1969, bkz. s.230.

konusunda yasama meclisine düşen görevin ağırlığına değiniyor, meclise başarılar diliyordu.¹²³

Meclisin oluşumu bağımsızlıktan yana güçleri sevindirirken, bir kısım çevreleri de tedirgin etmişti. Örneğin, İstanbul milletvekili seçilen Lütfi Fikri Bey, istifa ederken, bir kısım basın organları da Meclis'e şiddetle saldırmaktan geri kalmıyorlardı.¹²⁴

Ancak her şeye karşın iyimser olabilmek için pek çok neden vardı. Ulus, bağımsızlığından yana olan temsilcilerini başkentine göndermiş ve yasama meclisi çalışmalarına başlamıştı. Ayrıca Ali Rıza Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin Amasya'dan beri süren uzlaşıcı tutumuna bir ödül olarak Harbiye Nazırı Mersin'li Cemal Paşa'nın ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın Batı cephesindeki Kuva-yı Milliye'yi destekleyen ve düzenlemeye çalışan çabalarına göz yummuş, dahası arka çıkmıştı.¹²⁵

Meclisin açılış toplantısına katılan 72 milletvekili çoğunluğu sağlamıyordu. Zira son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na seçilen üye sayısı 170 kadardı.¹²⁶ Ancak Meclis'in 22 Ocak'ta yapılan ikinci oturumuna 25 yeni milletvekili katılınca, her ne olursa olsun çoğunluk sağlanmış oldu.

Ankara'ya yerleşen Mustafa Kemal'in, seçilen milletvekilleriyle görüşerek, nasıl davranmaları konusunda kendilerini uyardığını daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Burada Mustafa Kemal, özellikle iki noktada yoğun bir çaba göstermişti. Bunlardan birisi İstanbul'daki mecliste Müdafaa-i Hukuk Grubu adını taşıyan bir grup kurmak; ikincisi de bu meclis nasıl olsa dağıtı-

123 Göztepe, a.g.e., s.234 vd.

124 Örneğin, Refik Halit, Aydede takma adıyla 13 Ocak 1920 tarihli *Alemdar* gazetesine şunları yazabiliyordu: "Meclis açıldı, fakat ne hazin bir tarzda, adeta kapanır gibi. Seyretmeye gidenler, cenaze dönüşündeki gibi me'vus ve melul idiler. Hava dahi akşama doğru kapandı; ufukları bir sis bastı, vapurların sıkıntı veren düdüklüleri içinde köprüden geçerken, gönlüme bir acı köktü... Ah, böyle mi olacaktı? Koca meclis salonunda elli şekil, gölge ve derin bir sükût içinde matemli bir seda, işte o kadar.

Neden İstanbul coşuş heyecana gelmedi; neden halk sokaklara dökülüp mebusların ayakları altına düşmedi?" Bkz. İhsan İlgar, *Mütareke'de Yerli ve Yabancı Basın*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s.30.

Ancak Refik Halit'i yanıtlamak istercesine 13 Ocak 1920'de İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda Meclis-i Mebusan'ın açılışını kutlayan çok görkemli bir miting yapıldı ve bu mitinge 150 bin kişi katıldı. Bkz. Ülken Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Antolojisi*, s.97 ve Kemal Arıburnu, *Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, 1951, s.58.

125 Tarık Mümtaz Göztepe, a.g.e., s.235-236.

126 Fahri Belen, düşman işgali dışındaki bölgelerden 172 milletvekili seçildiğinin tahmin edildiğini söylerken bir kaynak vermiyor. Bkz. *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.45. Mahmut Goloğlu ise son Osmanlı Meclisi'ne 168 temsilcinin katıldığını saptamış ve "geleceğin genç araştırmacılarına yararlı olabileceği kanısıyla" paha biçilmez bir hizmet olarak bu listeyi kitabına eklemiştir. Bkz. M. Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, 1920, Ankara, 1976, s.447, liste s.295-303.

Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın açılmasından bir gün sonra Sultanahmet'te büyük bir miting yapıldı. Mitingte Nakiye Hanım (Elgün), Rıza Nur ve Hamdullah Suphi (Tannöver) konuştu. İstanbul, Edirne ve İzmir'in düşmana bırakılmayacağı dile getirildi. Mitingi vellaht Abdülmecid Efendi de izledi.

lacağı için bir başka yerde toplantı çağrısını yapabilme yetkisine sahip olabilmek için Meclis Başkanlığı'nı almak. Bu iki nokta dışında; daha sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nca da yayınlanacak olan Misak-ı Milli'nin ana hatları oluşturulmuştu.

Mustafa Kemal'in *Söylev*'de bu gelişmeleri anlattığı bölümleri siyaset bilimi ve tarih açısından son derece öğretici, üslûp bakımından ise, eşine kolay rastlanılamayacak kadar kusursuzdur. Bu bakımdan *Söylev*'in bu bölümlerini biraz genişliğine irdelemekten kendimizi alamıyoruz.

Mustafa Kemal'e göre ulus, ancak devletlerin yıkılma ve çökme kargaşaları içinde bulunduğu zamanlarda tarihin yazdığı çok önemli ve korkunç günleri yaşıyordu. Böyle günlerde mukadderatını kendi eline almak uyanıklığını gösteremeyen ulusların geleceği karanlık ve korkuludur.¹²⁷

"Türk ulusu bu gerçeği anlamaya başlamıştı. Bu anlayış sonucuydu ki, kurtuluş umudu veren her içten çağrıya koşmakta idi. Ancak, uzun yüzyılların uyuşturucu yönetim ve eğitimin etkisinden bir toplumu bir günde, bir yılda kurabileceğini düşünmek ve kabul etmek doğru değildir.

Böyle olduğu için durumu ve gerçeği bilenler, elinden geldiği ölçüde kendi ulusunu uyarıp aydınlatarak kurtuluş yolunda ona kılavuzluk etmeyi en büyük insanlık ödevi bilmelidirler."

Mustafa Kemal'in deyişyle; Türk ulusunun yüreğinden, vicdanından kopup gelen en köklü, en belirgin istek ve inanç belli olmuştı: Kurtuluş.

Bu kurtuluş çağlığı, Türk yurdunun bütün ufuklarından yankılanmaktaydı. Ulustan, başka hiçbir açıklama istemenin yeri yoktu. Artık bu isteği dile getirmek kolaydı. Nitekim, Erzurum ve Sivas kongrelerinde ulusal istek belirlenmiş ve dile getirilmişti.

"Bu kongrelerin ilkelerine gönülden bağlı olduklarını söyledikleri için ulusça vekil seçilen kişiler; her şeyden önce, bu ilkelere bağlı kimselerden, bu ilkeleri yayan dernekle ilgisini gösterir ad ve sanda bir grup kuracaklardı: "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu". İşte bu grup, ulusal örgüte ve dolaşısıyla ulusa dayanarak, her nerede olursa olsun, ulusun kutsal isteklerini korkmadan dile getirecek ve savunacaktı.

... Baylar, her görüştüğümüz kişi ya da kişiler, bizimle düşünce ve görüş birliği yaparak ayrılmışlardı. Fakat İstanbul Meclisi'nde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu diye bir grup kurulduğunu işitmedik. Niçin?..

... Çünkü baylar, bu grubu kurmayı vicdan borcu, ulus borcu bilmek durum ve yeteneğinde bulunan baylar inançsız idiler.

İnançsız idiler; çünkü ulusal isteklerin gerçekliğine ve kesinliğine ve bu isteklerin dayanağı olan ulusal örgütün sağlamlığına inanmıyorlardı.

Korkak idiler; çünkü ulusal örgütten olmayı tehlikeli görüyorlardı.

Bilgisiz idiler; çünkü kurtuluş dayanaklarının ulus olduğunu ve olacağını kavramıyorlardı."¹²⁸

Mustafa Kemal'in bu suçlamaları hiç kuşkusuz genelde doğru ve haklı olmakla birlikte biraz abartılmıştır. Bunda arkadaşlarına söz geçirememiş bir liderin, duygusal kızgınlığını da görebiliriz.

Zira aslında yapılan seçimler sonucunda oluşan mecliste bağımsızlıktan yana olan yurtseverler çoğunlukta idiler ve dahası, Felâh-ı Vatan Grubu adında bir grup oluşturmuşlardı ve kongrelerin kararları doğrultusunda çalışıyorlardı.¹²⁹

Mustafa Kemal'in meclis başkanlığına seçilebilmesi yönünde çalışan Rauf Bey, bu konuda başkanı görüldüğü Felâh-ı Vatan grubunun bile desteğini sağlayamayacağını anlayınca, durumu Ankara'ya bildirerek adaylığı çekti. Buna karşın 28 Ocak 1920'de yapılan gizli toplantıda Edirne milletvekili Şeref Bey, Mustafa Kemal'in başkan olmasının yararlarını anlattı. Fakat grup üzerinde etkili olamadı. Zira Mustafa Kemal'in açıkladığı gibi;

¹²⁸ *Söylev*, s.247.

¹²⁹ Mustafa Kemal, *Söylev*'inde bu gruptan söz ederken, Fellah-ı Vatan Grubu der. Felâh, kurtuluş, esenlik demektir. Fellah ise sözlük anlamı olarak; çiftçi, zenci, kıpti demektir.

“Bu işte üstün gelen düşünüş ve mantık şu imiş: Bunca milletvekili içinde meclis başkanı olacak yeterlikte bir adam bile yok mudur ki, meclise gelmemiş olan bir milletvekilini kendi yokken başkan seçeceğiz... Mecliste bulunan sayın üyeleri bu denli yetersiz göstermek, yabancılar üzerinde kötü etki yapmaz mı?

Bir başka mantık da şu: Meclis Başkanlığı'na ulusal kuvvetler başkanı seçmek, daha ilk günden meclis üzerine kuşku ve saldırı çekmeye yol açmaktır. Akıllı işi değildir.

Bu türlü düşünen ve mantık yürütenlerin bana pek uzak kişiler olmadıklarını görenler, susmayı yeğ tutmuşlardır.

Baylar, açıkça söylemeliyim ki, bu tedbirin alınmamış olması, meclis dağıldıktan sonra beni küçük bir güçlkle karşılaştırmıştır.”¹³⁰

Meclis 31 Ocak'ta İstanbul milletvekili Reşat Hikmet Bey'i başkanlığa seçecek, ancak onun bir ay sonra ölümü üzerine Celalettin Arif Bey başkanlığa seçilecektir.¹³¹

Yukarıda sözünü ettiğimiz 28 Ocak 1920 tarihli gizli toplantıda Misak-ı Milli'nin ana hatları da görüşüldü ve kabul edildi. Ancak metnin açıklanması 17 Şubat'ta yapılacaktır.

Bu arada 21 Ocak 1920'de bir ultimatoma veren İngilizler, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'ya derhal işten el çektilmesini istediler. Cemal Paşa istifasını verdi ve görevi vekâleten Bahriye Nazırı Salih Paşa devraldı. 3 Şubat 1920 tarihli oturumda da Fevzi (Çakmak) Paşa Harbiye Nazırlığı'na atandı. Yine bu arada Mustafa Kemal'in itibarını geri veren kararname Vahdettin tarafından imzalandı.

9 Şubat 1920'de Ali Rıza Kabinesi programı mecliste okundu ve Ali Rıza Kabinesi 108 milletvekilinden 104'ünün oyunu alarak güvenoyu sağladı.¹³²

Son Osmanlı Meclisi yurtseverliğinden kuşku duyulmayacak temsilcilerin çoğunlukta olmasına karşın; kararsız bir meclisti. Ancak biraz sonra de-ğineceğimiz Misak-ı Milli'yi açıklayarak çok büyük bir hizmet görmüştür.

Cephelerdeki Durum

Paris'te barış görüşmeleri sürerken, Mondros hükümlerine kesin olarak aykırı bir biçimde gerçekleşen Yunanlılar'ın İzmir çıkartması ve çevreye yayılmaları, hızla örgütlenen Kuva-yı Milliye tarafından yavaşlatılmıştı. Ancak yine aynı dönemde Anadolu'nun paylaşımı konusunda Yunanlılar'la İtalyanlar

¹³⁰ Söylev, s.248.

¹³¹ F. Belen, *a.g.e.*, s.146.

¹³² M. Goloğlu, *a.g.e.*, s.58 vd.

arasında da sürtüşmeler başlamıştı. Hiç kuşkusuz İtalyanlar'ın asıl sürtüşükleri Yunanlılar'ın ardındaki İngiltere olmaktaydı.

Paris Konferansı Yüksek Konseyi Anadolu'daki işgal orduları başkumandanı General Milne'yi konunun incelenmesiyle görevlendirdi.¹³³ General Milne de bölgeyi gezerek görüşlerini Yüksek Konsey'e bildirdi.¹³⁴ General Milne, askerî otoritelerin gizlice destekledikleri ulusal güçlerin gitgide güçlendiklerini ve bunların Yunanlılar'ı ülkelerinden çıkartmaya kararlı olduklarını belirtiyordu. Bu durumda Yunanlılar'ın şu anda ellerinde bulundurdıkları bölgede ufak tefek düzeltmeler yapılarak savunmada kalmalarının en iyi çözüm olacağı düşüncesindeydi.

Yüksek Konsey'in bu görüşleri benimsemesi üzerine Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya durumu bir telgrafta bildiren General Milne, konferansın kesin çözümlemeye ulaşmasına dek, kendisine bağlı bir subay komutasında olacak olan "müttefik kuvvetlerin" (İngiliz, Fransız ve Yunan) ellerinde bulunacak bölgeyi bildirdi.¹³⁵

Bu bölge toplam olarak Ayvalık'ın kuzeyinde Hacıosman Köyü'nden başlayan ve güneyde Kuşadası'nı dışlayan bir sahil şeridini batı sınırı alıyordu. Doğu sınırı ise Ayvalık, Bergama, Manisa, Turgutlu, Ödemiş ve Aydın'ı içine alacak şekilde düzenlenmişti (1919 Eylül'ünde Yunanlılar bu bölgeye beş tümen yığmışlardı).

General Milne, daha sonraları Milne Hattı olarak adlandırılacak olan bu hattın batısında silah taşımaya izin vermeyeceklerini ve askerî ve ulusal güçlerin bu hattın üç kilometre doğusuna çekilmelerini istedi.

Bu isteği yanıtlayan Cemal Paşa, Yunanlılar'ın Anadolu'nun en zengin yerlerini ele geçirdiklerini ve bu arada halka büyük zulüm yaptıklarını, buna karşın önerilen yeni hattın Yunanlılar'a yeni yerler kazandırma amacına yönelik olduğundan, bu isteğin hayretle karşılandığı belirtiliyordu. Bu durumda daha yüzlerce Türk köyünün boşalması gerekeceğini ve bu konuda verilecek bir emre halkın uymama olasılığının yüksek olduğunu vurguluyordu.¹³⁶

Ulusal kuvvetler de böylesine bir öneriyi kabul edemeyeceklerini bildiriyorlardı. Demirci Mehmet Efe, General Milne'ye çektiği bir telgrafta şöyle diyordu:

¹³³ Bu isim bazı tarih kitaplarımızda "Miln" olarak geçmektedir.

¹³⁴ *Türk İstiklal Harbi*, II/2, s.120.

¹³⁵ *Türk İstiklal Harbi*, II/2, s.122.

¹³⁶ *Documents On British Foreign Policy, 1914-1930*, TİH II/2, s.123'ten.

“Biz Osmanlı Devleti’nin isteği ve izni ile milli harekete girişmedik. Kendiliğimizden ayaklandık. Bunun için Osmanlı hükümetinin arzusuna göre hareket etmeyiz ve geri çekilmeyiz. Biz, Yunanlılar’ın topraklarımıza girmelerinden ve zulümlerinden ötürü harekete geçtik ve onları topraklarımızdan atmaya ant içtik.”¹³⁷

Ancak 1919 senesinin son aylarında yapılan ufak çatışmalarla Yunanlılar bu hattı yaklaşık olarak ellerine geçirdiler. Zaten 1-19 Kasım’da İzmir’de kurulan Yunan Küçük Asya İşgal Ordusu Komutanlığı emrinde hava desteğine ve yoğun topçu gücüne sahip 2.400 subay ve 62.743 erin karşısında, karşılaştırılmayacak kadar küçük bir kuvvet bulunuyordu.

Yunan kuvvetleri böylesine Batı Anadolu’da tutunurken bir yandan da otorite yokluğundan yararlanan bazı maceracıların Yunanlılar’ı durdurmaya çalışan kuvvetleri arkadan vurma çabaları görülmüyordu.¹³⁸ Bazı ayaklanmaların da ulusal bütünlüğümüze zarar verici boyutları vardı.

Yunan işgali sırasında büyük hizmetleri olan Demirci Mehmet Efe, daha sonra dağdan inerek düzenli millî birliklere katıldı.

TBMM’nin Açılmasından Önceki Ayaklanmalar

Bu dönemdeki ilk önemli ayaklanma bir tür Kürdistan Hareketi olarak adlandırabileceğimiz Ali Batı Olayı’dır (11 Mayıs - 18 Ağustos 1919). Ancak bu hareket bölgesel bir ayaklanmadan çok İngiltere’nin özendirmesiyle girişilen ve yabancı emellere alet olunan bir girişim görüntüsündedir.¹³⁹

Ali Batı, Midyat’ın güneyindeki aşiretlerden birinin reisiydi. İngiltere’nin Kürtçülük akımlarını özendirdiği bir dönemde “Hükümet zayıf düş-

¹³⁷ Telgraf özetle alınmıştır. Bkz. *a.g.e.*, s.124.

¹³⁸ Bu konu ileride daha genişliğine ele alınmaktadır. Ancak burada, Ankara’daki meclis çalışmalarına başlamadan önceki görüşmelere değinilmektedir.

¹³⁹ Kenan Esengil, *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1975, s.40 vd.

tüğünden padişah bu bölgenin muhafazasını bana emanet etti. Yakında Mardin'de oturup buraları muhafaza edeceğim" şeklinde propagandaya girişti.¹⁴⁰ Midyat'tan sonra Nusaybin ve Savur çevresinde kimi aşiretleri de etkisi altına aldı. Ancak büyük boyutlar kazanmaya müsait olan bu eylem 13. Kolordu'ya bağlı birliklerin ısrarlı çabalarıyla yavaşlatıldı. Nihayet 18 Ağustos 1919'da Medah'ta sıkıştırılan Ali Batı çatışma sırasında öldürüldü ve ayaklanma sona erdi.

Bu dönemde çıkan ikinci önemli ayaklanma Bozkır Ayaklanması'dır. Bozkır'da biri 27 Eylül-Ekim 1919, diğeri 20 Ekim-4 Kasım 1919 tarihlerinde olmak üzere iki ayaklanma çıkmıştır ki; bunlar Birinci ve İkinci Bozkır Ayaklanmaları olarak adlandırılırlar.¹⁴¹

Bozkır ayaklanmaları özde Konya'nın İstanbul'dan yana olan valisi Cemal Bey'in 27 Eylül 1919'da İstanbul'a kaçmadan önce sürdürdüğü tahriklere dayanır ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni ve bağımsızlıktan yana güçleri hedef alır. Ancak ayaklanmalar fazla bir alana yayılmadan şiddetle bastırılmıştır.

Batı Anadolu'da ulusal kuvvetleri en çok uğraştıran ayaklanma Anzavur Ayaklanması'dır. Anzavur Ayaklanması da iki aşamalı olmuştur. 1 Ekim - 25 Kasım 1919 arasında yaklaşık olarak iki ay süren ayaklanma, Birinci Anzavur Ayaklanması olarak adlandırılır. 16 Şubat - 16 Nisan 1920 arasında süren ayaklanma da İkinci Anzavur Ayaklanması'dır.

Bigalı Ahmet Anzavur, İzmit mutasarrıflığı yapmış emekli bir jandarma binbaşısıydı ve Çerkez kökenliydi.¹⁴² Körükörüne saraya bağlı bir insandı. Anadolu'daki ulusal direnişleri arkadan vurmak ilk amacıydı.¹⁴³

Anzavur İstanbul'dan gönderildiği Biga, Manyas ve Gönen çevresinde bir süre dolaşıp taraftar toplamaya çabaladıktan sonra, Susurluk'a gelerek, halkı Kuva-yı Milliye aleyhine kışkırtmaya yönelik konuşmalar yaptı. Balıkesir'e giderek bu amaçla, yani Kuva-yı Milliye için toplanan paraların hesabını soracağını bildirdi.

Bölgede yer yer ulusal kuvvetlere karşı direnişler başlamıştı. Bu sorun da tehlikeli boyutlara ulaşabiliyordu. Ancak silahlı kesin bir müdahaleden önce Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey, 5 Kasım 1919'da Balıkesir'den Manyas'a giderek Anzavur'u iknaya çalıştı. Anzavur yeterince güç toplaya-

¹⁴⁰ *İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, seri no.1, Ankara, 1964, s.22-25.

¹⁴¹ *A.g.e.*, s.9-47.

¹⁴² Kenan Esengin, *a.g.e.*, s.65 vd.

¹⁴³ *Söylev*, cilt I, s.269.

mamış olduğundan, hata ettiğini anladığını ve ulusal kuvvetlerle birlikte çarpışmaya hazır olduğunu bildirdi.¹⁴⁴ Hamdi Bey bu yalana kanarak Balıkesir'e döndü ve durumu 61. Tümen Komutanı Albay Kâzım (Özalp) Bey'e aktardı. Albay Kâzım kolorduya gönderdiği bir telgrafta "Anzavur sorunu kapanmıştır" derken, Anzavur kuvvet toplamaya devam ediyordu.

Sonunda Anzavur'un ikili oynadığını anlayan Kâzım Bey Anzavur'a karşı harekete geçti. 15 Kasım 1919'da Demirkapı'da sıkıştırdı. Ancak kuvvetlerinin dağılmasına karşın Anzavur kaçmayı başardı.

19 Kasım'da Çerkez Ethem de bir süvari birliği ile Balıkesir'e gelerek Tenkil Kuvvetleri Komutanı Yarbey Rahmi Bey'in yardımcısı oldu. Ancak tüm kuvvetleri dağıtıldığı zaman bile Anzavur'un yakalanması konusunda fazla çaba harcanmadı.¹⁴⁵ Bundan yararlı çıkan Anzavur iki buçuk ay sonra yine ayaklanacaktır.

Ocak 1920 sonlarında Edremit Kaymakamı Hamdi Bey Biga'ya gelerek buraları örgütlemeye başlamıştı. Adamlarından Dramalı Rıza Bey, 26 Ocak 1920 gecesı Gelibolu Yarımadası'nın Akbaş mevkiindeki silah deposunu basarak çok sayıda silahı karşı kıyıya aktarmıştı. İşte bu silahları kullanan Hamdi Bey kısa sürede büyük güç oluşturmuştu. Ancak etnik ve daha başka sorunlar nedeniyle çevrede yaşayan Pomaklar Hamdi Bey'e cephe aldılar ve sonunda 16 Şubat 1920'de Gâvur İmam adında birinin başkanlığında ayaklanarak Biga'ya girdiler. Aynı günlerde çevredeki Çerkez köylerini dolaşmakta olan Ahmet Anzavur, 17 Şubat'ta Biga Hükümet Konağı'na gelerek ayaklanmanın yönetimini ele aldı. Hamdi Bey, Akbaş'tan kaçırılan silahların depolandığı Yenice'ye kaçmak istedi.¹⁴⁶ Ancak yolda yakalandı ve öldürüldü. Cenazesi 18 Şubat'ta Biga'ya getirildi ve o gün gelmiş olan iki İngiliz subayına gösterildi. İngilizler bunun üzerine yedi torba içinde 5.000 İngiliz altını verdiler.¹⁴⁷

Ayaklanma kısa sürede çevreye yayıldı. Anzavur'un İstanbul'dan desteklenmesi, girişilecek bir karşı eylemi zorlaştırıyor ve geciktiriyordu. Nihayet 7 Nisan 1920'de Çerkes Ethem komutasında büyük bir kuvvet Balıkesir'de toplandı.¹⁴⁸ Sonunda 16 Nisan'da Anzavur'un ordusu ile Kuva-yı Milliye or-

¹⁴⁴ *İç Ayaklanmalar*, s.18 vd.

¹⁴⁵ *A.g.e.*, s.22.

¹⁴⁶ İlhan Tarus'un *Varolmak* adlı romanı bu konuları oldukça ilginç bir biçimde anlatmaktadır (İlhan Tarus, *Varolmak*, Varlık Yayınları, 1963). Tarihsel gerçekleri saptırmayan romanlar siyaset ilminin temel kaynaklarından sayılsalar gerekir. Bu konuda bkz. György Lukacs, *The Historical Novel*, Almanca'dan çev. Hannah-Stanley Mitchell, Penguin Books; Middlessex, 1976.

¹⁴⁷ Bkz. *İç Ayaklanmalar*, s.30.

¹⁴⁸ Demirci Efe 600 atlısıyla bu kuvvete katılmıştı.

dusu Yahyaköy'de çatıştılar. Sabahtan akşama dek süren çetin bir savaştan sonra Anzavur kuvvetleri tümüyle dağıldılar ve Anzavur Karabiga üzerinden İstanbul'a kaçtı.

Mustafa Kemal bu konuda yayınladığı bir bildiride şöyle diyordu:

"Anzavur'un Gönen havalisindeki teşebbüsleri doğrudan doğruya Yunanlılar'ın menfaatlerine hizmet ve yüksek millet menfaatlerine sarıh ve faal bir hıyanettir. Bu caniyane teşebbüs, düşmanlarımızın istihdaf ettikleri gayeyi teminden pek uzak olup hiçbir kuvvet ile de tezelzüle uğratılmayacak derecede kavi olan azmi milli karşısında, pek yakında imha ve hainler müstahak oldukları adli cezaya giriftar edileceklerdir.

... Milli istikbal uğrundaki mücadele ve vazifemize, her zaman olduğu gibi bundan sonra dahi Allah'ın yardımına mazhar olacağımızdan eminim. Cenabı hak bizimle beraberdir."¹⁴⁹

Alaydan yetişme bir jandarma subayı olan Ahmet Anzavur Paşa, Kuva-yı Milliye'ye karşı İstanbul hükümetinin yanında Kuva-yı Inzibatiye'yi örgütledi. İlk kez ayaklandıysa da, bu girişimleri Çerkez Ethem tarafından bastırıldı.

Bu dönemde, değinmek istediğimiz son bir ayaklanma da Şeyh Eşref Ayaklanması ya da Hart Olayı'dır. 26 Ekim - 24 Aralık 1919 tarihleri arasında gerçekleşen bu ayaklanmada, Bayburt'un Hart Kazası'nda Şeyh Eşref adında biri, Tanrı tarafından gönderildiğini söyleyerek peygamberliğini ilan etti. Tüm subayların ve memurların kâfir olduklarını ileri süren Şeyh Eşref geniş bir yöreyi denetimi altına almayı başardı. Ancak Kâzım Karabekir'in 15. Kolordusu'na bağlı 9. Tümen 24 Aralık'ta Hart'ı kuşattı ve müridlerinin kendisine kurşun işlemez dedikleri Şeyh Eşref, evine düşen bir top mermisiyle parça parça oldu.¹⁵⁰

Meclis-i Mebusan'ın açıldığı ya da hazırlıklarının sürdüğü dönemde Batı Cephesi ve İç Ayaklanmalar dışında üzerinde durmak isteyeceğimiz bir husus da Güney Cephesi'nin durumudur. Burada bölge halkının önemli ölçüde örgütlenmesiyle Fransızlar'ın işgali altında

¹⁴⁹ İç Ayaklanmalar, s.41.

¹⁵⁰ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.391 vd. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.144. İç Ayaklanmalar, s.7-9.

bulunan Maraş ve Urfa bu dönemde kurtarılmış, Antep'te ise Fransızlar'ın önemli ölçüde yıpratıldığı direnmeler gerçekleştirilmiş, ancak Antep'in kurtuluşu daha sonraya kalmıştır.

Maraş, Mondros'un 7. maddesine dayanılarak 22 Şubat 1919'da İngilizler tarafından işgal edilmiş, Urfa da aynı gerekçeyle 24 Mart'ta işgal altına alınmıştı. Ancak İngilizler gerek bu iki kentte, gerekse 17 Aralık 1918'de işgal ettikleri Antep'te kalıcı değillerdi. Nitekim 30 Ekim 1919'da İngiltere bölgeyi Fransızlar'a terketti. Antep ise 5 Kasım 1919'da devredildi.

Bölgeye Fransızlar'ın yerleşmesi, zaten duyulmakta olan ulusal tepkiyi arttırmıştı. Bu tepkileri frenlemek isteyen Fransızlar çevredeki Ermeniler'i silahlandırmaya başladılar.¹⁵¹ Ancak bu, tepkinin artmasına neden oldu. Maraş'ta yer yer sürtüşmeler olur ve bu sürtüşmeler kanlı bir şekilde sonuçlanırken, Fransızlar 26 Kasım 1919'da Maraş Kalesi'ndeki Türk bayrağını indirerek yerine Fransız bayrağını çektiler.

Bu davranış da sert tepkilere yol açtı. Zaten iki gün sonra Veziroğlu Mehmet Bey'in evinde toplanan Maraş yurtseverleri silahlı direnmeyi örgütlemeye başladılar.¹⁵²

Sonunda 21 Ocak 1920'de başlayan çatışma 22 gün sürdü ve 12 Şubat 1920'de Fransızlar Maraş'ı terketmek zorunda kaldılar.

30 Ekim'de Fransızlar'ın Urfa'yı İngiltere'den devralmasıyla şehirde örgütlenme başlamıştı. Özellikle Yüzbaşı Ali Saip çevredeki aşiretlerin örgütlenmesinde çok başarılı olmuştu. 7-8 Şubat gecesi çevre aşiretlerden derlediği üç bin kişilik bir kuvvetle Urfa'yı kuşatan Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Saip (Namık) Urfa'daki Fransız kumandanına 24 saat süre tanıyarak kenti boşaltmasını istemişti.

Fransız komutanının bu öneriyi kabul etmemesi üzerine ulusal kuvvetler 9 Şubat 1920'de çatışma olmadan Urfa'ya girdi. Bandilli, Baziki, Değerli, Seyhanlı ve Borova Aşiretleri giren kuvvetler arasındaydı.¹⁵³

Ancak Urfa'da ilginç bir durum ortaya çıkmıştı. Kentin bir bölümünde Fransızlar, bir bölümünde Türkler mevzilenmişlerdi. Çatışma kaçınılmaz görünüyordu ve nitekim 11 Şubat'ta çatışma başladı. Kış koşulları altında uzun ve çetin geçen savaşıardan sonra 8 Nisan'da Fransızlar mütareke istediler. Serbestçe çekilebilme olanağının tanınması, kentte kalacak olan Ermeni

¹⁵¹ *Türk İstiklal Harbi*, cilt IV (Güney Cephesi) Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, seri no.1, Ankara, 1966, s.56 vd. 81 vd.

¹⁵² A.g.e., s.98.

¹⁵³ A.g.e., s.102-116.

ve Amerikalılar'ın yaşamlarının güvence altında olması ve esirlerin salıverilmesi koşullarını ileri sürmüşlerdi.

Bu koşullar kabul edildi ve 9 Nisan 1920'de mütareke yapıldı. Buna göre 11 Nisan 1920'de gece yarısından sonra Fransızlar Urfa'yı boşalttılar. 61 gün süren kanlı savaşım Urfa'nın kurtarılmasıyla sonuçlanmıştı.

Misak-ı Milli ve İstanbul'un İşgali

12 Ocak 1920'de çalışmalarına başlanan son Osmanlı Meclisi'nde yurtseverlerin çoğunlukta olduklarını ancak bozguncu seslerin gerek meclis içinde, gerekse basında varlıklarını duyurduklarını daha önce belirtmiştik. Hükümet Başkanı Ali Rıza Paşa da kesin bir tavır alamıyordu. Zaman zaman Ankara'yı destekliyor; zaman zaman da "artık İstanbul'da meşru bir yasama meclisi ve buna karşı sorumlu hükümet vardır" diyerek, Ankara'nın ulusal güçler üzerindeki otoritesini sarsıyordu. Daha da ötesi Vahdettin'in çevresinin kışkırttığı kimi ayaklanmalara karşı etkin önlemler alınmasını engelliyordu.

Ali Rıza Paşa, İngilizler karşısında da bir Osmanlı sadrazamına yakışır davranışlar içinde değildi. İngilizlerin Cemal Paşa ile ilgili olarak verdikleri "ültime" kabul etmişti.

Ancak son Osmanlı Meclisi'nin yaptığı iki büyük hizmet vardır. Bunlardan biri Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararlara dayanan Misak-ı Milli'nin yayınlanması, diğeri de İngiliz işgalinden sonra toplantılarına resmen ara vermesidir. Daha sonra bu gerekçelerle Ankara'daki Büyük Millet Meclisi meşruluğunu savunacak ve dünyaya onaylatabilecektir.

Misak-ı Milli önceleri Mustafa Kemal İstanbul'a gitmekte olan milletvekilleriyle Ankara'da görüşürken, Erzurum ve Sivas kararları temel alınarak saptanmıştı.¹⁵⁴ Bu temeller çerçevesinde 28 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Meclis-i Mebusanı Ahdı Milli Beyannamesi adı altında, aşağıdaki bildiriye görüştü ve oluşturdu:¹⁵⁵

"Osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri, devletin bağımsızlığına ve milletin güvenirilir bir gelecekte haklı ve sürekli bir barışa kavuşabilmesinin, yapılabilir-

¹⁵⁴ Bu bildiri yeni yayınlanan kitaplarda özetleştirilmiş bir şekilde "ulusal and" olarak geçmektedir. Biz eski şeklini kullanmayı yeğledik.

¹⁵⁵ Bkz. Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu* (Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi), Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul. S. Ağaoğlu, zabıtları "29 Kanunsani (Ocak) 336 (1920) olarak çözmüş, oysa ki aktarma yaptığımız M. Goloğlu ve tüm diğer kaynaklar bu tarihi 28 Ocak 1920 olarak almış. Bkz. Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s.101, M. Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.80-81. Ayrıca biz metni Sayın Goloğlu'ndan aktarıırken, S. Ağaoğlu'nun metniyle de karşılaştırarak bazı ufak-tefek değişiklikler yaptık.

cek fedakârlığın en çoğunu kapsayan aşağıdaki esaslara tam olarak uymakla sağlanabileceğini ve bu esaslar dışında kalacak bir Osmanlı Devleti'nin devam ve varlığının imkânsız olduğunu kabul ve tasdik etmişlerdir.

Madde 1- Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 günlü mütarekenin yapıldığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan Arap çoğunluğunun oturduğu kısımların kaderi halklarının özgürce verecekleri oylara göre belirtmek gerektiğinden, sözü edilen mütareke hattı 'içinde ve dışında' dini, soyu, istekleri bir olan ve birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duyguları taşıyan, sosyal haklarıyla çevre koşullarına uymuş bulunan Osmanlı-İslâm çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tümü 'fiilen ve hükmen' ve 'hiçbir sebeple' ayrılık kabul etmez bir bütündür.

Madde 2- Halkın ilk serbest kaldığı zamanki oylarıyla anavatana katılma kararı vermiş olan Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) için gerekirse tekrar serbest oylamaya başvurulmasını kabul ederiz.

Madde 3- Türkiye ile yapılacak barışa dek ertelenen Batı Trakya'nın hukuki durumu da orada oturanların özgürce kullanacakları oylara göre belirtilmelidir.

Madde 4- İslâm halifelığının, Osmanlı padişahlığının ve hükümetinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği korunmalıdır.

Bu temel korunmak koşuluyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaret ve ulaştırmasına açık tutulması hakkında bizimle öteki ilgili devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerlidir.

Madde 5- İtilâf Devletleri ile hasımları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan anlaşma esaslarına göre azınlıklar hukuku –komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanacakları güveniyle– tarafımızdan pekiştirilecek ve sağlanacaktır.

Madde 6- Ulusal ve ekonomik gelişmemizi sağlamak ve devlet işlerini günün kurallarına uygun düzenli yönetimle çevirmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de bu gelişmemizi sağlarken tam bir bağımsızlığa ve özgürlüğe sahip olmamız yaşamımızın ve varolmamızın hareket noktasıdır. Bu nedenle siyaset, adalet, maliye alanlarıyla öteki alanlardaki gelişmemize engel kayıtlara karşıyız.”

Meclis-i Mebusan'ın 17 Şubat 1920 tarihli on birinci oturumunda söz alan Edirne milletvekili Şeref Bey¹⁵⁶ bir önerge vererek “Ahdi Milli'nin parlamentolara ve bütün basına bildirilmesini ve öncelikle görüşülmesini” istedi.¹⁵⁷ Bu önergenin kabulünden sonra Şeref Bey söz alarak heyecanlı bir konuşma yaptı ve Ahdi Milli Beyannamesi'ni okudu. Daha sonra da bildiri üyelerin oybirliği ile onaylandı ve gereğinin yapılması için meclis başkanlığına yetki verildi.

¹⁵⁶ Burada adı geçen Edirne milletvekili Şeref Bey, Mustafa Kemal'i Meclis Başkanlığı'na öneren kişidir.

¹⁵⁷ M. Goloğlu, *a.g.e.*, s.79.

Ancak Misak-ı Milli gibi bir bildiri bile İstanbul'daki kimi işbirlikçileri tedirgin edebiliyordu. Ulusal benliğini ve kişiliğini tümüyle yitirmiş bazı kişiler, ulus yararına olacak ne varsa karşı çıkmayı huy edinmişlerdi.¹⁵⁸

Mustafa Kemal'le Ali Rıza Paşa arasındaki otorite çekişmesi sürerken 3 Mart 1920'de Yunan kuvvetleri saldırıya geçerek Milne Hattı'nı aştılar ve Gölcük Yaylası'yla Bozdağ'ı ele geçirdiler. Oysa ki, Mustafa Kemal Yunanlılar'ın bir saldırı hazırlığı içinde olduklarını öğrenmiş ve İstanbul'a da bildirmişti.¹⁵⁹

Ali Rıza Paşa bu saldırıyı öğrenince, istifa etmekten başka bir çözüm bulamadı.¹⁶⁰ Ancak şimdi de yeni bir sorun ortaya çıkmıştı: Hükümeti kim kuracaktı?

3 Mart günü Rauf ve Kara Vasıf beyler hükümetin istifasını Ankara'ya bildirirken, Felâh-ı Vatan grubunun yöneticileri de Vahdettin'e başvurmuşlar ve ulusal çıkarlara aykırı davranması olası bir hükümet kurulmaması konusundaki ricalarını bildirmişlerdi.

4-5 Mart gecesi Mustafa Kemal için kendi deyişiyle, bir "telgraf fırtınası" gibi geçti.¹⁶¹

Önce Meclis-i Mebusan Başkanvekilliği'ne çektiği bir telgrafta;

"... Ulusal ve yurtsal bağımsızlığımızın sağlanması uğrunda her türlü özveriye hazır olan ulusumuzun kutsal coşkusu, ancak ulusun tam güvenebileceği bir hükümetin işbaşına getirilmesi yatıştırabilir. Bütün ulus, bu tarihsel günlerde ulusal iradenin tam vekilliğini üzerine almış bulunan milletvekillerinin kesin kararlarını sabırsızlıkla beklemektedir. Yurda ve tarihe karşı yüklendiğiniz büyük sorumluluğu ve bütün dünyanın, kürsülerinize çevrili olan dikkatli bakışlarını düşünerek, ulusun özverili dayancına uygun kararlar alacağınıza güvendiğimizi ve yurtseverce çalışmalarınızda bütün ulusun sizinle birlik ve size destek olduğunu bilginize sunarız efendim" diyordu.

¹⁵⁸ Örneğin Refik Halid, 2 Şubat 1920 tarihli *Alemdar* gazetesinde "Yeni Bir Yavru Daha" başlığı altında şunları yazabiliyordu: "Bereketi bol olsun, başımıza bir milli daha çıktı, geceler bir milli daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir milli yavru daha attı: "Milli Misak"... Aman Allahım! Telifu ne güç, ne çirkin, ne gayri milli bir kelime!" Bkz. İhsan İlgar, *a.g.e.*, s.89.

¹⁵⁹ *Söylev*, I. cilt, s.269.

¹⁶⁰ Ali Rıza Paşa'nın istifa dilekçesinin sonunda şöyle denilmektedir; "... Yunanlılar, bugün Kuva-yı Milliye'ye saldırarak Gölcük Yaylası ile Bozdağ'ı işgal etmişlerdir. Yaptıkları kötülükler herkesin önünde ispatlanmış olan Yunanlıların haksızca işgal ettikleri İzmir'i artık boşaltacakları beklenirken böyle bir saldırıda bulunmaları halkın düşüncesini alt-üst ederek türlü üzücü sonuçlar doğuracağından hakka, adalete, akla ve gerçeğe aykırı olan bu saldırı karşısında kurulca istifa etmek zorunda kaldığımızı arz ederim." Bkz. M. Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.97.

¹⁶¹ *Söylev*, I. cilt, s.273.

Mustafa Kemal aynı gün padişaha çektiği telgrafı da şu cümlelerle bitiriyordu:

“... İçteki ve dıştaki bin türlü tutkunun kabarması üzerine dirliği ve esenliği bozulma korkusu geçiren yurdumuzun, ulusal vicdana güven vermeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile katlanamayacağını ve Tanrı esirgesin böyle bir durum ortaya çıkarsa bunun Osmanlı Devleti tarihinde benzeri görülme- yen acı olaylara yol açacağını, yüce padişahlık katının bilgilerine sunmayı bir yurt ödevi sayarız. Buyruk padişahımızdır.”

Bu tellerin örneklerini tüm kolordu kumandanlıklarına ve gazetelere gönderen Mustafa Kemal; gerek meclise, gerekse padişaha saygılı bir üslup içinde, ödünsüz tavrını ortaya koyuyordu.

İngiltere’nin ve İngiliz taraftarlarının Damat Ferit’in sadrazamlığını beklemlerine karşın 8 Mart 1920’de bu göreve Salih Paşa getirildi. Bundan üç gün sonra İtilâf Devletleri’nin İstanbul temsilcileri, 11 Mart 1920’de biraraya gelerek almaları gereken önlemleri düşündüler. Bu önlemler arasında Londra Konferansı eğilimine uygun olarak meclisteki bağımsızlıkçı milletvekillerinin tutuklanması ve meclisin kapatılması vardı. Bu önlemlerin planlanması Ankara’da duyulmuştu. Mustafa Kemal derhal karşı önlemler alma çabasına girişti. Ancak bunları anlatmadan önce kısaca Londra Konferansı ve bu konferansın eğilimleri üzerinde durmamız gerekir.

ABD’nin Avrupa politikasından çekileceğinin anlaşılması üzerine Osmanlı İmparatorluğu’nun durumunu ve geleceğini saptamak İngiltere ve Fransa’ya kalmıştı. İtalya’nın istekleri pek göz önüne alınmıyordu. Rusya’da sosyalist devrimin başarıyla gerçekleştirilmesi ve devrimi boğmak isteyen ayaklanmaların başarısız kalması, İngiliz kamuoyunu endişelendirmişti. Barışın imzalanmasının uzaması Türkleri Bolşeviklerin kucağına atacağı kaygısını uyandırmıştı.¹⁶²

Bu sorunları tartışmak üzere 12 Şubat 1920’de Londra’da bir konferans toplandı. Bu konferans 10 Nisan 1920’ye dek sürecekti; daha sonra aynı konuda 18 Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansı toplanmak zorunda kalacaktı.

Londra Konferansı’nda üzerinde anlaşmaya varılan konular arasında İstanbul’un Türkler’e bırakılması, ancak askerden arındırılması, ayrıca boğazlarda denetimin karma bir komisyona bırakılması vardı. Çatalca’ya kadar

¹⁶² Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1972, s.152.

Doğu Trakya ve Oniki Ada, Yunanlılar'a veriliyordu. Buna karşılık İzmir "serbest liman" olarak kullanılacaktı. Konferans kararlarına göre Arap ülkeleri Osmanlı topraklarından ayrılıyor, kurulacak Ermenistan, Milletler Cemiyeti'nin mandası oluyordu.

Londra'da bu kararlar alınırken Anadolu'da hareketli günler yaşanıyordu. Salih Paşa Kabinesi'nin geçici olduğu ve zaman kazanmak için kurulduğu düşüncesi yaygındı. Kâzım Karabekir'in 10 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta ileri sürdüğü kanılar genellikle paylaşılıyordu. Karabekir, İtilâf Devletleri'nin padişaha dayanan bir orduyu ulusal güçlerin karşısına çıkartmak isteyeceklerini ve bunun için de Damat Ferit'i sadrazam yaptıracaklarını belirttikten sonra değişik öneriler ileri sürüyordu. Bunlar arasında kendince en önemlisi, İngilizler'in "Bolşeviklik" korkusunu haklı çıkarır gibiydi.

"En mühim bir iş de şimdiden hiçbir taahhüde girmemek şartı ile Bolşevikler'in bir an evvel Kafkaslar'ın cenubuna aşmasını temin için kendilerini bir münci (kurtarıcı) bekleyen milyonla halk olduğunu kendilerine anlatmaktır. Bu hususta icap eden teşebbüste bulunmaklığım için hey'eti celilerinin mütalâalarına intizar eylerim..."¹⁶³

Mustafa Kemal 11 Mart günü Rauf Bey'e bir telgraf çekerek durumun karışacağını ve Ankara'ya kaçmalarının yararlı olacağını bildirmiştir. Bu konuda yolladığı telgrafta şöyle demektedir:

"... İngilizler'in tutuklama kararına karşı meclisin, sonuna değin yiğitçe görevini yapması pek yararlı ve parlaktır. Ancak sizinle birlikte, varlıkları ile riki işlerimiz ve girişimlerimiz için çok gerekli olan arkadaşların, sonunda bize katılabilmeleri kesin olarak güven altına alınmalıdır..."¹⁶⁴

Rauf Bey bu telgrafı 13 Mart gecesi Sivas milletvekili Kara Vasıf Bey'in evinde arkadaşlarıyla tartıştı.¹⁶⁵ Toplantıda ayrıca Bekir Sami ve Yunus Nadi vardı. Son ana kadar beklemeye ve son anda karşıya geçmeye karar aldılar da, 16 Mart'ta bunu başaramayacak ve tutuklanacaklardır.¹⁶⁶

¹⁶³ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.489.

¹⁶⁴ *Söylev*, I. cilt, s.280. Ahmet Emin Yalman ayrıca bu kaçma işi için Rauf Bey'e Osmanlı Bankası kanalıyla 2.000 liralık bir havale gönderdiğini de yazıyor. Bkz. A. E. Yalman, *Gördüklerim...* cilt 2, s.53.

¹⁶⁵ Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978, s.175.

¹⁶⁶ Anadolu'ya kaçma konusunda elimizdeki anılarda geniş ölçüde tutarsızlık vardır. Örneğin Halide Edip, Adnan Bey'i Anadolu'ya geçme konusunda 15 Mart günü, son dakikada ikna ettiğini yazar-

İşgalin ikinci gününde Müttefikler İstanbul'a tamamen hakim oldu. İngilizler mebusları tutuklamaya başladı. Bir gün sonra aralarında tutuklanan Rauf Bey (Orbay), Mersinli Cemal Paşa, Kara Vasıf ve Numan Usta ve daha bazı mebuslar Malta'ya gönderiliyor; Mustafa Kemal Paşa İslâm dünyasına seslenen bir bildiri yayınlayarak, "Bu hareket maneviyatı bozamayacak, kuvvetlendirecektir" diyordu. Fotoğrafta, işgal sırasında Galata Köprüsü'nde İngiliz birlikleri.

15 Mart 1920'de İngiliz Generali Wilson, harbiye nazırına İstanbul'un işgal edileceğini bildirdi.¹⁶⁷ İstanbul zaten "fiilen" işgal altında olduğundan, bu eylemin herhangi bir zorluk çıkartmayacağı açıktı.¹⁶⁸ Ancak buna rağmen İngiliz askerleri Direklerarası'ndaki 10. Tümen Karargâhı'nda ve yine aynı yöredeki Letafet Apartmanı'nda bulunan Mızıka Bölüğü'nde ateş açtılar. Her iki yerde de çok sayıda asker yaralandı ve sekiz asker şehit oldu.

İstanbul'un işgali, Manastırlı Hamdi adında yurtsever bir memur tarafından dakikası dakikasına Ankara'da hat başında bekleyen Mustafa Kemal'e anlatılıyordu. Mustafa Kemal de gelen haberleri anında tüm kolordulara duyuruyordu. Manastırlı Hamdi Bey'in bu üstün görev bilinci, olayların gelişimini izlemek açısından Ankara'ya büyük kolaylık sağladığı gibi, Mustafa Kemal'in söylevinde kendisine iki sayfadan fazla yer ayırması ve teşekkürlerini yinelemesiyle kendisini Türk tarihine geçirmiştir.¹⁶⁹

ken; Ahmet Emin Yalman, Adnan Bey'in kendisini 14 Mart gecesi evine çağırdığını ve birlikte kaçmayı önerdiğini yazmaktadır. Bkz. H. E. Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.58 vd., A. E. Yalman, *Gördüklerimiz...*, cilt 2, s.55.

¹⁶⁷ Fahri Belen, *a.g.e.*, s.153.

¹⁶⁸ İstanbul'un işgalinin Emniyet Müdürlüğü'nce tutulan kimi raporlarını Mithat Sertoğlu yayınlamış bulunuyor. Bkz. Mithat Sertoğlu, "İstanbul'un İşgali", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 9, s.3-8, İstanbul, 1958.

¹⁶⁹ *Söylev*, s.281-283.

Rauf Bey, 16 Mart 1920 günü Kara Vasıf Bey’le birlikte Meclis-i Mebusan basılarak tutuklanmadan önce, sabahleyin Konya milletvekili Vehbi Hoca ve Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Bey’le birlikte Yıldız Sarayı’na giderek Vahdettin’le görüştü ve meclis adına “Mütareke’ye aykırı bir tecavüz karşısındayız. İşgal devletleri tarafından ileri sürülen teklifleri reddetmelisiniz” önerisinde bulundu. Vahdettin’in bu öneriye yanıtı şu oldu: “Bu millet bir sürüdür. Her sürüye bir çoban lazımdır. Bu çoban da benim.”¹⁷⁰

İşgal devletleri yayınladıkları resmî bildirimde, işgalin geçici olduğunu, amaçlarının padişahın otoritesini güçlendirmek olduğunu ve Türkler’i İstanbul’dan yoksun bırakmak istemediklerini, ancak taşradaki olayların gidişine göre bu kararın değişebileceğini açıklıyorlardı.

Buna karşılık Mustafa Kemal, İstanbul’daki İngiliz, Fransız, İtalyan temsilcilerine, Amerika Siyasi Temsilcisi’ne bir “Protesto” gönderdi. Bu protestoda Mustafa Kemal; “Osmanlı ulusunun siyasi egemenliğine ve özgürlüğüne indirilen bu son yumruk; hayatımız ve varlığımızı ne bahasına olursa olsun, savunmaya kararlı olan biz Osmanlılardan çok, 20. yüzyıl uygarlık ve insanlığının kutsal saydığı bütün ilkelere; özgürlük, yurt ve ulus duygusu gibi bugünkü insan topluluklarının temeli olan bütün ilkelere ve bu ilkeleri ortaya koyan insanlığın genel vicdanına indirilmiş demektir” diyordu.¹⁷¹

Yine aynı gün tüm valiliklere ve komutanlıklara gönderdiği yönerge ile işgalin protestosunu isteyen Mustafa Kemal, ulusa yayınladığı bir bildiriye şu cümlelerle bitiriyordu:

“İnsanlık dünyasının beğenisi, İslâm dünyasının kurtuluş dileklerinin gerçekleşmesi, yüksek halifelüğün yabancı etkilerden kurtarılmasına ve ulusal bağımsızlığın geçmişteki şanımıza yaraşır bir inançla savunulup sağlanmasına bağlıdır. Giriştiğimiz bağımsızlık ve yurt savaşında Ulu Tanrı’nın yardım ve kayırcılığı bizimledir.”¹⁷²

Mustafa Kemal daha sonra da olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin Ankara’da toplanması için çağrıda bulunacaktır. Ancak bu çağrıdan önce 18 Mart 1920’de Meclis-i Mebusan’ın 24. oturumunda verilen on altı imzalı bir önerinin kabulü ile meclis oturumları ertelendi. Ertelenen bu oturumlar Ankara’da sürdürülecektir.¹⁷³

¹⁷⁰ A. E. Yalman, *Görüşlerim...*, c.2, bkz. 53-54.

¹⁷¹ *Söylev*, s.285-286.

¹⁷² *Söylev*, s.287.

¹⁷³ Bkz. Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, s.31-33. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, s.616-611. Bu karara ilişkin zaptı da bu bölümün sonuna koyduk. Bkz. Ek: 7.

18 Mart 1336 (1920) tarihli Osmanlı Mebusan Meclisi Tutanakları:

Mebuslardan bazılarının Mebusan Meclisi binasından zorla alınması üzerine protesto mahiyetinde olan Rıza Nur Bey'in (Sinop) beyanatı ve takriri:

Reis: Bir takrir var, müsaadenizle okuyalım (okunsun sesleri).

Rıza Nur Bey (Sinop): Bendeniz söz istiyorum.

Reis: Buyurunuz efendim.

Rıza Nur Bey: Efendiler, mühim tarihi bir an yaşıyoruz. Bu devlet ve millet bu zamana kadar böyle bir musibete uğramamıştır. Osmanlı payitahtı ve İslâm Hilafeti'nin merkezi bugün ecnebi devletlerin silahlı işgali altına girmiş bulunuyor. Bunu icap ettiren hiçbir hal yoktur. Osmanlı Mebusan Meclisi tecavüze uğradı. Mebus arkadaşlarımızdan Rauf, Vasıf, Faik beyler ve Numan Efendi, Mebusan Meclisi'nden işgal kuvvetleri tarafından zorla alınıp tevkif edildiler. Bu hal Anayasa Hukuku'na ve Devletler Hukuku'na tamamiyle aykırıdır. Kayıtsız şartsız vicdan ve fikir istiklaline malik olmayan bir Mebusan Meclisi'nin serbestçe karar alması mümkün olamayacağından mebusların dokunulmazlığına karşı yapılan bu tecavüzü protesto ediyoruz. Bu protestomuzun bütün cihan teşrii meclislerinin ve bilhassa bütün parlamentoların anası olan Britanya Parlamentosu'na ve bu gibi tarihi vakalara defalarca sahne olmuş olan Fransız ve İtalyan parlamentolarına bildirilmesini temenni ederiz.

Bugün üzerimize aldığımız milli vazifeyi yapmaya ancak bu derecede kudretliyiz. Bu takririmizi milli bir vesika olarak tarihe bırakıyoruz.

Seyfullah Efendi (Isparta): Muhterem arkadaşlarımızdan iki zatın ismi söylenmedi. Cemal Paşa ile Tahsin Bey de tutulmuşlardır.

Reis: Takriri okuyoruz efendim.

“Osmanlı Esas Kanunu'nun (Anayasa'nın) yedinci maddesi mucibince sulha ve ticaret ve toprak verip almak ve Osmanlı tebasının asli hukuk ve şahsiyetine ait bulunan ve devletçe masrafları gerektiren anlaşmaların yapılmasında Osmanlı Meclisi'nin tasdiki şarttır. Umumi harbin memleketimiz için pek ziyadesiyle fena şartlar içinde bitmesi sebebiyle elim bir tarihi vazife yapmaya davet olunan Mebusan Meclisi, son zamanda Hilafet ve Saltanat merkezinde fevkalade haller olması ve meşrutiyetle idare edilen memleketlerde mebuslara sağlanan dokunulmazlık ve muafiyetin, vakaların zorlaması, neticesinde kaldırılmış olması sebebiyle mebusluk vazifesinin icaplarını, memleketin içinde bulunduğu vaziyet ile bağdaştırmak imkânından mahrum kalmıştır. Her şeyden evvel fikir hürriyeti ve vicdan istiklâline bağlı olan bu mukaddes vazifenin emniyetle yapılmasına imkân verecek bir hal ve vaziyetin husule gelmesini bekleyerek umumi toplantıların geri bırakılmasını teklif ederiz.

Lazistan: Osman Nuri, Sinop: Cemal Zeki, Maraş: Tahsin, Sinop: Dr. Rıza Nur, Bolu: Tunalı Hilmi, İçel: Hilmi, Erzincan: Halil, Trabzon: Hüseyin, Gümüşhane: Zeki, İzmit: Ali, İstanbul: Kamil, Erzurum: Hüseyin Avni, Bursa: İlyas, Tokat: Şevki, Karahisarı Şarki: Fazıl.”

(Evet, reye konsun sesleri)

Reis: Takririn içindekilere tamamıyla bilgi edinildi mi?

Reis: Mebusluk vazifesinin yapılmasında emniyet verici bir halin gelmesine kadar müzakerelerimizin geri bırakılmasını teklif ediyorlar. Kabul edenler ellerini kaldırırlar.

Selahattin Bey (İstanbul): İttifakla kabul (İttifakla kabul sesleri).

Reis: Evet efendim, ittifakla müzakerenin geri bırakılması kabul edildi. Celsenin (oturumun) hitamı (bitmesi).

4- Büyük Millet Meclisi

Meclisin Toplanması ve Açılması

Mustafa Kemal, İstanbul'un eninde sonunda işgal edileceğini bildiği için, gerekli hazırlıklarını yapmıştı.¹⁷⁴ 16 Mart 1920'de yayınladığı bildirilerden sonra olayların gelişimini birkaç gün bekledi ve tüm illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına yeni bir bildiri yollayarak "Devlet başkentinin de İtilâf Devletleri'nce resmî olarak işgali; yasama, adalet ve yürütme gücünden meydana gelen ulusal devlet gücünü kırmış ve Millet Meclisi, bu durum karşısında görev yapamayacağını hükümete resmî olarak bildirerek dağılmıştır"¹⁷⁵ dedikten sonra, aşağıdaki hususları belirtmiştir:

1- Ankara'da olağanüstü yetkili bir meclis, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.

2- Bu meclise üye olarak seçilecek kimseler milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine uyacaklardır.

3- Seçimde, sancaklar seçim bölgesi olacaktır.

4- Her sancaktan beş üye seçilecektir.

.....

11- Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlamak üzere bitirilecek, üyeler yola çıkarılacak ve sonuç, üyelerin adlarıyla birlikte hemen bildirilecektir.¹⁷⁶

İstanbul'daki meclis üyelerinden Ankara'ya gelebilenlerin de bu meclise katılmalarının zorunlu görüldüğü, yine bu bildiriyle açıklanıyordu.

Aynı günlerde İstanbul'da sadaret Damat Ferit Paşa'ya teklif edilmişti.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Aslında Mustafa Kemal'in Meclis-i Mebusan'a başkan olmak istemesi de bu sonucu bildiği içindi, bu hususu yaşamı boyunca defalarca yinelemiştir.

¹⁷⁵ *Söylev*, s.288.

¹⁷⁶ *Söylev*, s.289.

¹⁷⁷ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, TTK Yayınları, XVI. seri 12, Ankara, 1970, s.95-96.

İstanbul Meclisi Başkanı hukuk müderrisi Celalettin Arif Bey'in durumu da bu dönemde önem kazanmıştı.¹⁷⁸ Damat Ferit'e sadrazamlığının önerildiği 25 Mart günü Vahdetin'le görüşen Celalettin Arif'e¹⁷⁹ 27 Mart gecesi bir telgraf gönderen Mustafa Kemal, 19 Mart tarihli bildirim katıldığını açıklamasını ve toplantının bir an önce yapılabilmesine yardımcı olmasını istedi.¹⁸⁰ Celalettin Arif ise bildirim okumadığını; ancak Ankara'ya geleceğini ve ayrı bir bildirim kuşkusuz yayınlayacağını bildirdi.

2 Nisan'da Ankara'ya gelen Celalettin Arif hemen çalışmalarına başladı ve saldırıya uğrayan bir meclisin başkanı olarak ulusa bir bildirim yayınladıktan sonra, çeşitli devletlerin parlamentolarına birer protesto gönderildi.¹⁸¹ Bu protestolar yeni kurulan Anadolu Ajansı kanalıyla yurda dağıtıldı.¹⁸² Ancak Celalettin Arif, Ankara'da açılacak olan meclisin İstanbul'un uzantısı olması bakımından kendini açılacak meclisin de doğal başkanı olarak görüyordu. Mustafa Kemal ise bu meclisin İstanbul'un bir uzantısı olacağını kabul etmek, dahası savunmakla birlikte; işlevlerinin ve yetkilerinin ve sorumluluklarının çok değişik olması açısından, dizginleri pek başkasına bırakmamak istiyordu.¹⁸³

Ankara'da "olmak ya da olmamak" savaşımına hazırlanılırken İstanbul Meclisi'nden kaçabilenler de Ankara'da toplanmaya başlıyorlardı.¹⁸⁴ Bu arada da 2 Nisan 1920'de Salih Paşa kabinesi istifa etmiş, Damat Ferit yeni kabineyi 5 Nisan 1920'de açıklamıştı.¹⁸⁵ Yine bu arada tüm yurtseverler gözlerini Ankara'ya çevirmişken, İstanbul basınında bozguncu sesler sürüyordu.¹⁸⁶

¹⁷⁸ Celalettin Arif, Meclis-i Mebusan'ın seçilen reisi Reşat Hikmet Bey'in ölümü üzerine bu göreve seçilmişti.

¹⁷⁹ Bkz. G. Jaeschke, *a.g.e.*, s.95.

¹⁸⁰ Bkz. *Söylev*, s.291.

¹⁸¹ Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978, s.272 vd.

¹⁸² Anadolu Ajansı 6 Nisan 1920'de kuruldu. Amacı Ankara'nın haberleşmesini sağlamaktır. Yunus Nadi, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya yayınlanacak haberleri önce kendisinin görmesini istediğini yazıyor. Yurt dışı haberler de derlenecek ve her gün telgrafhaneye verilecekti. Bkz. Yunus Nadi, *a.g.e.*, s.257 vd.

¹⁸³ Celalettin Arif'in Mustafa Kemal tarafından değerlendirilmesi için bkz. *Söylev*, s.292 vd.

¹⁸⁴ Bu konuda Üsküdar Jandarma Komutanı Remzi Bey'in kurduğu düzenin önemini belirtmek gerek. Bkz. Y. Nadi, *a.g.e.*, s.193 vd.

¹⁸⁵ Urkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s.110-111.

¹⁸⁶ Örneğin 2 Nisan 1920 tarihli *Alemdar*'da Refik Halit, "Isırgan Otu" başlıklı başyazısında; "... Harekât-ı Milliye ve memleketi istila eden İttihatçı faaliyeti işte bana bu otu hatırlatıyor. Şimdiye kadar onu daima nazik bir elle tutup koparmaya kalktık, hem ellerimizi dağıldı hem de daha kuvvetle fişkirip her tarafı kapladı. Şimdi görüyoruz ki, vaziyetin tamamen buna müsait olmasına rağmen, yine Harekât-ı Milliye'yi büsbütün yok etmek mümkün olmayacak. Neden? Zira benim sezdiğime göre İttihat ve Terakki son oyununu da oynadı." yazıyordu. Bkz. İhsan Ilgar, *Mü-*

Damat Ferit'in kabinesini açıklamasından sonra bir bildiri yayınlayan Mustafa Kemal "düşman süngülerine dayanan Damat Ferit Kabinesi'ni tanımadıklarını" açıklıyordu.¹⁸⁷

Ancak İstanbul'daki işbirlikçiler "hıyanet çizgisini" de aşmışlardı. 10 Nisan'da İngilizler'in önermeleri ve özendirmeleri üzerine Şeyhülislâm Dürri-zade Abdullah Efendi'nin, ulusal kuvvetleri "kâfir" ilan eden fetvası yazıldı ve 11 Nisan'da yayınlandı.¹⁸⁸ Bu fetvanın kopyaları 19 Nisan'da müttefik uçakları tarafından Anadolu'daki yerleşim merkezlerine de atılacaktır.

Yine 11 Nisan'da "Kuva-yı Milliye'ye" karşı gördüğü hizmetler ödüllendirilen Ahmet Anzavur'a "paşa"lık verildi ve ayrıca Balıkesir Mutasarrıflığı'na atandı.¹⁸⁹

11 Nisan günü Vahdettin'in yaptığı bir diğer iş de, Ankara'yı engellemek için, dört ay içinde seçimleri yenilemek üzere Meclis-i Mebusan'ı kapatmak oldu. Oysa meclis kendi kendini çoktan kapatmış, oturumlarını "talik" etmişti.

Ankara'daki hazırlıklar ilerlerken 13 Nisan'da Düzce ve Bolu'da ayaklanmalar çıktı.¹⁹⁰ Bu ayaklanmalar Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra da sürecektir.

18 Nisan'da Hilafet Ordusu adında bir ordu kurularak başına Süleyman Şefik Paşa getirildi. Kuva-yı Milliye'ye karşı Kuva-yı İnzibatiye adı da verilen bu ordunun amacı, ayaklananlara destek olmak ve Ankara meclisini doğmadan boğmaktı. Ancak İzmit Körfezi'nde yatan Yavuz zırhlısını kendine karargâh edinen Süleyman Şefik kadrolarının tamamlanmasını beklerken, Ankara'da Meclis'in hazırlıkları ilerliyordu.¹⁹¹

Bu arada Mustafa Kemal, İstanbul'a kendi silahlarıyla karşılık vermek amacıyla başta, sonradan Diyanet İşleri Başkanı olacak olan değerli din bilgini ve Ankara Müftüsü Börekçi Rıfat Efendi olmak üzere Anadolu'daki yüz elli üç müftünün imzaladığı bir karşı fetvayı yayınlattı ve yurdun en uzak köşelerine kadar dağıtılmasını sağladı.¹⁹² Bu fetva ile hem Anadolu

tarekede Yerli ve Yabancı Basın, Kervan Yayınları, 1979, s.62-63.

¹⁸⁷ Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, s.97 (İrade-i Milliye'den).

¹⁸⁸ Bu fetvanın metni için bkz. K. Karabekir, *a.g.e.*, s.597-598.

¹⁸⁹ M. Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.141 (Goloğlu ve Jaeschke'nin tarihleri arasında iki günlük bir fark var).

¹⁹⁰ Biz bu ayaklanmaları bağımsız bir bölüm olarak ele alacağız.

¹⁹¹ Ordu subaylarından "süvari mirlivası" Suphi Bey'in bu işi Ankara yararına kullanmak için kabul ettiği söylenir. Kendisi de daha sonra Ankara'ya katılır. Bkz. Mazhar Müfit Kansu, *Atatürk'le Beraber, II*, TTK Yayınları, XVI. seri, sayı 6, Ankara, 1968, s.576.

¹⁹² Bu fetvanın da metni için bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınları, 1973, s.599.

hareketi meşrulaştırılıyor, hem de işgal kuvvetlerinin aldatması ile yayınlanan gerçek dışı fetvaların bağlayıcı olmayacağı savunuluyordu. Bu fetva, endişelerin ortadan kalkması ve ulusun direncinin artması konusunda çok etkili olmuştur.

Gerçekten ulusun her zamandan çok birliğe gereksinme duyduğu dönemde Damat Ferit hükümeti bölücülük konusunda elinden gelen her şeyi yapmıştır. Unutmamak gerekir ki, Hilafet Ordusu'nun kurulduğu gün Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini tartışmak için San Remo Konferansı toplanıyordu (18 Nisan) ve o günlerde Ankara hem meclisin toplanmasına çabılıyor, hem de yurdun dört bir yanında başlayan ayaklanmaları bastırmaya uğraşıyordu. Aynı günlerde Güney'deki halk, Fransızlar'la gırtlak-gırtlığa idi. Doğu'da ne gibi gelişmeler olacağı bilinmiyordu.

Sonunda 21 Nisan'da yayınlanan bir bildiri ile Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan Cuma günü açılacağı bildirildi. Bu açılışın görkemli törenini ve ilk toplantıyı anlatmadan önce Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisi ve meşru bir yönetim konusundaki düşüncelerini bir kez daha vurgulamak doğru olacaktır.

Mustafa Kemal'in bazı davranışlarını yüzeysel bir biçimde değerlendirerek, o'nu "diktatör" olarak ilan eden pek çok kişi vardır. Dahası nesnel bir gözün ilk algılayacağı görüntü de bu aldatıcı görüntüdür. Oysa ki dünya tarihinde gördüğümüz önderlerden hiçbiri meşruluğa ve ulusal isteme (irade), Mustafa Kemal'in ölçüsünde özen ve duyarlık gösterememişlerdir.

Mustafa Kemal Anadolu'ya çıkarken meşru iktidar olan padişahın kendine vermiş olduğu geniş yetkilerle geliyordu. Ordudan ayrıldığı günü izleyen günlerde ise ulusal istemin ortaya çıkardığı Kongreler'in oluşturduğu yetkili bir kurulun yani Heyet-i Temsiliye'nin başkanı olarak çalışmalarını sürdürüyordu. Ankara'ya geldiği ve İngiliz askerlerinin de "selam durduğu" resmî törenle karşılandığında, Heyet-i Temsiliye'nin başkanlığının yanısıra Erzurum milletvekilliği sıfatını da taşıyordu.

Ankara Meclisi'nin açılışından önceki günlerde, bu meclisin niteliği konusundaki tartışmalarda da Mustafa Kemal'in bu konulardaki duyarlılığını gözlemek mümkündür. Daha sonraları Büyük Millet Meclisi'ndeki tartışmalarda İkinci Grub'a yakın görünecek olan, Meclis-i Mebusan eski başkanı Anayasa hocası Celalettin Arif, yeni mecliste; yasama ve yürütmeyi birbirinden ayırarak örgütlenmeyi, yani "kuvvetler ayrımını" savunurken, Mustafa Kemal buna karşı çıkıyor ve "Tüm kudret halkındır, yasama ya da yürütme diye birbirinden ayrılmaz" diyordu. Sonunda tüm güç meclise verildi. Hem

yasama ve hem de yürütme gücü. Yürütmenin tüm üyeleri tek tek meclis tarafından seçilecekler ve yine meclise karşı tek tek sorumlu olacaklardı.¹⁹³

Mustafa Kemal'in iktidarının ve gücünün tek kaynağı ulusuydu. Dünya üzerinde ulusun özgür istemiyle seçip oluşturacağı bir meclisin açılmasına çabalayan bir başka “diktatör” örneği gösterilebilir mi? Ankara’da meclisin açılması uzayınca, meclisin ne zaman açılacağını soran ve “her kerametın meclisten beklenemeyeceğini” ileri süren Yunus Nadi’ye Mustafa Kemal’in verdiği yanıt çok anlamlı ve Mustafa Kemal’i tanıyabilmek için çok önemlidir.

“Ben bilakis her kerameti meclisten bekleyenlerdenim. Nadi Bey, bir devreye yetiştik onda her iş meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet, ancak milli kararlara istinat etmekle, milletin temayülüti umumiyesine tercüman olmakla elde edilir. Milletimiz çok büyüktür, hiç korkmayalım... Onun için işte ben şimdi bu yoldayım, onun çok sağlam bir yol olduğuna kani olarak...”¹⁹⁴

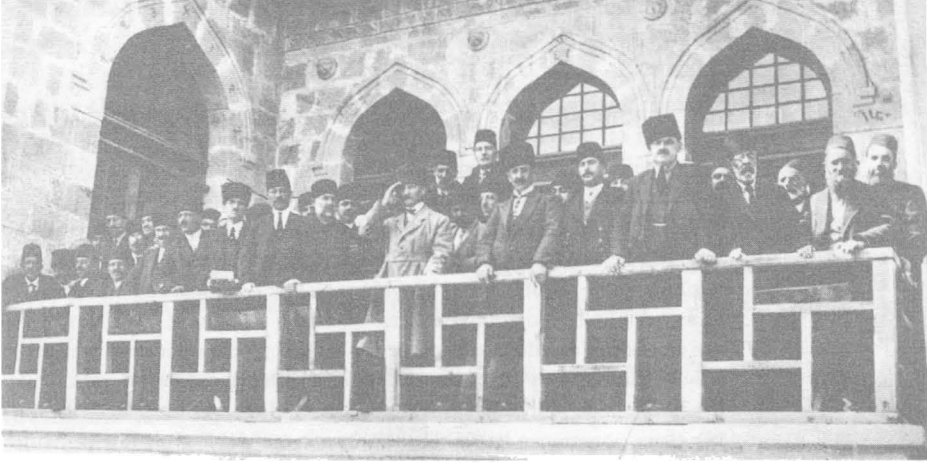
Bu sözleri söyleyen Mustafa Kemal salt kuramsal bir doğruluk ya da duygusal bir yaklaşım içinde değildir. Kendisine önemli olan şeyin ordu olduğu, eğer güçlü bir ordu olmazsa meclis konusundaki bu kuramlarının bir değeri olamayacağını söyleyen Yunus Nadi’ye verdiği yanıt Mustafa Kemal’in gelecekteki eylem ve davranışlarını da açıklayabilmektedir.

“Bence meclis nazariye değil, hakikattir ve hakikatlerin en büyüğüdür. Evvela meclis, sonra ordu, Nadi Bey. Orduyu yapacak olan millet ve ona niyabeten (onun adına) meclistir. Çünkü ordu demek yüzbinlerce insan, milyonlarca ve milyonlarca servet ve sâman demektir. Buna iki üç şahıs karar veremez. Bunu ancak milletin karar ve kabulü meydana çıkarabilir ve bir kere bu hale geldikten sonra milletin hayat ve mevcudiyetine zıt olan mezalim ve tazyikatın kâffesini bertaraf etmeye muktedir olmak selahiyetini yalnız nazariye olarak değil, fiilen kazanmış oluruz.”

Burada değinmek istediğimiz bir konu daha var. Kimi çevrelerde Vahdettin’in Mustafa Kemal’i bilerek Anadolu’ya gönderdiği ve Mustafa Kemal’in bu güveni savaş sonrasında kötüye kullandığı söylenir. İleride bu konuya dönmek üzere şimdiden şunu belirtelim ki; Mustafa Kemal’i olağanüstü yetkilerle Anadolu’ya gönderen Vahdettin’in niyetini kimse bilemez. Bu niyet yurdun kurtarılması olabileceği gibi, tahtının kurtarılması da olabilirdi.

¹⁹³ Halide Edip Adivar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Çan Yayınları, İstanbul, 1962, bkz. 129 vd.

¹⁹⁴ Yunus Nadi, *a.g.e.*, s.262-263.

23 Nisan 1920 Cuma sabahı Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da açıldı. Mustafa Kemal Meclis'in balkonundan geçit töreninde bulunan askerî birlikleri selamlıyor.

Ancak unutulmaması gereken Vahdettin'in Mustafa Kemal'i geri çağırması ve ordudan ayrılmaya zorunlu kılmasıdır. Mustafa Kemal'in "askerî itibarı" bile milletvekili seçildikten sonra geri verilmiştir. Dahası Mustafa Kemal'i idama mahkûm eden Nemrut Mustafa Mahkemesi de onu, Vahdettin adına yargılıyordu.

Mustafa Kemal, Samsun'a çıkarken elindeki güç padişah fermanından kaynaklanıyordu. Ankara'ya gelirken elindeki gücün kaynağı ise Türk ulu-suydu. İktidarını ulusal isteme dayandıran bir önder diktatör olarak adlandırılmayacağı gibi, bu meşru iktidarı, iktidarının kaynağı Tanrısal olan bir padişaha devretmeyeceği açıktır.

23 Nisan 1920 Cuma günü Büyük Millet Meclisi'nin açılış töreni, önce Hacı Bayram Camii'nde kılınan Cuma namazı ile başladı. Bir hocanın yaptığı vaaz ve konuşmanın dinlenmesinden sonra dua edildi ve meclise gidildi.¹⁹⁵ Tüm Ankara sokaklara dökülmüştü, kentte tam bir bayram havası esiyordu.¹⁹⁶ Millet Meclisi binasının küçük salonunun sıraları olmadığından, milletvekillerinin oturması için Ankara Lisesi ve Öğretmen Okulu'ndan sıralar getirtilmişti.¹⁹⁷

¹⁹⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi (50. Yıldönümü)*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyet'in 50. Yıl Yayınları, İstanbul, 1976, s.17.

¹⁹⁶ Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978, s.313 vd.

¹⁹⁷ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Millî Mücadele Anıları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1971, s.63-74.

En yaşlı milletvekili olarak, Sinop milletvekili Şerif Bey açış konuşmasını yaptı:

“Burada bulunan saygıdeğer insanlar: İstanbul’un geçici kaydıyla yabancı kuvvetler tarafından işgal olunduğu, bütün temelleriyle halifelik makamının ve hükümet merkezinin bağımsızlığının (istiklalinin) yok edildiği hepimizce bilinmektedir. Bu duruma baş eğmek, ulusumuzun bize sunulan yabancı tutsaklığını kabul etmesi demektir. Ancak tam bağımsızlık (istiklal-i tam) ile yaşamak için kesin olarak kararlı bulunan ve ezelden beri özgür ve başına buyruk yaşamış olan ulusumuz tutsaklık durumunu son derece sertlik ve kesinlikle reddetmiş ve hemen vekillerini toplamaya başlayarak yüksek meclisini meydana getirmiştir. Bu yüksek meclisin en yaşlı üyesi niteliğiyle ve Tanrı’nın yardımıyla ulusumuzun iç ve dış tam bağımsızlık (istiklal-i tam) içinde alinyasının sorumluluğunu doğrudan doğruya yüklenip kendisini yönetmeye başladığını bütün cihana duyurarak Büyük Millet Meclisi’ni açıyorum...”¹⁹⁸

Daha sonra ilk sözü alan Mustafa Kemal gerekli komisyonların kurulmasını ve geçici başkan Şeref Bey’e geçici iki yardımcı verilmesini önerdi. Bu önerilerin kabulü ile Tutanakları İnceleme Komisyonları oluşturuldu. Şeref Bey’e yardım etmek üzere Bursa milletvekili Muhiddin Baha (Pars) ve Kütahya milletvekili Cevdet Bey seçildiler.¹⁹⁹

Büyük Millet Meclisi 24 Nisan 1920’de ikinci toplantısını yaptı. Bu toplantının açık oturumlarının yanı sıra bir de gizli oturumu olmuştur.

Açık oturumlarda önce Mustafa Kemal söz alarak Ankara Meclisi’nin savunması gereken ilkeleri açıkladı ve daha sonra Kırşehir milletvekili Müfit Hoca’nın önerisiyle bu ilkeler meclisçe tartışmadan onaylandı.²⁰⁰

Buna göre,

1- Memleketi batmaktan kurtarmak için, bütün ulusal güçleri birleştirmek gereklidir.

2- Bunun için, meşru bir hükümet (İcra Heyeti) kurulmalıdır.

3- Milletvekillerinin, milletçe seçilme biçimi, ulusun meşru bir heyet kurulmasını istemesinin en kesin delilidir.

4- Yeni kurulacak hükümet, memleketin bugünkü bunalımlı durumunun gereklerine uygun olmalıdır.

5- Büyük Millet Meclisi, milli iradenin biricik belirlenme yeridir. Meclis, ulusu temsil eder; bunun için “Meclis’in üstünde hiçbir güç yoktur.”

¹⁹⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s.60-61.

¹⁹⁹ Yunus Nadi, *a.g.e.*, s.316.

²⁰⁰ *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi*, bkz. s.23-24 (dili biraz değiştirdik).

6- Bu durumda, ülkeyi yönetecek yasaları yapmak da, bu yasaları uygulamak da Büyük Millet Meclisi'nin hakkı ve görevidir.

7- Büyük Millet Meclisi olağanüstü yetkilerle toplanmıştır. Bundan ötürü o, sorumsuz bir “Meclis-i Mebusan” değildir. Meclis hem “yasama” hem de “yürütme” organıdır.

8- Ancak milletvekillerinin hepsi “Yürütme”nin ayrıntılarıyla uğraşamayacakları için, kendi aralarından seçecekleri üyelerle bir “Yürütme Kurulu” (İcra Heyeti Hükümet) kuracaklardır. Ülkeyi bu kurul yönetecektir.

9- Büyük Millet Meclisi'nin başkanı, bu Yürütme Kurulu'nun da başkanıdır.

10- Yürütme Kurulu ve onun başkanı, Büyük Millet Meclisi'ne karşı sorumludur.

Kolayca görülebileceği üzere bu ilkeler, yeni oluşmakta olan Türk devletin ilk anayasası olarak değerlendirilebilir.

Büyük Millet Meclisi 24 Nisan toplantısında ilk yasaını da çıkardı. Bu yasa, “Ağnam Vergisi” yasaıydı. Önerilmesi, komisyona havalesi ve komisyon raporunun hazırlanmasının İstanbul'da yapıldığı bu yasanın TBMM'nin ilk yasaı olması²⁰¹ Ankara ve İstanbul arasındaki süreklilik ve organik bağı göstermesi bakımından ilginçtir.

Aynı gün yapılan gizli oturumda söz alan Mustafa Kemal, açık oturumdakinden daha ayrıntılı bir biçimde cephelerin ve orduların durumunu anlattı ve sözlerini şöyle bağladı:

“Millete istiklâl temin edileceği güne kadar bir fert olarak bütün mevcudiyetimle çalışmaya mukaddesatım namına söz vermişimdir. Bu sözü burada tekrar etmekle kesb-i şeref eylerim.”²⁰²

Yine aynı gün Mustafa Kemal Meclis Başkanlığı'na seçildi. Celalettin Arif Bey, 2. başkan oldu.

29 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi ikinci yasaını çıkaraçaktır. Bu iki sayılı Hıyanet-i Vataniye yasaına göre Büyük Millet Meclisi'nin hedefi; “makam-ı mualla-yı hilafet ve saltanatı ve memalik-i mahrusa-i şahane-yi yeddi ecanibden tahlis” idi.²⁰³

²⁰¹ G. Jaeschke, *a.g.e.*, s.100.

²⁰² Bu gizli oturumların zabıtları önemli bir hizmet olarak Sadi Borak tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Sadi Borak, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s.34-35.

²⁰³ Gotthard Jaeschke, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu Atatürk*, VI. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler), TTK Yayınları, IX. seri, no.6, Ankara, 1967, s.555.

Büyük Millet Meclisi'nin ilk Yürütme Kurulu (kabinesi de denilebilir) 3 Mayıs 1920'de seçildi.²⁰⁴

Umur-u Şeriye Başkanlığı'na Karacabey Müftüsü Mustafa Fehmi Efendi, Dahiliye Bakanlığı'na Cami Bey, Adliye Başkanlığı'na Celalettin Arif Bey, Bayındırlık Bakanlığı'na İsmail Fazıl Paşa, Dışişleri Bakanlığı'na Bekir Sami Bey, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na Dr. Adnan Bey, İktisat Bakanlığı'na Yusuf Kemal Bey, Milli Savunma Bakanlığı'na Fevzi Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'na İsmet Bey, Maliye Bakanlığı'na Hakkı Bekir Bey, Milli Eğitim Bakanlığı'na Dr. Rıza Nur getirildiler.

Bu ilk hükümetin 9 Mayıs 1920'de açıklanan programı, Fethi Bey'in 5 Eylül 1923'te açıklayacağı kendi hükümetinin programına kadar geçerli kalmıştır. Bu dönem tüm Kurtuluş Savaşı dönemini kapsamı açısından ilginçtir. Görüleceği gibi Ankara bir yandan yurdu işgalden kurtarmaya çalışırken, bir yandan da ülkenin geleceği ve etkin bir devlet konusunda kararlar alma ve uygulamaya çabalamaktadır.

Bu ilk hükümet programından bazı noktaları özetleyerek vermek istiyoruz.²⁰⁵

“... Dış politikamızda amacımız, başkentimizi esirlik ve baskı altında bulunduran devletleri, İstanbul Meclisi'nce saptanan Milli Misak çerçevesinde bağımsızlığımıza saygılı kılmaktır...”

... Maliye politikamızdaki amacımız, ülke ekonomisini halkın refah ve mutluluğu doğrultusunda, düşman etki ve saldırılarına karşı dirençli kılmaktır. Dostluğunu kanıtlamış devletlerin ekonomik yardımlarını, ulusal çıkarlarla bağdaşması koşuluyla kabule hazırız.

... Bayındırlık konusunda, memleketin içinde bulunduğu koşullarda yeni atılımlara girişilemeyeceği doğaldır. Ancak mevcut yolların aksayan yanlarının düzeltilmesi için her türlü önlem alınacaktır...

... Eldeki olanaklar ölçüsünde sağlık hizmetlerine özen gösterilecek ve sağlık malzemesinin, ilerde herhangi bir zorluğa yol açmaması için şimdiden ithaline çalışılacaktır...

... Eğitim işlerinde amacımız, çocuklarımıza verilecek her türlü terbiye-yi dinsel ve ulusal bir duruma sokmaktır... Ders programlarını bünyemize uygun bir şekilde yeniden düzenlemek, tarihsel gelenek ve sosyal yapımıza uygun ders kitapları oluşturmak, halk dilinden yararlanarak dilimizin sözlüğünü yapmak, ulusal eserlerimizi korumak, doğu ve batının bilimsel çabışmalarını dilimize çevirtmek temel amaçlar arasındadır.

... Adalet işleri süratle düzeltilmeli ve hızlandırılmalıdır.”

²⁰⁴ *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi*, s.28-29.

²⁰⁵ İsmail Arar, *Hükümet Programları (1920-1965)*, Burçak Yayınevi, Belgeler ve Araştırmalar Dizisi, s.9-13 (Bu özetlemeyi yaparken dilini de sadeleştirdik).

Meclisin Bünyesi, Ruhu ve İçindeki Gruplar

Devrim yapan meclislerin kendine özgü bir havası vardır. Ortak bir amaç ya da ortak bir düşmana karşı birleşen pek çok kişi, temelde uzlaşmaz çelişkiler içinde olabilirler. Çetin koşullar bireyleri sertleştirir, sinirlendirir. Ödün vermek, uzaklaşmak; “ihamet çizgisinde” olmakla eş tutulabilir. Var, ya da yok olma savaşımındaki bir ulusun temsilcilerinden, kendi görüşleri dışındaki doğrultulara hoşgörülü olmaları beklenemez. Tartışmalar kırıncı ve korkutucu olur. Çoğu kez canını adanmış kişilerdir bunlar.

Ortak amaç ya da düşmana karşı bu uzlaşmaz çelişkiler bir anarşiye de yol açabilirler. Bunu engelleyebilecek tek şey de bir önderin toparlayıcılığı ve tartışma dışı tutulan güç ve otoritesidir. Bu durumda o önderin kişiliği ve etkinliği belirleyici olacaktır. Tüm bunlar Büyük Millet Meclisi’nde de yaşanmıştır.

Çoğu İstanbul tarafından ölüme mahkûm edilmiş milletvekillerine Ankara Öğretmen Okulu’nda yatakhaneler kurulmuştu. Bazı milletvekilleri yatağını yere sererek uyuyordu.²⁰⁶ Milletvekillerinden Cevdet İzrap Bey’in öncülüğü ile bir tabldot oluşturulmuş ve yetmiş kuruş karşılığında üç kap yemek verilmeye başlanmıştı. Milletvekillerinin aylığı ise, önceleri seksen lira iken sonradan yüz liraya yükseltilmişti.

Meclis salonunda herkese oturacak yer yoktu. Sıralarda üçer dörder kişinin oturmasına karşın, çoğunluk yine ayakta kalırdı. Kürsüde konuşan milletvekili elini uzatsa dinleyenlere dokunabilirdi.

Ankara’da elektrik olmadığı için, salonun ortasına bir kahveden alınan büyük bir gaz lambası asılmıştı. İşte Türkiye Büyük Millet Meclisi sabahlara kadar süren oturumlarını, bu tek lambanın ışığında yapmıştı.

Komisyonları alacak oda olmadığı için, komisyonlar bina dışında ne-reyi bulurlarsa orada toplanırlardı. Herkes kendi ölçüsünde sonsuz bir özveri içinde idi. Ancak başkalarına karşı hoşgörü kimsede yoktu.

Meclisin üye sayısının belirlenmesi ve çoğunluk sorunu, ülke koşulları düşünüldüğünde üzerinde durulmayan bir konu olmuştur. Aslında her livadan beş milletvekili seçileceğine göre 66 livadan 330 milletvekilinin seçilmesi gerekmekte idi. Bu durumda da “açılış nisabı” 166 olmalıydı.²⁰⁷ Ancak kimi livalarda seçim yapılamadığı gibi, kimi seçilenler de Ankara’ya gelememişlerdi. Sonunda bu toplam Goloğlu tarafından 390 olarak saptanmaktadır ki; biz de buna katılıyoruz. Bu 390 kişinin 294’ü seçimle gelmiş, daha sonra Elviye-

²⁰⁶ Mazhar Müfit Kansu, *Atatürk’le Beraber*, II cilt, s.570 vd., ayrıca Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Milî Mücadele Anıları*, Varlık Yayınları, s.63 vd.

²⁰⁷ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.159.

i Selase'den 12 temsilci gönderilmesiyle bu sayı 306'ya yükselmiştir. İstanbul Meclisi'nden katılan 70 kişi ve İngilizler'in tutukladıkları yine İstanbul üyesi 14 kişinin de katılmasıyla bu sayı 390 olmuştur.

23 Nisan 1920'de yapılan ilk toplantıda 115 milletvekili hazır bulunmuştu. Bu milletvekillerinden ellisi kalpaklı, kırk biri fesli ve yirmi biri de sarıklı idi.²⁰⁸

Gerçekten Büyük Millet Meclisi'nde farklı gruplar daha açılıştan itibaren varolmuştur. Ancak bu grupların kemikleşmesi ve sertleşmesi zaman içinde gerçekleşecektir. Belirli konularda mecliste olan çeşitli ağır çatışmaları bir sonraki bölümde ele almak üzere, şimdi meclis içinde gruplara kısaca değinmek istiyoruz.

Mustafa Kemal'in de belirttiği üzere, özellikle 20 Ocak 1921'de Anayasa'nın kabulünden sonra bu bölünme artmıştır.²⁰⁹

Aslında meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak amacıyla daha Anayasa'nın kabulünden önce de bir takım gruplar oluşmuştu. Bunlar arasında belli başlıları;

- Tesanüd (dayanışma) Grubu,
- İstiklal (bağımsızlık) Grubu,
- Müdafaa-i Hukuk Zümresi,
- Halk Zümresi,
- Islahat Grubu,

idi. Bunların dışında adsız olarak, özel amaçlı kimi küçük örgütlerin de çalıştıkları anlaşıyordu.

Bu grupların kendi aralarında yaptıkları birleşme çabaları sonuç veremeyince Mustafa Kemal işe el koymak zorunda kaldı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup oluşturmaya karar verdi. Hazırladığı programın başına koyduğu ana madde ile bu grubun iki amacını belirledi. Bunların birincisine göre grup Ulusal And (Milli Misak) ilkelerine bağlı kalarak yurdun bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayıcı bir barışı elde etmek için, ulusun bütün maddesel ve tinsel gücünü gereken ereklere yöneltip kullanacak ve yurdun resmî, özel bütün örgütlerini ve kuruluşlarını bu ana amaca yararlı kılmaya çalışacaktır.

İkinci amaç ise şuydu: Grup devletin ve ulusun örgütlerini Anayasa'ya uygun olarak şimdiden yavaş yavaş saptamaya ve hazırlamaya çalışacaktır.²¹⁰

²⁰⁸ Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s.570.

²⁰⁹ *Söylev*, cilt II, TDK Yayınları, 220/2, Ankara, 1964, s.41 vd.

²¹⁰ *Söylev*, s.412.

Daha sonra 10 Mayıs 1921’de Mustafa Kemal’e yakın milletvekilleri-
nin yaptıkları bir toplantıyla grup tüzüğü kabul edildi ve daha sonra Cumhu-
riyet Halk Partisi adını alacak olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Grubu tarih sahnesine çıktı. Meclis içinde buna katılmayan milletvekilleri
İkinci Grub’u oluşturdular.²¹¹

Büyük Millet Meclisi’nden Birkaç Görüntü

Birinci Büyük Millet Meclisi isimli, isimsiz tüm kahramanlarıyla ve bu kahra-
manların sonu ne olursa olsun; tarihe devrettiğimiz bir yiğitlik, özveri ve onur
sayfasıdır. Bu meclisin görüşmelerinin zabıtlarının sağlanabilmesine karşın,
günümüzde genç kuşağın bunları okuyup yararlanabilmesi pek mümkün de-
ğildir. Yazıktır ki; bu konuda yayınlanmış birkaç çok değerli eser de tüken-
miş ve yeni baskılarını yapamamıştır.

Bu koşullar altında, Birinci Meclis zabıtlarından bazılarını belirtmeyi
kaçınılmaz gördük. Böylece bu mecliste esen destansı havadan somut bazı ka-
nıtlar getirmiş olacağız.

Önce de belirttiğimiz gibi, mecliste çok kırıncı ve ağır tartışmalar olmuş-
tur. Biz bunlar arasında sadece “hükümetin oluşması sorunu”, “1921 Anaya-
sası” ile ilgili tartışmalardan bazı kesitler ve bunun dışında, kimi önemli gün-
lerde mecliste yapılan konuşmalardan kısa örnekler vereceğiz.

Hükümet üyelerinin tek tek meclise seçilmeleri ve yine tek tek meclise
karşı sorumlu olmaları konusundaki tartışmalardan birkaç örnek verelim:²¹²

Refik Şevket Bey (Saruhan): ... Bizler, birbirine bağlı ve sonsuz kötülükle-
rin doğurduğu faciaların son aktörleriyiz. Öyle aktörler ki herhalde mille-
tin azim ve dayanmasından, kuvvet ve imanından meydana geldik. Bu az-
mimizle ümit ve temenni ediyorum ki iyilik, refah ve kurtuluş bizde ola-
caktır.

*Hamdullah Suphi Bey (Antalya): ... Gayet büyük ve ezici ekseriyetle ka-
bul edilmiş, seçilmiş bir reisimiz vardır. Eğer biz onunla çalışacak adamları
da kendimiz seçeceğiz dersek nasıl olur?.. Mizaç bakımından, fikirlerde bir-
lik bakımından daha başarılı çalışabilmek için bu hakkı reise vermeliyiz.*

²¹¹ Samet Ağaoğlu, Meclis'teki grupları biraz farklı sıralıyor. Ona göre Meclis'teki gruplar: 1) Tesa-
nüdçüler, 2) Komünistler, 3) Milliyetçiler. Daha sonra “milliyetçiler”i de kendi içinde üçe ayırıyor:
a) Liberaller, b) Muhafazakârlar, c) İslahatçılar. Libarelleri “sol” olarak niteleyen Ağaoğlu, “libe-
ralizmden devlet sosyalizmine kadar uzanan bu geniş yelpaze” içindeki kişileri, Birinci Grup adı
altında toparlıyor. İkinci Grup ise Muhafazakâr ve İslahatçılardan oluşuyordu. Bkz. Samet Ağ-
aoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu* (I. Türkiye Büyük Millet Meclisi), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1966,
s.50-52.

²¹² Samet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.65-68.

Muhittin Baha Bey (Bursa): Meclisin şahsen, ferden umumi heyetimiz geleceğin herhangi bir gününde, Allah lüzumunu göstermesin, ferden iplere çekilecek vaziyetteyiz. Mesuliyette şiddetle beraberiz.

Abdülkadir Kemali Bey (Kastamonu): ... Burada şahsen, ferden umumi heyetimiz geleceğin herhangi bir gününde, Allah lüzumunu göstermesin, ferden iplere çekilecek vaziyetteyiz. Mesuliyette şiddetle beraberiz.

13 Eylül 1920’de Büyük Millet Meclisi’ne sunulan ve 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Anayasa’nın “halk egemenliği” temeline dayanması, kimi gözlerde Bolşeviklik olarak nitelendiriliyordu. Ayrıca bu taslaktaki “Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti hayat ve istiklâlini kurtarmayı tek gaye bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtararak, idari hakimiyetinin sahibi kılmakla gayesine ulaşacağına inanmaktadır” şeklinde düzenlenen 2. maddesi de endişe ile karşılanılmaktaydı:

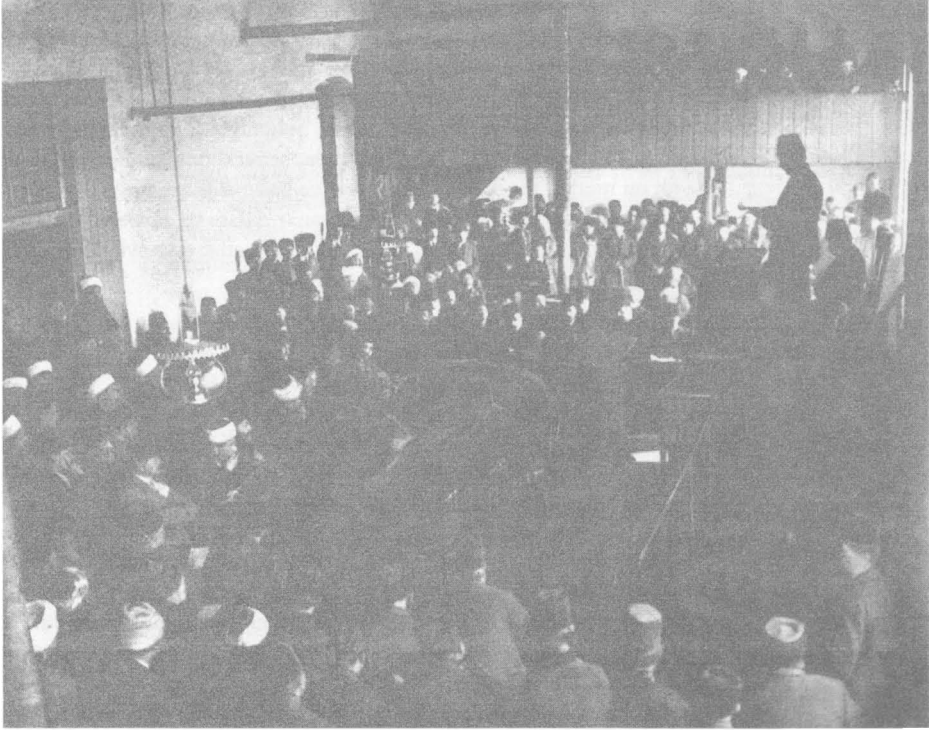
Ali Şükrü Bey (Trabzon): ... Bu program halkın ruhunu tetkik bakımından eksiktir. Bir kere efendiler, on üç yıl evveline bakacak olursak görülür ki; o vakitki inkılaplar, yahut inkılapları yapanların zihinlerinde amil olan fikirler sırf Garp fikirleri idi.

O inkılap kahramanlarını, o inkılapçıları hatalı göstermek istemiyorum. Bundan evvel daha büyük inkılap yapmak istemişlerdi: Tanzimatçılar! Bunların fikirleri de yine Garp fikirleri ile dolu idi. Bunlar sırf Garp’a bakıyorlar, memleketi arkaya atıyorlar, Garb’ı taklit ediyorlardı. İşte o görüşe göre hareket ettikleri içindir ki, halkın ruhunda yer edemediler; bundan dolayı halkı yeniliğe götüremediler.

(Yenilikleri) eski yaptığımız gibi yine taklit ederek Ruslar’ın yaptığına, yahut Almanlar’ın yaptığına bakarak, onları taklit edici bir şekilde yapacak olursak memleketi ikinci bir ayrılık sokacağız. Bu itibarla eğer memleketimizin idaresinde yenilik yapılmak isteniyorsa, erbabı toplansın, halkın zaten alışmış olduğu, hiç olmazsa ruhu ile bağlı bulunduğu bir esas halka telkin edilsin ve bu esas dahilinde yenilikler yapılsın ki karşılık görmesin.

Bu savlara karşı hükümet adına zamanın İçişleri Bakanı Refet Bey şu savunuyu yapıyordu:

... Bundan doğrudan doğruya zannolduğu gibi Bolşeviklik cereyanı, kapitalizm cereyanı, emperyalizm cereyanı, komünistler cereyanı, radikaller cereyanı, hülâsa hiçbir cereyan yoktur. Orta yerde doğrudan doğruya milletin göbeğinden çıkan bir cereyan vardır. Bu cereyanı bulduğumuzu zannediyorum ve o zan ve kanaat ile buraya çıkıyoruz. Hiç başka bir fikir ve niyetimiz yoktur...²¹³

Meclisin açılışında Anadolu'nun her yanında törenler yapıldı, kurbanlar kesildi. Ankara'da yayınlanan *Hakimiyet-i Milliye*'nin yanısıra Anadolu'daki gazeteler de tarihi olayı sevinçle verirken, İstanbul basını ise Mustafa Kemal'in padişah tarafından Divan-ı Harb'e verildiğini duyurdu. Mustafa Kemal ise açılışın ikinci günü yaptığı konuşmada yapılanları anlatarak, bu meclisin milli iradeye dayalı tek güç olduğunu belirtiyordu.

Cephelerdeki durumu güçlendirmek ve asker kaçaklığını engellemek amacıyla 18 Ağustos 1920 tarihinde Menteşe milletvekili Tefvik Rüştü ve Saruhan milletvekili Mustafa Necati son derece ağır maddeleri kapsayan Tenkil ve Tedhiş Kanunu tasarısını meclise sundular. Bu tasarının maddeleri arasında “seferberlik emrine uymayanların mallarının alınacağı, evlerinin yakılacağı, ailesinin sürüleceği ve inat edenlerin yakalanınca idam olunacağı” belirtiliyor, ayrıca bu hükmün kapsamı içine “birliğinden kaçanlar, köylerindeki kaçakları yakalayarak hükümete teslim etmeyen köy ihtiyar heyetleri ve kaçakları saklayanlar ya da kolaylık gösterenler de” alınıyordu.

Tasarının maddeleri komisyonda biraz yumuşatıldıktan sonra tartışmaya açıldı:

Hamdullah Suphi Bey (Antalya): Arkadaşlar bazen küçük bir sis gözümün önünde koskoca bir ufkun görünmemesine müessir olur. Bugün elim bir vaziyette bulunduğumuz için hükümetin görüşlerini bazı değişikliklere uygun bulan komisyon bize, manası bakımından titreye titreye düşünmemiz lazım gelen fevkalade müthiş bir teklifte bulunuyor... Arkadaşlar, yalnız korku ile hükümet etmek, yalnız korku ile memleketimizi müdafaa etmek istedik mi mutlak bir çöküntüye uğrarız ve başımızın üzerine son yıldırım da iner ve bizimle beraber memleket de yanar... İlahi ve dünyevi hiçbir kanun hatırlamıyorum ki suçluyu değil, yakalayamadık diye evlatlarını, masmus çocuklarını karısını öldürsün, kurban etsin.

Tasarıdan yana olanlar da söz almışlardır:

Tevfik Rüştü Bey (Menteşe): ... Sonra sürülecek ailelere acıdılar. Hakikaten günahıdır, hele bizim memleketimizde acınacak pek çok aile vardır. Fakat hepsinin üstünde acınacak büyük bir aile vardır. Efendiler o yıkıldığı gün hiçbirimiz yaşamayacağız: O da milletimizin ailesidir.

İhsan Bey (Adana): Efendiler bizi bu çatı altında toplayan sebep ne ise kanunun kabulüne olan mecburiyet de odur... Efendiler fert yok cemiyet vardır ve millet vardır. Bugün hakiki varlığımıza hücum eden kudurmuş düşmana karşı, tam bir şerefle boğuşan harp eden kahraman arkadaşlarını, namerd derecesine, alçakçasına, düşmanlara bırakıp da karısının kucağına kaçanlara nasıl bir şey yaparsınız efendiler?..

Memleket, istiklal, şiirle kurtarılmaz. Fedakârlıkla kurtarılır. Fena uzuvları öldüreceğiz. Cephe gerisinde kaçaklara, irade ve imanı zayıf alçaklara sığınak bırakmayacağız. Herkes ölecek, biz de öleceğiz...²¹⁴

Meclis'ten vermek istediğimiz son iki sahne ise cephelelerdeki durumun kürsüye nasıl duyarlı bir şekilde yansıdığını göstermesi açısından oldukça öğreticidir.

Bursa'nın düşüşüyle ilgili oturumdan bazı görüntüler:²¹⁵

Sırrı Bey (İzmit): ... Yunan hiçbir zaman kalbimizde kaleyi fethedemez, ayak basamaz. Bizi daha imanlı, daha kuvvetli bir suretle hadiselerle bakmaya götürecek sebepler vardır.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): ... Efendiler, biz bir maksat takip ediyoruz. Bu maksadımız öteden beri muhtelif vesilelerle ifade edilmiştir. Ben şimdi de onu tekrar ediyorum: Millet, devletin istiklalini muhafaza etmek. Efendiler memleketimizin iki karşı yer alınmış, üç beş köy yıkılmış diye buradan feryada lüzum yoktur. Ben size açık söyleyeyim efendiler, bazı

²¹⁴ Samet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.117 vd.

²¹⁵ Bursa'nın işgalinden sonra meclis kürsüsüne örtülen siyah bir örtü, Bursa'nın kurtarıldığı gün indirilmiştir.

yerler işgal edilmiştir ve bunun üç misli daha işgal olunabilir. Fakat bu işgal hiçbir vakit bizim imanımızı sarsmayacaktır...

(Bir sonraki oturumda görüşmeler sürmektedir.)

İsmail Suphi Soysallıoğlu (Burdur): Efendiler şu siyah örtünün altında söz söylerken son derece bahtsız bir Türk Müslüman evladı olduğumu hissediyorum. Hiçbir millet, hiçbir zaman bu derece ağır, bu kadar feci darbelere uğramamıştır. Size söyleyeceğim sözler için kalbinizden kuvvet bekliyorum. Şu dakikada aldığımız hava belki zehirlidir. Çünkü orada bulunan yüzlerce kızkardeşimizin, kızlarımızın temiz kanı dökülmüş bulunuyor, fer-yatları havayı titretiyor ve benim dilim bunu size bildirmeye vasıta olduğundan dolayı pek bahtsızım, çok bahtsızım efendiler...

Efendiler, bizim hiçbir şeyimiz kalmamıştır. Bizi dünyaya bağlayan ancak kuru bir candır. Onu da sırası gelince tam bir metanetle Allah'a verimiz...

Her tarafa bağıralım, Sivashılar'a, Kastamonulular'a, Ankaralılar'a, Konyalılar'a, işte diyelim, efendiler işte düşman budur. Düşman ne yapıyor, görünüz ve ona göre hazırlanınız.

Refik Şevket Bey (Saruhan): Kardeşlerim, geçen 15 Mayıs'ta İzmir'e çıkan Yunanlılar'ın vahşi tesirlerinden ailece, yalnız can ve namus kurtulmak şartıyla iki defa üzüntülere uğramış bir kardeşlerinizin acılarına son Bursa faciası gözyaşları dökmek için bir facia vesilesi olmuştur. Bizler Aydın vilayetinde insanların nasıl kesildiğini... (şiddetli üzüntüden sözünü tamamlamadan gözyaşları arasında kürsüden inmiştir.)²¹⁶

Ama artık mecliste mutlu konuşmalar da yapılmaktadır. Yunanlılar ilk kez İnönü'de durdurulmuş, I. İnönü Zaferi kazanılmıştır:

Mazhar Münif Bey (Hakkâri): Arkadaşlar bazı vakalar ve bazı hadiseler ve harikalar vardır ki, bir milletin, onun kahramanlarının büyüklük havsalası alamaz ve tarihin bütün öğünülecek hususlarının dışında ve üstünde kalır... İnönü Meydan Muharebesi'nde cihanda ölümden daha müthiş daha saldıracı bir şey olduğunu gösterdik... O gösterdiğimiz şey ise İslâm ruhu, Osmanlı kabiliyeti, Osmanlı vatanseverliğidir...

Muhittin Baha Bey (Bursa): ... Efendiler, silah yok, top yok dediler; Osmanlı ordusu çürümüş dediler. Umum harpten sefil ve perişan çıktı dediler; ihtiyarların gözünde parlayan iman ışığına bakınız. Gençlerinin fedakârlığına bakın ki, bütün dünyayı karşılarında gördükleri halde, bütün dünya fabrikalarının yıkıcı aletlerini düşmanlarının elinde gördükleri halde, ellerinde kırık tüfekleriyle onların üzerlerine hücum ettiler ve onları kahrettiler...

Efendiler, yenilmiş olan her millet, zayıf ve galip olan her millet hayret içinde! Yalnız zayıf olmayan ve yalnız zayıflık hissetmeyen bir millet vardır. Onu siz temsil ediyorsunuz, onunla iftihar ediniz (sürekli alkışlar)...

... Evet çok yandık, çok harap olduk. Avrupalılar ellerinden geleni yaptılar. Onların bizde vücuda getirdikleri yangınlar, ruhlarımızdaki külleri dağıtmak için birer rüzgâr oldu. Yananlar yanarken, ölenler ölürken doğanlar daha kuvvetli, daha metin, daha gayretli, daha azimli oluyorlar. Ben istikbale bu ümitle bakıyorum...

Son sözü Mustafa Kemal alıyordu:

Milletimiz bugün, bütün mazisinde olduğundan daha çok ve ecdadından daha çok ümitlidir... Cennetten vatanımıza bakan merhum Kemal demiştir ki:

*Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini,
Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini.*

İşte ben, bu kürsüden, bu Yüksek Meclis'in reisi sıfatıyla, yüksek heyetini-
zi teşkil eden bütün azaların her biri namına ve bütün millet namına diyo-
rum ki:

*Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini,
Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini.*²¹⁷

II- ULUSAL SAVAŞ

1- Yunan İlerlemesi ve Sevr Barış Antlaşması

Yunan Saldırısı ve Bursa'nın Düşüşü

18 -26 Nisan 1920 tarihleri arasında toplanan San Remo Konferansı Osmanlı İmparatorluğu için taşınamayacak kadar ağır koşullar öngörmekteydi. Bu koşulları ana hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz:¹

- Terkos Gölü ve Çatalca'nın batısından başlamak üzere Doğu Trakya ve Gelibolu Yarımadası Yunanlılar'a veriliyordu.
- İzmir, göstermelik bazı kısıtlamalar dışında Yunanlılar'a veriliyordu.
- Bağımsız bir Ermenistan kurulması öngörülüyor ve bunun sınırlarının saptanması ABD Başkanı Wilson'a bırakılıyordu.
- Kürdistan'a özerklik veriliyor, ancak Kürtler eğer Milletler Cemiyeti kurulduktan sonra bağımsızlık için başvurdıkları takdirde ilke olarak bu bağımsızlık onaylanıyordu.
- Boğazlar uluslararası bir komisyonun denetimine bırakılıyordu.
- Yabancı devletler için her türlü ayrıcalık ve kapitülasyonlar sürdürülüyordu.

Bu son derece ağır koşulları İstanbul hükümetlerinin bile kabul etmeyeceğini tahmin eden müttetikler, ne tür zorlamalar yapmaları gerektiği konusunda anlaşamadılar. Gerçekten o dönemde İngiltere'nin Türkiye'deki askerlerinin sayısı General Milne'nin raporuna göre 4.469'u İstanbul, 2.272'si İzmit'ten Afyon'a dek uzanan Anadolu Demiryolu boyu ve 657'si Çanakkale'de olmak üzere; 7.416 idi.² Bu gücün zorlayıcı bir etki yapamayacağı açıktı. Anadolu'daki Fransız kuvvetleri ise daha bölgesel direnişlerin üstesinden gelecek güçte bile değillerdi. Kaldı ki, kongreye katılmış Fransız temsilcisi Mareşal Foch, "Mustafa Kemal'i yenmek için 27 tümen gerekmektedir. Bizim politikamız yararsızdır"³ şeklinde bildirimlerde bulunuyordu.

Mareşal Foch'un bu görüşüne karşılık Venizelos kuvvetlerinin 14 tümenle bu işi görebileceklerini savunuyor ve Anadolu'daki orduları için ilerleme izni istiyordu. Aslında Venizelos'un günlünde yatan, daha ileri bazı ödünler koparmaktı.

1 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s.176-177.

2 DBFP (İngiliz dış politikasıyla ilgili belgeler), cilt IV, no.635 (Michael Liewilyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz*, İstanbul, 1978, s.141'de).

3 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975, s.99.

Gerçekten Osmanlı İmparatorluğu baş delegesi, Tevfik Paşa, San Remo'da alınan kararlar çerçevesinde bir öneri, Paris Barış Konferansı'nda kendisine sunulunca, bu koşulların bağımsız bir devlet düşüncesiyle bağdaşamayacağı gerekçesiyle anlaşmayı imzalamadı ve konferansı terkederek İstanbul'a döndü.⁴ 11 Mayıs 1920'de Tevfik Paşa'ya bu koşulların bildirilmesinden sonra İstanbul'da bu konuda tepkiler görüldü. Ancak 21 Mayıs'ta Sultanahmet'te yapılan mitingte "büyük devletlerin adaletine güveniriz" kararı alınıyor, Vahdettin, Nemrut Mustafa Divanı'nın Mustafa Kemal için vermiş olduğu idam kararını onayladığı, 27 Mayıs günü, İngiltere Kralı V. George'a yazdığı bir mektupla, barış koşullarının hafifletilmesini rica ediyordu.⁵

Türkleri zorlamak için güç kullanılmasına karar veren müttefikler, İngiltere'nin Hythe kasabasında toplanan bir konferansta 19 Haziran 1920'de Venizelos'a Yunan ordularının ilerlemesi konusunda istediği izni verdiler. Ancak yapılacak askerî harekât Bursa bölgesinde kalacak, daha fazla ilerlemeyecekti.⁶

Yunan saldırısı 22 Haziran 1920'de başladı. Üç koldan harekete geçen Yunan kuvvetleri, kuzeyde Akhisar ve Soma düştükten sonra 30 Haziran'da Balıkesir'e, 2 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa ve Karacabey'e girdiler.⁷ İkinci kol, İzmir'in doğusuna doğru ilerledi ve 24 Haziran'da Alaşehir düştü.⁸ Aydın cephesindeki üçüncü Yunan saldırı kolu da 3 Temmuz'da Nazilli'ye girdi.

Yunan ileri hareketinin başlaması üzerine Batı cephesindeki dağınık Türk birlikleri için ilk önlem olarak 2 Haziran gecesi Bakanlar Kurulu kararıyla Batı Cephesi Komutanlığı kuruldu ve bunun başına Ali Fuat Cebesoy getirildi.⁹ Ancak bu önlem Bursa'yı kurtarmaya yetmedi.

Bursa'nın savunulması askerî olmaktan çok duygusal ve moral nedenlerden ötürü önemliydi. Ancak eldeki olanakların değerlendirilmesi sonucu, pek bir başarı olasılığı görülemiyordu. Nitekim 5 Temmuz 1920'de Bozöyük sırtlarındaki İnönü dolaylarında keşfe çıkan bazı subaylar, buranın savunma için çok elverişli olduğunu görerek, uzun dönemli önlemler planlamaya başlamışlardı.¹⁰

Bursa'da bulunan 56. Tümen'in ve yurtsever Bursa Valisi Hacı

4 Fahri Belen, *a.g.e.*, s.178.

5 Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, s.104-105.

6 Sabahattin Selek bu konuda 17 Mayıs tarihini vermektedir. Bkz. *Milli Mücadele*, cilt II, s.81.

7 *Söylev*, cilt II, bkz. s.321.

8 Aynı kol 29 Ağustos'ta Uşak'ı alacaktır.

9 *Türk İstiklal Harbi*, III/2, s.214.

10 *A.g.e.*, s.216.

Muhiddin'in halkı direnmeye katılma konusundaki çabaları sonuç vermeyince¹¹ Yunanlılar'ın 7 Temmuz 1920'de başlayan Bursa saldırısı, 8 Temmuz sabahı Bursa'nın düşüşü ile sonuçlandı. Ancak anımsamakta yarar vardır ki; iki tümenenden fazla bir kuvvetle saldıran Yunanlılar karşısında 56. Tümen'in bunun onda biri kadar, 2.555 askeri vardı ve bu askerlerin morallerinin son derece bozuk olması bir yana eğitimleri de yetersizdi.¹²

Bursa'nın düşüşünün yankıları bitmeden 20 Temmuz 1920'de Yunanlılar 3 tümenlik bir kuvvetle Doğu Trakya'ya saldırdılar. Yunan ordusu bir koldan Meriç'i aşarak ilerlerken, Tekirdağ'a çıkartma yapan iki tümen Albay Cafer Tayyar komutasındaki 1. Kolordu'yu yandan vuruyordu.¹³ 20 bine yaklaşan mevcudu olan üç tümeniyle 1. Kolordu'nun bu saldırıyı püskürtmesi beklenebilirdi. Ancak hareket yeteneği olmayan tümenler bozuldu ve 1. Kolordu 25 Temmuz'da Bulgaristan'a çekildi. Batı cephesinde Yunanlılar'ın 30 bin askerini yavaşlatan orduların mevcudunun 5-6 bini geçmediği düşünülürse, 1. Kolordu'nun önemi daha iyi anlaşılır.¹⁴

Bu aylar tarihimizde "kara günler" arasında en önde gelen aylardır. Yunanlılar'ın Batı Anadolu'da işgal altında tuttukları topraklar 14 bin kilometrekareden 54 bin kilometrekareye çıkarken, iç isyanların bunaltıcı baskısı da sürüyordu. Bu zor koşullardan yararlanmak isteyen Damat Ferit hükümeti de Sevr'i imzalayarak, oldu-bittiye getirmek istiyordu.

Sevr Antlaşması

Ulusal Kurtuluş Savaşımı'nın anlam ve değerini daha iyi görebilmek için, bunun karşı alternatifiyi iyice bilmek gereklidir. Günümüzde bu savaşımı küçümsemek isteyenler; İngiltere'nin zaten Lozan koşullarına rıza gösterdiğini, "bunca kanın" boşuna döküldüğünü ileri sürmektedir. Bunun doğruluğu ancak Sevr koşullarının incelenmesiyle ortaya konulabilir ki, hiçbir tarafsız göz bunu doğrulayamaz. Ayrıca daha sonra inceleyeceğimiz Lozan Antlaşması'nın ne denli başarılı olduğunu anlayabilmemiz için de, Sevr'in koşullarını biraz ayrıntılı görmek zorunluluğu vardı.

Her ne kadar müttefiklerin San Remo'da üzerinde anlaşmaya vardıkları koşullar, 11 Mayıs'ta Tevfik Paşa tarafından onurlu bir şekilde geri çev-

11 Hacim Muhittin Bey'in bu konuda Mustafa Kemal ve diğer ilgililerle yaptığı yazışmalar için çok ilginç bir kaynak olarak bkz. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1967.

12 *Türk İstiklal Harbi*, II/2, s.222.

13 A.g.e., s.253-281.

14 A.g.e., s.283 vd.

rilmiş, Vahdettin İngiliz Kralı V. George'a 27 Mayıs 1920'de bir mektup yazarak koşulların hafifletilmesini istemiş ve Damat Ferit Paşa da Barış Konferansı'na 8 Temmuz 1920'de bir muhtıra şeklinde Türk karşı tekliflerini bildirmişse de,¹⁵ müttefiklerin bu koşulları hafifletme şeklinde bir niyetleri yoktu.

Gerçekten 17 Temmuz'da Osmanlı hükümetine bir "ültime" gönderen müttefik temsilciler; çok ufak tefek bazı değişikliklerle, anlaşmanın imzalanması için on günlük bir süre tanıdılar:

"... Eğer Osmanlı hükümeti, anlaşmayı imzadan kaçınırsa ve üstelik imzadan sonra, Anadolu'da söz geçirmesini yeniden kurmak ve anlaşmanın yürütülmesini sağlamak konusunda güçsüz bulunursa müttefikler anlaşmanın maddelerine uygun olarak, bu kararı yeniden incelemek ve bu kez Türkleri Avrupa'dan sonsuzluğa dek kovmak durumuna girebileceklerdir. Müttefik devletler, Osmanlı Devleti'nin anlaşma maddelerini kesinlikle kabul ettiğini ve imza niyetinde bulunduğunu bildirmek için on günlük bir süresi olduğunu Osmanlı temsilcisi heyetine bu yanıt belgesiyle bildirirler. Sözün geçen süre Temmuz'un yirmi yedinci günü gece yarısı sona erecektir. Eğer anlaşma bu koşullar içinde imza edilmeyecek olursa, müttefik devletler durumun gereklerine uygun gördükleri önlemler alacaklardır."¹⁶

Bu ültimatın alınmasından sonra Barış Antlaşması konusundaki tutumun belirlenmesi amacıyla 22 Temmuz 1920'de Yıldız Sarayı'nda Vahdettin başkanlığında bir Meclis-i Ali (Yüce Meclis) toplandı. Bakanlar, senato üyeleri, yüksek dereceli subaylar ve bilim adamlarından oluşan bu meclis, anlaşmanın imzalanmasına karar verdi. Toplantıdan sonra yayınlanan hükümet bildirisinde şu satırlar yer alıyordu:¹⁷

"... Osmanlı saltanatı ve hükümeti bugün iki olasılık karşısında bulunuyor: Ya anlaşmayı içerdiği ağır ve korkunç koşullar ile kabul etmek, ya da red eylemek. Kabul edilirse, İstanbul, Osmanlı saltanatı ve İslâm halifeliği başkenti olarak kalmak üzere, bilinen sınırlar içinde bir küçük devlet varlığını koruyabilecektir...

... Hakkın, sonunda kuvvete üstün gelmesi konusundaki inancımız sarsılmaz olmakla birlikte, şu çok ağır ve acılı anda, başlangıç bildirisinde açıklanmış olduğu üzere, Osmanlı devleti iki yoldan birini seçmek zorundadır. Ya İstanbul'da ve ulusal beşiğimiz olan Anadolu'da egemen kalarak,

15 Seha L. Meray-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, SBF Yayınları, 409, Ankara, 1977, s.33.

16 Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, s.111.

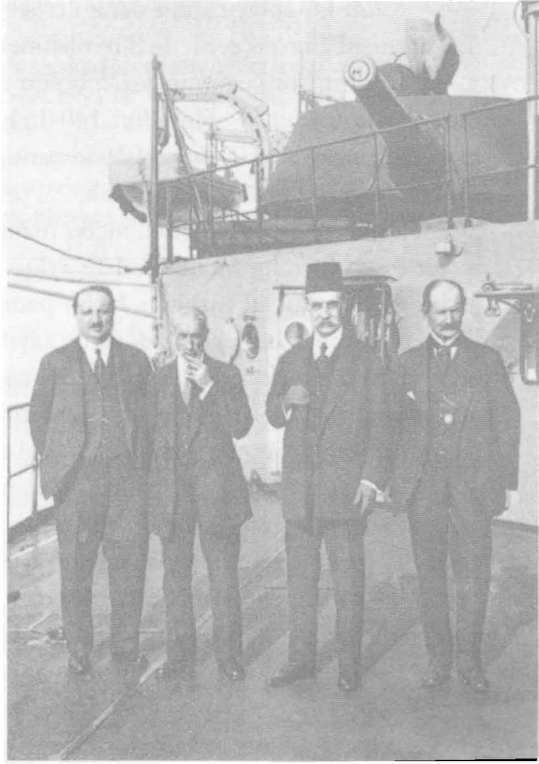
17 Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, s.34-40.

küçük ve fakat yine bir devlet durumunda bulunmak; ya da yapılmış önerileri reddedersek Osmanlı Devleti'nin yaşamına son vermektir.”

Bu bildiri, Sevr'den sonra Osmanlı Devleti'nin elinde kalacak olan çok küçük toprak parçası üzerinde egemen kalacağını ileri sürmektedir. Oysa antlaşmanın koşulları incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılacak olan topraklarda bile egemenliğin kullanılması engellenmektedir.

10 Ağustos 1920'de Sevr'de imzalanan Barış Antlaşması on üç bölüm içinde 433 maddeden oluşmaktadır. Sınırlar, bir önceki bölümde özetlenen San Remo Konferansı kararları çerçevesinde belirlenmekte olduğu için burada ayrıca üzerinde durmak istemiyoruz. Ancak müttefiklerin düşüncesi ve anlayışlarını göstermesi bakımından çok ilginç olan 69. madde üzerinde biraz durmamız yararlı olacaktır.

Madde 69: İzmir kenti ve (çevresi) Osmanlı egemenliği altında kalmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye, İzmir kenti ile (çevresi) üzerindeki egemenlik haklarının kullanımını Yunanistan'a aktaracaktır. Bu egemenliğin simgesi olmak üzere, Osmanlı bayrağı kentin dışındaki bir kaleye sürekli olarak çekilecektir...¹⁸

Vahdettin'in topladığı Saltanat Şurası, Topçu Ferikî Rıza Paşa hariç koşulları kabul ettikten sonra Sadrazam Damat Ferit Paşa, Bağdatlı Hâdî Paşa başkanlığında Rıza Tevfik (Bâbülkâşî) ve Bern sefirî Reşat Halis Bey'den oluşan bir heyeti antlaşmayı imzalamak üzere Sevr'e gönderdi. Sağdan itibaren Rıza Tevfik, Damat Ferit, Hâdî Paşa ve Reşat Halis Bey.

Kaldı ki, antlaşmanın daha ilerdeki maddelerinde, İzmir'in nasıl Yunan egemenliğine geçeceği de düzenlenmektedir.

Antlaşmanın en onur kırıcı bölümü Azınlıkların Korunması ilkelerini düzenleyen dördüncü bölümdür. 140-151. maddelerden oluşan bu bölümdeki düzenlemeler için Osmanlı İmparatorluğu tüm egemenlik ve iktidar haklarından vazgeçiyordu. İmparatorluk, "... (bu) hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasına ve hiçbir yasanın, hiçbir tüzüğün, hiçbir padişah buyruğunun ve hiçbir resmî işlemin, bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını, hiçbir yasanın, hiçbir tüzüğün, hiçbir padişah buyruğunun ve hiçbir resmî işlemin sözkonusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümleniyordu."¹⁹ Yine aynı bölümün son maddesine göre (madde 151), Osmanlı hükümeti müttefik devletlerin bu bölümdeki hükümlerin güvence altına alınması konusunda saptayacağı önlemleri şimdiden kabul ettiğini bildiriyordu.

Sevr Antlaşması Osmanlı ordusunu da sıfıra indirmekteydi. Silah ve cephanesi kısıtlanmış 50 bin kişilik gönüllü ordunun çoğu jandarma olarak görev yapacaktı. Kapitülasyonlar tümüyle ve ağırlaştırılmış bir şekilde sürüyordu. Her türlü ekonomik düzenlemeler müttefik devlet uyruklarının yararına yapılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu ekonomik kararlarını almaktan tümüyle yoksun bırakılmanın yanı sıra, toprakları üzerinde müttefik devletlerin istediği her türlü önceliği peşinen kabul ediyordu. Bunun kapsamı içine telgraf hatları çekmekten arkeolojik kazı yapmaya kadar tüm ayrıntılar sokulmuştu.

Sevr Antlaşması'nın bağımsız bir devletle bağdaşmayan hükümleri konusunda en güzel sözü, Ankara Büyük Millet Meclisi'nde bu antlaşmanın maddelerinin tartışılması sırasında Karahisar Milletvekili Nebil Efendi söylemiştir. "Boşuna yorulmuşlar, Türkiye'yi yok diyeydiler daha iyi ederlerdi."²⁰

Bu oturumda Manisa milletvekili Necati Bey, meclisin duygularını dile getirmektedir:

"Galya ormanlarında, Normandiya sahillerinde insanlar daha çıplak ve vahşi gezerken, bizim atalarımız çok büyük bir medeniyet kurmuş, Hint hudutlarından Akdeniz'e kadar yayılmışlar, büyük bir medeniyet vücuda getirmişlerdir. Her nereye uğramışlarsa hakim olmuşlar, altı bin senelik kocaman, hür bir tarih sahibi olmuşlardır.

Şimdi böyle büyük bir milleti öldürmek istemişler... Fakat, hayır efen-

¹⁹ Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, s.85.

²⁰ Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Rubu*, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1969, s.102.

diler, bu millet hiçbir vakit esir yaşamamıştır ve hiçbir zaman esir yaşamayacaktır.

Hayır efendim, biz öyle alçalmış bir surette ölmeyeceğiz... Hindistan'dan sesler yükselirken, Mısır'dan feryatlar koparken, İslâm alemi, ey Türkler, uyanın, bizi kurtarın derken alçak ve küçülmüş ölmeyeceğiz. Kudretimiz ve kuvvetimizle cihana hakkımızı tasdik ettireceğiz. İngilizler drednotları ile, vahşetleri ile, orduları ile üzerimize yürüsünler. Türk'ün imanı vardır. O imanını Allah'tan almıştır. Bizim karşımızda zulmün sesi yükselemeyecektir. Zulmün sesi yükselemez. Halkın sesi yükselecektir ve halk ebedidir, efendiler."

Sevr'den Sonra Batı Cephesi

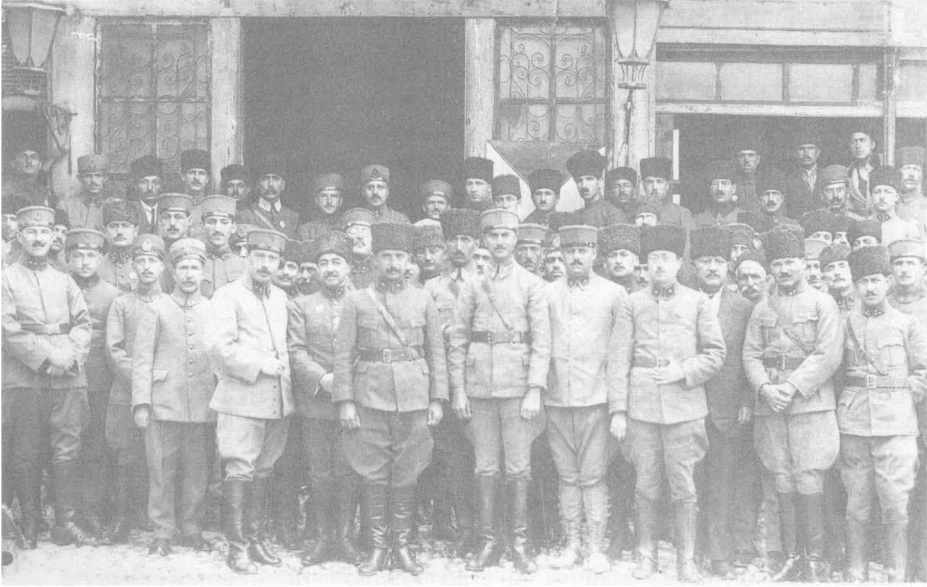
Yunanlılar'ın Haziran sonunda Batı cephesinde başlattıkları saldırı ve Doğu Trakya'yı ele geçirmeleri en azından İstanbul üzerinde etkili olmuş ve Damat Ferit hükümeti Sevr Antlaşması'nı imzalamıştı. Ancak Ankara'nın hırsını arttırmaktan başka bir sonuç vermemişti. Ankara Ağustos'u izleyen günlerde Doğu cephesinde Ermeniler'e karşı büyük başarılar elde ederken, Batı da durumunu güçlendirmeye başlamıştı. Bu arada Damat Ferit hükümeti istifa ederek yerine Tefvik Paşa hükümeti kurulmuştu.²¹

Ali Fuat Paşa'nın komutasındaki Batı cephesi, genellikle çetelerden, Ethem Bey'in "Kuva-yı Seyyare" (Gezici Kuvvet)'inden ve çok az da düzenli birliklerden oluşuyordu. Ethem Bey'in bir sonraki bölümde anlatılacağı gibi, iç ayaklanmalar sırasında üstün hizmetler gören gezici kuvveti, düzenli Yunan ordu birlikleri karşısında aynı başarıyı gösterme şansına sahip değildi. Ancak bu koşullara karşın, meclis içinde de "düzenli ordu birlikleri boşuna besleniyor. Çetecilik daha yararlıdır," gibisinden görüşler belirtmeye başlamıştı.²²

Ekim 1920 ortalarında Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Cebesoy, Gediz'de savunmasız durumda olan Yunan tümenini imha konusunda bir öneri getirdi. Genelkurmay Başkanlığı'nın karşı çıkmasına rağmen saldırı yapıldı ve önceleri bazı başarılar elde olunduysa da sonuç başarısız oldu. 24 Ekim'de başlayan Gediz saldırısına karşılık Yunanlılar, 25 Ekim'de Bursa'dan saldırıya geçerek Yenişehir ve İnegöl'ü aldılar. Ali Fuat, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan ayrıldı ve Moskova'ya elçi olarak atandı. Batı cephesinde de yeni düzenlemelere gidildi. Önce cephe ikiye ayrılarak kuzey bölümü, "Batı cephesi" adıyla İsmet Bey'in komutasına verildi. Genelkurmay Başkanlığı'na da Milli Savunma

²¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrim Tarihi Kronolojisi*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1973, s.147.

²² *Söylev*, II. cilt, s.348.

1920 yazındaki Yunan ilerleyişinden sonra düzensiz kuvvetlerin düzenli ordu birliklerine bağlanması kararı özellikle Çerkez Ethem tarafından hoş karşılanmadı. Kasım'ın başında Ankara'ya çağrılan Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ise Moskova Elçiliği'ne atandı. Ertesi gün de Garp (Batı) Cephesi ikiye ayrılacak, komutanlıklara İsmet Bey (İnönü) ve Refet Bey (Bele) getirilecekti. Resimde İsmet Bey yeni atandığı aylarda Akşehir'de Belediye binası önünde malyeti ile birlikte. Solunda Asım Bey (Gündüz).

Bakanı Fevzi Çakmak vekâlet edecekti. Güney bölümü, daha doğrusu İç Güney bölümü İçişleri Bakanı Refet Paşa'nın komutasına verildi. Bu cephede bir süvari kuvveti oluşturularak iç düzenin sağlanması da öngörülmekteydi.²³

Cephedeki bu düzenlemeler, çetelerin ve Ethem Bey'in tedirginliğini arttırdı. Ancak Ankara da orduda disiplin kurma konusunda kararlı görünüyordu. İlk tasfiye edilen çete Demirci Efe oldu, 21 Kasım 1920'de Demirci Efe Çetesi dağıtıldı.

Sıra, serkeşliği gitgide artan boyutlarda süren Ethem Bey ve kardeşlerine gelmişti. Ancak 1921 yılı başındaki Yunan ilerlemesi bu tasfiyeyi birkaç gün geciktirdi. Aslında Batı cephesindeki düzenli ordu birlikleri bir sonraki bölümde ele alacağımız Ethem sorunuyla ilgili olarak düzenlerini bozmuşlar ve Yunanlılar'ın karşısında "sembolik" denilebilecek bir kuvvet kalmıştı. Gerçekten Yunan ilerlemesinin duyulması üzerine eldeki tüm güçleri İnönü'ye gönderen Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, İnönü'ye geldiği 9 Ocak ge-

23 Söylev, II. cilt, s.349-350.

cesi, üç tümen bile toplayamamıştı. Yunanlılar'ın ise bunun iki katından daha fazla gücü vardı.²⁴ Ancak tüm olumsuz koşullara karşın Yunanlılar İnönü'de durduruldular. Bu büyük başarı tarihimizde I. İnönü Zaferi olarak adlandırılır.

Bu savaştan önce ve bu savaşı izleyen günlerde Ethem Bey ve kardeşleriyle yapılan savaşlar da kesin bir yengi ile sonuçlanmış ve Ethem'le kardeşleri Mustafa Kemal'in deyişiyle; "yeni görevler almak üzere düşman içine kaçabilmişlerdi."²⁵

Yunanlılar'ın, İnönü'de durdurulması, daha sonra değineceğimiz Doğu ve Güney'deki başarılar, iç isyanların başarı ile bastırılması Ankara'nın gücünü çok artırmış ve uluslararası itibarını yükseltmişti. Bunların etkisiyle daha ileriki bölümlerde anlatacağımız üzere, müttefikler, Barış Antlaşması'nın uygulanması konusunda Londra'da toplanacak konferansa Ankara temsilcisinin de çağrılmasını kararlaştırmışlardı.

Ancak Batı cephesi bir türlü rahatlamıyordu. İngilizler bir yandan Ankara'yı tanıma yoluna giderken, bir yandan da Yunanlılar'a her türlü desteği sağlayarak Ankara'yı kanda boğmak istiyorlardı. Nitekim üstün kuvvetlerle yeniden saldırıya geçen Yunan Kuvvetleri İnönü'de 3 Mart 1921'de yine durduruldu. Mustafa Kemal "Metristepe'de Batı Cephesi Komutanı ve Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya" şu telgrafı çekti:²⁶

"Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Savaşları'nda yüklendiğiniz görev kadar ağır bir görev yüklenmiş komutanlar pek azdır. Ulusumuzun bağımsızlığı ve varlığı, çok üstün yönetiminiz altında şerefle görevlerini yapan komuta ve silah arkadaşlarınızın duyarlılığına ve yurtseverliğine büyük güvenle dayanıyordu... Siz orada yalnız düşmanı değil, ulusun ters alınyazısını da yendiniz. Düşman çizmesi altındaki kara yazılı topraklarımızla birlikte bütün yurt bugün, en kıyıda köşede kalmış yerlerine dek utkunuzu kutluyor. Düşmanın yurdumuzda sonsuz yayılma isteği, dayancınızın ve yurtseverliğinizin yalçın kayalarına başına çarparak paramparça oldu..."

II. İnönü Zaferi'nden sonra Batı Cephesi yeniden düzenlendi ve Refet Paşa'nın komutasındaki Güney Cephesi kaldırılarak tüm Batı Cephesi İsmet Paşa'nın komutasına verildi. Gerçekten Güney Cephesi beklenen yararları sağlayamadığı gibi, Refet Paşa, kendinden daha kıdemsiz olan İsmet Pa-

²⁴ Fahri Belen, *a.g.e.*, s.276 vd.

²⁵ *Söylev*, s.382.

²⁶ *Söylev*, s.402.

şa'nın daha geniş bir cepheye komuta etmesinden dolayı tedirginlik duymakta idi.²⁷

Ancak Yunanlılar da kesin bir sonuca gitmek istiyorlardı. Ankara'yı hedef alan Yunan saldırısı çok üstün kuvvetlerle 10 Temmuz 1921'de başladı. Batı Cephesi'nin iyi direnmesine karşın, çembere alınma olasılığı karşısında geriye çekilme kararı alındı ve Mustafa Kemal'in de direktifiyle ordu Sakarya'nın doğusuna çekildi. 10-25 Temmuz 1921 tarihleri arasında yapılan bu savaş Eskişehir-Kütahya Savaşı olarak adlandırılır ve görünüşte büyük bir yenilgi olmasına karşın, ordunun çok az kayıpla ve düzenli olarak geri çekildiği düşünülürse, yenilginin fazla önemli olmadığı anlaşılır. Mustafa Kemal'in bu konudaki yönergesi de şöyledir:²⁸

“... Sakarya'nın doğusuna dek çekilebilirsiniz. Düşman hiç durmadan ilerlerse hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden destek örgütleri kurmak zorunda kalacak; herhalde ummadığı birçok zorluklarla karşılaşacaktır. Buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha elverişli koşullar içinde olacaktır. Bu çekilişimizin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve birçok topraklarımızı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek iç sarsıntıdır. Ama az zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır...”

Gerçekten Eskişehir yenilgisi tüm ülkeyi sarstı. Enver Paşa Batum'a gelerek uygun bir fırsat aramaya başlamıştı. Meclis şaşırmış bir durumdaydı. Ankara tehdit altındaydı ve Meclis'in Kayseri'ye taşınma hazırlıklarına başlanmıştı.²⁹

İşte bu zor günlerde meclis tüm yetkiyi ve doğal olarak tüm sorumluluğu Mustafa Kemal'e verdi. 144 sayılı yasayla 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi'nin tüm yetkilerine sahip olarak üç ay için başkomutanlığa getirildi.³⁰

Bu arada Fevzi Paşa Genelkurmay Başkanlığı'na, Refet Paşa Milli Savunma Bakanlığı'na getirilmişlerdi. Sakarya kıyılarında yapılacak savaş, belirleyici bir savaş olacaktı.

O sırada Yunan ordusunun Anadolu'daki kuvveti: 5.500 subay,

²⁷ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele*, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1971, s.249.

²⁸ *Söylev*, s.420-421.

²⁹ Bu konuda bkz. Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Çan Yayınları, İstanbul, 1962, s.212 vd.

³⁰ Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, s.159.

178.000 er, 48.900 hayvan, 800 adet üç tonluk kamyon ve 240 adet bir tonluk kamyonu. Bunlardan Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan toplam güç, 3.780 subay, 120.000 er, 2.768 makineli tüfek, 286 top, tüm kamyonlar ve 18 uçak idi.³¹

Sakarya'ya katılan Türk kuvvetleri ise; 5.461 subay, 93.326 er, 825 makineli tüfek, 139 top, 1.284 araba ve 24 uçak idi.

Sakarya Savaşı'nın gelişimini burada anlatamayacağız.³² Ancak kimi zaman çok kritik geçen üç haftalık bir savaş sonunda üstün Yunan kuvvetleri durduruldu ve Sakarya'nın batısına püskürtüldü.

23 Ağustos 1921'de, Türk ordusunu yok ederek Ankara'yı ele geçirmek ve Büyük Millet Meclisi ve hükümetini dağıtmak amacıyla saldırıya geçen Yunan ordusu durduruldu. 13 Eylül'e dek, yer yer süren çatışmalarda taraflar birbirlerine üstünlük sağlayamayarak, karşılıklı savunma düzenine girdiler. Türk ordusunun düşmanı yurdun bağrından söküp atmak için saldırıya geçeceği 26 Ağustos 1922 tarihine dek on buçuk ay her iki ordu bu savunma düzeni içinde kalacaktır.

2- İç Ayaklanmalar

Ankara'da örgütlenme çalışmaları sürerken, patlak veren Kürt, I. ve II. Boz-kır ayaklanmalarıyla Anzavur ayaklanmaları TBMM hükümetini güç duruma sokabiliyordu. Bir de Ulusal Kurtuluş Savaşını sürerken ortaya çıkan ayaklanmalar vardı. Gerçekten 1920 ve 1921 yıllarında ordularımız Doğu'da Ermeniler, Batı'da Yunanlılar ve Güney'de Fransızlar'a karşı "olmak ya da olmamak" savaşını verirken, yurt içinde de bir dizi ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu ayaklanmaları tek tek ele almadan önce, nedenleri üzerinde topluca durmakta yarar vardır.

İç Ayaklanmaların Nedenleri

Hiç kuşkusuz değişik yörelerde çıkan farklı ayaklanmaların kendi özel koşullarından kaynaklanan farklı nedenleri vardı. Bununla birlikte tüm ayaklanmalar için ortak sayılabilecek bazı nedenler ileri sürülebilir.³³

³¹ *Türk İstiklal Harbi*, II. cilt Batı Cephesi, 5. kısım, 2. kitap Sakarya Meydan Muharebesi, 23 Ağustos - 13 Eylül 1921 ve Sonraki Harekât, 14 Eylül - 10 Ekim 1921. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dersleri Resmî Yayınları, seri no.1, Ankara, 1973, bkz. s.4 vd.

³² Bir önceki dipnotta belirttiğimiz kitabın 96 kroki dışında 511 sayfa olduğu düşünülürse, bu üç hafta içinde ne denli sıkışık günler geçirildiği anlaşılabilir.

³³ *Türk İstiklal Harbi*, VI. cilt, İç Ayaklanmalar (1919-1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları 5.1, Ankara, 1964, bkz. s.3-4.

1- Her şeyden önce Vahdettin ve Damat Ferit hükümetlerinin bu konudaki olumsuz tavırlarından söz etmek gerekir. Daha önce de gördüğümüz gibi “Anadolu Hareketi’nin” meşruluğu konusunda önemli ölçüde endişeler ortaya çıkaran yoğun bir propagandaya girişerek, ayaklanmalara neden olmuşlardır... İttihat ve Terakki Partisi’ne karşı kurulmuş olan Hürriyet ve İtilaf Partisi de aynı “meşru olmama” motifini geniş ölçüde işlemiştir.

2- İngiltere geniş bir haber alma ve propaganda örgütü kurarak ve büyük paralar harcayarak her türlü ayrılıkçı akımı ve Ankara’ya karşı muhalefeti destekledi.

İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun dağıtılmasının yanısıra temel amacı, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının denetimini tümüyle ele geçirmektir. Bu amaca yönelik olarak boğazların doğusunda iki tampon bölge kurulması çok yararlı olacaktı. Çanakkale Boğazı’nı doğuya karşı kapatacak olan Biga, Gönen ve çevresindeki bölge ve İstanbul Boğazı’nı doğuya karşı kapatacak olan Düzce, Hendek ve çevresi idi. Ankara hükümetine karşı çıkan en geniş ayaklanmanın bu yörede gerçekleşmesinin, bu açıdan da düşünülmesi gerekir.

3- Halkın savaştan bıkmış ve yorulmuş olması da, İngiltere gibi güçlü bir düşmana karşı uzun sürebilecek bir savaşa yeniden girişmeme düşüncesini doğuruyordu. Bunun aksine çabalamakta ve örgütlenmekte olan Ankara’nın tepki uyandırması doğaldı. Ayrıca halifeye de ters düşen eylemler, “din elden gidiyor” propagandasının bir noktada başarılı olmasını sağladı.³⁴ Tüm bunların yanısıra Ankara’nın yorgun halka bir takım yeni külfetler yüklediği de açıktı. Ayrıca Kuva-yı Milliyecilerin tümünün halkın anlayacağı dille konuşan iyi yöneticiler olduğunu söylemek de, elbette aşırı bir sav olur.

4- Ayaklanmaların bir başka nedeni de Anadolu’da yaşayan Müslüman olmayan azınlıkların asırlar süren bir hoşgörüden yararlanarak, benliklerini korumaları ve bağımsızlık peşinde koşmaları olmuştur. Bu çerçeve içinde Trabzon çerçevesindeki Rum Pontusçuların ayaklanması hem İngiltere ve hem de Rum Patrikhanesi tarafından desteklenmişti.³⁵

Biz, bu bölümde sırasıyla 1. ve 2. Düzce, 1. ve 2. Yozgat, Çerkez Et-hem ve Koçgiri ayaklanmalarını göreceğiz. Zile (25 Mayıs - 21 Haziran

³⁴ Şeyhülislâm Dürrizade’nin Ankara hareketini “gayrimeşru” ve bu harekete katılanlarla destekleyenleri “kâfir” ilan eden “fetva”sının İngiliz uçakları tarafından Anadolu’nun çeşitli yerlerine atılması; kimin, kimden yana ve kime karşı olduğunu göstermesi bakımından çok ilginçtir.

³⁵ Bu konuda bkz. Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara, 1971.

1920), İnegöl (20 Temmuz - 20 Ağustos 1920), Konya (2 Ekim - 22 Kasım 1920), Milli Aşireti (1 Haziran - 8 Eylül 1920), Cemil Çeto (2 Mayıs - 7 Haziran 1920), Demirci Mehmet Efe (6 Aralık - 23 Aralık 1920) ve Rum Pontus (1919'dan 1923'e dek) ayaklanmalarından, konumuzu birinci dereceden ilgilendirmedigi için söz etmeyeceğiz. Aslında tüm bu ayaklanmalar önemli ve kimileri oldukça da geniş boyutludur. Ancak, biz, yukarda belirttiğimiz örneklerle yetinmek istiyoruz.

I. ve II. Düzce Ayaklanmaları

Bu ayaklanmalar çeşitli kaynaklarda, Adapazarı, Hendek, Bolu, Gerede, Mudurnu vs. ayaklanmaları olarak adlandırılmaktadır. Gerçekten 13 Nisan 1920 - 31 Mayıs 1920 tarihleri arasında gerçekleşen 1. ve 8 Ağustos - 23 Eylül 1920 tarihleri arasında gerçekleşen 2. Düzce Ayaklanması da saydığımız tüm yöreleri kapsamış, dahası Beypazarı ve Kızılcahamam'a ulaşarak Ankara'yı tehdit eder, bir nitelik kazanmıştı.³⁶

Düzce Ayaklanması hem dinsel kökenli ve hem de etnik kökenli bir ayaklanmadır. Dinsel kökenli bir ayaklanmadır. Zira "şeriat" çok işlenen bir motif olarak görülmektedir. Etnik kökenli bir ayaklanmadır, zira ayaklanan yöre halkı genellikle Abhaza ve Çerkezlerden oluşmaktadır. Ancak bu ayaklanmalarda bir bağımsızlık ya da Doğu'da görüldüğü gibi özerklik dileği yoktur. Temel amaç Ankara'nın otoritesinin kırılması, İngilizler'in tutsağı ve yazık ki kuklası durumuna gelmiş olan padişahın otoritesinin geri verilmesi idi. Bu, hiç kuşkusuz otoritenin İngiltere'ye geri verilmesi demek olacaktı.

Daha Ekim 1919 sonlarında Akyazı çevresinde bazı kıpırdanışlar başlamıştı. Asayiş düzene sokmak için Ankara'dan gönderilen Binbaşı Mahmut Nedim düzeni sağlamak konusunda başarılı olmasına karşın, özellikle İstanbul'un propagandasına karşı yumuşak davranıyordu. İşte bu koşullar altında 13 Nisan 1920'de Düzce yakınlarında Ömer Efendi Köyü'nde toplanan silahlı kişiler, ayaklanarak Düzce'ye girdiler ve görevlileri tutuklayarak devlet dairelerini işgal ettiler.³⁷

Bundan bir gün sonra Beypazarı'nda ayaklanma başladı. 18 Nisan'da ayaklanma Bolu'ya sıçradı. 20 Nisan'da Gerede, 21 Nisan'da Mucur ayaklandı. 19 Nisan'da Zonguldak'ta halk padişaha bir telgraf çekerek bağlılıklarını bildirmişlerdir.

³⁶ Biz, isimlendirme yaparken Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi'nin resmî önerilerini alıyoruz.

³⁷ Rüknü Özkök, *Düzce-Bolu İsyanları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, bkz. s.249 vd.

Mustafa Kemal 18 Nisan'da Geyve'de bulunan 24. Tümen Komutanı Yarbay Mahmut'a emir göndererek Düzce'ye gitmesini ve isyanı bastırmasını istedi. Ancak Mahmut Bey Anzavur'la uğraşmak durumunda olduğu için birkaç gün gecikmeli olarak Hendek'e gelebildi ve burada kardeş kanı dökmeden meseleyi çözümlmek isterken, pusuya düştü ve öldürüldü.³⁸ Yine aynı günlerde Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) başkanlığında Gerede'ye gönderilen bir "nasihat heyeti" 21 Nisan'da asiler tarafından yakalanarak hapsedildi.³⁹

Bu arada Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmış ve çalışmalara başlamıştı. İç ayaklanmaların zaman geçirilmeden bastırılmasının öneminin bilincinde olan Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'dan ayaklanmayı bastırmasını istedi. Ali Fuat Paşa Geyve'de durumu gördükten sonra 27 Nisan'da Çerkez Ethem'i Geyve'ye çağırdı ve Anzavur Ayaklanması'nın kalıntılarını temizlemekte olan Çerkez Ethem 27 Nisan'da Bursa üzerinden Geyve'ye geldi.

Elde bulunan tüm güçlerle desteklenen Çerkez Ethem, ayaklanmayı kısa sürede bastırdı. Ancak başıbozuk davranışlarının ilk somut örneğini de orada verdi. Aslında isyancıların önderleri arasında olan ve fakat, "nasihat heyeti" üyelerini, linç etmek isteyen kişilerin elinden kurtaran ve kuşatıldıktan sonra emri altındaki dört bin kişiyle Ankara'ya katılma pazarlıklarına oturan Sefer Bey'i, Mustafa Kemal'in bu konudaki olumsuz emri gelmeden önce asarak öldürttü.⁴⁰ Bunun dışında son derece sert önlemler alan Çerkez Ethem, iki gün içinde, elli üç kişiyi astırdı. Kendisine yararlı olacağını umduğu kişileri yanına kattı.⁴¹

Çerkez Ethem'in güçlerinin 26 Mayıs'ta Düzce'ye girmesinden birkaç gün sonra Binbaşı Çolak İbrahim kuvvetleri 31 Mayıs'ta Gerede'ye girdiler ve I. Düzce Ayaklanması tümüyle bastırılmış oldu.

8 Ağustos - 23 Eylül 1920 tarihleri arasında gerçekleşen II. Düzce

³⁸ Bkz. *İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1964, s.48-49.

³⁹ Bu grubun üyelerinden Bolu milletvekili Dr. Fuat Bey'in anıları arasında sözü geçen Divitli Eşref Hoca'nın tutuklu oldukları sırada "nasihat heyeti" üyelerine söyledikleri ayaklanmanın mantığını göstermesi açısından çok ilginçtir; "Şimdiye kadar çıktıklarımız hep mekteplilerdendir, biraz da biz medreseliler işbaşında bulunalım da memleketi gül gülistana çevirelim. Harb-i Umumi'de diğer devletlerle birlik olduğumuz halde mağlup olduk, bu akıllandırmadı, şimdi tek başımıza İngilizlere meydan okuyoruz, bu ne küfürdür, ne budalalıktır, ah bu mektepliler" (Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, s.299'dan).

⁴⁰ Bkz. Halide Edip Adıvar, *a.g.e.*, s.140-141.

⁴¹ Rükni Özkök, *a.g.e.*, s.267 (rakamlar Bolu İli Jandarma Komutanlığı tarihçesinden alınmadır).

Ayaklanması, birincisi kadar geniş boyutlara ulaşamamış ve kolay bastırılmıştır.⁴²

I. Düzce Ayaklanması'nı bastıran kuvvetler bölgeden ayrıldıktan sonra, düzeni sağlamak için Kurmay Binbaşı Nazım Bey komutasında kurulmasına başlanan 4. Tümen'in dört taburundan üçü 22 Haziran'da başlayan Yunan saldırısından ötürü cepheye alınınca, bölgede huzursuzluklar yine başlamıştı. Özellikle Ethem Bey kuvvetlerine katılarak Yozgat Ayaklanması'nı bastırmaya giden Çerkez ve Abhaza çeteciler yer yer çatışmalara girmeye başlamışlardı. Aslında bu çeteciler de Kuva-yı Milliye'den kaçak durumda idiler ve yakalanmaları konusunda Çerkez Ethem ve Düzce kaymakamına telgraf çekilmişti.

Ancak aralarına Karasu Rumlarını da alan Abhazalar, üzerlerine gelen birkaç küçük birliği dağıttılar. Düzenlenmekte olan tümenin komutanı Binbaşı Nazım, 22 Temmuz gecesi genelkurmayla çektiği telgrafta ayaklanan Abhazalar'ın amacının, "Hendek'i almak, İzmir'le irtibatlarını sağlayıp, Yunanlılar'la birleşmek ve güya kendi hayat ve istikballerini bu suretle bizden kurtarıp garantiye almak" olduğunu belirtiyordu.⁴³

8 Ağustos 1920'de sayıları üç yüz kadar tahmin edilen Abhaza, Düzce'yi basarak, ilk Düzce Ayaklanması'nda olduğu gibi, görevlileri tutukladılar ve devlet dairelerini işgal ettiler. 11 Ağustos'ta da Büyük Millet Meclisi'ne bir telgraf çekerek "eski suçlarının bağışlanması durumunda ayaklanmanın sona ereceğini" bildirdiler.

Ankara bir yandan elindeki tüm olanakları seferber ederek bölgeyi denetim altına almaya çabalarsken, bir yandan da Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa aracılığıyla kanalıyla Abhaza reisleri ile görüşmeler yapıyordu. Bolu Jandarma Komutanlığı'na atanan Abhaza kökenli Binbaşı Rüştü, 2 Eylül 1920'de çektiği bir telgrafta, tüm Abhaza reislerinin hükümetin emirlerine uymayı kabul ettiklerini bildiriyordu. Bu telgrafın altında da, kovuşturmayla uğramazlarsa hükümeti dinleyeceklerini bildiren ve af dileyen kırk "elebaşının" imzası vardı. Ankara temel amacın, halkın kurtarılması ve bunun için de gönüllerin kazanılması olduğunun bilincindeydi ve bu nedenle af çıkarıldı ve II. Düzce Ayaklanması da sona ermiş oldu.

⁴² *İç Ayaklanmalar*, s.84-89.

⁴³ Ayaklanmaların amaçlarının ne olduğu düşünülürse, Ankara'nın ne denli haklı olduğu somut bir biçimde yine anlaşılabilir.

I. ve II. Yozgat Ayaklanmaları

Yozgat ayaklanmaları da İstanbul'un yaydığı zehirli propagandanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak burada bölgesel güçlerin ve etkinlik savaşımının da önemli nedenler arasında olduğunu görüyoruz.

Aslında ulusal direnişe karşı ilk tepki Yozgat Mutasarrıfı Necip Bey'den gelmişti. Heyet-i Temsiliye'nin kararlarına en başından beri karşı çıkmış ve Tanrı'dan, Padişah'tan ve onların yasalarından başka yasa tanımayacağını ilan etmişti.⁴⁴ Ancak Necip Bey'in arkasında da Yozgat'taki Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Çapanoğlu Edip Bey ve kardeşi Celal Bey vardı. 20 Ekim 1919'da mutasarrıflığa geçici olarak Arif Hikmet Bey'in getirilmesine karşın Çapanoğulları'nın bozguncu tavırları sürüyordu.

Ankara'da toplanacak Büyük Millet Meclisi'ne üye seçimi sözkonusu olduğunda Yozgat'ta yapılan toplantıda "böyle bir meclis seçilmesi yasal değildir, padişaha isyan etmektir" diyen Çapanoğlu Edip ve kardeşi Celal, "padişah İngilizler'in elinde tutsaktır" diyen Yozgat müftüsünü de toplantıdan kovmuştu.

Yozgat'ın bağlı bulunduğu Ankara Vilayeti'nin Valisi Yahya Galip Bey ulusal harekete tüm benliği ile katılmış olmasına karşın, eski bir minnet borcu nedeniyle Çapanoğulları'na karşı gereken sertlikte önlem alamıyordu. Böylece her an bir olayın patlak vermesi bekleniyordu.

Yozgat Ayaklanması da, Düzce Ayaklanması'nda olduğu gibi bir tek merkezden patlayarak yayılmamış; birbiriyle ilişkili olmakla birlikte değişik yerlerde ortaya çıkarak, bir orman yangını gibi bölgeyi sarmış ve Ankara'yı güç durumlara sokmuştur.

İlk ayaklanma Yıldızeli'nde çıkmış, ardından Sulusaray, Artova, Kaya-dibi ve Yozgat ayaklanmıştır. Bu ayaklanmalarda işlenen temel motif "Kuvayı Milliyeciler'in köylünün hayvanlarına el koyacağı ve yeniden askere alınmalarına başlanacağı" idi.

Ayaklanmanın yayılması üzerine, Antep çevresinde çok büyük başarılar elde etmiş bulunan Kılıç Ali, oldukça zayıf bir kuvvetle 1 Haziran 1920'de Yozgat'a gönderildi. Ancak ateş bacayı sarmıştı. 7 Haziran'da Celal Bey ve kardeşlerinin tutuklanarak Ankara'ya gönderilmeleri kararını uygulayamayan Ankara Valisi, üstelik durumu duyurarak kaçmalarını sağlamıştı. Ve bu durumda 13 Haziran 1920'de Yozgat'ı kuşatan Çapanoğulları bir gün sonra kenti almışlardı.⁴⁵

⁴⁴ İç Ayaklanmalar, s.90 vd.

⁴⁵ Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s.198.

Bu arada Düzce Ayaklanması'nı bastırmış olan Çerkez Ethem Ankara'da idi ve Yunanlılar'ın saldıracabilecekleri varsayımı ile mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde Salihli Cephesi'ne geçmek istiyordu. Ancak Mustafa Kemal'in, "bugün için temel konu, iç ayaklanmaların bastırılmasıdır ve bunların en tehlikelisi de, Ankara'yı tehdit eden Yozgat Ayaklanması'dır" demesi üzerine, Eskişehir'de bulunan kuvvetlerini Yozgat yönüne yola çıkardı.⁴⁶

19 Haziran'da Genelkurmay Başkanlığı'nın yazılı direktifini de alan Ethem Bey, 21 Haziran'da Yozgat'a girdi ve kendi yöntemlerine göre son derece sert önlemlerle asileri cezalandırmaya başladı. Aynı günlerde Yunanlılar'ın saldırısının başladığı düşünülürse, Ethem Bey'in böylesine kritik bir dönemde, Ankara'yı arkadan vurmak isteyenlere karşın uyguladığı acımasız politika, kolaylıkla anlaşılabilir.

Ethem Bey geldiği zaman Çapanoğlu Kardeşler Yozgat'ta bulunuyorlardı. Ancak onlar gelene dek, Yozgat ve Alaca'da denetim tümüyle Kuva-yı Milliye'ye geçmişti. Bunun üzerine Çapanoğulları tüm güçlerini toplayarak Arapseyf (Arap Seyfi) Boğazı'nı tuttular. Çerkez Ethem kuvvetleri burada yaptıkları ve dört saat süren kesin savaşı kazanarak, asileri dağıttılar.

Daha sonra bir bildiri yayınlayan Çerkez Ethem, "Ayaklanmaların tümüyle bastırıldığını ve bundan sonra ayaklananların daha da sert bir biçimde cezalandırılacaklarını, hükümetin meşruluğuna söz söylemeyeceğini" bildirdikten sonra "Vatanı dört taraftan kuşatan ve ulusal bağımsızlığımızı tehdit eden felaketler içinde bu yaptıklarınız, ancak düşmanlarımıza umut ve yarar sağlar" demiş ve bu bildiri tüm gazetelerde yayınlanmıştır.⁴⁷

24 Haziran 1920'de Çolak İbrahim kuvvetlerinin Batı'dan ve Albay Refet Bele kuvvetlerinin kuzeyden gelmesi ile ayaklanmanın tehlikeli dönemi sona erdi ve küçük asi gruplarının tek tek dağıtılmalarıyla 15 Mayıs 1920'de başlayan I. Yozgat Ayaklanması, 27 Ağustos 1920'de bitmiş oldu.

II: Yozgat Ayaklanması 5 Eylül - 30 Aralık 1920 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.⁴⁸ Aslında bu ayaklanma I. Yozgat Ayaklanması'nda olduğu kadar geniş kitleleri peşinden sürükleyememiş ve uzun süreli olmasına karşın, dar boyutlar içinde kalmıştır.

Bu ayaklanma I. Yozgat Ayaklanması'ndan sonra bağışlananlardan

⁴⁶ Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1973, cilt I, s.247 vd.

⁴⁷ Cemal Kutay, *a.g.e.*, s.277-278.

⁴⁸ İkinci Yozgat Ayaklanması için bkz. *Iç Ayaklanmalar*, s.107-110, Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.236.

kurulan 500 kişilik Akdağmadeni Alayı'nın cepheye gönderilmesinden doğmuştu. Gönüllü Alayı Ankara'ya gönderilmek üzere Yozgat'a getirildiğinde bunlardan bazıları Kuva-yı Milliye emrinde çalışmak istemediklerinden ayaklandılar ve çevreye dağıldılar.

6 Eylül'de Erbağ, 9 Eylül'de Zile'ye bağlı Ortaköy bucağı asilerin eline geçti. Eskişehir'e dönmüş bulunan Binbaşı Çolak İbrahim Bey Müfrezesi hızla ayaklanma bölgesine döndü ve önce Yozgat'a gelerek ardından 25 Eylül'de asilerle yaptığı bir saatlik bir savaşı kazandı ve 29 Eylül'de Akdağmadeni'ne girdi. Böylece ayaklanma önemli ölçüde bastırılmış olmakla birlikte, tüm çetelerin ezilmeleri yıl sonuna dek sürdü.

Bu tür ayaklanmalar hem boşuna kardeş kanı dökülmesine neden olmuş ve hem de düşman karşısındaki cepheleri zayıf taraftan kuşatan ve ulusal bağımsızlığımızı tehdit eden felaketlerle uğraşan orduyu güç durumlara düşürmüştür. Ulusal birliğe en çok gereksinme duyulduğu bir sırada çıkan bu tür olayların zararları bununla da kalmamış, ayaklanmaları çok büyük bir başarı ile bastıran Çerkez Ethem bu ayaklanmaları bastırmasındaki başarısının ve elindeki kuvvetlerin sarhoşluğuna kapılarak son derece sıkışık bir dönemde ayaklanmış ve Batı cephesi sarsıntılar geçirmiştir.

Çerkez Ethem Ayaklanması

Bu ayaklanma özü ve nedenleri bakımından, ulusal savaş içindeki tüm diğer ayaklanmalardan çok farklıdır. Herhangi bir bölgesel nedene dayanmadığı gibi, etnik nedenleri de yoktur, yani bir "Çerkezlik" sorunu kesinlikle sözkonusu değildir. Bunların dışında İstanbul'un ve İngiltere'nin propagandasından da söz edilemez. Çerkez Ethem Ayaklanması "otorite savaşımından" kaynaklanan ve geniş ölçüde duygusal nedenlere dayanan bir ayaklanmadır. Ancak ulusal savaşıma zararları, en az diğer ayaklanmalar kadar fazla olmuş ve bir ulusal kahraman, geldiği noktada başı döndüğü için kendini ve kendisiyle birlikte pek çok yakınını ateşe atmıştır.

Gerçekten, Batı Cephesi kurulmadan önce ve düzenli ordu birlikleri oluşturulamamışken Çerkez Ethem'in "Gezici Kuvveti" (Kuva-yı Seyyare) diğer çeteler gibi ve tüm Kuva-yı Milliyeciler gibi kendi başına buyruk çalışırken büyük hizmetler görmüştü. Ancak Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınarak cephe İsmet Paşa ve Refet Paşa'nın komutası altına verilince, cephede düzen sağlanması çalışmaları başladı. İşte Çerkez Ethem'in uyumsuzluğu bu noktada başladı.

Mustafa Kemal, Ethem ve kardeşlerini, giderken beraberinde götürme-

Çerkez Ethem sorun çıkarmaya başladığı günlerde Ankara'daydı. Hatta kendisine konuyu soran Mustafa Kemal'den de özür dilemiş ve paşanın birlikte cepheye giderek İsmet Bey'le sorunu çözme önerisini de kabul etmişti. Fotoğrafta Mustafa Kemal'in sağında Kazım Bey (Özalp), Bekir Sami Bey (Günsav) yaver Salih Bey (Bozok), solunda Çerkez Ethem, Binbaşı Hacı Şükrü ve Binbaşı Salih Bey (Omurtak) ve Ethem Bey'in adamları.

si için Ali Fuat Paşa'yı uyarmıştı. Ancak bu isteği kimileri tarafından "Mustafa Kemal diktatör olmak istiyor" şeklinde yorumlanmıştı.⁴⁹ Oysa ki Çerkez Ethem bile ilerde bunun, hem kendisi hem de ülke için daha yararlı olacağını anılarında belirtmektedir.⁵⁰

İsmet Paşa'nın Batı Cephesi'nde komutayı almasından sonra Çerkez Ethem komutayı kardeşi Yüzbaşı Tefik Bey'e bırakarak hastalığı nedeniyle Ankara'ya geldi. Tefik Bey pervasızlıkta ağabeyini de geçiyordu. Örneğin 21 Kasım 1920'de "Gördeslilerin düşman askerini çağırdıkları" konusunda cephe komutanlığına aslı olmayan bir haber gönderiyor, cephe komutanlığının "savaş olunduğu sırada kızgınlıkların etkisiyle zorbaca tedbirler almak kesin olarak önlenmelidir. Hayınlığı ne denli gerçek olursa olsun, hiçbir köy yakılmayacak, halktan hiçbir kimse, hiçbir birlikçe, hiçbir suçtan ötürü asılmaya-

⁴⁹ Söylev, c.II, bkz. s.355.

⁵⁰ Cemal Kutay, a.g.e., cilt 2, bkz. s.50 vd.

caktır. Çatıştıkları ve başka hayınlıkları anlaşılmış adamların gözaltında İstiklal Mahkemeleri'ne gönderilmeleri gerekir" şeklindeki buyruğunu da dinlemiyordu.⁵¹

Batı Cephesi Komutanlığı ordunun bütçesinin düzenlenmesi için tüm birliklerden birer sayım çizelgesi istediği zaman da Gezici Kuvvetler çizelgeyi göndermedikleri gibi Tevfik Bey, şöyle bir yanıt gönderebiliyordu: "Gezici Kuvvetler ne bir tümen, ne de düzgün bir kuvvet durumuna getirilemez. Bu serserilerin başına ne bir subay, ne de hesap memuru konulamayacağı gibi, kabul de ettirilemez. Çünkü subay gördüler mi, Azrail görmüşçesine karşı geliyorlar..."⁵² Zaten bir süre sonra Tevfik Bey Batı Cephesi'ni de tanımayacak ve raporlarını doğrudan Büyük Millet Meclisi'ne göndermeye başlayacaktı.

Mustafa Kemal sorunları yüzyüze konuşmayı sağlamak için Eskişehir'de İsmet Paşa ile Ethem ve Reşit beyleri görüştürmeye karar verdi. Ancak Ethem Bey, Eskişehir'den Kütahya'ya döndü ve kardeşinin nerede olduğu sorusuna Reşit Bey'in yanıtladığı gibi "kuvvetlerinin başına geçti" yanıtını verdi. Reşit Bey'le İsmet Paşa arasındaki görüşme de bir sonuç vermedi.⁵³

Ankara geçmişteki çok olumlu hizmetlerini göz önünde bulundurarak Ethem Bey ve kardeşlerini gözden çıkaramıyordu. Kaldı ki Reşit Bey aynı zamanda Manisa milletvekiliydi. Ancak Çerkez Ethem, kendisine yumuşak davranıldıkça gitgide yolunu şaşıırıyordu. Bu arada cephe komutanlarının değiştirilmesini açıkça istemekten de çekinmiyordu.

Sonunda Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit Bey'le birlikte milletvekillerinden Celal, Kılıç Ali, Eyüp Sabri ve Vehbi Bey Heyet-i Nasiha (Öğüt Kurulu) olarak 24 Aralık 1920'de Kütahya'ya gönderildiler. Ancak bundan da bir sonuç çıkmayınca Mustafa Kemal cephe komutanlarına Ethem ve kardeşlerine karşı savaşa girişmelerini buyurdu. Kendi deyişiyle;

"... askerliği çapulculuk sanan; devlet kurup yönetmeyi, şunun bunun suçsuz çocuklarını kurtulmalık dilenmek için dağlara kaldırma haydutluğu sanan; şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk yurdunu tedirgin eden ve Türk ulusunun Büyük Meclisi'ni kendileriyle uğraştıran utanmaz, kendini bilmez, saygısız ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna çayıtlığını, uşaklığını yapacak kertede alçak ve aşağılık yaratılışı olan bu kardeş-

⁵¹ *Söylev*, cilt II, s.356.

⁵² *Söylev*, cilt II, s.359.

⁵³ *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*, hazırlayan: Sadi Borak, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s.190 vd.

leri, ellerindeki bütün kuvvetler ve kendilerini destekleyen düşmanlarla birlikte tepeleyip yola getirerek, devrim tarihimizde etkin bir örnek göstermek zorunlu görüldü.”⁵⁴

Mustafa Kemal Ankara’da Meclis tarafından bu konuda sıkıştırılıyordu. Ancak sorun kişileri aşmış, ilke sorunu olmuştu. Mustafa Kemal yapılan gizli oturumların 30 Aralık 1920 tarihli 126. birleşimindeşunları söylüyordu:⁵⁵

“... Çok üzüntü verici bir durum karşısında bulunuyoruz. Eğer hükümet varsa ve bu hükümet bir kuvvete dayanıyorsa yapılacak, bu kuvvetin varlığını göstermektir. Ya da hükümetin dayandığı kuvvet yoksa, Birinci Gezici Kuvvetler komutanının diktatörlüğünü kabul etmek gerekir.”

Çerkez Ethem ve kuvvetleri 5 Ocak 1921’de Yunanlılar’ın safına geçtiler. Bundan bir gün sonra da Yunan ordusu genel bir saldırıya geçmiş ve daha önce değindiğimiz gibi İnönü’de durdurulmuştu.

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Yunanlılar safına geçmesi mecliste büyük bir tepki uyandırmıştı. Ağabeyi Reşit Bey’in milletvekilliği kaldırıldı, davranışları şiddetle kınandı.

Gezici Kuvvetler, Kütahya’da bulunan İzzet Paşa komutasındaki tümene saldırdıysalar da başarılı olamadılar. 11 Ocak 1920’den 14 Ocak 1920’ye dek süren savaşlardan sonra Gezici Kuvvetler dağıldı ve kaçmaya başladı. 13 Ocak 1920’den 22 Ocak 1920’ye dek geçen dokuz gün içinde Derviş Bey komutasındaki süvari tümeni tüm yöreyi temizledi. Sonunda tüm Gezici Kuvvetler tutsak alındı. Sadece Çerkez Ethem’le ağabeyi Reşit Bey ve kardeşi Tevfik Bey, kendilerine sadık birkaç kişiyle birlikte Yunan işgali altındaki topraklara sığınmayı başardılar. Çerkez Ethem Ayaklanması da sona ermiş oldu ve Batı Cephesi’nde tüm güç, düzenli birliklere ve bu birliklerin emir-komuta zincirine geçti.

Koçgiri Ayaklanması

Koçgiri Aşireti, Hafik (Koçhisar), Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Ovacık, Kuruçay kazalarıyla, Hamo, Zımara bucakları ve bunları çevreleyen 135 köyü kapsayan bir alana yayılmış, Kürt kökenli bir aşiretti. Yaşadıkları bölgede, yaklaşık 40 bin kadar nüfus vardı.⁵⁶ Dışa ol-

⁵⁴ *Söylev*, cilt II, s.377.

⁵⁵ Gizli oturumlarda, bkz. s.207 (dil biraz sadeleştirilmiştir).

⁵⁶ *Türk İstiklal Harbi*, VI. cilt, bkz. s.151-172.

dukça kapalı bir ekonomik yaşam süren aşiretin genel geçinme yolu hayvancılıktı. Aşiretin elinde 2.500 kadar silah bulunmaktaydı. Yaşadıkları dağlık ve ormanlık bölgede, toprak verimli ve sulaktı.

Koçgiri Aşireti beş ana kabileden oluşmaktaydı. Bunlar; İbolar, Zazalar, Balular, Kerteliler ve Sarular'dı. Bu kabileler içinde en geniş ve güçlüsü, II. Abdülhamid zamanında paşalık verilmiş olan Mustafa Paşa'nın oğulları Alişan ve Haydar beylerin yönettiği İbolardı. Aşiretin Başkanı Mehmet Naki İzzet idi. Aşiret reislerinin çoğu eğitim görmüş kişilerdi. Haydar Bey İmranlı Bucağı Müdürü idi.

İngiltere'nin Bağımsız Kürdistan tezine uygun olarak İstanbul'da kurulan Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin (Kürt Yükseltme ve Yardımlaşma Cemiyeti) İmranlı şubesi açan Haydar Bey, diğer aşiret reislerini de üye yapmıştı. Cemiyetin sekreterliğini yapan Koçgiri reislerinden Alişir Bey, cemiyetin Kürt bağımsızlığının işlendiği *Jin* isimli gazeteyi çevreye yaymakta ve içindeki yazılar yönünde propaganda yapmaktaydı.

Alişir, 1920 Ekim ayında çevresine topladığı ufak bir grupla ayaklandı ve Kemahköylerinesaldırdı ve yağmacılığa başladı. Divriği Kaymakamlığı'na atanmış olan, ancak gitmemiş bulunan Haydar Bey, kardeşi Alişan Bey'le birlikte oluşturduğu bir güçle hükümet adına Alişir'e karşı eyleme geçti. Ancak sorun tatlıya bağlandı.

Bu arada Yozgat Ayaklanması'ndan kaçan Zalim Çavuş adında bir zorba bu bölgeye gelmişti. Bunu izlemek için Sivas'ta yeni kurulmakta olan 6. Süvari Alayı Zara'ya geldi. Buradan da 14 Şubat 1921'de İmranlı'ya geçti.

Alayın gelişile birlikte ulusal kuvvetler için büyük bir olumsuz propaganda başladı, "alayın Kürtleri yok etmek için geldiği" konusu işlenmeye başlandı. Aslında bu yalanların amacı Kürt halkını ayaklanmaya zorlamaktı.

6. Süvari Alayı çevredeki asker kaçaklarını yakalarken, çevredeki kimi zorbalar, buna karşı çıkıyorlardı. Bunlardan Kızıltepeli Kör Rıfat ve Karamanlı Nuri çevrelerine topladıkları bin kadar insandan cesaret alarak 5 Mart 1921'de İmranlı'daki alay komutanına haber göndererek, derhal Zara'ya dönmelerini istediler. Alay komutanı Binbaşı Halis Bey'in bunu dinlememesi üzerine 6 Mart'ta İmranlı'ya saldırdılar. Binbaşı Halis Bey şehit oldu. 135 at, 203 tüfek ve iki ağır makinalı tüfek asilerin eline geçti. İmranlı Bucağı Müdürü Haydar Bey gelişmelere seyirci kaldığı gibi, kardeşi Alişan'a haber göndererek, her kabileden elliser kişi toplamasını ve İmranlı'ya gelmesini istedi. Beş yüz kişiyle yola çıkan Alişan yoldaki Türk köylerini de yağma ederek Hozat'tan İmranlı'ya geldi. Ayaklanma başlamıştı.

Ayaklanmanın bastırılması konusunda ilk girişim, bölgenin bağlı olduğu Sivas Valiliği'nden geldi. Vali Cemal Bey⁵⁷ çevrenin ileri gelen kişilerine telgraflar çekerek İmranlı yöresindeki aşiretlerin uyarılmasını istedi. Buna Hozat Aşiret başkanlarının ve şeyhlerinin verdikleri yanıtta: “Ordu bir müddetten beri bölgemizde müslim ve gayrimüslimlerin sayıları hakkında tahkikat yapmaktadır. Bu bilginin elde edilmesi, hükümetin Ermeniler’e yaptığı gibi Kürtleri de vurup yok etmek manasına alındığından, nefis müdafası meşru olduğuna göre, Koçgiri Aşireti’nin hareket tarzı da doğrudur” denilmekteydi.⁵⁸

Bunun üzerine çevrede çok sayılan Daniştay eski üyelerinden Şefik Bey, öğüt vermesi amacıyla Zara’ya gönderildi. Ancak bu girişim de olumlu bir sonuç vermeyince, 10 Mart 1921’de Elazığ Vilayeti, Erzincan sancağı ve Sivas Vilayeti’nin Divriği ve Zara kazaları için sıkıyönetim ilan edilerek Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, savaş durumu görev ve yetkisiyle Koçgiri Aşireti Ayaklanması’nı bastırmakla görevlendirildi.

Merkez Ordusu düzenini alırken bölgede de çatışmalar artıyordu. 26 Mart 1921’de Alişan Bey Pülümür-lülere bir mektup yazarak “Kürdistan bağımsızlığının Avrupalı devletlerce de desteklendiğini” bildirerek kendilerine katılmalarını istedi. Buna karşılık Pülümür aşiretleri orduya bağlılıklarını bildirdiler.

Koçkiri aşiretinden Alişır ve adamları Mart 1921’de Kemah’ın köylerine baskınlar yaparak ayaklanma başlattı. Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa bölgeye gönderildi. Bölgedeki çatışmalardan sonra İsyan bastırıldı. Sakallı Nurettin Paşa, İsyan bölgesindeki köyleri yakıp, harabeye çevirdiği için eleştirilere uğradı. Resimde Koçkiri’den kaçtıktan sonra Dersim İsyanında yakalanan Alişır Bey ve eşi.

57 Kamil Erdaha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.115.

58 *Türk İstiklal Harbi*, VI, s.155.

Koçgiri aşireti reisi Mehmet Naki, Dersim aşiretleri adına İbrahim ve bazı başka aşiret reisleri 8 Nisan 1921’de Büyük Millet Meclisi’ne başvurarak; Koçgiri Kazası (Zara), Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah özgün bir vilayet yapılarak başına Kürt bir valinin geçirilmesi ve buna yardımcı bir Türk vali verilmesini ve fazla kan dökülmeden meselenin kapanmasını istedikler. Bu mektup şöyle sona eriyordu:

“Eğer mesele böyle kapanmazsa, bütün Dersim’den başka Erzincan, Van, Diyarbakır ve Erzurum’a kadar ayaklanma yayılacaktır ve Müslüman millet arasında kan dökülecek ve Müslüman düşmanlarının yüzü gülecektir.”⁵⁹

Ayaklanmanın bastırılması çabaları Alişan Bey’in teslim olduğu 17 Haziran 1921’e dek sürdü. Ancak Nurettin Paşa’nın ayaklanmayı bastırma-daki bazı davranışları ve ayaklanmanın bastırılmasından sonra “ayaklanan köyleri dağıtmak ve Anadolu’nun başka yörelerine sürmek” şeklindeki önerisi Büyük Millet Meclisi’nde sert tepkilere yol açtı ve Nurettin Paşa görevden alındı.

Meclisten seçilen bir inceleme komisyonu Sivas ve Zara’da dolaşarak durumu yerinde saptadı ve Koçgiri Ayaklanması’nın doğrudan siyasal bir niteliği olduğunu belirledi.⁶⁰

Anımsamakta yarar vardır ki, Koçgiri aşiretinin İmranlı’ya saldırdığı 6 Mart 1921, Yunanlılar’ın Uşak hattından ileri saldırıya geçmeleri 23 Mart 1921 tarihine rastlamaktadır. Bunun salt bir rastlantı olduğunu söylemek mümkün değildir.

Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi’nde bu konuda yapılan kapalı oturumda (3 Ekim, Birleşim 85, oturum 2) şöyle diyordu:

“... Konya da böyledir, Ümraniye böyle, Zara da böyle, Keskin böyle, Yozgat böyle, hâlâ böyledir. Bunu millet yapıyor. Bu yapılan fenalıklarda, yalık ki düşman parmağı vardır ve İngiliz parası vardır. Hepsinde siyasal amaçlar vardı. Ne yapalım, milletin bu alinyasıdır. Saf millet, gerçeği güç görür bir millettir. Aldatılıyor ve kandırılıyor...”⁶¹

⁵⁹ *Türk İstiklal Harbi*, s.161.

⁶⁰ *Gizli Oturumlarda Atatürk’ün Konuşmaları*, hazırlayan: Sadi Borak, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s.241 vd., 308-322.

⁶¹ A.g.e., s.256 (dili biraz sadeleştirdik).

3- Doğu ve Güney Cepheleri ve Savaş İçindeki Türk Dış Politikası

Doğu Cephesi'ndeki Başarılar ve Antlaşmalar

Kâzım Karabekir, 15. Kolordu Komutanlığı yaptığı dönemde, 30 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderdiği bir mektupla Ermeniler'e karşı harekete geçmenin gerekli olduğunu zira, Bolşevikler'le ilişki kurma olanaklarının sağlanabilmesi için yolun açılması gerektiğini, ayrıca Ermeniler'in, dünya kamuoyunda yalnız bırakılmalarına karşın bölgedeki Müslümanlara zulmetmeyi sürdürdükleri bildiriliyor ve San Remo'da belirlenen barış ilkelerinden sonra Avrupa ve Amerika'dan hiçbir şey beklenilemeyeceğinin anlaşıldığını ileri sürüyordu.⁶²

Ancak Mustafa Kemal değişik nedenlerden ötürü hareketi geri bıraktırmıştı. Buna karşılık Ermeniler Haziran ayı ortalarında Oltu ve Tuzla'yı, Gürcüler de Artvin'i işgal etmişlerdi. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan ve uluslararası siyasal ortam da değerlendirildikten sonra 15. Kolordu 28-29 Eylül 1920'de Ermeniler'e karşı saldırıya geçti. Bakanlar Kurulu saldırı kararını 20 Eylül 1920'de almıştı.⁶³

Doğu Ordusu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın gönderdiği ilk savaş raporları meclisin 29 Eylül 1920 tarihli toplantısında okundu. Bu ilk raporda eylemin gerekçesi şöyle açıklanmaktadır:⁶⁴

Ermeniler'in şimdiye kadar vaki olan taarruz ve tecavüzkârane hareketlerine mukabelede bulunmadık ve muhaberat ile dostluğu ihlal edecek hal-lerin izalesine ve iyi münasebetler tesisine çalıştık. Fakat Taşnak Ermenileri hüsnüniyet ve samimiyetle yapılan teklifimizi kabul etmediler. Her tarafta İslâm ahaliye karşı öteden beri yapmakta oldukları tecavüzü ve zulümleri daha ziyade arttırdılar... Askerî kitalarımıza da tecavüz ve taarruzlarda bulundular. Kitalarımız muharebe ile ve muvaffakiyetle hareketlerinde devam etmektedirler.

15. Kolordu 29 Eylül'de Sarıkamış'a girdi. 14 Ekim'de Ermeniler'in gi-riştikleri bir karşı taarruz püskürtüldükten sonra 30 Ekim 1920'de Kars alındı. 7 Kasım'da Gümrü alındı. Ermeniler barış istemek zorunda kaldılar ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması imzalandı.

⁶² Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2. baskı, Türkiye Yayınları, s.714-715.

⁶³ *Türk İstiklal Harbi*, III. cilt (Doğu Cephesi 1919-1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, seri no.1, Ankara, 1965, s.145.

⁶⁴ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, s.362-363 (*Zabıt Ceridesi*, cilt IV, s.372-373'ten).

Gümrü Barış Antlaşması'yla saptanan sınır ufak-tefek bazı değişimlerin dışında günümüzdeki sınırdır. Ancak antlaşmanın 18. maddesi uyarınca, antlaşmanın yürürlüğe girmesi için hükümetlerin onaylaması gerekiyordu. Fakat antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra Taşnak Ermeni yönetimi çökmüş ve Erivan Sovyet Hükümeti kurulmuştu. Bu durumda Gümrü Antlaşması onaylanamadı. Fakat 16 Mart 1921'de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Moskova Antlaşması ve 13 Ekim 1921'de Türkiye ile Sovyetler Birliği ve Kafkas Cumhuriyetleri (Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyetleri) arasında imzalanan Kars Antlaşması aynı sınırları belirlediği için kısaca antlaşmanın maddeleri üzerinde durmamızda yarar vardır.⁶⁵

Gümrü Antlaşması her şeyden önce, uzun senelerden beri Türkiye'nin "yenen" niteliğiyle imzalayabildiği ilk antlaşma olması bakımından önem taşımaktadır. 1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile yitirilmiş bulunan Artvin, Posof, Şavşat, Ardahan, Çıldır, Kars, Iğdır, Tuzluca, Sarıkamış ve Oltu yeniden anavatan topraklarına katılıyordu.

Ayrıca Gümrü Antlaşması Mondros'tan beri işlenmekte olan "Büyük Ermenistan" düşünün de sona ermesi demekti. Ermenistan hükümeti Türk toprakları içinde kalan yörelerin hiçbirinde Ermeniler'in nüfusun çoğunluğunu oluşturmadığını onaylıyordu (madde 3).

Ermenistan'da askerlik kaldırılıyor ve gönüllü 1.500 kişilik bir jandarma gücü, sekiz top ve yirmi makineli tüfek ile destekleniyordu (madde 4).

Türkiye salt insancıl nedenlerle herhangi bir savaş ödentisi istemekten vazgeçiyordu (madde 8).

Ermeni hükümeti Sevr Antlaşması'nı tümüyle yok sayıyordu. Avrupa'da emperyalist hükümetler ve siyasetlerin elinde bir tahrik aleti olan temsilcilerini hemen geri çekmeye söz veriyordu (madde 10).

Bu büyük zafer ve kazançlı barış, ulusun senelerden beri gözlediği mutlu bir olay olmuştu.

Güney Cephesi ve Ankara Antlaşması

Bundan önceki bölümlerde Fransızlar'ın işgal ettikleri Maraş ve Urfa'dan çekilmek zorunda bırakıldıklarını ve Antep'te de oldukça sıkışık durumda olduklarını belirtmiştik.⁶⁶ Aslında Fransa'nın buradaki politikasının iki doğrultusu vardı:

⁶⁵ Gümrü Antlaşması'nın koşulları için bkz. *Türk İstiklal Harbi*, III, s.308-311.

⁶⁶ Bkz. s.104-105.

1- Ermeniler'e askerî harekâta yer verilmesi,

2- Bu yörenin (Kilikya'nın) idari yönden "Ermenileştirilmesi".⁶⁷

Aslında Fransızların bu politikası Güney Anadolu'daki direnişin böylesine canlı yürütülmesinin ana nedenlerinden birisi olmuştur.

Fransızlar, Mayıs 1920 başlarında Ankara'dan mütareke istediler. Bu, Fransa'nın Ankara'yı tanıması açısından son derece olumlu bir davranıştı. 29-30 Mayıs gecesinden itibaren tüm Fransız cephesinde 20 gün süreli mütareke yapıldı.⁶⁸

Ancak mütarekeyi izleyen günlerde bölgedeki Fransız kuvvetleriyle çatışmalar sürdü. 29 Temmuz'da Antep'teki Fransız garnizonuna ağır bir baskın yapıldı. Buna karşılık Fransızlar 11 Ağustos 1920'de bir ultimatom göndererek Antep'in Türkler'in elinde bulunan bölümlerinin teslim olmasını istediler. Ancak Antepliler teslim olmadıkları gibi, 19 Ağustos'ta yapılan bir saldırı ile Fransızlar iyice dar bir bölgeye sıkıştırıldılar.

Elinde 150 ve 105 mm'lik onaltı sahra ve dağ topu ve tank ve zırhlı araçları bulunan Fransızlar Türk bölgesini top ateşine tutarak hem büyük zarara yol açıyor ve hem de halkın direnme gücünü yıkmaya çalışıyorlardı.⁶⁹ 19 Kasım'da 4. Fransız Tümeni çok sayıda top ve bir uçak filosuyla Antep'e gelerek savaşa katıldı. Ancak bu çok üstün güçlere karşın Antep ve çevresindeki ulusal direniş kırılmadı. Dahası 27 Aralık'ta Fransızlar'ı Antep dışına sürmek için genel bir saldırı yapıldıysa da başarılı olmadı.

Antep içinde büyük bir cephane ve yiyecek sıkıntısı başlamıştı. Kuşatmayı yarabilmek için, Ocak ayı boyunca yapılan girişimler de olumlu bir sonuç vermedi. Ve sonunda Antep 8 Şubat 1921'de teslim oldu.

Büyük Millet Meclisi bu büyük direnmenin ödülü olarak 2 Şubat 1921'de bir yasayla Antep kentine "Gazilik" ünvanını verdi.

Fransa Antep'te geçici bir başarı kazanmıştı ama Güney Cephesi'ndeki durumu çok külfetli olmaya başlamıştı. Kaldı ki, Fransız kamuoyu da bu anlamsız savaşlardan sıkılmış ve Venizelos'un devrilmesinden sonra Yunanlıların Batı Cephesi'nde rahat etmeleri için büyük masraflara girmekten kaçınır olmuştur.

Londra Konferansı'nda (21 Şubat 1921) Bekir Sami Bey, Fransız Başbakan Briand'la bir mukavele imzaladı. Bu mukaveleye göre olumlu noktalar

⁶⁷ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 1919-1922, TTK Yayınları, XVI, di-zi-27, Ankara, 1975, s.122-123.

⁶⁸ *Türk İstiklal Harbi*, IV. cilt, s.149-155.

⁶⁹ *Türk İstiklal Harbi*, IV. cilt, s.211.

Güney Anadolu'da direniş örgütlemek amacıyla 1918'de İstanbul'da kurulan cemiyetin kurucuları arasında Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Menemencizade Rifat, Evliyazade Hacı Evliya ve Ali Münif Bey (Yeğenağa) bulunmaktadır. Resimde Fransız işgali altında olan bölgede örgütlenen Kilikyalılar Cemiyeti'nden bir grup.

şöyle sıralanabilir: Savaşa hemen son verilecek, esirler serbest bırakılacak, Fransız ordusu Kilikya'dan çekilecek, Hatay'da özel bir yönetim kurulacaktı.

Ancak bu mukavelede Ankara'nın onaylamayacağı iki nokta vardı. Bunlardan biri Kilikya'da kurulacak polis kuvvetinde Fransız subaylarının da yer alması; diğeri de o yörede herhangi bir yabancı ülkeye ayrıcalık tanınacak olursa, Fransa'ya da aynı ayrıcalığın tanınacağı idi. Bu durumda Büyük Millet Meclisi mukaveleyi reddetti ve istifa eden Bekir Sami Bey'in yerine, Yusuf Kemal (Tengirşenk) Dışişleri Bakanlığı'na getirildi.⁷⁰

Ancak, Fransa her şeye karşın barış istiyordu. Sevr Antlaşması hükümlerinin İngiltere'nin yararına işlediği düşüncesi yaygınlaşmıştı. Eski milletvekillerinden ve Güzel Sanatlar Müsteşarı Franklin Bouillon, bir anlaşma yapmak üzere Ankara'ya gönderildi. Eğer bunu başarabilirse kendisine Türkiye Büyükelçiliği konusunda söz verilmişti.⁷¹

⁷⁰ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s.137.

⁷¹ *Türk İstiklal Harbi*, cilt III, s.246.

Franklin Bouillon, 9 Haziran 1921’de Sovyetler Birliği’nden dönmekte olan Dışişleri yeni Bakanı Yusuf Kemal Bey’le birlikte Ankara’ya geldi.⁷² Görüşmeler 13 Haziran’da başladı.

Türk delegasyonu görüşmelere temel olarak “Misak-ı Milli”yi alıyor ve bundan hiçbir şekilde ödün vermek istemiyordu. Fransızlar ise tartışmaları Sevr ve Bekir Sami Bey’in Birand’la yaptığı Londra Mukavelesi üzerinde yapmak istiyorlardı.

Çok uzun süren ve zaman zaman kesintiye uğrayan görüşmeler, sonunda 20 Ekim 1921’de Yusuf Kemal Bey’le Franklin Bouillon tarafından imzalanan Ankara Antlaşması’yla sonuçlandı.

Ankara Antlaşması Büyük Millet Meclisi hükümeti için büyük bir siyasal başarı olmuştur. Her şeyden önce müttefikler safında bir gedik açılmış oluyor ve Fransa, İngiltere’yle ters düşmüş oluyordu. Ayrıca bu antlaşma Ankara hükümetinin Türk halkının yasal ve meşru temsilcisi olarak müttefiklerden biri tarafından tanınması demekti. Bunların dışında, Güney Cephesi’ndeki kuvvetlerin Batı Cephesi’ne aktarılması mümkün olmuş ve bu kuvvetler Yunanlılar’a karşı kullanılmıştır.⁷³

Ankara Antlaşması’na göre Türkiye ile Fransa arasındaki savaş durumu bitiyordu (madde 1).

Savaş tutsakları karşılıklı olarak salıveriliyordu (madde 2).

Taraflar boşaltılan topraklarda genel af ilan edeceklerdi (madde 5) ve Türk hükümeti “Misak-ı Milli”de onaylanan azınlık haklarına saygılı kalacağını bildiriyordu (madde 6).

Türkiye’nin güney sınırı belirleniyordu (bu sınır Hatay dışında, aşağı yukarı günümüzdeki sınırdır). Ayrıca Bağdat Demiryolu’nun Suriye toprakları içinde kalan kısmında Türkiye’ye kullanım hakkı tanınıyordu (madde 10).

Türk nüfusunun yoğun olduğu İskenderun yöresi için özel bir yönetim kurulacaktı (madde 7). Ayrıca Süleyman Şah’ın mezarının olduğu Caber Kalesi Türk toprağı sayılacak ve asker bulundurarak bayrak çekilebilecekti (madde 9).

Savaş İçinde Türk Dış Politikası

Ankara hükümeti ilk kurulduğu andan itibaren gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında sürekli meşruluk zemini aramıştır. Zaten savaş durumunda olduğu Yunanistan ve üç müttefik İngiltere, Fransa ve İtalya ile başlangıçta iyi iliş-

⁷² Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967, bkz. s.246-253.

⁷³ Ankara Antlaşması’nın metni için bkz. *Türk İstiklal Harbi*, III, s.250-252.

kiler kurması zordu. Ancak Fransa'nın 1921'den itibaren Ankara'ya yakınlığını gözlememiz mümkün olacaktır. Kendisine paylaşımda haksızlık yapıldığı düşüncesinde olan İtalya ise en başından beri Türkiye'nin bağımsızlığını savunmuştur. İtalya'nın endişesi kendi gözü olan Batı Anadolu üzerinde İngiltere'nin Yunanistan kanalıyla etkili ve egemen olmasıydı.

İşte bu koşullar altında Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından üç gün sonra Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle Kâzım Karabekir, Lenin'e Mustafa Kemal'in imzasıyla bir "teklif mektubu" gönderdi.⁷⁴ Bu mektupla Ankara "Emperyalist hükümetlere karşı, bunların tahakküm ve esareti altında bulunan mazlum insanları kurtarmak amacını güden Bolşevik Ruslar'la harekât ve çalışmaları birleştirmeyi kabul ediyor ve ilk olarak milli topraklarını işgal-leri altında bulunduran emperyalist kuvvetleri atmak, sonra da emperyalizme karşı yapılacak müşterek mücadele için, para, silah, cephane ve sağlık gereç-leri istiyordu."

Sovyetler bu teklifleri 3 Haziran 1920'de Dışişleri Komiseri Çiçerin'in mektubuyla yanıtladı. Çiçerin'in Türk tekliflerinin ilke olarak kabul edildiği anlaşılan mektubu şöyle sonuçlanıyordu:⁷⁵

"Rus Sovyet hükümeti, her millet için kendi alın yazısını bizzat tayin etmek ve düzenlemek hakkını tanımaktadır.

Rus Sovyet hükümeti, Türk milletin kendi bağımsızlık ve egemenliğini savunmak için yaptığı kahramanca boğuşmayı pek büyük bir ilgi ile izlemektedir. Türkiye için acı olan bugünlerde Rus ve Türk milletlerini birleştirecek olan dostluğun sağlam temele dayanmasından ötürü bahtiyardır."

Zaten Ankara daha bu mektubu almadan önce Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyeti Moskova'ya gönderdi. Türk heyeti 69 gün süren bir yolculuktan sonra 19 Temmuz'da Moskova'ya varabilmişti.⁷⁶ Ancak Moskova'daki görüşmelerden uzun süre bir sonuç çıkmamıştır. Zira Sovyetler Kafkas Cumhuriyetleri konusunda ödün istedikleri gibi, Ankara'nın geleceğine de pek güvenemiyorlardı. Ancak Doğu Cephesi'nde 15. Kolor-du'nun başarıları ve Batı Cephesi'nde Yunanlılar'ın durdurulmasının olumlu bir sonucu olarak 16 Mart 1921'de Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma Moskova Antlaşması olarak da adlandırılır.

Moskova Antlaşması'yla ilk kez bir büyük devlet Ankara hükümetini

⁷⁴ *Türk İstiklal Harbi*, IV/2, bkz. s.171.

⁷⁵ *Türk İstiklal Harbi*, IV/2, s.172.

⁷⁶ *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, SBF Yayınları, no.279, bkz. s.18-32.

tanımış ve anlaşmış oluyordu. Bu Ankara için çok büyük bir siyasal kozdu. Ayrıca Moskova, Ankara'nın tanımadığı Türkiye ile ilgili antlaşmaları yok sayıyordu (madde 1). Boğazlar sorunu "sahildar" devletlerin katılacakları bir konferansla çözümlenecekti (madde 5). Yine antlaşmanın 8. maddesine göre taraflar toprakları üzerinde karşı tarafın hükümetini devirmek amacına yönelik örgütlenmelere girmeyecekler ve desteklemeyeceklerdi.

Ankara, cephelerde varlığını kan ve ateşle ispat ettikten sonra müttefiklerin tavrında da değişimler başladı. 25 Ocak 1921'de toplanan Paris Konferansı'nda, 21 Şubat 1921'de Londra'da yapılacak olan ve Barış Antlaşması'nın uygulanmasının tartışılacağı Londra Konferansı'na Türk delegasyonuna bir de Ankara temsilcisinin çağrılması kararı alındı. Ancak Tevfik Paşa ve Mustafa Kemal arasındaki yazışmalarla bu konuda olumlu bir karar alınması mümkün olmayınca, Lyod George, Bekir Sami başkanlığındaki Ankara delegelerini İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın aracılığıyla Londra'ya çağırdı (21 Şubat'ta açılan Londra Konferansı'nda İstanbul Heyeti Başkanı Tevfik Paşa sözün Ankara delegelerine verilmesini istemiştir).⁷⁷

Londra Konferansı, Bekir Sami'nin yetkisini aşan bazı girişimlerine karşın Ankara için büyük bir tanıtma ve propaganda aracı olmuş ve İngiltere'nin, Fransa ve İtalya ile anlaşmazlıkları iyice su üstüne çıkmıştır.

1 Haziran 1921'de İtalya, Anadolu'da işgal ettiği yöreleri sessizce boşaltmıştı. 9 Haziran'da bir önceki bölümde anlattığımız üzere Franklin Boulton, Ankara'ya gelmiş, 21 Haziran'da Fransızlar daha önce işgal ettikleri Zonguldak'tan çekilmişlerdi.

Müttefiklerin Ankara ile ilgili tavırlarının değişiminin iki temel nedeni vardır. Bunlardan biri Avrupa siyasetinde büyük ağırlığı olan Venizelos'un Kasım 1920'de yapılan seçimleri yitirmesi ve Başbakanlık'tan ayrılarak Yunanistan'ı terketmesidir. Özellikle Fransızlar, Alman İmparatoru'nun eniştesi olan, Kral Konstantin'den nefret ediyorlardı.⁷⁸

İkinci neden doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in uyguladığı akıllı dış politikadır. Gerçekten Mustafa Kemal "emperyalizme karşı giriştiği savaşım-da" Sovyetler Birliği'nin mutlak bir desteğini sağlamayı başarmasına karşın, kesinlikle Sovyetler'in yörüngesine girmemiş ve bu endişe müttefikler için oldukça frenleyici bir etki yapmıştır. Aslında kendini bildiği andan itibaren askerî okullarda okuyan ve belirli bir "hiyerarşi" içinde yoğrulmuş Mustafa Kemal'in Bolşevik olması zaten beklenemezdi. Ancak sosyalist devrimi, bü-

⁷⁷ Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, s.137-141.

⁷⁸ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s.130 ve 159.

tün güçleriyle destekledikleri iç ayaklanmalarla bastıramayan müttefiklerin, hiç olmazsa sınırlamak istemeleri doğaldı. Bu durumda da Moskova'nın Ankara'yı tümüyle denetimi altına alması işlerine gelmezdi.⁷⁹

Her şey bir yana; çok büyük sorunlarla girilmiş olan 1921 senesinin sonunda Ankara kendini dünyaya tanıtmış ve kabul ettirmiş durumdaydı. Artık Misak-ı Milli sınırları içindeki son güç, Yunan ordusuna sıra gelmişti.

4- Batı Cephesi'ndeki Büyük Zafer ve Lozan Antlaşması

Büyük Taarruz ve İzmir'in Kurtuluşu

Sakarya'dan sonra her iki ordu da toparlanma çabalarına girişmişlerdi. Aslında Yunan ordusunun hiçbir saldırı gücü kalmamış durumdaydı. Ayrıca Yunanistan siyasal karışıklıklar içindeydi.

Ankara'daki ulusal hükümet ise Sakarya sonrasında bir önceki bölümde değindiğimiz dış başarılar yanı sıra, ülke içinde de tam bir egemenlik kurmuş ve ülkenin tüm kaynaklarını kullanabilecek duruma gelmişti.⁸⁰

İngiltere ve Fransa 22 Mart 1922 günü Türkiye ve Yunanistan hükümetlerine ateşkes antlaşması yapmalarını önerdiler.⁸¹ Bu öneriye göre iki tarafın askerî birlikleri arasında on kilometrelik askersiz bir alan oluşturulacak ve müttefiklerin denetleyeceği her iki taraf da hiçbir askerî hazırlık yapmayacaktı. Üç ay içinde barış görüşmeleri başlayamazsa üç ay için yapılan bu ateşkes, üçer aylık dönemler şeklinde uzatılacaktı. Zaten tükenmiş bulunan Yunanistan öneriyi hemen benimsemişti.

Mustafa Kemal bu öneriyle ilgili tavrını şöyle belirtiyordu:

Ateşkes önerisini ilke olarak kabul ediyoruz. Ancak, ordunun eksiklerinin ve hazırlıklarının tamamlanmasından hiçbir zaman geri kalınmayacaktır. Ordumuzun içine yabancı denetleme kurulları sokmayacağız. Ateş kesmeyi, düşmanın yurdumuzu boşaltması için kabul etmekle birlikte, uygulanabilecek koşullar ileri süreceğiz. Ateşkes anlaşmasıyla birlikte boşaltmanın başlaması en önemli koşul olacaktır.⁸²

Daha sonra 26 Mart 1922'de İngiltere ikinci bir nota göndererek; ba-

⁷⁹ Mustafa Kemal, Moskova'nın yörüngesinde görünmemek politikasını Lozan'da da sürdürecektir ve İngiltere'nin Boğazlar Komisyonu önerisini Çiçerin'in tüm direnmelerine karşın kabul edecektir.

⁸⁰ *Türk İstiklal Harbi*, II. cilt (Batı Cephesi), 6. kısım, 1. kitap (Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz) (10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922), Ankara, 1967, bkz. s.7.

⁸¹ *Söylev*, cilt II, bkz. s.446.

⁸² *Söylev*, s.447-448.

riş ilkeleri ile ilgili görüşlerini bildirdi. Bu çerçeve içinde azınlıkların korunması, Doğu'da bir Ermenistan kurulması, Boğazlar'da askersiz bir bölge oluşturulması, Trakya'da Türk sınırının hemen Tekirdağ'ın batısından başlaması vb. gibi Ankara'nın onaylaması mümkün olmayan ilkeler vardı.

Mustafa Kemal 5 Nisan 1922'de verdiği karşı notada ateşkesi ilke olarak kabul ettiklerini, ancak dört ay içinde Anadolu'nun boşaltılması koşulunu ileri sürdü. Bu notaya 15 Nisan 1922'de gelen yanıt olumsuzdu. Zaten bu tür önerilerin Yunanlılar'a bir nefes aldırma konusuna yönelik olduklarında da hiç kuşku olmasa gerekir.⁸³

Ancak bu dönemde olumsuz bir gelişme Ankara'da Büyük Millet Meclisi içinde vardı. Gerçekten özellikle Malta'dan dönen İstanbul meclisi üyelerinden bir kısmının da katılmasıyla Ankara'da Mustafa Kemal ve çevresine karşı önemli ölçüde muhalefet başlamıştı. Ayrıca meclis içinde orduya karşı da yersiz akımlar başlamış ve ordunun Sakarya'dan sonra aylar geçtiği halde saldırıya geçmemesi eleştirilmeye başlanmıştı.⁸⁴ Bu olumsuz propagandaların ordu saflarına dek götürüldüğü anlaşıyordu.

Bu arada "Başkomutanlık Yasası" bu tartışmaların gün ışığına çıkmasına neden olan olaylar doğurdu. Gerçekten Mustafa Kemal'e meclisin tüm yetkileriyle Başkomutanlık sıfatını veren yasa 5 Ağustos 1921'de çıkarıldıktan sonra, ilk kez 31 Ekim 1921'de, ikinci kez 4 Şubat 1922'de uzatılmıştı. Ancak üçüncü kez uzatmak söz konusu olduğundan Mustafa Kemal'in rahatsız olduğu için meclise gelmediği 5 Mayıs 1922'de meclis içindeki karşıtlar Başkomutanlık Yasası'nın uzatılmasını kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu da istifa etmeye karar vermiş ve bunu Mustafa Kemal'e bildirmişlerdi.⁸⁵

Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu üyelerine bir gün beklemelerini rica ederek 6 Mayıs 1922'de meclise geldi ve yapılan gizli oturumda uzun açıklamalarından ve kıyasıya tartışmalardan sonra Başkomutanlık Yasası 15 çekimser ve 11 muhalif oya karşı 177 oyla yeniden kabul edildi.

Mustafa Kemal bu konuda yaptığı uzun konuşmasını şöyle bağlıyordu:

"... Başkomutanlık iki gündür ne olacağı belirsiz bir durumda askıda bulunuyor. Bu dakikada ordu komutasıdır. Eğer ben ordunun komutasını bırakmıyorsam, yasaya aykırı olarak komuta ediyorum. ... Başkomutanlığımın sona erdiğini öğrendiğimde önlenemeyecek bir kötülüğe yol açma-

⁸³ Kâzım Karabekir de bu konuda aynı görüşleri paylaşıyor. Bkz. *İstiklal Harbimiz*, s.1035 vd.

⁸⁴ *Türk İstiklal Harbi*, 2/6/1, s.9 vd.

⁸⁵ *Söylev*, c.II, s.450.

mak zorunluluğu karşısında kaldım. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım, bırakamam ve bırakmayacağım.”⁸⁶

Tüm ülke olağanüstü bir hazırlık içine girmişti. Ulus elinde nesi var nesi yoksa ordusuna veriyor ve kesin darbeyi bekliyordu. Ancak ordu cephe dışında halkın gündelik gereksinmelerine yardımcı olmaya da çabalıyordu.⁸⁷

Aslında yapılmakta olan hazırlıkları Yunanlılar'ın gözünden saklamak için Mustafa Kemal olağan davranmaya çabalıyordu. Örneğin 17 Haziran 1922'de Adapazarı'na gelen Mustafa Kemal, daha sonra 19 Haziran 1922'de İzmit'e gelerek burada Fransız yazar Claude Farrère ile görüşüyor ve 28 Haziran 1922'de Ankara'ya dönüyordu.⁸⁸

Bu arada Yunanistan son bir koz olarak İstanbul'u işgal etmeyi planladı. 24 Temmuz 1922'de Atina'daki İngiliz elçisini çağıran Yunan Dışişleri Bakanı resmî bir nota vererek bu niyetini bildirdi.⁸⁹ Dahası, bu doğrultuda birtakım Yunan birlikleri Anadolu'dan Trakya'ya aktarıldı ve Yunan Donanması Marmara'ya açıldı. Ancak İtalya, Fransa ve İngiltere'nin bu konuda çatışmayı göze alacaklarını belirtmeleri üzerine Yunanlılar bu umutsuz girişimlerinden de vazgeçmek zorunda kaldılar.

Batı Cephesi kesin darbeyi vurmak için tüm hazırlıklarını tamamlamıştı. Bu cephe 26 Ağustos 1922 günü 1. ve 2. ordularla, 5. Süvari Kolordusu ve kolordu etkisinde Kocaeli Grubu'ndan kurulmuştu ve 18 piyade ve 5 süvari tümeninden oluşuyordu.⁹⁰ Ayrıca bir ağır topçu alayı, üç inşaat taburu, bir uçak bölüğü vb. gibi yan hizmetleri görecekt tüm kuruluşlar tamamlanmıştı. Bu ordunun çok kısa bir süre içinde “yoktan var edildiğini” anımsamakta yarar vardır.

Cephenin genel mevcudu 8.658 subay, 199.283 er, 67.974 hayvan, 71 fayton, 3.141 beygir arabası, 1.970 öküz arabası, 2.318 kağı, 92.792 tüfek (depolardakilerle birlikte 100.352), 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5.282 kılıç ve 10 uçak idi.⁹¹

Ordu hâlâ ilkel ulaşım olanaklarını kullanıyordu. Yunanlılar'ın elinde

⁸⁶ A.g.e., s.456.

⁸⁷ Halide Edip'in gözlemlerine göre Bolvadin'de askerler halkın tarlalarını sürüyorlardı. Bkz. *Türkün Ateşle İmtihanı*, s.263.

⁸⁸ Gotthard Jaeschke, a.g.e., s.186-187.

⁸⁹ F. Belen, a.g.e., s.400-401.

⁹⁰ *Türk İstiklal Harbi*, cilt II, 6. kısım, 2. kitap (Büyük Taarruz), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, seri no.1, Ankara, 1968, bkz. s.3.

⁹¹ A.g.e., s.7-8.

bulunan 4.036 kamyon ve 1.776 otobüs ve ambulansa karşılık Türk ordusunda kamyon sayısı 198, otobüs ve ambulans sayısı da 33 idi.

Yunanistan Küçük Asya Ordusu'na bağlı subay sayısı 6.565, er sayısı 218.432, tüfek sayısı 90.000, hafif makineli tüfek 3.139, ağır makineli tüfek 1.280, top 418, kılıç 1.280 ve 50 uçak idi.

Mustafa Kemal'in düşündüğü kuvvetlerinin çoğunu düşman cephesinin bir yanında ve elden geldiğince dış kanadında toplayarak, kesin sonuçlu bir meydan savaşı yapmaktı. Bunun için uygun gördüğü durum, büyük kuvvetleri düşmanın Afyonkarahisar yakınında bulunan sağ kanadının güneyine yığarak çabuk ve kesin bir darbe vurmaktı.⁹² Bu anlayış çerçevesinde 23 Temmuz'dan 1 Ağustos'a dek süren uzun planlamalardan sonra 6 Ağustos 1922'de ordulara gizli olarak saldırıya hazırlık buyruğu verildi.

Türk birlikleri son derece düzenli bir biçimde ve büyük bir gizlilik içinde yer değiştirdiler. 20 Ağustos 1922'de Akşehir'deki Batı Cephesi Karargâhı'na gelen Mustafa Kemal saldırı günü olarak 26 Ağustos 1922'yi saptadı.

24 Ağustos 1922'de Batı Cephesi Karargâhı Akşehir'den; Afyonkarahisar'ın hemen güneyindeki Şuhut'a alındı ve Mustafa Kemal Kocatepe'deki çadırılı ordugâha yerleşti. 26 Ağustos 1922'de Türk Büyük Taarruzu sabah saat 5.30'da başladı.

Seri bir baskın şeklinde gelişen Türk saldırısı sonunda; kolay kolay çilemeyeceği sanılan Yunan mevzileri aşıldı ve Aslıhanlar yöresinde çevrilen Yunan kuvvetleriyle 30 Ağustos 1922'de yapılan kesin sonuca giden Başkomutanlık Meydan Savaşı'ndan sonra Yunan ordusu tümüyle dağıtıldı ve aralarında cephe komutanı General Trikopis olmak üzere büyük bir kısmı tutsak alındı.⁹³

Savaş alanını gezen ve son durumu değerlendiren Mustafa Kemal, diğer komutanlarla birlikte 31 Ağustos 1922'de öğle vakti Yunanlılar'ın yakıp yıktığı Çalköy'e geldiler. Burada yıkık ve henüz dumanları tüten bir evin avlusunda bulunan ve masa gibi kullandıkları kırık bir kağı arabasının etrafında durumu gözden geçirdiler.⁹⁴ Düşmanın herhangi bir savunma hattı kurmasını engellemek için, çekilen birlikleri kovalamak üzere hızla ilerleme kararı aldılar.

Mustafa Kemal 31 Ağustos'da Ordu'ya yazdığı bildiriye;

⁹² Bkz. Söylev, s.464 vd.

⁹³ *Türk İstiklal Harbi*, II/6/2. Özellikle Başkomutanlık Meydan Savaşı için bkz. s.231-275.

⁹⁴ A.g.e., s.275.

Büyük Taarruz'un ikinci gününde Ankara halkı hıç uyumadı. Fotoğrafta 27 Ağustos'ta Ankara'da namazgâh denilen alanda dua eden Ankara'lılar.

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları,

Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde zalim ve mağrur bir ordunun temel varlığını inanılmayacak kadar az bir zamanda yok ettiniz. Büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına layık olduğunuzu ispat ettiniz. Sahibimiz olan Türk milleti geleceğinden emin olmaya haklıdır,”⁹⁵

diye başlıyor ve;

“Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri”

diye tamamlıyordu.

1 Eylül 1922'de Dumlupınar'dan yayınladığı ve “Büyük ve asil Türk milleti”, diye başlayan bildirisini de şöyle tamamlıyordu:

“... En büyük komutanından en genç erine kadar ordularımıza hakim olan fikir, milletin gösterdiği vazife uğrunda şehit olmaktır... Milletin oy, karar, emir ve isteğine dayanan her işin sonucu millet için hayırlı olduğu bir ger-

⁹⁵ Bu bildirinin dilini sadeleştirmeden, olduğu gibi aldık.

çektir. Milletimizin geleceği emindir ve Tanrı'nın vaadettiği zaferi ordularımızın kazanması kesindir.”⁹⁶

Çevreyi yakarak ve yıkarak geri çekilen Yunan kuvvetlerini izleyen Türk süvarileri 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdiler. Anadolu düşmandan temizlenmiş, sıra Boğazlar'la, Trakya'ya gelmişti. Ancak bunlar masa başında çözümlenecekti.

Büyük Taarruzu İzleyen Gelişmeler ve Mudanya Mütarekesi

Büyük Taarruz sadece İzmir yöresinde değil tüm Batı Cephesi boyunca sürdürülmüştü. Güney'de amaç İzmir'in, Kuzey'de ise amaç Bursa'nın alınması idi.⁹⁷

Yunan ordusu İzmir'e doğru kaçarken gösterdiği vahşetin aynısını kuzeyde de gösterdi. Yol boyunca geçtikleri yerleri bir kan ve ateş tufanına çevirmişlerdi. 10 Eylül 1922'de Bursa'yı boşaltırken bu kenti de yakmak istemişler, ancak İngiliz ve Fransız subaylarından oluşan bir heyet 10 Eylül'de yaptıkları bir toplantıyla böyle bir hareketi engellemek istemişlerdi. Buna rağmen, yerli Rumlar'ın çıkardıkları yangın Türk birliklerinin hızla kente girmelerini söndürülmüştü.⁹⁸

Zaten bu konuda Büyük Millet Meclisi de 7 Eylül'de bir toplantı yaparak uygar dünyaya bir çağrıda bulunmuş ve Bursa'daki tarihsel kalıntıların Türk ulusu için önemi hatırlatılarak bunlara verilecek bir zararın “unutulmayacağını” belirtmişti. Aynı konuda İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri 8 Eylül 1922'de Lord Curzon'a çektiği telgrafta şöyle diyordu:⁹⁹

Yunan askerlerince boşaltılması sırasında Bursa'nın Eskişehir ve Uşak'ın akıbetine uğrayacağından korkulmaktadır.

Böyle bir hareketin hele Yeşil Cami'ye zarar verilmesinin havsalaya sığmayan çılgınlığı ve bütün Osmanlı Türklerince öylesine hürmet duyulan bir şehrin vahşice tahrip edilmesinin doğuracağı dehşetli sonuçlar üzerine parmak basmaya ihtiyac duymuyorum.

Yunanlılar'ın kendi hareketleri böyle misillemeyi davet edecek biçim-

⁹⁶ *Türk İstiklal Harbi*, II/6/2, s.277.

⁹⁷ *Türk İstiklal Harbi*, II. cilt (Batı Cephesi), 6. kısım, III. kitap (Büyük Taarruzda Takip Harekâtı), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, seri no.1, Ankara, 1969, bkz. s.24.

⁹⁸ Bilal N. Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e* (İngiliz belgeleriyle), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s.531-533.

⁹⁹ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s.525.

de olursa Müttefik Kuvvetler azınlıkların mukadderatlarından sorumlu tutulamazlar...

Bursa'nın sağlam bir şekilde geri alındığı gün, Mustafa Kemal de İzmir'e gelmişti. Bu arada ilginç bir nokta olarak İstanbul hükümeti Başkanı Sadrazam Tevfik Paşa da Mustafa Kemal'e kutlama telgrafı gönderenler arasındaydı.¹⁰⁰

Yunan ordusu panik içinde Anadolu'yu boşaltıyordu. Cephenin güneyindeki boşaltma daha hızlı olmuş, kuzeyde ise Türk ordusu fazla hızlı ilerlememişti. Sonunda 18 Eylül 1922 saat 15:00'de 3. Kolordu'dan gelen rapor, "18 Eylül 1922 sabahı son Yunan erinin de Erdek'ten ayrıldığını" bildiriyordu.¹⁰¹ Böylece Anadolu'da, Boğazlar bölgesi dışında hiçbir düşman askeri kalmamıştı. Aynı gün İngiltere ve müttefikleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir nota vererek "İstanbul ve Boğazlar yöresindeki işgal bölgelerinin tarafsızlıklarının korunacağını umduklarını" belirttiler.¹⁰²

Gerçekten İngiltere'nin bu konuda kararlı olduğu görülüyor, bir ön anlaşmaya varılana dek Türk ordusunu Boğazlar'daki işgal bölgelerine sokmak istemediği gibi, Trakya'ya geçişi de engelleyeceğini bildiriyordu.

Buna karşın Batı Cephesi Komutanlığı, Kocaeli Grubu'na İzmit'e ve Edremit'teki 2. Süvari Tümeni'ne de Çanakkale'ye ilerlemelerini emretti. İlk kez Türk ve İngiliz orduları karşı karşıya gelmişlerdi.

Aslında İngilizler, Yunanlılar'ın bu denli çabuk ve kesin bir yenilgiye uğrayacaklarını öngöremediklerinden, adamakıllı şaşırılmış ve endişelenmişlerdi. 9 Eylül 1922'de İstanbul'daki İngiliz Orduları Komutanı General Harrington, Albay D. I. Shuttleworth'u Çanakkale'ye komutan olarak atayarak, yapılabilecek bir saldırıyı püskürtecek önlemler alması konusunda serbest bırakmıştı.¹⁰³ Ancak anlaşılan General Harrington bu konuda fazla umutlu değildi ki, gereğinde Gelibolu'ya geçerek Türk ordusunun Trakya'ya çıkmasının engellenmesini istediğini de sözlü olarak bildiriyordu.

Temelde İngiltere kendi emperyalist çıkarları açısından haklı bir endişe içinde idi. Lloyd George'un 16 Eylül 1922 tarihinde İngiliz halkına yayınladığı ve W. Churchill'in kaleminden çıkmış olan bildiride şunlar belirtiliyordu:

¹⁰⁰ Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, s.193.

¹⁰¹ *Türk İstiklal Harbi*, II/6/III, s.226.

¹⁰² *Türk İstiklal Harbi*, II/6/III, s.225.

¹⁰³ David Walder, *Çanakkale Olayı*, çeviren M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s.239 vd.

"... Müttefiklerin Mustafa Kemalci kuvvetler tarafından İstanbul'dan dışarı sürülmesi, son derece feci sonuçlar doğurabilecek, bütün İslâm ülkelerinde, ne-reye varacağı belli olmayan tepkiler yaratacak, yalnız İslâm ülkelerinde değil, Büyük Savaş'tan yenik çıkan bütün devletlerde fırtınalar kopartacak, zayıf Türk kuvvetlerinin çabaları ile ulaşılan kendilerinin hayal bile etmedikleri başarılar, onların da gözünü açacak ve cesaretlerini artıracaktır... Muzaffer Türklerin yeniden Avrupa'da görünmesi bütün Balkanlar'da son derece ciddi bir kargaşalığa sebep olabilir."¹⁰⁴

Aslında ilginç olan nokta, günümüzde kimilerince küçümsenmek istenen Anadolu hareketinin, emperyalizm için ne denli önemli olduğunun bir emperyalist başbakan tarafından açıkça belirtilmesidir.

Yeni bir İngiliz-Türk savaşının izlerini taşıyan bu bildiri, İngiliz kamuoyunda büyük tepkiler uyandırdı. İngiltere halkı da artık sonu belirsiz bir savaş istemiyordu. Kaldı ki, İngiltere'nin müttefikleri, bir oldu bitti karşısında kalmamak için 19 Eylül'de Çanakkale'yi boşaltmışlar ve İngilizleri her an görebilecek olan Türk süvarilerine karşı yalnız bırakmışlardı.¹⁰⁵

20 Eylül 1922'de Paris'te; Fransa, İngiltere ve İtalya Dışişleri Bakanları'nın sorunun çözümü konusunda yaptıkları toplantı son derece tartışmalı

*"Solda, ilerdeydi Ali Onbaşı / Kan içindeydi yüzü
gözü / Bir süvari takımı geçti yanından dötrnola
/ Kaçanı kovalamıyordu yalnız / Ulaşmak da
İstiyordu bir yerlere / ve sadece kahretmiyor /
yaratıyordu da / Ve kılıçların, / nalların, / ellerin
/ ve gözlerin pırlıtsı / ardarda çakan aydınlık bir
bütündü."*

(Nazım Hikmet'in Kuva-yı Milliye Destanı'ndan).
Bu destan için Abidin Dino'nun çizdiği bir desen
(Güzin Dino'nun izniyle).

¹⁰⁴ David Walder, a.g.e., s.268-269.

¹⁰⁵ Gotthard Jaeschke, a.g.e., s.195.

geçti ve üç gün sürdü.¹⁰⁶ Boğazlar'ın serbestisi konusunda tam bir anlaşmaya varmalarına karşın, Mustafa Kemal'in Meriç Nehri'ne dek tüm Doğu Trakya'yı istemesi konusunda İngiltere direnmek istiyordu. Sonunda Mustafa Kemal ya da bir temsilcisini Mudanya'da ateşkes görüşmelerine çağırmaya karar verdiler.

Bu çağrının bir nota şeklinde Ankara'ya bildirildiği 23 Eylül 1922'de Türk askerleri tarafsız bölgeye girdiler. Ancak İngilizler, Türkler ateş açmadıkça ateş açmama emri almışlardı. Türklerin de İngilizler ateş açmadan ateş açmaya niyetli olmadıkları anlaşılıyordu.¹⁰⁷

Müttefiklerin Ankara'ya verdikleri nota; temelde İzmir ya da Mudanya'da Ateşkes Antlaşması'nın yapılması, daha sonra Venedik'te bir barış konferansının toplanması, Doğu Trakya'nın Türklere geri verilmesi ve kesin barış antlaşmasının imzalanmasından sonra İstanbul'un boşaltılması ana ilkelerini içeriyordu. Bunlar Mustafa Kemal'in koşullarına uygun ilkelerdi. Fakat Mustafa Kemal gücüne olan güvenini göstermek amacıyla, yanıtını geciktiriyordu.

Bu arada Atina'da Kral Konstantin tahtını terketmiş ve Venizelos yeniden Başbakanlığa gelmişti. Fakat bu iktidar değişikliğine karşın İstanbul'daki müttefik donanmada bulunan Yunan gemileri İngilizler'in baskısıyla limanı terkettiler.

Mustafa Kemal'in 23 Eylül tarihli notalarını yanıtlamaması, özellikle durumu bilmeyen İngiltere kabinesini savaş kararına dek getirdi. General Harrington'a gönderdikleri bir telgrafla 30 Eylül'ü geçmeyecek bir şekilde 24 saatlik bir süre tanınmasını ve eğer Türkler geri çekilmezse kara, hava ve deniz kuvvetlerinin ateş açacağına bildirilmesini istediler. Ancak General Harrington bu emirlere uymadı. Gönderdiği telgrafta;

"... Mustafa Kemal'in iki-üç güne kadar müttefik generallerle görüşmeye razı olacağı ve Ankara hükümetinin müttefik notasına bir karşılık vermek için çabaladığı bir sırada barut fıçısına ateş atmam demek olan ateş aç emrim, her şeyi altüst edeceği ve bu yoldan barut fıçısını ateşe atmak, geriye bir daha dönüş olmayacağı için asla kabul edilemez..."¹⁰⁸ diyordu.

Nitekim Mustafa Kemal 29 Eylül'de Poincaré'ye gönderdiği bir bildirge ile ateşkes görüşmeleri için 3 Ekim 1922'de temsilcilerinin Mudanya'da olacaklarını bildirdi.

¹⁰⁶ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, çeviren Tefvik Alanay, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s.384-386.

¹⁰⁷ Lord Kinross, *Atatürk: Bir Millet'in Doğuşu*, Sander Yayınları, s.510 vd.

¹⁰⁸ David Walder, *a.g.e.*, s.348.

Mudanya'da Ankara'yı Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy ve İtalya'yı General Monbelli temsil ediyorlardı. Görüşmeler uzun ve tartışmalı geçti. İsmet Paşa, Yunanlılar'ın derhal Meriç Nehri'nin batısına geçmelerini istiyor, Yunan ordusu Doğu Trakya'da kaldığı sürece ateşkesin bir anlamı olmayacağını savunuyordu. Sonunda Yunan ordusunun Doğu Trakya'yı boşaltması ve oluşturulacak bir müttefik kuvvetin kesin barış imzalanana dek buraları işgali prensibinde anlaşmaya varılarak imzalandı. Artık savaş dönemi sona ermişti.

Lozan Barış Antlaşması

Mudanya Mütarekesi'nin 15 Ekim 1922'de yürürlüğe girmesinden sonra 19 Ekim'de Refet Paşa ve sembolik bir Türk birliği, görülmemiş bir coşkuyla karşılandıkları İstanbul'a geldiler.¹⁰⁹ Refet Paşa, Mustafa Kemal'den aldığı bildirim gereği, padişahla ilgili olarak belirsiz konuşmasına karşın, Tevfik Paşa'nın sadrazamlığındaki İstanbul hükümetini tanımadıklarını açıkça söylemekten çekinmemişti.¹¹⁰ Aynı gün, gerek İngiltere'yi gerekse Yunanistan'ı anlamsız bir hayal peşinde koşturan Lyod George, İngiltere Başbakanlığı'ndan istifa ediyordu.

Şimdi sorun, toplanacak Barış Konferansı'na delege olarak kimlerin gönderileceği idi. Dışişleri Bakanı olan Yusuf Ziya Tengirşenk'in bu işin üstesinden gelebileceği konusunda yaygın bir kuşku vardı. Kaldı ki kendisi de rahatsız bulunuyordu. Nitekim Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı Dışişleri Bakanını ve dolayısıyla barış görüşmelerinde başdelege yapabilmek için, istifa etmesini isteyen 24 Ekim 1922 tarihli telgrafını alınca derhal istifa etti.¹¹¹ İsmet Paşa Dışişleri Bakanlığı'na seçildi.

28 Ekim 1922'de müttefiklerin İstanbul temsilcileri Lozan'da yapılacak Barış Konferansı'na Ankara ve İstanbul hükümetlerinin temsilci göndermelerini istediler. İngiltere'nin amacının barış masasında Ankara'yı zayıf düşürmek olduğu açıktır. İstanbul hükümeti Sadrazamı Tevfik Paşa da 17 Ekim'den beri sürekli telgraflar çekerek ortak davranış öneriyor ve kararsız bir durumda bulunuyordu. İşte bu koşullar altında 1 Kasım 1922 tarihinde Meclis'e verilen bir yasa önerisinin kabulü ile padişahlık ve halifelik birbirin-

¹⁰⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasal Hatıralar* (I. kısım), İstanbul, 1957, s.102-103.

¹¹⁰ Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s.104-108. Ayrıca bkz. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II (Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar)*, TTK Yayınları, XVI., dizi 12, Ankara, 1973, s.2.

¹¹¹ Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1957, bkz. s.285 vd.

den ayrıldı ve padişahlık kaldırıldı.¹¹² Vahdettin ise 17 Kasım 1922’de bir İngiliz gemisi ile Malta’ya geçti. Millet meclisi 18 Kasım 1922’de Osmanlıları’ndan Abdülmecit Efendi’yi halife olarak seçti.

İstanbul’daki müttefik temsilcileri 4 Kasım 1922’de verdikleri bir nota ile yapılması önerilen Barış Konferansı için 13 Kasım 1922 tarihini bildirmişlerdi. Gerçekten Türk Temsilciler Kurulu buna uygun olarak 11 Kasım 1922’de Lozan’a geldi, fakat konferansın bir hafta ertelendiğini öğrendi. Bunun üzerine Paris’e geçen İsmet Paşa burada Fransız Başbakanı Poincaré ile görüştü ve değişik toplantılara katıldı.¹¹³

Lozan’a başdelege olarak katılan İsmet Paşa’nın yanısıra Sağlık Bakanını Dr. Rıza Nur ve eski Maliye Bakanı Hasan Bey (Saka) delege olarak katılıyorlardı. Bunların dışında da geniş bir danışman ve çevirmen topluluğu bulunuyordu.¹¹⁴

Lozan Konferansı’nın başkanı, aynı zamanda İngiltere Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon’du. Davetçi ülkeler İngiltere, Fransa ve İtalya, katılan ülkeler ise, bu üç ülke ve Türkiye dışında; Yunanistan, ABD, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) ve Japonya idi. Boğazlar sorunu görüşülürken; Bulgaristan, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan temsilcileri de toplantılara katılmışlardı.¹¹⁵

İngiltere temsilcisi Lord Curzon, İsmet Paşa için zorlu bir diplomat idi. Kaldı ki; Kral Konstantin’in Yunanistan’ı terketmesinden sonra yeniden Başbakanlığa gelen Venizelos da, Avrupa siyasal yaşamında çok tanınan, ağırlığı olan usta bir diplomat idi.

Lozan Konferansı açılış toplantısı 20 Kasım 1922’de Montbenon Gazinosu’nun büyük salonunda yapıldı. İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab’ın konuşmasıyla açılan toplantıyı izlemek üzere gelenler arasında Fransız Başbakanı Poincaré ve İtalya Başbakanı Mussolini de bulunuyordu. Hazırlanan programa göre M. Haab’ın konuşmasını Lord Curzon’un yanıtlamasından sonra tören sona erecek ve konferans çalışmalarına Ouchy Şatosu’nda başlayacaktı. Ancak İsmet Paşa “eşitlik” ilkesinden yola çıkarak, Lord

¹¹² Padişahlığın kaldırılmasını Devrimler Dönemi başlıklı bölüm içinde ele almamızın nedeni salt pedagojiktir.

¹¹³ Lozan delegelerinden Dr. Rıza Nur’un anılarında Lozan’la ilgili değişik yorumlar vardır. Ancak herhangi bir kanıta dayanmayan bu yorumlara, yazarının dengersiz kişiliğini de göz önüne alarak ilgi duymadık. Bkz. Dr. Nur, *Hayat ve Hatıratım*, cilt 3, İstanbul, 1968, s.960-1250.

¹¹⁴ Ali Naci Karacan, *Lozan*, 2. baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s.69-71.

¹¹⁵ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar, Belgeler)*, takım 1, cilt 1, kitap 1, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, no.291, Ankara, 1968, bkz. s.5, 129.

Curzon'un konuştuğu bir toplantıda kendisinin de konuşması gerektiğini ileri sürdü ve açılış töreninde bir konuşma yaparak Türkiye'nin barış konusundaki duyarlılığını belirtti.

Gerçekten İsmet İnönü'nün konferans başlarken de görülen iki temel sorunu vardı. Bunlardan birincisi eşitlik ilkesi idi. Türkiye kendini konferans için çağrı yapan ülkeler kadar yetkili görüyor ve bundan haklı olarak ödün vermek istemiyordu.

İkinci sorun ise müttefiklerin, Türk delegelerini I. Dünya Savaşı'nın "yenilmiş" Türkiye'sinin temsilcisi olarak görmeleri ve buna göre tutum almalarına karşın, İsmet Paşa kendilerini Ulusal Savaş'ın "yenmiş" Türkiye'sinin temsilcisi olarak görüyor ve buna uygun bir tavır bekliyordu.

Bu açıdan düşünüldüğünde İsmet Paşa'nın Lozan'daki diplomatlar arasında yoruma açık bazı çıkışlar yaptığı söylenebilir. Oysa ki Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı başdelege olarak seçtirmek istemesinin temel nedeni budur. Türkiye Barış Konferansı'nda "salon adamlarıyla" değil, cephelelerden gelen ve elbiselerine sinmiş olan barut kokusu henüz çıkmamış, "muzaffer" bir komutanla temsil ediliyor ve "Misak-ı Milli"sinden hiçbir ödün vermeden ve tüm dünya devletlerine "bağımsız" varlığını ve kişiliğini onaylatacak bir katılıkla, pazarlık ediyordu. Kaldı ki; İsmet Paşa sırasında çok usta bir diplomat gibi davranabiliyordu.

Lozan Konferansı'nın¹¹⁶ 20 Kasım 1922'de kabul edilen iç tüzüğü'nün, beşinci maddesine göre konferansa davet yapan ülkelere her birinin bir temsilcisinin başkanlığını yapacağı üç komisyon kuruluyordu.

Birinci komisyon, İngiliz delegesi Lord Curzon'un başkanlığı altında çalışacaktı ve "Ülke ve Askerlik Komisyonu" adını taşıyan bu komisyon "Boğazlar rejimini" de ele alacaktı.¹¹⁷

İkinci komisyon, "Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu" adını taşıyordu ve başkanlığını İtalya delegesi Garroni yapıyordu.

Fransız delegesi Barer'in başkanlığını yaptığı üçüncü komisyon Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu adını taşıyordu ve kendi içinde beş yardımcı komisyona bölünmüştü.

Bu yan komisyonlardan birincisi; Düyun-u Umumiye'nin bölüşümü, işgal giderlerinin Türkiye tarafından ödenmesi, Yunanlılar'dan Türkiye'nin istediği ödenti gibi salt maliye sorunlarıyla ilgileniyordu.

İkinci yan komisyon; limanlar, demiryolları, posta, telgraf, hava ulaşı-

¹¹⁶ Bu konferansın tam adı, "Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lozan Konferansı"dır.

¹¹⁷ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.144-145.

mi, kambiyo vb. gibi ulaşım ve ulaştırma işleriyle ilgilenecekti.

Üçüncü yan komisyon; ticaret, gümrük tarifeleri, ticaret gemileri, emlak, edebiyat hakları, güzel sanatlar vb. gibi hususlarla uğraşacaktı.

Dördüncü yan komisyon ise iktisat sorunlarıyla ilgilenecekti. Bunlar arasında savaş ve işgal dönemine ilişkin sorunlar, Türkiye tarafından zaptedilen mülklerin verilmesi, terk edilen topraklardaki Türk mülkleri sorunu vb. vardı.

Beşinci yan komisyon ise, sağlık sorunlarıyla ilgilenecekti.

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922’de başladıktan iki buçuk ay sonra 4 Şubat 1923’te kesildi. Daha sonra 23 Nisan 1923’te yeniden toplanan konferans, üç aylık bir çalışmadan sonra 24 Temmuz 1923’te antlaşmanın imzalanmasıyla sona erdi.

Konferansın temel sorunları; Trakya’daki sınır, Boğazlar’ın durumu ve geleceği, Yunanistan’ın ödemesi istenen savaş ödentisi, Musul ve özellikle “kapitülasyonlar”dı. Ayrıca Osmanlı borçlarının “ülke esasına” göre ödemesi konusunda Ankara’nın ödünsüz bir talebi vardı.

Kapitülasyonlar konusunda müttefikler akıl almaz bir tutum içindeydiler ve sürdürülmesini istiyorlardı. İsmet Paşa’nın bu konuda kesinlikle belirttiği görüş şuydu: “Türkiye kapitülasyonlar yerine hiçbir şekil, hiçbir kayıt, hiçbir imtiyaz kabul edemez, etmeyecektir!”¹¹⁸

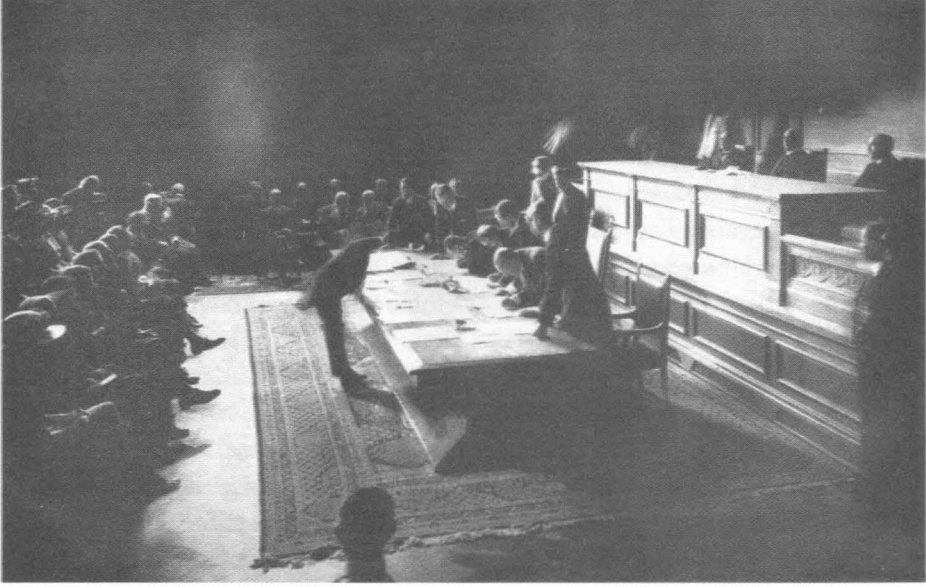
Uzun tartışmalara yol açan Musul sorununun çözümü de konferans sonrasına bırakıldı.

Konferansın ilk döneminde üzerinde ana hatlarıyla anlaşmaya varılan bir konu Boğazlar Rejimi oldu. Rusya’nın karşı çıkmasına rağmen İsmet Paşa Boğazlar’da uluslararası bir denetimi kabul etti.

Ancak mali sorunlarda anlaşmaya varmak mümkün olmuyordu. Gerek Ulusal Savaş sırasında ve gerekse sonrasında Ankara’yı sürekli desteklemiş bulunan Fransa, Fransız firmalarının çıkarlarının sözkonusu olduğu bu hususta, katı bir tavır takınmıştı. Örneğin Fransız firmaları Osmanlı borçlarının altınla ödenmesini istiyor, Türkiye ise Fransız Frankı’yla ödemek istiyordu.

Ocak 1923 başında Ankara’ya gelen Hasan Bey, Lozan’daki gelişmeler konusunda meclise bilgi verdi. Ancak yakında bir barış görünmüyordu. Zira Lord Curzon çıkarları sözkonusu olan İtalya ve Fransa’nın da desteğini sağlamıştı.

118 Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.157.

İsmet Paşa Ankara Hükümeti adına 24 Temmuz 1923 Salı günü saat 15.09 ile 15.15 arasında Lozan Barış Antlaşması'nı imzalıyor.

Sonunda müttefiklerin verdikleri bir anlaşma metni önerisi İsmet Paşa tarafından kabul edilmeyince konferansa ara verildi. Müttefiklerin iyi niyetli olmadıklarının somut bir göstergesi, anlaşmaya varılan hususlarda bir metin hazırlanması konusundaki Türk önerisini dikkate almamalarıdır.

İsmet Paşa Ankara'ya döndükten sonra mecliste açık ve gizli oturumlar şeklinde çok uzun ve sert tartışmalar yapıldı. İkinci Grup, Lozan'daki delegelerin özellikle Musul sorununda ödün verdiğini ve "Misak-ı Milli"nin yalandığını ileri sürüyorlardı.¹¹⁹ Aslında İkinci Grup bu tartışmalarla temelde Mustafa Kemal'i yıpratmaya çalışıyordu. Nitekim tüm bu kıyasıya tartışmalardan sonra ortaya somut bir şey konulamadı.

Çeşitli arabuluculuk girişimlerden sonra Lozan Konferansı ikinci kez 23 Nisan 1923'te toplandı. Konferansın bu döneminde Türkiye, Yunanistan'dan istediği savaş ödentisi yerine Karaağaç'ı ödenti olarak kabul ediyordu. Kapitülasyonlar kaldırılıyor ve Osmanlı borçlarının ödenmesi "ülke temeline" göre ve Fransız Frankı'yla yapılıyordu. Ancak her şeye karşın uzun

¹¹⁹ O dönemde meclis başkan yardımcısı olan Ali Fuat Cebesoy'un o günlerle ilgili geniş gözlemleri için yazarın *Siyasi Hatıralar I*, s.233-344'e bakınız.

süren görüşmelerden sonra anlaşma 24 Temmuz 1923'te imzalandı.¹²⁰ Artık dış savaşım dönemi de sona ermişti.

İsmet Paşa'nın belirttiği gibi: "I. Cihan Harbi'nden kalan muahedelerin hiçbirisi yaşamaz. Yalnız Lozan Muahedesi ayaktaadır... Lozan Muahedesi Türkiye için esaslı değerini ve uluslararası münasebetlerde kılavuz olacak ilkeleri taşımakta devam etmektedir."¹²¹

Lozan Andlaşması'nın 1. maddesine göre; Türkiye ile Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya arasındaki savaş durumu antlaşmanın yürürlüğe girişi tarihinden başlayarak bitmiş oluyordu.¹²²

Meriç Nehri'nin batısına dek Doğu Trakya Türkiye'nin olacaktı (madde 2). Suriye sınırı 30 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın 9. maddesine göre düzenlenen sınır olacaktı (Daha sonra İskenderun ve Hatay sınırlarımızın içine diplomatik bir savaşım sonucu alınacaktır).

Irak sınırının saptanması antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonraki dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında görüşme yoluyla çözümlenecekti (Musul bu görüşmelerin sonunda İngiltere'ye terkedilecektir).

İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye'ye (madde 12); Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adaları Yunanistan'a bırakılıyordu (madde 13). Ancak Yunanistan bu adalarda hiçbir deniz üssü kuramayacak, tahkimat yapamayacak, fazla asker bulunduramayacak ve Anadolu kıyıları üzerinde askeri uçak uçuramayacaktı.

Türkiye Mısır'la ilgili borç yükümlülüklerinden tümüyle kurtulmuş oluyordu (madde 18). Ayrıca Türkiye, Libya'daki ayrıcalıklarından vazgeçiyor (madde 22). Kıbrıs'ın İngiltere'ye katılımını tanıyordu (madde 21).

Türkiye'de kapitülasyonlar, her bakımdan ve tümüyle kaldırılıyordu (madde 28).

Ege Denizi'nde İtalya işgalinde bulunan adalar İtalya'ya bırakılıyor (madde 15), 5 Kasım 1914 başlangıç olmak üzere Türkiye, Mısır ve Sudan üzerindeki tüm haklarından vazgeçiyordu (madde 17).

Azınlık hakları karşılıklı eşitlik temelinden yola çıkılarak ve bu konudaki uluslararası antlaşmalar çerçevesinde çözümleniyordu (madde 37-45).

Osmanlı borçları "ülke temeline" göre takside bağlanıyordu.¹²³

¹²⁰ Lozan Antlaşması'nın metni için bkz. *Lozan Barış Konferansı*, takım 2, cilt 2, A.Ü., SBF Yayınları, Ankara, 1973, s.348.

¹²¹ *Lozan...* II, I, I (Önsöz), s.IX.

¹²² *Lozan...* II, 2, s.2-51.

¹²³ Bu konudaki 46. madde metni şöyledir: "İşbu antlaşmada belirtilen adalarla... kendilerine top- rak parçası bırakılan devletler... Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış Asya toprakları üzerin-

Boğazlar'da geçiş serbestisi ilke olarak kabul ediliyordu (madde 26). Boğazlar Rejimi'ni düzenleyen aynı tarihli sözleşme, "bu antlaşmanın içindeymiş gibi, aynı güç ve değerde" oluyordu (Boğazlar Rejimi daha sonra Montreux Sözleşmesi'yle yeniden düzenlenmiş ve günümüzdeki statüsüne kavuşturulmuştur).

Lozan Antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Ağustos 1923 tarihli toplantısında 227 üyeden 213'ünün olumlu oyu ile onaylanmış aynı gün İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki müttefik donanması ve kuvvetlerinin derhal Türk topraklarını terketmeleri istenmiştir.¹²⁴

Gerçekten müttefikler 2 Ekim 1923'te İstanbul'u terk edecekler ve 6 Ekim 1923'te Türk ordusu kendisini yürekten bir coşkuyla bağrına basan Türk İstanbul'a girecektir. Günümüz Türkiye'si sınırları açısından önemli ölçüde Lozan'da belirlendiği gibi, felsefe olarak tümüyle Lozan'da ortaya çıkmış ve zamanın emperyalist devletlerince de kabul edilmek zorunda kalmıştı. Türkiye Lozan'dan sonra uygar dünyanın, tüm haklarına sahip, eşit, bağımsız ve saygın bir devleti olarak dünya siyasal sahnesinde görülmektedir.

Lozan Antlaşması'nın değerini anlamak için Sevr'le karşılaştırmak da yetmez. Sevr, mağlup bir imparatorluğun yenen devletlerin zorladıkları ve "ricalarla" yumuşatılmaya çalışılmış, çoğu sallantılı hükümlerini kabul etmek demektir. Lozan ise onurlu bir devletin masa başında çetin pazarlıklarla yaptığı ve geçmişin yüklerinden ve geleceğin "ipoteklerinden" kurtulmak amacıyla yaptığı akılcı bir antlaşmadır.

de yeni kurulan devletler arasında (Osmanlı borçları) bu kesimde belirtilen şartlar içinde bölünecektir.

¹²⁴ *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, SBF Yayınları, s.61.

DEVRİMLER DÖNEMİ

**Yeni harfler kabul edildikten sonraki dönemde
medenî nikâhın toplumda yerleşmesi için
Türkiye’de grafik sanatının öncülerinden
İhap Hulusi’nin yaptığı bir çalışma.**

Devrimler Dönemi diye adlandırdığımız bu bölümde ayrıntılara geçmeden önce Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının çabalarını nesnel temellere oturtmamız gerekir. Zira hiç kuşku yoktur ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılarak yerini bir Cumhuriyet'e bırakması, teokratik devlet anlayışının yerini laik bir devlet anlayışına bırakması ve diğer devrimler, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının salt bu konudaki "dileklerinden" ya da "arzularından" kaynaklanmıyordu. Bu gelişmeler özünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun nesnel koşullarındaki değişmelerin sonucu olmuştur.

Dünya tarihini incelediğimizde "devrimlere" yol açan temel etkenin, genellikle tarih sahnesine yeni çıkan ya da güçlenen bir sınıfın; toplumun yapısını zorlaması olduğunu görürüz. Örneğin Amerikan ve Fransız devrimleri, güçlenen kentsoylunun (burjuvazinin) siyasal iktidarı, feodal-teokratik monarşilerden zorla alması ve devleti kendi doğrultusunda laik bir şekilde yeniden örgütlemesinden başka bir şey değildir. Aynı şekilde Rus Devrimi de örgütlenen proleteryanın iktidarı ele almasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda proleterya ve burjuvazi gelişmemiş olduğuna göre, toplumda bu anlamda bir uyumsuzluk olmaması, yani toplumda nesnel bir iktidar savaşımının bulunmaması beklenirdi. Oysa ki Osmanlı İmparatorluğu'nda da bir siyasal iktidar savaşımı olmuş ve burada "kapıkulu" imparatorluk merkezine karşı iktidara ortak olmak yönünde önemli bir savaşım girişmiştir.

Kapıkulu Osmanlı İmparatorluğu ve daha önceki Ortaçağ Türk-İslâm

devletlerinde görülen, merkeze bağlı, asker-sivil yönetici bir gruptu. Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş tutsağı, ya da özel görevlilerce “devşirilmiş” gayrimüslim çocukların, imparatorluk felsefesiyle yörgülerle yetiştirilmesiyle oluşturulmuştu.* Geçmişleriyle hiçbir bağlantılarının kalmaması amacına yönelik olarak Türk ve Müslüman olmayan unşurlardan “devşirilen” bu çocuklar; Müslüman yapıldıktan sonra önce Acemi Ocağı'nda bir süre eğitilir, zeki ve yetenekli bulunanlar Saray Okulu olan Enderun'a, diğerleri ise Yeniçeri Ocağı'na alınırlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıla gelinene dek hemen hemen tüm asker-sivil yöneticileri Enderun adı verilen saray okulundan çıkan devşirmeler arasından oluşmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sanayi Devrimi'ni neden yapamadığını ayrıntılı bir şekilde tartışmamız bu dersin konusu dışındadır. Ancak salt şuna işaret etmek isteriz ki, bunun temel nedeni feodal birikime yol açmayan ve kentsoylunun (burjuva) gelişmesine olanak vermeyen toprak düzenidir. Burada konumuz açısından önemli olan husus 19. yüzyıla gelindiğinde, Batı'nın gelişmiş tekniği karşısında imparatorluk ordularının tutunamamasıdır. Bu teknik gerilik karşısında çözüm olarak, bu tekniği öğrenmeleri için Batı'ya öğrenciler gönderildiği gibi, yurt içinde Batılı modele göre ve Batılı öğretmenlerin eğitim yaptıkları okullar açılmıştır. İşte bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir kapıkulu, asker-sivil bürokrasi'yi ortaya çıkarmıştır.

Asker-sivil bürokrasi, bu yeni kapıkulu, Batı'nın tekniğinden çok Batı'nın moral ve siyasal değerlerini benimsemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'la başlayan ve I. ve II. meşrutiyetlerle süren “kurumlar açısından Batılılaşma” çabalarının Cumhuriyet'le sonuçlanması kaçınılmazdı. “Jön Türkler”, “İttihatçılar” ve “Kuva-yı Milliyeçiler” aslında aynı “kapıkulu”nun, asker-sivil bürokrasinin değişik zamanlarda aldığı değişik isimlerden başka bir şey değildi. Bu gelişme çizgisi içinde Tanrı egemenliğine dayanan bir monarşinin, yerini laik bir cumhuriyete bırakması kaçınılmazdı.

Son Osmanlı padişahı Vahdettin biraz akılcı olsa ve Ankara'ya başlangıçta “var gibi görünen” desteğini; Anzavur Damat Ferit gibiler Dürrizade'nin fetvalarıyla, Kuva-yı İnzibatiye ile gölgelemese; belki Osmanlı Hanedanı günümüz kimi Batı ülkelerinde gördüğümüz şekilde, sembolik bir biçim altında varlığını sürdürebilirdi. Ancak bu olmadı ve tüm nesnel koşulları hazır olan Cumhuriyet ilan edildi.

(*) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Toktamış Ateş, “Kapıkulu Kavramının Dünü ve Bugünü”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt 35, s.83-96, İstanbul, 1976. Kaldı ki, bu konu üzerinde daha önce de durduk.

Kimi zaman ve kimi çevrelerce Atatürk devrimlerinin zorlama olduğu, devrimlerin mayasının tutmadığı savunulur. Soruna biçimsel olarak bakıldığında bu savı doğrulayacak kanıtlar da gösterilebilir. Fakat bu biçimsel yaklaşımdan sıyrılıp, sorun makro düzeyde ele alındığında, bu savların tümüyle yanlış olduğu görülür.

Atatürk devrimleri her şeyden önce bir dünya görüşüdür ve bu dünya görüşünü “toplumdaki egemenliğin ve siyasal iktidarın kaynağının halk olması” şeklinde özetleyebiliriz. Bu anlayış ise, Türk halkı gibi büyük bir siyasal kültürün mirasçıları için, değil zorlama ile kabul ettirilecek bir anlayış; asla vazgeçilemeyecek, uğruna savaşılacak bir anlayıştır.

I- ÖNCÜ DEVRİMLER

Öncü Devrimler olarak adlandırdığımız Saltanatın Kaldırılması, Cumhuriyetin İlanı, Hilafetin Kaldırılması ve 1924 Anayasası'nın Kabul ve bunlarla ilgili gelişmelerin tek tek anlatılmasına geçmeden önce; Mustafa Kemal'in uygarlık ve çağdaşlaşmaya ilişkin görüşlerini kendi ağzından bir kez daha toplamakta yarar vardır.

13 Ağustos 1923'te meclisi açış konuşmasında Mustafa Kemal şöyle diyordu:¹

Bugüne dek elde ettiğimiz başarı, bize ancak gelişme ve uygarlığa bir yol açmıştır... Bize ve bizden sonra gelenlere düşen görev, bu yol üzerinde te-reddütsüz ilerlemektir.

Aynı yıl, Cumhuriyet'in ilanını izleyen günlerde 4 Aralık 1923'te *Ter-cüman-ı Hakikat* gazetesi başyazarına verdiği demeçte, geleceğin Türkiye'siyle ilgili olarak şu görüşleri ileri sürüyordu:²

Türkiye koşullar ne olursa olsun, çağdaş, uygar ve yenileşmiş olacaktır. Bizim için bu yaşam davasıdır. Tüm fedakârlıklarımızın semere vermesi buna bağlıdır. Türkiye ya yeni düşüncelerle donanmış namuslu bir yönetim olacaktır ya da (Türkiye) olmayacaktır... Gelişme yolumuzun üstüne dikil-mek isteyenleri ezip geçeceğiz. Yenileşme konusunda da duraklayacak değ-i-liz. Dünya müthiş bir hızla (cereyanla) ilerliyor. Biz bu dengenin (ahengin) dı-şında kalabilir miyiz?

Mustafa Kemal aynı konuda 1927'de de şöyle söylüyordu:³

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin (inkılapların) amacı Tür-kiye Cumhuriyeti halkını tümüyle çağdaş ve tüm anlam ve biçimiyle uygar bir sosyal topluluk (heyet-i içtimaiye) biçimine dönüştürmektir. Devrimle-rimizin temel amacı (umde-i asliyesi) budur. Bu gerçeği kabul etmeyen zih-niyetleri tarumar etmek zorunludur."

Mustafa Kemal'in uygarlık yolundaki temel ışık kaynağı ve yol göste-ricisi de bilimdi.⁴

1 Abdurrahman Çaycı, *Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı*, Atatürk Konferansları VI 1963-1974, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVII. dizi-sayı 6, Ankara, 1977, s.177-130.

2 Aynı makale s.118 (Burada metinlerin dilini biraz özleştirdik. Bazı kelimeleri de metinde olduğu şekliyle parantez içinde aldık).

3 Aynı makale, s.119.

4 Aynı makale, s.127.

“Dünyada her şey için, uygarlık için, yaşam için, başarı için, en gerçek ışık kaynağı (mürşit) bilimdir, fendir. Bilimin ve fennin dışında ışık kaynağı aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir.”

1- Saltanatın Kaldırılması

Mudanya Mütarekesi'nin 15 Ekim 1922'de yürürlüğe girmesinden sonra, Barış Konferansı için ön çalışmalar başladı. İngiltere burada da kendince bir kurnazlık yaparak, Ankara'nın yanısıra İstanbul hükümetini de görüşmelere “taraf olarak” katmaya çabalıyordu. İstanbul hükümetinin sadrazamı olan Tevfik Paşa, dürüst ve yurtsever bir devlet adamıydı. Yönetimde olduğu sürece Ankara'yla iyi ilişkiler kurmuş; özellikle Şubat 1921'deki Londra Konferansı'nda sözü Ankara temsilcilerine bırakarak, olumlu tavır ve tutumunu kanıtlamıştı. Fakat sonuç olarak Vahdettin'e bağlıydı ve elbette Mustafa Kemal'in kazanılan zaferi Vahdettin'le paylaşmaya hiç niyeti olamazdı.

Tevfik Paşa 17 Ekim 1922'de Mustafa Kemal'e bir telgraf göndererek,⁵ kazanılan zaferin İstanbul ve Ankara arasındaki anlaşmazlık ve ikiliği ortadan kaldırdığını ve ortak tutumu belirlemek üzere yetkili bir kişinin kendisiyle görüşmek için ivedilikle İstanbul'a gönderilmesini istiyordu.⁶

Mustafa Kemal, İstanbul'daki temsilcisi Hamdi Bey'e bir telgraf çekerek, Tevfik Paşa'nın bu tür girişimlerinin büyük sakınca ve sorumluluklar doğuracağını kendisine bildirmesini istedi. Ankara ve İstanbul hükümetlerini ayrı ayrı barış görüşmelerine çağırmanın ardında yatan nedenin, Türk tarafını konferans masasında ikiye bölmek ve zayıf düşürmek olduğuna kuşku yoktu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ayrıca İngiltere, Fransa, ve İtalya'nın İstanbul'daki temsilciliklerine birer yanıt göndererek; konferans için yapılan çağrıyı kabul ettiğini, delegelerini göndereceğini ve İstanbul hükümetinin de çağrılmış olmasının Ankara'yı ilgilendiren bir işlem olmadığını bildirdi.⁷

Artık bu sorunu kesin bir biçimde çözümlenmenin zamanı gelmişti. Zira Türk devleti biri Ankara'da biri İstanbul'da olmak üzere iki başlı bir görüntüdeydi ve bu görüntünün büyük zararlar ortaya çıkarabileceği doğaldı.

5 Bu telgrafın metni için bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, I, İstanbul, 1957, s.111-112.

6 *Söylev*, cilt II, bkz. s.472 vd.

7 Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyet'e Doğru*, 1921-1922, Ankara, 1971, s.340.

Mudanya hükümleri uyarınca “sembolik bir biçimde” Refet Paşa, Mustafa Kemal’den kesin bir yönerge alarak Gülnihal vapuruyla İstanbul’a gelip olağanüstü, sevgi ve sevinç gösterileriyle karşılandı.⁸

Refet Paşa vapurda veliaht Abdülmecit Efendi’nin yaverine, kendisini veliaht adına kutlaması üzerine verdiği yanıtta “veliaht-ı saltanat” deyimini kullanmadığı gibi, Kabataş’ta kendisini karşılayan Sultan Vahdettin’in yaveri Binbaşı Ali Nuri Bey’in Vahdettin adına yaptığı kutlamayı yanıtlarken de “padişah” ya da “zat-ı şahane” sözcüklerini ağzına almamış, salt “hilafet makamından” söz etmişti.⁹

Refet Paşa aynı gün Fatih Sultan Mehmet’in türbesini ziyaret ettiği sırada kendisini kent adına karşılayan ve İstanbul hükümetinin İçişleri Bakanı Ali Rıza Bey’in konuşmasına karşılık; kutlamalar için teşekkür etmiş, ancak “tamamen halk tarafından milli saltanat ile idare olunan hükümetinin” İstanbul’da herhangi bir “dahiliye nazırı” tanımadığını bildirmişti.¹⁰ Zaten aynı gün kendisini Sadrazam Tefik Paşa adına kutlayan yaverine verdiği yanıtta da “Anadolu’nun bir İstanbul hükümeti tanımadığı gibi, bu hükümetin sadrazamını da tanımadığını; ancak saygın kişilik ve hizmetleri olan Tefik Paşa’nın kutlamasından ötürü kendisine içtenlikle teşekkür ettiğini” belirtmişti.

27 Ekim 1922’de hem İstanbul hükümeti, hem de Ankara hükümeti 13 Kasım 1922’de Lozan’da başlaması öngörülen Barış Konferansı için çağrı aldılar. Artık kesin karar zamanı gelmişti.

17 Ekim 1922’de Mustafa Kemal’e gönderdiği telgrafı yanıtlanmayan Tefik Paşa, Dışişleri Bakanı İzzet Paşa’nın Lozan’da toplanması öngörülen konferans için yazılı bir çağrı almasından sonra, 29 Ekim 1922’de doğrudan Millet Meclisi Başkanlığı’na bir telgraf çekerek ortak tutum ve çalışma önerisinde bulundu. Aynı gün Mustafa Kemal, İsmet, Fevzi ve Kâzım Karabekir paşalarla birlikte, bir süredir dinlenmekte olduğu Bursa’dan Ankara’ya dönmüş ve saltanatın kaldırılması gibi büyük bir kararın ortamını hazırlama çabalarına girişmişti.

Bu arada İstanbul’da bulunan Refet Paşa Sadrazam Tefik Paşa’nın aracılığıyla Sultan Vahdettin’le dört saat süren bir görüşme yapmıştı. Bu görüşme boyunca Refet Paşa, İstanbul hükümetinin zaman geçirmeden istifa etmesini isterken, Vahdettin bu isteğin bir “emr-i vaki” olduğunu ve Millet

⁸ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, II, TTK Yayınları, Ankara, 1975, s.2 vd.

⁹ Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s.104.

¹⁰ Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s.106 vd.

Meclisi hükümeti kesin denetimi alana dek İstanbul hükümetinin görevde kalmasının yararlı olacağını savunuyordu.¹¹

Saltanata son verilmesi, artık kaçınılmaz bir zorunluluk olmuştu. Ancak bu konudaki bir girişimin mecliste ne gibi tepkilere yol açacağı bilinemiyordu.¹²

Büyük Millet Meclisi'nde saltanatın kaldırılması konusundaki görüşmeler 30 Ekim 1922'de başladı.¹³ Meclis Başkanı Mustafa Kemal toplantıyı açtıktan sonra, son günlerin gelişmelerini ana hatlarıyla anlattı ve Tevfik Paşa'nın telgraflarını okudu. Daha sonra söz alan çeşitli milletvekilleri, İstanbul hükümetinin ve Sadrazam Tevfik Paşa'nın tutumunu eleştiren konuşmalar yaptılar. Bunlar arasında en ilgi çekici olanlardan biri, Doğu Cephesi Komutanı ve Edirne milletvekili Kâzım Karabekir, Paşa'nın yaptığı konuşmaydı. Kâzım Karabekir o gün Millet Meclisi'ne ilk kez katılabilmiş ve meclisteki ilk konuşmasını bu konuda yapmıştı.

Yapılan görüşmelerden sonra aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu 82 milletvekilinin hazırlamış olduğu bir önerge açıklandı. Bu önerge ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmış olduğunun ve yeni bir Türkiye devletinin doğduğunun ve bu yeni devletin Anayasası'nın gereği egemenliğin ulusta olduğunun "ilan edilmesi" öngörülüyordu. Ancak önergenin oylamasına geçildiği zaman Millet Meclisi'nin çoğunluğu kalmamış olduğundan, kullanılan 2 çekimser ve 2 olumsuz oya karşılık 132 olumlu oy önergenin yasalaşması için yeterli olmadı. Kaldı ki; İkinci Grup'tan kimi milletvekilleri bu önergenin bir yasa tasarısı olduğunu ve Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmeden önce komisyon incelemesi gereğini savunuyorlardı.

31 Ekim 1922'de Büyük Millet Meclisi'nin toplantısı yoktu. Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu toplayarak saltanatla hilafetin birbirinden ayrılması ve saltanatın kesinlikle kaldırılması gereğini anlatarak, destek istedi.

1 Kasım 1922'de toplanan Millet Meclisi'nde söz alan Mustafa Kemal, Vahdettin ve çevresindeki devlet adamlarının Ulusal Savaş'a karşı olumsuz ve baltalayıcı tutumlarını örnekler vererek açıkladı ve saltanatla hilafetin birbirinden ayrılabilceğini ve dahası bunun kaçınılmaz olduğunu belirtti.

11 Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, s.4-5 (bu bilgilerin aktarıldığı kaynak olarak Rumbold'un 31 Ekim ve 7 Kasım 1922 tarihli raporları gösteriliyor).

12 İsmet İnönü, "Devlet Kurucusu Atatürk", *Atatürk Konferansları III*, 1969, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVII. seri-sayı 3, Ankara, 1970, s.1-18.

13 Bu görüşmelerin ayrıntıları için bkz. Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.116-137 ve Söylev, cilt II, s.472-475.

Bu konudaki öneriler; Anayasa, Dışişleri ve Adalet komisyonlarından oluşan Karma Komisyon'a gönderilerek bir sonuca gidilmesine karar verildi. Ancak Karma Komisyon'da kimi din adamı milletvekilleri "saltanatsız, iktidarsız hilâfet olamayacağını" savundular. Bunun üzerine, komisyon çalışmalarını izlemekte olan Mustafa Kemal söz alarak konuşmasına "Efendiler" diye başladı.¹⁴

"Egemenliği hiç kimse, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla veremez. Egemenlik güçle, erkle, zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk ulusunun egemenliğine el koymuşlardı. Bu yolsuzluklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganlara, artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini kendi eline almış bulunuyor.

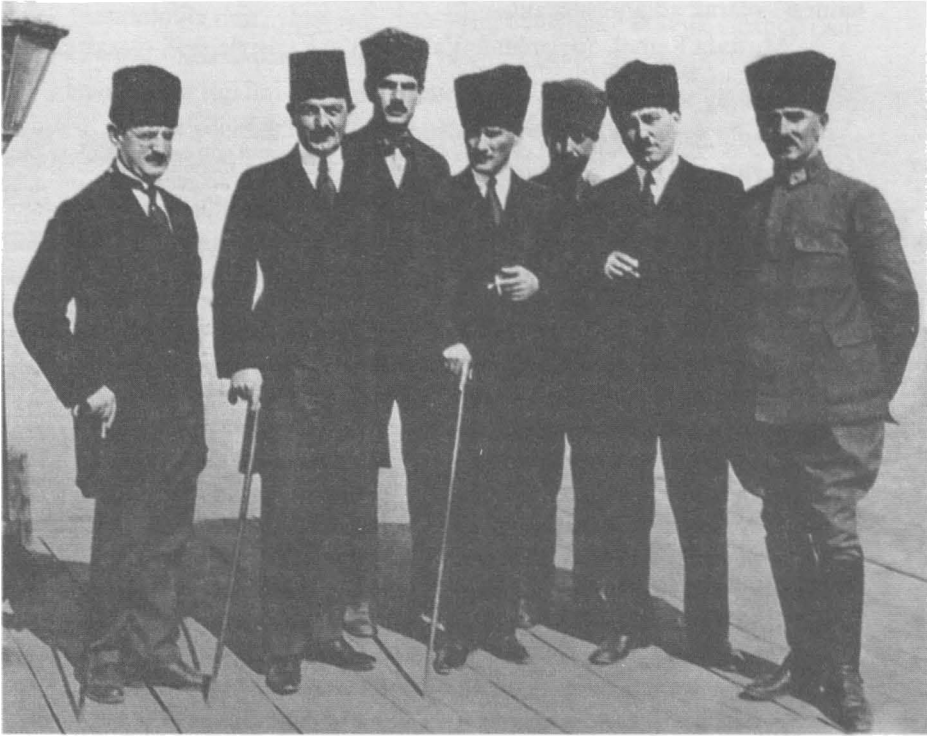
Bu bir oldu bittidir. Söz konusu olan, ulusa egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız, sorunu değildir. Sorun gerçekleşmiş bir olayı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu, ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa yine gerçek, yöntemine göre saptanacaktır ama, belki bir takım kafalar kesilecektir."

Bu sert konuşmadan sonra durumun ciddiyetini anlayan Karma Komisyon ivedilikle bir yasa tasarısı hazırladı. Aynı gün Millet Meclisi'nde oybirliğiyle kabul edilen bu iki maddelik yasayla, egemenliğin Türk ulusunda olduğu ve bu egemenliği Türkiye Büyük Millet Meclisi tüzel kişiliğinin, devredilemez ve vazgeçilmez bir biçimde temsil ettiği belirleniyordu. Kişi egemenliğine dayanan İstanbul hükümeti 16 Mart 1920'den sonra yok sayılıyordu. Hilafet, Osmanlı hanedanına aitti ve hanedan içinden, kimin halife olacağı konusundaki seçimi ulus adına egemenliği elinde bulunduran ve ulus tarafından seçilmiş bulunan Büyük Millet Meclisi yapacaktı. Hilafetin temel dayanağı Türkiye devletiydi.¹⁵

Bu yasa, 2 Kasım 1922'de İstanbul'a ve tüm dünyaya bildirildi. Toplantı yapmakta olan İstanbul hükümeti Sadrazam Tevfik Paşa'nın önerisi üzerine, durumu Vahdettin'le görüşmek üzere toplantısını 4 Kasım'a bırakarak dağıldı. Zaten 4 Kasım 1922 tarihli toplantıda son Osmanlı hükümeti de istifa edecek ve tüm yetki Ankara hükümetini İstanbul'da temsil etmekte olan Refet Paşa'ya geçecektir. 6 Kasım 1922'de Ankara hükümetinin tüm yasaları

¹⁴ *Söylev*, cilt II, s.475.

¹⁵ Bu yasanın metni ve daha sonraki günlerin gelişmeleri için bkz. Naşit Hakkı Uluğ, *Emperyalizme Karşı Türkiye (1922-1924)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1971, s.157-169.

Mustafa Kemal ve arkadaşları Fransız temsilci Franklin Bouillon'u Güztepe İskelesi'nde beklerken; soldan itibaren Abdülhalik Bey (Renda), Rauf Bey (Orbay), Ruşen Eşref (Ünaydın), Mustafa Kemal, Cevat Abbas (Gürer), Fethi Bey (Okyar) ve yaver Salih Bey (Bazok).

İstanbul'da da yürürlüğe girdi.¹⁶

Vahdettin çok güç durumda kalmıştı. Bir yandan, zaman zaman bildiriler yayınlayarak, vermekten çekindiği hiçbir hesabı olmadığını ve hiçbir yere kaçmayacağını açıklarken; bir yandan da günahlarının ağırlığı altında eziliyordu. Mustafa Kemal'le görüşmek için yaptığı kimi girişimler de sonuç vermeyince,¹⁷ 17 Kasım 1922'de İngiliz İşgal Kuvvetleri'ne sığınarak Malaya zırhlısıyla Malta Adası'na kaçtı.

Büyük Millet Meclisi Vahdettin'in kaçıışı üzerine yaptığı toplantıda, böylesine bir davranışın halifelik makamıyla bağdaşamayacağına karar vererek Vahdettin'den halifeliği aldı ve onun yerine, yine Osmanlı hanedanından, veliaht Abdülmecit Efendi'yi halifeliğe seçti. Abdülmecit Efendi "İslâmların

¹⁶ Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, s.8-10.

¹⁷ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.138.

halifesi” olarak adlandırılacaktı.

Mustafa Kemal, *Söylev*’inde Vahdettin’in kaçıyla ilgili olarak şunları söylemektedir:¹⁸

“Gerçekten; neden ve nasıl olursa olsun, Vahdettin gibi özgürlüğünü ve canını kendi ulusu içinde tehlikede görebilecek kertede aşağılık bir yaratığın, bir dakika bile olsa, bir ulusun başında bulunduğunu düşünmek ne acıklıdır.

... Değersiz yaşayışlarını iki buçuk gün daha alçakça sürükleyebilmek için her türlü düşkünlüğü sakıncasız bulan halifeler oyununu da ortadan kaldırabileceğimizi gösterdik.

... Uluslararası ilişkilerde mankenlerden yararlanmak yöntemine, düşkünlük çağına son vermek, uygar dünyanın içten gelen bir dileği olmalıdır.”

2- Cumhuriyet’in Kurulması

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimlerinin 1919 Kasım başlarında yapılmasından sonra¹⁹ meclis, 12 Ocak 1920’de çalışmalarına başlamış; ancak 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgal edilmesi ve bazı milletvekillerinin tutuklanması üzerine toplantılarına 18 Mart 1920’de “ara vermiş” ve Mustafa Kemal’in 19 Mart 1920’de yaptığı olağanüstü bir meclis çağrısı uyarınca 23 Nisan 1920’de, yeni seçilen bir kısım temsilcilerle birlikte Ankara’da çalışmalarını “sürdürmüştü”.

Osmanlı İmparatorluğu’nda II. Meşrutiyet de, özde I. Meşrutiyet için hazırlanmış olan 1877 Anayasası’na dayanıyordu.²⁰ 1877 Anayasası “Ayan” ve “Millet meclisleri”nden oluşan çift meclisli bir yapı koymuş ve 5. maddeyle padişahı her türlü sorumluluktan kurtarıırken,²¹ gerek yürütmenin atanması ve gerekse meclisin feshi konularında çok geniş yetkiler tanıdı. Her ne kadar II. Meşrutiyet’ten sonra yapılan kimi değişikliklerle “yürütmenin” meclisle ilişkilerinde, meclisin yetkileri artırılmışsa da; sadrazamın seçimi konusundaki, padişahın aşırı yetkisine, daha doğrusu tekeline dokunulmamıştı.

Mustafa Kemal tüm yaşamı boyunca meşrutiyet sınırları dışına hiç çıkmamış bir devlet adamıdır. Tekrar etmekte yarar vardır ki, Anadolu’ya geçerken elindeki olağanüstü yetki belgesi, meşru iktidardan doğrudan doğruya Sultan Vahdettin’den kaynaklanıyordu. Ankara meclisi açılıp başkanlığına seçile-

¹⁸ *Söylev*, s.477-478.

¹⁹ Mustafa Kemal 7 Kasım 1919’da Erzurum mebusu seçilmiştir.

²⁰ Zaten II. Meşrutiyet Anayasa’nın yeniden yürürlüğe sokulmasıyla yaşama geçmiştir. Bu bölümde ele aldığımız yasa metinleri için bkz. Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, 1976.

²¹ “Zatı Hazreti Padişahı’nın nefsi hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür” (md.5).

ne dek, Anadolu'da tüm eylem ve girişimlerini Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliye Reisi olarak yapmaya büyük özen göstermiştir.

İstanbul'un işgalini "Osmanlı Devleti'nin yedi yüzyıllık yaşamına son verilmesi" olarak yorumlayan Mustafa Kemal; "... Bugün Türk ulusu uygarlık yeteneğini, yaşama ve bağımsızlık hakkını ve bütün geleceğini savunmaya çağrıldı. İnsanlık dünyasının beğenisi, İslâm dünyasının kurtuluş dileklerinin gerçekleşmesi, yüksek halifeliğin kurtarılmasına ve ulusal bağımsızlığın geçmişteki şanımıza yaraşır bir inançla savunulup sağlanmasına bağlıdır"²² derken, o günlerde salt "yüksek halifeliğin kurtarılmasından" söz ediyordu.

Ankara'daki Büyük Millet Meclisi daha kurulduğu anda, birbirinden çok farklı iki düşünce, iki beklenti çatışmaya başlamıştı.²³ Bunlardan biri yeni bir "hükümet" oluşturmak, öbürü de ülkeyi meclis komisyonlarıyla yönetmekti. Bu ikinci düşünceyi savunanlara göre saltanat ve hilafet kurtarıldıktan sonra eski rejim yeniden yürürlüğe gireceği için uzun düzenlemelere gerek yoktu.

Meclis başkanlığına seçilmiş bulunan ve bir tür devlet başkanı durumunda olan Mustafa Kemal ve altı arkadaşından oluşan yedi kişilik bir yürütme komitesini 25 Nisan 1920'de seçen Büyük Millet Meclisi,²⁴ daha sonra 1 Mayıs 1920'de kabul ettiği beş maddelik bir yasayla seçilecek olan hükümetin, seçiliş ilkelerini belirledi. Buna göre bakanlar, Millet Meclisi'nce tek tek seçilecek ve meclise karşı sorumlu olacaktı. Fakat bir hükümet oluşmasını ve uyum içinde çalışmasını olanaksız kılan bu uygulama 4 Kasım 1920'de yasanın ikinci maddesinde yapılan bir değişiklikle düzeltilti ve bakanların meclis başkanı tarafından gösterilecek adaylar arasından seçilmesi ilkesi benimsendi. Bu uygulama, artık "halkın egemenliğine" dayanan bir hükümetin oluşturulması anlayışının kabulü demek olmuştur. Zaten 20 Ocak 1921'de kabul edilecek olan yirmi üç maddelik Anayasa'nın birinci maddesi, "Egemenlik, kayıtsız şartsız ulusundur" diye başlıyordu.

1. Büyük Millet Meclisi 16 Nisan 1923'te son birleşimini yaparak seçimlere gitme kararı aldı ve dağıldı. İlk kez 7 Mayıs 1923'te Biga'da olmak üzere seçimler başladı.²⁵

²² Söylev, I. cilt, s.287.

²³ Bu konular kitabımızda daha önce de işlenmişti. Geniş bilgi için bkz. Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, (Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1965, s.61 vd.

²⁴ Bu komitenin Mustafa Kemal dışındaki üyeleri şunlardır: Cellalettin Arif Bey, Cami Bey, Fevzi Paşa, İsmet Bey, Hamdullah Suphi Bey ve Hakkı Behiç Bey.

²⁵ İlk dönem Erzurum milletvekili seçilen Mustafa Kemal, bu dönem İzmir ve Ankara'da seçilecektir.

Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Dönem toplantıları 11 Ağustos 1923'te başladı ve Mustafa Kemal 13 Ağustos 1923'te yeniden Meclis Başkanlığı'na seçildi. Bu gelişmelerden birkaç gün önce 9 Ağustos 1923'te Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu toplayan Mustafa Kemal, bu toplantıyı kurulacak olan Halk Fırkası'nın ilk toplantısı olarak saymış ve kuruluş hazırlıklarına geçmişti.²⁶

Seçimler sonunda toplanan İkinci Dönem Büyük Millet Meclisi'nde, Birinci Meclis'teki Mustafa Kemal karşıtı İkinci Grub'un önemli ölçüde elendiği anlaşılmıştı. Artık ortam cumhuriyetin ilanına uygundu.

Aslında İsmet İnönü'nün de belirtmiş olduğu gibi “kurulacak devletin nihayet cumhuriyet olacağı belli idi.”²⁷ Ancak bu sözcüğün ağıza alınması adamakıllı korkutucu oluyordu.

Cumhuriyet sözcüğü Arapça bir sözcüktür ve “cumhur” kökünden türetilmiştir.²⁸ Cumhur sözcüğü ise Arapça'da başta “kum yığını” olmak üzere çok çeşitli anlamlara gelebiliyordu. Osmanlıca da “cumhuriyet” sözcüğü tek başına kullanılmaz, metinlerde hep başka devletlerin yönetimlerine ilişkin olarak kullanılırdı. Örneğin “Venedik Cumhuriyeti” gibi.

Cumhuriyet sözcüğü imparatorluk içindeki bir nedenden ötürü ilk kez 1848'de Mustafa Reşit Paşa'yla ilgili olarak padişaha yapılan bir uyarıda kullanılmıştır: “Bu adam ilan-ı cumhuriyet edecek; saltanatın elden gidiyor.”²⁹ Ancak hiç kuşku yok ki; o günlerde sözü edilen cumhuriyet kavramıyla bugünkü anlamıyla cumhuriyetin pek fazla benzerliği olmasa gerek. Olsa olsa Prof. Lewis'in de belirttiği üzere, padişahın yetkilerinin biraz daha kısıtlanması söz konusu olabilirdi.

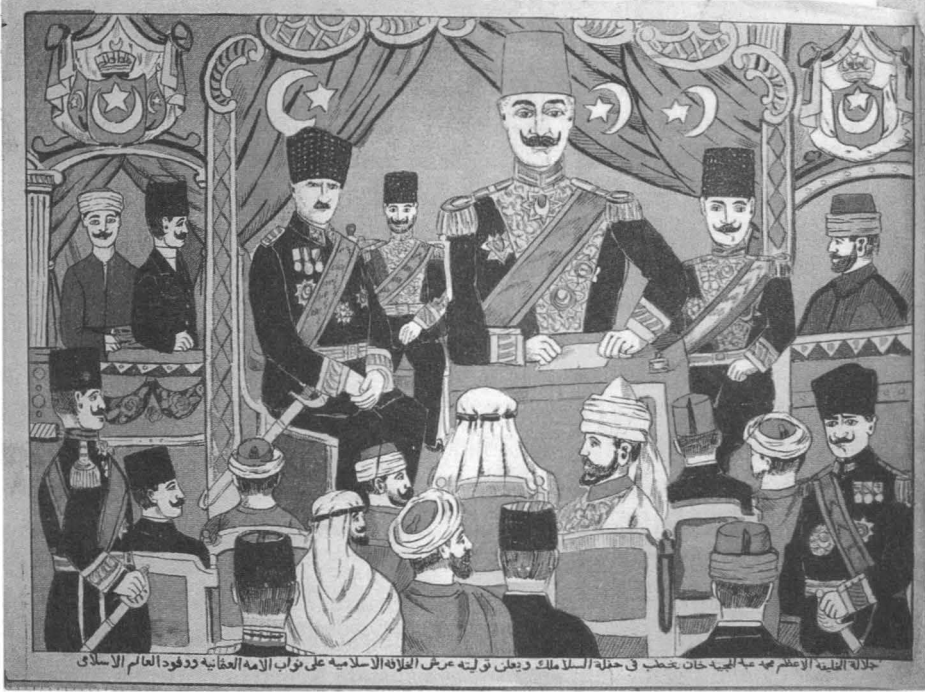
Cumhuriyet sözcüğü ve kavramı Osmanlı Siyasal Düşüncesi'nde fazla işlenmemiştir. Gerek I. Meşrutiyet öncesindeki “Jön Türkler” ve gerekse II. Meşrutiyet öncesindeki “İttihatçılar” padişahı ortadan kaldırmak değil, padişahın iktidarına ortak olmak amacındaydılar. Yani amaçları “meşrutiyet”ti, padişahın olmadığı ve egemenliğin halkta olduğu bir “cumhuriyet” değil. İşin ilginç bir yanı, saltanatın kaldırılmasından sonra Büyük Millet Meclisi hükü-

²⁶ Halk Fırkası'nın tüzüğü kurucuları tarafından 11 Eylül 1923'te imzalanacak ve Genel Başkanlığa Mustafa Kemal, yardımcılığına da İsmet Paşa seçilecektir. Bu kuruluş bildirgesi 23 Ekim 1923'te İçişleri Bakanlığı'na sunulacaktır.

²⁷ İsmet İnönü, “Devlet Kurucusu Atatürk”, *Atatürk Konferansları II*, 1969, s.15.

²⁸ Bu ve bununla ilgili diğer konular için bkz. Prof. Dr. Bernard Lewis, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunu Hazırlayan Düşünce Akımları” (özetleyerek çeviren; Berrin U. Yurdadoğ), *Atatürk Konferansları VI*, 1973-1974, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI-I, dizi-sayı 6, Ankara, 1977, s.15-22.

²⁹ Bernard Lewis, *a.g.m.*, s.17.

İslâm dünyasının hilafet kavramına nasıl baktığını gösteren bir örnek. Kahire'de basılan bu halk resminde esas olanın din uğruna cihad ve hilafeti kurtarmak olduğu vurgulanmakta; Halife Abdülmecid'in Osmanlı naipieri ve İslâm aleminin elçilerinin huzurunda hilafet makamını devralması anlatılmaktadır. Mustafa Kemal'in Abdülmecid'den daha küçük çizilmesi sözkonusu anlayışı yansıtmaktadır. (Tarih ve Toplum'dan alınmıştır.)

meti “fiilen ve tam anlamıyla” bir cumhuriyet olarak işlerken bile, bu sözcüğü, ağza alma konusundaki korku ve endişedir.

Bu korku ve endişe 1923 Eylül'ünde başlamak üzere en “devrimci” görünen meclis üyelerinde bile gözlenebiliyordu.³⁰ Örneğin *Neue Freie Presse* muhabirine bir demeç veren Mustafa Kemal; “Yeni Türkiye Anayasası”nın ilk maddelerine göre egemenlik kayıtsız şartsız ulusun olduğuna göre ve yürütme güçleri meclis tekelinde toplandığına göre, bu iki madde bir sözcükle özetlenebilir: “Cumhuriyet” dediği zaman, en devrimci görünen milletvekilleri bile bu açıklamanın yanlış anlamlara yol açabileceğini ileri sürerek düzeltilme yapılmasını isteyebiliyor ve dahası bu konuda bir düzeltme yapılmasını sağlayabiliyorlardı.³¹

30 Fatih Rıfık Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1969, s.373 vd.

31 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.38.

Ancak Mustafa Kemal her şeye karşın artık “rejimin adını koymaya” karar vermişti. 10 Eylül 1923’te kimi yakın arkadaşlarına Anayasa’nın 1. maddesini, değiştirmek istediği biçimiyle okudu: “Türkiye, Cumhuriyet usulü ile idare olunur bir halk devletidir.”³² Fakat bunun açıklanmasına ve gerçekleşmesine daha yaklaşık bir buçuk ay vardı.

Bu arada Büyük Millet Meclisi’nde önemli görüşmeler oluyordu. 4 Ekim 1923’te sansür kaldırıldı. 6 Ekim 1923’te Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk Ordu Birlikleri İstanbul’a girdiler.³³ Yine bu arada rejimin “fiili durumunu” güçlendiren önemli bir gelişme de İsmet Paşa’nın 10 Ekim 1923 tarihli bir önergesinin 13 Ekim 1923’te kabulü ile Ankara’nın Türk devletinin başkenti olmasıyla gerçekleşiyordu.

Türk devletinin başkentinin İstanbul’dan Ankara’ya alınması kararına karşı direnen İngiltere, Fransa ve İtalya eğer başkent Ankara’ya alınırsa büyükelçilerini geri çekerek, orta elçi göndereceklerini bildirmişlerdi.³⁴ Hiç kuşkusuz İstanbul’un bir liman kenti olmasından ötürü, donanmalarıyla daha kolay etki yapacaklarını ummalarının yanısıra, İstanbul’un “kozmpolit” havasını kendi çıkarlarına daha uygun buluyorlardı. Ancak Büyük Millet Meclisi bu tür zorlamaları dinlemeyecek kadar onurlu ve kararlıydı.

Cumhuriyetin ilanı konusunda Mustafa Kemal’in beklediği uygun ortam, 1923 Ekim sonlarında ortaya çıktı. 27 Ekim 1923’te Fethi Bey’in kabinesinin tümüyle istifasıyla bir hükümet buhranı başlamıştı. Meclisin onaylayabileceği güçlü bir kabine oluşamıyordu. Zira Anayasa uyarınca bir “devlet başkanlığı” kurumu olmadığından, devlet başkanı görüntüsündeki Büyük Millet Meclisi başkanı, bu konularda yardımcı olamıyor, denge unsuru işlevini yerine getiremiyordu.³⁵ Hükümet buhranı çözümü konusunda kendisine gelineceğini tahmin eden Mustafa Kemal 28 Ekim 1923 gecesi birlikte yemek yemekte olduğu yakın arkadaşlarına “Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz” diyerek kararını bildirdi.³⁶ Yine aynı gece 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa’da yapılması öngördüğü değişiklikleri açıkladı.

Halk Fırkası Meclis Grubu 29 Ekim 1923’te saat 10:00’da toplandığı zaman bir gece önceki gelişmeleri bilenler birkaç kişiydi. Bu bakımdan grup yine hükümet sorununu çözmeye çabalıyordu. Saatler süren görüşmelerden sonra bir anlaşmaya varılması mümkün olmadı ve sorunu çözme görevi ge-

32 F. R. Atay, *a.g.e.*, s.374 ve Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, s.41.

33 Bu tarih İstanbul’un Kurtuluş Günü olarak alınmıştır ve kutlanmaktadır.

34 *Olaylarda Türk Dış Politikası (1919-1973)*, SBF Yayınları 279, Ankara, 1974, s.65.

35 Meclis başkanlığı işlevini de meclis ikinci başkanı üstlenmiş durumdaydı.

36 *Söylev*, s.550.

nel başkan olarak gelişmeleri Çankaya'da bekleyen Mustafa Kemal'e verildi. Bu karar üzerine meclise gelen Mustafa Kemal grup toplantısına katıldı ve bu gruptan bir saat süre isteyerek sorunu çözeceğini bildirdi. Bu bir saat içinde bir gece önce görüşmediği kimi arkadaşlarıyla da görüşerek, Anayasa'da yapılmasını öngördüğü değişiklik önerilerini Halk Partisi Grubu'na sundu.

Bu değişiklik önerileriyle ilgili olarak gruptaki görüşmede yapılan konuşmalar arasında en ilginçlerinden biri Abdurrahman Şeref Bey'in konuşmasıydı.³⁷ "Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad kimilerine hoş gelmezmiş, varsın gelmesin."

Halk Partisi Grubu'nda benimsenen değişiklik önerileri Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na getirildi ve önerilerin tümü, biçimsel koşullar yerine getirildikten sonra "oybirliği" ile kabul edilerek "Türkiye Cumhuriyeti" kurulmuş oldu.

Aynı gece Mustafa Kemal yine oybirliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak seçildi. Kendisini seçenlere teşekkür etmek için bir konuşma yapan Mustafa Kemal; "... Türkiye devletinin öteden beri dünyaca bilinen, bilinmesi gereken niteliği, uluslararası belli adıyla adlandırılırdı..."³⁸ diyordu.

Gerçekten Cumhuriyet'in ilanı, gelişmeleri izleyen dünya için de şaşırtıcı olmamıştı.³⁹

Mustafa Kemal'in başbakanlığa atadığı İsmet Paşa, kısa bir sürede kabinesini oluşturarak 30 Ekim 1923'te Büyük Millet Meclisi'nde programını okudu ve güvenoyu alarak çalışmalarına başladı.⁴⁰ Türk Devrimi artık yeni bir devreye giriyordu.

³⁷ *Söylev*, s.556.

³⁸ *Söylev*, s.557.

³⁹ Örneğin İstanbul'daki ABD Elçiliği Washington'a 26 Eylül 1923'te gönderdiği bir yazıda, daha sonra 29 Ekim 1923'te yapılacak olan Anayasa değişikliklerini ayrıntılarıyla bildiriyordu. Bkz. Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s.195.

⁴⁰ İki sayfalık bu kısa program için de bkz. İsmail Arar, *Hükümet Programları, 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s.36-37.

3- Laiklik ve Hilafetin Kaldırılması

Genel Olarak Laiklik Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Durum

Laiklik en genel biçimiyle din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanır. Ancak konumuz bakımından böylesine önemli olan bu kavramın hem genişliğine ele alınması ve hem de oluştuğu, ya da oluşmak zorunda kaldığı tarihsel sürecin genişliğine incelenmesi gereklidir.

İnsanların toplum halinde yaşamaya başladıkları ilk günden itibaren aralarında yöneten-yönetilen ayrımının belirdiğini görüyoruz. Yönetilen-yöneten ayrımının başlamasıyla da “itaat” sorunu ortaya çıkmaktadır. Yani yönetenlerin iktidarının kaynağı nedir; yönetilenler neden “itaat edeceklerdir”. Daha sonraları devlet adını verdiğimiz örgüt ve aygıt oluştuktan sonra soru anlamını korumakla birlikte biçim değiştirecek ve “devletin egemenliğinin kaynağı nedir” şekline dönüşecektir.

İnsanlık tarihinde ilk yöneticilerin çoğunlukla zorlama gücü ve kaba kuvvetle itaati sağladıklarını ileri sürmek fazla abartılmış bir görüş olmaz. Ancak “zorlama” ve “kaba kuvvet” hiçbir zaman sürekli ve kalıcı bir itaat sağlayamadığı gibi, sağladığı itaat da yönetene güven verecek gönüllü bir itaat değildir. Bu bakımdan her iktidar bir inanca, bir “ikna” temeline oturmak zorundadır. Bir başka deyişle; her iktidar bir inanç dizisine dayanmak durumundadır.

İlkel topluluklarda şefle büyücünün çoğu kez aynı kişi olması rastlantı değildir. Kaldı ki, aynı kişiler olmadıkları durumlarda da aralarında bir anlaşma, “ruhbanı” ve “cismani” güçlerin birleşme ve karşılıklı desteklemeleri sözkonusudur.

Eski çağların köleci imparatorluklarında krallarla Tanrıların içli dışlı yaşantılarını yansıtan destanlar da elbette rastlantı değildi. Örneğin Homeros’un ölümsüz *İlyada*’sında da *Odysea*’sında da efsane nerede biter, gerçek nerede başlar belli değildir. Daha sonraları Hristiyanlığın yayılmasıyla, o çağların siyasal iktidarlara yeni bir destek bulmuşlardı: Kilise.⁴¹

Önceleri çağın egemen iktidarlara, “putperest yöneticilere” karşı devrimci bir düşünce olarak ortaya çıkan kilisenin; “Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya, Kayzer’in hakkını Kayzer’e vermesiyle” başlayan düzen, Tanrı adına hükmeden monarşi biçiminde yüzyıllarca sürdü. İmparator, kilisenin yani

41 Bu konularda genel olarak bkz. Herbert Raab, *Kirche und Staat*, Nordlingen, 1966.

Tanrı'nın emrinde ve manevi koruması altında idi. Bu koruma imparatora iktidarının "meşruiyetini" sağlıyordu. Kilise de imparatorun maddi koruması altında idi. Bu koruma da kiliseye kendine aykırı inançların cezalandırılmasını ve istediği gibi "dünya nimetlerinden" de yararlanmasını sağlıyordu. Bu tür devlet yapısına "din temeline dayanan devlet" anlamında "teokratik devlet" adı verildi.

Bu siyasal yapı toplumlarda feodal bir sosyo-ekonomik yapı olduğu sürece; sırasında zorla, sırasında ikna yoluyla varlığını sürdürebildi. Feodal toplum yapısının genel anlayışı içinde "atomize iktidar", bunu destekleyen "ataerkil (pederşahi) aile düzeni" ve "geleneksel tutucu dünya görüşü" kilisenin kesin desteği altında ve kesinlikle kiliseye bağımlı bir biçimde yüzyıllarca sürdü.

Fakat teknik alandaki gelişmelere bağımlı olarak toplumun altyapısında gerçekleşen değişimler; zaman içinde büyük bünyesel değişimler ortaya çıkardı. Ekonominin kapalı yapısı sarsılmaya başlayınca, ilk görülen iktidarın merkezileşmesi oldu. İktidarın merkezileşmesiyle birlikte ortaya çıkan bir anlayış da ulusal devlet anlayışı oldu.⁴²

Yine aynı dönemde, kapalı ekonomi yerini piyasa ekonomisine bırakırken, uzun dönemden beri etkinliğini yitirmiş bir sınıf büyük bir güçle dünya sahnesine çıktı. Soylu olmayan, toprağı bulunmayan, el sanatlarından fazla anlamayan bu sınıf, ticaretle geçiniyordu. Bunlara, kentlerde oturanlar anlamına "kentsoylu-burjuva" adı verildi.

Yeni ticaret yollarından ve teknik gelişmelerden de yararlanarak kısa zamanda büyük servetler oluşturan burjuvalar da ulusal devlet anlayışına yatkındılar. Ancak teokratik devlette olduğu gibi yönetimin alacağı kararların tümüyle dışında kalmak istemiyorlar, bir ulusal devlet içinde yönetimde pay istiyorlardı. Oysa teokratik devlet felsefesi içinde tüm işlevler ve bu işlevlerle görevli güçler belirlenmişti. Bu yapı içinde burjuvaziye yer yoktu. "Teokratik monarşi" anlayışına göre siyasal iktidarın kaynağı Tanrı'ydı, yani egemenlik Tanrı'nındı. İmparator o'nun vekili durumundaydı ve bu vekalet yine Tanrı tarafından verilmişti. Bu bakımdan imparator "Tanrısal" bir düzeni bozarak burjuvazi ile iktidarı paylaşamazdı. Merkezi iktidarın bu görüşünü hiç kuşkusuz kilise de destekliyordu.

⁴² Örneğin Fransız kralı "ben kudretimi yalnız Tanrı'dan ve kılıcımdan alırım" diyordu. Yani ne Mukaddes Roma-Germen imparatoruna, ne kiliseye ne de papaya bir şey borçlu olmadığını savunuyordu. Bkz. Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, "Atatürkçü Laiklik Politikası", *Atatürk Konferansları III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVIII. seri, sayı 3, Ankara, 1970, s.27.

İşte bu koşullar altında kentsoylu dünyayı yeniden yorumlama çabasına girişti. Zira elinde bulundurduğu ekonomik gücü, siyasal güçle desteklemek zorunluluğundaydı. Her şeyden önce yeni bir yönetim felsefesi oluşturarak; “egemenlik Tanrı’nın değil, halkındır” ilkesini ortaya attı. Bu yeni anlayışa göre, meşru bir siyasal iktidarın kaynağı Tanrı değil, “halkın istemi (iradesi)” oluyordu. İnsanların toplu olarak yaşamlarının nedeni de, Tanrı’nın insanları bu şekilde yaratmış olması değil; insanların birarada yaşamakta çıkarları olmasaydı. Bu anlayışa göre; insanlar işte bu nedenden ötürü kendi aralarında zimni (üstü kapalı) bir sözleşme yapıyorlardı. Topluluk içinde yaşama uğruna bir takım özgürlüklerinden vazgeçiyor, fakat buna karşılık toplu halde yaşamının yararlarından paylarını alıyorlardı. Bu sözleşmeye “toplum sözleşmesi” adı verildi.⁴³

Laiklik, yani din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması bu gelişmelerin kaçınılmaz sonucuydu.

Osmanlı İmparatorluğu’nda ise farklı bir gelişme olmuştu. Zira feodal olmayan Osmanlı toprak düzeni; kapitalizme geçiş için gerekli sermaye birikimine yol açmadığı gibi, yine bu nedene bağlı olarak burjuva sınıfının ortaya çıkmasını engellemişti. Bu konuya kitabımızın daha önceki bölümlerinde kısaca değinmiştik. Ancak bizi burada ilgilendiren nokta; Batı’ya Batı’nın tekniğini öğrenmesi için gönderilen Osmanlı aydınının, Batı’nın tekniği yerine sosyal ve siyasal kurumlarını öğrenmesi ve bunları imparatorluğun sorunlarına çözüm olarak benimsemesidir.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi; Tanrı kökenli, teokratik bir monarşi yerine, halk egemenliğine dayanan bir cumhuriyeti doğuran koşulların, laik bir düşünce yapısına yol açması kaçınılmazdı. Fakat ilginç olan nokta; Batı’da değişen nesnel koşulların ortaya çıkardığı anlayış değişikliği siyasal kurumları da değiştirirken, bizde nesnel koşullarda herhangi bir değişim olmaksızın toplumun kimi kesimlerinin dışardan gördükleri farklı anlayışı benimsemeleridir. Daha da ilginç olan nokta bu farklı anlayışı benimseyenlerin, toplumun nesnel koşullarını bu anlayışı doğuracak bir yönde değiştirmeye çabalamaları ve bunda göreceli biçimde başarılı olmalarıdır.

Hilafetin Kaldırılması

Tarihsel olaylara geçmeden önce kısaca hilafet sözcüğünün anlamı üzerinde durmak istiyoruz. Hilafetin sözlük anlamı; herhangi bir işte birinin yerine

⁴³ Liberalizm, sosyalizm, sosyal demokrasi vb. gibi tüm çağdaş doktrinler felsefi temsillerini bu “sözleşme” bulurlar.

geçmek, ona vekalet etmek, ona halef olmaktır.⁴⁴ Halife sözcüğü ise, herhangi bir işte birinin yerine geçen, ona vekalet eden kimsedir.

İslâm anlayışına göre hilafet, devlet başkanlığında Hz. Muhammed'e vekalet etme anlamında kullanılmakla birlikte; bir yoruma göre de hilafet bir din işi olmaktan çok, dünya işidir, yani “dünyevî” bir kurumdur.⁴⁵

Bu yoruma göre Kur'an uyarınca yönetim için belirlenmiş iki ilke vardır. Bunlardan birincisi, “meşveret” yani danışarak karar alma; ikincisi de “ululara itaat”tır. Kur'an'da bunların dışında düzenlenmiş ve belirlenmiş bir halifelik kurumu bulunmamaktadır.

Dinbilim açısından bu görüşler tartışılabilir. Bu konular bizim ilgi alanımızın çok dışında olduğu gibi, yetki alanımızın da üstündedir. Fakat birkaç noktayı belirtmekten de geri duramayacağız. Her şeyden önce, Yavuz Sultan Selim 1517'de Mısır'da Kölemen Sultanı Kansu Gavri'yi yendiği zaman hilafet kurumu Kahire'de göstermelik bir biçimde yaşıyor ve son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil hiçbir yetki, ya da etkisi olmadan törenden törene dolaşarak zaman geçiriyordu. Yavuz halifeliği işte bu hiçbir işlevi kalmamış olan III. Mütevekkil'den alarak, hilafet kurumuna yeniden işlerlik ve güç kazandırmıştır.

Değinmek isteyeceğimiz ikinci nokta bu gücün boyutu ile ilgili olacak. Gerçekten halifelik Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu ve yönettiği ulusların imparatorluğa bağlı kalmak istedikleri sürece işlevini yerine getirmiş ve birleştirici bir unsur olmuştur. Ancak 20. yüzyılın başlarında halifelik artık eski güç ve inandırıcılığını yitirmişti. Bunun somut ve bizler için acı bir örneği halifenin çağrısına karşın İslâm dünyasının I. Dünya Savaşı'nda aldığı tavidir. Anlaşılan ulus duygusu, ümmet duygusundan daha ağır basmaktadır.

Tüm bunlar bir yana; Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığının temeli olan halk egemenliği ilkesi, Tanrı egemenliğinin simgesi olan hilafetin yaşamasına izin veremezdi. Kaldı ki, gerek son halife Abdülmecit Efendi'nin kimi tutum ve davranışları; gerek halifelik kurumunu savunmak isteyen kimi İstanbul gazetelerinin tavrı ve gerekse yurt dışından bu konuya karışmak isteyen bazı kimseler, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının halifeliğin kaldırılması konusundaki eylemlerini kolaylaştırmış ve dahası belki de hızlandırmıştır.

⁴⁴ Mehmet Emin Bozarslan, *Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969, s.25 vd.

⁴⁵ Bir ikinci yorum II. Meşrutiyet'ten sonra İzmir milletvekili olarak siyaset sahnesinde görülen İslâm bilgini Seyit Bey'in yorumudur. Seyit Bey daha sonra Müdafaa-i Hukuk adayı olarak yine İzmir'den Büyük Millet Meclisi'ne girecektir. Bu konularda bkz. Naşit Hakkı Uluğ, *Halifeliğin Sonu*, T. İş Bankası, Kültür Yayınları, 154, İstanbul, 1975, s.167 vd.

3 Mart 1924'te hilafet kaldırıldı, Abdülmecid yurtdışına çıkarıldı. Abdülmecid'in halifelik günlerinde bir kartpostalı.

Büyük Millet Meclisi'nce seçilen son halife Abdülmecit Efendi'nin yalnız "İslâmların halifesi" sıfatını taşıyacağı, seçimi sırasında kararlaştırılmışken ve bu nokta kendisine bildirilmişken, Abdülmecit Efendi, "Han", "Peygamber halifesi" gibi sıfatları kullanmaktan da geri durmuyordu.⁴⁶

Bu tür sıfatlar kullanmasının yanı sıra Abdülmecit Efendi'nin bir devlet başkanını andırır davranışları ve törensel bir hava içinde yapılan Cuma Selâmlıkları oldukça anlamlı oluyordu.⁴⁷

Cumhuriyet'in ilanını izleyen günlerde birdenbire yeni bir eleştiri fırtınası başladı. İşin ilginç yanı üstü kapalı da olsa Cumhuriyet'e ve onun yöneticilerine gelen eleştirilerin ardında, Rauf Bey, Dr. Adnan (Adıvar) gibi Mustafa Kemal'in bir zamanlar kader birliği ettiği arkadaşlarının; Cavit Bey'in liderliğindeki eski İttihatçıların; *Vatan*, *Tanin*, *Tasvir-i Ef-*

kâr gibi gazetelerin olması idi.⁴⁸

Yine aynı günlerde İstanbul'da, halifenin görevinden ayrılacağı söylentisi yayılmaya başladı. Ardından da "Halifenin tüm Müslümanlarca saygı gördüğü, Asya'nın en uzak köşelerine dek Müslüman ülkelerden binlerce mektup ve telgraf aldığı; birçok yerlerden kendisini görmeye kurullar geldiği... tüm Müslümanlar "istemeyiz" demedikçe halifenin görevden çekilmeyeceği" açıklandı. Bu açıklama Büyük Millet Meclisi'nin halifeye verdiği yetkinin aşılması demekti.⁴⁹

Bu arada Rauf Bey'in, İstanbul'da halifeyi görmeye gidişi de meclis içinde büyük eleştirilere yol açtı. 22 Kasım 1923'te toplanan Halk Partisi gru-

⁴⁶ *Söylev*, s.478-479.

⁴⁷ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.46 vd.

⁴⁸ Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.125. Ahunet Emin Yalman ise *Vatan* gazetesinin o günlerdeki tavrını salt "gazetecilik" açısından değerlendiriyor ve Cumhuriyet'e karşı olmaktan söz etmiyor. Bkz. *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, cilt 3 (1922-1944), İstanbul, 1970, s.91 vd.

⁴⁹ *Söylev*, s.566-567.

bunda sekiz saat süren son derece sert tartışmalar oldu.⁵⁰ Özellikle İsmet Paşa ve Rauf Bey birbirlerini şiddetle eleştirdiler. Rauf Bey, İsmet Paşa'yı beceriksizlikle; İsmet Paşa da Rauf Bey'i Cumhuriyet'e karşı olmakla suçluyordu. Ancak tüm bu tartışmalardan bir sonuç çıkmadı.

Yine aynı günlerde Hindistan'daki İsmailiye Tarikatı'nın reisi Ağa Han'la yine Hint Müslümanlarının liderlerinden Emir Ali; Başbakan İsmet Paşa'ya bir telgraf göndererek, halifeye ve yetkilerine dokunulmamasını rica ettiler.⁵¹ Bu davranış hem içişlerimize bir karışma olarak sayıldı ve hem de, aynı telgrafın birer örneğinin kimi İstanbul gazetelerine gönderilmesi ve burarlarda yayınlanması Ankara'ya ve genç Cumhuriyet'e karşı düşmanca bir davranış olarak yorumlandı. İlginç olan husus; Emir Ali'nin, İngiliz kralının özel danışmanı sıfatını taşımasıydı.

İstanbul'da kurulan İstiklal Mahkemesi'nde sorumlu gazeteciler, telgrafın yayınlanmasından ötürü yargılandılar. Sorunun mahkemeye yansması üzerine *London Times*'e bir açıklama gönderen Ağa Han, Türkiye Cumhuriyeti'nin içişlerine karışmak gibi bir niyeti olmadığını, ayrıca Ankara hükümetine de hiçbir düşmanlık beslemediğini belirtti.⁵² Mahkeme sonunda, yargılanmakta olan gazetecilerin tümü aklandı. Ancak bu olaylar, artık hilafet sorununa kesin bir çözüm getirmenin zamanı geldiğini gösteriyordu.

1924 Ocak'ında İzmir'de yapılacak olan savaş oyunlarına katılmak üzere İzmir'e giden Mustafa Kemal ve arkadaşları, burada komutanlarla da görüşerek halifelik kurumunu kaldırmaya karar verdiler. Halifelikle birlikte Dinîşleri ve Vakıflar bakanlıkları (Şeri ve Evkaf nazırlıkları) da kaldırılacaktı.⁵³

Bu arada Ankara'da bütçe hazırlıkları yapılmaktaydı. 24 Şubat 1924'te Ankara'ya dönen Mustafa Kemal, 1 Mart 1924 günü Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, "Cumhuriyet'in her türlü saldırılardan korunması için eğitimin ve öğretimin ivedilikle birleştirilmesi ve dinin bir sömürü aracı olmaktan kurtarılması" gereği üzerinde durdu.⁵⁴

50 25 Kasım 1923'ten sonra Ankara gazetelerinden zabitları yayınlanan bu toplantıdaki tartışmalar için bkz. *Söylev*, s.566-578, Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s.384 vd. Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.127-144, Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.47-53.

51 Bu mektubun metni için bkz. Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s.94 ve Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.145 vd.

52 Naşit Hakkı Uluğ, *a.g.e.*, s.149-151.

53 İlerde bu konuya "Eğitim Devrimi" çerçevesinde geri döneceğiz. Bkz. Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s.119 vd.

54 *Söylev*, s.580.

Bu anlayış çerçevesinde 3 Mart 1924 günü meclis başkanlığına üç öneri verildi. Bunlardan birincisi, halifeliğin kaldırılması ve Osmanlıları soyundan olanların Türkiye dışına çıkarılmasıyla ilgili yasa önerisi; ikincisi dinîşleri, vakıflar ve genelkurmay bakanlıklarının kaldırılmasıyla ilgili yasa önerisi; üçüncüsü de öğretim ve eğitimin birleştirilmesiyle ilgili yasa önerisi idi.

Beş buçuk saat süren görüşmelerden sonra ikisi dışında tüm milletvekillerinin oybirliği ile tasarılar kabul edildi. Artık Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni bir devre başlıyordu. Bu konuda en özlü konuşmayı yine Mustafa Kemal yapıyordu:

“... Müslüman halkı bir halife korkuluğı ile uğraştırmayı ve kandırmayı sürdürmek çabasında bulunanlar, yalnız ve ancak Müslümanların ve özellikle Türkiye'nin düşmanlarıdır.”⁵⁵

Tüm bu gelişmelere karşın Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir devlet olduğunun Anayasa'da belirtilebilmesi için 1928'e kadar beklemek gerekecektir.

4- 1924 Anayasası ve Çok Partili Yaşam Deneyimi

1924 Anayasası ve 1961 Anayasası'yla Karşılaştırılması

1921 Anayasası zamanın gereklerine uyabilmek için ivedilikle hazırlanmış, yirmi üç maddelik kısa belgeydi. Gerek saltanatın kaldırılması, gerek Cumhuriyet'in ilanı sırasında da geniş ve derli toplu bir Anayasa oluşturulamamıştı.⁵⁶ Osmanlı I. Meşrutiyeti'nden kalan bir Anayasa'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin gereksinimlerini karşılayabilecek bir biçimde değiştirilmesi elbette mümkün değildi. İşte bu nedenlerle oluşturulan Anayasa hazırlama komisyonu, Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasası'nı hazırlamak için yoğun bir çalışmaya girişti.

Komisyonun hazırladığı Anayasa Tasarısı, 1924 Nisan'ında Büyük Millet Meclisi'ne geldi ve uzun tartışmalardan sonra 20 Nisan 1924'te yasa olarak yürürlüğe girdi.⁵⁷ Zaman içinde yapılan kimi değişikliklere karşın, 105 maddelik bu Anayasa özü değişmeden 27 Mayıs 1960 Devrimi'ne dek yürürlükte kaldı. 27 Mayıs Devrimi'yle ilgili çözümlemeleri bu kitabın kapsa-

⁵⁵ Söylev, s.582.

⁵⁶ Bu metinler için bkz. Servet Tanilli, *a.g.e.* (genel olarak).

⁵⁷ Bu konulardaki meclis tutanakları için bkz. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri* (1924-1930), Ankara, 1972, s.25-49.

mı dışında tutmamıza karşın,⁵⁸ 1924 Anayasası'nın temel bazı özelliklerine değinmek ve 1961 Anayasası'yla karşılaştırmakta yarar görüyoruz.

1924 Anayasası egemenliği bilâ kayd-ü şart (kayıtsız şartsız) ulusa vermiş olan (madde 3) bir Anayasa'dır. Buna karşılık 1961 Anayasası 4. maddesi, "Egemenlik kayıtsız ve şartsız Türk milletininindir. Millet, egemenliğini Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır" demektedir.⁵⁹ Bu aslında halk egemenliğine getirilmiş bir kısıtlamadır.⁶⁰ Zira Tanzimat'tan beri halktan oldukça kopuk olan Türk aydını ya da "asker-sivil bürokrat", 1950-1960 arasındaki deneyiminin etkisiyle halk iradesinin saptırılabilirliği inancına varmış, devlet ve yönetimin temel ilkelerini; Anayasa Mahkemesi, Danıştay vb. kurumlarla güvence altına almak istemiştir.

1924 ve 1961 anayasaları arasındaki bir diğer temel farklılık da; 1924 Anayasası'nın "kuvvetler birliği" ilkesinin izlerini taşımasına karşın 1961 Anayasası'nın "kuvvetler dengesi" ilkesinin izlerini taşımasıdır. Bunun nedeni de kuşkusuz yine 1950-1960 döneminin deneyiminin bir sonucu olarak, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alma çabasıdır. Ayrıca 1961 Anayasası'nın getirdiği "sosyal hukuk devleti" anlayışının da ileri bir adım olduğuna kuşku yoktur.

Terakkiperver Fırka ve Şeyh Sait Ayaklanması

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının devrimci atılımları, kimi çevrelerde tam bir panik yaratmıştı. İstanbul basını ve İstanbul'un "Batıcı" çevreleri de gelişmelerin hızı karşısında şaşırılmışlardı. Tümüyle gelişmelerin dışında kalmış olmaları, bu çevreleri özellikle daha da hırçınlaştırıyordu.

Mustafa Kemal'in çevresinde de bir tür "hazımsızlık" görülüyordu. İçişleri Bakanı Recep (Peker) Bey çok sert önlemler alma peşindeydi.⁶¹ Bu tür önlemler ise Mustafa Kemal'in kişisel iktidar peşinde olmasından korkan, eski yakın arkadaşlarının endişelerini artırıyordu.

Dr. Adnan Bey ve Rauf Bey'in; Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet gibi

⁵⁸ Bu kitabın ilk planlamasını yaparken, Türk Devrim Tarihi'ni 12 Mart'a kadar getirmeyi ummuş-tuk. Ancak kapsamın çok genişlemesi, ilerde ikinci cildi yazmak umudunu taşıyarak bazı kısaltmalar yapmamızı zorunlu kıldı.

⁵⁹ Server Tanilli, *a.g.e.*, s.316.

⁶⁰ Düşüncelerinin bir kısmına katılmamız, bir kısmına da katılmamamızla birlikte, bu konuda yazılmış çok ilginç bir çalışma olarak bkz. Celal Bayar, *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz* (Araştırma ve derleme İsmet Bozdağ), Kervan Yayınları, İstanbul, 1978; özellikle s.59-62, 145-146. Ancak burada bir noktayı belirtmemiz gerekir ki; bu da "çoğunluğun azınlığın düşünce özgürlüğünü yok ettiği an, ne demokrasi ve ne de düşünce özgürlüğünden söz edilemeyeceğidir."

⁶¹ Lord Kinross, *Atatürk; Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, Sander Yayınları, s.598-599.

Şeyh Said İsyanı'nı birinci sayfadan veren Resimli Gazete. Ortada Şeyh Said, sağda Şeyh Abdullah, solda Şeyh İsmail, altta ise ayaklanmayı ilhar eden Şeyh Şerif.

komutanlarla görüşmeleri ve İstanbul'daki diğer gelişmeler Mustafa Kemal'e "kendisine karşı askerî bir komplonun hazırlanmakta olduğu" şeklinde aktarılıyordu. Aslında böyle bir şey söz konusu olmamasına karşın bu tür dedikodular, "kader birliğinin" uzun deneyimlerle doğurmuş olduğu derin dostlukları içten kemiriyordu.

Yunanistan'dan mübadeleyle gelen Türk göçmenlerinin yurda getirilmesi sırasında yapılan kimi hatalarla ilgili olarak İmar-İşkân Bakanlığı için verilen genso-runun tartışması, aslında Ankara'da belirmiş olan iki grubun birbirleriyle son derece sert bir biçimde çatışması şekline dönüştü.⁶²

Gruplardan birinde Mustafa Kemal ve İsmet Paşa başbakanlığındaki hükümet; öbüründe ise Rauf Bey, Dr. Adnan Bey gibi si-villerle, bir kısım eski komutanlar bulunuyordu.⁶³ 5 Kasım 1924'te

bir önerge verilerek genso-runun tüm hükümet çalışmalarını kapsayacak biçimde genişletilmesine karar verildi.

Görüşmeler kırıncı bir şekilde günlerce sürdü. Eleştirileri hükümet adına yeni dönemde meclis başkan yardımcılığına seçildiği için ayrılan eski İmar-İşkân Bakanı Refet Bey'in yerine vekalet eden, İçişleri Bakanı Recep (Peker) Bey yanıtlıyordu. Mecliste bu sert tartışmalar sürerken İstanbul basını da olayları körüklemekteydi.⁶⁴ Tartışmaların üçüncü günü sonunda güvenoyla-

⁶² Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s.63 vd.

⁶³ Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cevat Cafer Tayyar, Refet Bele gibi komutanlar; ya milletvekilliğini ya da askerlikten birini seçmek zorunda bırakılmışlar ve bu komutanlar da milletvekilliğini yeğlemişlerdi.

⁶⁴ İstanbul basının hükümet ve devrimleri hedef alan yazılarına Mustafa Kemal, *Söylev*'inde geniş yer ayırmıştır. Bkz. *Söylev*, s.598-604. Ayrıca bkz. Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim, Geçirdik-*

masına geçildi ve İnönü hükümeti 19'a karşı 148 oyla güven sağladı. Bir üye çekimser kalmıştı.⁶⁵

Aslında tartışmaların fazla ileri boyutlara ulaşması, hükümetten fazla hoşnut olmayan kimi temsilcilerin de güvenoyu vermelerine neden olmuştu. Sorun, bir hükümet sorunu olmaktan çıkmış; bir rejim sorunu, bir anlayış sorunu şekline dönüşmüştü.

Bu koşullar altında muhalefet için de örgütlenmekten başka çözüm kalmıyordu. 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu.⁶⁶ Parti Genel Başkanlığı'na Kâzım Karabekir, Genel Yazmanlığa Ali Fuat (Cebesoy) Paşa getirilmişti. Yönetim Kurulu'nda ise Dr. Adnan (Adıvar) Bey, Mersin milletvekili Besim Bey, Trabzon milletvekili Muhtar Bey, Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, Bursa milletvekili Necati Bey, Ordu milletvekili Faik Bey yer alıyorlardı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın amaçları yayınladıkları bir bildiri ile kamuoyuna açıklandı.⁶⁷ Bu açıklanan amaçlar Rauf Bey'in Amerikan gazetesine verdiği bir demeçte ana hatları ile özetlenmiştir. Buna göre; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuranların amacı, Mustafa Kemal'i devirip yerine bir başka hükümet oluşturmak değil; Mustafa Kemal'i frenlemek ve sürekli "muhalif" bir grubu canlı tutarak, hükümeti denetlemektir.⁶⁸ Bu amaca yönelik olarak programlarına koydukları bir madde ile "cumhurbaşkanlığına seçilecek kişinin, milletvekili niteliğinin sona ermesi" gereğini savunuyorlardı.⁶⁹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından, İsmet Paşa kabinesinin istifa ederek yerine 22 Kasım 1924'te Fethi Bey kabinesi kurulana dek geçen beş gün içinde, Halk Fırkası'nda 32 milletvekili ayrıldı ve bunlardan 28'i muhalif partinin saflarına katıldı. Bu arada Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın başvurusundan bir hafta önce 10 Kasım 1924'te Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştı (Bu da 1935'teki Büyük Kurultay'da Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirilecektir).

İsmet Paşa kabinesine oranla oldukça ılımlı görünen Fethi Bey kabinesinin kuruluşu Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki çözölmeyi önemli ölçüde durdurmuştu. Ancak tarafların karşılıklı huzursuzluk ve güvensizlikleri sür-

lerim, cilt 3, 1970, s.149-159. Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.69-70.

⁶⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, I. cilt (1884-1938), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.291.

⁶⁶ Bu konularda bkz. Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s.606-622 ve Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.81 vd.

⁶⁷ Bu bildirinin tam metni için bkz. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s.112.

⁶⁸ L. Kinross, a.g.e., s.600 vd.

⁶⁹ Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s.114.

Şeyh Salt Ayaklanması
başladığında başbakan olan
Fethi Bey (Okyar), Cumhuriyet
Halk Fırkası grubunda
eleştirilerek istifaya zorlandı.

mekteydi. Mustafa Kemal, *Söylev*'de Terakkiperver Fırka'nın bu programını "gizli ellerin düzenlediğini" ileri sürmekte ve şöyle demektedir:⁷⁰

"Cumhuriyet sözcüğünü söylemekten bile çekinenlerin; cumhuriyeti daha doğduğu gün boğmak isteyenlerin kurdukları partiye 'Cumhuriyet' hem de 'İlerici (Terakkiperver) Cumhuriyet' adını vermeleri içten gelme ve inanılır bir davranış sayılabilir mi?"

Aradan yarım yüzyıldan fazla bir zaman geçtikten sonra, günümüz koşulları içinde bir değerlendirme yaptığımız zaman şunu vurgulamamız gerekir ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kendisi gerçekten cumhuriyet ve devrimlerden yana olma konusunda içtenlikli olsa bile, varlığı ve gücü, cumhuriyetin ve devrimlerin karşıtlarını güçlendiriyor, cumhuriyete karşı çıkmaya özendiriyor, devrimlere karşı direnişlere cesaret veriyordu. Özellikle Başkanı Kâzım Karabekir'in dindar kişiliği ve bir ölçüde tu-

tucu dünya görüşü; kimi çevreler tarafından kendisinin hiçbir zaman onaylamamış olduğu biçimlerde yorumlanmak isteniyordu.

Bu gergin hava sürerken 13 Şubat 1925'te Şeyh Salt Ayaklanması başladı.⁷¹ Aynı zamanda bir Nakşibendi şeyhi olan Şeyh Salt, Hınıs'lı bir aşiret başkanı idi. Bu ayaklanmada dinsel nedenlerin yanı sıra, etnik ve bölgesel nedenler de vardı. Ancak sonuç olarak Cumhuriyet ve devrimleri hedef alan, yaygın bir ayaklanma sözkonusuydu. Kaldı ki; aynı günlerde Musul sorunuyla ilgili olarak görüşmelerin başlayacağını da gözden uzak tutulmaması gerekir. Ankara, Musul'un Türkiye'ye etnik, dinsel ve kültürel bakımdan bağlılığını ileri sürecekken, kendi sınırları içinde ve geriye dönüş isteyen bir ayaklanma çıkıyordu. Bu durumun Genç Cumhuriyet için ne denli büyük bir zorluk ortaya çıkardığı açıktır.

Doğu illerinde ivedilikle sıkıyönetim kuruldu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kesin olarak hükümeti desteklediğini açıkladı. Dahası Kâzım Karabekir, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, ayaklanmayı "lanetle-

⁷⁰ *Söylev*, s.608.

⁷¹ Şeyh Salt Ayaklanması için bkz. Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.141-162; Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.101-128; L. Kinross, *a.g.e.*, s.604-614; Sabiha Sertel, *Roman Gibi (1919-1960)*, Cem Yayınları, İstanbul, s.95-98; *Söylev*, s.609-611; Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s.160-167.

yerek”, bu davranışın “vatana ihanet” olduğunu bildirdi.⁷² Ancak bu davranışlara karşılık Başbakan Fethi Bey, Terakkiperver Parti yöneticilerini özel olarak çağırarak, bu gergin ortam içinde partinin açık olmasının sakıncalar doğurduğunu ve bu nedenle partiyi kapatmalarını istedi. Kâzım Karabekir, eğer partiyi kapatırlarsa, partiyle ilgili olarak o güne dek ileri sürülen tüm suçlamaları kabul etmiş sayılacaklarını ileri sürerek bu isteği geri çevirdi.

Ayaklanmanın yayılması karşısında Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grubu, bu konuda “basiretsiz davranan” ve gerekli önlemleri alamayan Fethi Bey’e 2 Mart 1925’te güvensizliğini bildirdi. Fethi Bey Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu’nda güvenoyu alabilecek durumda olmasına karşın görevden ayrılmayı uygun buldu ve 3 Mart 1925’te İsmet Paşa yeniden hükümeti kurdu. Aynı gün yapılan oylamada 2 çekimser ve 23 olumsuz oya karşılık 154 oyla güven aldı.

Bu yeni kabine sert ve kararlı bir biçimde Cumhuriyet’e yönelen eylemlerin üstüne yöneldi. Bir yandan sıkıyönetim genişletilip, “olağanüstü durum” olduğu açıklanarak seferberlik kararı alınırken; bir yandan da, yasal dayanak sağlamak amacıyla Takrir-i Sükun Kanunu (Dirlik-Düzeni Sağlama Yasası) çıkartıldı. İstiklal Mahkemeleri çalışmaya başladı.

Bu dönemde çalışmalar, birbirine bağlantılı olmakla birlikte üç farklı hedef doğrultusunda, üç yönlü yürütüldü. Bir yandan ayaklanmayı bastırmak için ordu geniş bir eyleme girişti. Bu eyleme bağlı olarak çalışan İstiklal Mahkemeleri, özellikle Diyarbakır İstiklal Mahkemesi, ayaklanmaya katılanları en ağır bir biçimde cezalandırmaktan çekinmedi.

Çalışmaların ikinci hedefi; Cumhuriyet ve önder kadrosunu bir türlü benimsemeyen İstanbul basınının bir bölümü idi. İstanbul’da *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin yerine çıkan *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklal* gazeteleri, *Sebilürreşad*, *Orak-Çekiç* ve *Aydınlık* dergileri,⁷³ Adana’da *Sayha*, İzmir’de *Sadayı Hak*, Trabzon’da *İstikbal* ve *Kahkaha* dergi ve gazeteleri kapatıldı.⁷⁴

Çalışmaların üçüncü hedefi muhalefetin örgütlü gücü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası idi. Bu partinin kuruluş çalışmalarını yürütmek için, Urfa, Siverek ve Mardin’e gönderilmiş bulunan emekli bir vali, seferberliğe karşı propaganda yaptığı ve ayaklanmacılarla işbirliği içinde görüldüğü için Diyarbakır İstiklal Mahkemesi’nce yargılanıp mahkum edilmişti.⁷⁵ İstanbul’da

⁷² Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.143.

⁷³ Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s.97.

⁷⁴ Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s.164.

⁷⁵ Metin Toker, *Şeyh Said*, s.101’den aktaran Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, bkz. s.132-133. Bu konuda geniş bilgi için ayrıca Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.* ve Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*

da partinin üye sayısını arttırmak amacıyla propaganda yaparken dinsel öğeler kullanan iki partili tutuklanmıştı. Ayrıca partinin Beykoz İlçe Merkezi'nde yapılan aramada bazı belgeler bulunmuş ve ilçe mutemedi tutuklanmıştı.

Tüm bu bulgulara dayanan Ankara İstiklal Mahkemesi, Ankara Savcılığı'na bir yazı yazarak hükümetin bu konuda uyarılmasını istedi. Savcılığın bu konudaki uyarısı üzerine harekete geçen İnönü hükümeti, Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemesi'nin; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın o yöredeki örgütünü kapatmış olmasını da göz önüne alarak "vatandaşların aldatılmaktan ve kışkırtılmaktan korunması" gerekçesiyle ve Tahrir-i Sükun Kanunu gereğince 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kapattı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çok partili yaşam deneyimi başarısızlıkla sona ermişti.

Zaten sürekli izlemeler sonucu 15 Nisan 1925'te Şeyh Sait de yakalanmıştı. Şeyh Sait ve arkadaşlarının yargılanması Diyarbakır'da yapıldı ve 28 Haziran 1925'te sona erdi. Eylemlerinin İngiltere'nin Musul sorununda ne denli işine yaradığının; çok partili yaşam deneyimine ne denli zararlı olduğunun bilincinde olup olmadıklarını bilemeyiz. Ancak yaptıklarını da canlarıyla ödediler.

Cumhuriyet, oldukça zorlu bir dönemi, azımsanması mümkün olmayan zararlarla atlatmıştı. Her ne kadar biraz yukarıda üç yönlü olarak tanımladığımız çabalar, her üç yönde de Cumhuriyet'in kesin etkisiyle sonuçlanmışsa da, uzun dönemde yine etkilerini duyuracak kimi yaraların açılması engellenememişti. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin daha doğarken boğulmak, yaşayabilmek için başka seçeneği de yoktu.

Bu başarılı sonuçların alınabilmesinin temel etkeni hiç kuşkusuz, ödünsüz ve kararlı eylemlere geçilmesi olmuştu. Başbakan İsmet Paşa bu konuda şöyle diyordu:⁷⁶

"Büyük Millet Meclisi'nin görevi, her şeyden önce Cumhuriyet'in gücünü göstermek; Cumhuriyet yönetimi, halk idaresi, anarşiyi yasaklamayan, kolaylaştıran bir yönetimdir, şeklinde ortaya çıkan kanıları kökünden koparıp atmaktır."

Böylece "öncü devrimler" tamamlanmış oluyordu. Bu temel üzerinde diğer devrimlerle çağdaş bir yapı kurulabilirdi. Kaldı ki, bunun girişimleri de çoktan başlamıştı.

76 Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.133'ten (Dili biraz özleştirdik).

II- GELİŞEN DEVRİMLER

Kitabımızın bu bölümünü yazarken oldukça zorlandık. Çünkü gelişen devrimleri anlatmaya çabalarken, nasıl bir sıra izleyeceğimiz konusunda oldukça kararsız kaldık. Kemalizmin devrimlerini birbirinden bağımsız olaylar şeklinde tek tek ele alarak kronolojik bir dizin biçiminde vermenin yanıltıcı ve hem de pedagojik olmadığı düşüncesindeydik.

Sonunda meseleye Mustafa Kemal'in kendi yaşamında uygun gördüğü biçim içinde yaklaşmaya karar verdik. Gerçekten Cumhuriyet'in ilkelerini benimsetmek konusunda o dönemde sorunu ele alış yönteminden daha uygunu olamazdı.

Elimizde Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) tarafından, Mustafa Kemal'in direktifiyle ve gözetiminde yazılan ve yine Mustafa Kemal'in yaşadığı dönemde lise son sınıflarda okutulan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*¹ ve Cumhuriyet'in belki de biraz katı kuramcılarından Recep Peker'in 1934-1935 ders yılında okuttuğu *İnkılap Dersleri*² notları vardı. Bu notlar da Mustafa Kemal'in yaşadığı dönemde yayınlanmıştı.

Recep Peker'in 118 sayfalık "kitapçığı" konuları ele alış ve kapsamı açısından, bizim sorunumuza yardımcı olacak durumda değildir. Kaldı ki; buradaki konuları biz kitabımızın ilk bölümünde ele almıştık. Bu durumda bizim için en temel kaynak *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* oluyordu.

Gelişen devrimleri, bu kitaptaki ayırlamanın biçimine uygun olarak Hukuk Devrimi, Eğitim Devrimi ve Sosyal Yaşamla İlgili Devrimler olarak inceledik.³ Hiç kuşkusuz burada da kronolojik kimi atlamalar ve geriye dönmeler oldu. Bu gibi durumlarda öğrencilerimiz, kitabın arkasındaki Türk Devrimi'nin Kronolojisi bölümüne başvuracaklardır.

1- Hukuk Devrimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde adalet iki temel yasaya göre dağıtılırdı. Bunlardan biri şeriat, öbürü ise şeriata uygunluğuna inanılan "Mecelle" idi. Şeriat Arapçada değişik anlamlara gelen bir sözcüktür.⁴ Bun-

1 *Tarih IV (Türkiye Cumhuriyeti)*, (Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti tarafından yazılmıştır), 2. baskı, İstanbul, 1934.

2 Recep Peker, *İnkılap Dersleri Notları*, Ulus Matbaası, Ankara, 1935.

3 Elde bulunan devrim tarihi kitaplarının bizce en iyileri olan aşağıdaki iki çalışmada da, ilginç bir biçimde her iki kitapta da aynen benimsenmiştir. Doç. Dr. Ahmet Mumcu, *Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, no.298, Ankara, 1971, *Türk İnkılap Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, II. baskı, İstanbul, 1977.

4 Şeriat, Tanrı'nın kullarına gönderdiği hükümlerdir ki, bunları bir Nebi (Peygamber) getirmiştir.

lar arasında; yol, kaynak vs. sayılabilir. Şeriatın kaynakları da, son ikisi kimi mezhepler tarafından tartışmalı olarak Kur'an, Hadis, İcma ve Kıyas'tır.⁵

Mecelle ise; bir bölümüyle Arap, bir bölümüyle de "İslâm hukuku"ndan derlenmiş ve bazı geleneksel yasalarla karıştırılarak yoğrulmuş bir yasalar demeti idi.⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemlerinde oldukça düzgün işleyen ve "Kazasker Divanı" kanalıyla belirli bir merkezden yönetilen adalet mekanizması zaman süreci içinde bozulmuştu.⁷ Zaten atama yöntemleri düzenli kurallarla belirlenmemiş olan kadıların nitelikleri de bozulmuş ve mahkemeler adalet dağıtılan kurumlar olmaktan çıkarak; güçlünün güçsüzü ezdiği, güçlünün her zaman haklı çıktığı yerler olmuşlardı.

Yine bu arada çeşitli adli kapitülasyonlarla Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan yabancı uyrukların yargılanması da kendi konsolosluklarına bırakılmış ve egemenlik hakkıyla bağdaşması da mümkün olmayacak olan bu durum, Osmanlı adalet düzeninde onarılması güç yaralar açmıştı. Her ne kadar Lozan hükümleri uyarınca bu adli kapitülasyonlar kaldırılıyor idiyse de; yine de merkezden yönetilen adalet düzeni oluşturulması mümkün olamıyordu.

Hilafetin kaldırıldığı Dinişleri ve Vakıflar bakanlıklarının, genel müdürlüğe dönüştürüldüğü ve Eğitimin Birleştirilmesi Yasası'nın Büyük Millet Meclisi'nden geçtiği 3 Mart 1924 günü, aslında Türk hukuk düzeninin yenisinden örgütlenmeye başladığı gündür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadıların çoğunluğu belirli ve düzgün bir eğitim almamışlardı. Dahası Kurtuluş Savaşı sürerken Ankara'da bir hukuk okulu kurulmasının gereği üzerinde durulmuş ve bu konuda bütçeye ödenek konulmuştu. Ancak bu ödenek daha sonra "Büyük Saldırı" için gereken giderlerin fazlalığı karşısında Savunma Bakanlığı'na devredilmişti.

Bu arada İstanbul Hukuk Fakültesi aynı işlevi yerine getirmeye çabala-

Bu hükümler davranışlarla ilgili olurlarsa fer'i ve ameli hükümler adını alırlar. Bu gibi hükümler fıkıh tarafından incelenir. İnanç (itikad) alanına giren hükümler aslidir. Bunları da kelimat ilmi inceler.

5 Kur'an, İslâmiyet'in temel kaynağıdır. Sünnet ya da Hadis, İslâmiyet'te Kur'an dışında kalan ve o'na aykırı olmayan durumlarda Hz. Muhammed'ten kaynaklanan söz (kavl), iş (fiil) ve sükut (takrir)'dur. İcma, "müctehid"lerin yani İslâm bilginlerinin herhangi bir konudaki düşünce birlikleridir. Kıyas ise, müctehidin herhangi bir konudaki görüşüdür.

6 Bu konularda bkz. Prof. Dr. Coşkun Üçok, *Türk Hukuk Devrimi, Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi (RCD Semineri Tebliğleri)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, no.12, Ankara, s.73-78, "Tarih" (IV), s.208-209.

7 Genel olarak bkz. *Koçi Bey Risalesi*, yayınlayan Ali Kemal Aksüt, İstanbul, 1939, s.107.

maktaydı. Ancak genç Cumhuriyet kendi başkentinde bir hukuk okulu açmanın zorunluluğunu duyuyordu.

Ankara Hukuk Mektebi, 5 Kasım 1925'te açıldı.⁸ Mustafa Kemal bu okulun açılışında yaptığı konuşmada, Türk Hukuk Devrimi'nin ilkelerini açıklıkla ortaya koyuyor ve "... Ulus varlığını sürdürmek için, aralarında ortak bağlantı olarak yüzyıllardır süren din ve mezhep bağlantısı yerine, Türk ulusu bağlantısını düşünmektedir."⁹ diye söze başlıyordu. Mustafa Kemal, ardından da; "... Şimdi ortaya çıkan bu büyük eserin, bu büyük anlayışın gereksinmelerini karşılayacak yeni yasal temelleri ve hukukçuları ortaya çıkarmak için girişimin zamanı gelmiştir" diyordu.

Mustafa Kemal eski hukuk düzeninin yetersizliğini örneklerle açıkladıktan sonra, eski düzenin hukukçularının ateşli devrim haleleri karşısında şimdilik sinmiş gibi görünseler de, karşı çıkmak için uygun bir ortam kolladıklarını belirtiyor ve konuşmasını şöyle sürdürüyordu:

"... Tümüyle yeni yasalar yaparak, eski hukuk ilkelerini temelinden sökmek girişimindeyiz. Bu girişimde arkadaşlarımız, yeni hukuku bizimle aynı doğrultuda, sözünü ettiğim nitelikte anlamış olan seçkin hukukçularımızdır."

Mustafa Kemal konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştı:

"Cumhuriyetimizin güvencesi olacak olan bu büyük kurumu açışta duyduğum mutluluğu, hiçbir girişimde duymadım."

Ankara Hukuk Okulu'nun açıldığı günlerde Adelet Bakanlığı'nın verdiği direktifler ve saptadığı sınırlar çerçevesinde, hukuk bilginlerinden oluşan gruplar; Medeni ve Ceza Usul Kanunları, İcra ve İflas Kanunu gibi yasaların hazırlanması çalışmalarına başlamışlardı.

Bu yasaların hazırlanıp Büyük Millet Meclisi'nce onaylanması 1930 senesine dek sürdü. Bunlar arasında ilk hazırlanan ve onaylanan 17 Şubat 1926 tarihli Medeni Kanun oldu. Zaten bu yasa sosyal yapıda gerçekleşen ve gerçekleşmesine çabalanan değişimler açısından en önemli adımdı.

Medeni Kanun'un hazırlanma çalışmalarına 1924 senesinde başlanmış ve yirmi altı bilginden oluşan bir grup sürekli olarak on dört ay çalışmıştı. Aslında yapılan iş bir noktada İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkçe'ye çevrilme-

⁸ Daha sonra fakülte şekline dönüşecek ve Ankara Üniversitesi'nin temelini oluşturacak olan bu okul, o zamanların İstanbul Hukuk Fakültesi gibi üç senelik bir okuldur. Bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Milli Mücadele Anıları*, Varlık Yayınları, 1965, İstanbul, 1971, s.262 vd.

⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II. cilt (1906-1938), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları I, Ankara, 1959 (2.baskı), s.236-240 (dili biraz özleştirdik).

siydi. Fakat Almanca'dan ve Fransızca'dan yapılan bu çeviri işi oldukça tartışmalı geçmiş ve dahası, yapılan çeviri bir takım belirsizliklerden ötürü daha sonraları zaman zaman düzeltilmişti.

Lozan Antlaşması her ne kadar “adli kapitülasyonlara” son vermekte idiyse de; antlaşmanın 48. maddesi, Müslüman olmayan azınlıkların kişi hukuğu ve aile hukukuyla ilgili sorunlarının çözülmesi konusunda “cemaat içi” bir özerklik (muhtariyet) öngörüyordu. Zira bu tür sorunların Mecelle çevresinde çözülmesi mümkün değildi.

Medeni Kanun'un kabulü, devletin egemenlik tekeli zedeleyen bu sorunu da ortadan kaldırıyordu. Gerçekten Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Musevi, Ortodoks, Katolik ve Gregoryen cemaatleri, Lozan Antlaşması'nın 48. maddesinin kendilerine sağladığı haklardan vazgeçmişler ve Medeni Kanun hükümleriyle bağlı olmak istemişlerdir.

Hilafetin kaldırılmasıyla laiklik konusunda çok önemli bir adım atılmasına karşın, 1924 Anayasası'nda laiklikle bağdaştırılması mümkün olmayan bazı noktalar vardı.¹⁰ Bunlar arasında en önemlileri; devletin dininin İslâm olduğunu belirleyen 2. madde ile milletvekilleri ve cumhurbaşkanlarının yeminlerini belirleyen 18. ve 38. maddelerdeki yeminlerin sonundaki “vallahî” ifadesi idi. Ayrıca yine Anayasa'nın 26. maddesinde Büyük Millet Meclisi'nin görevleri arasında din işlerinin düzenlenmesi de sayılıyordu.

10 Nisan 1928'de bir Anayasa değişikliği yapılarak, toplantıda bulunan 269 temsilcinin oybirliği ile 1222 sayılı yasa kabul edilerek Anayasa'nın bu dört maddesi değiştirildi.

Anayasa'nın 2. maddesi, “Türkiye devletinin dini, İslâm'dır, resmî dili Türkçe'dir, makarrı (başkenti) Ankara şehridir” biçiminden, “Türk devletinin resmî dili Türkçe'dir, makarrı (başkenti) Ankara şehridir...” biçimine dönüştürüldü.¹¹

26. maddede görülen ve Büyük Millet Meclisi'nin görevleri arasında sayılan; din işlerinin düzenlenmesi (ahkâm-ı şer'iye'nin tenfizi) maddeden çıkartıldı.

16. maddedeki milletvekillerinin yemininden ve 38. maddedeki cumhurbaşkanının yemininden “vallahî” ifadesi çıkartılarak, bunun yerine

¹⁰ *Türkiye Cumhuriyet Tarihi*, bkz. s.215-216.

¹¹ Daha sonra 3 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı yasa ile bu madde de şu şekle dönüştürülmüştür: “Türkiye Devleti; Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır. Resmî dili Türkçe'dir. Makarrı Ankara şehridir.” Bkz. Server Tanilli, *a.g.e.*, s.68.

“kişisel onur andı” getirildi ve “namusum üzerine söz veririm” ifadesi konuldu.¹²

Yine hukuk devrimi çerçevesinde saymamız gereken bir başka konu da avukatlık mesleği, barolar ve mahkemelerle ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu’nda avukatlık için herhangi bir eğitim ya da nitelik aranmıyordu. Aynı zamanda “dava vekili” olarak adlandırılan bu meslek tam bir başıboşluk içinde idi.

Bu başıboşluğa son vermek için hızla barolar kuruldu ve avukatlık hakkı ancak yasal gerekleri yerine getirmiş olan ve baroda kayıtlı kişilere verildi. Baro olmayan yerlerde ise bu meslek ancak Adalet Bakanlığı’nın izni ile ve bakanlık denetimi altında yürütülebilecekti. 1933 senesine dek elli altı merkezde baro örgütü oluşturuldu.

Mahkemeler de düzene sokuldu ve yurdun her yanına meslekten hukukçular yargıç olarak atandılar. Ayrıca yargıç ve savcılarının maaşları genç Cumhuriyet’in yapabileceği en yüksek düzeyde saptanarak, bu görevlilerin güvence içinde ve dürüst bir biçimde çalışmaları sağlanmaya çalışıldı.

Yine hukuk devrimi çerçevesinde ele almamız gereken bir konu da Kadın Hakları konusudur. Kadın, Osmanlı toplum düzeni içinde özellikle son dönemlerde yerini yitirmiş ve gitgide artan bir biçimde horlanmaya başlamıştı. Oysa ki, Osmanlı İmparatorluğu’nun kurulduğu dönemlerde böyle bir anlayış yoktu.

Mustafa Kemal, kendisini ilk gençlik dönemlerinden beri tedirgin eden bu haksız durumu, daha Cumhuriyet’in ilanından önce gündeme almış ve 1923 İzmir yolculuğunda bu konudaki anlayışını belirten konuşmalar yapmıştı.¹³

Gerçekten; 13 Şubat 1923’te yaptığı konuşmada; “... bir sosyal toplulukta iki cinsten (erkek ve kadından) yalnız biri çağdaş gerçeklere uyarsa, o çağdaş topluluk yarından çok eksiklik içinde kalır” diyordu. “Bir ulus gelişmek ve uygarlaşmak isterse, özellikle bu noktayı temel almak zorundadır.”

¹² Anayasa’nın 16. maddesine göre milletvekillerinin yemini şu biçimdeydi: “Vatan ve milletin saadet ve selametini ve milletin bilakaydüşart hakimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma vallahi (namusum üzerine söz veririm). 38. maddeye göre Cumhurbaşkanı’nın yemini de şöyleydi: “Reis-i cumhur sıfatıyla cumhuriyetin kanunlarına ve Hakimiyet-i Milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk milletinin saadetinde sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfı mesai, Türk devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men, Türkiye’nin şan ve şerefine vikaye ve ilaya ve deruhte ettiğim vazifemin icabına harsi nefsetmekten ayrılmayacağıma vallahi (namusum üzerine söz veririm).”

¹³ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, bkz. s.228.

Mustafa Kemal'in daha sonra 26 Ağustos 1924'te Dumlupınar'da Başkumandanlık Meydan Savaşı'nın yıldönümünde yaptığı konuşmada aynı konuya değindiğini görüyoruz.

27 Ağustos 1925'te İnebolu'da yaptığı konuşmada ise özellikle "örtünme" konusu üzerinde duran Mustafa Kemal; "kadın arkadaşlarımız da bizim gibi anlayışlı ve aydın insanlardır"¹⁴ diyordu. Ahlaklı, temiz ve aydınlık kafalı olmak üzere eğitildikten sonra yüzlerin örtülmesine gerek olmadığını belirtiyordu. Aslında Mustafa Kemal'in bu konunun getirebileceği tepkilerin bilincinde olduğu da anlaşılmaktadır. "... bu kadar yüksek ve önemli bir sonuca ulaşabilmek için gerekirse bazı kurbanlar da verelim; bunun önemi yoktur" diyordu. Medeni Kanun yürürlüğe girince Türk kadını da toplumda hak etmiş olduğu uygar ve eşit yeri aldı.

Ancak Mustafa Kemal'in ve genç Cumhuriyet'in kadın hakları konusundaki atılımları Medeni Kanun'un kabul edilmesiyle sona ermedi. 3 Nisan 1930'da çıkan yeni Belediyeler Yasası çerçevesinde kadınlara "belediye üyelikleri için" seçme ve seçilme özgürlüğü tanındı. Bu özgürlük, çağın ileri Batı toplumlarıyla karşılaştırılabilecek kadar ileri bir adımdı.

Belediye meclislerine seçme ve seçilmeden sonra sıra, kadınların tümüyle siyasal yaşama katılmasına gelmişti. O zamanlar Anayasa'nın 10. maddesi "on sekiz yaşını bitiren her erkek Türk milletvekili seçimine katılma hakkına sahiptir"; 11. maddesi de "otuz yaşını bitiren her erkek Türk milletvekili seçilebilme yetkisine sahiptir" hükümlerini getirerek, milletvekili seçme ve seçilme hakkını erkeklerin tekeline bırakıyordu.¹⁵ Hiçbir mantık temeline dayanmayan bu durumun değişmesi elbette kaçınılmazdı. Kaldı ki, belediye meclisleriyle ilgili olarak yapılan düzenleme bu konunun değişimi yönünde atılmış bir adımdı.

Sonunda 11 Aralık 1934'te, Anayasa'nın 10. ve 11. maddelerinde yapılan bir değişiklik ile "erkek" sözcüklerinin yanında "kadın" sözcükleri de katıldı. Seçmen yaşı da 18'den 22'ye çıkartıldı. Seçim Yasası'nın (İntihab-ı Mebusan Kanunu) 2, 5, 11, 23 ve 58. maddelerinde de değişiklikler yapılarak, kadınlara her türlü seçme-seçilme hakları verilmiş oldu.

Yeni düzenlemeyle 1935 Şubat'ında yapılan seçimlerden sonra Büyük Millet Meclisi'ne on sekiz kadın milletvekili girdi.¹⁶

¹⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II. cilt, bkz. s.208 vd.

¹⁵ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, T. İş Bankası, Atatürk ve Devrim Serisi 10, Ankara, 1959, s.247.

¹⁶ Afet İnan, *a.g.e.*, s.248.

2- Eğitim Devrimi

Genel Olarak Eğitim Devrimi ve İlkeleri

Türk Devrimi'nin özü din temeline dayanan bir monarşiden, halk egemenliği temeline dayanan bir Cumhuriyet'e geçilmesidir. Eskiden imparatorluk içinde "kul" olan "teba" olan insanlar artık "vatandaş" oluyorlardı. Eğitim Devrimi denildiği zaman anlamamız gereken, bu tebanın vatandaş yapılabilmesine yönelik olan tüm çalışmalardır. Eğitim, Mustafa Kemal için o denli önemliydi ki, Başkumandanlık Meydan Savaşı'nın Dumlupınar'daki kutlama töreninde kendisine sorulan, "Cumhurbaşkanı olmasaydınız ne olmak isterdiniz?" sorusunu, "Milli eğitimin başına geçmek isterdim"¹⁷ diye yanıtlatabilmiştir.

Daha önceleri değişik nedenlerle değindiğimiz gibi, Mustafa Kemal ve arkadaşları; yani Osmanlı asker-sivil bürokrati, bünyesi "Doğulu" olan bir imparatorluk içinde "Batılı" kafa ve ülkülerle yetiştirilmişlerdi.¹⁸ Kalkınmış "Batı"ya ulaşabilmek için Batı'nın kültürel, sosyal ve siyasal kurum ve davranışlarını benimsemek gereğine inanmışlardı. Bu kadro için eğitim, Doğulu bünyeyi, Batılı yapmak demektir. Çabalar bu amaca yöneliktir. Medreseler bu yüzden kapatılmış, Öğretimin Birliği (Tevhid-i Tedrisat) bu nedenlerle gerçekleştirilmişti. Arap Alfabeti'nin terkedilerek, Latin temeline dayanan Türk Alfabeti bundan ötürü getirilmişti. Eğitimin böylece yaygınlaşacağı ve Batılılaşmanın hızlanacağı umulmuştu.

Mustafa Kemal'in yetiştiği dönemin gençleri Batı'nın ulusçuluk düşüncesinin derin etkisini duymuş, imparatorluğa bağlı uluslar birer birer koparak kendi ulusal devletlerini oluştururken; yenilgiyle kapanan savaş alanla-

¹⁷ Hıfzırhman Raşit Öymen; "Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri ve Türk Eğitimine Etkileri", *Atatürk Konferansları VI* (1973-1974), TTK Yayınları, XVII. dizi, sayı 6, Ankara, 1977, bkz. s.145. Yine bu makalede Mustafa Kemal'in okuduğu Şemsi Efendi özel okulunun, eğitim konusunda incelemeler yapması için Fransa'ya gönderilen Selim Sabit Efendi'nin "Usulü Cedide" yani "Yeni Yöntem"le eğitim yapan bir kurum olduğu belirtiliyor.

¹⁸ Bu konularda çok ilginç makaleler olarak bkz. Faik Reşit Unat; "Atatürk'ün Öğretim Hayatı ve Yetiştirdiği Devrin Milli Eğitim Sistemi", *Atatürk Konferansları I*, TTK Yayınları, XVIII. seri, no.1, Ankara, 1964, s.71-90. Prof. Dr. Şerafettin Turan, *Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 12, Ankara, 1972, s.79-84. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde medreselerin de kendilerini toparlamaya çalıştıkları görülüyor. Meşrutiyetin bu konudaki çabaları (ıslahı medaris) 1910'da başlamıştır. 17 Eylül 1914 tarihli tüzüğe göre medreseler dört kısma ayrılmıştır. Ayrıca medreselerin alacağı öğrenci sayısı da belirlenmiş, Şeyhülislâmın 13 Eylül 1910'daki fetvasına dayanarak tarih ve coğrafya gibi "fünun-u cedide" (modern bilgiler) ve felsefe ile Türkçe derslerinin okutulmasına başlamıştı. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı (Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler)*, İstanbul, 1962, s.90-91.

rında bunun acısını çekmiş, böyle bir duyguyu özlemişlerdi. Bu yurtsever insanlar nasıl bir ulusçuluk güdeceklerini bilememiş; Osmanlılık, Türkçülük-Turancılık ve İslâmcılık arasında bocalayıp durmuşlardı. Elbette yeni bir tarih felsefesi yaratmak isteyeceklerdi. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ve Türk-Dilini Tetkik Cemiyeti'nin bu nedenlerle kurulduğu açıktır. Dilinden "tarih" sözcüğünün düşmemesine karşın, tarihini bilmeyen bir imparatorluk "tebası" yerine; onurlu bir geçmişe sahip mağrur bir Cumhuriyet'in "vatan-daşları" yaratılmaya çabalanmıştır.

Daha 1920'de Millet Meclisi bir tek gaz lambasının aydınlığında toplanır, salonda milletvekillerinin tümüne oturacak yer bulunmaz, düşman yurdun içine doğru ilerler, başta Mustafa Kemal çoğu üyeler boyunlarında idam hükümleri ile dolaşırken; ilk Büyük Millet Meclisi hükümeti, hükümet programına halka dayalı bir eğitim ve öğretimin ilkelerini koyuyor, dilin sadeliği ve halkın sanat eserlerinin değerlendirilmesi konusunda önlemler düşünüyor, ulusal bir sözlük hazırlama işini düşünüyordu.¹⁹

Sakarya Savaşı'nın hemen öncesinde 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Ankara'da, ulusal eğitimi programlamak üzere, Öğretmenler Kurul-tayı toplanmıştır. Mustafa Kemal bu toplantıyı açış konuşmasında şöyle diyordu:²⁰

"... Büyük tehlikeler karşısında uyanan ulusların ne ölçüde kararlı olduklarına tarih tanıklık etmektedir. Silahlarıyla olduğu gibi, kafasıyla da savaşmak zorunluluğunda olan ulusumuzun, birincisinde gösterdiği üstün gücü ikincisinde de göstereceğine asla kuşku yoktur. Ulusumuzun temiz yaradılışı, sınırsız yetenekle doludur. Ne var ki, bu doğuştan gelen yetenekleri, geliştirebilecek bilgilerle donatılmış yurttaşlar gerekir. Bu ödev de sizlere düşüyor..."

Daha savaş sona ermemiş durumdayken, Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nin 3. Toplantı Yılı'nı açarken, 1 Mart 1922'de şöyle diyordu:

"Bu yurdun gerçek sahibi ve toplumumuzun temel ögesi köylüdür. İşte bu köylüdür ki, bugüne dek eğitim ışığından yoksun bırakılmıştır. Bu durumda bizim izleyeceğimiz eğitim politikasının temeli bu bilgisizliği ortadan kaldırmaktır... genel olarak tüm köylüye okumayı yazmayı ve dört işlemi

¹⁹ Hıfzırhman Raşit Öymen, "Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi", *Atatürk Konferansları VI*, bkz. s.173.

²⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1923)*, s.18. Türkçe karşılaştırma için bkz. *Atatürk'ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları*, sadeleştiren: Vasfi Bingöl, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1979, s.10.

1926'daki Hukuk Devrimi ile getirilen yenilik salt görünüşte bir Medeni Kanun'un kabul edilmesi değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nde kişi ve toplum ilişkilerinin boyutuna yepyeni bir biçim veren bu düzenlemeyle, devlet ilk kez uyrukları, Prof. Coşkun Üçok'un tanımlamasıyla, hukuksal bir bağla yönetime, bir anlamda kendine bağlıyordu. Mustafa Kemal Ankara Hukuk Mektebi'nde ders dinlerken.

öğretmek; yurdunu, ulusunu, dinini, dünyasını tanıyacak ölçüde coğrafya, tarih, din ve töre bilgisi vermek, eğitim politikamızın ilk amacıdır.”²¹

Mustafa Kemal'e göre “Ulusal eğitim alanında ne karşılığı olursa olsun, başarıya ulaşmak gerektir. Kurtuluş ancak bu yolla olur.”²²

Ulusal Savaş'tan çıktığı günlerde durum hiç de parlak değildi.²³ Hal-
kın okuma-yazma bilme oranı yüzde 4'ten daha azdı. Bir yanda medreseler,
bir yanda askerî okullar, bir yanda yabancı okullar ve bir yandan da bakan-
lık okulları tam bir karışıklık doğuruyordu. 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat
Kanunu (Öğretimin Birliği Yasası) çıkartılarak medreseler kapatıldı ve geri
kalan tüm okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı.²⁴

²¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938) (Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve CHP kurul-
taylarında), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1. ve 2. baskı, Ankara, 1961, s.239 (günü-
müz Türkçesi ile karşılaştırmak için bkz. Vasfi Bingöl, *a.g.e.*, s.12).

²² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s.44 (Günümüz Türkçesi ile karşılaştırmak için bkz. Vasfi Bingöl, *a.g.e.*, s.18).

²³ M. Rauf İnan, “50. Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Eğitim”, *Atatürk Konferansları VI* (1973-
1974), bkz. s.242.

²⁴ Bu konuda bkz. Prof. Dr. Şerafettin Turan; *a.g.m.*, s.81 vd (Daha sonra askerî okullar Milli Eği-
tim Bakanlığı'ndan alınarak yeni kurulan Milli Savunma Bakanlığı'nın denetimine verilecektir.
Türkiye'deki yabancı okullar ise Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetiminde kalacaklar ve kültür ders-
leri Türkçe okutulacaktır).

Hızlı bir eğitim seferberliğine girildi. Eldeki tüm olanaklar sonuna kadar kullanılarak, okul program ve örgütleri yeni görüşlere göre değiştirildi. Ordudan ayrılan subayların çoğu öğretmenliğe atandı. Yetersiz olan eski ilköğretim öğretmenleri, hızlı kurslarda yeniden eğitildiler. Yeni okullar açıldı. Bunların yanı sıra öğretmenler ve aydınlar halk için açılan gece kurslarında ve o günlerin Muallim Birlikleri'nde gönüllü olarak okuma-yazma, hesap ve temel bilgiler öğretmeye başladılar.

1928'de Arap Alfabeti'nin bırakılarak yerine Latin temeline dayanan Türk Alfabeti'nin alınması, eğitim seferberliğini hızlandırdı ve canlandırdı.

Eğitim seferberliği kısa sürede olumlu sonuçlar verdi. 1923-1924 ders yılında İstanbul Darülfünun'da 185'i kız, 1.903'ü erkek olmak üzere 2.088 öğrenci okurken; bu rakam 1931-1932 ders yılında 512'si kız, 2.266'sı erkek olmak üzere 2.778'e yükseldi.²⁵ Zaten İstanbul Darülfünun'u 1933 Ağustos'unda kapanacak ve aynı gün İstanbul Üniversitesi adıyla ve yeni bir ruh ve anlayışla yeniden açılacaktır.²⁶

1923-1924 ders yılında liselerde 230'u kız 1.011'i erkek olmak üzere 1.241 öğrenci okumaktayken; 1931-1932 ders yılında bu rakam 942'si kız, 3.210'u erkek olmak üzere yaklaşık dört kat artmış ve 4.152'ye yükselmiştir.

Ortaokullarda okuyan öğrenci sayısı 5.095'ten (543 kız, 5.362 erkek) 24.825'e (5.726 kız, 10.109 erkek) yükselmiştir.

En anlamlı yükselme öğretmen okullarında olmuş; bu okullarda okuyan öğrenci sayısı 2.528'den 5.154'e çıkmıştır. 1923-1924 ders yılında öğretmen okulu çıkışlıların toplamı 2.734 iken, bu sayı 1931-1932 ders yılında 7.149 olmuştur. Yine aynı dönemde ilkokullarda okuyan öğrenci sayısı 336.061'den, 492.894'e yükselmiştir.

1923-1924 ders yılında imam ve hatip yani din adamı yetiştiren okullarda okuyan öğrenci sayısı 2.258 iken, bu rakam 1931-1932 ders yılında sıfır olmuştur. Ancak bu konudaki eğitim politikası uzun dönemde zararlı olmuş; devlet denetimi dışında bir tür özel yeraltı eğitimini zorlamış ve bunun sonucunda önemli ölçüde çağdışı ve bilgisiz bir din adamları grubu ortaya çıkmıştır.

Özellikle çok partili yaşama geçiş sırasında ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri bu "hınçlı" grubun ağır darbelerine hedef ol-

²⁵ Bu sayısal bilgiler için bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.250.

²⁶ Bkz. Ord. Prof. Dr. Sadi İrmak; *Üniversitenin Kurulması ve İlk Yılları*, "50. Yıl Armağanı" (Genel Konular), cilt II, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1973, s.107 vd (Ancak 1933'teki bu işlemin değerlendirilmesi oldukça karmaşıktır).

muştur. Din, yadsınamayacak bir sosyal kurum ve olgu olduğuna göre; Cumhuriyet kendi ilkeleriyle donattığı aydın din adamlarını yetiştirmiş olsaydı, belki de çok partili yaşama geçiş sancılarımız önemli ölçüde azalabilirdi.

Bu bölümde değindiğimiz noktaların ışığı altında Cumhuriyet'in genel eğitim ilkelerini şöyle toparlayabiliriz:²⁷

- a) Ulusçu, halkçı, devrimci, laik “Cumhuriyet vatandaşları” yetiştirmek,
- b) İlk eğitimi genelleştirmek ve tüm vatandaşlara okuma-yazma ve temel bilgileri vermek,
- c) Yeni yetişen kuşakları ekonomik yaşamda başarılı kılacak bilgilerle donatmak,
- d) Birtakım korkulardan doğan zorlama bir ahlâk anlayışı yerine “özgürlük” ve “düzen” düşüncelerinin kaynaşmasından doğan gerçek bir ahlâk anlayışı vermek,
- e) Yukarıdaki dört ilkeye dayanarak Türk ulusunu çağdaş uygarlık yolunda ileri götürmek; yeni kuşakları bu onurlu amacın heyecan, güç ve kudretiyle yetiştirmek.

Harf Devrimi

Harf Devrimi ya da bir başka deyişle Yazı Devrimi Cumhuriyet'in en köklü ve etkili atılımlarından biri olmuştur. Aslında Arap Alfabeti yüzyıllardan beri kullanılmakta olmasına karşın Türkçe'nin gereksinmelerini karşılamıyordu. Zira Türkçe'yi yazıya aktarmak için sekiz sesli harfe gereksinme olmasına karşın, Arap Alfabeti'nde üç sesli harf vardı. Kaldı ki; Türkçe'nin Latin Alfabeti'yle yazılması Türkoloji çalışmalarının geliştiği Batı ülkelerinde yüzyıllarca önce başlamıştı.

Bilindiği kadarıyla Latin Alfabeti'nin Türkçe'nin yazımı için ilk kez kullanılması 14. yüzyılın başlarında olmuştur.²⁸ Aşağı Volga yöresindeki Kumanlar (Kıpçak Türkleri) arasında misyoner olarak çalışan Fransisken papazlarının yazdıkları ve 1303'te yayınlanan Codex Cumanicus'da Latin harfleriyle basılmış 46 Kuman bilmecesi de bulunmaktaydı. Zamanla Batı'da Türkoloji bilimi geliştikçe bu tür örnekler artmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle 2. Meşrutiyet'ten sonra, bu konuda ciddi çalışmalar yapılmıştı.²⁹ Ancak bu çabalara karşı ciddi tepkiler de

²⁷ Karşılaştırmak için bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.265-266.

²⁸ Talat Tekin, “Türk Yazı Devrimi'nin Öncüleri”, *Cumhuriyet Belgeler, Yazı Devrimi Eki*, 1 Kasım 1978, s.3.

²⁹ Bu konularda bkz. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s.251 vd. ve İlder Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1969.

oluyordu. Dahası, bu tür tepkiler Cumhuriyet öncesi ve sonrasında artmıştı.³⁰ Latin Alfabesi'ne dayanan bir Türk Alfabesi'nin alınmasına karşı olanların özellikle vurguladıkları nokta, alfabenin değişmesinin geçmişle bağlantıyı koparacağı ve büyük bir kültür mirasından yoksun kalınacağı idi. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kitabın basıldığı 1729'dan Türk Alfabesi'nin kabul edildiği 1928'e dek geçen iki yüz yılda sadece 30.000 kitap basılmıştır. Buna karşılık Cumhuriyet döneminde bu sayıda kitabın basılması için yalnız 16 se-ne gerekmiştir.³¹

Hiç kuşkusuz alfabenin değişmesi bir kültür bağlantısızlığına yol açmıştır. Ancak yitirilen şey fazla abartılmamalıdır. Kaldı ki, bu zaten devrimin amaçları arasındaydı ve hiç akıldan çıkartılmaması gereken nokta; Arap harfleriyle hızlı yazılmasına ve az yere çok şey yazılabilmesine karşın, bunların öğretilmesinin zor olduğu ve gerçekten Türkçe'yi yazmaya uygun olmasıdır.³²

Harf Devrimi'yle ilgili çalışmalara 1927 yılında ciddi bir biçimde başlandı,³³ 1928 kışında bu konudaki çalışmalar hızlandırıldı. Mustafa Kemal tüm çalışmaları kendisi yönetiyordu. Uzmanlardan oluşan kurullar Türkçe'yi en kolay ve güzel şekilde yazmayı mümkün kılacak alfabenin saptanmasına çabalarken, Büyük Millet Meclisi'ne Uluslararası Sayı Birimlerinin Alınması

30 Örneğin Kâzım Karabekir, 5 Mart 1923 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'de bu konuda şöyle yazıyordu: "Bizim İslâm harflerimiz yeterli değilmiş, onun için Latin harflerini almalıyımız. Bu Latin harfleri alındığı gün memleket alt-üst olur. Yabancılar İslâm dünyasına karşı diyecekler ki; Türkler ecnebi yazısını kabul etmişler ve Hristiyan olmuşlardır. Böyle fikirler içimize girmesin. Sonra kendi aramızda birbirimizi yeriz." *Resimli Gazete* bu konuda şöyle yazıyordu: "Latin harfleriyle güzel dilimizdeki ince ahengi hem bozmuş, hem de dilimizi körleştirmiş oluruz." Aynı gazetede İbrahim Alaattin Gövsa 1924'te şöyle yazıyordu: "... Dünyada buna benzer bir tecrübenin yapıldığını bilseydik, yani teessüs etmiş, bir kültür medeniyeti ve asırlardan beri kitapları ve kütüphaneleri bulunan bir milletin, daha kolay varmış diye yazısını değiştirmeye teşebbüs ettiğine vakıf olsaydık hiç olmazsa ona kıyasen belki bir hüküm vermeye, daha doğrusu bir tahmin yapmaya imkân olurdu." Prof. Zeki Velidi Togan, *Türk Yurdu*'nda düşüncesini şu şekilde belirtiyordu: "Harfler meselesi, Latin harflerini kabul etmek suretiyle halledilecek olursa bu yolun bir devlet içerisinde 4-5 aydan fazla ömrü olmaz." Türk sosyal bilim yaşamının büyük düşünürü Fuat Köprülü de bu konuda 1 Kasım 1926 tarihli *Milli Mecmu'a*'da şöyle yazıyordu: "Latin harflerinin kabulüne taraftar olanlar zannediyorlar ki, Batı medeniyetini bu suretle daha çabuk ve kolay temessül edebiliriz. Halbuki Garp medeniyetine temessül harflerimizin tebdili ve Latin harflerinin kabulüyle kabil olmaz." Bkz. Talat Tekin, *a.g.m.*, Belgeler, s.4.

31 Mustafa Baydar, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 136, İstanbul, 1973, bkz. s.266.

32 O zamanların İngiliz Büyükelçisi Sir George Clark, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 20 Mayıs 1928 tarihli mektubunda bu noktaya da değiniyor. Bkz. Salahi R. Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerinde Türk Yazı Devrimi", *Türk Dili Dergisi*, sayı 338, Kasım 1979, s.286.

33 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, bkz. s.254 vd.

ve Kullanılması konusunda bir önerge verildi.³⁴ Millet Meclisi'nin 20 ve 24 Mayıs 1928 tarihli oturumlarında görüşülen bu öneri kabul edildi ve 1288 sayılı yasa 1 Haziran 1928'de yürürlüğe girdi.

Alfabeyi değiştirme konusunda oluşturulan bilim kurulları Ağustos 1928 başında çalışmalarını Dolmabahçe Sarayı'nda sürdürmek üzere İstanbul'a geldiler. 9 Ağustos 1928'de Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Sarayburnu'nda düzenlenen bir toplantıda yaptığı konuşmada "yeni Türk harflerinin kabul edileceğini" açıkladı. Mustafa Kemal bu konuşmasında: "Vatandaşlar, yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz" diyordu.³⁵ "Bütün ulusa, köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu bir yurtseverlik ve ulusçuluk görevi biliniz."

Bu söylev tüm yurttaki bir okuma-yazma seferberliğinin başlamasına neden oldu. Başta aydınlar olmak üzere tüm ulus heyecanla okuma-yazma öğrenmeye ve öğretmeye başladı.³⁶ 1928 yaz aylarını yurt gezileriyle geçiren Mustafa Kemal, 1 Kasım 1928'de "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kara-

Yeni harflerin kabul edildiği dönemde çeşitli kurumların basarak dağıttığı eski harflerle karşılaştırmayı gösteren duvar panolarından biri.

³⁴ Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, bkz. s.249-251, Salahi R. Sonyel, *a.g.m.*, s.285.

³⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.255.

³⁶ Yukarıda otuz iki numaralı dipnotta sözünü ettiğimiz İngiltere Büyükelçisi Sir George Clark, Londra'ya yazdığı 5 Eylül 1928 tarihli mektubunda, Türkiye'deki bu "heyecanı" ayrıntılarıyla belirtiyor. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden L.C. Knight bu mektuba 11 Eylül 1928 tarihinde yaptığı bir eklemede; "Bu devrimlerin Mustafa Kemal'in yaşantısını uzattığını" belirtiyor. Bkz. *a.g.m.*, s.287-288.

rıyla Türk harflerinin kesinlik ve yasallık kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır” diyordu.³⁷

Arap Alfabeti'nin yerine Türk Alfabeti'nin kullanılması konusunda aynı gün verilen bir yasa önergesi meclisçe kabul edildi ve 3 Kasım 1928 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.

Uluslaşma Çabaları; Tarih ve Dil Devrimleri

Kemalist devrimin özü, daha önceleri değişik noktalarda da vurgulamış olduğumuz gibi; felsefe olarak Tanrı egemenliğine dayanan bir monarşiden halk egemenliğine dayanan bir Cumhuriyet'e geçilmesi; iç siyaset amacı olarak, monarşik iktidarın “kaderci kulları” yerine çağdaş bir Cumhuriyet'in “onurlu vatandaşlarını” oluşturmak; dış siyaset amacı olarak da “tam bağımsızlıktan kesinlikle ödün vermeden”, karşılıklı çıkar temeline dayanan eşitlikçi ilişkiler kurmaktır. Tüm Kemalist devrimler aslında bu amaçlara yöneliktir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, imparatorluk tebasının niteliği, daha doğrusu kökeni konusunda bir belirsizlik vardı. Dünya üzerinde halklar; dil, din, ırk ya da mezhepleri ya da kimi zaman kültürleri çerçevesinde “uluslaşıırken” Osmanlı İmparatorluğu bu sürecin dışında kalmıştı. Zaten çok farklı ulusları bünyesinde toplamış bir imparatorluk olarak, bu konuda bir şeyler yapılabilmesi de pek mümkün değildi.

Osmanlı asker-sivil bürokrati daha 19. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere, Avrupa'daki ulusçuluk duygu ve düşüncesinin derin etkisi altına girmişti. Ancak Türkçülük, Osmanlıcılık, İslâmcılık gibi akımlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun nesnel koşullarının uygun olmamasından ötürü bu konudaki gereksinimleri karşılayamamıştı.

Cumhuriyet kurulduğu zaman, imparatorluktan arda kalan topraklar üzerinde oldukça türdeş bir halk yaşıyordu. Özellikle Batı ve Kuzey Anadolu'nun kimi yörelerinde yaşayan Rumların Yunanistan'da yaşayan Türklerle değişiminden sonra (mübadele), bu türdeşlik artmıştı. Ancak yine de Türkiye'de bir ırk birliğinden söz etmek mümkün değildi.

Tarihin büyük göç yollarından biri olan Anadolu'da “saf ırk”tan söz etmenin mümkün olmaması bir yana, genç Cumhuriyet'in sınırları içinde dil ve kültür farklılığı gösteren Kürtler, Araplar, Çerkezler, Abhazalar, Gürcüler, Lazlar vb. gibi etnik gruplar yaşamaktaydı. Bu farklı etnik gruplar pek çok

bakımlardan ortak bir potada erimişlerdi. Ancak yine de belirli bakımlardan farklı özellikler göstermekteydiler. İşte bu koşullar altında Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusçuluğu "toprak temeline" dayanan bir ulusçuluk olmak zorundaydı.³⁸

Fakat bu tür bir ulusçuluk için tarihin yeniden yorumlanması ve bu yeni tarih yorumunun Cumhuriyet'in genç kuşaklarına benimsetilmesi gerekiyordu.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında okullarda tarih eğitimi Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuyla ya da Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleriyle başlatılırdı. Öncelikle bunu değiştirme yoluna gidildi ve İslâmiyet öncesi Türkler'in tarihine önemle eğilindi. 23 Nisan 1930'da yapılan Türk Ocakları 6. Kurultayı'nda alınan kararlar arasında Türk tarih ve uygarlığını bilimsel bir şekilde incelemek ve araştırmak göreviyle yükümlü bir Türk Tarih Heyeti'nin oluşturulması vardı.³⁹

İlk toplantısını 4 Haziran 1930'da yapan Türk Tarih Heyeti, 29 Mart 1931'e dek Türk Ocakları'na bağlı olarak sekiz toplantı yapmıştır. Ancak Türk Ocakları'nın Cumhuriyet Halk Partisi'ne aktarılması üzerine bağımsız bir dernek olarak örgütlenme durumunda kalmış ve 12 Nisan 1931'de kurulan bu dernek, ilk kez 26 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adı altında ilk toplantısını yapmıştır. Gerek derneğin kurulması ve gerekse ilk toplantısını yapması Mustafa Kemal'in önergesiyle olmuştur.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin tüzüğü'nün dördüncü maddesine göre, amaçları şöyle belirleniyordu.⁴⁰

- a) Toplanarak bilimsel görüşmeler yapmak,
- b) Türk tarihinin kaynaklarını araştırıp yayınlamak,

³⁸ Bu tür anlayış günümüzde de kimileri tarafından içtenlik ve heyecanla savunulmakta ve yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu görüşün en önemli yazar ve düşünürlerinden Cevat Şakir (Halikarnas Balıkcısı) bu konularda şöyle yazıyordu: "Anadolu ya da Türkiye, çok değişik safhalar gösteren uzupuzun tarihinde, ancak dokuz yüzyıldan beridir ki, tam bir etnik bütünlüğe ve birliğe kavuşmuştur. İsa'dan iki bin yıl önce koca Hitit, ondan sonra Frig, Lidya, Pers, Büyük İskender, Bergama, Roma ve Bizans imparatorlukları bile Anadolu'da bir birlik sağlayamamışlardır. Etnik ve kültürel bakımlardan Türkiye doğal olarak Milli Misak sınırları içindedir. Çünkü, şimdi Türkiye, Anadolu'da ister geri densin ister ileri, etnik ve kültürel bir bütün ve realitedir. Türkiye'nin ve Türkiyeliler'in (ki bunlara kısmen Türk deniliyor) tarihi Türkiye'de gelmiş geçmiş koşullarla etkilennmiş ve o koşulları etkilemiş bütün etnik ve kültürel varlıkların tarihidir. Bu tarih de Anadolu'nun tarih öncesi geçmişinden göbek bağı kesilerek dipdiri ele alınır. Türkiye tarihini Selçuk ya da Osmanlı İmparatorluğu'ndan şu sultan, bu sultandan başlatmak; onu göbek bağından değil, belinden sepetlemesine kesmektir. Türkiye tarihini kendi doğal ayakları üzerine dikmek gerekir." Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi (Tarih ve Hellenizm)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1971, s.9.

³⁹ Uluğ İğdemir, "Türk Tarih Kurumu'nun Kısa Tarihi", *Ülkü Mecmuası*, 1 Ekim 1944, yeni seri, sayı 75, s.19-20 (Afet İnan, a.g.e., s.185'ten).

⁴⁰ Bkz. Afet İnan, a.g.e., s.193.

c) Türk tarihini aydınlatmaya yarayacak belge vb.yi sağlamak için gereken yerlere araştırma ve inceleme kurulları göndermek,

d) Cemiyetin çalışmalarının ürünlerini her türlü yollarla yayınlamak.

İlk kongresini 2 Temmuz 1932’de Ankara’da yapan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1935 yılında Türk Tarih Kurumu adını alacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz hedefler yönünde ve bu çalışmalara paralel olarak okullarda tarih programları değiştirilirken,⁴¹ okullarda yapılan önemli bir değişiklik de Yurttaşlık Bilgisi dersinin konulması olmuştur. Genç kuşaklarını “vatandaş” olarak yetiştirmek amaç ve çabasında olan Cumhuriyet eğitimi bu ders çerçevesinde “toplumsal ahlâk” ve “siyasal hak ve görevleri” öğretmeyi ve benimsetmeyi ilke edinmiştir.

Yaşamın her yönünde tam bağımsızlığını sağlamaya ve korumaya özen gösteren Türkiye Cumhuriyeti’nin, dilini de yabancı dillerin etkisinden kurtarmaya çabalaması kadar doğal ve kaçınılmaz bir şey olamazdı.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında, Selçuklular’dan beri süren bir davranış sonucu konuşma diliyle yazma dili ve yazışma dili arasında gitgide büyüyen bir uzaklık ortaya çıkmıştı. Osmanlı Beyliği’nden kısa bir süre önce bağımsızlığını ilan etmiş Karaman Beyliği’nden Karamanoğlu Mehmet Bey’in Türkçe’yi konuşma ve yazışma dili olarak, resmî dil kabul etmesine karşın, diğer Anadolu Türkmen Beyliklerinde ve Türk-İslâm devletlerinde, Acemce ve Arapça edebiyat ve bilim dili olarak yaygınlaşmasını sürdürmüştü. Özellikle Arapça’nın bilim dili olarak kullanılmasında hiç kuşkusuz bilim yaşamının önemli ölçüde İslâmî bilimlere dayanmasının pay ve etkisi vardı.

Cumhuriyet bu konudaki atılımlara girerken önce, “İslâmiyet’in Türkçeleşmesine” çabaladı ve Ocak 1932’de hem ezan, hem dualar ve hem de hutbeler Türkçe okunmaya başlandı. Daha sonra da Türk dilini incelemek amacıyla bir kurum oluşturulmasının hazırlıkları başladı.

Aslında böyle bir Türk Dil Kurumu oluşturma çabalarına girilmeden önce, 17 Şubat 1929’da bir *Türkçe Sözlük* hazırlanması amacıyla bu konudaki uzmanların katılmasıyla, İsmet Paşa başkanlığında bir toplantı yapılmıştı.⁴² Genç Cumhuriyet diline “sahip çıkmaya” kararlıydı.

⁴¹ Bu konuda ilginç makaleler olarak bkz. Enver Ziya Karal, “Atatürk’ün Türk Tarih Tezi”, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, DTC Fakültesi Yayınları 56, *Türk Devrim Tarihi Konferansları 1*, Ankara, 1966, s.55-56; Prof. Dr. Sıtkı Baykal, “Atatürk Devrimlerinde Tarihin Rolü”, *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi*, s.95-98.

⁴² Böyle bir sözlük hazırlanmasının Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde daha Ulusal Kurtuluş Savaşı sürerken kararlaştırıldığı ve para ayrıldığı anımsanırsa, soruna ne denli önem verildiği kolayca anlaşılır.

11 Temmuz 1932’de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti 1. Kurultayı’nın kapandığı gece Mustafa Kemal, “bu cemiyete kardeş bir dil cemiyeti” kurma kararı verdi ve 12 Temmuz 1932’de İçişleri Bakanlığı’na verilen bir dilekçe ile *Türk Dilini Tetkik Cemiyeti* kuruldu.⁴³

1. Türk Dil Kurultayı 26 Eylül 1932’de İstanbul’da Dolmabahçe Sarayı’nda toplandı. Bu kurultayda cemiyetin amacı, “Türk dilinin de güzelliğini meydana çıkarmak, onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır güzelliğe eriştirmek” olarak belirleniyordu.

Yine aynı kurultayda yedi maddelik bir çalışma programı saptandı. Bu programa göre Türk Dilini Tetkik Cemiyeti’nin amaçları:

- a) Türk dilinin başka dil aileleriyle karşılaştırılması,
 - b) Türk dilinin tarihsel ve karşılaştırılmalı gramerlerinin yazılması,
 - c) Anadolu ve Rumeli ağızlarından kelimelerin derlenmesi, Osmanlıca sözcüklere Türkçe karşılık bulunması,
 - d) Türkçe bir sözlüğün ve gramerin hazırlanması,
 - e) Kurumun organı olarak bir derginin yayınlanması,
 - f) Türk dili üzerine yazılmış, yerli ve yabancı eserlerin toplanması ve gerekenlerin çevrilmesi,
 - g) Terimlerin Türkçeleştirilmesi
- olarak belirlendi.

1934’teki II. Kurultay’dan sonra adı Türk Dili Araştırma Kurumu’na, daha sonra da Türk Dil Kurumu’na çevrilen bu kurum, dilimizin yabancı etkilerden kurtarılması konusunda olumlu çalışmalar yapmıştır. Ancak bu çalışmalar sırasında ortaya çıkan bir soruna da değinmemizde yarar vardır.

Türk Dil Kurumu’nun kuruluş amacı her şeyden önce dilimizin yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılması ve konuşma diliyle yazı dili arasın-

26 Eylül ile 6 Ekim 1932’de toplanan Birinci Türk Dil Kurultayı’nda çeşitli kollar kuruldu. Bundan sonra yapılacak kurultaylardan üçüncüsünde bir süre heyecan yaratarak, sonra terkedilecek “Güneş-Dil Teorisi” kabul edilecekti. Fotoğrafta 1. Türk Dil Kurultayı’nda delegeler.

⁴³ Mustafa Baydar, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, bkz. s.292-293.

daki ayırımın ortadan kaldırılması idi. Bu amaç hiç kuşkusuz, dilimizin zenginleştirilmesine de yönelikti. Bu çerçevede yazı dilindeki yabancı kökenli sözcükler atılarak bunların yerine konuşma dilindeki sözcükler alındı. Bunun yetersiz kaldığı durumlarda da Türkçe'nin kuralları çerçevesinde sözcük türetme yoluna gidildi. Ancak bu türetme işinde yeni bir tehlike ortaya çıkmaktadır ki; bu da türetilen sözcüklerin kimi zaman anlaşılabilir olabilmesidir. Bu durumda konuşma diliyle yazı dili arasında yeni bir farklılık ortaya çıkma eğilimindedir. Bu eğilimin önü alınamazsa, sanıyoruz Dil Devrimi amaçlarından çok uzağa düşmüş olacaktır. Fakat son gelişmelerin de olumlu olduğunu söylemek mümkün değildir.

3- Sosyal Yaşamla İlgili Devrimler

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel amacı her şeyden önce toplumun ve bu toplum içinde eşit hakları ve görevleri olan bireylerinin sosyal-ekonomik ve kültürel yaşamlarını ileriye götürmek, “çağdaş uygarlık düzeyine” ulaştırmak idi. Bu bakımdan o dönemlerde yapılan tüm devrimlerin ve atılımların sosyal yaşamla ilgili olması doğaldır.

Fakat biz bu devrim ve yenileştirme çabalarından bazıları üzerinde özellikle durmak istiyoruz. Bunlar; Şapka Devrimi, kılık-kıyafetlerle ilgili düzenlemeler ve son olarak da, zaman ölçülerinin değişimidir.

Bu tür çabalar kimi çevrelerce “biçimsel” olarak değerlendirilir ve bu nedenle eleştirilir ve yargılanırlar. Salt biçimsel yanı düşünülür, yani yapılmak istenen değişikliklere kısırlı bir gözle bakılırsa, elbette bu sav doğru sanılabilir. Oysa ki tüm bu biçimsel çaba ve görüntüsünün ardında, genç Cumhuriyet'in, asırlarca horlanmış, silikleştirilmiş, uyuşturulmuş kitlelerin “düşünce” ve “dünya görüşlerinde” yapmak istediği büyük ve son derece anlamlı değişim yatar.

Sosyal yaşamla ilgili olarak yapılmak istenen devrimler ve atılımlar değerlendirilirken, bunların biçimsel yönleri değil; “düşüncede” ve “dünya görüşlerinde” yapılmak istenen bu değişim göz önüne alınmalıdır.

Bu atılımları kimileri de üstyapı devrimleri olarak değerlendirir ve bu mantık içinde eleştirirler. Bu devrimlerin üstyapı devrimleri olduğu doğrudur. Ancak burada amaçlanan salt üstyapıyı değiştirmek değil; önce üstyapıda bazı değişimler yaparak, altyapı değişimini kolaylaştırmaktır.

Cumhuriyet'in yaptıkları ve yapmaya çabaladıkları toplu olarak düşünülürse, sanıyoruz ki, sosyal yaşamla ilgili olarak yapılmak istenenlerin daha doğru bir şekilde değerlendirilmesi mümkün olabilecektir.

Şapka Devrimi ve Kılık-Kıyafet Düzenlenmesi

Türkiye’de ulusal denilebilecek herhangi bir başlık bulunmuyordu. Kentlerde yaygın bir biçimde giyilen fes, Sultan Mahmut döneminde Osmanlı İmparatorluğu’na girmişti. Tunus’tan getirilen fesler ilk kez kalyoncu neferlerine giydirilmiş, daha sonraları padişah fermanlarıyla sivil kesimde de yaygın bir kullanım sağlanmıştı.⁴⁴ Ancak konunun ilginç yanı; daha sonraları fesi bir İslâmiyet belirtisi olarak savunacak olan tutucu çevrelerin, başlangıçta fese karşı çıkmış olmalarıdır. Aynı karşı çıkışlar, süvarilere kalpak giydirilmek istendiği zaman da yapılmış ve fakat bu kez fes savunulmuştu.

I. Dünya Savaşı’nda çölün yakıcı güneşinden koruyucu, “kabalak” adı verilen başlıklar da, aynı tutucu çevrelerin hoşnutsuzluğuna yol açmıştı. Koylayca anlaşılmaktadır ki; bu tür olaylarda karşı çıkılmasının nedeni, ileri sürüldüğü gibi dinsel kaygılar değil, doğrudan doğruya “yeniliklerden hoşlanmama” oluyor, din bahane ediliyordu.

Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal sivil giyindiğinde çoğu kez kalpak giyerdi. Diğer “Kuva-yı Milliyecilerin” de Mustafa Kemal’e uymalarıyla, kalpak Anadolu’dan ve Ulusal Savaş’tan yana olanların bir tür simgesi, belirtisi olmuştur. Bununla birlikte, I. Büyük Millet Meclisi’ndeki “İkinci Grup” üyeler arasında fes ve sarık da oldukça yaygındı.

Mustafa Kemal 24 Ağustos 1925’te alışılmış yurt gezilerinden birine çıkarak Kastamonu’ya gelmişti. O gün elinde ilk kez bir “Panama şapkası” görüldü. Ancak niyetini bir gün sonra açıkladı. 25 Ağustos 1925’te Kastamonu’da yaptığı konuşmada:

“... Uygarlık öyle bir ateştir ki; ona kayıtsız kalanları yakar; mahveder. İçinde bulunduğumuz uygar ailede bize yaraşan yeri bulacağız ve onu koruyarak sürdüreceğiz.”

diyordu.⁴⁵

Kastamonu’dan İnebolu’ya geçen Mustafa Kemal burada 28 Ağustos 1925’te yaptığı konuşmada, “şapkaya karşı çıkanları gafillik ve cahillikle” suçladı.⁴⁶

30 Ağustos 1928’de yeniden Kastamonu’ya dönen Mustafa Kemal, CHP binasında yaptığı konuşmada bu kez sarık sorununu ele aldı.⁴⁷ Gerçekten o günlere gelinene dek sarık, salt belirli bir “ilmiye sınıfı” üyeleri tarafın-

⁴⁴ Bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.233 vd.

⁴⁵ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II* (1936-1938), s.207.

⁴⁶ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, bkz. s.211.

⁴⁷ Bu konuşma için bkz. aynı eser, s.213-217 (dili biraz özleştirdik).

Mustafa Kemal 27 Ağustos 1925'te Kastamonu Türk Ocağı'nda elindeki Panama şapkasını göstererek, "Açık söylemek isterim ki, bu serpuşun adına 'şapka' denir," diyerek, halkın günlük yaşamında yeni bir dönem açtı. Aynı konuşmada "Ayakta İskarpın, bacakta pantolon, vücutta yelek, gömlek, kravat, yakalıklı ve ceket" de diyerek kılık kıyafetin düzenlenmesini istiyordu.

dan değil; her isteyen, özellikle kendine din adamı süsü vermek isteyen herkes tarafından sarılırdı.

Mustafa Kemal, yaptığı bu ikinci konuşmada "... yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını tümüyle çağdaş ve tam anlam ve biçimiyle uygar bir sosyal topluluk biçimine dönüştürmektir" diyordu." Devrimimizin temel ilkesi budur" diye de ekliyordu.

Daha sonra tekkelerin, tarikatların, hurafelerin ne denli anlamsız ve boş şeyler olduğunu örnekler vererek anlatan Mustafa Kemal, "Efendiler ve ey ulus; iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mezcuplar memleketi olamaz. En doğru, en gerçek tarikat, uygarlık tarikatıdır", diyordu.

Bu konuşmasında Mustafa Kemal devlet memurlarının ve ulusun kılığını düzelterceğini de belirtmişti.

Gerçekten 1 Eylül 1925'te Ankara'ya dönen Mustafa Kemal, 2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu'nu toplayarak üç önemli kararname çıkarttı. Bunlar;

- a) Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin kararname,
- b) İlmîye sınıfının kılığına ilişkin kararname,
- c) Devlet memurlarının kılığına ilişkin kararname idi.

Bunlardan birinci kararnameye göre Türkiye içindeki tüm tekke vb. kurumlar kapatılıyor ve bunlara hiçbir şekilde üye alınamayacağı, üye olunamayacağı ve bunlara ilişkin sıfatlar kullanılamayacağı belirleniyordu.

İkinci kararnameye göre, ilmiye sınıfı giysisinin salt din görevlilerince ve görevlerine ilişkin yer ve durumlarda giyebilecekleri belirleniyordu.

Üçüncü kararname ile devlet memurlarına özenli ve temiz giyinmesi ilkesi getiriliyor ve şapka zorunluluğu konuluyordu.

Daha sonra 28 Kasım 1925'te Şapka Yasası çıktı. Bu yasa tasarısı Bütün Millet Meclisi'nce görüşülürken taslağın Anayasa'ya aykırı olduğunu ileri süren Bursa milletvekili Nurettin Paşa'ya zamanın Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) şu yanıtı veriyordu:⁴⁸

“Hürriyetin nasibi, irticanın elinde oyuncak olmak değildir. ... Ülkenin çıkarlarına olan şeyler hiçbir zaman Anayasa'ya aykırı olamaz, olamaması belirlenmiştir (mukayyettir).”

Zaman Ölçülerinin ve Değer Ölçülerinin Değişimi

Osmanlı İmparatorluğu'nda takvim olarak önceleri salt Hicri takvim kullanılıyordu. Hicri takvim Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye “hicret”ini başlangıç alınarak; Ay'ın her tam devrinin bir ay sayılmasıyla hesaplanıyor ve bu takvimin kullanılması önemli karışıklıklara yol açıyordu.

“Kamer-i Hicri” denilen bu takvimin devletin mali çalışmalarında çıkardığı zorluklardan ötürü, Osmanlı İmparatorluğu'nda yine “hicret” başlangıç alınarak; dünyanın güneş etrafında devrini bir yıl sayan ikinci bir takvim kullanılmaya başlanmıştı. Buna da “Şemsi Hicri” ya da “Rumi” takvim deniliyordu.⁴⁹

Bu iki takvim birlikte kullanılırken, dış dünyayla olan ilişkilerde, Batı'nın takvimi zorunlu olarak üçüncü bir takvim olarak ortaya çıkıyordu.

Bu karışıklıklara son vermek amacıyla 698 sayılı yasayla 1 Ocak 1926 başlangıç olmak üzere, Batı ülkelerinin kullanmakta olduğu ve Hz. İsa'nın doğumuyla başladığı varsayılan takvim, resmî takvim olarak alındı.⁵⁰ 697 sayılı yasayla da “alaturka” ezani ve vasati saatler bırakılarak Greenwich saat ayarı kabul edildi.

Zaman ölçülerinin değişiminden sonra ağırlık ve uzunluk ölçülerinin

⁴⁸ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul, 1962, s.177.

⁴⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, bkz. s.242 vd.

⁵⁰ Ahmet Mumcu, *a.g.e.*, s.179.

değişimi için beş sene beklenilmesi gerekti. Gerçekten yurdun her yöresinde gerek ağırlık ve gerekse uzunluk için “endaze”, “okka” vb. gibi zaman zaman farklı ve pek net olmayan ölçüler kullanılıyordu. 1931’de 1782 sayılı yasa ile desimal (onlu) birime göre yapılmış; metre, kilo gibi uzunluk ve ağırlık ölçüleri kabul edildi. Bu, hem içerde, hem de dış ticarete büyük kolaylık sağlayacak kaçınılmaz bir adımdı.

Soyadı Yasası

Soyadı, Batı’da kapitalistleşme sürecine girildikten sonra, zorunlu olarak ortaya çıkan ve yaygınlaşan bir düzenlemeydi. Eskiden salt soylularda “aile adı” varken, Batı dünyasının insanı “vatandaşlaşma” sürecine girince; çağın ve toplumun sosyo-ekonomik ilişkilerinin gereği, aile adının da genelleştiğini görüyoruz.

Batı’nın yaşam biçimini ve sosyo-ekonomik kurumlarını gecikmeli de olsa benimsemek kararlılığı içinde bulunan Türk toplumunun bu koşullar altında “soyadı” ilkesini benimsemesi kaçınılmazdı. Kaldı ki bu tür bir düzenleme, askerlik, vergileme vb. gibi devletin temel işlevlerini de önemli ölçüde kolaylaştırmaktaydı.

Gerçekten Osmanlı İmparatorluğu’nda da feodal benzeri kimi ailelerin, Batı örneğinde olduğu gibi “aile adı” biçiminde “lakap” ya da “ünvanları” varken, toplumun geniş kesimi “aile adı” belirsiz olarak yaşamakta, ayırıcı nitelik olarak isminin yanısıra köyü, kenti, aşireti, vb. gibi zorlama nitelikler konmaktaydı.

21 Haziran 1934’te 2525 sayılı Soyadı Yasası kabul edildi. Buna göre her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, öz adının yanısıra bir de soyadı almak zorundaydı. Soyadlarının Türkçe olması zorunluydu. Ayrıca, “rütbe, memuriyet, yabancı ırk ve ulus adlarıyla, ahlâka aykırı ve gülünç olan sözcükler” soyadı olarak alınamayacaktı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal’e Türklerin Atası anlamında Atatürk soyadını verdi.

Yine aynı yıl (1934), 2590 sayılı yasayla “hoca, ağa, molla, efendi, beyefendi, paşa, hazretleri vb.” gibi Osmanlı toplumsal yapısını anımsatan ünvanların resmen kullanılması yasaklandı. Türkiye Cumhuriyeti, eşit hak ve görevleri olan vatandaşlardan oluşan yeni bir toplum yapısı kurmak amacındaydı.

1

Mustafa Kemal'in Osmanlı Padişahları Üzerine Bir Yorumu

Harp Akademisi'nde yapılan gizli bir söyleşi toplantısında söylenmiştir:

“Arkadaşlarım, sizlere üzülerek belirtmek zorundayım ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun temelleri Avrupa yakasında iyice sarsılmıştır. Rumeli'de Sırp, Yunan ve Bulgar komitacılarını besleyen Ruslar, dedelerimizin kanları pahasına aldıkları bu Türk yurdunu bizden koparmak çabasındadırlar. Bu bölgede orduların başında bulunan komutanlar beceriksizlik içindedirler. Avrupalıların “Kızıl Sultan” adını verdikleri Padişah Abdülhamit ise, orduya bakmamaktadır. Aylardan beri maaş alamayan subayların bulunduğunu öğrendim. Orduda talim ve terbiye yoktur. Padişah, sarayında neşe içinde eğlenmeler düzenlemektedir. Bu yüzyılda böyle hükümdarı bulunan bir devleti kolay yataşmazlar.

Nerede Fatih, Yıldırım, Kanuni, Selim III gibi hükümdarlar? Son dönem Osmanlı padişahları hep cahil ve zavallı kişiler. Kendileri cahil oldukları için de, yurda düzen verebilecek, ulusa hizmet edebilecek bakanlara asla dayanamamışlardır. Abdülmecit, Mustafa Reşit Paşa'dan; Abdülaziz, Ali ve Fuat paşalardan; Abdülhamit, Mithat Paşa'dan, Hüseyin Avni Paşa'dan, Süleyman Paşa'dan her zaman korkmuştu. Sıkışık zamanlarda onları Başbakanlığa değer görmüşler, tehlikeyi atlattıktan sonra Mahmut Nedim gibi dalkavukları, hırsız ve uğursuzları

işbaşına getirmişlerdir. Şunu iyi bilelim ki, Mithat Paşa sağ olsaydı, Hüseyin Avni Paşa öldürülmeseydi, ne ordumuz, ne donanmamız bu duruma düşecekti. Akdeniz'de ikinci durumda bulunan donanmamız, Karadeniz'de Ruslara herhalde dersini verecek, 1877-78 seferinde Tuna boylarında Yeşilköy'e dek çekilmeyecektik. Türk-Yunan savaşında bu donanmayı Haliç'ten çıkamayacak duruma getirmek suç değil midir? Ulus, padişahından neden hesap soramamalıdır? Bir hayınlık olan bu davranışlarda bulunan bir insanı, Fatihler'in, Yavuzlar'ın torunu saymak doğru mudur?”

Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Kervan Yayınları, s.17-18.

Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmî Yazışmalara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, 1980, s.11.

2

Mustafa Kemal'in Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik Şubesini Kurarken Yaptığı Konuşma (1906)

Suriye'den gizlice Selanik'e gelen Mustafa Kemal, Askerî Rüşdiye öğretmenlerinden Hakkı Baha'nın (Pars) evinde yapılan toplantıda, ileride yapacağı mücadelelerin haberlerini veriyordu:

“Arkadaşlar, bu gece burada sizleri toplamaktan amacım şudur: Ülkenin yaşadığı sonu tehlikeli anları size söylemeye gerek görmüyorum. Bunu tümünüz anlamışsınız. Bu mutsuz ülkeye karşı önemli görevlerimiz vardır. Onu kurtarmak tek amacımızdır. Bugün Makedonya'yı bü-

tün Rumeli'yi, yurt topluluğundan ayırmak istiyorlar. Ülkeye yabancı etkenliği ve egemenliği bir ölçüde ve eylemli olarak girmiştir. Padişah zevk ve saltanatına düşkün, her aşağılığı yapabilecek iğrenç bir kişidir. Ulus, zulüm ve baskı altında yok oluyor. Özgürlük olmayan bir ülkede, ölüm ve yıkılış vardır. Her ilerlemenin ve kurtuluşun anası özgürlüktür. Tarihi, bugün biz çocuklarına bazı büyük görevler yüklüyor. Ben Suriye'de bir dernek kurdum. Baskılı yönetimle savaşıma başladık. Buraya da bu derneğin aslını kurmaya geldim. Şimdilik gizli çalışmak ve örgütü oluşturmak zorunludur. Sizden özveriler bekliyorum. Ezici bir baskılı yönetime karşı ancak başkaldırıyla yanıt vermek ve eskimiş olan çürük yönetimi yıkmak, ulusu egemen kılmak, özetle yurdu kurtarmak için sizi göreve çağırıyorum.”

Odanın içinde derin bir sessizlik olmuştu. Lambanın solgun ışıkları içinde Mustafa Kemal'in etkin sesinin yankıları hâlâ dalgalanıyordu. Ömer Naci ayağa kalkarak, Mustafa Kemal'in konuşmasına karşı, o tatlı şivesiyle: “Mustafa Kemal arkandayız, seni izleyeceğiz. Ölümler, cellatlar, işkenceler bile bizi bu direncimizden çeviremeyecektir. Özgürlük verilmez, o ancak alınır. Zulüm ve baskılı yönetim altında inleyen bu suçsuz ve çözümsüz ulusu kurtaracağız. Yaşasın özgürlük ve başkaldırı!” sözleriyle derin sessizliği bozmuştu. Mustafa Necip, devrimin o özverili çocuğu, gizli hıçkırıklarla yanımda gözyaşlarını tutmaya çalışıyordu. Mustafa Kemal yeniden söze başladı.

“Arkadaşlar!” dedi, “gerçi bizden önce birçok girişimler yapılmıştır. Ama onlar başarılı olamadılar. Çünkü örgüt-

süz işe başladılar. Biz kuracağımız örgütle bir gün kesinlikle ve ne yapıp yapıp başarılı olacağız. Yurdu, ulusu kurtaracağız.”

Bu konuşmadan sonra örgüt işi görüldü. Sonunda Atatürk bana bakarak:

“Hüsrev, tabancanı çıkar, bu masanın üzerine koy, kararımızı and ile de doğrulayalım...” dedi.

Taşıdığım Brovnik tabancasını masanın üzerine koydum. Hepimiz ellerimizi bu tabancanın üzerine koyarak, ölünceye dek, bu kutsal dava uğrunda çalışacağımıza and içtik.

Hüsrev Sami Kızıldoğan, “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki”, *Belleten*, sayı 3-4, s.619-65. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt 2, 1959, s.1-2.

3

Harp Akademisi'nde Yapılan Bir Baskın

Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy anlatıyor:

“Daha önce de bir münasebetle söylediğim gibi, fikirlerimizi, toplamı binleri aşan Harp Okulu öğrencilerine aşılacak için, daha kurmay sınıflarına geçmeden gizli teşkilât kurmuş, Muhittin Baha Pars'ın ağabeyi İsmail Hakkı ile Ömer Naci ve birkaç arkadaşın da gayreti ile el yazısı iki nüsha dergi çıkarmıştık. Liderimiz Mustafa Kemal'di. Gelebilecek sorumluluğun en büyük yükü de O'nun omuzlarında idi.

Hürriyet yolundaki faaliyetlerimize kurmay sınıflarında da devam etmeyi kararlaştırmıştık. Harp Akademisi'nin bi-

rinci sınıfının yanında ufak bir derslane vardı. Veteriner okullarından teğmen olarak çıkan efendiler, geri kalan tahsillerini burada tamamlarlar, yüzbaşı rütbesiyle orduya katılırlardı. Sayıları bize nazaran çok azdı. İçlerinde aydın fikirli gençler vardı. Dergiyi bu dershanede hazırlıyorduk. Sonra gizlice elden ele dolaştırıyorduk. Faaliyetimiz nasılsa, Mektepler Nazırı Zülüflü İsmail Paşa tarafından duyulmuştu. Bu zat, Sultan Hamit'in korkunç hafiyelerinden biri idi. Okul Nazırı Ali Rıza Paşa, saraya çağırılarak tekdir edilmiş, kendisine ağır şeyler söylenmiş, padişaha sadakatsizlikle itham olunmuştu. Ali Rıza Paşa:

– Yalandır, iftiradır, aslı esası yoktur. Talebe efendilerin sevgili padişahımıza sadakatleri tamdır diyerek ve yemin üstüne yemin ederek yakasını kurtarmıştı. Ancak günlerden bir gün, Mustafa Kemal ile beraber dergiyi çıkaran arkadaşlar, yine Veteriner Dershanesi'ne girerek kapıyı kapamışlar, çalışmaya başlamışlardı. Ben o gün orada yoktum. Bu sırada durumdan haberdar edilen Ali Rıza Paşa ansızın dershaneye girmiş, arkadaşları cürm meşhut halinde yakalayivermişti.

Ali Rıza Paşa, belki ideal bir Harp Okulu Müdürü olamazdı. Değerli bir asker de değildi. Fakat şunu itiraf etmek lazımdır ki, namuslu ve vicdanlı bir insandı. Eğer o gün isteseydi, bu arkadaşların istikballerine mani olabilirdi. El yazısı dergiyi görmemezlikten geldi.

– Neden derslerinizle meşgul oluyor da, başka şeylerle uğraşıyorsunuz? diye kendilerini azarlamakla beraber hiçbir ceza vermedi. Ben, olayı, bizim üstümüzdeki sınıftaki arkadaşım Pirlepel Ali Fethi (Okyar)'den haber aldım. Fethi

ateş püskürüyor, bir eliyle Yıldız Sarayı'nı işaret ederek:

– Hep oradaki adamın başının altından çıkıyor bunlar. Sarayı başına yıkılmadıkça rahat yok. Elime fırsat geçse, oraya bomba koyarım. diyordu. Bahsettiği kimse, Sultan Hamit'ti. 23 Temmuz 1908'de sarayı değil, fakat onun istibdat idaresi yıkılmış, dokuz ay kadar sonra da 27 Nisan 1909'da hal'edilerek muhafaza altında Selanik'e gönderilmişti. Tesadüfe bakın ki, Abdülhamid'i Selanik'e götüren muhafız Fethi Okyar'dan başkası değildi.

Derhal Mustafa Kemal'i bularak, geçmiş olsun dedim. Dergi yayınlama işine artık ara verecektik. Ali Rıza Paşa'dan kurtulmuştuk ama, Zülüflü İsmail Paşa'dan kurtulmamızın imkânı yoktu. Bu adam ocağımıza incir dikerdi.

Cumhuriyet devrinde bir gün, Kadıköy vapurunda Ali Rıza Paşa'ya tesadüf etmiştim. Beni derhal tanıdı ve yanıma geldi. Biraz hoş beşten sonra söz, Harp Akademisi'ndeki tahsil hayatımıza intikal etti. Paşa bu olayı hatırlıyordu.

Sonra, Ankara'ya giderek Gazi'yi ziyaret etmeyi çok arzuladığını söyleyerek yardımımı istedi. Bize hiçbir fenalığı dokunmamış olan bu ihtiyar ve emekli askerin arzusunu yerine getirdim. Galiba 1933 yılı idi, Ankara'ya geldi. Gazi tarafından kabul edildi ve iltifat gördü.

Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1967, s.45-47

4

Kara Gün

Süleyman Nazif

Fransız generalinin şehrimize gelişi mü-nasebetiyle bir takım vatandaşlarımız tarafından icra olunan nümayiş Türkün ve İslâm'ın kalbinde müebbeden kanayacak bir cariha açtı. Aradan asırlar geçse ve bugünkü lüzum ve idbarımız şu sevk-i ik-bale münkalip olsa, yine bu acıyı hissedecek ve bu hüznü ve teessürü evlat ve ah-fadımıza nesilden nesile ağlayacak bir miras terkedeceğiz.

Almanya orduları 1871 senesinde Paris'e dahil olarak büyük Napolyon'un neşide-i mütehaccire-i muzafferiyatı olan "tak-ı zafer" altından geçerken bile, Fransızlar bizim kadar hakaret görmemişler ve bizim dün sabah saat dokuzdan onbire kadar hissettiğimiz yeis ve azabı duymamıştır. Çünkü yalnız Hristiyanları değil, Yahudi Fransızlarla Cezayirli Müslümanlar o matem-i milli karşısında aynı tekel-lüf ve hicap ile ağlamış ve kızarmışlardı.

Bizce mevcudiyet-i milliye ve lisaniyetlerini bizi mulüvvü cenabımıza medyun olan bir kısım halkın hayü hüyi şamatatıyla matem-i muazzezimize en acı hareketlerin birer tokat şeklinde atıldığını gördük. Müstanak olmasa idik bu felakete duçar olmazdık. Her kavmin sahayif-i hayatında birçok ikbal ve idbar sahifeleri vardır. Fransa Kralı I. François'yi Şarlken'in mahpesinden kurtarmış ve koca Viyana şehrini kerrat ile sarmış bir ümmetin defter-i mukadderatında böyle bir satır-ı elim de mestür imiş. Herhal mütehavvildir.

Hadisat, 9 Şubat 1919

5

Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi'nin İzmir-Maşatlık Miting Beyannamesi

"Ey bedbaht Türk!..

Wilson Prensipleri ünvan-ı insaniyet-kârânesi altında senin hakkın gasp ve namusun hetkediliyor.

Buralarda Rumun çok olduğu ve Türkler'in Yunan'a iltihakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi; ve bunun neticesi olarak güzel memleket Yunan'a verildi.

Şimdi sana soruyoruz?..

Rum senden daha mı çoktur?

Yunan hakimiyetini kabule taraftar mısın?

Artık kendini göster. Tekmil kardeşlerin Maşatlık'tadır. Oraya yüzbinlerle toplan. Ve kaahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. İlân ve ispat et... Burada zengin, fakir, âlim, cahil yok.

Fakat Yunan hakimiyetini istemeyen bir kitle-i kaahire vardır.

Bu, sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma! Hüsrân ve nekbet fayda vermez. Binlerle, yüzbinlerle Maşatlık'a koş ve Heyet-i Milliye'nin emrine itaat et."

Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi Tarih-i intişarı: 14/15 Mayıs 335 Çarşamba/Perşembe

6

Hasan Tahsin ve Hukuk-ı Beşer

Hasan Tahsin Recep Bey (Osman Nevres) İzmir'de Hukuk-ı Beşer adlı gazetede 1919'a kadar yazılar yazmış, işgale ve Batılı güçlerin emperyalist emellerine karşı çıkmıştır. Aşağıdaki alıntılar İzmir Milli Kütüphanesi'nde bulunan Hukuk-ı Beşer ciltlerini tarayan romancı Samim Kocagöz'ün bir çalışmasından alınmıştır (bkz. Samim Kocagöz, "Sömürgeciliğe Atılan İlk Bomba", Yön, sayı 74, İstanbul, 1963).

"Maddi bir ölmenin meşum akıbetiyle tarihin mukadderatına karışan milletleri biz, yine manen yaşadıklarını görür mütalaa ederiz."

9 Şubat 1919

"Felaket Başında Her Şeyden Evvel Zavallı Bizler" başlığı altında;

İhtilaf ve lakaydiyi bırakalım. Cihan bize düşmanken biz ne İngiltere'den ve Fransa'dan ve ne de sair eden kendimize ufak bir muavenet ve muhabbet beklemeyelim. Bizi kurtaracak kendi ruhlarımızın derinliklerinden doğan samimiyetle birbirimizin elini sıkırmak bünye-i millimizi ezen canileri şiddetle cezalandırmak, bu babda da yalnız biz Türklerin mahvolmaması için propaganda, isyan; her şey evet, her şey meşru olacaktır. İşte bu son fırsatları da kaçırarak olursak, zavallı bizler... Zavallı bizler! Dövüşmekten başka çare kalmayacaktır." Felaketin metin Türk ruhu ile yumrukları ile karşıyalalım, gözlerimizi dört açalım"

14 Şubat 1919

"Namus Uğruna" başlığı altında;

"Memleketimizi teslim etmektense yakar, yıkar, intihar ederiz. Çünkü tarihimiz var, çünkü bizi tel'in edecek ecadın ruhu, ahfadın feryadı var! Çünkü her şeyden üstün namusumuz var."

19 Şubat 1919

Hasan Tahsin'deki bu heyecanlı yurtseverlik, temel toplumcu bir dünya görüşünden kaynaklanıyordu.

"Alt Tabaka" başlığı altında;

Biz en ziyade düşünülecek bir sınıf varsa o da alt tabakadır. Çiftçi, makineci, dükkancı, hasılı erbabi yas (emek erbabi) ve amelin teşkil ettiği bu sınıf ahali, alnının teri ile ekmeğini kazanır; devletin hazinesini hisse-i mesaisi ile doldurur. Asker olur, kan vergisini öder...

... Mekteplerde bile patronların çocukları okuyup yazabiliyor. Cahil kalan halk muhtekirlerin, ağaların, müstebitlerin ve mütegalibe'nin baziçe-i hevesatı oluyor... Bütün emellerimiz iki noktada toplanıyor. Biri sunuf-u hâkimiyet, iltizam-ı hakka mecbur etmek, diğeri sunuf-u mahkûmiyet-i süreti münasebe ile istihsal-i hakla müfitkâr kılmak."

22 Mart 1919

Hasan Tahsin'in kordondaki Yunan askerlerine tabanca mı sıktığı ya da bomba mı attığı tartışmalıdır. Ancak tartışılmayacak bir konu, en anlamlı ve kalıcı yazısını 15 Mayıs'ta kanlarıyla kordon boyuna yazdığıdır.

7

Karar Gecesi

Şevket Süreyya Aydemir; Tek Adam adlı eserinde Mustafa Kemal'in hayatında yaşadığı en buhranlı gecesini şöyle anlatıyor:

Mustafa Kemal, hayatının en buhranlı gecesini Erzurum'da yaşar. Çünkü hayatının en çetin kararı karşısındadır: Askerlikten ayrılmak!

Askerlikten ayrılmak!.. İşte bu hepta yoktu. İşte bu olamazdı. Hapisler, sürgünler, Abdülhamit zindanlarında zincire vurulmak, Libya çöllerinde unutulmuş, Anafartalar'da yaralanmak, Muş dağlarında, Suriye bozkırlarında esaret, ölüm... Evet, her şey olabiliirdi. Bunların hepsi onun hayat yolunda mukadder görülecek hallerdi. Ama askerlikten ayrılmak! İşte bu düşünülemezdi!

Halbuki şimdi ona:

– Askerlikten çekil, paşam diyorlardı. Askerlikten çekil. Kendi arzunla istifa et. Yoksa İstanbul'dan Erzurum Telgrafhanesi'ne uzanan telgraf telleri kötü bir haber getiriyorlar. Padişah seni ordudan atıyor. Rütbelerini, nişanlarını alıyor. Bugün bir ordu kumandanı durumundasın. İstanbul'un senin bütün yetkilerini almasına bakmayarak, valilere, kumandanlara emirler verebiliyor, askerlere kumanda ediyorsun. Çünkü askersin. Ama yarın?..

Hem niçin yarın? Belki şimdi şu harap Erzurum Telgrafhanesi'nde yorgun, uyuklu bir memur, İstanbul'un Erzurum valisine, Erzurum kumandanına, bir bakışta kimseye bir şey söylemeyen bir şifresini yazmakla meşguldur. Gecenin bu saatinde, o harap Erzurum Telgrafhanesi'nin o perişan odasında, bir avucun içinde saklanabilecek kadar küçük, basit,

duygusuz telgraf aletinin uçları kalkar, iner. Tuşlar çalışır durur.

Hepsi de birbirine benzeyen hatların, noktaların sıralandığı kâğıt şerit uzar, kıvrılır, düğümlenir durur. Onları derleyen, düzelten, parça parça kesip bir kâğıda sıralayan memur için bu telgraflar birbirinden farklı değildir.

Ama ya onun için? Evet, onun geleceği, onun kaderi şimdi, uzaktan uzak yollardan dağları belleri aşıp gelen, bu telgraf tellerinin getireceği işaretlere bağlıdır. Askerlikten çıkarılmak, ordudan kovulmak, bir sivil adam, bir hiç olmak? Hem de yurdun bu ücra köşesinde? Bir anda bir misafir, hem de istenmeyen bir misafir haline gelmek? Ne vakit ayrılacağı, ne vakit yola çıkacağı beklenen bir misafir haline gelmek?

Kulağının ardında ona boyuna bir şeyler fısıldayan bir ses durmadan konuşur:

– İstifa et paşam, askerlikten çekil.

Onlar seni çıkaramadan, İstanbul'un emri gelmeden. Onlar senin rütbelerini, nişanlarını alıp seni bir hiç, bir ordu matrudu haline getirmeden! Sonra belki de her şey biter ve sen geç kalmış olursun...

Ama iş yalnız bu kadar mı ya? Bir kâğıt istemek, bir kalem almak, sonra bu kâğıdın üstüne:

“İşte askerlikten çekiliyorum, mesnedimi, yetkilerimi iade ediyorum” diye birkaç satır karalayıp altına imzasını atmakla her şey bitecek mi? Ne gezer? İstanbul'dan sızan haberlere göre iş bu kadarla da bitmiyor. Onun yalnız yetkilerini, üniformalarını değil, hürriyetini ve belki kellesini de istiyorlar!..¹

1 İstanbul'da Harbiye Nazırı Nazım Paşa'dan, Mustafa Kemal'in tevkifi, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e 30 Temmuz'da telgrafla tebliğ edilmiştir.

Önce ordudan çıkarılmış bir insan olacak. Haydi buna razı olsun diyelim. Haydi eğer bulunabilirse pazardan ucuz, hazır, vücudundan dökülen bir sivil elbise de alsın. Çizmelerinin, rugan general çizmelerinin yerine, yemeni bozması bir çift kavaf kundurası uydursun. Hattâ o da bulunmazsa bir postal, bir kaloşla idare etsin. Peki, ya sonra? Evet, sonrası da var:

Artık bu kışlalarda, bu ordu evlerinde yeri olmayacak. Yan odada yaverler, kapılarda emir erleri, her kapıyı vurup girenin, ökçelerini birbirine çarpıp dimdik selam veriş ve emir bekleyiş... Sonra her geçtiği yolda asker, sivil herkesin selam durup yol açışı... Hep baş köşelerde, hep iftihar yerinde, hep sofraların şeref mevkilerinde yer alışı... Herkes ona bakacak. Herkes onu sayacak. Valiler, kumandanlar, ordu ve idare erkânı, rütbelerine göre, görevlerine, kıdemlerine göre etrafına sıralanacaklar. O söylerse dinleyecekler; o susarsa susacaklar; o gülerse hafifçe gülüp, o düşünürse düşünecekler...

Halbuki şimdi? Hem de belki şu dakikalarda birden kapı vurulabilir. Ona artık ordudan olmadığı, rütbelerinin, nişanlarının alındığı askerlikten kovulduğu emrini, belki hattâ kolordu kumandanı, kale kumandanı bile değil de orta rütbeli bir kurmay, yahut bir emir subayı tebliğ edebilir. Mesela diyelim ki, gelen haydi bir kurmaydır. Biraz üzgün, biraz kararsızdır. Ama nihayet emir emirdir. Söyleyeceklerini söyler:

• Kolordu kumandanı paşa şu anda biraz meşguller. Bizzat gelemediler. Bir de soruyorlar: Acaba ne vakit Erzurum'dan hareket etmek isterler diye? Sonra maalesef şu tevkif ve sevk emri de var. Ama kolordu kumandanı paşa hazretle-

ri, üzülmesin buyuruyorlar, malum-u devletleri, bunlar hep ahval-i hazıra icabı diyorlar. Zat-ı devletleri de takdir buyururlar ki, bunlar hep geçicidir. Kumandanımız her şeyin düzeleceğine emindirler. Zaten kendileri de zat-ı devletleri ayrıca ziyaret buyuracaklardır. Sonra kısa bir sessizlik. Belli kurmayın sözleri henüz bitmemiştir:

• Tabii, resmî mecburiyet dolayısıyla, ehemmiyetsiz bir mefkufiyet tertibatı alındı. Seyahat vasıtası olarak araba temin edilmiştir. Merak buyurulmasın, bendeniz, birkaç arkadaş ve askerle beraber zat-ı alilerine bizzat refakat edeceğim. Yollarda istirahatinizi temin ve emirlerinizi telakki etmek için...

Sonra cebinde sakladığı katlanmış bir kâğıdı önemsiz bir şeymiş gibi çıkarcaktır. Açacak, uzatacaktır. Bu bir tebliğdir. İstanbul'un tebliği. Altında kolumdu kumandanının küçük bir havalesi. Okunacak, imza edilecektir:

“Ordudan infisal ettirildiğime müteallik emr-i nezaretpenahileri tebellüğ edilmiştir.”

Altına bir tarih, bir imza koyacaktır: Mustafa Kemal. İşte o anda her şey bitmiş olabilir.

Tabii daha geceden kapıya ve etrafa nöbetçiler konmuş olacaktır. Samsun'dan kendisiyle beraber gelen maiyeti, birer birer veda etmek zorunda kalacaklardır. Bazıları, karşısında dimdik vaziyet alıp selamlarını verecek, gene askerce çıkıp gideceklerdir. Ama yaverleriyle arasında yalnız amirlik değil, kardeşlik bağları vardır. Her biri ayrı ayrı ellerinden öpeceklerdir. Onların ayrı ayrı boyunlarına sarılacaktır. Mesela şu Cevat Abbas. O Conkbayırı-Anafartalar Muharebesi'nin en kızgın anlarında karşısına çıkan ve o

günden beri nice zorluklar, mihnetler arasında yanından bir gün bile ayrılmayan Cevat Abbas... İki taraf da gözyaşlarını tutamayacaklardır. Sonra bu yaverler ve kendine sadık kalan arkadaşları karşısına dizileceklerdir. Selam vaziyeti alıp:

– Emret paşam, emrindeyiz, diyeceklerdir.

Sivil arkadaşları da mahzunluk içinde olacaklardır.

Ertesi gün *Vilayet* gazetesinde küçük bir tebliğ çıkacaktır:

“Sabık ordu kumandanlarından ve III. Ordu Sabık Müfettişi Miralay Mustafa Kemal Paşa, emr-i ali ve hile, silk-i celil-i askeriyeden infisal ettirilmiş olmakla, İstanbul’a müteveccihen hareket etmiş olduğu... vs.”²

Evet, bütün bunlar niçin olmasındı? Omuz başında mırıldanan ses durmadan söylenir:

– Askerlikten çekil paşam, ordudan çekil. Kendi arzunla istifa et... Yoksa İstanbul’dan Erzurum’a uzanan telgraf telleri kötü haberler getiriyorlar. Padişah seni ordudan atıyor. Rütbelerini, nişanlarını alıyor. Bugün bir ordu kumandanı-sın belki. Valilere, kumandanlara emir verebilir, askerlere kumanda edebilirsin. Ama yarın!

Evet, yarın! Hem niçin yarın!..

8-9 Temmuz 1919. Akşam derinleşiyor. Gece ilerlemektedir. Erzurum’un yayla havasında bile bu gece bir sıkıntı var. Kulaklarında uğuldayan ses artık son sözlerini söylemiştir.

– Askerlikten çekil paşam, istifa et. İstanbul seni ordudan atmadan...

Sonra da Rauf Bey teminat verir: Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa’ya güvenilebilir. O Mustafa Kemal’e hayrandır. Onun zekâsına, üstünlüğüne inanmaktadır. Karabekir:

– Mustafa Kemal bir ordu kumandanıdır, demektedir: Ordular grubuna kumanda etmiştir. Ben bir kolordu kumandanıyım...

Evet, Kâzım Karabekir onu ta Selanik’ten tanıır. Hareket Ordusu’ndan tanıır. Ondan sonra da daima ön planlarda karşılaşmışlardır. İstanbul’da, Şişli’deki evde kendisini ziyaret edip:

– Artık burada yapılacak iş kalmadı. Buradan çık. Anadolu’ya geç. Benim yanıma gel, diyen, onu davet eden odur. Hem sonra Amasya’dan Erzurum’la yapılan telgraflaşmalar? Karabekir’in ısrarlı davetleri? Erzurum Kongresi meselesi?

Evet, Karabekir’e güvenilebilir. O, insanı düşmanına teslim etmez. Ama nihayet Karabekir de bir askerdir. Yarın bir emir alabilir. Bu emri yerine getirmek isteyebilir. Eğer mesela bu gece padişah ona:

“Mirliva Mustafa Kemal’i ordudan attım. Rütbelerini, nişanlarını aldım. O artık asker değildir. Hem emrediyorum, onu derhal tevkif et. İstanbul’a gönder” derse?

Zaten İstanbul hükümeti, Ali Kemal’in yaydığı bir genelge ile bütün valilere, onun artık bir görevi kalmadığını, kimse-nin ona itaat etmemesini bildirmemi mi?

İşte bu istifhamlar hiç durmadan beynini kurcalar. Hem şimdi bütün Anadolu’da iyi kötü bir asker kadrosu yalnız Karabekir’in elinde var. Anadolu’nun en kudretli kumandanı o değil mi? O halde, acaba düğümler büsbütün karışmadan kendisi, hem de bizzat Karabekir’in tavsiye ettiği gibi, olayların ardın-

2 Mustafa Kemal’in tayin edildiği IX. Ordu Müfettişliği daha sonra III. Ordu Müfettişliği adını aldı.

da kalmayıp önünde gitse? İstifasını hazırlasa? Ve Karabekir'e:

– İşte kardeşim, istifam, al. İstanbul'a gönder. Ben artık bir sivilim! dese?..

Ama o zaman acaba paşanın yanında yeri ne olur?

Hülâsa düğümler tam çözülür gibi olurken gene karışır. Gerçi daha Samsun-Sivas yolunda, vakti gelince ve gerekince artık bir kumandan olarak değil, bir başka sıfatla milli davaya kendini vermeyi düşünmüştü. Ama bu düşünce meğer ne kadar şekilsizmiş? Şimdi iş karara gelince?..

Muhakemesi bu noktaya gelince önündeki yollar çapraşıyordu. Daralıyor, bulanıyordu. Yanında konuşabildiği en tecrübeli arkadaşı Rauf Bey'di. Ama o da bir misafir. Hattâ bir sığıntı. Bu yolculukta hiçbir resmî görevi yok. Eski bir bahriyeli. Balkan Harbi günlerinin tek kahramanı. Hamidiye Kruvazörü süvarisi. Halkın muhayyilesinde o zaman ele avuca sığmaz bir insan. Halbuki ne kadar sakın, ne kadar uysal ve Hamidiye macerası dışında ne kadar arka planda bir şahsiyet!.. Hem biraz da padişaha bağlı. Padişah onun gözünde şahsı değil, fakat makamıyla yüce bir sembol.

Fakat şu anda ondan başka dertleşceği kimse de yoktur:

– Sivil olursak her şey biter Rauf. Devlet makam ve mesnedinin başka bir değeri vardır. Anadolu'da mücadele, bir askerî mücadele olacaktır. Bu mücadele emir vermek için resmî salâhiyet ister.³

Karar gecesinde bu kararsızlık, onun ruhunu yoğurur durur. Kendi hammaddesi ruhunda, bin bir şekil alır. Ama son şeklini henüz almamıştır.

İşte tam o sırada gecenin bağrından yeni bir haber gelmiştir. Odasının kapısı vurulur. Yaver, hattâ, gir emrini beklemeden odaya dalar, karşısında selam vaziyeti alır, bildirir.

– Paşa hazretleri, İstanbul'dan Sarayı Hümayun Telgrafhanesi'nden sizi makine başına bekliyorlar...

Misafir kaldığı ve kolordu emrindeki binadan ayrılıp, karanlık bir Erzurum gecesi içinde, bozuk düzen Erzurum sokaklarından telgrafhaneye giderken yalnız değildir. Bir yanında Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa yürür. Solunda Rauf Bey beraberdir. Arkasından kendi Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) Bey gelir. Sonra yaverler ve emir erleri.

Yollarda hemen hemen konuşmazlar. Her biri kendi iç alemine dalmıştır. Herkes kendi içinde birtakım hesaplarla meşguldür. Ama hepsi bilir ki bu kısa yolculuk, birtakım yolların sonudur. Ondan sonra? Ondan sonra bir kocaman istifham?

Yıldız Sarayı Telgrafhanesi'nde bizzat padişah makine başındadır. Harbiye Nazırı Ferit Paşa (Arap ve topçu Ferit Paşa) onun iradelerine tercüman olur. Padişaha güvenmez. Gerçi Mustafa Kemal onun şehzadelikinden tanır. Onunla beraber yaptığı Almanya seyahatinde ona:

“Yarın padişah olacaksın ama, padişahı olacağın bu devlet çökmektedir. Padişah olunca başkumandanlığı eline al. Enver Paşa'yı uzaklaştır. Almanlara bütün iplerin uçlarını kaptırma. Belki bir şeyler kurtarılabilir, hem ben...” diyebilmiştir.⁴

Ama şimdi o, sarayının pencerelerine yabancı işgal filolarının topları çevrilmiş

3 Yakın Tarihimiz: Rauf Bey'in Hatıralarından.

4 Tek Adam, cilt I.

zavallı bir esirdir. Yeni Harbiye Nazırı'na gelince, o ordunun tanımadığı ve hiçbir cepheye tek hizmeti görülmemiş, şahsi-yetsiz bir maiyet adamıdır. Karabekir'in anlattığına göre fazla olarak haindir de...

Konuşmayı Yıldız açar: Ferit Paşa, beylik bir Osmanlı saray uşağı riyasiyle konuşur:

"Padişahımız efendimiz hazretlerinin selam-ı şahanelerini tebliğ ederim. Muhabbet ve itimad-ı hümayunlarını bildiririm" der.

Kendisi de ayrıca "hürmet ve muhabbet-i biraderaneleriyle gözlerinden öper"-miş. Mustafa Kemal tetiktedir. Bu lafların arkasından ne geleceğini bekler. Yıldız'ın ısrarla istediği, onun İstanbul'a dönmesidir. İstanbul'da kaypak, mürâi İstanbul ağzı konuşur durur. Mustafa Kemal dayatınca da bu ağız değişir. Hiç olmazsa Erzurum'dan ayrılmasını, Anadolu'nun dilediği yerinde bir tebdil-i hava almasını isterler. O da nafiye... Mustafa Kemal Erzurum'da kalacaktır. Sonra telgraflaşma büsbütün sertleşir.

Perdenin sonu yaklaşmıştır ve nihayet perde iner: Yıldız onu askerlik hizmetinden affetmeye girişirken, Mustafa Kemal daha atık davranır. Mesleğinden, hizmetlerinden istifa ettiğini bildirir.

Karar verilmiştir. 8-9 Temmuz 1919. Gece saat 10:50. Ondan sonra da millete ve orduya bildirisini yayınlar:

"Resmî sıfat ve salahiyetten mücerret olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez tükenmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve kuvvet olarak, vicdani vazifeye devam" edecektir. "Milletin bağrında, bir ferd-i mücahit olarak çalışacaktır"...

Şimdi onun efendisi yalnız millettir.

Erzurum Telgrafhanesi'nden dönerken artık bir sivildir. Kâzım Karabekir'le Rauf Bey, onu daha makine başında ve son sözlerini dikte ederken tebrik ederler. Kendi Kurmay Başkanı Kâzım Bey, şöylece bir selamlar. Yaverleri ona sadakatle daha da yaklaşırlar. Diğer sivil ve asker yol arkadaşları, misafir kaldıkları binada merak ve telaş içindedirler.

Misafirhaneye varılır. Haber duyulur. Kolordu kumandanı iyi geceler dileyerek ayrılır. Artık başka türlü, kasvetli ve binbir muammaya gebe bir gece başlamıştır. Bir an önce odasına çekilmek ister. Çekilir. Kendi kendine, kendisiyle başbaşa kalınca, kendisiyle konuşacaktır.

Ama gece bir türlü bitmez. Tan yeri bir türlü ağarmaz. Ertesi sabah onu ilk görenler, bir başka insanla karşılaşırlar. İçine dönüktür. Yüzü süzölmüştür. Her karşılaştığının yüzüne biraz tereddütlü, biraz uzunca bakar. Her karşılaştığının gözlerinin içini okumaya çalışır. Bu gözlerde çeşitli manalar bulur.

Karar gecesi sona ermiştir ama, buhran saatleri henüz bitmemiştir...

9 Temmuz 1919 karışık bir gündür. Etrafında herkes biraz durgundur. Sivil hayatta ilk gündür. Artık hiçbir resmî sıfatı, bir yetkisi, bir rütbesi, hattâ yeri, yurdu, geliri ve parası yoktur.

Yaveri Cevat Abbas, erkenden Erzurum'un "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" öncülerini bulur. Bu öncüler veya "faal heyet" sarıklı bir hocanın başkanlığında birkaç gençtir.⁵ Cevat Abbas istifa beyannamelerini getirmiştir. Müdafaa-i Hukuk faal heyeti azaları ise çoktan ha-

5 Başkan Hoca Raif Efendi ile, Albayrak İlko-kulu müdürü ve *Albayrak* gazetesi sahibi Necati, Binbaşı Kâzım, öğretmen Cevat Dursunoğlu.

beri almış, hem de sevinmişlerdir:

– Mustafa Kemal arkada kalan köpürleri yıktı...

Şimdi memnun ve daha çok ümitlidirler. Müstakbel şef artık bellidir.

10 Temmuz günü iki önemli hadise olur. Biri, beklemediği bir darbedir. Me-sele Rauf Bey'in anlattıklarına göre, ona hayatında en çok yeis veren, fakat bir bakışta önemsiz bir hadise. Kurmay Başkan Kâzım Bey onun karşısına dikilmiştir:

– Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra bu vazifeme devam imkânım kalmadı. Evrakı kime teslim edeyim?

Mustafa Kemal'in cevabı hazin bir inilti olur ve bulunduğu koltuğa derin bir yeis içinde gömülür:

– Ya... Öyle mi efendim? Peki efendim...

O sırada yanında olan Rauf Bey anlatır ki:

“Mustafa Kemal'i 1909'dan beri tanıdım. Nice mihnetli anlarına şahit olmuştumdur. Ama o gün, orada kurmay başkanının, evrakını toplayıp karşısındaki dikildiği ve o sözleri söylediği andaki ruh düşkünlüğünü hiçbir zaman görmedim.”⁶

Kurmay başkanı odadan, “kendine mahsus çalımı tavırlarıyla” çıkar. Mustafa Kemal, koltuğuna yığılmıştır. Meyustur. Konuşamayacakmış gibi bir hali vardır. Ama gene de konuşur. Rauf Bey'e döner:

– Rauf, gördün mü? Devlet makam ve mesnedinin kıymetini gördün mü?

Rauf Bey ona teselli sözleri söyler: “O adamın, tabiatını bir an önce açığa vurması, hattâ daha iyidir” der. Diğerle-

rinin vefasından, sadakatinden bahseder. Hele kolordu kumandanının ona olan hürmet ve muhabbetine dair cümleler nakleder.

Evet, asıl mesele kolordu kumandanındadır. Karabekir, kendilerine karşı çok dürüst davranmıştır. Ama nihayet o da bir emir kuludur. Ondan, kendisi gibi onun da bütün rütbe ve mesnetlerini feda etmesi istenemez. Kaldı ki, o da bunu yapmak zorunda kalırsa, nihayet hepsi de ortada birkaç sivil adam olarak kalırlar. Fakat sarayın da ne yapacağı belli değildir. Belki bugün bir emir gelir:

“XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa vazifesinden ve askerlikten affedilmiştir. Kumanda derhal filana devredilsin...”

Ya o zaman? Mustafa Kemal kendini tutamaz, söylenir:

– Seninle benim yapacağımız bir şey kaldı Rauf. O da emin bir yere çekilip ayak altında ezilmemeye çalışmaktır.”⁷

Ama, böyle geçici yeis anları, ilahların, kahramanların, peygamberlerin hayatında da vardır. Bu yeisler, ümitsizliklerdir ki, eğer onlarla karşılaşan insan, onlarla hesaplaşmayı bilirse, ancak yeni yolların, yeni kurtuluşların müjdecisi olurlar.

Nitekim 10 Temmuz 1919 günü, hem mihnetler, hem beşaretler günüdür. “Vilayet-i Şark ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” toplanmış ve şu kararı almıştır:

“Vatanı parçalanmaktan, milletin haklarıyla saltanatı ve hilafet makamını çiğnenmekten kurtarmak yolunda açılan milli mücadeleye, askerlikten istifa suretiyle iştirak buyurulacağına dair beyanla-

6 Yakın Tarihimiz: Rauf Bey'in Hatıralarından.

7 Feridun Kandemir: Hatıraları İle Rauf Orbay.

rı dest-i tevkirle alınmış ve heyet kendilerini reisliğe, Rauf Bey'i de ikinci reisliğe seçmek suretiyle..."

Önünde yeni bir yol açılmıştır. Yeni bir yolculuk başlamak üzeredir: Milli Mücadele yolu. Bu yol belirsizdir. İşlenmemiştir. Dikenlidir. Nereye varacağı belli değildir. Ama bir yoldur. Onun nice zamandır düşündüğü, benimsediği ve istikametini aradığı yoldur. Birtakım ümitlerden, geleceklere nişan veren yoldur...

Fakat ya kolordu kumandanı? On dan henüz bir haber yok! Hakkında çeşitli tahminler yürütülmektedir. Müdafaa-i Hukuk azalarıyla bir toplantıda kendisi sormuş:

– Padişah bana emreder, askerini al. Kızılirmağın batısına çekil der de, itaat etmezsem ne olur?

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin reisi olan Hoca Raif Efendi fetvayı yaptırmış: – Huruc-u alessultan olur paşam...⁸

O toplantıda hava birden kararmış. Fakat olaylar sahneye artık başka ve genç söz sahipleri atmaktadır. Albayrak İlko-kulu Başöğretmeni Necati hemen atılır:

– Paşa Hazretleri o zaman, memleketin hakiki sahibi olan millet size emir verir ve bu sınırlardan ayrılma, der... Karabekir'in huyu yumuşaktır da. İyi bir cevap bulur:

– O zaman vaziyet değişir ve hareket meşru olur.⁹

Ama saatler ilerlemektedir. Sinirler gergindir:

– Kolordudan gelecek haber ne olacak? Bu şemati hava uzayıp gidecek mi? Yoksa bir tevkif emri...

Tam o sırada yaver Cevat Abbas,

Mustafa Kemal'in odasına yıldırım hızıyla dalar:

– Kumandan paşa geliyorlar. Arkalarında bir bölük süvari askeri var!

Mustafa Kemal Rauf Bey'e bakar. Kulağına eğilir. Yavaşça mırıldanır:

– Gördün mü Rauf? Dediklerim doğru değil miymiş?¹⁰ Sararmıştır. Buhran zirve noktasındadır. Yerinden kalkar. Odanın ortasına ilerler. Ayaktadır. Gözleri kapıya dikilmiştir. İçinde hayatının en tehlikeli istifhamı uyanır. Hayatının en önemli dönüm noktasındadır.

Kâzım Karabekir Paşa kapıda görünür. Arkasını subaylar çevirmiştir. Sakin görünmeye çalışır. Yüz hatları hiçbir şey ifade etmez. Binanın önünde, süvari bölüğü saf nizamı almıştır. Karabekir ilerler. Yaklaşır. Durur. Askerce selam vaziyetini alır. Selam verir. Önemli bir şeymiş gibi sükûnetle bildirir:

– Emrinizdeyim paşam, ben, subaylarım, erlerim, kolordum, hepimiz emrindeyiz...

Yol dönmüş, buhran geçmiştir. İlk zafer kazanılmıştır. Mustafa Kemal, ve-falı, cesur, dürüst arkadaşının boynuna sarılır. Onu kucaklar, öper.

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e bu sözleri söylerken cebinde, İstanbul hükümetinin, Mustafa Kemal hakkında bir tevkif emri de pekala olabiliirdi. Nitekim bu tevkif işi, gerek vali vekilliği, gerek kolordu kumandanlığı kanalıdan boyuna yoklanmış, fakat her defasında birer suretle oyalanmıştı. Daha sonra ise bu emir, Harbiye Nezareti'nden kolordu kumandanına kesin olarak tebliğ edilir.¹¹

¹⁰ Rauf Bey'in Hatıralarından.

¹¹ Mustafa Kemal hakkında ve İstanbul'da Harbiye Nezareti tarafından, Erzurum XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir

⁸ Padişaha karşı isyan olur.

⁹ Cevat Dursunoğlu'nun Hatıralarından.

Fakat şu var ki, hareket vakti gelince Kâzım Karabekir, arkasına subaylarını alarak Mustafa Kemal'in dairesine koşar ve ona:

– Emrinizdeyim paşam, der...

O an hem Mustafa Kemal'in, hem Milli Mücadele'nin tarihinde, kader tayin edici bir andır...¹²

Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.2, Remzi Kitabevi, 1964, s.95-109.

8

Sivas'tan Birkaç Anı

Vehbi Cem Aşkun

On dakikalık istirahatten sonra celse açılıyor ve manda meselesini ilk ortaya atan İsmail Hami (Danişmend) oluyor. Buna taraftar olanlar da başta İsmail Fazıl Paşa ve Bekir Sami'dir. Hattâ Bekir Sami, Atatürk Erzurum'dayken Amasya'dan çektiği bir telgrafta bu fikri müdafaa et-

miş; Halide Edip de aynı fikri belirten bir mektup yazmıştır. Onlarda, Türk halkının kendi varlığını, kendi gücüyle koruyacağına inanç yoktu. Türk milletinin üstün vasfını yalnız Atatürk biliyor, ondaki bitmez tükenmez enerjiye yalnız o inanıyordu. Onun için bu fikri reddetmiş ve bu fikri ısrarla müdafaa etmekte olan İsmail Hami'yi teklifi geri aldirmek zorunda bırakmıştır. Bu hususta biraz da Sivas valisini konuşturalım:

“Başta Rasim Bey olmak üzere temas ettiğim kongreci zevattan hiçbirini mandaya taraftar bulmadım. Fakat kulaktan kulağa intikal eden dedikodular, kolay kolay kesilmedi ve Türk yurdunu manda altına sokmak isteyen zevatın adları, Sivas'ta “mandacı” kaldı. Bunlardan biri şehir içinde dolaşırken, kaziyeden haberdar olanlar, kendisini birbirlerine gösteriyorlar ve “mandacı geçiyor” diye gülüşüyorlardı.

İşte kongre böyle acayip bir zihniyetin manasızlığını da tespit ettikten sonra, çalışmasına nihayet verdi. Yerini Heyet-i Temsiliye'ye terk ederek dağılma kararını aldı. Mesut bir sulh takarrür edinceye kadar, yani yurdun selameti ve milletin istiklali tahakkuk edinceye değin bu Heyet-i Temsiliye faaliyette kalacak ve vatan-daşları uyanık tutmak, her tehlikeye karşı ayaklandırmak için lazım gelen tedbirleri alacaktı. Aynı zamanda Meclis-i Mebusan'ın açılmasını da temin edecekti.

Çok önemli olan manda müzakeresinden doğan münakaşalar hakkında bir fikir edinmiş olmak için Ebedi Ata'yı biraz daha dinleyelim:

“İlk söz Vasıf Bey'indi, dedim. Vasıf Bey evvela mandanın tarifi hakkında uzun beyanatta bulundu. Diğerlerine söz bıraktı. Tekrar söz aldı ve “Bir kere esas

Paşa'ya daha önce gönderilen tevkif emrinin fotokopisi, emekli Kurmay Albay ve Harp Tarihi Heyeti üyesi, Tevfik Bıyıklıoğlu'nun *Atatürk Anadolu'da* isimli eserinde neşredilmiştir (s.49).

- 12 Mustafa Kemal'in maiyetinde ve Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı olarak Anadolu'ya gelen Kâzım Bey, paşanın ordudan ayrılması sırasında ve şekle uyarak, gerçi vazifesini devretmek istemiştir. Bu sahne, Rauf Bey'den naklen yukarıda anlatılmıştır. Fakat Karabekir, Mustafa Kemal'in emrine girince o, kolordu kumandanının emriyle gene vazifesine devam etmiştir. Büyük Nutuk'taki belgeler bunun delilidir. Daha sonraki hayatında ise Kâzım Bey'e (General Kazım Dirik olarak) valilik, genel müfettişlik gibi çok önemli vazifeler verilmiş. Dirik, Cumhuriyet devrinin aktif şahsiyetlerinden biri olmuştur.

itibariyle mandayı kabul edelim de şerait hakkında bilahare görüşürüz” dedi.

Azadan Macit Bey namında bir zat, heyet-i umumiyece asıl müzakere edilecek mesele şimdiden sonra yalnız yaşayabilecek miyiz? Mandayı ne şekil ve surette anlayarak mandaterle ne suretle görüşeceğiz? Mandater kim olacaktır? Asıl mesele budur, tarzında beyanatta bulundu. Ben makam-ı riyasetten -zannedirim bu raporun iki nokta-i nazar tezahür ediyor. Bunlardan birincisi, devletin dahili ve harici istiklalinden vazgeçmemesi ve ikincisi de, devlet ve milletin haricin taziyatı muzırmasına karşı bir muavenet ve müzaheret ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl tereddüdü mucip olan nokta budur. Müsaade buyrulursa bu noktayı teemmül için teklif encümenine havale edelim. Bilahare huzur-ı alilerine arz edelim. Herhalde dahili ve harici istiklalimizi kaybetmek istemiyoruz- dedim. Bunun üzerine söz alan Bekir Sami Bey, -deruhte ettiğimiz vazife gayet ağır ve mühimdir. Beyhude münakaşata haş-redecek hiçbir dakikamız yoktur. Bu muhtıramızı müzakere edelim ve serian vakit geçirmeksizin bir karar ittihaz edelim- dedi. Ben makam-ı riyaseten: - Bu meseleyi encümen reisi olmak dolayısıyla izah edeyim. Bu muhtıra muhteviyatı encümende okundu ve birçok müzakere ve münakaşa edildi. Fakat kat'i karar verecek tarzda kanaat tahassul etmedi. Evvelce heyet-i umumiyece okunmaksızın teklif encümenine havale edilmişti. Bu sebeple bir defa da burada okunup, heyet-i umumiyenin nokta-i nazarı taayyün ettikten sonra tekrar teklif encümenine havale edilerek kat'i karar vermek istemiştik, - dedim. İsmail Fazıl Paşa da söz alarak şu beyanatta bulundu: Bekir Sami

Bey'in fikrine iştiram ederim. Kaybedecek vaktimiz yoktur. Esasen mesele de basitleşmiştir. Tam istiklal mi, yoksa manda mı kabul edeceğiz? Tespit edeceğimiz karar budur. Böyle mühim ve ehemmiyetli olan bir meseleyi tekrar encümene ve ondan sonra tekrar heyet-i umumiyece havale ile vakit geçirmeyelim. Çünkü pek ruhlu bir meseledir.

Bunu müteakip Hami Bey söz alarak, İsmail Fazıl Paşa Hazretleri'yle, Sami Beyefendi'nin fikirlerine iştirak ettiğini söyledikten sonra, -herhalde biz müzaherata muhtacız ve bunun en iptidai delili de varidat-i devletin ancak borcumuzun faizine tekabül edebilmesidir,- buyurdular.

Bundan sonra Raif Efendi, manda aleyhinde söz söyledi. İsmail Fazıl Paşa ona cevap verir tarzda uzun beyanatta bulundu. Ondan sonra tekrar Bekir Sami Bey söz söyledi.

Bekir Sami Bey'den sonra Hami Bey, Hami Bey'den sonra da Refet Bey (Refet Paşa) söz söylediler.

Kongre 11 Eylül'de hitam buldu. 12 Eylül'de Sivas ahalisinin de huzur ile açık bir celse yapılarak bazı nutuklar irad edildi.”

Aynı konuyu biraz da Mazhar Müfid Kansu'dan öğrenelim: Kara Vasıf Bey hal ve tavırlarıyla:

- Hâlâ ne duruyorsunuz? Mandayı kabul ettik. Desenize, der gibi bir ifade belirtiyordu. Fakat Reis Paşa:

- Vakıt çok gecikti. Yarın saat ikide toplanmak üzere celseyi tatil ediyorum, dedi.

Kara Vasıf Bey'in teklifi şudur: “Manda Cemiyet-i Akvam Nizamnamesi'ne dahil bir keyfiyettir. Amerikalılar da mandadan korkmamaklığımızı söyle-

mektedirler. İstanbul'daki Amerika mümessiline bir mektup yazarak Amerika'ya gizlice bir heyet gönderebilmek ve müzakerelere girişmek üzere emrimize bir torpido tahsis edilmesini isteyebiliriz.”

Yine Mazhar Müfit Kansu'nun hatıralarına devam edelim: “Kongre'nin gündüzü ne kadar heyecanlı, tezatlı, dalgali ve çatışmalı ise, gecesi de farksızdı. Yemekten sonra, grup grup azalar kendi aralarında hâlâ manda meselesini konuşuyorlar ve Refet Bey'i tenkit ediyorlardı:

– İsmail Fazıl Paşa, muhtırayı geriye aldığını beyan ettikten sonra Refet Bey'in kürsüden inmesi doğru olurdu. Bu fırsatla da manda meselesi kendiliğinden akamete uğramış bulunurdu.

Manda taraftarları ise hususi grup sohbetlerinde:

– Refet Bey, samimi kanaat ve görüşünü ifade etti. Doğru ve haklı düşünüyor. Manda meselesinin müzaheret anlayışı içinde müzakeresine devamda fayda vardır, diyorlardı. Paşanın yanı da bu gece müstesna halde doluydu. Odada hemen hiç oturacak yer kalmamıştı. Murahhasların çoğunun ve bilhassa Denizli murahhasları Nesip Ali, Yusuf beylerle lise binasında delegelere ayrılan koğuşta ik metleri ve mevzuun harareti paşanın odasında toplananların sayısını çoğaltmıştı.

Paşanın odasında toplanmış bulunanlar daha çok mandanın da, müzaheretin de aleyhinde olanlardı. Paşa da en çok bir noktaya takılıyor.

– İstanbul'dan gelen arkadaşlarımız hâlâ bu manda mevzuunda nasıl ısrar edebiliyor ve bunun (muhill-i istiklal) olmadığina inanıp, inandırmaya çalışıyorlar? diyor, haklı bir teessür duyuyordu... Ve şöyle söylüyordu:

– İstanbul'dakiler ve buradakiler nevmid ve hasta insanlardır. Ecnebi işgal tazyiki altında cesaret ve ümetlerini kaybetmiş olmanın verdiği teessürle ve marazi bir halet-i ruhiye içinde hareket ediyorlar. Bunun başka türlü izahı yoktur.

Bir milletin istiklal hakkını aramasından ve bu yolda gerekiyorsa son damla kanını akıtmasından daha tabii ne tasavvur edilebilir? Şerefsiz, istiklalsiz, esir bir milletin çocukları olarak yaşamak yerine, efendice ve kahramanca ölmek elbette ki şayanı tercihtir. Bunu anlayamamak ne garip mantıktır?

Murahhaslar da konuşuyor, manda fikrinin şiddetle aleyhinde bulunuyor, tam istiklal bütünlüğüne sahip olmayan bir Türkiye'nin yaşamasının imkânsız olduğunu ifadelendiriyorlardı.

Hele Hikmet isminde askerî tıbbiye talebesi ve Sivas Kongresi'nde askerî tıp talebesi murahhası olan bir genç, İstanbul efendi ve paşaların vatanseverlikte, memleketçilikte, milliyetçilikte rehber ve örnek olacak ölçüde doğru düşüncenin, milli heyecan ve imanın sahibi bulunuyordu. Bu genç de paşanın odasındaydı. Sanki birdenbire ateş ve heyecan kesilmiş olarak, yüksek sesle:

– Paşam, murahhası bulunduğum tıbbiyeliler beni buraya istiklal davamızı başarmak yolundaki mecaiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa bunlar her kim olursa olsun şiddetle red ve takbih ederiz. Farzı muhal manda fikrini siz kabul edersiniz, sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i (vatan kurtarıcı değil, vatan batırıcısı) olarak adlandırır ve tel'in ederiz, diye bağırırdı. Bu gencin yürekten kopup gelen bu sözleri karşısında hazır olanlardan birçoğunun gözleri ya-

şarmıştı. Mustafa Kemal Paşa da müteheyyiç olmuştu. Heyecanlı bir sesle:

– Arkadaşlar, gençliğe bakın, Türk milli bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin, dedi ve sonra Hikmet Bey’e dönerek:

– Evlat, müsterih ol. Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz, ekalliyette kalsak dahi mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya ölüm, ya istiklal!

Tıbbiyeli genç, hemen yerinden fırladı:

– Varol paşam... diyerek, Mustafa Kemal’in elini öptü. Kongrede Türk münevver gençliğinin olduğu kadar daima ileri ve inkılapçı fikirlere alemdarlık etmiş olan tıbbiyenin de mümessili olan ve askerî üniformasıyla kongreye iştirak eden bu biricik genci de Mustafa Kemal alnından öptü.

– Gençler, vatanın bütün ümit ve isticbali size, nesillerin anlayış ve enerjisine bağlanmıştır, dedi. Mecliste hazır bulunan bütün murahhaslar da:

– Paşam müsterih ol. Başka türlü olamaz. Yarın kongrede kat’i neticeyi alacak, mandayı reddedeceğiz.

Vakit gece yarısını geçiyordu. Bu hız ve heyecan içerisinde dağıldık, odalarımıza çekildik.

Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1963, s.140-143.

9

Ankara

Ceyhun Atuf Kansu

Meşeli dağlar meşeli

Dibine halı döşeli,

Kul oldum aşka düşeli

Sevdikçe, sardıkça ballar olası,

Nolısı, nolısı benim olası.

Bu güzel türkü, Ankara’nın Beypazarı’nda yakılmıştır. “Kul oldum aşka düşeli” diyor. Bir insana, bir zorbaya değil, bir sevgiye, bir inanca kul olmak! Bir tek şeyin, yurt ve bağımsızlık aşkının kulları, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 27 Aralık 1919 günü türküler ve bal verici çiçekler toprağı Ankara’ya ayak bastılar.

Geçen konuşmalarımızda, Sivas Kongresi’nin, bir Temsilciler Kurulu seçip dağıldığını anlatmıştık. İşte bu Temsilciler Kurulu yurt ve ulus işlerini yönetmek, yürütmek, Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın bayrağını Ankara Kalesi’ne dikmek için Ankara’ya geliyordu. Mustafa Kemal ve arkadaşları, yani Temsilciler Kurulu üyeleri, yani Ulusal Kurtuluş Cephesi’nin öncüleri Ankara’ya Dikmen Tepeleri’nden girdiler. Dikmen tepelere yaslanmış bağlarıyla Ankara’nın yaylası gibiydi. Bu bağların ortasında alt katı toprak, üst katı ağaç tabanlı, geniş pencereli odalarıyla, kırmızı tuğla duvarlı güzelim Ankara bağ evleri vardı. Mustafa Kemal’in otomobili bağ yollarında toz tutuyordu. İğde ağaçları çoktan yaprak dökmüş, bağlar bozulmuştu. Bu bağları bir de Eylül’de görmeliydiniz. Renk renk üzümler, asmaların yatağına uzanır, kuş üzümleri, gül üzümleri, kara üzümler,

fesleğen üzümleri, hele seher vakitleri buğulanır, tüterdi. Ankara adının Engürü'den geldiği söylenir. Engürü eski dillerde üzüm demekmiş. Bu bağlara bakılınca Ankara'ya "üzüm ili" demek de varmış.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nı yöneteceği, Cumhuriyet'i kuracağı, halkı, ulusu için birçok güzel işler yapacağı, hayatı boyunca yaşayacağı, sonunda güneşleri ve yıldızları altında yatacağı Ankara'ya, bu bağ yollarından giriyordu ilk önce.

Ankara'yı görüp gezenler bilir, Kızılay Alanı'ndan Bahçelievler'e bir yol gider. Orada yolun solunda Güvenlik Parkı var. O parkın sağ kıyısından tutturun yukarıya caddeye, bu caddenin adı Müdafaa-i Milliye Caddesi'dir, yani Ulusal Savunma Caddesi. Ne demişti, Mustafa Kemal, Ankara'ya yolları düşerken: "Türk ulusunun en belirgin istek ve inancı kurtuluştur" demişti. Yeryüzünde ilk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ateşini Anadolu'da o tutuşturmuştu. Bu savaş, saldıracı, bir başka ulusu yok edici, başka ulusların topraklarına göz dikici, başka ulusları boyunduruk altına alıcı, başka ulusların hayat kaynaklarını sömürücü bir savaş değildi, yani günümüzün deyimiyle emperyalist bir savaş değildi. Tersine, Türk topraklarına saldıran, Türk halkını yok etmek isteyen, Türk ulusunun haklarını, kaynaklarını, yaşama gücünü boyunduruk altına almayı amaç bilen emperyalizme karşı ulusal bir Kurtuluş Savaşı bu yüzden, dünyamızda emperyalizmin her çeşidine karşı duran ilk Kurtuluş Savaşı'dır.

Şimdi, biz, adı o güzel Kurtuluş Savaşı günlerini hatırlatan Müdafaa-i Milliye Caddesi'nden yürüyelim. Bu caddenin Eskişehir yoluyla kesiştiği yerde, ulusal Türk

ordularının yüreği ve aklı, Genelkurmay Başkanlığı önünde, bir akasya ağacını çevreleyen bir küçük anıt göreceğiz.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak üzere 27 Aralık 1919'da, Ankara toprağına burada ayak basmıştır diye yazıyor anıtın taşlarında. Geçenlerde ölüp, Ali Fuat Paşa İstasyonu ardındaki ulusal toprağına gömülen Ali Fuat Paşa, o tarihlerde Ankara'da 20. Kolordu komutanıymış. Ulusal Kurtuluş Savaşı'na ilk katılanlardan biri olan bu millici paşa, 27 Aralık 1919 günü, Mustafa Kemal'e güzel bir karşılama töreni hazırlatmış, Ankara halkı, işte, Mustafa Kemal'i yedi yüz yaya ve de üç yüz atlı seymeniyle buradan karşılamış. Seymenler, Ankara Zeybekleri'dir. Ankara çarığı üzerine dolak sarıp, bol potur giyerler. Sırtlarında sırma işli cepken ve içlerinde gül kurusu renginde yumuşak mintanlar vardır. Bu seymenler, Ankara atlarına binip, elde silah ve de gümbür gümbür Oğuz davulu Mustafa Kemal Paşa'yı orada karşıladılar. Mustafa Kemal, Ankara'yı ilk orada selamladı. Sağ elini askerce kalpağına götürüp: "Merhaba! Ankara hemşehrileri!" dedi, "yanınıza geldik ve yanınızdan gitmeyeceğiz. Hep birlikte Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni güçlendirip, yeni Türk devletini burada kuracağız. Halkımıza dayanacağız ve her bir işimizi, dış işlerimizi, iç işlerimizi Anadolu'ya göre düzenleyeceğiz..."

Oradan, o zamanki toz toprak bağ yollarından, şimdi geniş, güzel caddelerle, bezenmiş Atatürk Bulvarı'ndan, Ulus Alanı'na Taşhan'ın önüne vardılar. Taşhan o zaman ki Ankara'nın en canlı yeri idi. Şimdiki Atatürk Anıtı'nın karşısında, bir taş yapı vardı, bu yapı sonradan, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne barı-

nak oldu. Bu taş yapının karşısında, yaparak dökmüş dört beş akasyasıyla Millet Bahçesi dedikleri hem park, hem kahve olan bir bahçe vardı. Bu bahçe ile meclisin arasından bir toprak yol, Ankara İstasyonu'na uzanırdı.

O zamanki Ankara İstasyonu, bir iki taş yapısıyla, şimdiki ıssız kasaba istasyonlarına benzerdi. Tek tük faytonlar, Ankara'yı Eskişehir'e bağlayan bu istasyona gidip gelir, trenlere yolcu taşırlardı. Eskişehir İngilizler'de olduğundan ve lokomotifler için kömür bulunmadığından trenler de doğru düzenli işleyemiyordu, lokomotiflerin ateşi Mihalicık dağlarından kesilen ağaçlardan sağlanan odunlarla yakılıyordu.

Gene gezenler görenler bilir, bugün gece gündüz kalabalık, ıslıl ıslıl Ulus alanında, o günlerde, çok önemli günler dışında pek kalabalık göremezsiniz. Taşhan'a yolcu getiren bir yaylı orada, bozkırın tek rahat taşıt aracı olarak dururdu. Yaylıların çoğu Kırşehir'den, Çankırı'dan gelirdi. O günlerde, Ankara'ya, İstanbul'dan ve Anadolu'dan yeni konuklar, yeni insanlar geliyorlardı. Bu konuklar, Mustafa Kemal'in sesine uyup Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin yüreği Ankara'ya koşan yurtseverlerdi. Anadolu'dan bağrı yanık yüreği pek çiftçi, memur yurtseverler geliyordu. Çankırı yolundan gelenlerin çoğu İstanbul'dan kaçıp Mustafa Kemal'in bayrağı altına koşan aydınlar, öğretmenler, yazarlar, subaylardı. İçlerinde, Ulusal Kurtuluş Ordusu'na yazılmaya gelen genç Harbiyeliler de vardı. Yaylılar onları taşırdı.

Bir Türk ozanının, Ahmet Muhip Dranas'ın Stepte adında bir şiiri vardı. Step, bozkır demek. Bozkırın o günlerdeki otobüsü de yaylılardı.

*Yaylının rüzgârlanıp duran örtüsü.
Kararsız deniz gibi bomboş gökyüzü;
Sonsuz günler boyunca Yemen
türküsü,
Öten çingirak, koşan atlar... ve step.*

Yaylı o yaylıydı, bozkır o bozkır. Ama sonsuz günler boyunca uzayan türkü değişmişti. Yemen türküsü değildi bu. Anadolu türküsüydü. İçten içe, garip garip, yanık yanık yurtseverler söylüyordu: Anadolu kurtulacaktı.

Bakin, onlar dolaşıyorlardı, Taşhan önünde: Bacaklarına dolak sarmışlardı ve başlarında bir Kuva-yı Milliye kalpağı. Ya İstanbul'dan gelmiştir bu aydın adam ya da Anadolu'nun bir başka köşesinden varıp halkın arasına karışmıştır. Alan'da, yaylılardan, kalpaklı Kuva-yı Milliyeciler'den başka, yüklü buğdayına yaba dikilmiş bir kağı, kağıının yanında, bir Ankara köylüsü de görülüyor. Bir de çarıklı dolaklı, boz toprak ceketli, kalabalıklı, bir Kuva-yı Milliye askeri.

Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin kalpaklı genç aydını şimdi, öteki yurtseverlerle konuşmaya, Millet Bahçesi'ndeki kahveye girecek. Kağıısıyla, Haymana'dan buğday getiren köylü, Ankara'nın havasında t ten kurtuluş kokusunu ciğerine çeke, güzel günlere yora, Samanpazarı'na doğru yol alacak. Kalabalıklı Kuva-yı Milliye askeri, yürüye yürüye istasyona inecek.

İşte, geldi bu alana Mustafa Kemal Paşa. Aydın, köylü, asker! Ulusal Kurtuluş Savaşı başlıyor. Merhaba Ankara! Merhaba Anadolu! Merhaba yurtsever aydın, merhaba çiftçi! Merhaba kökü ulusal toprağımıza bağlı köylü, merhaba asker!

Taşhan'dan yukarı, Karaoğlan çarşısına çıkılır. Orası, bir eski Ankara çarşı-

şıydı. Bir dar sokaktan sapılınca, Hacı Bayram Mahallesi'ndeki eski Ankara evlerine varılırdı. Bu evlerin ortasında, bir Anadolu ermişinin Hacı Bayram Veli'nin adını taşıyan güzel yapıları bir cami vardır.

Hacı Bayram Veli'nin sesi bir yerde, Anadolu halkının sesidir. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya varınca, aydın, köylü, asker, bir halkın tarihinden ve gönlünden tüten o derin sesi duydu. Önemli olan halkı tanımaktır. Bir halkı tanıyan ulusun gerçek gücünü tanır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın özü buradadır. Halkın savaşıdır bu. Halkını tanıyan, halkıyla yaşayan, halkıyla birlikte kazanır bu savaşı. Sen halkı bil halkı! Mustafa Kemal Ankara'da Anadolu halkının yüce gönlünü buldu. Gönül ozanı Hacı Bayram Veli'nin dediği gibi:

*Bilmek istersen seni,
Can içre ara canı,
Geç canından bul anı,
Sen seni bil sen seni.*

Ceyhan Atuf Kansu, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1972, s.53-59.

10

Yedi Şehitler Anıtı

Aziz Nesin

Burhaniye ilçesiyle* Ayvalık ilçesi arasındaki yol üzerinde Karaağaç adlı bir köy vardır... Karaağaç Köyü denize doğru eğik bir sırt üzerine kurulmuştur. Köy

evlerinin bulunduğu arazi kuzeye doğru yükselir. Köyün üst başındaki ağaçlıklı tepede bir anıt vardır. Bu anıta yaklaşırsak, anıt taşında şu yazıtı okuruz:

Yurttaş!

Kurtuluş Savaşı başlangıcında Ali Çetinkaya'nın kumanda ettiği 172. Alay erlerinden 16.7.1919'da şehit düşen yedi er burada gömülmüştür (23.9.1936).

Aldırına anıt dikilen bu yedi erin nasıl şehit edildiklerini anlatalım.

Ayvalık koyundaki Yunan savaş gemilerinden Yunan askerleri karaya çıkmış ve Yunanlılar Ayvalık'ı işgal etmişlerdi. Bunun üzerine Ayvalık'taki 172. Alay Komutanı Yarbay Ali Bey, alayını Araplar Köyü'ne çekti. Yakındaki Karaağaç Köyü'ne de şu haberi ulaştırdı:

"Yunan askeri Ayvalık'ı işgal etti. Askerimiz düşmana karşı koymaktadır. Allah'ını, peygamberini, yurdunu seven yardıma koşsun!"

Bu haber üzerine, Karaağaç Köyü Camisi'ndeki sancak, köyün altındaki yola çıkarıldı. Köyün yaşlısı, genci, eli silah tutan her erkeği, bıçağını, nacağını, çiftesini, mavzerini, tabancasını, tüfeğini, hiçbir şeyi olmayan da sopasını kapınca evlerinden dışarıya uğrayıp sancağın altında toplandı. Oğlan çocukları da düşmana karşı savaşmak için oraya gelmişlerdi. Ama on yedi yaşından küçük olanları "Hadi köyünüze dönün! Askere giden, savaşa giren babalarınızın yerini alın! Onların işlerini görün! Ananızı, bacınızı, gözetin! Tarla işine, mala, hayvana bakın!" diye zorla geri çevirdiler.

Orada toplanan Karaağaç köylüleri, önce yakındaki Gömeç Köyü'ne sonra da Muratlı Köyü'ne gidip Türk birliğine katıldılar. 172. Alay'ın ereği düşman askerlerinin ilerlemesini önlemek için on-

(*) Burhaniye, Kurtuluş Savaşımıza 1.364 asker vermiş, bunlardan 964'ü şehit düşmüştü. Sağ dönen 400 savaşçının da çoğu elden, ayaktan, gözden yoksun kalmış savaş sakatıydı (A.N.).

ları oyalamak, zaman kazanmaktı. Bu görevi yerine getiren 172. Alay bir zaman sonra Karaağaç Köyü'ne geri çekildi... Yarbey Ali Bey, Karaağaç Köyü'ndeki evlerden birini Alay Karargâhı yapmıştı.

Karaağaç Köyü'nün karşısında, körfezde bir Yunan gemisi demirlemişti. Bu savaş gemisi köyden görülmekteydi. Türk askerlerinin bulunduğu siperlere, körfezdeki savaş gemisinden sık sık ateşi açılmaktaydı... Düşman, casuslar aracılığıyla Karaağaç Köyü'ndeki 172. Alay Karargâhı'nın yerini kesin olarak saptamıştı.

1919 yılının 16 Temmuz günüydü. Saat 13'tü. Alay Karargâhı'ndaki altı er öğle yemeklerini daha yeni yemişlerdi... Alay Karargâhı'nın yerini kesinlikle saptamış olan Yunan gemisinin süvarisi Türk Alay Karargâhı'nı topçu ateşiyle yıkip ve içindekileri de öldürmek için tam bu zamanı beklemekteydi. Yarbey Ali Bey'in de öğle yemeği zamanında karargâhta bulunacağını hesaplamışlardı. Oysa o sırada Ali Bey karargâhta değil, cephe siperlerdeydi.

Yunan savaş gemisinden atılan bir top mermisi 172. Alay Karargâhı'na tam isabet etti. Yapının önu açık tahta boştu, buradan giren top mermisi, sofrada oturup söyleşen altı Türk erini öldürdükten sonra duvarı delip sokağa düştü.

O sırada siperlerde savaşanlardan bir Türk eri de vurularak şehit düşmüştü. Karargâhta şehit düşen altı erle, siperde vurulup şehit olan eri, üstlerinden giysilerini çıkarmadan, Karaağaç Köyü sirtlarında bir yere toprağa gömdüler. Burası yedi şehitler mezarı oldu.

... Ali Bey karargâhını köyde başka bir eve taşımıştı... Gereksiz gelip gidenle-

rin zamanını almamaları için, bir kâğıda kendi eliyle "işli olmayan girmez!" diye yazıp bu kâğıdı yeni karargâhındaki odanın kapı yanına, duvara asmıştı.

... Çok sonraları Karaağaç Köyü'nde muhtarlık yapmış olan Mehmet Metin işgal günlerinde on yaşında bir çocuktuk... Yunan işgalindeki o acı günlerini şöyle anlattı:

"Yunan askerleri köyümüze girmeden önce, biz köyümüzde Rumlarla birlikte iyi geçinip yaşamaktaydık. Köyümüzde biri Türk, biri Rum olan iki korucumuz, iki gece bekçimiz vardı. Yine köyümüzün iki muhtarından biri Türk, biri Rum'du... Hiç unutamadığım bir olay da şöyle olmuştu: Köyde Türklere erkek olarak biz çocuklarla, bir de çok yaşlılar kalmıştı... Geç saatlere dek köy kahvesinde oturduk. Bir gece yine kahvedeydik. Rum muhtar kahveye girip bizi orada görünce şöyle dedi: "Çocuklar bana acıyın! Şimdi Yunan askerleri buraya uğrar da, geç saatlere dek burada kalıp ya sağa uymadığınız diye sizleri alıp götürürse, sonra ben ne yaparım? Yarın ana-babanıza ne derim? Hadi dağılın çocuklar, evlerinize gidin yatın."

... Çocukluk anılarını anlatan Mehmet Metin şu sözleri de ekledi: "Devletsiz millet ne demekmiş, nasıl olurmuş, biz o acı günleri gördük, yaşadık? Tanrı milletimize o günleri bir daha göstermesin!"

Ulusal Kurtuluş Savaşı kazanılmıştı. Arkasından padişahlık yıkılmış, Cumhuriyet kurulmuştu. Aradan yıllar geçmişti. Bir zamanlar 172. Alay Komutanı olan Yarbey Ali Bey, ordudan ayrılmıştı. Çetinkaya soyadını almıştı. Cumhuriyet hükümetinin bayındırlık bakanıydı.

Cumhuriyet hükümetinin Bayındırlık Bakanı olan Ali Çetinkaya, 1936 yılında

yurt gezisine çıkmıştı. Bir zamanlar Yunan ordusuyla savaştığı Burhaniye-Ayvalık bölgesine de gidecekti.

Yarbay Ali Bey'in savaşta karargâhını kurmuş olduğu Karaağaç köylüleri, Bayındırlık bakanının oralara geleceğini duyunca çok sevinmişlerdi. Ali Çetinkaya'yı çok görkemli bir törenle karşılamak istiyorlardı. Bu arada Ali Bey'in karargâhında şehit olup da köy sırtlarında bir yere gömülen Yedi Şehitler için bir anıt dikecekler, Ali Bey'in oraya geldiği gün de anıtın açılışını yapacaklardı. Anıtın planını Vehbi Kalfa çizmişti. Ali Bey'in gelişine dek anıtın yapımı bitirilmeliydi. Karaağaç köylüleri elbirliğiyle anıtın yapımına giriştiler.

Karaağaç köylülerinin bir niyetleri daha vardı. Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'ya rica edip, Burhaniye-Ayvalık yolunun bir zamanlar Alay Karargâhı'nın bulunduğu kendi köylerinden geçmesini isteyeceklerdi. Ali Çetinkaya, Karaağaç köylülerinin bu dileğini elbet yerine getirdi.

Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya 1936 yılının bir Eylül günü, Ayvalık'a giderken Karaağaç Köyü'ne uğradı. Kadını, erkeği, çocuğu, ergini, yaşlısı, genci yol boyunca karşılayıcı çıkmışlardı. Ali Çetinkaya'yı görünce sevinçten, coşkudan ağlamaya başladılar. Ali Çetinkaya'yı Yedi Şehitler Anıtı'na götürdüler.

Kurtuluş Savaşı'nda asker ve gönüllü olarak O'nun buyruğunda çalışmış olan Karaağaç köylüleri Yarbay Ali Bey'in kişiliğini şöyle anlatıyorlar: "Rahmetli, sözü kıt bir adamdı, çok az konuşurdu. Yüzü de hep gölgeliydi, hiç gülmezdi, pek sertti."

Yedi Şehitler Anıtı'nın açılışında kordelayı kesip konuşurken, işte böyle kişili-

ği olan Ali Çetinkaya'nın gözlerinden yaşlar süzülüyordu.

Yedi Şehitler Anıtı'nın açılış töreninden sonra hep birlikte düşmanın top mermisinin isabet ettiği Alay Karargâhı'na geldiler. Top mermisinin deldiği duvardaki delik olduğu gibi duruyordu; öylece korumuşlardı (Bugün de o duvardaki mermi deliği eski durumundadır, sokaktan geçerken görülmektedir).

Duvardaki merminin açtığı delik duvarın karargâhtan Ali Bey'in ikinci kez alay karargâhı olarak kullandığı eve gittiler. Bu evde, odalardan birinin kapısı yanındaki duvara bir karton yapıştırılmıştı. Evin sahibi bu kartonu kaldırıncaya, altında yazılı bir kâğıt çıktı. Kâğıtta, "iş olmayan içeri giremez!" yazılıydı. Ali Bey'in on yedi yıl önce bu sözleri yazdığı kâğıdı, üstüne karton kapayarak, ev sahibi o zamandan beri korumuştur.

Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, on yedi yıl önceki yazısını o günlerin anısını görünce, kendini tutamayıp ağladı.

Köylülerin sevgi, saygı gösterileri arasında, Ali Çetinkaya onlardan ayrıldı.

Karaağaç köylüleri, Ali Çetinkaya'yı bir kez daha aralarında görmekten, O'nu karşılayıp ağırlamaktan, O'nunla konuşmaktan öyle sevinçli, öyle mutlu ve coşkundular ki, O'na yolun köylerinden geçmesi için rica etmeyi bile unutmuşlardı.

Karaağaç'ın yaşlıları o gün için şöyle diyorlar:

– O gün öyle bir gündü ki, yolu beli hangimiz düşünüyorduk... Yol köyden geçmiş n'olacak, geçmemiş n'olacak...

Aziz Nesin, *Borçlu Olduklarımız*, İstanbul, 1980, s.88-101.

11

Mustafa Kemal'in TBMM İkinci Toplantı Yılına Açış Söylevi

Baylar!

Türkiye Büyük Millet Meclisi bugün ikinci toplantı yılına giriyor. Geçirdiğimiz bu bir yıl içinde meclisçe ve bütün ulusça esirgenmeden gösterilen çabaları överek, kutlayarak anmayı bir borç bilirim.

Ulusal çabalarımızın bugüne kadar doğurduğu mutlu sonuçlardan söz açarken bir ulusal yılın kapsadığı iç ve dış olayları özetleyip hatırlatmak isterim.

Biliyorsunuz ki, İtilaf Devletleri 16 Mart'ta İstanbul'un korkunç işgaliyle hükümetimizi kımıldayamaz hale soktular. Halifeliği ve saltanatı ellerinde oynacak yaptılar. Böylece bir vuruşta ulusumuzu güçsüz ve güvensiz ve haklarını savunmaktan yoksun hale koyduklarını sandılar. Bizi yok etmek isteklerinin gerçekleşmesine artık hiçbir engel kalmadığı kanısına kâğıldılar.

Oysa mütarekenin imzasından beri düşmanların giriştiği kancıkça, korkunç ve yok edici saldırılar karşısında yeterince uyarılmış olan ulusumuz bu son vuruşta artık katlanamadı. Hemen kaderinin gerçek koruyucusu ve bekçisi olduğunu, egemenliğe hakkıyla layık olduğunu ispat için doğruldu ve şahlandı.

Seçim yapmaya çağrılan ulusumuz hemen vekillerini seçerek işbaşına gönderdi. Ülkenin kaderini vekillerinden kurulu yüce meclisinizin ellerine verdi. Yüce meclisiniz daha toplantısının birinci günü, 23 Nisan 1336'da, içte ve dışta tam bir bağımsızlıkla ulusumuzun kade-

rini kendi elinde tuttuğunu ve ülkenin bütün işlerini kollamaya ve yürütmeye başladığını bütün dünyaya duyurdu. Meclisinizin üyelerinin her biri uzak yerlerden bin türlü güçlüklerle katlanıp engelleri göğüsleyerek Ankara'ya geldiler.

İstanbul'da saldırıya uğrayan Mebuslar Meclisi'nin üyelerinden birçoğu da düşmanın yıldırmasına ve kovalamasına göğüs gererek Anadolu'ya geçtiler. Böylece Büyük Millet Meclisi'nin bütün değerli üyeleri o karanlık ve karışık günlerde ulusun kendilerinden istediği yüce ödevi yerine getirmek için yılmadan koşup geldiler.

Bugün bütün bu sayın arkadaşlarımı bir daha kutlamaya fırsat bulduğum için mutluyum. Meclisinizin ne kadar güç koşullar altında hiçbir olağanüstü çabayı esirgemeksizin kutsal ödevi yüklenip yürüttüğünü belirtebilmek için toplanış gününde ve ondan sonraki günlerde iç durumumuzu şöyle bir gözden geçirmiş olmak yetiştir.

Baylar!

Hatırlarınızdadır ki İtilaf Devletleri'nin koruyuculuğunda İstanbul'daki bazı sapıkların kışkırtmasıyla halkımızı birbirine kırdırmak üzere yola çıkan Anzavur, Biga dolaylarında işe girişti. Hep o alçakça kışkırtmaların etkisi ile Düzce, Hendek, Adapazarı, Bolu ve Gerede dolayları Hilafet Ordusu adı altında işe girişen hainlerin etkisi altına girdi. Dini, ulusu ve ülkeyi kurtarmak amacıyla mal edilen uydurma bir dille kötileyen fetvalar çıkarılıyordu. Bu şeytanca, bu alçakça kışkırtmalar ve girişimlere sonunda, başkaldıranlar meclisimizin burada ilk toplandığı gün, Ankara'nın sekiz saat yakınına kadar sokulmuş bulunuyorlardı. Büyük

Millet Meclisi'nin, güvenli ileri görüşlü tedbirleri ile bastırılıp sindirilen bu başkaldırma taşkınlığını, Yozgat, Zile, Akdağmadeni ve Sivas dolaylarındaki başkaldırmalar, hemen arkasından da Konya, Karaman ve Ilgın ayaklanmaları kabartmış ve artırmış oldu. Ülkemizin başka yerlerinde de ulusal hükümette saygısızlık davranışları görüldü. Daha sonra da Demirci Efe'nin, Çerkez Ethem'le kardeşlerinin hainliğini gördük.

İşte baylar! Yüce meclisiniz ve onun hükümeti, düşmanların ve hainlerin kışkırtması ve tertiplemesi ile ortaya çıkan bu gerilikleri ve kargaşalıkları bastırmayı başardı. Bu başarıdaki kaybımız bugün de acınıp üzülmemizi gerektirecek kadar çok olmadı. Kandırılıp aldatılmış bilgisiz halkı da doğru yola getirmenin yolu bulundu. Bu konuda değerli Anadolu din bilginlerinin gerçekçi fetvalarıyla yaptıkları uyarmayı kutlayıp anmayı kendime bir ödev bilirim.

Baylar!

Hatırlatmak isterim ki, davranışlarımızı, direnişlerimizi sarsmak için içte uyandırılan bu olaylar sürüp dururken düşmanlarımız dışarda da baskılarına, kışkırtmalarına bir gün olsun ara vermediler. Batı'da Yunanlılar, Güney'de Fransızlar, onların silahlandığı Güney Ermenileri, Doğu'da Ermenistan birlikleri işgal bölgelerinde, sınır boylarında İslâm halka yapmadıklarını bırakmıyorlardı. Yağmaları, sürmeleri, öldürmeler kovalıyordu. Yunanlılar birçok birliklerimizin bu başkaldırmalarla, bu ayaklanmalarla uğraştığı ve daha düzgün bir ulusal ordunun da kurulamadığı bir sırada yerli ve gönüllü birliklerle savunulan Batı cephe-mize saldırdılar. Bu saldırıların sonuçları acıklı ve korkunç oldu ama ulusa, hangi

korkunç geleceklerle karşı karşıya gösterip toptan savunmak yolunda toparlanmayı sağladı.

Gerçekten, mütareke sonunda, düşmanlarımızın silahlarını ellerinden aldığı, varlıklarını silip dağıttığı orduları az zamanda yeniden kurduk, giydirdik, silahlandırdık. Bugün her cephede başarı ile savaşıyor, yurt savunmasının ne demek olduğunu candan kavramış olan ordularımız vardır. Bu ordularla Doğu'da Ermenistan zaferini kazandık. Batı'da da Yunanlıları yenmesini bildik. Doğu ordumuzun etkili durumu bizi ulusal isteklerimizin başında bulunan Kars'ı, Ardahan'ı ve Artvin'i geri almamızı sağladı. Ordularımız ülkemizi korumak ve tam bağımsızlığımızı kollamak gücünde olduklarını gerektiğinde ispat etmeye hazır dırlar.

Tanrı isteğine uygun olarak, pek uzak olmayan bir gelecekte kesin bağımsızlığımızı, gerçek özgürlüklerimizi sağlayacak olan kahraman ordularımızın komutanlarıyla subaylarına ve erlerine, ulusal savunmaya bütün hızı ve gücü ile katılmış olan halkımıza ve hele yurdunu korumakta eşi görülmemiş yiğitlikler gösteren Gazi Antepliler'e ve genellikle kendilerine verilen ödevi yılmadan yorulmadan başarı ile gerçekleştiren işyarlarımıza; hem hükümetin hem meclisinizin hem de bütün ulusun duygularını dile getirdiğime inanarak minnet duygularımı belirtmeyi bir vazgeçilmez borç biliyorum.

Baylar!

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ülke işlerini ele aldığı gün bulduğu idare makinesinin, geçmişin zorbalık düşünceleriyle kurulup, yıpranmış, çürümüş olduğunu açıklamayı gereksiz buluyorum. Yüce meclisiniz ve hükümetiniz, işte böy-

le bir makinenin onarılmasına çalışmaktadır.

Yeniden koyduğu ve gün geçtikçe düzeltip düzenlediği esaslarla bütün işlerin döndürülüp yürütülüşünü güvene değer bir hale koyma yolundadır. Anayasa'nın istekleri yerine geldikçe İller Yasası işlenip tamamlandıkça ülkenin gelişmesi için gereken hazırlıklar bitirilmiş olacaktır.

Baylar!

Bu savaşmanın önemini kavramış olan ulusumuz, aralıksız çabalarıyla verimli başarılarla ulaşmış, ülkenin bütün gereçlerini kendi emeğiyle sağlayabilecek duruma yönelmiştir. Akçalı durumumuz düzelme yolunu tutmuş, denkleşmiş bir bütçe yapmamıza yol açılmıştır. Ekonomi işlerinin daha gerektiğince kavranmadığı bir sırada yüce meclisiniz ekonomik kaynaklara ulus adına el koymak uyanıklığını göstermiştir.

Mütarekenin ardı sıra yabancılar gelir kaynaklarımıza bütbütün el koymaya giriştiler. İstanbul'daki hükmedici durumlarından faydalanarak maden aramaları için gereken izin kâğıtlarını Türkler'den kimseye verdirmez oldular. Biz ülkenin bütün zenginlik kaynaklarını ulus adına elimize geçirebilmek için, dışarıya gönderilecek malların ve ürünlerimizin gönderilmesine yarayacak yolları yapmak ve onarmak için; içerden satacaklarımız, dışardan alacaklarımız arasında hiç değilse bir denge kurabilmek için gereken tedbirleri almaya giriştik.

... Daha eğitimde, sağlıkta, bayındırlıkta pek göze görünür sonuçlar alacak kadar zaman geçmedi, bu konuda sevindirici başarılarla ulaşabilmemiz de daha çok çabaya, araca, gerece, paraya bağlı bulunmaktadır. Ne de olsa, ülkenin ve ulusun isteklerini karşılamak ve yerine

getirmek için gereken çabalar harcanmakta, araştırmalar yapılmakta, incelemeler sürüp durmaktadır. Yakın bir gelecekte sevindirici sonuçlar alacağımız umundayız. Yüce meclisinizin kurduğu İstiklal Mahkemeleri, adalete uygun hızlı ve güvendirici davranışlarıyla birçok kötülüklerle son verebilmişlerdir. Bugün, bütün ülkede uygar yasalar ve türlü çapta sürekli mahkemeler düzeni koruyacak durumdadır.

Baylar!

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin içte ve dışta tutacağı yol, geçen bir yıllık başarılı davranışlarıyla açığa çıkmıştır. Bu yolda belirli ilkelere bugüne değin bağlı kaldığımız gibi bundan sonra da, ulusumuzun gelişmesini ve bağımsızlığımızın korunmuş kalmasını sağlayacak olan bu ilkelere elbette bağlı kalacağız. İç davranışlarımızda ilkemiz olan halkçılık, ulusu kendi kaderine egemen kılmak ilkesi, Anayasa ile de belirtilip saptanmıştır.

Anayasa'ya bağlı, Anayasa'nın gerektirdiği kanunları da bir gün önce çıkararak uygulamaya çalışacağız. Dışişlerimizde ulusal çıkarlarımızı göz önünde tutan, özgür ve bağımsız yaşamımızı sağlayan bir yol tutulmuş bulunmaktadır. Meclisimiz ve meclisimizin hükümeti savaşa istekli ve serüvenlere düşkün olmaktan uzaktır. Barışı ve esenliği üstün tutar. Hele uygarca ve insancıl ilkelerin gerçekleşmesinin olağanüstü bir istekle vazgeçmez kovalayıcısıdır. İşte bu ilkeler çevresinde gerek Doğu, gerek Batı dünyalarıyla her zaman güzel bağlantılar, verimli anlaşmalar kurmayı ister ve dener. Doğu'da Azerbaycan, Kafkas ve Afganistan hükümetleri ile içten ilişkiler kurduğumuz gibi Irak'ın ve Suriye'nin İslâm halkıyla olağanüstü bir yakınlıkla yeni

bağlantılar sağlamış bulunuyoruz! Bizce değerli olan bu bağları korumaktayız. İran hükümeti ile de aramız iyidir; bu ilişkiyi daha da pekiştirmek önemli isteklerimiz arasındadır. Ermenistan ve Gürcistan ile olan ilişkilerimizin yakında ulusal çıkarlarımıza uygun bir olgunluğa erişeceğini umuyoruz. Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile ilişkilerimiz iyi sürmekte ve gelişmektedir. Bu ilişkileri bugünlerde Moskova'da bulunan delegelerimizin katılacağı konuşmalarla daha iyi ve verimli esaslara bağlayıp güçlendirmek çabasındayız. Bütün bu davranışlarımızın ulusun istğine ve çıkarına uygun olduğundan kuşkusuz yoktur.

Batı dünyasına gelince; İtilaf Devletleri'nden birkaçıyla arada bir görüşmeler olmuş, hepsinde de ülkemizin ve ulusumuzun yüksek çıkarlarını sağlamakla birlikte dünyanın barış içinde yaşamasına yardım edecek öneriler ileri sürülmüştür. İngiliz devlet adamları bizim bu barışçılığımızı hep anlamazlıktan ve görmezlikten gelmişlerdir. Ancak ulusumuzun bir yıllık davranışları, direnişleri, bağımsızlığını ve özgürlüğünü koruma yolundaki verimli ve başarılı çalışmaları gözlerine battıktan ve İstanbul'da tutsak ve kaypak bir hükümetin peki deyip imzaladığı bir ulusun idam hükmü niteliğindeki Sevr Anlaşması'nın ne demek olduğunu, bu ulusun iyice anlayıp da bu hükme karşı ayaklanıp şahlanması gördükten sonradır ki İtilaf Devletleri'nin siyaset adamları bizimle görüşmeyi gerekli bulmuşlardır.

Geçen yılın bugünlerinde barışı ilgilendiren haberler herkese yılgınlık veriyordu. Her yanda düşmanların içli dışlı saldırısına uğruyorduk. Herkes bize karşı idi. Bugün bütün dünya davamızın

kutsallığını anlamış bulunuyor. İnsanlık ve uygarlık dünyası da bizi her yandan, gün geçtikçe artan bir anlayışla selamlıyor. Geçen yılın bugünlerine derin bir acı ve kaygı ile girmiş olan ulusumuz, şimdi, direnmesinin ve davranmasının başarılı izlerini görmekte övünebilir.

Geçen yılın bize getirdiği en uğursuz yıkım Sevr Anlaşması'ydı.

Düşmanlarımızın bütün bir yıllık çabalamalarının sonunda bugün Sevr Anlaşması diye bir şey gerçekte de, kâğıtta da yoktur artık!

Sonucuna umut bağlamak istediğim Londra Konferansı insanlık dünyasının çoktan hak etmiş olduğu barış ve esenliği yine bir uzak geleceğe atmış olsa bile bugün anlaşılmıştır ki, Sevr Anlaşması hükümleri Türkiye'ye zorla uygulanamaz!

Baylar!

Yenilmiş olarak 1918 mütarekelerini imzalamış olan uluslar arasında bu sonuca yürüdüğü yolda bütün olayları iyi kullandığı ve silahlarının gücünü iyi kullandığı için, yalnız ve ancak Türkiye ulaşabilmiştir...

Sayın arkadaşlarım!

Bütün bu ulus ölümle göz göze geldiğimiz mütareke günlerinden başlayarak bugüne kadar arkada bıraktıklarımızı, karşılaşıp giderdiğimiz güçlükleri bir ke-re daha birlikte hatırlayalım. Ne zaman başladığı bilinmeyen yüzyıllardan beri bağımsızlık şerefi ile yaşayan ulusumuzun en korkunç bir çöküşle sonu gelmiş görünürken, tutsaklığa karşı çocuklarını ayaklanmaya çağıran atalar sesi yüreklerimizin içinde yükseldi ve bizi son Kurtuluş Savaşı'na çağırdı. Artık bıkkınlık ve yılgınlık günleri çok arkada kaldı. Bütün ülkeye kurtuluşun ve gerçeğin yolunu göstermiş olan ve bütün ulusu kendi ba-

ğimsizlik bayrağı altında toplamış bulunan yüce meclisiniz ikinci çalışma yılına girerken, ben, önümüzde parıltısını artıran ışıkların bu kadar yıkım görmüş, acı çekmiş olan talihsiz vatanımızda bir hayırlı sabahın müjdesi olmasını diliyorum.

Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri, bugünkü dile aktaran Behçet Kemal Çağlar, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968 s.69-4

12

İzmir Yollarında

Ceyhun Atuf Kansu

*Yüzbaşılar yüzbaşılar,
Tabur taburu karşılar
Yağmur yağıp gün değince,
Yatan şehitler ışıldar,*

Kardaşlar,

Afyonkarahisar Çarşısı'nın orta yerinde bir anıt yükselir. Yolu oraya düşmeyenlere biz anlatalım: Bir insan ayakta, bir insan da yerlerde kıvranır; ezilmiş ve yenik. Ayaktaki insan kollarını kaldırmış, avuçlarını açmış ve parmaklarını germiştir, yerdeki insanı ezer ve ona bir ders vermek için, kasılmış pazuları ve gerilmiş elleriyle dikeler; üzerine atılmak üzere. Çöksün ki üzerine, yerdeki bir daha kalkmasın ve dirilemesin. Yerde kıvranan, ezilmiş ve yenik insan, söz gelişi ve anıdın diliyle, emperyalizmin çökmüş, bedenidir; ayakta duran, utkulu ve öfkeli insan ise, bağımsızlığın diri gücüdür, emperyalizmi ayakları altında ezen Türk halkıdır.

Ve de Türk halkı, emperyalizm denen, saldırganlık ve sömürgecilik dünyasının 46 yıl önce, 30 Ağustos 1922 günü

Dumlupınar Ovası'nda yerle bir etmiş, paramparça etmişti. 26 Ağustos'ta tan yeri ışıırken, saldırıya geçen Türk ordusu, Yunan ordusunu öne katıp sürmüş ve Yunanlılar çareyi kaçmakta bulmuşlardı. Afyon güneyinde Sincanlı Ovası'na vurmuşlar, yol üzeri köylerimizi yıka yaka Dumlupınar Ovası'na doğru kaçıyorlardı. Ne var ki, Mustafa Kemal Paşa, onları rahat rahat kaçmaya komadı.

Bozulunca, yolu tutup rahat rahat kaç ve de, Anadolu Türk Yurdu'nda yaptıklarının hesabını verme, nice yiğitlerin, nice kızların, nice anaların ahı yanına kâr kalsın... Olmaz! dedi Mustafa Kemal, onlara öyle bir ders vermeli ki, Türk yurduna girmek ve bozulunca kaçmak nedir anlasınlar, bu da, ulusumuzun başına bela olan, saldırgan ve sömürgecilere bir ders olsun ki, bir daha gelmesinler ve de bağımsızlık sevgisiyle silaha sarılmış yoksul ama içi engin bir ulusun gücü neymiş anlasınlar.

Kardaşlar; topçularımız bir yandan, piyadelerimiz bir yandan ve de yalın kılıç süvarilerimiz beri yandan, bir saldırdılar ki düşman üzerine, 30 Ağustos 1922 günü, Yunanlıları dört bir yandan kuşattılar. Süvarilerimiz, düşman kolay kaçmasın diye, Afyon-İzmir Demiryolu'nun bir bölümünü havaya uçurup, vardılar Murat Dağı eteklerine, Kızıtaş Deresi'ni tuttular ki, bu derenin koyağı, düşmanın gerisine düşüyordu ve Yunanlılar buradan akıp İzmir'e varmak, canlarını kurtarmak istiyorlardı. Süvarilerimiz atları ılıgar edip, Kızıtaş Deresi'ne, Yunanlılar'dan önce yetiştiler ve karanlık vadeleri bir tuttular ki, düşmanın arka kapısını iyice kapattılar.

Kardaşlar; güzel haritamızda, Dumlupınar Ovası'nda Çalköy diye yazılı bir

köy vardır. Aman, parmaklarınızı o köye değdirin. Seve seve okşayın orayı. Orası, düşman ordusunun iyice bozulduğu yerdir ve bizim Karaisalı'dan İmdat Çavuş'un bu Çalköy'de de savaşmışlığı, vuruşmuşluğu vardır ki, kan sel gide gide...

30 Ağustos gecesi sabaha doğru Afyonkarahisarı'nda, Mustafa Kemal Paşamıza bir haber getirirler ki, haberlerin en güzeli; Türk orduları Yunanlıları Dumlupınar Ovası'nda sarmıştır. Mustafa Kemal geceyi yatağa bırakıp fırlar ki, kurt fırlaması; ne yapılır şimdi? Şimdi, otomobile binilir, mermi yağmurunun ortasında geçilir, ateş ormanına girilir, askerin arasına karışılır ve de hep birlikte düşmanı ezmecesine dövüşülür. Başkomutan ve Mehmetçik yanyana, omuz omuza. Mustafa Kemal Paşa da öyle yapar, savaşın en kızıştığı Çalköy sırtlarına ulaşır tez ayak, yanından yöresinden uçan mermilere aldırmadan. Öğleden sonra saat 2:00. Ağustos güneşi kızdırıyor ki, kızdırıyor. Karşıda Çalköy'ü yarıyor. Dur hele, muhannet düşman, bu yangınların, bu zulümlerin, bu ölümlerin, bu yıkımların, bu kırımların hesabının sorulacağı, öcünün alınacağı gündür, bugün. Haydi, güzel piyadelerim, süngü takın ve de, Çalköy siperlerine saldırın ki, düşmanı yok etmecesine. Allah Allah! deyip, Mustafa Kemal'in piyadeleri ve de Karaisalı'dan İmdat Çavuş saldırırlar ki, düşmana, düşman siperlerde tutunamayıp Çalköy'ün ardındaki dereye, Kızıltaş Deresi'ne doğru atar kendini, can havliyle ve de Murat Dağı ormanlarından dolaşarak kaçmaya. Güneş... Güzelim baba Anadolu güneşi, süngülerimizin ucuna vurur, vurur balkır, vurur vurur balkır, sanki o da vurur düşmanın tepesine... Çalköy tepelerinin ardına inmeden önce,

biler durur süngüleri, vurur vurur balkır... Vurur vurur balkır ve akşam olur...

İmdat Çavuş, Allah! Allah! dedikçe, Murat Dağı'nın yıldızları da Allah! Allah! der;

*Şol cennetin ırmakları
Akar Allah! Allah! deyü.*

Süvarilerimiz ki, yoksulluğumuzdan, ceketleri çadır bezindendir ve gündüz at sürerlerken, seçilmesinler diye ceketlerini taze ceviz kabuğu boyasıyla boyamışlardır. Kızıltaş Deresi'nde keserler yolunu kaçan düşmanın, çalarlar kılıcı, çalarlar kılıcı...

Mustafa Kemal Paşamız, Kurtuluş Ordusu paşalarını da alarak, Dumlupınar Köyü'ne gider o gece. Dumlupınar Köyü savaş yıkığı bir köy, ne evi var yıkılmamış, ne döşeği var yıkılmamış. Mustafa Kemal Paşa o gece, bir yoksul köy evinde, yer toprağına koyar başını, bir kısa uyur. Sabah çok erken uyanıp ve Dumlupınar suyundan içip, el yüz yıkayıp alır paşalarını ve de albaylarını gezer savaş alanını. Kızıltaş Deresi'ne varırlar ki, süvarilerimiz netmiş, neylemiş görürler, düşman toplarını bırakıp kaçmış ki, yirmi top, yirmi beş top bir yerde: Anadolu halkını yayılım ateşine tutmak için çelik fabrikalarından gönderilmiş makinalı tüfekler tobağalar gibi sırtüstü, tepetaklak yatmış, uyumuş: Otomobiller devrilmiş ve de üstüste ölümler... Yunan ölümleri. Kızıltaş Deresi'nde yığılıp kalmışlar. Kaçamamışlar. Mustafa Kemal Paşa'nın yüreği, Anadolu halkının yüreğidir: Sıcak, yumuşak insan yüreği. Ölümünden tat alan adam değildir o. Halkını ölüme vermemek için dövüşmüştür o. Bu ölümlere bakıp bakıp: "Acıdır, acı-

dır!..” der de yüreği acır. Tutsakları dizmişler ki sıraya, eller yukarıda gidiyorlar Yunanoğulları, yorgun, yenik. Vay babam vay! Perişan olmuş, bando mızık 15 Mayıs 1919’da İzmir’e çıkan ve Anadolu’yu ateşe veren Yunan Ordusu! Döner gelir. Mustafa Kemal Paşa Çalköyü’ne.

Çalköyü de yanmış, yıkılmış. Varırlar bir köy evinin avlusuna. Avluda kırık bir kağıt. Oturacak yer yok. Mustafa Kemal Paşa, ilişir kağıt okuna. Kurtuluş Savaşı paşalarına: “Bu iş bitmiştir ve Anadolu ordumuzda kalmıştır arkadaşlar!.. der. “Şimdi Yunan İzmir’de denize dökmenin zamanıdır ve de, şimdi ordularımızın denize varması zamanıdır!.. Buyurur ki:

“Yaz bakalım yazıcı başı, güzel askerlerime sözüm şudur:

Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir, ileri!..”

Başlar denize doğru bir koşu. Anadolu halkının ırmağı akıyor ki deniz, İzmir Denizi’ne, gürül gürül, çağıl çağıl Uşak’ı alarak ve Alaşehir’i, ... Salihli’yi alarak ve de Manisa’yı... Düşmanın kılıç artıkları da kaçıyorlar ki, yola taban, yola düşman, yele düşman ile düşman, Uşak’ı yakarak ve Alaşehir’i güzel evlerini ateşe vererek... Bu son zulüm. Mustafa Kemal, halkının yanık yarasını sarmaya ve yangınları söndürmeye iniyor dağlardan... Uşağa varıyor ki, Yunan Başkomutanı Trikopolis’i tutsaklayıp getiriyorlar ayağına. Bizim Ahmet Çavuş, yakalamış onu Elmalı Dağ’da, kaçarlarken yakalamış. Hoşluğu da şu, Trikopolis kendisini yakalayan Ahmet Çavuş’a sormuş:

– Hangi kıtaya kumanda ediyorsun? demiş, Ahmet Çavuş:

– Alay kumandanıyım, demiş.

Rütbesini sormuş Trikopolis, Ahmet Çavuş da gülerек:

– Başçavuşum ben! demiş.

Bu sırada, Ahmet Çavuş’un komutanları gelmişler. Ahmet Çavuş tutsakladığı adamın kim olduğunu bilmiyormuş.

Yarbay Hüsnü Bey:

– Oğlum, demiş, bu subayın kim olduğunu biliyor musunuz?

– Ne bileyim, demiş Ahmet Çavuş, elin düşmanı.

O zaman komutan:

– Trikopolis! Trikopolis bu! diye bağırmış. Yunan ordusu başkomutanı.

Mustafa Kemal Paşa, Uşak’tan Alaşehir Ovası’na aşağıya İzmir’e doğru inmiş. Yanık köylerinden, köylüler ona karşı çıkıyorlar, ellerini öpüyorlarmış. “Yaşa, vatan babası, yaşa!..” diye, sevinç gözyaşlarını yollarına döküyorlarmış. Hele, Alaşehir köylerinden geçerken, bir yaşlı köylü otomobil durduğunda, birden ortaya fırlamış, ilk önce koynundan bir fotoğraf çıkarmış, bakmış bakmış, sonra otomobile doğru atılıp:

– Sensin ha! Sensin ha! deyip, Mustafa Kemal’in kalpağını, omuzlarını, gözlemini öpmeye başlamış.

Bir ordu, Mustafa Kemal’iyle, paşalarıyla, albaylarıyla, yüzbaşlarıyla, genç teğmenleriyle, piyade erleri, topçu erleri ve süvarileriyle ve de Karaisalı’dan İmdat Çavuş’un genceliği ayaklarıyla İzmir’e doğru akıyormuş. Sevinç gözyaşlarıyla. Halkın en güzel ırmağıyla. O günlerden kalma, güzel bir şiir vardır: “İzmir yollarından son mektup” diye, bir Kurtuluş Savaşı ozanı, Erzurumlu Kemalettin Kamu yazmış. Bir Kurtuluş Savaşı askeri, şehit olmadan önce, bu mektubu anasına yollamış, İzmir yollarında, bu kanlı ırmağın yatağına akarken, yollarına rah-

met yağası güzel şehit, gel duyuralım
mektubunu anana:

*Ey genç gecelerinde,
Beşiğimi bekleyen!
Ediyorum emanet
Seni Anadolu'ya!
Sütünden ekmeğinden
Ne verdinse helal etsin!
Söyle Hacer'e o da
Hakkını helal et!
Gönülcüğü dilerse,
Başkalarına gitsin,
Ben ermeden murada,
Ecel kırdı kolumu;
Artık beyhude yere
Beklemesin yolumu.
O ne anne, o güzel
Gözlerinden akan ne?
Geri dönmedim diye
Ağlıyor musun anne?*

Ceyhan Atuf Kansu, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*,
Varlık Yayınevi, 1972, s.138-145.

13 Mustafa Kemal'in Türk Harf Devrimi Hakkındaki Konuşması

*8 Temmuz 1928'de İstanbul'da Saray-
burnu parkındaki gazinoda gece toplan-
tısında söylenmiştir.*

Sevgili kardeşlerim;

Aranızda ne kadar mutlu olduğumu
nasıl belirtsem bilmem ki... Duydukları-
mı tek tek sözcüklerle açıklamış olayım:
Sevinçliyim, duyguluyum, mutluyum. Bu
durumun içimde yarattığı duyguları ya-
nınızda şöyle kâğıda geçiriverdim. Bun-

ları içinizden bir yurttaşa okutacağım.

*Yakınındaki birine uzattı. Yeni Türk
harfleriyle yazılmış notları o genç birden
okuyamayıp şaşırınca geri alıp konuşma-
sına devam etti.*

Yurttaşlarım! Bu yazmış olduklarım,
gerçek Türk sözcükleri ve bunlara yakı-
şır yeni Türk harfleriyle yazılmıştır. Kar-
deşiniz bunu hemen okumaya girişti;
alışmış değildi, birdenbire okuyamadı.
Çalışınca okuyabilir de. İsterim ki, hepi-
niz beş on gün içinde öğrenesiniz.

Arkadaşlar! Bizim kıvrak ve zengin
dilimiz yeni Türk harfleriyle kendini gös-
terecektir. Yüzyıllardan beri; kafalarımı-
zı demir çerçeve içinde bulundurmaktan;
aslında iyi anlaşılmayan, bizim de anla-
yamadığımız işaretlerden kendimizi kur-
tarmak zorundayız. Bunu kavramak du-
rumundayız. Kavradığımızın izlerini ya-
kın günlerde bütün dünya görmüş ola-
caktır. Buna kesin olarak inanıyorum.

Yeni Türk Alfabeti'yle yazdığım bu
notları bir arkadaşla okutacağım, dinleyi-
niz.

*Yanındaki Falih Rıfkı Atay'a uzattı,
o da Ata'nın yazdıklarını okumaya baş-
ladı.*

“İstanbul halkının bu geceki toplan-
tısına katılmış olmaktan çok sevinçliyim.
Her zaman her yerde olduğu gibi, bu ge-
ce burada da halk ile karşı karşıya gelive-
rince, büyük ulu bir gücün etkisi altında
kaldığımızı duydum. Bu güç nedir?

Türk halkının, Türk toplumunu ku-
rup yoğuran yüksek insanların, gönül
kaynaklarından yükselen duyguların, is-
teklerin, coşkuların birarada, bir erekte,
bir amaçta birleşmesidir. Bu gücün bu
kadar ortaklaşa olabilmesi onun çok te-
miz, çok soylu olması ile gerçekleşmiştir.
Bu, benim ve bütün dünyanın gördüğü

güç, besbelli ki en yüksek özelliklerle seçkin ve belirgindir.

Bir ulus, bu nitelikte bir güç, bir canlılık gösterdiği zaman, o ulusun insanlık tarihinde yepyeni bir evre almakta olduğundan kimsenin kuşusu kalmamalıdır.

Bu gece burada güzel bir rastlantı ile Doğu'nun en seçkin iki müzik topluluğunu dinledim. Hele sahneyi birinci olarak süsleyen Münire-tül Mehdi Hanım sanatında pek başarı gösterdi. Ama benim Türk duygularımın üzerinde artık bu basit musiki, etki yapamaz; Türk'ün çok gelişmiş ruhunu, duygusunu beslemeye yetersizdir artık! Bu sırada karşıdan uyar dünyanın musikisi de işitildi. O dakikaya kadar Doğu musikisi denilen seslenişler karşısında kaygısız gibi görünen halk birden kımıldamaya; canlanmaya geçti. Bu havada hepsi oynuyor; şen, kıvrak yaratılışının hakkını veriyordu. Bu, pek doğal bir şey. Gerçekten Türk yaratılışında böyle şendir, hareketlidir. Eğer bu güzel huyu, bir zaman için örtbas edilmiş belirtilmemişse, bu onun kusuru değildir. Böyle davranışlar uzun acıların, derin yıkımların sonuçlarıdır. Bunun üzerinde durmamak suçtur.

İşte Türk ulusu böyle nedenlerle kaygılandı. Ama artık bütün yanlışlıkları kanı ile silmiş, düzeltilmiştir. Artık rahattır. Artık şendir; yaratılışında olduğu gibi, artık Türk şendir. Çünkü kendine dokunmanın tehlikeli olduğunu bir daha ispatlamak gerekmeceği kanısındadır. Bu kanı, kimsenin kendine dokunmasını istemediğini, kararlı ve mutlu yaşamak istediğini de belirtmektedir."

Bu notların okunması bitince halk arasında birinin kalkıp coşkunu bir sesle bağlılığını belirtmesi üzerine Atatürk ayağa kalkarak konuştu.

Yurttaşlar! Arkadaşlar!

Çok söz, uzun söz, bir şey için söylenir: Gerçeği anlamayanları gerçeğe getirmek için. Ben bu süreyi geçirdim. Şimdi sözden çok iş zamanıdır. Artık benim için, hepimiz için çok söz söylemenin, pek gerekli olmadığı kanısındayım. Bundan sonra bizim için çalışmak, kalkınmak, yürümek gerekir. Çok işler yapılmıştır, ama bugün yapmak zorunda olduğumuz, son değil, ama çok gerekli bir iş daha vardır:

Yeni Türk harflerini çabucak öğrenmelidir. Yurttaş, kadına, erkeğe, hamala, sandalçıya öğretiniz. Bunu yurtseverlik, ulusseverlik ödevi biliniz. Bu ödevi yerine getirirken düşününüz ki, bir ulusun, bir toplumun yüzde onu, yirmisi okuma-yazma bilir, yüzde sekseni bilmez durumdadır. Bundan insan olanlar utanmalıdır.

Bu ulus, utanmak için yaratılmış bir ulus değildir; övünmek için yaratılmış, tarihini övünçlerle doldurmuş bir ulustur; ama ulusun yüzde sekseni okuma-yazma bilmiyorsa bunun suçu bizde (bugünün insanlarında) değildir. Türk'ün karakterini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık geçmişin düzensizliklerini kökünden kazıma günlerindeyiz. Yanlışlıkları düzeltereğiz! Yanlışlıkların düzeltilmesinde bütün yurttaşların çalışmalarını isterim. En çok, bir yıl, iki yıl içinde bütün Türk toplumu yeni harfleri öğrenmiş olacaktır. Ulusumuz, yazısı ile, kafası ile bütün uygarlık dünyasının yanında olduğunu gösterecektir.

Kadehini halka doğru kaldırarak ve sarayları göstererek:

Eskiden bunun bin katını gizli gizli içerek türlü türlü kötülükleri işleyebilen

gösterişli sahtekârlar vardı. Ben sahteci değilim. Ulusumun şerefine içiyorum!

Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri, bugünkü dile aktaran: Behçet Kemal Çağlar, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968, s.181-183.

14

Mustafa Kemal'in Ankara Hukuk Fakültesi'nin Açılışında Yaptığı Konuşma

5 Kasım 1925'te Ankara'da Hukuk Fakültesi'nde yapılmıştır.

Bugünkü toplantımız Cumhuriyet'in yönetim merkezinde bir hukuk okulunun açılması dolayısıyladır. Bu olay, yüksek işyar ve uzman bilgin yetiştirmek çabasından daha büyük bir önem taşıyor. Yıllardır sürüp duran Türk Devrimi, düşünüşünü, varlığını, sosyal yaşayışını, üzerine kurulduğu yeni hukuk ilkelerini sap-tamak ve sağlamlaştırmak yoluna girmiş oluyor.

Türk Devrimi nedir? Bu devrim, sözcüğün birdenbire akla getirdiği "ihtilal" anlamından ilerde ve ondan daha geniş bir değişmeyi dile getirmektedir. Bugünkü devletimizin biçimi, yüzyıllardır sürüp gelen eski biçimleri bir yana iten en olgunu, en gelişmişidir. Ulusun, varlığını sürdürebilmek için bireyleri arasında düşündüğü ortak bağ, yüzyıllardan beri sürüp gelen biçimini, niteliğini değiştirmiş; ulus bireylerini, din bağı-mezhep bağı yerine, Türk ulusçuluğu bağı ile toplamış, biraraya getirmiştir.

Ulus, uluslararası genel savaş alanında, kendisini vargücüyle yaşatabilecek aracın, ancak çağdaş çevrede, uygarlıkta

bulunabileceğini, bir değişmez gerçek olarak kendisine ilke edinmiştir.

Kısacası baylar, ulus saydığım değişikliklerle devrimlerin gerekli ve doğal sonucu olarak, genel yönetiminin, bunu sağlayacak bütün yasaların, ancak dünyalık ihtiyaçlardan doğacağını, bunlar değişip gelişip geliştikçe ona ayak uyduracak bir görüş ve düşünüşün kendisini esenliğe kavuşturup ölümsüz bir yaşayışa ulaştıracağını kavramış bulunuyor.

Eğer, yalnız altı yıl önceki anılarınızı yoklarsanız, devletin biçiminde halkın birbiriyle kaynaşmasında, bizi güçlendiren uygarlık olanaklarının sağlanışında, kısacası bütün kuruluşların ve oluşların gelişip oturmasında uygulanan ilkelerin nasıl yeni ve değişik olduğunu hatırlarsınız. Altı yıl içinde büyük ulusumuzun yaşayışında beliren değişiklik, herhangi bir "ihtilal"den daha güçlü, daha yüksek olan en büyük devrimlerdendir.

Ulusların kurtuluş ve yükseliş savaşında çoğu zaman kızgın ve öfkeli oldukları görülmüştür. Ama bu kızgınlık, Türk ulusunun bilinçli öfkesine benzemez. Sözüünü ettiğim büyük devrim yolunda Türk ulusunun şimdiye değin harcadığı çabalar, dıştaki ve içteki saldırılara karşı yorulmaz, yıpranmaz savaşmalar içinde, ulusal egemenliğini karşı durulmaz bir güçle uygulama yolunda, hukukçuların ellerinde ve dillerinde dolaşan, alışılıp aşınmış ilkeleri bilmezlikten gelerek yeni gerçeklerin ve gelişen olayların havasında yoğrulmuş bir yönetim biçimi, bir yeni devlet yönetimi arayıp bulmak uğrunda, geçmiştir. Şimdi kıvrılıp ortaya çıkan bu büyük yapıtın görüşünü, düşünüşünü, isteklerini belirtip karşılayabilecek yeni hukuk ilkelerini, yeni hukuk adamlarını yaratma işine girişmek günü gelmiştir.

Sanıyorum ki, Ankara Hukuk Okulu ile Cumhuriyet Hukuku'nu yalnız söyle ve görünüşüyle değil, bilinçli ve bilgisel niteliği ile, yeni yasalarıyla, yeni hukuk adamlarıyla açıklayacak, savunacak ve uygulayacak bir davranışa başvurmuş oluyoruz.

Cumhuriyet Türkiye'sinde eski yasa-ma kurullarının eski hukuk ilkelerinin yerini bugün, yeni hukuk ilkelerinin almış olduğu bilinen bir gerçektir. Bu olup bittiyi sizin kitaplarınız ve uygulanacak yasalarınız anlatacak ve açıklayacaktır.

Sevgili Hukuk Öğrencileri! Sayın Hukuk Adamları!

Yeni hukuk ilkelerinden, yeni kuruluşumuzun gerektirdiği yasalardan söz açarken, "Her devrimin kendisine özgü dayanağı bulunmak gerektir" nedenini, yalnız bu ana nedeni göz önüne koymak istemiyorum; ille boş yere sitem etmekten vazgeçerek Türk ulusunun, çağdaş uygarlığın özelliklerinden ve verimlerinden yararlanabilmesi için, en az üç yüzyıldan beri harcadığı çabaların ne kadar kaygı verici engeller karşısında araya gittiğini göz önüne alarak, bütün uyanıklığım ve üzüntümlle söylüyorum: Ulusumuzu çöküntüye sürükleyen, zaman zaman bağrından kopup da ileri düşünceleri için savaşmayı göze almış kimseleri yıldırıp usandıran gerici ve ezici güçler, bugüne değin elinizde bulunan hukuk kurallarıyla ona içten bağlananlar olmuştur. Belki ağır düşerse de tarihe dayanan bu görüşüme, bu yüce topluluk içinde yer alanlardan ve Cumhuriyet hükümetine çok yararlı olan seçkin kimselerden pek şaşan bulunmayacağını umarım. Yine de amacımı biraz daha açıklamama izninizi dilerim. Uluslararası genel tarih içinde Türkler'in 1453 zaferini, İstan-

bul'un fethini bir düşünün; bütün bir dünyaya karşı İstanbul'u Türk toplumuna mal eden güç, aşağı yukarı o yıllarda bulunan matbaayı ülkeye mal etmek için o zamanki hukukçuların uğursuz direncini göğüsleyememiştir. Eskimiş hukukla dar düşünceli hukukçulardan buna izin koparabilmek için üç yüzyıl, kuşklar, kararsızlıklar, üzüntüler içinde beklemek zorunda kalmışızdır.

Eski hukukun çok uzak, çok eski ve yaşama gücünü çoktan yitirmiş bir dönemini seçtiğimi sanmayın. Eski hukukla ona saplanıp kalanların bu devrim yıllarında bana gösterdiği güçlüklerden örnek vermeye kalksam başınızı ağrıtmak tehlikesine düşmüş olurum. Şu kadarını bilesiniz ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş günlerinde bu oluşu hukuk ilkelerine ve bilimsel görüşlere aykırı bulanların başında ünlü hukukçular vardı. Büyük Millet Meclisi'nde egemenliğin ulusta olduğunu belirten tasarımı öne sürdüğüm gün, bu ilkenin Osmanlı Anayasası'na aykırılığından dolayı karşısına çıkanların başında yine eski ve bilimsel erdemi ile ün salan, ulusu aldatıp durmuş olan belli hukukçular yer alıyordu.

Cumhuriyet ilan olunduktan sonra bile, başgösteren bir acıklı olayı uyanık gözlerinizin önünde canlandırmak isterim:

En ileri, en bayındır bir kentimizin hem bizim yurdumuzda hem Avrupa'da okuyup yetişmiş seçkin uzmanlardan kurulu baro topluluğu, açıktan açığa halifeci olduğunu söyleyip duran birisini kendine başkan diye seçmiştir. Bu olay, köhne hukuka saplanmış olanların Cumhuriyet anlayışına karşı nasıl bir eğilimde olduklarını belirtmeye yetmez mi? Bütün böyle olaylar, devrimcilerin en büyük ama en sinsici can düşmanlarının çürümüş

hukukla onun zavallı tutkunları olduğu-
nu göstermektedir.

Ulusun arasız ve ateşli devrim atılış-
ları sırasında sinmek zorunda kalan eski
kanun hükümleri, eski hukuk adamları,
devrimcilerin ateşi ve etkisi yavaşlamaya
başlar başlamaz hemen canlanarak dev-
rim ilkelerini, ona içten bağlı olanları,
bunların kutsal ülkülerini suçlayıp kötü-
lemek için fırsat beklerler ve bu fırsat, es-
ki yasaların yürürlükte kalmasıyla, eski
anlayışı sinsice kollayıp yürütmekte dire-
nen yargıçların ve avukatların varlığı ile
belirir ve beslenir.

Bugünkü hukuk çalışmalarımızın ge-
rekçelerini böylece açıklamış olduğumu
umuyorum. Büsbütün yeni yasalar dü-
zenleyerek eski hukuk ilkelerini temelin-
den kazımaya girişiyoruz. Yeni hukuk il-
keleriyle, alfabesinden okumaya başlaya-
cak bir yeni hukuk kuşağı yetiştirmek
için bu okulu açıyoruz. Bütün bu işlerde
dayanağımız ulusumuzun üstün yeteneği
ve kesin isteğidir. Bu girişimlerde arka-
daşlarımız, yeni hukuku, bizimle birlikte
anlattığım nitelikte anlamış olan seçkin
hukuk bilginlerimizdir.

Yeni hukuk ilkeleri genel yaşayışı-
mızda başarılı uygulamalarla etkisini
gösterene kadar geçecek zamanı, devri-
min yorulmaz ve yıpranmaz gücü kısal-
tacak ve zararsız kılacaktır.

Öğrenciler!

Yeni türk toplumunun kurucusu ve
kollayıcısı olmak amacıyla okumaya baş-
layan sizler, Cumhuriyet döneminin ger-
çek hukuk bilginleri olacaksınız. Bir gün
önce yetişmenizi ve ulusun isteğini yürür-
lüğe koymanızı hepimiz sabırsızlıkla be-
lemektediriz. Sizi yetiştirecek olan profe-
sörlerin kendilerinden beklenen ödevi
hakkıyla yerine getireceklerine güveniyo-

rum. Cumhuriyet'in yapıcısı ve kollayıcı-
sı olacak bu büyük kuruluşun açılmasın-
da duyduğum mutluluğu hiçbir davranı-
şımda duymadım. Bunu böylece belirtip
açıklamaktan da ayrıca sevinçliyim.

Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri, bugünkü
dile aktaran: Behçet Kemal Çağlar, Türk Dil
Kurumu Yayınları, s.159-162.

15

Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresi'ni Açış Söylevi

*17 Şubat 1923 günü İzmir'de toplanan
İktisat Kongresi için hazırlanmıştır.*

Baylar,

Sevgili Türkiyemiz'in ekonomi ala-
nında da yükselme nedenlerini arayıp
bulmak gibi ulusal ve kutsal bir amaç
için, bugün burada toplanmış olan sizle-
rin, siz sayın halk temsilcilerinin karşı-
sında bulunmaktan çok mutluyum.

Uyuşukluklar ve ilgisizliklerle geçen
yüzyılların ekonomi varlığımızda açtığı
yaraları iyileştirmek, ülkemizi bayındırlı-
ğa, ulusumuzu zenginliğe, yurdumuzu
mutluluğa götürececek yolları bulmak için
girişeceğiniz çalışmaların çok değerli ve
başarılı sonuçlara ulaşmasını dilerim.

Arkadaşlar! Sizler, doğrudan doğru-
ya ulusumuzu yoğuran halk sınıflarının
içinden geliyorsunuz; onların seçtiği kim-
seler olarak burdasınız. Böylece, ülkemi-
zin ve ulusumuzun durumunu, isteğini,
kanısını yakından biliyorsunuz. Herkes-
ten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleye-
ceğiniz sözler, alınmasını gerekli görece-
ğiniz kararlar, doğrudan doğruya halkın
dilinden söylenmiş sayılacaktır. Bu doğ-

runun ve gerçeğin ta kendisidir. Çünkü halkın sesidir. Tarih, ulusların yükseliş ve çöküş nedenlerini araştırırken birçok siyasal, sosyal durumları sayıp döker, ama bir ulusun doğrudan doğruya yaşaması ile, yükselmesi ile, çözülüp çökmesiyle yakından orantılı ve ilgili olan, o ulusun ekonomisidir. Tarihin ve deneyin ortaya koyduğu bu gerçek, bizim tarihimizde de, bizim yaşayışımızda da bütün açıklığı ile ortadadır. Gerçekten, Türk tarihi incelenecek olursa bütün yükseliş ve çöküş nedenlerinin birer ekonomi meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır. Tarihimizi dolduran bunca başarılar kadar bunca yenilgiler de, kazançlar gibi kayıplar da, o dönemlerdeki ekonomik durumla yakından ilgilidirler.

Yeni Türkiyemizi layık olduğu yüksek düzeye ulaştırabilmek için en çok ekonomimize önem vermek zorundayız. Çünkü zamanımız tümü ile bir ekonomi döneminden başka bir şey değildir. Bir ulusun varlıklı ve mutlu yaşaması için birinci kaynak olan ekonomisi ile uğraşmamış, uğraşamamış olması çok ilgi çekici, çok düşündürücü bir durumdur. Ama biz suçumuzu açıklamalı; ekonomimize şimdiye kadar gerektiği önemi vermediğimizi söylemeliyiz. Bir ulusun yaşamasının baş nedeni ile bu kadar ilgisiz kalması, o ulusun içine düştüğü olaylara, yaşadığı tarihe bağlıdır. Öyleyse, biz de böyle ilgisiz kalmışsak, gerçek nedenlerini geçirdiğimiz dönemlerde, yaşadığımız tarihlerde arayabiliriz. Böyle bir incelemeye giriştiğimizde, hemen anlar ve açıklayabiliriz ki, bugüne değin bilimsel anlamda gerçek bir ulusal dönem yaşamamışız; ulusal bir tarihimiz olamamış özgür bir ulus için önemli ekonomi gerçeklerine eğilememişiz. Bunu daha iyi açık-

layabilmek için hep birlikte Osmanlı tarihini hatırlayalım: Osmanlı tarihinde görülen bütün çabalar, ulusun gerçek dileklerine ve ihtiyaçlarına uyularak değil, belki şunun bunun özel isteklerini ve hırslarını kandırıp gerçekleştirmek için harcanmıştır. Nitekim, Fatih İstanbul'u aldıktan ve Selçuk Sultanlığı ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirdikten sonra, Batı Roma İmparatorluğu'nu da elde ederek koskoca bir egemenlik kurmak istedi. Böyle bir isteği uygulayabilmek için de bütün ulusu, bütün o büyük gücü, arkasında o ereğe doğru sürükledi. Sonradan da, Yavuz Sultan Selim, Fatih'in açtığı Batı cephesini koruyup sürdürmekle yetinmedi de, bütün Asya'yı yönetimi altında birleştirerek büyük bir İslâm imparatorluğu kurmaya girişti. Bütün ulusu, bütün o büyük gücü bunun ardından dolaştırdı. Kanuni Süleyman ise her iki cepheyi olanca büyüklüğü ile genişletmek, bütün Akdeniz'i bir Osmanlı havuzu haline getirmek, Hindistan'ı bile eli altında bulundurmak gibi çok ulu bir yol tuttu. Bu düşüncesi-nin gerçekleşmesi için bütün ulusu, o büyük gücü kullandı durdu. Bütün bu davranışlar, gözden geçirilirse görülür ki, bu güçlü, bu heybetli padişahlar, izledikleri dış siyasette ancak kendi isteklerine ve hırslarına uyup dayanarak yürümüşlerdir. İçerdeki bütün işleri, bütün yönetimleri de bu dışarıya çevrik hırslı davranışlara uydurmak zorunda kalmışlardır. Oysa dışarıya çevrili davranışlar, içerdeki duruma, olanağa, varlığa göre düzenlenmek, iç durumun dayanamayacağı se-rüvenlere girilmemek gerekir. Yoksa hayale dayanan hesapsız dış davranışların peşinde koşanlar, dayanaklarını kendiliklerinden yitirirler.

İşte böylece, Osmanlı hakanları, asıl olan noktayı unuttular. İşlerini güçlerini yersiz duygular ve istekler üzerine oturtular. İç durumlarını, dış siyasetlerine uydurmak zorunda kalınca da ele geçirdikleri ülkelerdeki, o dili, dini, geleneği, her şeyi birbirinden ayrı ulusları olduğu gibi korumaya kalkıştılar; onlara bütün bu özellikleri koruyabilmeleri için imtiyazlar (ayrıcalıklar) bağışladılar. Buna karşılık, asıl Türk ulusu, uzun seferler yapmakla, savaş alanlarında ölmekle, alınan ülkelere kendisini ve halkını beslemekle, onlara bekçilik etmekle kendi kendini tüketiyordu. Bu yüzdendir ki ulus, kendi evinde, kendi yurdunda, kendi yaşaması için gerekli alanlarda çalışmaktan yoksun kalıyordu. Bu padişahlar, böyle ülke ülke dolaştırmakla, ulusu kendi yurdunu düşünmekten alıkoymakla kalmıyorlardı; gerek fethettikleri yerlerin halkını gerek yabancıları hoşlandırabilmek için doğrudan doğruya Türk ulusunun haklarından, yaşama kaynaklarından, ekonomik olanaklarından birçok şeyleri lütf olarak onlara bağışlıyorlardı. Örneğin; Fatih zamanında Cenevizliler'e ve patriklere verilen ayrıcalıklarla açılan yol sonraları daha çok genişlemiş ve genişletilmişti. Üstelik, bu ayrıcalıklar, devletin en güçlü, en gösterişli günlerinde bağışlanıyordu. Bir zorunluluk değil, sadece bir "şahane" bağış olarak. Hepimiz hatırlayabiliriz; Kanuni Sultan Süleyman zamanında Venedikliler'le bir ticaret anlaşması yapılmıştı. Padişah Venediklilerle kendini eşit görüp anlaşma yapmayı onuruna uygun görmedi. Onun anlayışına göre anlaşma ancak birbiriyle denk devletler arasında yapılabilirdi. Halbuki Venedik, o günlerde, Osmanlı Devleti'yle eşit olmak şöyle dursun, onun koruyuculuğuna sığınmış

görünüyordu. Bu yüzden koca sultan, o küçük devletçikle nasıl anlaşma yapardı? Olsa olsa ona birtakım ihsanlarda, imtiyazlarda bulunabilirdi. Bunu yapıverdi. Birtakım izinler ve imkânlar bağışladı. Bu "izin" sonunda "kapitülasyon" diye kitaplara geçti. Halbuki, biliyorsunuz, kapitülasyon sözcüğü, bir kale içinde kapalı kalıp da savunma olanaklarını yitirdikten sonra teslim olmak zorunda kalanlar için kullanılır. İşte böyle bir sözcüğü, padişahların bağış olarak verdikleri bir izni yabancı dile "Kapitülasyon" diye çevirip kullanmış bulundular.

Yaptığım açıklamayı özetleyeyim: Ulus, rahat yaşama nedenlerinden koparılıp diyar diyar dolaştırılıyor ve bu yeni ülkeler halkı birçok ayrıcalıklar ve bağışlarla besleniyor ve geliyordu. Fatihler, Türk ulusunu peşine takarak kılıçla ülkeler alırken, kılıç sallayıp dururken, ele geçen ülkelerin halkı kazandıkları bağışlar ve ayrıcalıklarla sabana yapışıp toprak üzerinde çalışıyorlardı. Kılıçla toprak alanlar sabanla toprak işleyenlere yenilmek ve sonunda yerlerini onlara bırakmak zorundadırlar. Osmanlılar'ın başına gelen de budur işte! Bulgarlar, Sırplar, Macarlar, Romenler, sabanlarına yapışmışlar, varlıklarını korumuşlar, güçlenmişler, bizim ulusumuz da böyle fatihlerin arkasında serserilik etmiş ve kendi anayurdunda çalışmamış olduğu için, bir gün onların karşısında yenik ve bitik düşmüştür. Bu bir gerçektir ki, tarihin her döneminde ve dünyanın her yerinde böyle olagelmıştır. Nitekim Fransızlar, Kanada'da kılıç sallarken oraya İngiliz çiftçisi yerleşivermiştir. Bu uygar sabanla dövüşçü kılıç savaşmasında en son kazanan saban olmuştur. Saban, Kanada'yı kılıcın elinden almıştır. Kılıç

kullanan kol yorulur, ergeç kınına koyar ve kılıç kınında paslanır gider, ama saban kullanan kol gün geçtikçe daha da güçlenir, güçlendikçe de daha çok toprağı alır ve işler.

Baylar!

Osmanlı fatihleri, hakanları, istilacıları, sürükledikleri ulusla birlikte sabanın önünde, yenilip gerilemeye başladık-tan sonra, asıl yıkımların büyüğü başgösterdi. Sadece bir “şahane” bağış olarak yabancılara ve ülke içindeki Hıristiyan uyruklara verilen haklar, sanki devleti zorlayarak, alinteri harcayarak alınan haklar sayıldı. Yabancılar, yalnız bu hakları koruyup kullanmakla kalmadılar, belki her gün onları biraz daha genişletip durmak için yollar aradılar ve buldular. İçerdeki uyruklarsa koruyup durdukları iç kuruluşlarına dayanarak, dışardaki dindaş devletlerin yüz verip kışkırtmalarına uyarak; öz Türkleri yok edecek bir siyasal varlık kazanmaya çalışmaktan geri durmadılar. Yabancılar hem bunları kışkırtıyorlar, hem bizim iç işlerimize el atıyorlar ve her karışmada bir yeni ayrıcalık koparmadan ellerini çekmiyorlardı. Bunlar olup dururken, çoktan yoksul düşmüş ulus; devletin istediği vergiyi veremez, biriktiremez hale geliyordu. Halbuki başı taçlılar, saraylar, Bab-ı alililer, ne yapıp yapıp gösterişlerini, harcaşılarını sürdürüebilmek için gereken parayı elde etmek yolunda hiçbir davranıştan çekinmiyorlardı. Bu yüzden borçlanmalar oldu. O kadar çok borçlandılar ki, o kadar elverişsiz koşullar içinde borç aldılar ki bunların faizlerini bile ödeyemez oldular. En sonunda, bir gün geldi, Osmanlı Devleti’nin sıfırı tükettiğine hükmettiler. Akçalı işlerini denetlemeye giriştiler; böylece başımıza

“Düyun-ı Umumiye” denilen bela çökmüş oldu.

Ulusun başına gelen bu acıklı halin, bu yoksulluğun nedenlerini arayacak olursak doğrudan doğruya devletin biçiminde ve kavramında buluruz. Biliyorsanız ki Osmanlı Devleti, önceleri “Mülakiyet”le, on beş yıldan beridir de “Meşrutiyet”le yönetiliyordu. Birinci dönemde, kişisel sultanlık yönetiminde, her alanda taçlı başın dileği, isteği, kaygısı, egemendi. Sözkonusu olan yalnız bunlardı. Ulusun istekleri, dilekleri, gereksinimleri sözkonusu olmaktan çok uzaktı. Bütün ulus eylem ve isteminden sıyrılmış sürü gibi idi. Başı taçlılar, kendilerini Tanrı katından gönderilmiş bir varlık sayarlardı. Bir de onların çevresini saran çıkarıcılar vardı ki onlar da padişahlarının düşündükleri gibi düşünür görünürler; padişahın her düşüncesini, her isteğini gökten inmiş bir buyruk gibi, bir Kur’an buyruğu gibi, ne yapıp yapıp yerine getirilmesi gerek diye tanıtp yayarlardı. Bu koyu ve sürekli kandırmalar yüzünden bir gün bütün halk o isteklerin, o buyrukların, gökten inmiş buyruklar gibi yerine getirilmesi gerektiğine inanır bir duruma düşmüş olurdu. Böylece egemenliğinden, yönetime katılma hakkından gönül isteği ile vazgeçiveren bir ulusun sonu er geç korkunç olurdu, yıkım olurdu.

Düyun-ı Umumiye belasını anlatmaya geldiğim noktaya dönelim: Artık Osmanlı Devleti gerçekte ve uygulamada bağımsızlıktan yoksun duruma düşürülmüştü. Bir devlet ki, kendi uyruklarına koyduğu vergiyi yurdunda yaşayıp kazanan yabancılara uygulayamaz; gümrük işlerini, vergilerini ülke ve ulusun isteklerine ve çıkarlarına göre düzenlemesi yastıdır. Bir devlet ki, sınırları içinde suç iş-

leyen yabancıları yargılayamaz; cezalandıramaz. Böyle bir devlete elbette bağımsız denemez!

Devlet ve millet işlerine karışma, bu kadarla bitmiyordu. Doğrudan doğruya günün gerektirdiği, ulusun istediği birçok işlere devletin girişmek hakkı yoktu. Demiryolu yapmak, fabrika kurmak, artık elinde değildi. Yabancılar böyle girişmeleri daha başlarken durdurabilirlerdi. Yaşamasını ve yönetimini kendi gücü ve kararı ile sağlamaktan yoksun bir devlete bağımsız denilebilir miydi? Devlet bağımsızlığını çoktan yitirmişti. Osmanlı ülkesi artık yabancıların sömürgesi olmuştu. Osmanlı halkı içindeki Türk ulusu sömürge duruma düşürülmüştü. Bu sonuç, deminden beri belirttiğim gibi, ulusun, kendi istemini, kendi egemenliğini kendisi kullanmamasından; bu istemi, bu egemenliği şunun bunun eline bırakmış olmasından doğmuştu. Öyleyse, kesinlikle diyebiliriz ki, biz bir ulusal egemenlik dönemi yaşamıyorduk. Ulusal bir tarihimiz yoktu. Osmanlı tarihi, baştan sona, hakanların, padişahların, kısacası kişilerin, bir parça da mutlu azınlıkların davranışlarını ve girişimlerini sayıp dökken bir destandan başka bir şey değildi. Yüzyılların elimize tarih diye uzattığı kitabın niteliği işte budur. Ulusun egemenliğini eline almaması yüzünden, geçirdiği dünya savaşında, değerli çocuklarımızdan toplanmış ordularımızın Galiçya'da, Romanya'da, Makedonya'da, Kafkas Dağları'nda, Sina Çöllerinde katlandığı zahmetleri ayrıca belirtmemizi gerektirecek kadar uzun zaman geçmemiştir; genel savaşın getirdiği uğursuzluğu da bilmeyenimiz yoktur. Hele "Mondros"la açılan "mütareke" döneminin acıklı durumunu şöyle bir gözden geçirsek göre-

ceğimiz baştan aşağı bir çöküntüden başka bir şey değildir. Karşı devletler, her türlü uygarca ve insanca verilen sözleri ve hakları hiçe sayarak yurdumuzun en değerli, en verimli yerlerini çiğnediler. İzmir'i, Bursa'yı, Eskişehir'i ta Sakarya'ya kadar, sonra bütün Adana ve dolaylarını, Trakya'yı, İstanbul'u, en sevgili yerlerimizi çiğnediler. Bir de bu düşmanların bu davranışlarından daha acıklı, daha korkunç bir iş oldu: Yüzyıllardır bu yurdun başında, bu ulusun egemenliğine konmuş olan kimseler de düşman sırasına geçtiler ve bu düşmanlar, bu iç düşmanlarımız, dış düşmanların yapmadığı, yapamayacağı korkunç ve iğrenç davranışlara girişmekte bir sakınca görmediler. Dış düşmanlar, saydığımız sevgili yurt topraklarında bulunurken; padişahın çıkardığı fetvalar ve fermanlarla kurduğu "halifelik ordusu" ile bu suçsuz ulus şurada burada kandırıldı, aldatıldı. Yurdumuzun şurasında burasında ulus gücüne karşı başkaldırmalar oldu. Şu bu nedenle çoktandır bağımsızlığını yitirmiş Osmanlı Devleti böylece çoküp gitti. Düşmanlarımız bununla da yetinmediler; Osmanlı Devleti'ni kuran Türk ulusunun da, bu ülkenin gerçek halkının da, yok olacağını, eriyip gideceğini umdular. İşte bunda çok aldandılar. Osmanlı Devleti'ni ve Osmanlı Devleti gibi çok devletleri kurmuş olan Türk ulusu yok olmamıştır. İçten ve dıştan gelen bu öldürücü, bu tiksindirici vuruşla, birdenbire uyanmış, silkinmiş, kendisine gelmiş; şerefle, namusla yaşamak için başını kaldırmış, birleşip kaynaşarak ortaya atılmıştır.

İşte ulusumuz bu silkiniş gününden başlayarak bir ulusal yaşayış dönemine girmiştir. Halk egemenliği dönemi böyle başlamıştır. Ulus, bu başlangıç yerinden

kendisini ereğine götürecektir yolların ne kadar karanlık ve karışık olduğunu gördü ama hiç de karamsarlığa düşmedi; adımını düşünerek, bilerek, inanarak attı. Ulusumuz, gerçek ve keskin kurtuluşa kavuşabilmek için iki ilkeye dayanmak gerektiğini anladı; sakinlikle, açıklıkla kavradı: Birincisi “Ulusal And”ın dile getirdiği anlam. İkincisi Anayasa’nın koyduğu değiştirilemez hükümler.

Biliyorsunuz ki ulusal and, ulusun tam bağımsızlığını sağlayıp ülkenin bütünlüğünü kapsayan ve bunları bozabilecek bütün engelleri ortadan kaldıran bir and olmuştur. Anayasa da Osmanlı İmparatorluğu’nun öldüğünü ve onun yerine yeni Türkiye devletinin geçtiğini belirten, bu devletin yaşamasının, egemenliğin bir tek ilintisiz ulusun elinde olmasıyla gerçekleşip süreceğini ortaya koyan bir yasadır. “Artık Türkiye halkı için tek meclis, temsilci ve yönetici, yasama ve yürütme yetkisini kendisinde toplayan kendi kurultayıdır: Türkiye Büyük Millet Meclisi”dir diyen, Bab-ı Ali hükümeti yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini koyan bir yasadır.

Baylar!

Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ve onun hükümetinin ulustan aldığı buyruk, tam bağımsızlık ve kesin ulusal egemenlik belgelerine dayanarak ülkeyi bayındırlaştırmak, ulusu varlıklı ve mutlu kılmaktır. Anayasa, bir özel maddesi ile meclisin bir ödevini de ayrıca açıklamıştır: Ulusa düşen bir hak, ulusa özgür bir yetki için yüzyıllarca şunun bunun elinde kalan egemenliği artık hiçbir nedenle hiçbir kimsenin eline bırakmamak ödevidir bu!

İşte ulusumuzun bu ilkeye dayanarak çalışmaya geçtiği günden bugüne değin

geçen zaman pek uzun değildir; üç buçuk, dört yıllık bir süre; bu süre içinde ulusumuzun elde ettiği başarılar, bu kadar kısa zamana sığamayacak kadar çoktur, taşkındır; coşkundur, yüksektir, güçlüdür.

O padişah buyruklarıyla, hilafet ordularıyla, türlü türlü kışkırtmalar ve aldatmalarla ortaya çıkan baş kaldırmaların hepsi bastırılmıştır. Ulus, tüfeksiz, topsuz, ara sız, parasız işe başlayıp dünyanın en güçlü ordularından birini kurabilmiştir ve ordu, daha kuruluş halinde iken, I. İnönü ve Sakarya savaşlarını kazanmayı bilmiştir. En sonunda da bütün dünyayı şaşırtan, bütün dünyayı ister istemez coşkun beğenilere sürükleyen, en son zaferi ile topraklarımızı, kutsal yurdumuzu çiğneyen düşman ordularını son erine kadar yok etmiştir. Ama baylar, “tam bağımsızlık için şu and vardır, ulusal egemenlik için şu yasa vardır; şu büyük başarılarımız, kazançlarımız ortada duruyor” demekle yetinemeyiz ki! Söz buraya gelmişken bir gerçeği daha hatırlatmak zorundayız: Böylesine kutsal erekler, yalnız kâğıt üzerindeki andlarla, yasalarla, korunamaz; olduğumuz yerde istemeler, dilemelerle gerçekleşemez; bunların sağlanabilmesi için biricik güç, gerçek temel, ekonomidir!

Siyaset ve askerlik alanındaki zaferler, ne kadar büyük olurlarsa olsunlar ekonomik kazançlarla taçlandırılmazlar; ortaya çıkan zaferler ayakta kalamaz, tutunamazlar, az zamanda sönüp giderler. Bunun içindir ki en parlak zaferimizin de sağladığı, daha da sağlayabileceği meyvaları toplayıp onlardan yararlanabilmemiz için ekonomimizin, ekonomik egemenliğimizin ve bağımsızlığımızın sağlanması ve pekiştirilmesi gereklidir.

Bu kadar verimli, bu kadar güçlü olan varlıklarımızın düşmansız kalacağını, onlara göz koyan olmayacağını düşünmek pek yersiz olur. Bu güzel temellerin de içine kundak koyarak onu yıkmaya çalışanlar olacaktır. Onun gelişmesini, yaşamasını engellemek, yok etmek isteyenler çıkacaktır. Bütün bunlara karşı en güçlü silahımız, ekonomideki gelişme, yerleşme ve başarıma olacaktır. İçine girdiğimiz halk döneminin, ulusal dönemin, ulusal tarihini yazabilmek için kalemlerimiz sabanlar olacaktır. Bence halk dönemi, ekonomi dönemi diye adlandırılmalıdır. Öyle bir ekonomi dönemi ki onda ülkemiz, ulusumuz varlıklı olsun!

Buracıkta size bir felsefeyi hatırlatayım: “El kanaatü kenz-i layüfna”: Kanaat (eline geçenle yetinmek) tükenmez bir hazinedir. Fakirliği erdemlilik sayan bu düşünüşe, bu inanişâ da ekonomi dönemi bir son versin artık!

Baylar!

Böyle yersiz düşünceler ileri sürmek yüzünden, böyle yanlış yorumlamalar yüzünden bu ulusa, bu yurda çok büyük kötülük yapılmıştır. Biliriz ki, Tanrı yüzünde yarattığı bu kadar nimetleri, bu kadar güzellikleri insanlar yararlınsın diye yaratmıştır. Bunlardan gerektiği kadar yararlanabilmek için de bundan başka varlıklardan esirgediği düşüncüyü usu insanlara vermiştir. Eğer yurt denilen varlık, kupkuru dağlardan, taşlardan, başıboş otlaklardan, çıplak ovalardan, bir de kentlerle köylerden bir araya geliş olsaydı, onun zindandan ayrılığı kalmazdı. Gerçekten bu sözünü ettiğimiz yersiz düşünceye saplanmış olanlar, bu değerli yurdumuzu böyle zindana ve cehenneme çevirmekten başka bir şey yapmamışlardır. Halbuki bu yurt, evlatlarımız ve to-

runlarımız için cennet yapılmaya elverişli, pek elverişli bir yurttur. İşte bu ülkeyi böyle bayındır hale, cennet haline getirecek olanlar, ekonomik nedenler, ekonomik çabalarlardır.

Bunun için, öyle bir ekonomi dönemi gereklidir ki, artık ulusumuz insanca yaşamasını bilsin, insanca yaşamanın neye bağlı olduğunu öğrensin ve bunu gerçekleştirmeye yönelsin.

Hepimizin isteği odur ki, bu ülkenin yurttaşları, ellerinde örnekleriyle tarımın, tecimin, sanatın, çalışmanın, yaşamının bir temsilcisi olsun. Ve artık bu ülke böyle yoksul görünen ve hor görülen değil; zenginlikle parıldayan bir yurt, bir varlıklar ve çalışanlar yurdu olsun.

İşte ulus böyle umutlu bir dönem içinde bulunuyor, böyle bir döneme erme ve yükselme çabası içindedir. Bu ulus, böyle bir dönemin tarihini yazacaktır. Böyle bir dönemde, en büyük hak, en yüksek yer, çalışanların olacaktır. Türkiye ekonomi kurultayı tarihte böylece yüce bir yer alan ilk toplantı olacaktır.

Sizler, ülkenin isteklerini, ulusun yeteneklerini ve bütün dünyada varlığını bildiğimiz çok güçlü ekonomi örgütünü göz önünde tutarak; uygulanması gereken bütün tedbirleri bütün açıklığı ile dile getirmelisiniz. Ülkeye bu kararlar, bu yenilikler uygulandıkça yurdumuz verimlerle aydınlıklarla dolsun.

Atatürk'ün Söylevleri, s.99-107.

16

Lozan Antlaşması'nın İmza Töreni

Ali Naci Karacan

23 Temmuz Sabahı Lozan Palas'ta uyananlar bir gece içinde otelin barış şerefine gelin gibi donatıldığını görerek şaşakaldılar. Büyük girişten holün sonundaki pencerelere, koridorlara kadar her tarafa renk renk bayraklar asılmıştı. En göze çarpan köşelere dostluk belirtisi olarak kırmızı beyaz bir Türk armasıyla mavili beyazlı bir Yunan arması takılmıştı. Camlı kapının etrafına, yolların kenarlarına, dans salonuna yeşil saksılar sıralanmış, somaki kalın sütunlara bayraklardan örülme çelenkler asılmıştı. Otel sahibi Mösyö Steiner, şişman göbeğiyle en önde ve beyaz önlüklü garsonlar arkada, herkeste bir gayrettir gidiyordu. Kimi iskemle taşıyor, kimi bayrak asıyor, kimi duvara dayalı bir merdivene tırmanıyor, kimi elektrik lambalarına abajur uydurmaya çalışıyor; hazırlık müthiş, barış imzalanıyor!

Herkeste göze çarpan bir heyecan var. Konferansın önemli günlerinde olduğu gibi, gazeteciler koridorları doldurmuşlar, dolaşıp duruyorlar. Yabancı muhabirler "Sevr" Antlaşması'nı imzalanların adlarını soruyorlar, not alıyorlar, telgraf çekiyorlar; Türk muhabirler imza törenine ait tafsilat almaya çalışıyor, oraya koşuyor, buraya koşuyor, kaynaşıp duruyorlar.

Bir gün önce Türkiye-Lehistan Antlaşması, büyük sadelik içinde, Lozan Palas salonlarında imzalanmıştı. Saat on buçukta, oteldeki büyük merasim salonunun geniş kapıları açılmış, bir taraftan İs-

met Paşa ve arkadaşları, diğer taraftan Lehistan delegeleri, arkalarında 'Çaketa-tay' salona girmişlerdi. Ortada büyük bir masa vardı. Bir buçuk aydan beri gürültüsüzce, sessizce hazırlanan Türk-Leh Antlaşması masanın üzerinde duruyordu. Lozan görüşmelerinin ilk olumlu sonucu olan bu vesika, İsmet Paşa ile Leh delegelerinin dostça birer nutkundan sonra imzalandı ve her iki heyetin bir arada resimleri alındı. Lehistan'la Türkiye arasındaki bu imza merasimi, sanki devletlerle yapılacak asıl imza merasimine hazırlık gibi idi. Olay o kadar sükunet içinde, öyle gürültüsüz ve vakur cereyan etmişti.

Lehistan Antlaşması şerefine verilen akşamki ziyafetten sonra, imza merasimine, daha büyük ilgi uyandı. 24 Temmuz 1923 saat birden itibaren otelin önünde, yavaş yavaş, birçok kadınlar, erkekler toplanmaya başladı. Herkes giyinmiş, davetiye kartını cebine koymuş, vaktin gelmesini bekliyordu. Davetiye kartını alamayanlar öteye beriye başvurup imza törenini görmek için bir çare arıyor, konferansla ilgileri olmayan birçok kimseler, ötekine berikine rica ederek, sanki tiyatroya gidiyormuş gibi:

"Aman bir bilet!" diye yalvarıyordu.

Fakat bilet bulmak imkânsız gibiydi. Konferans genel sekreterliği, yalnız heyet delegelerini, gazete muhabirlerini, bir de İsviçre Cumhuriyeti'nin ileri gelenlerini davet etmişti. Ne olur ne olmaz düşüncesiyle, belki bulaşık bir adam içeri girer endişesiyle, davet kartları tahdit edilmişti.

Saat ikiye doğru Lozan Palas'ın kapısından Mont Benan Parkı'nın önündeki heykele kadar iki sıra otomobil dizildi. Kapının önü mahşer gibiydi. Herkes çıkışı, delegelerin otomobillere binişini, gidişi bekliyordu. Holde danışmanlardan,

uzmanlardan, muhabirlerden geçilmiyordu.

Saat üçe on kala İsmet Paşa, Hasan Bey, Rıza Nur Bey asansörle indiler. Üçünün de çehrelerinde hiçbir heyecan belirtisi fark edilmiyordu. Sanki yine Uşi Şatosu'na, konferansa gidiyorlarmış gibi sakin ve tabii, etraftakileri selamlayarak yürüyorlar; bir dakika sonra önüne küçük Türk bayrağı takılı otomobil halk safları arasında yürümeye başladı. Lozan Palas'tan üniversiteye kadar büyük köprünün ve caddelerin iki tarafını halk kaplamıştı. Birbiri ardısıra harekete geçen otomobillerin uzun hattı bir kalabalığın meraklı gözleri önünde bir alay halinde süzülmeğe başladı.

Üniversitenin bulunduğu meydana gelindiği zaman İzmir'e Yunan askerinin ayak bastığı gün Sultanahmet Meydanı'nda yapılan mitingin kalabalığını hatırlayan bir manzara karşısında kalındı. Evlerin pencerelerine, damlara, sarayın etrafındaki bahçelere, yollara, her tarafa arka arkaya dört beş sıra kalabalık toplanmıştı. Ripon Meydanı'nın etrafı da insan yığınlarıyla çevrilmişti. Köprünün sonunda üniversitenin mermer merdivenlerine kadar yolun iki tarafına polisler sıralanmıştı.

İsmet Paşa'nın otomobili saat üçe beş kala Rumini Sarayı'nın kapısında durdu. Merdivenlerin üzerinde başları silindirik şapkalı protokol memurları, federal meclisi üyeleri, askerî kişiler Türk delegeler heyetini karşıladılar. Bir anda, birçok fotoğraf makinası objektifleri İsmet Paşa'ya çevrildi. Geniş mermer merdivenlerin üzerinde Türk başdelegesinin ve barış mücadelesi arkadaşlarının yüzlerce resimleri çekildi.

Rumini Sarayı, geniş bir meydana

bakan, etrafı bahçelik, Lozan'ın en güzel, en göze çarpan binalarından biri idi. Mermer merdivenleri çıkıp da oradan etrafa bakıldığı zaman bahçelere, damlara, pencerelere, yollara sıralanan halk, cadenin ta sonundan itibaren bir kordon gibi uzanan otomobil dizisi, birbirinden dörder adım ara ile dizilmiş lacivert elbise li polisler, sonra sarayın eşliğindeki silindir şapkalı İsviçre federal meclisi üyeleri teşrifatçılar, fotoğrafçılar, gerçekten tarihî bir imza töreni için olağanüstü bir dekor vücuda getirmekte idi.

Üniversitenin dış merdivenleri çıkılarak büyük kapıdan girildikten sonra, yine merdivenler devam ediyordu. Bu merdivenlerin dönüm yerinde, beyaz, geniş, güzel bir avlu, avlunun ortasında bir şadırvan, şadırvanın içinde bir timsah heykeli vardı. Sağda şapkaların ve bastonların bırakılacağı delegelere ayrılmış vestiyer, solda muhabirlerle diğer davetliler için başka bir vestiyer, imza töreninin yapılacağı büyük salonun bir tarafında delegelerin gireceği kapı, diğer tarafında uzmanlarla muhabirlerin gireceği kapı ayrılmış, birinin üzerine (A), diğerinin üzerine (B) işaretleri konmuş, herkesin davet kartına şapkasıyla bastonunu bırakacağı vestiyerin yeri, gireceği kapının harfi, oturacağı kanepenin numarasına kadar her şey yazılmıştı.

Şadırvanın iki tarafında ve merdiven başında, iki heykel gibi, yeşilli beyazlı bir milli kıyafet içinde iki İsviçreli nöbet bekliyordu. Herkesin gözü, merdivenleri çıkarken, önce bunlara ilişiyor, bunların yanından geçilerek yukarı salona gidiliyordu.

İsmet Paşa salona girdiği zaman herkeste bir heyecan belirdi. Bütün gözler hemen kendisine döndü.

Lozan Barış Antlaşması'nın imza edileceği yer, yüksek tavanlı, geniş bir salondur. Sol tarafta bahçeye bakan geniş pencereleri, sağ tarafta koridora açılan iki kapısı vardır. Salonun solunda, daha çok mahkemelerde görülen uzun, yuvarlak, yüksek bir kürsü göze çarpıyordu. Davetliler, danışmanlar, muhabirler, kanepelere yerleşmişler, yüzlerini bu kürsüye çevirmişlerdi. Kürsüye baktığımız zaman sıra ile, sağ tarafta İsmet Paşa, Rıza Nur Bey, Hasan Bey, Amerika delegesi Mister Grew yanyana oturuyorlardı. Bunların arkasında ikinci sırayı Bulgar delegeleri teşkil ediyordu. Kürsünün sol tarafında yine sıra ile Sir Horas Rumbold, General Pellé, Marki Garroni (Marki Garroni antlaşmayı imza için o gün İtalya'dan gelmişti), Mösyö Montanya birinci sırayı teşkil ediyordu. Japon delegesi, Mösyö Venizelos, Mösyö Diyamandi ve diğer bir Romen delegesi de ikinci sırada oturuyorlardı. Bunların yanında Belçika ve Portekiz delegeleri vardı. Kürsünün aşağısında, karşılıklı oturan Türk delegeleriyle İtilaf Devletleri delegelerinin arasında, üzeri koyu renk bir kadife ile örtülmüş büyük bir masa ve bu masanın üzerinde parşömen kâğıda basılmış, kenarlarından kırmızı kordelalar sarkan antlaşma metinleri, protokoller göze çarpıyordu. Kürsünün iki tarafındaki basamaklar üzerinde ise, iki tören hademesi, kımıldamadan duruyorlardı.

Salonun sağ tarafında bir nevi balkon teşkil eden yukarı kısmında, birçok kadınlarla erkekler, konferans dışındaki davetliler bulunuyordu.

İsmet Paşa'nın arka tarafına rastlayan yerde ise bir loca vardı ki, içinde Vaud kantonu Emniyeti Umumiye Müfettişi Mösyö Jecqiard oturuyordu.

Rumini Sarayı'nın büyük salonunda, duvarlara ve tavanlara işlenmiş, Hristiyan medeniyetinin safhalarına ve İsa'nın hatıralarına ait tablolarla başka dikkate değer bir şey yoktu. Ceviz kürsü, ceviz kanepeler, ceviz pencereler ve krem perdeler, bu salona koyu bir renk veriyorlardı.

İsmet Paşa her zamanki vakur, ciddi duruşu ile, istediğini yapmış, hakkını almış bir insan sükûnet ve soğukkanlılığıyla bekliyordu. Yüzündeki daimi aydınlık, gözlerinin her zamanki siyah ve zeki parlayışı, bugün daha çok dikkate çarpıyordu. İsmet Paşa'nın eşi, davetliler arasında, ön sırada yer almışlardı. Türkiye başdelegesinin yanında Rıza Nur Bey, ciddi bir yüzle etrafa bakıyor, Hasan Bey, Mister Grew ile konuşuyor, genel sekreter Mösyö Massigli'nin ortadaki masa üzerinde antlaşmaları ve ekleri sıralamasına dikkat ediyor ve gözlerinde merak okunuyordu.

Bir tarafta Türkiye ve karşısında yedi devletin delegeleri... Başta İngiltere, yanında Fransa, onun yanında İtalya, arkalarında Japonya ve Japonya'nın yanında silinmiş gibi Yunanistan (Venizelos), Romanya, Belçika... Sağ tarafa bakınca tek başına Türkiye, sol tarafa bakınca bütün dünya! İşte her şey elinden alındığı halde nihayet varlığı pahasına savaştan, kanından ve savaşı kazanan yeni Türk Devleti ve işte onu mahvetmek için yüz yıllardan beri uğraştan Batı âlemi! Genel savaşın meşhur "uçler itilâfı" ve ona takılı "küçük itilâf manzumesi", Balkan devletleri... Fakat artık gülmüyorlardı. Artık "mütehakkimane" durum almıyorlardı. Hattâ hüznü, kederli görünüyorlardı.

Sir Rumbold'un sağ gözünde bir monokl var. Yüzü kıpkırmızı, boyuna terliyor, ikide bir mendiliyle yüzünü siliyor.

General Pellé, bir kâğıt gibi beyaz çehresiyle, uzun boylu Sir Rumbold ile şişman yapılı Marki Garroni arasında bir hayalete benziyor. Marki Garroni ise, kanepesine yerleşmiş, toplu avurtları, yumuk gözleriyle bir Seigneur gibi rahat, ne memnun, ne kederli, kayıtsız görünüyor. Bu konferans ile yalnız antlaşmaya imzasını atmak istediği için ilgilendiği hissini veriyor. Japon delegesinin her zamanki esmer, çekik, gözlüklü çehresinde, bugün de dikkate değer bir şey yok. Sanki; “Siz de gelin!” demişler ve o da gelmiş. Arkasına bol gelen elbisesi içinde, zayıf yapısı ile bu Uzakdoğu diplomati, belirsiz bir hayal etkisi yaratıyor. İtilaf devletleri delegeleri içinde en ilgiyi çeken yine Venizelos... Arkaya çekilmiş, kanepesine yan oturmuş, her tarafı süzüyor ve ‘talihin bu garip tecellisi’ karşısında, önünde oturan İngiltere İmparatorluğu delegesine, insana öyle geliyor ki, sanki garip bir küçümseme ile bakıyor. Her hareketinde, her bakışında, önündekileri, yanındakileri “yok!” farzedilen bir lakaydi göze çarpıyor.

Saat üçü beş geçe, İsviçre hükümeti adına Konfederasyon Reisi Mösyö Scheurer, reis vekili sıfatıyla Mösyö Svarts ve Mösyö Chultess, önlerinde beyaz mantolu, elinde, içine kalem konmuş hokka taşıyan bir tören hademesi, içeri girdiler. Ayağa kalkıldı. Bu üç kişi kürsünün önüne geldiler ve oradaki üç koltuğa yerleştiler.

Bir anda o kürsü, İsmet Paşa karşısındaki devletler, sonra arka arkaya sıralara dizilmiş İsviçre ileri gelenleri, uzmanlar, danışmanlar, muhabirler, bütün o salon, bu üç şahsın heyet halinde salona girişi, kalemleri ve hokkayı getiren beyaz mantolu Huissier, her şey, sanki muhteşem oranlara ulaşarak büyük bir heybet aldı.

Bu heybetli dekor ortasında, derin bir sessizlik arasında, İsviçre Federal Meclisi Reisi ayağa kalktı ve ağır bir sesle, antlaşmaların, sözleşmelerin, beyannamelerin, protokollerin adlarını saydıktan sonra:

“Efendiler, buyurunuz, imza ediniz!” diye delegeleri imzaya çağırdı. Sesinde, karar tebliğ eden yüksek bir hâkim edası vardı.

Bu toplantı cihan ölçüsünde bir milli davanın hüküm tebliği oturumu gibi heyecan verici bir manzara göstermekte idi.

Reisin imzaya daveti üzerine, Konferans Genel Sekreteri Mösyö Massigli yerinden kalkarak İsmet Paşa’ya doğru geldi, kendisini selamladı ve:

“Buyurunuz, evvela zatı devletiniz imza edeceksiniz” dedi.

Bu ilk imza devletler tarafından Türkiye’ye karşı bir şeref olarak takdim edilmekte idi.

Türkiye Devleti Başdelegesi İsmet Paşa, yerinden kalktı, oradaki masaya doğru yürüdü ve masanın tam ortasına gelince durdu. Sağ elini “Jaquette à taille”ının iç cebine götürerek oradan renkli bir mahfaza çıkardı, açtı, içinden bir altın kalem aldı ve Gazi Mustafa Kemal’in, vatanın kurtarıcısı Büyük Ata’nın antlaşmayı imzalamak üzere kendisine gönderdiği tarihi kalemlle, ayakta, biraz eğilerek, genel sekreter Massigli’nin önüne koyduğu antlaşmaya, 24 Temmuz 1923 tam saat üçü dokuz geçe imzasını attı.

Tarihi an, işte o andı. İşte o andı ki, 24 Temmuz 1923 yılı salı günü saat üçü dokuz geçe, İsmet Paşa’nın attığı bu imza ile, Osmanlı İmparatorluğu tasfiye edilmiş ve yeni Türkiye Devleti kurulmuş oluyordu! Aynı zamanda 9 yıllık genel Avrupa savaşı, o imzanın atıldığı anda,

24 Temmuz 1923 salı günü saat tam üçü dokuz geçe, bitiyordu.

Herkes meraklı gözlerle İsmet Paşa'nın imza atışını takip ediyor. Salonda çıt yok. Sol taraftakiler sükûnetle, Türk delegeler heyetinin antlaşmayı, sözleşmeleri, beyannameleri imzalayıp bitirmesini ve sıranın kendilerine gelmesini bekliyorlar.

İsmet Paşa'nın bir tarafında Hasan Bey, bir tarafında Rıza Nur Bey; bir İngiliz sekreteri imzalanacak vesikaları önce Massigli'ye veriyor ve Massigli onları önce İsmet Paşa'ya imzalattıktan sonra Rıza Nur Bey'in önüne getiriyor, Rıza Nur Bey imzaladıktan sonra, Hasan Bey imzalıyor, onlardan sonra Fransız sekreter Nogara elindeki kurutma kâğıdıyla imzaları kurutuyor.

Türk heyetinin anlaşma ile eklerini, protokolleri imzalaması yedi dakika sürdü.

Türk heyetinden sonra antlaşmayı imzaya İngiltere Başdelegesi Sir Rumbold davet edildi. İngiliz başdelegesi yerinden kalktı, yürüdü, geldi ve cebinden siyah bir stylo çıkararak imzasını attı. Sir Rumbold'dan sonra General Pellé davet edildi. Fransız başdelegesi masanın önüne gelince, oradaki koltuğa oturdu. Gözlüğünü taktı ve yüzünde memnurlukla, sıra ile, dikkatle bütün vesikaları imzaladı. Marki garroni davet edilince, ortadaki masaya eğilerek önce koltuğunun üzerine iyice yerleşti, sonra yavaş yavaş gözlüğünü çıkardı, binbir özenle kalemi aldı ve büyük bir tarihi hareket yapmakta olduğunu tamamiyle idrak etmiş bir hal ile ve sanki bu tarihi anın bütün şeref ve zevkini tatmak istiyormuş gibi, dikkatli dikkatli imzalarını atmaya başladı. Marki Garroni'den sonra Japon delegesi, zayıf parmakları arasında tuttuğu kalemle

birer birer imzasını attı, döndü, yerine oturdu. Sıra Venizelos'a gelmişti. Venizelos geldi, koltuğa oturdu, çabucak imzaladı, yerine döndü. Romanyalılarından sonra, sonunda Belçikalılar, Portekizliler de, kendilerini ilgilendiren sözleşme ve antlaşmalara imzalarını attılar.

İmza töreni bittikten sonra konfederasyon reisi ayağa kalkarak şu dikkate değer nutku söyledi:

“Efendiler:

Aylarca devam eden çalışmalardan sonra Lozan Konferansı'nın gayesine eriştiği ve sulhun artık temin edildiği hakkındaki sevinçli haber, birkaç gün evvel, cihana ilan edildi. O kadar uzun zamandan beri beklenen bu hadiseye resmî bir şekil vermek ve husule gelen itilaf-ları imza etmek için yeniden toplandık.

Konferans müzakere mahallî olarak memleketimizi intihabetti ve nasıl mesainin açılma törenine İsviçre Federasyon Meclisi'ni davet ettiyse, bugünkü mesut bitiş celsesine de yine davet etmek lütfunda bulundu. Daha dün sureti mahsusada dostane bir mektup, size bahşetmek şerefine nail olduğumuz misafirperverlikten dolayı teşekkür hislerinizi bize bildiriyordu. Halbuki İsviçre'ye verdiğiniz şereften dolayı bütün kalbimizle teşekkür etmek asıl bize düşer. Bu suretle milletlerin kucağında yaşayan memleketimizin vaziyetine tamamiyle tevafuk eden bir hizmete iştirak ve İsviçre adını bir daha sulh ve musalemet emrine teşrik etmek fırsatını bize bahşettiniz. Husule gelen itilâfî ilk olarak selamlamak ve sizleri bundan dolayı tebrik etmekten iftihar duyuyoruz. Konferansın yenmek zorunda kaldığı müşküller pek büyüktü. Fakat hepimiz için çok şükür ki konferansa iştirak edenlerin fazilet ve kemali üstün geldi ve ken-

dilerine tevdi edilen vazifeyi iyi neticeye ulaştırmak azimleri bu müşküllerden daha kuvvetli göründü ve itilâf bu suretle mümkün oldu.

Umumi menfaatler namına razı olduğunuz fedakârlıklar hiç şüphesiz pek ağırdı. Fakat elde edilen netice bu bahaya değerdı. Bu fedakârlıklar muhasamatın katı bitişine ve sulhun teessüsüne alâmettir. Yalnız doğrudan doğruya alakalı milletler değil, fakat bütün dünya bundan dolayı size minnettardır.

Biz İsviçreli, ırk, lisan, din farklarının ne kadar tehlikeli olduğunu tecrübe ile biliyoruz. Tarihimizde bu ayrılıklar devletimizin varlığını birçok defalar tehlikeye düşürdü. Fakat yine biliyoruz ki bütün bu farklara rağmen sulh ve insanlık dairesinde yaşamak ve bu hayatta bir terakki ve inkişaf kaynağı bulmak da kabilirdir.

Sulhun akdine iştirak eden milletlere bu dersin teyidini istikbalde görmelerini bütün gönlümüzle dileriz. Silahların çarpışması insanlar için en elim ıstıraplar doğurur, halbuki fikirlerin çarpışmasından ancak hakikat tezahür eder.

Yeryüzündeki hiçbir millet, haklarından mahrum edilemez, nasıl ki beşeriyetin hayrına iştirak vazifesinden de kurtulamaz. Yakın şark milletlerine karşı, medeniyetin inkişafındaki muazzam hisselerinden dolayı borçlu olduğumuz şükranı tarih bize öğretiyor. Bu milletler bugün uzun yıllarca devam eden kahramanca mücadelelerden sonra silahlarını bırakıyorlar. Temenni ederiz ki yaralarını sardıktan ve müsalemet yolunda faaliyetlerine başladıktan sonra vaktiyle beşeriyet üzerine bol bol dağıttıkları bütün iyiliklerden tekrar faydalanırlar. Aralarında rekabet devam edebilir. Fakat re-

kabet sulh ve çalışma aleminde devam eder.

En hararetili temennilerimiz bu inkişafa matuftur. Bilhassa mümessilleri bugün sulhu imza eden milletlere aittir. Allah isterse bu inkişaf ve saadet bütün cihana şamil olur ve hepimizi sıkran tazyikten bizleri kurtarır.

Lozan Konferansı'nı bu sözlerimle kapıyorum. Dilerim ki bugün, milletler için daimî bir kurtuluş ve saadet kaynağı olsun."

Bu nutuk basbayağı bir tören nutku değil, fakat çok özlü, bütün dünyaya karşı İsviçre'den gür sesle yükselen bir ders hikmetleriyle dolu idi.

Özellikle "hiçbir millet haklarından mahrum edilemez" cümlesi milletleri haklarından mahrum etmeye kalkmış olanlar için son bir ihtar gibi yansıdı. Bu nutukta Türkiye "kahramanca bir mücadeleden sonra kılıçlar kınına konuluyor" cümlesiyle bir destan tarifine ulaştırılıyordu. Bu nutkun özeti, İsviçre Konfederasyon Reisi ağzından, bütün dünyaya: "Galibiyet Türklerde kaldı, kahramanca bir mücadeleden sonra haklarını aldılar!" demekti.

Mösyö Scheurer'in nutku sürekli olarak, dakikalarca alkışlandı. Artık Lozan Konferansı resmen sona ermişti. Barış imzalanmıştı. Herkes ayağa kalktı. Herkes birbirini tebrike başladı.

İsmet Paşa'yı ilk tebrik eden Çin hükümetinin Berne elçisi oldu. Sonra Amerikalı Mister Grew, daha sonra General Pellé, onun arkasından Sir Rumbold, tebrik ettiler. Bunlardan sonra Mösyö Venizelos güle güle İsmet Paşa'ya doğru yürüdü, iki elini uzattı ve hararetle tebrik etti. Mösyö Venizelos'tan sonra İngiliz Delegesi Mister Rayan, İsmet Paşa'nın

elini sıkı ve Türkçe olarak: “Tebrik ederim Paşa Hazretleri...” dedi. İsmet Paşa teşekkür etti.

Şimdi heyetler salondan çıkıyorlardı. Bu sırada Türk muhabirler İsmet Paşa’yı tebrik ettiler ve:

“Paşam, lütfen ilk intibainız?” diye sordular.

İsmet Paşa’nın gözleri gülüyordu:

“İşte, görüyorsunuz, mektepte imtihanı verdik, çıkıyoruz!” dedi.

Evet, İsmet Paşa imtihanı vermiş ve birinci çıkmıştı. Şerefli bir bağımsızlık barışı bundan daha yüce bir zafer havası içinde imza edilemezdi. Bu büyük siyasal zafer, her ‘Türküm’ diyenin kafasında ve ruhunda yüzyıllar ve yüzyıllar boyunca, artık en büyük bir milli şerefti. İsmet Paşa bu şerefi yaratan vakur bir sembol halinde koridorları geçti, merdivenleri indi, büyük kapıda Türk başdelegesi ile arkadaşlarının tekrar birçok fotoğrafları çekildi. Ta kapının önüne kadar herkes Türkiye başdelegesinin etrafını alıyor, elini sıkıyor, tebrik ediyordu.

Tören tam üç çeyrek saat sürmüştü.

Delegeler, danışmanlar, uzmanlar, muhabirler, davetliler salondan çıktıkları ve otomobillerine bindikleri zaman, Lozan şehrindeki büyük katedralin çanları durmadan çalarak her tarafa barışın imzalandığını ilan ediyordu.

Gece geç vakte kadar Lozan sokaklarında bu barış gününün ve gecesinin kalabalığı ve sonsuz sevinci devam etti.

İsmet Paşa Rumini Sarayı’nda barışı imzaladıktan ve Beau Rivage’da İngilizlerin barış şerefine verdikleri çay ziyafetinde bulunduktan sonra, geç vakit Lozan Palas’a döndüğü zaman, kendisini ilk karşılayan, Gazi Mustafa Kemal’in şu telgrafı oldu:

“Lozan Türk Heyeti Murahhasası Reisi ve Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretlerine,

Millet ve hükümetin zatı âlilerine tevcih etmiş olduğu yeni vazifeyi muvaffakiyetle itmam buyurdunuz. Memlekete bir silsile müfit hizmetten ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihî bir muvaffakiyetle tetviettiniz. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın sulh ve istiklâl kavuştuğu bugünde parlak hizmetiniz dolayısıyla zatı âlinizi, muhterem arkadaşlarım Rıza Nur ve Hasan beyleri ve mesainizde size yardım eden bütün heyeti murahhasa âzasını müteşekkirene tebrik ederim.”

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandan

Gazi Mustafa Kemal

Ali Naci Karacan, *Lozan*, Milliyet Tarih Kitapları Dizisi, İstanbul, 1971, s.629-642.

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA KİM KİMDİR

Abdülhamid II

Otuzüç yıl tahtta bulunmuş Osmanlı padişahı. 1842'de doğdu. Abdülmecid'in oğludur. Sarayda geleneksel bir eğitim gördü. 1876'da tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Kanuni Esasi'yi ilan etti. Böylece I. Meşrutiyet dönemi açılmış oldu, fakat daha sonra 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane ederek Meclis-i Mebusan'ı Şubat 1878'de süresiz kapatarak kişisel egemenliğini korudu. Bunalımlı bir dönemde Batı'ya karşı dengeci Doğu'ya karşı İslâmcı politikalar izledi. Ülke içinde mutlakiyet yönetimini güçlendirdi. Baskıcı yönetime karşı örgütlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucu 24 Temmuz 1908'de Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydu ve II. Meşrutiyet'i ilan etti. Meşrutiyet'e karşı ortaya çıkan 31 Mart Ayaklanması'nda ilgisi olduğu gerekçesiyle 27 Nisan 1909'da tahttan indirildi ve Selânik'e gönderildi. Balkan Savaşı'nın çıkmasından sonra 1912'de İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Sarayı'na yerleşti ve 1918'de burada öldü.

Abdullah Cevdet

Osmanlı düşünürü Abdullah Cevdet, 1869'da Arapkir'de doğdu. Jön Türk hareketine katılarak, II. Meşrutiyet dönemi düşünce yaşamında etkili oldu. Mekteb-i Tıbbiye'yi bitirdi. 1889'da İbrahim Temo, İshak Sükûti, Mehmet Reşid ve Hikmet Emin ile birlikte daha sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'ni kurdu. 1897'de Cenevre'de Jön Türklerin merkezi yayın organ *Osmanlı* gazetesini ve *İctihad* dergisini çıkardı. Mütareke döneminde İngiliz yanlısı bir siyaset izledi ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kuruluşunda önemli rol oynadı. Kürt Te-

ali Cemiyeti'nde de çalışarak *Jin* gazetesinde bu örgütün görüşleri doğrultusunda yazılar yazdı. Cumhuriyet döneminde bu etkinlikleri yüzünden devlet hizmetlerinden ömür boyu uzak tutulması kararlaştırılan Abdullah Cevdet 1932'de İstanbul'da öldü.

Abdülmecid Efendi (Halife)

İslâm dünyasının son halifesi ve Osmanlı veliahtı, 1868'de İstanbul'da doğdu. Padişah Abdülaziz'in oğludur. Babasının ölümünden II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sarayda kapalı bir yaşam sürdü. Kurtuluş Savaşı yıllarında bir yandan Anadolu'daki hareketi destekler görünürken, öte yandan da saraydaki konumunu güçlendirmeye çalıştı. TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla saltanat kaldırılınca veliahtlık sıfatını yitirdi. Vahdettin'in yurtdışına kaçmasıyla 18 Kasım 1922'de halifelığe seçildi. Ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra 3 Mart 1924'te halifelik makamının kaldırılması üzerine bu sıfatını da yitirdi. Hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılması kararı üzerine İsviçre'ye giden Abdülmecid, daha sonra Fransa'ya yerleşti ve Paris'te öldü. Kemikleri 1954'te Medine'ye nakledilerek Harem-i Şerif'e gömüldü.

Adnan Bey (Adivar)

Halide Edib'in eşi Abdülhak Adnan Adivar 1882'de Gelibolu'da doğdu. 1905'te Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'yi bitirdi. II. Abdülhamit yönetimine karşı çalışmalara katıldığı için kovuştur-

Adnan Adivar

maya uğradı. 1908'den sonra sırasıyla Tıp Fakültesi'nde öğretmenlik ve müdürlük, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin genel sekreterliği ve hastane yöneticiliği yaptı. Birinci Meclis'e İstanbul'dan milletvekili olarak katıldı ve ilk sağlık bakanı oldu. Daha sonra TBMM İkinci Başkanlığı'na getirildi. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı ve ikinci başkanlığını üstlendi. 1926'da İzmir suikastinden sorumlu tutuldu. Suikast sırasında İngiltere'de olan Adıvar, beraat etmesine karşın 1939'a kadar Türkiye'ye dönmedi. Princeton Üniversitesi'nden fahri edebiyat doktoru ünvanı aldı. Adnan Adıvar, bilim tarihi konusundaki çalışmaları ve Türkiye'de sağlık örgütünün kuruluşuna yaptığı katkılarla önemli bir yer edindi. 1955 yılında İstanbul'da öldü. Adıvar'ın *Osmanlılarda İlim ve Din* adlı bir eseri vardır.

Ahmet Rıza

Osmanlı siyasetinin önemli isimlerinden biri olan Ahmet Rıza, 1859'da doğdu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderleri arasında yer almıştır. Mekteb-i Sultani'yi bitirdi ve Fransa'da tarım öğrenimi gördü. 1895'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris Şubesi Başkanlığı'nı üstlendi. II. Abdülhamit'e eğitim sisteminde köklü değişiklikler öneren risaleler yayımlayarak muhalefet çevrelerinde saygınlık kazandı. Cemiyetin ilk resmî yayın organı *Meşveret*'i Fransızca ekiyle birlikte çıkardı. 1907'den sonra cemiyet içindeki bölünmelerden dolayı itttihatçılarla arası açıldı. Mütareke döneminde Ayan Meclisi Başkanlığı'na getirildi. 1919'da Mustafa Kemal'den aldığı bir mektup üzerine Fransa'ya giderek çeşitli devlet yöneticileriyle görüştü. Lozan

Antlaşması'ndan sonra yurda döndü. Siyasal yaşamdan çekilerek anılarını yazdı ve 1930'da İstanbul'da öldü.

Afet İnan

Mustafa Kemal tarafından Fransızca öğrenmesi için İsviçre'ye gönderilen Afet İnan, 1908'de Selanik'te doğdu. 1925'te Bursa Kız Öğretmen Okulu'nu bitirdi. 1927'de Türkiye'ye döndükten sonra, 1931'de Türk Tarih Kurumu'nun kurucuları arasına katıldı. 1935-1938 arasında Cenevre Üniversitesi'nin Toplumsal ve Ekonomik Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gördü ve 1939'da burada doktora çalışmasını tamamladı. Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde doçent ve profesör oldu. Değişik üniversitelerde cumhuriyet ve devrim tarihi dersleri verdi. Hem Atatürk'le ve Cumhuriyet'le ilgili anılarının bulunduğu hem de değişik konularda eserleri bulunan Afet İnan, 1985'te Ankara'da öldü.

Ahmet Bey, Agayef (Ağaoğlu)

Türk düşünce dünyasının önemli isimlerinden olan Ahmet Ağaoğlu, 1868'de Azerbaycan'ın Şusa kentinde doğdu. Şusa'da ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Petersburg'da ve ardından da Paris'te eğitimini sürdüren Ağaoğlu, Sorbonne Üniversitesi'nde tarih ve filoloji okudu. Bu arada Fransız dergilerine özellikle Fars dili ve edebiyatı üzerine makaleler yazdı. Paris'te tanıştığı Ahmet Rıza ile dostluk kurarak, İttihat ve Terakki çevresine giren Ahmet Ağaoğlu, 1894'te eğitimini tamamlayarak Kafkasya'ya döndü. Bakü ve Tiflis'te Hüseyinzade Ali Bey ve Gaspıralı İsmail gibi önde gelen milliyetçi aydınlarla birlikte de-

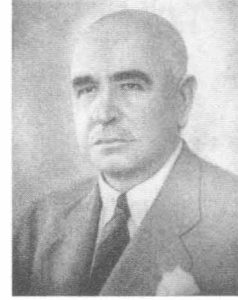
ğışık yayın organlarında fikirlerini yaymaya başlayan Ağaoglu, bu aydınlarla birlikte Çarlık Rusyası'nda Türklerin de diğer milletlerle eşit haklara sahip olması gerektiğini dile getirdi, *Hayat ve İrşad* adlı dergileri yayınladı.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a gelen Ahmet Ağaoglu, Darülfünun'da tarih ve Rus dili dersleri verdiği sıralarda *Türk Yurdu* dergisini çıkardı. Türk Ocağı'nın kuruluş çalışmalarına katıldı. 1912'deki Meclis-i Mebusan seçimlerinde Afyon'dan mebus seçilen ve aynı yıl içinde İttihat ve Terakki'nin merkez-i umumi üyeliğine getirilen Ağaoglu, Mütareke'de tutuklanarak Malta'ya sürüldü. Sürgünden sonra Ankara'ya geçerek Milli Mücadele saflarına katılan Ahmet Ağaoglu, bir süre Matbuat Umum Müdürlüğü görevini üstlendi, *Hakimiyet-i Milliye*'nin başyazarı oldu. Zaferden sonra Ankara Hukuk Mektebi'nde hocalık yaptı. Fethi Okyar ve Nuri Conker ile birlikte Cumhuriyet döneminin muhalif partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruculuğunu da yapan Ağaoglu, partinin düşünsel yapısını biçimlendiren isimlerden biri oldu. Daha sonra Ankara'da çıkardığı *Akım* adlı gazetede, İnönü hükümetini de eleştiren Ahmet Ağaoglu'nun *Üç Medeniyet, İslâmlıkta Kadın, Devlet ve Fert, İhtilal mi İnkılâp mı? Serbest İnsanlar Ülkesinde ve Serbest Fırka Hatıraları* gibi eserleri vardır. Ağaoglu 1939'da İstanbul'da öldü.

Ali Çetinkaya

Ege'de Kuva-yı Milliye'yi ilk örgütleyenlerden olan Ali Bey (Çetinkaya) 1878'de Afyon'da doğdu. 1898'de Mekteb-i Harbiye'yi bitirdi. 1907'de Manastır'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi, ce-

miyetin örgütlenmesinde rol oynadı. Kurtuluş Savaşı'nda Ayvalık'ta ilk direnişi örgütledi. 1925'te Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin başkanlığına getirildi ve İzmir suikastı ile ilgili görülen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları ile eski İttihatçıları yargıladı. Cumhuriyet döneminde Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlığı yaptı. Ölümüne kadar (1949) Afyonkarahisar milletvekilliğini sürdürdü.

Ali Bey (Çetinkaya)

Ahmet Anzavur

Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul hükümetinin Kuva-yı Milliye'ye karşı kurduğu Kuva-yı İnzibatiye'nin komutanıdır. Mütareke döneminde İzmit Mutasarrıflığı'na atandı ve Biga, Gönen, Manyas yöresindeki denetim boşluğundan yararlanarak Kasım 1919'da Kuva-yı Milliye'ye bağlı güçlerle çarpıştı. Etkinliğini 1920 ortalarına değin sürdürdü ve Kuva-yı Milliye önderlerinden Edremit Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey'i öldürttü. İstanbul hükümetinin yanısıra İngilizlerden de destek gören Anzavur'un ilk ayaklanması Çerkez Ethem tarafından bastırıldıysa da yöredeki etkisi kırılmadı. Bandırma'yı ele geçirdi. 1920'de Miralay Kâzım Bey komutasındaki kuvvetler tarafından bozguna uğratıldı. Biga'dan İstanbul'a kaçtı ve Sakarya Savaşı'ndan sonra Köprülülü Hamdi Bey'in adamları tarafından 1921'de Biga'da öldürüldü.

Ali Fuat Bey (Cebesoy)

1882'de İstanbul'da doğan Ali Fuat Cebe-soy, Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Rumeli'de Meşrutiyet'i yeniden kurmak için ordu içinde yapılan gizli çalışmalara katıldı. Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nin ilk komutanı oldu. 1922'de TBMM'nin İkinci Başkanlığı'na seçildi. 17 Kasım 1924'te Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Refet Bele beylerle birlikte Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. Partinin 3 Haziran 1925'te kapanmasından sonra bir süre siyasetten uzak kaldı. 1926'da İzmir suikastı ile ilişkisi olduğu gerekçesiyle İstanbul'da tutuklandı. İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamada Mustafa Kemal'in müdahalesiyle aklandı. 1933'ten itibaren tekrar aktif siyasete atıldı ve önemli görevlerde bulundu. 10 Ocak 1968'de İstanbul'da öldü.

Ali Galip Bey

Kurtuluş Savaşı'na karşı olan Elazığ Valisi Ali Galip Bey, 1871'de Kayseri'de doğdu. Harp Okulu'nu bitirdikten sonra orduda görev yaptı. Alay komutanı iken ordudan istifa etti. Bunun ardından üç ay kadar bir süreyle Kayseri mebusluğu yapan Ali Galip Bey, 1919'da Elazığ Valiliği'ne atandı. Milli hareketin örgütlenmesi sırasında, İstanbul hükümeti ile birlikte Sivas Kongresi'ni dağıtarak, Mustafa Kemal'i tutuklama girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca, Suriye'ye kaçtı. Daha sonra İstanbul'a geldi ve Lozan Antlaşması'ndan sonra burada yargılandı. 1924'te Yüzellilikler Listesi'ne alınarak, sürgüne gönderildi. 1930'da ise yerleşmiş olduğu Köstence'de öldü.

Ahmet İzzet Paşa

Son Osmanlı sadrazamlarından Ahmet İzzet Paşa 1864'te Manastır'da doğan İzzet Paşa, son Osmanlı sadrazamlarından biridir. 1887'de Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Avrupa ve Orta Doğu'da çeşitli görevlerde bulundu. I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Komutanlığı'nda bulundu. Savaşın sona ermesinden sonra sadrazamlığa getirildiyse de kabinesine aldığı İttihatçılara gösterilen sert tepkiler üzerine 25 gün sonra istifa etti. Daha sonra Dahiliye ve Hariciye nazırlıklarında bulundu. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra emekliye ayrıldı; başka görev almadı. Ahmet İzzet Paşa, 1937'de İstanbul'da öldü.

Ali Kemal

Gazeteci, yazar ve siyaset adamı olarak bilinen Ali Kemal, 1869'da İstanbul'da doğdu. Basın ve siyaset yaşamındaki kavgalarıyla ünlüdür. 1886'da Mektebi Mülkiye'de öğrenciyken Paris'e oradan da Cenevre'ye gitti. 1895'te Paris Siyasal Bilgiler Yüksekokulu'nu bitirdi. Jön Türkler arasına katıldı. Jön Türklerle II. Abdülhamit arasında uzlaşma sağlanınca, Brüksel Sefareti Katipliği'ne atandı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. Başyazarı olduğu *İkdam*'da İttihat ve Terakki'ye yönelik sert eleştiriler yayınladı. Mütareke döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girdi. 1912'de Damat Ferit Paşa kabinesinde önce maarif, sonra dahiliye nazırı oldu. *Peyam-i Sabah* adlı bir gazete yayımlayarak Kuva-yı Milliye'ye ve Kurtuluş

Ali Kemal

Savaşı'na karşı çıktı. Artin Kemal olarak da adlandırılan Ali Kemal Bey, savaşın kazanılmasından sonra İstanbul'da tutuklandı; yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken İzmit'te Nurettin Paşa'nın tertibiyle 1922'de linç edildi.

Ali Rıza Paşa

Osmanlı Devleti'nin son sadrazamlarından olan Ali Rıza Paşa, 1860'ta İstanbul'da doğdu. Harp Akademisi'ni bitirdikten sonra Almanya'da eğitim gören Ali Rıza Paşa, döndükten sonra Harp Okulu'nda hocalık yaptı. Çeşitli askerî görevlerin yanı sıra valiliklerde de bulundu. Yemen'deki ayaklanmanın bastırılmasında görev aldıktan sonra müşirliğe yükseltildi.

II. Meşrutiyet'te ayan meclisi üyeliği yaptıktan sonra Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa kabinelerinde bahriye nazırlığı yapan Ali Rıza Paşa; son olarak 1919 Ekim'inde Damat Ferit'in düşmesi üzerine sadrazamlığa getirildi. Milli Mücadele'ye karşı hep mesafeli bir tutum alan Ali Rıza Paşa, daha sonraki Tefik Paşa kabinelerinde de çeşitli hazırlıklarda bulundu, 1933'te İstanbul'da öldü.

Ali Saip Bey (Ursavaş)

1885'te Irak sınırları içindeki Revandiz'de doğdu. Harp Okulu'ndan mezun oldu. Mütarekeden sonra Kars Jandarma Komutanlığı'na ve 1919 yılında da Urfa Jandarma Komutanlığı'na getirildi. Urfa'da şehrin ileri gelenleri ile ilişki kurarak teşkilât oluşturdu. Günlerce sürecekt çatışmaların yaşandığı Urfa kuşatmasını gerçekleştirdi. Fransızlarla anlaşma yapılarak Urfa'nın kurtuluşu sağlandı. Urfa'dan milletvekili seçilerek ilk Meclis'te yer aldı. İkinci dönemde Kozan'dan milletvekili oldu ve Şeyh Sait

Ayaklanması üzerine kurulan İsyan Bölgesi İstiklâl Mahkemesi'nde başkan ve üye olarak görev aldı. Urfa'dan Fransızlara karşı kazandığı başarı nedeniyle Atatürk tarafından kendisine "Ursavaş" soyadı verildi. 1939'da Adana'da öldü.

Ali Şükrü Bey

1884'te Trabzon'da doğdu. 1904'te Heybeliada'da Bahriye Mektebi'ni bitirecek Bahriye Erkân-ı Harp subayı olarak göreve başladı. 1920'de son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Trabzon mebusu olarak bulundu ve Birinci Meclis'te de Trabzon mebusu olarak görev yaptı. Bu arada etkin bir muhalif yayın olan *Tan* gazetesini çıkardı. Meclis'teki tutumu muhalefetin etkin önderlerinden biri olmasına neden oldu ve Mustafa Kemal'in muhafız komutanı Topal Osman tarafından 1923'te Ankara'da öldürüldü.

Bahaddin Şakir

1874'te İstanbul'da doğan Bahaddin Şakir, İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticilerinden ve ilk adli tıp öğretmenlerindendir. Askerî Tıbbiye'yi bitirdikten sonra Ahmed Rıza ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri ile ilişki kurdu ve cemiyet içinde etkin rol oynadı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da *Şura-yı Ümmet* gazetesini yayınladı. 1909'da askerî ve sivil tıbbiyelerin birleştirilmesi ile kurulan Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde önce tıp müderrisi, sonra da ikinci reis oldu. I. Dünya Savaşı'ndan Erzincan ve yöresinde Teşkilât-ı Mahsusa yöneticisi olarak görev yaptı. Savaşın sona ermesiyle İttihat ve Terakki ileri gelenleri ile birlikte yurt dışına kaçtı. 1922'de Berlin'de bir Ermeni tarafından vurularak öldürüldü.

Bekir Sami Bey (Günsav)

Bursa ve civarında Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesinde önemli bir rolü olan Bekir Sami Bey, 1897'de Bandırma'da doğdu. Harp Okulu'nu bitirdikten sonra katıldığı Balkan ve I. Dünya Savaşları'nda çeşitli birliklerde görev yaptı. Mütareke'den sonra Bursa'dan başlayarak Ege'ye yayılacak olan milli hareketin birleşmesinde özellikle düzenli orduya geçişte büyük çabalarda bulundu. Daha sonra Yunan birlikleri karşısında Bursa'yı yeteri kadar savunmadığı gerekçesiyle Büyük Millet Meclisi tarafından eleştirilen Bekir Sami, kendisine sahip çıkan Mustafa Kemal Paşa'ya rağmen bulunduğu görevden alınarak, Antalya ve Muğla bölgesi komutanlığına getirildi. Bunun ardından Sovyetler'e gönderilen heyette görev aldı. Tedavi için gitmiş olduğu Viyana'da önce açığa alındı, daha sonra da 1925'te emekliye sevk edildi. Bundan sonra küskün olarak hiçbir görev kabul etmeyen Günsav, 1934'te İstanbul'da öldü.

Bekir Sami Bey (Kunduh)

Ankara Hükümeti'nin ilk Hariciye Vekili olan Bekir Sami Bey, Şeyh Şamil Ayaklanması'na katılan Musa Kunduh Paşa'nın oğlu olup, 1862'de Yıldızeli'de doğdu. Paris'te siyaset bilimi eğitimi gördükten sonra çeşitli dış merkezlerde görevlerde bulundu ve Van, Trabzon, Bursa, Halep gibi önemli şehirlerde valilik yaptı. Mütareke ile birlikte siyasi çalışmalarını yoğunlaştıran Bekir Sami Bey, Erzurum Kongresi öncesinde Mustafa Kemal'e imparatorluğun dağılmaması için Amerikan mandasının kabul edilmesi yolunda telkinde bulundu. Heyet-i Temsiliye üyesi olarak katıldığı Sivas Kongresi'nde de aynı görüşleri dile getir-

mesine rağmen Heyet-i Temsiliye üyeliği devam etti. Amasya buluşmasında da bulunan Bekir Sami Bey, ilk Büyük Millet Meclisi hükümetinde hariciye vekilliğini üstlenerek, Ankara'yı Londra Konferansı'nda temsil etti (1921). Bu arada Ankara'ya haber vermeden imzalamış olduğu bazı antlaşmaların milli çıkarlara uygun olmadığı gerekçesiyle onaylanmaması üzerine, konferanstan ve hükümet üyeliğinden ayrılmak zorunda kaldı.

İkinci Dönem'de Tokat'ta mebus seçilen Bekir Sami Bey, Kâzım Karabekir ve diğer arkadaşlarıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Bunun ardından Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen İzmir Suikastı'na katıldığı gerekçesiyle yargılanıp, beraat eden Bekir Sami Kunduh, 1933'te İstanbul'da öldü.

Cafer Tayyar (Eğilmez)

Milli Mücadele yıllarında bir süre Yunanlıların elinde tutsak olan Cafer Tayyar Bey, 1877'te Priştine'de doğdu. 1904'te Harp Okulu'ndan mezun oldu. 1918'te I. Ordu Komutanlığı'na atandı. Trakya Bölgesi'nde Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'nın kurulmasına öncülük etti. Edirne milletvekili seçildi, ancak görevi dolayısıyla Edirne'den ayrılmadı. İkinci dönemde yeniden Edirne milletvekili oldu ve daha sonra Kolordu Komutanlığı görevinden ayrılarak sadece milletvekili olmayı tercih etti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Atatürk'e suikast ile ilgisi olduğu gerekçesiyle tutuklandı, ancak daha sonra serbest bırakıldı. Ordu'dan emekli oldu ve 1958 yılında İstanbul'da öldü.

Cami Bey (Baykurt)

II. Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinde etkili rol oynamış adamı Cami Baykurt, 1869'da İstanbul'da doğdu. Harbiye Mektebi'ni bitirdikten sonra gittiği Trablusgarb'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Daha sonra bu partiden ayrıldı ve İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin uzlaştırılması çabalarında rol oynadı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Aydın milletvekili olarak katıldı ve Meclis'te Felah-ı Vatan Grubu başkanı oldu. İlk TBMM'ye Aydın milletvekili olarak katıldı ve Dahiliye Vekilliği yaptı ve bu görevinden 1920'de istifa etti. Cumhuriyet döneminde uzun yıllar fazla bir etkinlikte bulunmadı. *Tan* ve *Görüşler* gazetesinde yazılar yazdı. İstanbul'da 1949'da öldü.

Celal Bayar

Celal Bayar 1883'te Bursa'nın Umurbey Köyü'nde doğdu. İlk ve orta öğretiminden sonra, memurluk yaşamına atıldı. Adalet, reji ve bankacılık alanlarında çeşitli görevlerde bulundu. 1903'te çalışmalarını gizli olarak yürüten İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa Şubesi'ne girdi. Bu şubede 1911'e kadar görev yaptı. 1911'de

Celal Bayar

İttihat ve Terakki'nin İzmir Şubesi Genel Sekreterliği'ne getirildi. İzmir'de *Halka Doğru* adlı bir dernek kurdu; yine *Halka Doğru* adıyla bir dergi çıkardı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Saruhan Sancağı milletvekili olarak katıldı. Milli Mücadele'nin başlamasının ardın-

dan Anadolu'ya geçti. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Bursa milletvekili olarak görev aldı. 1921'de İktisat Vekili oldu. Lozan Barış Konferansı'na müşavir sıfatıyla katıldı. 1923 seçimlerinin ardından İkinci Büyük Millet Meclisi'ne İzmir milletvekili olarak girdi. 1924'te İş Bankası'nı kurmakla görevlendirildi; bu bankanın kuruluşunda önemli rol oynadı, 1932 yılına kadar bu bankanın genel müdürlük görevini yürüttü. 1937-1939 yılları arasında başbakanlık yaptı.

1945'te milletvekilliğinden ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrıldı. 1946 yılında, arkadaşlarıyla birlikte Demokrat Parti'yi kurdu; partiye genel başkan oldu. Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerini kazanmasının ardından, Demokrat Parti genel başkanlığından istifa etti ve 22 Mayıs 1950'de cumhurbaşkanı seçildi. 27 Mayıs 1960'a kadar bu görevde kaldı. 27 Mayıs'ın ardından tutuklandı. Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanı tarafından idama mahkûm edildi. Cezası Milli Birlik Komitesi tarafından ömür boyu hapse çevrildi. Yaklaşık 4 yıl tutuklu kaldıktan sonra, serbest bırakıldı. Önce Adalet Partisi'ni ve daha sonra da Demokratik Parti'yi destekleyen Bayar, 12 Eylül'den sonra yeni Anayasa'yı savundu. 23 Ağustos 1986'da öldü.

Celalettin Arif

1875'te İstanbul'da doğdu. Türk siyaset adamı ve hukukçudur. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Paris'te hukuk ve siyasal bilgiler okudu. 1908'de İttihat ve Terakki'ye karşı kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde başkan oldu ve İstanbul'un işgali üzerine Ankara'ya gitti. TBMM'de ikinci baş-

kanlığa seçildi. 24 Ocak 1921'de Adliye Vekilliği'nden ve Meclis İkinci Başkanlığı'ndan istifa etti. 1921'de Roma Temsilciliği'ne atandı ve 1923'te buradan ayrılarak 1930'da ölümüne kadar Paris'te yaşamını sürdürdü.

Cemaleddin Afgani

1838'de İran'da doğdu. Müslüman siyaset adamı, siyasal ajitator ve gazeteci kimliği ile tanındı. Ailesi ve gençliği üzerine çok az şey bilinir. 18. yüzyıl sonunda İran'da yaygınlık kazanan ve tasavvuf ve aklın karışımı olan şeyhlik akımından çok etkilenmişti. Felsefi-tasavvufi boyutlu düşünceleriyle İslâm'a yeni bir boyut getirdi. 1870'lerin sonunda panislâmizmi İslâm toplumları için bir kurtuluş yolu olarak görmeye başladı. II. Abdülhamid'e bir tasarı sunduğu bilinir. Avrupa egemenliğine karşı, güçlü bir İslâm uyarılığının yeniden canlandırılabilceğine olan inancıyla 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında İslâm düşüncesinin gelişimini etkilemiştir. Cemaleddin Afgani, 1897'de İstanbul'da öldü.

Cemal Paşa

İttihat ve Terakki'nin en güçlü üç adından biri olan Cemal Paşa, 1872'de Midilli'de doğdu. Kuleli Askeri İdadisi'ni ve Harbiye Mektebi'ni bitirdi ve kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. İttihat ve Terakki'nin Rumeli'de örgütlenmesinde etkin rol oynadı. 31 Mart'ta başgösteren ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Hareket Ordusu'nda görev aldı. Kasım 1912'de tümeniyle Balkan Savaşı'na katıldı. İttihatçılar başa geçince İstanbul Muhafızlığı'na getirildi. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı-Alman ittifakını destekledi. Savaşla birlikte Bahriye Nazırlı-

ğının yanısıra 2. Ordu komutanı olarak da görevlendirildi. Savaş sonrasında bir Alman denizaltısıyla Odessa'ya ve oradan da Berlin'e gitti. Daha sonra Rusya'ya geçti ve Türkiye'ye dönme hazırlığı içerisindeyken Tiflis'te 1922 yılında Ermeni komitacılar tarafından öldürüldü.

Cevat Abbas Bey (Gürer)

Mustafa Kemal'e Çanakkale Savaşları sırasında yaverlik yapan Cevat Abbas Bey (Gürer) 1887'de Niş'te doğdu. Harp Okulu'nu bitirdikten sonra üstün başarılarından dolayı çeşitli madalya ve nişanlarla onurlandırıldı. 1919'da Mustafa Kemal'le birlikte Samsun'a çıkanlar arasında 9. Ordu Müfettişliği başyaveri olarak bulunan Cevat Abbas Bey, daha sonra Heyet-i Temsiliye'nin başkatipliğini yaptı ve Yozgat'taki Çapanoğlu Ayaklanması'nın bastırılmasında önemli bir rol oynadı.

Meclis-i Mebusan'ın son seçimlerinde Bolu mebusu seçilen Cevat Abbas Bey, bu meclisin dağılmasından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde yine aynı ilden mebus seçilerek, bu görevi 1939'a kadar beş dönem sürdürdü. Bu arada Sofya'da milli hükümetin temsilciliğini de yapan Cevat Abbas Gürer, 1943'te öldü.

Damat Ferid Paşa

Son Osmanlı sadrazamlarından olan Mehmet Ferid Paşa, 1853'te doğdu. Kurtuluş Savaşı'na karşı takındığı düşmanca tutumla tanındı. Paris, Berlin, Petersburg ve Londra elçiliklerinde katiplik yaptı. Sultan Abdülmecid'in kızı Mediha Sultan ile evlenerek saraya damat olarak girdi. 11 Kasım 1911'de oluşturulan, İttihat ve Terakki karşıtı Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurucuları arasında yer aldı. Mondros

Damad Ferid Paşa.

Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra farklı tarihlerde beş kez sadrazamlığa getirildi. Milli Mücadele Hareketi'ne karşı tavır alarak, Kuva-yı Milliye'ye karşı Kuva-yı İnzibatiye'yi örgütledi. Nemrut Mustafa Paşa divanından Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında idam kararları çıkarttı. Kurduğu bütün hükümetlerde Hariciye Nazırlığı'nı, son iki hükümette de buna ek olarak Harbiye Nazırlığı'nı üstlenen Ferid Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın başarısının kesinleştiği günlerde 1922'de ailesiyle birlikte yurtdışına çıkarak Fransa'ya Nice'e yerleşti. 6 Ekim 1923'te öldü.

Demirci Mehmet Efe

Adını Ödemiş, Denizli ve Aydın yörelerinde duyuran Demirci Mehmet Efe, 1885'te Nazilli'de doğdu. Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine ulusal direniş hareketine katıldı. Aydın Cephesi Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na getirildi. İç ayaklanmaların bastırılmasında görev aldı. Güney Cephesi Komutanlığı'nın Refet Bey'e verilmesinden sonra Heyet-i Temsiliye ile anlaşmazlığa düştü. Refet Bey'in, Mehmet Efe'nin Çerkez Ethem güçlerine katılmasından endişe ederek onun karargâhını basması üzerine kaçtı ve daha sonra Ankara hükümetinin çağırısına uyararak köyüne geri döndü. Gösterdiği yararlılıklar göz önünde tutula-

rak bağışlandı ve 1959 yılında Nazilli'de öldü.

Dürrizade Abdullah

Mustafa Kemal ile Milli Mücadele'nin bütün önderlerini isyancı niteleyerek, öldürülmelerinin şeriata uygun olduğu yolunda fetva veren şeyhülislâm Abdullah Efendi, 1867'de İstanbul'da doğdu. Çeşitli dini görevlerde bulundu, ancak İttihat ve Terakki döneminde kendisine hiç devlet görevi verilmedi. Damat Ferit Paşa'nın kurduğu dördüncü kabinede şeyhülislâmlık yaptı. Bu dönemde vermiş olduğu fetva Kurtuluş Savaşı'na ve önderlerine karşı tam bir ihanet belgesi sayılır. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra yurtdışına kaçtı. Rodos ve İtalya'dan sonra Hicaz'da Emir Şerif Hüseyin'e sığınan Dürrizade Abdullah, Yüzellilikler Listesi'ne alındı ve 1923'te Hicaz'da öldü.

Enver Paşa

Osmanlı Devleti'nin önemli askerî ve siyaset adamı olan Enver Paşa, 1881'de İstanbul'da doğdu. 1894'te Manastır Askerî Rüşdiyesi'ni ardından da Mekteb-i Harbiye'yi bitirdi. 1902'de Erkân-ı Harbiye (Kurmay) Mektebi'nden kurmay yüzbaşı rütbesiyle çıkarak merkezi Selânik'te olan 3. Ordu'ya atandı. Selânik'te gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne girdi ve bu örgütün İttihat ve Terakki'ye katılmasında önemli rol oynadı. Sonraki yıllarda İttihat ve Terakki'nin en önemli adamlarından biri haline geldi. II. Meşrutiyet'in ilanında ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girmesinde etkili oldu. Osmanlıların savaştan yenilgiyle çıktığı 1918'den sonra diğer İttihat ve Terakki üyeleriyle bera-

ber yurtdışına kaçtı. Orta Asya'daki Türkleri Sovyetler'e karşı örgütlemeye çalıştı. Kızıl Ordu birlikleri ile çarpışırken Türkistan'da öldü ve buraya gömüldü (1922). Enver Paşa, 1908-1918 döneminde İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticilerindendi. Özellikle "Üç Paşalar İktidarı" olarak da bilinen 1913-1908 arasında Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinin belirlenmesinde önemli rol oynadı.

Ethem Bey, Çerkez

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında Kuva-yı Seyyare diye adlandırılan düzensiz birliklerin komutanı olan Ethem Bey, 1885'te Bandırma'da doğdu. Subay olan iki ağabeyi Reşit ve Tefvik Bey'ler gibi askerî eğitim görmeyerek, alaydan yetişerek süvari başçavuşluğuna kadar yükseldi. Bu arada Süvari Zabitan Mektebi'ne giderek, zabıt vekili oldu. Balkan Savaşı sırasında Çatalca çarpışmalarına katılan Ethem Bey, ağabeyleri gibi Teşkilât-ı Mahsusa'ya girdi.

1919'da İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu fidye karşılığı dağa kaldıran Ethem Bey, Salihli'de diğer direniş çeteleriyle birleşerek güçlendi ve Kuva-yı Seyyare'yi kurdu. Milli Mücadele'ye karşı başlatılan Düzce, Bolu, Adapazarı ve

Çerkez Ethem

Yozgat isyanlarının bastırılmasında, Anzavur ve Çapanoğulları'nın bertaraf edilmesinde çok önemli görevlerin üstesinden gelen Ethem Bey, kendi koyduğu kurallar ve ayaklanmacılara karşı uyguladığı acımasız cezalarla tanın-

dı. Bu arada Yeşilordu Cemiyeti'nin de kurucuları arasında bulundu. İzmit'te Süleyman Şefik Paşa'nın Hilafet Ordusu'nu daha sonra Hendek'te İbrahim Bey'in Kuva-yı Ahmediyesi'ni de etkisiz hale getirdi.

Hükümetin 9 Kasım 1920'de, bütün benzeri milis güçlerinin düzenli orduya dönüştürülmesi yolunda aldığı karar ile birlikte Dahiliye Vekaleti tarafından gelişmiş güzel asker toplamasının engellenmesi, Ethem Bey'in kardeşleriyle birlikte ayaklanmasına ve Milli Mücadele'ye karşı cephe almasına neden oldu. Sorunun başlangıcında özellikle uzlaşmacı bir çözümden yana olan Mustafa Kemal'in çabaları sonuç vermeyince Ankara hükümeti, katı tutumunu sürdüren Ethem Bey ve kardeşlerine karşı kuvvete başvurdu. Kütahya'dan Gediz'e doğru çekilen Çerkez Ethem burada da tutunamadı, kuvvetlerinden önemli bir bölümü düzenli ordu birliklerine katıldı. Kendisi de İstanbul'da Damat Ferit'le ve Yunanlılar'la ilişki kurdu. Refet Bey'in komuta ettiği birlikler karşısında çaresiz kalan Ethem Bey, kuvvetlerini dağıttı ve kendisi de Yunanlılar'a sığındı. Daha sonra İzmir'den Atina'ya, oradan da Almanya'ya giden Ethem Bey, burada bir süre tedavi gördükten sonra önce Mısır'a, ardından da Ürdün'e geçti. Cumhuriyet döneminde Yüzellilikler Listesi'ne alınarak vatandaşlıktan atılan Çerkez Ethem, daha sonra çıkarılan affa rağmen yurda dönmedi ve 1948'de Amman'da öldü.

Fethi Bey (Okyar)

1880'de Makedonya'da (Prilep) doğan Fethi Okyar, iki kez başbakanlık yapmış. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer almış bir asker ve devlet

adamıdır. 1901'de Mekteb-i Harbiye'yi, 1904'te Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi, fakat bir süre sonra cemiyetle görüş ayrılığına düştüğü için Sofya Büyükelçiliği'ne atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı. 1917'de tekrar İstanbul'a döndü. 1921'de İstanbul mebusu olarak TBMM'ye katıldı. Fevzi Çakmak hükümetinde Dahiliye Vekilliği, 1923 ve 1924'te Başbakanlık görevlerinde bulundu. 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurucuları arasında yer aldı ve partinin genel başkanlığına getirildi. SCF'nin 17 Kasım 1930'da kendini feshetmesiyle Londra Büyükelçiliği'ne atanan Fethi Okyar, 1939-41 arasında Refik Saydam Hükümeti'nde adliye vekilliği yaptı. 1943 yılında İstanbul'da öldü.

Fevzi Çakmak

1876'da İstanbul'da doğan Fevzi Çakmak, 1896'da Harp Okulu'nu ve 1898'de kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisi'ni bitirdi. I. Dünya Savaşı'nın Çanakkale cephesinde emrindeki 5. Kolordu ile Kanlıdere ve Kerevizdere savunmalarında önemli rol oynadı. 1919'da 1. Ordu Müfettişliği'ne getirildi, 1920'de Harbiye Nazırı oldu. İstanbul'da, işgal kuvvetlerinin baskısının artması üzerine 17 Nisan 1920'de Anadolu'ya geçen Fevzi Çakmak, Kozan milletvekili olarak Meclis'e girdi. Milli Savunma Bakanlığı'na ve bu görevinin yanı sıra da Bakanlar Kurulu başkanlığına getirildi. 3 Ağustos 1921'de Genelkurmay Başkan Vekili oldu. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Cumhuriyet'in ilanından sonraki ilk Genelkurmay Başkanı olan Mareşal Fevzi Çakmak, 1925'e kadar Kozan milletvekilliği görevini de sürdürdü. Emekli olduktan

sonra Demokrat Parti listesinden bağımsız aday olarak İstanbul milletvekili seçildi. 1947'de bu partiden ayrılarak Millet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. 10 Nisan 1950'de İstanbul'da öldü.

Hacim Muhittin Bey (Çanklı)

Ege'de direnişin örgütlenmesinde etkili bir rol oynayan Hacim Muhittin Çanklı, 1881'de Uşak'ta doğdu. Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinin toplanmasına öncülük etti. Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra çeşitli görevlerde bulundu. İzmir'in işgalinden sonra Balıkesir ve Alaşehir kongrelerine başkanlık yaptı ve son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Balıkesir milletvekili olarak katıldı. Daha sonra Anadolu'ya geçerek yine Balıkesir milletvekilliği görevini devam ettirdi, aynı zamanda Bursa Valiliği'ne atandı. 1923'te Giresun'dan milletvekili oldu. 1931'den 1950'ye değin Balıkesir milletvekilliği yaptı ve 1950 seçimlerinden sonra İzmir'e yerleşerek orada 1965 yılında öldü.

Halide Edip (Adıvar)

Kurtuluş Savaşı'na aydın bir Türk kadını olarak katılmış Halide Edip, 1882 yılında İstanbul'da doğdu. Amerikan Kız Koleji'ni bitirdi. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından, başta *Tanin* olmak üzere, çeşitli yayın organlarında yazılar yazdı. 31 Mart Olayı'ndan sonra Mısır'a kaçtı, oradan İngiltere'ye geçti. 1909'da İstanbul'a geri döndü. *Raik'in Annesi*, *Seviyye Talip* ve *Handan* adlı romanları, bu dönemin ürünleri oldu. Bu romanlarında, Batı eğitimiyle yetişmiş ama yozlaşmamış güçlü bir yeni Türk kadını tipini imgeledi.

1910'lu yılların başında Türkçüler'le ilişki kurdu, Türk Ocağı Cemiyeti'nde çalıştı. *Yeni Turan* adlı romanını bu yıllarda yazdı. Bu roman Halide Edip'in bir yazar olarak, bireysel sorunlardan, toplumsal sorunlara geçtiğini gösteriyordu. Aynı yıllarda, Teal-i Nisvan (Kadınları Yükseltme) Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Mondros Mütarekesi'nden sonra da, Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucusu oldu. Mütareke yıllarında İstanbul'da düzenlenen mitinglerin en önemli ismiydi. Sultanahmet Mitingi ününü yaygınlaştırdı. Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte, eşi Doktor Adnan (Adivar)'la birlikte Anadolu'ya geçti. Kurtuluş Savaşı içinde çeşitli görevler aldı. *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye*, bu dönemde yaşadıklarının, edebiyat alanına aktarımı oldu.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, Halk Fırkası'na muhalefet etti. 1926 yılında da ülkeden ayrıldı. Fransa ve İngiltere'de yaşadı. Çeşitli ülkelerde konferanslar verdi. *Mor Salkımlı Ev*, *Türk'ün Ateşle İmtihanı* ve *Sinekli Bakkal* bu dönemde yazıldı.

1939 yılında yurda geri döndü. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne başkan olarak atandı. 1950 yılında Demokrat Parti listesinden bağımsız İzmir milletvekili seçildi. 1954 yılına kadar bu görevi yürüttü. 1964 yılında İstanbul'da öldü.

Hamdullah Suphi Bey (Tannöver)

İstanbul'da 1885'te doğan Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver), Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra ilkökul öğretmeni olarak çalıştı. 1920'de Birinci Meclis'te Antalya milletvekili olarak girdi ve 1923'te

Meclis'teki görevini İstanbul milletvekili olarak sürdürdü. 1935'te Bükreş Büyükelçiliği'ne atandı. 1950'de Demokrat Parti listesinden bağımsız Manisa milletvekili ve 1954'te DP'den İstanbul milletvekili oldu. Tanrıöver, İstanbul'da işgalci güçlere karşı düzenlenen açık hava toplantılarında, TBMM'de ve savaş yıllarında halkı aydınlatmak için gönderildiği Konya, Antalya gibi yerlerde yaptığı etkili konuşmaları ile tanındı, Milli Mücadele yıllarının hatibi olarak ün kazandı. Tanrıöver, İstanbul'da 1966'da öldü.

Hamdullah Suphi
Tannöver

Hasan Bey (Saka)

Trabzon'un Sürmene ilçesinde 1885'te doğdu. Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Trabzon mebusluğu yaptı. Anadolu'ya geçtikten sonra TBMM'de yine Trabzon mebusu olarak görev yaptı ve Lozan'a giden heyette başkan yardımcısı olarak bulundu. Çeşitli dönemlerde İktisat, Ticaret ve Maliye Bakanlıklarında bulunan Saka, II. Dünya Savaşı yıllarında Dışişleri Bakanlığı'na getirildi. Eylül 1947'de hükümeti kurmakla görevlendirilen Hasan Saka, 1949'da Başbakanlık'tan ayrıldı ve 1954 seçimleri sonrasında siyasal yaşamdan çekildi. 29 Temmuz 1960'ta İstanbul'da öldü.

Hasan Tahsin

1888'de Selanik'te doğan Hasan Tahsin'in asıl adı Osman Nevres'tir. İzmir'in Yunanlılarca işgaline karşı ilk

kurşunu atan kişi olarak tanınan gazetecidir. İlk ve orta öğrenimini Selanik'te tamamladı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Aynı yıl Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesi'nde siyasal bilimler öğrenimi gördü. 1914'te İstanbul'a döndü. İşgal altında bulunan bölgelerle, Türk nüfusun yoğun olduğu topraklarda çalışma yürütmek üzere kurulan Teşkilât-ı Mahsusa'ya girdi. 1918'de İzmir'de *Hukuk-ı Beşer* gazetesini çıkarmaya başladı. Mondros Mütarekesi'nden sonra, Yunan işgaline karşı çıkan Redd-i İlhak Heyeti'nin kurulmasında önyak oldu. Yunanlıların açtığı karşı ateş sonucu öldürülen Hasan Tahsin gerek Kurtuluş Savaşı döneminde, gerekse sonraki yıllarda işgale karşı direnişin simgesi oldu.

Hüsrev Bey (Gerede)

Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı yıllarındaki yakın çalışma arkadaşlarından biri olan Hüsrev Gerede, 1888'de Edirne'nin Karaağaç ilçesinde doğdu. 1908'de kurmay yüzbaşı oldu. Erzurum'da Kâzım Karabekir komutasındaki 15. Kolordü'da kurmay başkanı olarak bulundu. Mustafa Kemal ile Samsun'a çıkanlar arasında yer aldı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Trabzon milletvekili olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni temsil etti. Birinci Meclis'te Trabzon milletvekili olarak görev yaptı. 1920'de Gerede'de çıkan ayaklanmanın bastırılmasındaki katkıları nedeniyle Atatürk tarafından kendisine "Gerede" soyadı verildi. Çeşitli elçilik görevlerinde bulundu. Türkiye'nin Japonya ve İran'la ilişkilerinin gelişmesinde rol oynayan Gerede, İstanbul'da 1962 yılında öldü.

İsmail Canbulad

İstanbul'da 1880'de doğan İsmail Canbulad, önemli bir siyaset adamı ve askerdir. 1899'da Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Manastır ve Selanik'te görev yaptı. II. Abdülhamit yönetimine karşı yürütülen gizli muhalefet hareketlerine katıldı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a atandı. 1909'da Büyükkada Kaymakamlığı, 1912'de İzmit mebusu, 1915'te İstanbul valisi ve 1916'da İstanbul şehremini oldu. Mondros Mütarekesi'nden sonra bazı İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri ile birlikte tutuklanarak Malta'ya sürgün edildi. Sürgün dönüşünde Büyük Millet Meclisi'ne İstanbul mebusu olarak seçildi. Rauf Orbay, Refet Bele ve Dr. Adnan Adıvar ile birlikte "Dörtler" olarak adlandırılan muhalefet odağını oluşturdu. 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı. Haziran 1926'da ortaya çıkarılan İzmir suikastı girişiminin hazırlayıcılarından olduğu ve İttihat ve Terakki yanlısı darbe yapmak istediği gerekçesi ile İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı. Yargılama sonunda idam edildi.

İsmet İnönü

Cumhuriyet tarihimizin önemli isimlerinden İsmet İnönü, 1884 yılında İzmir'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Sivas'ta tamamladıktan sonra İstanbul Mühendishane İdadisi'ni bitirdi. 1903'te Kara Harp Okulu'ndan, 1906 yılında da Harp Akademisi'nden birincilikle mezun oldu. Ordunun çeşitli kademelerinde görev yaptı. 1907'de çalışmalarını gizli olarak sürdüren İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. 31 Mart Olayı'nı bastırmakla görevlendirilen Hareket Ordusu içinde yer aldı. 1910-1913 yılları arasında Ye-

men İsyanı'nın bastırılması harekâtına katıldı. Başarılı hizmetleri ve yüksek mesleki özellikleriyle dikkat çekti. 1912'de binbaşılığa yükseldi. Balkan Savaşları'na katıldı. 1914'te yarbay rütbesi aldı. I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde, çeşitli görevlerde bulundu. Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Anadolu'ya geçti. Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Edirne milletvekili daha sonra Genelkurmay Başkanı oldu. Bu dönemde, İstanbul Hükümeti tarafından Mustafa Kemal'le birlikte idama mahkûm edildi.

25 Ekim 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'na getirildi. Çerkez Ethem Ayaklanması'nın bastırılması ile 1. ve 2. İnönü Zaferleri hem kendi yaşamında, hem Türk Devrim Tarihi içinde dönüm noktaları oldu. Büyük Taarruz'un zaferle noktalanmasından sonra Mudanya Mütarekesi'nde Büyük Millet Meclisi'ni temsil etti. Lozan Barış Konferansı'na Dışişleri Bakanı ve Türk heyeti başkanı sıfatlarıyla katıldı. Konferansta, "katı" tutumuyla dikkat çekti; Türk tarafının isteklerini ödün vermeden savundu. 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'na imzasını koyarken, yalnızca usta bir "asker" değil, aynı zamanda usta bir "diplomat" olarak tarihe geçti.

Cumhuriyet'in ilânının ardından ilk hükümeti kurarak, 1923-1924 yılları arasındaki hükümette başbakan olarak görev aldı. 1924-1937 yılları arasında, zaman zaman kesintiler olmakla birlikte, başbakanlık görevini yürüttü. Devrimler döneminde, Mustafa Kemal'in ardından, ön plana çıkan ilk kişi oydu. 1930-1937 yılları arasında, devletçilik uygulamasına önyak oldu ve ilk beş yıllık sanayi planını uyguladı.

Mustafa Kemal'in ölümünün ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanlığına seçildi. Cumhuriyet Halk Partisi 1938 Olağanüstü Kurultayı'nda da "değişmez genel başkan" ve "millî şef" oldu. Köy Enstitüleri, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nın dışında kalması ve çok partili siyasal yaşama geçilmesi İnönü'nün iktidarında gerçekleşti.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1950 seçimlerini kaybetmesinden sonra 1960 yılına kadar ana muhalefet partisi başkanını olarak siyasal yaşamına devam etti.

27 Mayıs'tan sonra Kurucu Meclis üyeliğine seçildi. 10 Kasım 1961'de başbakanlığa atandı. Bu görevini 1965'e kadar sürdürdü. 1965 seçimlerinde "ortanın solu" siyasetini benimseyerek parti siyasetinde değişimlere önyak oldu. 1965 seçimlerini Adalet Partisi'nin kazanmasından sonra muhalefete geçti, milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı.

8 Mayıs 1972'de parti içinde tartışmalara ve Bülent Ecevit'le anlaşmazlığa düşen İsmet İnönü, Cumhuriyet Halk Partisi genel başkanlık görevinden ve milletvekilliğinden istifa etti. Bu tarihten sonra, Anayasa gereğince, Cumhuriyet Senatosu doğal üyesi oldu.

25 Aralık 1973'te ölen İnönü, Bakanlar Kurulu kararıyla Anıtkabir'e defnedildi.

Kâzım Bey (Dirik)

Mustafa Kemal'le birlikte Samsun'a çıkan subaylar arasında bulunan Kâzım Bey, 1881'de Manastır'da doğdu. Harp Okulu'nu bitirdikten sonra Balkan Savaşı'na katıldı, I. Dünya Savaşı'nda çeşitli birliklerde görev yaptı. Mustafa Kemal'in kurmay başkanlığını da yapan Kâzım Bey, Gürcistan'da Ankara Hükû-

meti'nin temsilciliğinde bulundu. Milli Mücadele sırasında önemli görevler üstlendi.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra İzmir Valisi olan Kâzım Dirik, 1935'te Trakya Genel Müfettişliği'ne atandı. Tarihe ve eski eserlere karşı olan ilgisi nedeniyle özellikle İzmir Valiliği sırasında başarılı hizmetleri olan Dirik, 1941'de Edirne'de öldü.

Kâzım Karabekir

Milli Mücadele'nin önemli asker kişilerinden olan Kâzım Karabekir, 1882'de İstanbul'da doğdu. 1905'te Erkan-ı Harbiye Mektebi'ni bitirerek Manastır'a atandı. Bu sırada Enver Bey ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Şubesi'ni kurdu ve cemiyette etkin görevler aldı. Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Cephesi Komutanlığı yaptı. 1923'te İstanbul mebusu oldu. 1924'te Halk Fırkası'ndan istifa ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) kurucuları arasında yer aldı. TCF'nin Şeyh Said Ayaklanması üzerine 3 Mayıs 1925'te kapatılmasının ardından, İzmir suikasti ile ilişkisi olduğu gerekçesiyle idam istemiyle yargılandı. Mustafa Kemal'in araya girmesiyle suçsuz bulundu. Bu olaydan sonra siyaset sahnesinden çekildi. Atatürk'ün ölümünden sonra 1939'da yeniden İstanbul milletvekili oldu ve 1946'da TBMM Başkanlığı'na seçildi. Ölümüne değin (1948) bu görevde kaldı.

Kâzım Karabekir

Kâzım Bey (Özalp)

Milli Mücadele'nin önemli isimlerinden olan Kâzım Özalp, 1882'de Makedonya'da doğdu. Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirdi. 1905'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Çeşitli askerî görevlerde bulundu ve Kurtuluş Savaşı'nda Balıkesir ve çevresinde Kuva-yı Milliye'yi örgütledi. Büyük Taarruz'un ardından korgeneralliğe yükseltildi. 1924'te TBMM Başkanlığı'na seçildi. 1943'te Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grup Başvekilliği'ne getirildi. 1950 seçimlerinde CHP'den Van milletvekili seçildikten sonra 1954'te politikayı bıraktı. 1968'de Ankara'da öldü. Özalp'ın *Kurtuluş Savaşı* adlı iki ciltlik bir kitabı vardır.

Lütfi Fikri

1872'de Gümüşhane'de doğdu. Paris'te Hukuk Fakültesi'ni ve Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu'nu bitirdi. İstanbul'da avukatlık yaptı, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde siyasal mücadeleye başladı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Dersim (Tunceli) milletvekili seçilerek Meclis'e girdi. Bir süre sonra İttihat ve Terakki'nin muhalifleri arasında yer aldı. 1911'de *Tanzimat* adlı gazetesinin başyazarlığını yaptı ve iktidarı şiddetle eleştiren yazılar nedeniyle, gazetesi sık sık kapatıldı. 1920-1925 arasında İstanbul Barosu Başkanlığı yapan Lütfi Fikri Bey, *Tanin* gazetesinde çıkan saltanatı savunan yazısı nedeniyle İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı. 1934'te Paris'te öldü.

Mazhar Müfit Bey (Kansu)

1874'te doğdu, eğitimini Edirne'de tamamladı. Mondros Mütarekesi'nden sonra Erzurum'a giderek Mustafa Kemal'le birlikte çalışmaya başladı. Sivas

Kongresi'ne katılmış, Heyet-i Temsiliye'de görev almış ve Meclis'in açılmasından sonra Hakkari milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. Ölümüne dek çeşitli illerden milletvekili seçilmiş, aynı zamanda Elazığ valiliği yapmıştır. Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra İstiklâl Mahkemesi'ne başkanlık görevini üstlenmiştir. 1948'de ölen Mazhar Müfit Kansu'nun *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* isimli iki ciltlik eseri bulunmaktadır.

Mehmed V

Mehmed Reşad olarak bilinen Osmanlı padişahı V. Mehmed, 1844'te İstanbul'da doğdu. Padişah Abdülmecid'in oğludur. 31 Mart Olayı'ndan sonra tahttan indirilen II. Abdülhamit'in yerine 27 Nisan 1909'da, 65 yaşındayken padişah oldu. Saltanatında Doğu Anadolu'da, Balkanlar'da ve Arap ülkelerinde başgösteren bağımsızlık hareketleri ile uğraştı. 1911 Trablusgarp Savaşı ile Trablusgarp ve Bingazi'yi, 1912-1913'te I. ve II. Balkan savaşları ile Edirne dışındaki tüm Balkan toprakları yitirildi. 23 Ocak 1913'teki Babiâli baskınından sonra V. Mehmet Reşad devlet yönetimindeki bütün denetimini yitirdi. Bu tarihten sonra devlet yönetimi tamamen Enver Paşa ve Talat Paşa gibi İttihat ve Terakki önderlerinin eline geçti. Mehmet Reşad, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru öldüğünde (Temmuz 1918) Osmanlı topraklarının büyük bir bölümü İtilaf Devletleri'nin eline geçmiş bulunuyordu. V. Mehmet Reşad, kendinden önceki II. Abdülhamid ve sonraki VI. Mehmet (Vahdettin)'ten farklı olarak, parlamenter monarşi kurumu ve kurallarına genellikle saygılı davranmıştır.

Mehmed VI

Son Osmanlı padişahı olan Mehmed Vahdettin 1861'de İstanbul'da doğdu. Abdülmecid'in oğludur. İslâmî ilimler öğrendi. 1918'de ağabeyi V. Mehmed'in yerine tahta çıktı. Tahta çıkmasından birkaç ay sonra, I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin de aralarında bulunduğu İttifak Devletleri'nin yenilgisi ile sona erdi ve 30 Ekim 1918'de Osmanlı topraklarının itilaf devletlerince işgal edilmesini öngören Mondros Mütarekesi imzalandı. Vahdettin işgallere tepkisiz kalarak, Milli Mücadele'ye karşı bir tutum takındı. 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması koşullarını kabul etti. Ama Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından ve 1 Kasım 1922'de TBMM'nin saltanatı kaldırmasından sonra 17 Kasım'da bir İngiliz gemisiyle ülkeyi terk ederek Malta'ya gitti. Bir süre Mekke'de kaldıktan sonra Sen Remo'ya yerleşen ve bu kentte ölen VI. Mehmet'in cenazesi Şam'a götürülerek gömüldü.

Mehmet Akif Ersoy

Türk şiirinin önde gelen şairlerinden Mehmet Akif Ersoy, 1873'te İstanbul'da doğdu. Günlük konuşma dilini şiirle kaynaştırmış, halkçı, didaktik yaklaşımıyla tanınmıştır. Halkalı Mülkiye Baytar Mektebi'ni birincilikle bitirdi ve daha sonra burada ders verdi. 1913'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Anadolu'daki kurtuluş hareketini destekledi ve Burdur mebusu olarak TBMM'ye girdi. 17 Şubat 1921'de İstiklâl Marşı'nın güttesini yazdı. Bir süre sonra Milli Mücadele'yi yaratan yeni koşullarla çelişkiye düştü ve Mısır'a yerleşti. Burada siroz hastalığına yakalandı. Hastalığının ilerlemesi üzerine ülkesinde ölme isteği ile

Türkiye'de döndü ve 1936'da İstanbul'da öldü.

Mehmet Şefik Bey (Aker)

Ege'de Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesinde başarılı çalışmalarda bulunan Şefik Bey, 1877'de Manastır'da doğdu. Harp Okulu'ndan sonra çeşitli cephelerde görev yaparak yükselen Mehmet Şefik Bey, Kurtuluş Savaşı sırasında İzmir Güney Cephesi Komutanlığı'nda bulundu. Savaşın sonrasındaki mahkemelerde üyelik yapan Mehmet Şefik Aker, 1964'te İstanbul'da öldü.

Muhiddin Baha Bey (Pars)

1884'te Bursa'da doğdu. İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Milli Mücadele sırasında *Millet Yolu* gazetesini ve *Bursa* dergisini çıkardı. Bursa milletvekili olarak Birinci Meclis'e katıldı. Eskişehir İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçilmesine rağmen bir süre sonra üyelikten çekildi, ardından Konya İstiklâl Mahkemesi üyesi oldu. Daha sonra Ordu ve Bursa milletvekilliği yapan Muhiddin Baha Bey, 1954'te öldü.

Mustafa Necati

Türk eğitiminin önemli isimlerinden Necati Bey 1892'de İzmir'de doğdu. 1914'te İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. İzmir'de kız ve erkek öğretmen okullarında öğretmenlik yaptı. 1915-1918 arasında kurucusu olduğu Özel Şark Mektebi'nin müdürlüğünü üstlendi. İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi'nin hukuk müşavirliğinde bulundu. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine İzmir ve Balıkesir yöresindeki silahlı direnişe katıldı; Balıkesir'de yayınlanan *İzmir'e Doğru* gazetesini çıkardı. 1920'de açılan TBMM'ye Saruhan

milletvekili olarak girdi; Sivas İstiklâl Mahkemesi'nde üye, Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nde başkan olarak görev yaptı. 1923 ve 1927 seçimlerinde İzmir milletvekili seçilen Necati Bey, Mübadele İmar İskân (1923-1924), Adliye (1924) bakanlıklarında bulundu. 1925'te atandığı Milli Eğitim Bakanlığı'nı 1 Ocak 1929'da ölümüne dek sürdürdü. Milli Eğitim Bakanı olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uygulanmasına öncülük etti; yeni Türk harflerinin kabul edilmesinde etkili oldu ve yaygınlaşması için yoğun çaba harcadı. 1929'da öldü.

Dr. Nazım Bey

1870'te Selanik'te doğan Nazım Bey, 1889'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askerî Tıbbiye) bitirdi. Öğrencilik yıllarında okulda kurulan İttihat-ı Osmani Cemiyeti'ne girdi ve cemiyetin yönetiminde yer aldı. 1895'te Paris'e gitti ve cemiyetin Paris'teki yayın organı *Meşveret*'te yazdı. 1918'de Talat Paşa'nın son İttihat ve Terakki hükümetinde Maarif Nazırlığı'nı üstlendi. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra cemiyetin öbür yöneticileriyle birlikte İstanbul'da kaçtı. Önce Rusya'ya sonra da Berlin'e gitti. 1926'da Mustafa Kemal'e suikast girişimi olayıyla ilgili görülerek tutuklandı. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı, mahkeme tarafından suçlu bulunarak idam edildi.

Nurettin Paşa

Bursa'da 1873'te doğan Nurettin Paşa, Kurtuluş Savaşı'nda 1. Ordu Komutanlığı yaptı. 1893'te Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Trablusgarb ve Balkan savaşlarına katıldı. 1918'de tuğgeneral oldu. Ardından 21. Kolordu Komutanlığı'na ve İz-

mir Valiliği'ne atandı. Görevinden alındıktan bir süre sonra Ankara'ya gitti. Büyük Taarruz'un öncesinde 1. Ordu Komutanlığı'na atandı. Başkomutanlık Savaşı'ndan sonra 1. Ordu komutanı ve İzmir vali vekili olarak İzmir'e geldi. Gazeteci Ali Kemal'in linç edilmesine göz yummuş olmakla eleştirilmiştir. II. dönem Bursa milletvekili olarak TBMM'ye girdi. 1932 yılında İstanbul'da öldü.

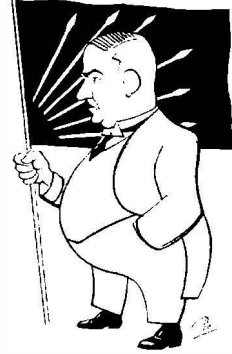
Rauf Bey (Orbay)

1881'de İstanbul'da doğan Hüseyin Rauf Orbay, Deniz Harb Okulu'nu bitirdi. Kurtuluş Savaşı'nda etkin rol oynadı. 1921'de Sivas mebusu olarak TBMM'ye katıldı ve TBMM Başkan Yardımcılığı'na seçildikten sonra her iki görevi birlikte yürüttü. 12 Temmuz 1922'de başvekillik görevini üstlendi. Meclis'te Mustafa Kemal'e karşı muhalefeti oluşturan II. Grup'ta yer aldığından, 1923'te görevinden ayrıldı. 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TCF) kurdu. 1926'da yurtdışında iken İzmir suikastı ile ilgili görülerek yargılandı ve 10 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. Uzun süre yurtdışında kaldıktan sonra İsmet İnönü döneminde cezalandırılmasının adli bir hata olduğuna karar verildi. 1939'da Kastamonu milletvekili, 1942'de Londra Büyükelçiliği'ne atandıysa da bakanlıkla anlaşmazlığa düşerek 1944'te görevinden ve devlet memurluğundan ayrıldı. Yaşamının geri kalan bölümünü siyasetten uzak geçirdi. 1964'te İstanbul'da öldü.

Recep Peker

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilk genel sekreteri olan Recep Bey (Peker) 1889'da İstanbul'da doğdu. 1907'de Harp Oku-

lu'nu, 1919'da Harp Akademisi'ni bitirdi. 1920'de Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Kütahya milletvekili seçildiği 1923'ten ölümüne kadar TBMM üyeliğini korudu. Peker bu süre içerisinde Maliye, İçişleri, Milli Savunma, Bayındırlık Bakanlığı görevlerinde bulundu. 1923'ten başlayarak dört kez Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne seçilen Peker, Ağustos 1946'da çok partili dönemin ilk hükümetini kurdu. Eylül 1947'de Başbakanlık'tan istifa etti. 1923'te *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine başyazılar da yazan Recep Peker'in 1935'te *İnkılap Tarihi Dersleri* adlı bir kitabı yayınlandı. Peker, 1 Nisan 1950'de İstanbul'da öldü.

Theo'nun çizgileriyle
Recep Peker

Refet Paşa (Bele)

Kurtuluş Savaşı komutanlarından Refet Bele, 1881'de İstanbul'da doğdu. Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kurucularındandır. 1912'de Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirdi. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal ile birlikte Samsun'a çıkıp, Milli Mücadele'ye katıldığı için İstanbul hükümetince askerlik görevinden alındı. Kurtuluş Savaşı'nda önemli çalışmalarda bulundu. II. Dönem TBMM'ye İstanbul'dan milletvekili seçildi. 8 Kasım 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna katıldı. Partinin 1925'te kapatılmasından

sonra İzmir suikasti ile ilgili olarak İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı ve beraat etti. 1935'te yeniden milletvekili olarak Meclis'e girdi ve 1950'ye kadar bu görevde kaldı. 1950'de Demokrat Parti hükümetince Beyrut'taki Mülteci Komisyonu'na Türk delegesi olarak gönderildi ve 1961'e kadar bu görevi sürdürdü. 1963'te İstanbul'da öldü.

Refik Halid (Karay)

Edebiyat dünyamızın önemli ismi Refik Halid Karay, 1888'de İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'nde ve Hukuk Fakültesi'nde okudu. 1909'da *Son Havadis* adlı gazeteyi yayınladı. İttihat ve Terakki'yi yeren mizah öyküleriyle ilgi topladı ve bu partinin hazırladığı muhalifler listesine alınarak Sinop'a sürgüne gönderildi. 1918'de sürgün yaşamı son bulan Karay, 1922'de yurtdışına gitti. Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan yazıları nedeniyle Yüzellilikler listesine alındı ve onbeş yıllık sürgün yaşamını Beyrut ve Halep'te geçirdikten sonra 1938'de çıkan aftan yararlanarak Türkiye'ye döndü. Romanları, yazılarını topladığı kitaplarının yanı sıra *Minelbab İlel Mihrab* ve *Bir Ömür Boyunca* adlı anıları olan Refik Halid, 1965'te İstanbul'da öldü.

Rıza Nur

1879'da Sinop'ta doğan Rıza Nur ilk meclise Sinop milletvekili olarak girdi; Ankara hükümetinin ilk Milli Eğitim Bakanı oldu. 1920-1921'de Moskova'ya giden heyette yer aldı. Sağlık Bakanlığı zamanında Lozan Konferansı'na ikinci delege olarak katıldı. 1926-1938 yıllarında Mustafa Kemal'e karşı yürüttüğü muhalefet nedeniyle Paris ve İskenderiye'de yaşadı. Atatürk'ün ölümünden

sonra Türkiye'ye dönen Rıza Nur, 9 Eylül 1942'de İstanbul'da öldü.

Rıza Tevfik (Bölükbaşı)

Meşrutiyet döneminin önemli aydınlarından Rıza Tevfik Bey, 1869'da Bulgaristan'da doğdu. Felsefeye olan ilgisi nedeniyle Feylesof Rıza olarak da tanınan Bölükbaşı 1897'de Tıbbiye'yi bitirdi. 1907'de sonradan şiddetle eleştireceği İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, 1912'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girdi. Bu arada Edirne Mebusluğu yaptı. 1918'de Maarif Nazırı, 1919'da Şuray-ı Devlet Reisi oldu. 1920'de Sevr Antlaşması'nı imzalayan delegeler arasında yer aldı. 1922'de yurtdışına kaçtı, ardından da Yüzellilikler listesine alındı. Sürgün yıllarında Ürdün ve Lübnan'da yaşadı, af çıktıktan bir süre sonra yurda döndü (1943). Hece şiirinin öncülerinden olan Bölükbaşı'nın şiir, felsefe kitapları ve edebiyat incelemeleri vardır. Şiirlerini *Serab-ı Ömrüm* adlı kitapta toplayan Rıza Tevfik, 30 Aralık 1949'da İstanbul'da öldü.

Sabiha Gökçen

Mustafa Kemal'in kendisini "manevi evlat" edindiği Sabiha Gökçen, 1913 yılında Bursa'da doğdu. Amerikan Kız Koleji'ni bitirdi. Ardından havacılık eğitimi aldı. İlk kadın askeri pilot olarak manevralara katıldı. 1937 yılında gerçekleştirilen Dersim Harekâtı'nda savaş pilotu olarak bulundu. Türk Hava Kuru-

Sabiha Gökçen

mu'na bağlı Türk Kuşu Okulu'nda başöğretmenlik yaptı. 1955 yılında bu görevinden emekliye ayrıldı.

Said Halim Paşa

Kahire'de 1863'te doğan Mehmed Said Halim Paşa 1913-1917 arasında sadrazamlık yaptı. İsviçre'de sosyal bilimler öğrenimi gördükten sonra İstanbul'a gitti. 1888'de Şura-yı (Danıştay) devlet üyesi, 1900'da Rumeli Beylerbeyi oldu. 1902'de ülke dışındaki muhalefetle ilişkisi olduğu gerekçesiyle kovuşturmayla uğrayınca Avrupa'ya, oradan da Mısır'a geçti (1902). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. Temmuz 1912'deki kongrede İttihat ve Terakki'nin başına geçti. Ertesi yıl Hariciye Nazırlığı'nı da sürdürmek üzere sadrazamlığa atandı. Daha sonra İttihat ve Terakki örgütüyle arasında çıkan anlaşmazlık sonucunda Şubat 1917'de sadrazamlıktan ayrıldı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından kovuşturmayla uğradı ve tutuklanarak Malta'ya sürüldü. Serbest kaldıktan sonra Roma'ya giden Said Halim Paşa, burada bir Ermeni komitanın silahlı saldırısı sonucunda 1921'de öldü.

Salih Paşa

Son sadrazamlardan Salih Paşa, 1864'te İstanbul'da doğdu. 1888'de kurmay yüzbaşı oldu. Mondros Mütarekesi'nden sonra Damat Ferit Paşa ve Ali Rıza Paşa kabinelerinde Bahriye Nazırlığı yaptı. Daha sonra Ali Rıza Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi ve Kuva-yı Milliye'yi desteklediğini açıkladı. İstifasının ardından kurulan Tevfik Paşa kabinesinde yeniden Bahriye Nazırı oldu ve bu görevi sırasında İstanbul hükümeti ile Ankara

arasındaki anlaşmazlıkları görüşmek üzere Mustafa Kemal'le buluştu. Salih Paşa TBMM'ce saltanatın kaldırılmasına kadar Bahriye Nazırlığı görevini sürdürdü ve İstanbul'da 1939 yılında öldü.

Süleyman Nazif

Şair ve tarihçi Sait Paşa'nın oğlu, Servet-i Fünun edebiyatının tanınmış isimlerinden biri olan Süleyman Nazif, 1870'te Diyarbakır'da doğdu. Küçük yaşta özel eğitim görerek Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızca da öğrendi. Önce İstanbul'da vilayet katipliği, ardından da Diyarbakır'da *Vilayet* gazetesinde başyazarlık yaptı. 1897'de Paris'e kaçan Süleyman Nazif, burada Ahmet Rıza'nın çıkardığı *Meşveret*'te II. Abdülhamit yönetimine karşı yazılar yazdı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çeşitli vilayetlerde valiliklerde bulundu. İstanbul'a döndükten sonra *Hakikat*, *Halk* ve *İleri* gazetelerinde yazılar yazan Süleyman Nazif, özellikle coşkulu dili ve süslü anlatımı ile ağdalı bir dil kullanmış, edebi dil olarak Osmanlıca'yı savunmuştur.

İstanbul'un işgali sırasında şehirde beyaz bir ata binmiş olarak gezen Fransız Generali Franklin d'Esperey'in bu davranışına çok kızan Süleyman Nazif'in ertesi gün Cenap Şahabettin ile birlikte çıkardığı *Hadisat* adlı gazetede "Kara Bir Gün" başlıklı bir yazı yazması büyük bir olay yarattı. Bir süre sonra Pierre Loti'yi anma gününde de işgale karşı yaptığı sert konuşma nedeniyle Malta'ya sürülen Süleyman Nazif'in şii-

Süleyman Nazif

lerinin yanı sıra *Batarya ile Ateş, Malta Geceleri* gibi kitapları vardır.

Şerif Bey

Birinci Meclis'in en yaşlı üyesi olan Şerif Bey, 1843'te Kırklareli'ne bağlı Vize'de doğdu. Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra değişik yerlerde Maarif müdürlüklerinde çalıştı. Milli Mücadele'ye katılarak TBMM'nin birinci döneminde Kastamonu milletvekili oldu. En yaşlı üye olarak başkanlık görevini yürüttü. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açmak gibi tarihi bir rol oynadı. Ayrıca Meclis'te Tasarı ve Milli Eğitim komisyonlarında çalıştı. Mebusluğu sona erince Ankara'ya yerleşti ve 1925 yılında öldü.

Talat Paşa

Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli devlet ve siyaset adamlarından biri olan Talat Paşa, 1874'te Edirne'de doğdu. Edirne Askerî Rüşdiyesi'ni tamamladı. Genç yaşta Jön Türk hareketine ilgi duydu ve İttihat-ı Osmani Cemiyeti'nin (sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti) Edirne Şubesi'ne üye oldu. *Meşveret* gazetesi ile cemiyet bildirilerinin dağıtımını üstlendi. II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında önemli görevler alan Talat Bey, 1908'de İttihat ve Terakki'den Edirne mebusu seçildi ve örgütte etkin bir rol üstlendi. Mondros Mütarekesi'nden sonra, öteki İttihatçı yöneticilerle birlikte bir Alman denizaltısıyla ülkeyi terk etti. Önce Rusya'ya, oradan da Almanya'ya geçti. Siyasal çalışmalarını burada sürdürmeye çalışırken 1921'de Berlin'de bir Ermeni tarafından öldürüldü, buradaki Türk mezarlığına gömüldü. 1943'te kemikleri İstanbul'a getirilerek Şişli'de Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde toprağa verildi.

Tevfik Paşa

1845'te İstanbul'da doğan Ahmet Tevfik Paşa, son Osmanlı sadrazamıdır. 1865'te askerlikten ayrılarak çeşitli dış görevlerde bulundu. 1909, 1918 ve 1920 olmak üzere üç kez sadrazamlığa getirildi. Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde yürütülen Kurtuluş Savaşı'na yakınlık duymuş ve Ankara hükümeti ile ilişki kurmaya çalışmıştır. Mart 1922'de Hariciye Nazırlığı görevini üstlenen Tevfik Paşa, TBMM'nin 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırmasından sonra istifa etti. 8 Ekim 1936'da İstanbul'da öldü.

Tevfik Rüştü Bey (Aras)

1883'te Çanakkale'de doğan Aras, Beyrut'ta Fransız Tıbbiye Okulu'nu bitirdikten sonra askerî hekimliğe başladı ve Selanik'te sağlık müfettişiyken İttihat ve Terakki'ye girdi. İlk Birinci Meclis'te Muğla milletvekili oldu. Daha sonra Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliğine getirildi. 1923'te İzmir milletvekili seçildi, 1925-1939 arası bütün hükümetlerde Dışişleri Bakanlığı yaptı. 1946'da Demokrat Parti'yi, 27 Mayıs'tan sonra da Yeni Türkiye Partisi'ni destekledi. Tevfik Rüştü Aras başta *Tan* olmak üzere çeşitli gazetelerdeki yazılarını *Görüşlerim* adlı kitapta topladı ve 6 Ocak 1972'de İstanbul'da öldü.

Vasıf Bey (Çınar)

Girit'te 1896'da doğan Vasıf Çınar, ilk ve orta öğretiminden sonra hukuk eğitimi aldı, Mustafa Necati ile beraber İzmir'de kurduğu Özel Şark İdadisi'nin yönetiminde iken öğretmenlikte bulundu. 1919'da Balıkesir'de yine Mustafa Necati ile birlikte *İzmir'e Doğru* gazetesini çıkardı. Milli Mücadele'ye destek veren

yazılarının yayınlandığı bu gazete, Balıkesir'in işgali üzerine kapanınca, TBMM'nin ikinci dönemine Saruhan mebusu olarak katıldı. Hilafetin kaldırılması konusunda yaptığı konuşmalarında etkili oldu ve Tevhid-i Tedrisatı uygulayan milli eğitim bakanı olarak Türk eğitim tarihine hizmet etti. Prag, Roma ve Moskova büyükelçiliklerinde bulundu ve Moskova Büyükelçisi iken 1934'te bu ülkede öldü.

Venizelos

Yirminci yüzyılın başlarında önde gelen Yunan siyaset adamlarından biri olan Eleutherios (Kiryakos) Venizelos, 1864'te Girit'te doğdu. Atina Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Girit'te avukatlık ve gazetecilik yapmaya başladı. Girit Ulusal Konseyi'nin üyesi ve yeni kurulan Liberal Parti'nin önderi oldu. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda, Yunanistan'dan gönderilen askerlerin desteğiyle Girit'in Yunanistan'a bağlanmasını sağlamak üzere başarısız bir ayaklanmaya önderlik etti. Ağustos 1910'da Yunanistan'da yapılan seçimlerde Atina milletvekili olarak parlamentoya girdi.

Derso'nun çizgileriyle
Lozan'da Venizelos

I. Dünya Savaşı başladığında Almanya'nın müttefiki Osmanlı Devleti ile savaş girmeyi savundu. Savaşın bitiminde barış görüşmelerine katılmak üzere Paris'e giden Venizelos, Aralık 1918'de benimsediği Megali İdea (büyük ideal) doğrultu-

sunda yoğun bir diplomasi izlemeye başladı. Temmuz 1919'da Oniki Ada'nın Yunanistan'a verilmesi konusunda İtalyanlarla anlaşmaya vardı. Bulgaristan'la yapılan Neuilly (Kasım 1919) ve Osmanlı Devleti'yle yapılan Sevr Antlaşması'na Yunanistan'a yeni topraklar kazandıracak hükümler koydurmayı başardı. Eylül 1920'de Atina'ya döndüğünde, diplomatik alandaki zaferlerine karşın halk arasındaki hoşnutsuzluklar önemli ölçüde yıpranmasına yolaçtı ve yeni seçimleri kaybederek ülkeden ayrıldı. Üç yıl aradan sonra tekrar Yunanistan'a dönerek 1923'te bir kez daha başbakan oldu. 1928 yılında son kabinesini oluşturduğunda Yunanistan'ın Balkanlar'daki bütün komşularıyla ilişkilerini düzelterek barışçı bir dış politika izledi. 1930'da Ankara'yı ziyaret ederek bir dostluk antlaşması imzaladı ve iki ülke arasında yeni bir dönemin başlaması için çaba harcadı. Ama 1930 Büyük Bunalımı'nın etkisiyle ülke içindeki konumu sarsıldı. Mart 1935'te monarşinin yeniden kurulmasını önlemek için giriştiği ayaklanmanın bastırılması üzerine siyasal yaşamı sona erdi. Paris'e gitti ve 1936'da orada öldü.

Yusuf Bey, Akçuraoglu

Türkçülük akımının ilk aşamasının önde gelen düşünürü ve tarihçisi olan Yusuf Akçura, 1876'da Kazan'da doğdu. İstanbul'da Harbiye Mektebi'ni ve Paris'te Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu'nu bitirdi. Rusya'ya dönen Akçura, Kazan'da öğretmenlik yaptı. Bu dönemde Mısır'da çıkan *Şura-yı Ümmet* ve Türk gazetelerinde çok sayıda imzasız makalesi yayınlandı. Bunlar içinde 1904'te Türk gazetesinde çıkan "Üç Tarz-ı Siyaset" başlıklı dizi

makale özel önem taşır. Akçura, II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a geldi. Türk Derneği ve Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer aldı. Milli Mücadele'ye katıldı. Cumhuriyet döneminde Kars milletvekilliği sırasında Ankara Hukuk Mektebi ile İstanbul Darülfünü'nda siyasal tarih dersleri verdi. 1931'de Türk Tarih Kurumu'nun kurucuları arasında yer aldı ve 1932'de kurumun başkanı oldu. Milletvekili olmasına rağmen 1925'ten sonra günlük siyasetle uğraşmadı. 1935'te İstanbul'da öldü. Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset, Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri* gibi eserleri vardır.

Yusuf Kemal (Tengirşenk)

Milli Mücadele döneminin önemli diplomat ve siyaset adamlarından Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) 1878'te Sinop'un Boyabat ilçesinde doğdu. Kurtuluş Savaşı'nda dış politikanın yürütülmesinde önemli bir rol oynadı. Hukuk eğitimi gören Tengirşenk, Paris Hukuk Fakültesi'nde siyasal bilgiler ve iktisat doktorası yaptı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Kastamonu milletvekili olarak bulundu. Bu görevini TBMM'de de sürdürdü. İktisat ve Hariciye Vekili olarak çalıştı bu süre içerisinde Moskova ve Ankara anlaşmalarını imzalayan heyetlere başkanlık yaptı. 1923'ten 1950'ye kadar Sinop milletvekili olarak görev yapan Yusuf Kemal Tengirşenk, 1969'da Ankara'da öldü.

Yunus Nadi (Abalıoğlu)

Milli Mücadele yıllarının önemli gazetecilerinden Yunus Nadi Bey 1880'de Fethiye'de doğdu. Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra bir süre Hukuk Fakültesi'ne devam etti. İttihat ve Terak-

ki Partisi'ne girdi. *İkdam* ve *Tasvir-i Efkar* gazetesinde çalıştı. 1914'te Aydın'dan milletvekili seçildi. 1918'de *Yeni Gün* gazetesini çıkarmaya başladı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzmir milletvekili olarak bulundu ve daha sonra Ankara'ya geldi. Meclis'te çeşitli komisyonlarda görev aldı. *Yeni Gün* gazetesini Ankara'da çıkarmaya başlayarak Milli Mücadele'nin amaç ve hedefleri konusunda halkın aydınlatılmasında etkili oldu. İkinci dönemde Meclis'e Muğla milletvekili olarak katıldı ve 1943'e kadar görevine devam etti. Ankara'da yayınladığı *Yeni Gün* gazetesini kapatarak 1924'ten itibaren İstanbul'da *Cumhuriyet*'i çıkarmaya başlayan Yunus Nadi, 1945 yılında Cenevre'de öldü. Daha sonra iki oğlu Nadir ve Doğan Nadi tarafından çıkarılan *Cumhuriyet*, bugün de yayını sürdürmektedir.

Yunus Nadi

Ziya Gökalp

Türkçülük akımının en önemli düşünürlerinden olan Mehmet Ziya Gökalp 1876'da Diyarbakır'da doğdu. Kendi kendine Fransızca öğrendi. İstanbul'da veterinerlik eğitimi gördü. Siyasi faaliyetlerinden dolayı tutuklanarak Diyarbakır'a sürüldü. 1899'dan 1908'e kadar burada yaşadı. II. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır şubesini kurdu. Selanik'e gide-

Ziya Gökalp

rek merkez komitesi üyeliğine atandı ve *Genç Kalemler* dergisinde yazmaya başladı. İstanbul Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdi. Türk Ocakları Hareketi'ne aktif olarak katıldı. Durkheimci sosyolojiyi ülkeye tanıttı ve II. Meşrutiyet'ten sonra Türk milliyetçiliğinin ideoloğu olarak siv-

rildi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Malta'ya sürüldü. Diyarbakır ve Ankara'da Anadolu hareketi için çalıştı. 1923'te ikinci dönem TBMM'ye Diyarbakır mebusu olarak katıldıysa da, ertesi yıl kısa süren bir hastalığın ardından İstanbul'a döndü. 1924'te İstanbul'da öldü.

نسخه ۶۰۰۰

شماره ۶۰۰۰

شماره ۶۰۰۰

شماره ۶۰۰۰

شماره ۶۰۰۰

شماره ۶۰۰۰

شماره ۶۰۰۰

شماره ۶۰۰۰

شماره ۶۰۰۰

کولکریوز

رو: ۱ - ۵ مایس ۳۳۷

اداره خانه :

نورمائییه ده شرقی سوقاغنده

دايرة مخصوصه

نشره بايعلر بته طلب اوزر بته

نيرالط مخصوصه ارسال اولتور

سته قوطلوسى : استايول ۲۴

نخستين كوتلوي انتشار ايدر ، ادبي سياسي مزاج غزاليه سي در

**KURTULUŞ SAVAŞI'NDA BASIN
GAZETELER VE DERGİLER**

Sedat Simavi'nin *Göleryüz* dergisinin kapağında
Mustafa Kemal.

Açıksöz

Milli Mücadele'yi destekleyen Anadolu basınının önemli temsilcilerinden olan *Açıksöz*, 15 Haziran 1919'da yayına başladı. Gazetenin yazarları arasında lise müdürü Behçet Bey (Yazar) ile tarih öğretmeni İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) vardı. Önceleri iki sayfa olarak haftalık çıkan gazete arada bir ücretsiz olarak da dağıtılıyor, halkı Milli Mücadele saflarında savaşa çağırıyordu. *Açıksöz* 1931'de kapanacak, sahibi Hüsnü Açıksöz daha sonra *Doğrusöz* adlı bir gazete daha çıkaracaktır.

Albayrak

Önceleri Erzurum'da İttihat ve Terakî'nin yayın organı olarak çıkan *Albayrak*, bir süre kapandıktan sonra belediye meclisi üyesi Süleyman Necati tarafından yeniden yayına başladı. Milli hareketi destekleyen gazete aynı zamanda Erzurum Kongresi'nin de sözcülüğünü yaptı.

Süleyman Necati'nin Ankara'ya gitmesinden sonra gazeteyi yöneten kardeşi Mithat Bey, Ankara karşıtı bir yayın çizgisi izledi. Mithat Bey'in tutuklanmasından sonra gazete de kapandı.

Alemdar

Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan gazetelelerin başında gelen *Alemdar*, 1912'de İstanbul'da yayına başladı. Sorumluluğunu ve başyazarlığını Refii Cevad'ın (Ulu-nay) üstlendiği gazete, muhalefet yürüttüğü için birkaç kez kapatıldı, isim değiştirilerek yayınlandı. Refii Cevad'ın sürgüne gitmesinden sonra yayınına ara verdi. Mütareke'de yeniden çıkmaya başlayan gazete, Milli Mücadele'ye karşı yayın yaptı. Kurtuluş Savaşı'nı bir "macera" olarak niteleyen *Alemdar*'da Refii Ce-

vad'ın yanısıra Refik Halid (Karay) da yazdı. *Alemdar*, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Refii Cevad'ın Yüzellilikler listesine dahil edilerek, sürgüne gönderilmesi üzerine 1922'de kapandı.

Aydede

İstanbul'da Refik Halid (Karay) tarafından 1922 yılının Ocak ayında yayına başlayıp, Kasım'da kapanan mizah dergisi, Milli Mücadele'ye karşı ve işgalcilerden yana olan dergi, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Refik Halid'in yurt dışına kaçmasıyla birlikte kapandı. Yüzellilikler'in affından sonra dönen Refik Halid Karay, 1948'de aynı adla yeni bir mizah dergisi çıkardı.

Diken

Sedat Simavi'nin mütarekenin imzalanmasından ardından İstanbul'da yayınladığı mizah dergisi. Sayfalarında Reşat Nuri (Güntekin), Yusuf Ziya (Orta) ve Ömer Seyfettin gibi yazarlara yer veren dergi Ankara'yı, milli hareketi destekledi.

Güleryüz

Sedat Simavi tarafından 1921'de İstanbul'da çıkarılan ve Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen mizah dergisi. Milli Mücadele döneminde önemli bir işlevi yerine getiren dergi, yayımlandığı yılların baskı tekniğinin iyi bir örneğini vermiştir. Dergide Ercüment Ekrem (Talu) ve Fazıl Ahmet (Aykaç) gibi ünlü yazarların yazı ve şiirleri de yayınlanmıştır.

Hadisat

İstanbul'da 1918-1919 arasında çıkan yazarları arasında Cenab Şehabettin ile Süleyman Nazif'in de bulunduğu günlük gazete işgale karşı çıktı. *Hadisat*, Süley-

Hakimiyet-i Milliye

man Nazif'in, işgalde Fransız Generali Franchet d'Espèrey'in İstanbul'da beyaz bir ata binerek İstanbul'da dolaşmasını protesto ederek "Kara Bir Gün" başlığı altında yazdığı yazıdan dolayı Malta'ya sürgüne gönderilmesiyle de kapatıldı.

Hâkimiyet-i Milliye

Mustafa Kemal'in Sivas'ta yayımladığı *İrade-i Milliye*'den sonra Ankara'da çıkardığı ikinci gazete olan *Hâkimiyet-i Milliye* 10 Ocak 1920'de büyük güçlüklerle yayına başladı. Önce haftada iki gün sonra üç ve daha sonra yine iki gün olarak çıkan gazetenin sorumlu müdürlüğünü Recep Zühtü yaptı. Milli Mücadele sırasında çok önemli bir işlev gören gazetede Recep Zühtü, harp muhabirliği ve yazarlığın yanı sıra idari işleri de yürütüyordu. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin adı 1934'te *Ulus* olarak değiştirildi.

İleri

Celal Nuri İleri ve kardeşi Suphi Nuri İleri tarafından önce *Âti* olarak, daha sonra *İleri* adı altında yayımlanan gazetedir. Özellikle Kurtuluş Savaşı boyunca Ankara Hükümeti'nin haberlerini basmasıyla önemli bir işlevi yerine getirmiştir. 1924'te kapanmıştır.

İrade-i Milliye

Mustafa Kemal'in Sivas'ta kendi girişimiyle milli hareketi desteklemek için çı-

kardığı gazete. Sorumluluğunu Selahattin Bey'in (Ulusalark) üstlendiği gazetede İsmail Hami (Danışmend) yazıyordu. Gazetede imzasız yazıların çoğu ise Mustafa Kemal'e aitti. Mustafa Kemal ile Heyet-i Temsiliye üyelerinin Ankara'ya gitmesi ile birlikte gazetenin eski çizgisi yerini milli harekete muhalif bir eğilime bıraktı. Gazetenin sorumluluğunu üstlenen Halis Turgut, İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı, gazete ise 1922'de yayınına son verdi.

Öğüt

Önce Afyon'da, daha sonra Konya'da ve sonra Ankara'da yayımlanan *Öğüt*, Milli Mücadele'yi destekledi. Selanikli Abdülgani Efendi tarafından 1917'de yayın hayatına başlayan gazetenin milli harekete önemli katkıları oldu. Özellikle Konya'da yapmış olduğu yayınla dikkatleri çeken *Öğüt*, Delibaş gibi Milli Mücadele'ye karşı olan grupların da saldırısına uğruyordu. Mustafa Kemal'in isteği üzerine Büyük Millet Meclisi'nin bazı evraklarını basmak üzere tesisleri Ankara'ya getirerek, gazeteyi burada da çıkaran Abdülgani Efendi, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra *Öğüt*'ü kapattı. Ankara'da yazışları müdürlüğünü Sadri Ethem'in (Ertem) yaptığı gazetede

İrade-i Milliye

Enver Behnan (Şapolyo), Feridun Fikri (Kandemir) gibi isimler yazı yazıyordu.

Peyam-ı Sabah

İstanbul'da Mihran Efendi'nin çıkardığı *Sabah* ile *Peyam* gazetelerinin birleşmesiyle birlikte 1919'da çıkan gazete, başyazarı Ali Kemal'in Ankara'daki milli hareketi eleştirmesi ve "İttihatçıların yeni bir macerası" olarak nitelemesiyle tanındı. Sütunlarında Milli Mücadele'ye karşı olan yazarlara yer veren *Peyam-ı Sabah* 1922'de Ali Kemal'in linç edilmesi üzerine yeniden *Sabah* adıyla yayınına sürdürdü.

Tasvir-i Efkâr

Şinasi'nin 1862'de çıkarmaya başladığı gazete, Namık Kemal ve ardından Recaizade Ekrem tarafından yayınlandı, bir süre sonra kapanan gazete 1909'dan sonra Ebüzziya Tefik tarafından *Yeni Tasvir-i Efkâr* olarak çıktı. İki yıl sonra ise eski adıyla çıkan gazete birkaç kez kapatılarak *Tevhid-i Efkâr*, *Tefsir-i Efkâr*, *İntibah-ı Efkâr* adlarıyla yayınına sürdürdü. Sonra Talha ve Velid Ebüzziya tarafından çıkarılan gazete Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. Ancak zaferden sonra hilafeti destekleyici yazılardan ötürü kapatılan gazete *Tasvir* adı altında 40'lı yılların sonuna kadar çıkmaya devam etti.

Vakit

İstanbul'da 17 Kasım 1917'de iki kardeş Hakkı Tarık (Us) ile Asım (Us) tarafın-

dan yayımlanmaya başlayan gazete Milli Mücadele'yi destekleyen önemli yayın organlarından biri oldu. Ahmet Emin'in (Yalman) başyazarlığını yaptığı gazetede Ruşen Eşref (Ünaydın), Halide Edip (Adıvar), Ziya Gökalp ve Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi yazarlar yazı yazdı. Gazete Cumhuriyet döneminde de yayınına sürdürdü.

Yeni Adana

Çukurova'da Milli Mücadele'yi destekleyen bir gazete olan *Yeni Adana*, önce *Adana* adıyla çıktı. Bu adla yayına devam ederken kapatılan gazete, daha sonra Pozantı'da *Yeni Adana* adıyla tekrar yayına başladı. Fransız işgal güçleri tarafından devamlı baskı altında tutulan gazete, Fransızların Adana'yı boşaltmasından sonra şehir merkezine taşındı. Gazete Cumhuriyet'in ilanından sonra da yayınına sürdürdü.

Yeni Gün

2 Eylül 1918'de Yunus Nadi tarafından kurulan *Yeni Gün*, Kurtuluş Savaşı'nı desteklediği için sürekli baskı altında tutuldu. Bu nedenle 13 Nisan 1920'de gazeteyi kapatan Yunus Nadi, matbaayı gizlice Anadolu'ya kaçırdı. Burada *Anadolu'da Yenigün* adıyla yayıma başlayan gazete 1924'e kadar yayınına sürdürdü. Yazarları arasında Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Ahmet Rasim ve Enver Behnan'ın (Şapolyo) bulunduğu *Yeni Gün*'den sonra Yunus Nadi *Cumhuriyet*'i çıkaracaktır.

A stylized, high-contrast black and white illustration. The upper portion features a large, dark, curved shape representing the Turkish flag, with several white diagonal stripes. To the left of the flag is a vertical sword with a pointed tip. The lower portion of the image is dominated by a dark, jagged silhouette of a city skyline. A horizontal band with white text separates the upper and lower sections.

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA KURULUŞLAR
PARTİLER VE DERNEKLER

C.H.P.

**Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-ı Hukuk
Cemiyeti'nin Sivas vilayetine
verilen kuruluş dilekçesi**

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı

Hukuk Cemiyeti

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, yüklendiği işlevler bakımından Milli Mücadele döneminin en önemli örgütüdür. “Müdafaa-ı Hukuk”, Türk ulusunun sömürgeleştiril-

mesine karşı çıkan, ulusal, bağımsız ve yeni bir Türk devletini hedefleyen; bu devletin ulusal egemenlik ilkesi üzerinde yükselmesini amaçlayan bir doktrin olarak tanımlanabilir. Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamasının ardından, ülkenin pek çok yerinde, Müdafaa-ı Hukuk doktrinine sahip “direniş” örgütleri kurulmuştur. Söz konusu direniş örgütlerinin üst kadrosunun genelde İttihatçı aydınlardan oluştuğunun altını çizmek gerekir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, 4-13 Eylül 1919 tarihleri arasında çalışmalarını sürdüren, Sivas Kongresi'nde alınan karar sonucunda kurulmuştur. Söz konusu kararla, türlü adlar altında, yer yer kurulmuş olan, tüm direniş örgütleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adı altında, tek çatı altında toplanmış, böylece Anadolu'daki direniş hareketinin merkezileşmesi sağlanarak, son derece önemli bir adım atılmıştır.

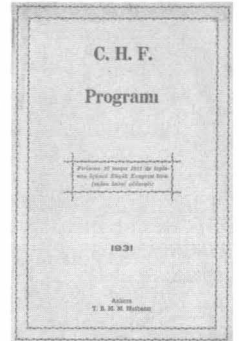
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin yürütme organı olan Heyet-i Temsiliye'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar fiili bir hükümet gibi çalıştığını belirtmek gere-

kir. Cemiyet, 11 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası'na (Cumhuriyet Halk Partisi) dönüşmüştür.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Türk devriminin ve cumhuriyet tarihinin en önemli ve en eski siyasal oluşumudur. 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası adıyla Mustafa Kemal tarafından, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak kurulmuştur. 10 Kasım 1924'te partinin adı Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935 kurultayından sonra Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirilmiştir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeniden seçim yapılmasına karar vermesinden sonra, 8 Nisan 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti 9 ana noktayı (9 Umde) içeren bir seçim bildirgesi yayımlamıştı. Söz konusu bildirmede, Halk Fırkası adıyla yeni bir partinin kurulacağı ilan ediliyordu. Seçimlerin ardından, milletvekilleri yaptıkları toplantılarda yeni partinin tüzüğünü hazırlayıp, kabul ettiler. 23 Ekim 1923 tarihinde de partinin kuruluş dilekçesi İçişleri Bakanlığı'na sunuldu. Bu aşamada partinin herhangi bir programı bulunmuyordu. Ancak, parti tüzüğünde partinin amacı “milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için uygulanmasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi uygar bir devlet halinde yükseltmek ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun koruyuculuğunu hakim kılmaya çalışmaktır” ifadesiyle belirlenmişti.

Sivas Kongresi, partinin ilk kurultayı olarak kabul edildi. Parti ikinci kurultayını 1927 yılında yaptı. Bu kurultayda Mustafa Kemal “Büyük Nutuk”unu okudu. Aynı kurultayda, “cumhuriyetçilik”, “ulusçuluk” ve “halkçılık” partinin temel ilkeleri olarak kabul edildi. 1931 kurultayındaysa bu üç ilkeye “laiklik”, “devrimcilik” ve “devletçilik” eklendi. Böylece Cumhuriyet Halk Partisi’nin 6 temel ilkesi ortaya çıkmış oldu. Sözkonusu 6 ilke, partinin ambleminde “6 ok”la simge haline geldi. 1935 kurultayı Cumhuriyet Halk Partisi’ni “resmen” devletle bütünlüştürdü, partinin ve hükümet örgütlerinin birbirlerini tamamladıkları kabul edildi. Bu anlayış doğrultusunda, işçileri bakanı, parti genel sekreteri; valiler de partinin il genel başkanları oldu. Yine aynı anlayış doğrultusunda, partinin 6 temel ilkesi 1937 yılında Anayasa’ya alınarak devletin temel ilkeleri haline getirildi. Parti, Mustafa Kemal’in ölümünün ardından, İsmet İnönü’yü “ebedi genel başkan”lığa seçti. İnönü, genel başkanlığı 1972’ye kadar sürdürdü. 1972’de Bülent Ecevit genel başkan oldu.

Cumhuriyet Halk Partisi, kuruluşundan 1950 yılına kadar kurduğu çeşitli hükümetler aracılığıyla ülkeyi aralıksız yönetti. Parti, 1950 seçimlerini yitirerek muhalefete geçti. Daha sonraki dönemlerde, zaman zaman koalisyonlar içinde yer alarak hükümette bulundu.

CHP, 12 Eylül 1980 askerî darbesinin ardından 16 Ekim 1981 tarihinde kapatıldı, tüm malvarlığına el kondu. Haziran 1992’de askerî yönetimler döneminde kapatılan siyasi partilerin yeniden açılabilmesine ilişkin yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte, siyasal faaliyetlerine yeniden başladı.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası

İkinci Meşrutiyet döneminin, en büyük ve en güçlü muhalefet partisidir. İttihat ve Terakki’nin siyasi anlayışına karşı oluşan muhalefetin en örgütlü kesimini temsil eder. Kuruluş tarihi 21 Kasım 1911’dir. Kurucuları arasında, İsmail Hakkı Paşa, Doktor Dagavaryan Efendi, Sabri Efendi, Abdülhamit Zöhravi Efendi, Volçetrinli Hasan Bey, Doktor Rıza Nur, Damat Ferit, Müşir Fuat, Süleyman Paşa, Sadık Bey ve Tahir Hayrettin Bey bulunmaktadır.

Partinin tabanını; eski İttihatçılar, devre dışı bırakılan ilmiyeciler, Ahrarcılar, demokratlar ve sosyalistler gibi birbirine zıt ve uzlaşması olanaklı olmayan kesimler oluşturmuştur. Bu kesimleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde birleştiren temel nokta, İttihatçılara karşı olmaktı. Erkin ve egemen bir parti karşısında oluşan muhalefetin Türk siyasal yaşamındaki ilk ve en belirgin örneği olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın İttihat ve Terakki gibi türdeş bir yapıya sahip olmadığı görülür. Parti içinde çeşitli kanatlar ve çok sayıda birbiriyle çelişik gruplar vardır. Ancak esas amaç İttihat ve Terakki yönetimini yıkmaktır.

Osmanlıcılık, adem-i merkezîyetçilik, özgür girişimcilik, meşrutiyetçilik ve liberal ekonomik düzen, partinin ideolojisine yön veren temel çıkış noktalarıdır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, kuruluşundan 20 gün sonra, 11 Aralık 1911’deki İstanbul ara seçimlerine katılmış, seçim sonucunda partinin adayı 195’e karşı, 196 oyla kazanmıştır. Bu durum, hem Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın gücünü göstermiş, hem de İttihat ve Terakki içinde tedirginlik doğurmuştur. 1912 yılında ise

Meşrutiyet döneminin ikinci genel seçimleri yapılmış; ancak, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 286 kişilik meclis içinde kazandığı sandalye sayısı bu kez 15'te kalmıştır.

Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikasttan sonra, fırkanın bazı üyeleri, Sinop'a sürülmüş, bazıları ağır cezalara çarptırılmış, bazıları da idam edilmiştir. Kimi üyelerin ise yurtdışına kaçtıkları saptanmıştır. Fırkayla ilgili hükümetçe alınmış bir fesih kararına ya da fırkanın kendi kendini kapattığını belirten bir belgeye rastlanmamasına karşılık fırkanın faaliyetleri, 1913 yılıyla birlikte sona ermiştir. Fırka, siyasal yaşamda bulunmadığı için, 1914 yılında yapılan üçüncü genel seçimlere katılmamıştır.

Bununla birlikte Hürriyet ve İtilaf Fırkası, mütareke döneminde yeniden ortaya çıktı. Bu ise İttihat ve Terakki'nin Mondros Mütarekesi'nin ardından kapanmasıyla doğan iktidar boşluğunu doldurma biçiminde açıklanabilir. Fırkanın "yeniden doğuşu" ise 22 Ocak 1919 tarihli bildiride açıklanmıştır. Fırka bu bildiriyle, ülkenin en güçlü ve tek siyasal partisi olduğunu açıklamış, iktidarın tek adayı ve tek sahibi olması gerektiğini ilan etmiştir. Fırka düşüncelerini *Alemdar*, *Sabah* ve *Peyam* (daha sonra *Sabah* ve *Peyam*'ın birleşiminden doğan *Peyam-ı Sabah*) gazeteleri aracılığıyla yaymaya çabalamıştır.

Mütareke ortamı içinde, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İngiltere yanlısı olduğunu belirtmek gerekir. Anadolu'da, Türkiye'de İngiliz Muhipleri Cemiyeti aracılığıyla yayılmaları ve bu dernek aracılığıyla kendilerine taban bulmaları bu açıdan kayda değerdir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Kurtuluş

Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından, tarihe karışmıştır. İtilafçıların çoğu yurtdışına kaçmış, kalanlar da Yüzellilikler listesine alınarak, Türkiye Cumhuriyeti uyuğundan çıkarılmıştır. Daha sonra, Cumhuriyet rejimi içinde, İtilafçıların, CHP'ye muhalif partiler safında yer aldıkları görülmüştür.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti

İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Milli Mücadele'ye karşı olan örgütlerin başında gelir. Merkezi İstanbul'da bulunan cemiyet, resmî kayıtlara göre, 20 Mayıs 1919'da kurulmuştur. Cemiyetin görünürdeki amacı Osmanlı İmparatorluğu ve Halifelik ile Büyük Britanya İmparatorluğu arasındaki geleneksel dostluğun sürdürülmesidir. Cemiyetin programının giriş bölümünde ifade edildiğine göre, İngiliz "kavm-i necibinin" dostluğunun hayati önemini hiçe sayarak hükümeti ele geçiren serseriler (İttihat ve Terakki kastediliyor), I. Dünya Savaşı'na girerek, bu dostluğa dört yıllık kanlı bir ara vermişlerdir. Cemiyet, bu açığı kapatacaktır. Cemiyetin kuruluşunda İngiliz etkisinin yanısıra, Vahdettin ile Damat Ferit'in arzu ve onayının ön planda olduğunu vurgulamak gerekir.

Cemiyet, kuruluşun hemen ardından hızla genişlemiş, 20'yi aşkın şube açmış, görüşlerini de *Alemdar* gazetesi aracılığıyla yaymaya çalıştı. Hürriyet ve İtilaf Partisi de cemiyeti destekleyerek, işbirliği yaptı.

İngiliz Muhipleri

İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin etkin isimlerinden Salt Molla'nın bir karikatürü.

Cemiyeti, kamuoyunda, İngilizler lehine bir hava yaratmaya, Amerikan taraftarlığına karşı İngiliz taraftarlığını yaymaya çabalamıştır. Bu açıdan, Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin alternatifi olarak çalıştığı söylenebilir. Cemiyeti değerlendiren, mütarekenin ardından ortaya atılan kurtuluş yollarının, İstanbul çevrelerinde, İngiliz koruyuculuğu ya da Amerikan mandacılığına odaklandığını hatırlamakta yarar vardır. Cemiyet, İngiliz koruyuculuğu yönünde etkin bir propaganda yapmıştır. Cemiyetin kurucusu ve ikinci başkanı Şura-yı Devlet üyesi Sait Molla, "Anadolu'da Mustafa Kemal'in giriştiği macera, ergeç akamate (sonuçsuzluğa) mahkumdur. Zira, milletin, bilhassa bu harbin galipleri olan büyük devletlerle uğraşacak ne maddi ne de manevi takati kalmamıştır" diyerek amaçlarını ortaya koymuştur.

Cemiyet, Anadolu Hareketi'nin başıya ulaşacağını anlaşılmamasıyla birlikte etkinliğini yitirdi. Sait Molla Roman-ya'ya kaçmayı başarırken, cemiyetin bazı üyeleri İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanıp çeşitli cezalara çarptırıldı ve Yüzellilikler listesine alınarak vatandaşlıktan çıkarıldı.

İttihat-ı Muhammedi Fırkası

İttihat-ı Muhammedi Fırkası, 31 Mart Olayları'nın hemen öncesinde, 5 Nisan 1909 tarihinde kuruldu. Derviş Vahdeti'nin liderliğini üstlendiği fırka, 31 Mart Olayları'nın baş yöneticisi, kıskırtıcısı ve yönlendiricisi olarak görüldüğü için, 31 Mart'la özdeşleştirildi.

Fırkanın en belirgin özelliği 'dinci' ve 'İslâmcı' olmasıdır. Yalnızca Osmanlı Müslümanlarına değil, tüm dünya Müslümanlarına da açık olduğunu ifade eden

İttihat-ı Muhammedi Fırkası bu bakımdan, milliyetçi değil, ümmetçi bir çizgiyi savundu. Sosyal planda, İlmîye sınıfına dayanmayı hedefler. Fırka bu düşüncelerini *Volkan* gazetesi aracılığıyla yaymaya çabaladı.

Fırka, 31 Mart Olayları'nın ardından kapandı, Derviş Vahdeti, Divan-ı Harp'te yargılanarak idam edildi. Derviş Vahdeti'yle birlikte, fırka üyelerinin pek çoğunun idam edildiği ya da çeşitli ağır cezalara çarptırıldığı belirtilmelidir.

İttihat ve Terakki

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 3 Haziran 1889'da İttihat-ı Osmani adıyla, İstanbul'daki Askerî Tıbbiye Mektebi'nde kuruldu. Derneğin kurucuları Askerî Tıbbiye öğrencilerinden Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbekirli İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakulü Hüseyinzade Ali'ydî. Kurucuların amacı Osmanlı çöküşünü ve Abdülhamit istibdadını durdurmaktır.

Abdülhamit döneminin başkıcı yönetimi altında, ancak hücreler halinde örgütlenebilen cemiyet, Askerî Tıbbiye Mektebi'nde ve Askerî Tıbbiye Mektebi dışındaki yüksekokullarda yavaş yavaş yayılmaya başladı. 1890'ların ikinci yarısından sonra yalnızca yüksekokullarda değil, memurlar, subaylar ve hattâ ulema arasında da etkinlik kazanarak ihtilalci bir gizli örgüt olarak güçlendi.

1895'te, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alan örgüt aynı yıl patlak veren Ermeni olaylarının etkisiyle dışa yöneldi; etkinliklerini önemli ölçüde yurtdışına kaydırды. Bu arada, 1896 ve 1897 yıllarında iki başarısız darbe girişiminde bulundu.

1908'de "Hürriyetin İlanı" ile gelen

II. Meşrutiyet, cemiyetin yaşamında bir dönüm noktası oldu. İttihat ve Terakki'nin meşrutiyetin ilanındaki çaba ve katkılarını, onu rakipsiz hale getirdi. Artık, o, "cemiyet-i mukaddese" (kutsal cemiyet), "kahraman-ı hürriyet" (hürriyet kahramanı), "ruh-ı devlet" (devletin ruhu) idi. "meşrutiyet" ve "hürriyet", cemiyetle bütünleşti. İttihatçı olmak "vatan borcu"; ona karşı çıkmak "ihanet" olarak nitelendirildi. Bundan sonra da, İttihat ve Terakki, bazı aralıklar dışında, 1918 yılına kadar ülkeyi fiilen yönetti.

1913 yılında yapılan kongrede "yalnızca bir siyasal parti (fırka)" olduğunu ilan eden İttihat ve Terakki, toplumsal ve kültürel alanda milliyetçilik (Balkan Savaşı öncesinde Osmanlılık düşüncesinden yanadır, savaştan sonra milliyetçilik ve Türkçülük'e kayar) ve Batıcılık yanlısıydı. Toplumsal ve kültürel alandaki milliyetçiliğinin bir uzantısı olarak da, ekonomi alanında "milli iktisat"ı savunuyordu. Savunduğu ekonomi politikalarını uygulama olanağını, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı ortam içinde buldu. Ancak, I. Dünya Savaşı yenilgisi İttihat ve Terakki'nin sonu oldu. Yenilginin tüm suçu İttihat ve Terakki'ye yüklendi. Bu ortam içinde, parti, 14 Kasım 1918 tarihli kongresinde kendi kendini feshederek, Teceddüd Fırkası'na dönüştüğünü açıkladı. Mütarekenin imzalanmasının ardından, partinin önde gelenleri yurtdışına kaçmak durumunda kaldı. Ancak, İttihatçılar'ın önemli bir bölümü, Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Anadolu'ya geçerek aktif roller yüklendi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kadroları, önemli ölçüde İttihatçı aydınlardan oluştu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 1. Grup ve Cumhuriyet Halk

Partisi (Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası), gerek kadro, gerekse ideoloji olarak, yoğun bir biçimde İttihat ve Terakki mirasçıları oldu. Yine benzer bir biçimde Cumhuriyet'in ideolojisi, İttihat ve Terakki'nin ideolojisinden izler taşıdı.

İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti

İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, 14 Aralık 1918 tarihinde, İzmir'de kurulmuştur. Cemiyet, İzmir'de bulunan tüm direniş örgütlerini, partilikten uzak olarak ve Müdafaa-ı Hukuk doktrinine uygun tek amaç çevresinde toplamaya çalışmış, bu amaçla "Heyet-i İstişare" adlı bir organ oluşturmuştur. Cemiyetin, bir başka önemli çalışması da, 2-19 Mart 1919 tarihleri arasında İzmir'de büyük çaplı bir Müdafaa-ı Hukuk Kongresi toplanmasını sağlamasıdır.

Karakol Cemiyeti

Karakol Cemiyeti, işgal altındaki İstanbul'da milli hareketi desteklemek için kurulan gizli derneklerin en önemlilerinden biridir. Cemiyet, kapatılan İttihat ve Terakki Partisi'nin üyeleri tarafından, gizli bir korunma ve direniş grubu olarak oluşturulmuş, ardından da Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen ve Kuva-yı Milliye'nin İstanbul kolu olarak çalışan bir yapı kazanmıştır. Cemiyetin; Anadolu'daki direnişe para ve silah yardımı yapması, koşturmaya uğrayan eski İttihatçılar'ın Anadolu'ya geçmesini sağlaması, Babıâli ve işgal devletleri hakkında bilgi toplayıp bu bilgileri Anadolu'ya aktarması aşamalarında önemli işlevler yüklendiği söylenebilir. Cemiyetin kuruluş tarihi, bazı kaynaklarda 13 Kasım 1919 olarak gösterilir; ancak, eldeki belgelere göre; bu

tarihi 1918 yılının ekim ayı sonu ya da kasım ayı başına kadar götürmek de mümkündür.

Cemiyet, İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen üyeleri Kara Vasıf, Refik İsmail ve Baha Said Beyler tarafından kurulmuştur. Cemiyetin program ve tüzüğünde Kara Vasıf Bey tarafından kaleme alınmıştır.

Cemiyetin amacı tüzüğünün ilk maddesinde, "Karakol Cemiyeti, milletin vahdeti, hürriyet ve hâkimiyet-i mutlaka-sını ve vatanın, siyasi ve coğrafi ve iktisadi tamamı ve istiklalini temine çalışır" şeklinde açıklanmıştır.

Cemiyet, Müdafaa-i Hukuk doktrinine tam anlamıyla bağlıdır; zaten, Sivas Kongresi'nde de temsil edilmiştir. Ancak, bu kongrede, *Nutuk*'ta da anlatıldığı gibi, Kara Vasıf Bey ve Mustafa Kemal arasında bazı düşünce ayrılıkları oluşmuş ve Heyet-i Temsiliye'nin kararı üzerine, cemiyet kapatılarak yerine Müdafaa-i Milliye ve Mim Mim Grupları oluşturulmuştur.

Kilikyalılar Cemiyeti

Kilikyalılar Cemiyeti, kesin olmamakla birlikte 1918 yılı sonlarında, Ali Fuat Paşa'nın girişimleriyle kurulmuştur. Cemiyetin merkezi İstanbul'dur. Temel amacı Kilikya bölgesindeki (Adana ve çevresi) direnişi örgütlemektir.

Kürdistan Teali Cemiyeti

Kürdistan Teali Cemiyeti 1918 yılının Aralık ayında İstanbul'da kuruldu. Cemiyetin temel amacı, Wilson ilkelerinin (özellikle self-determination hakkının) Kürt halkına da uygulanmasını sağlamaktır. Bu bakımdan, "ayrılıkçı" bir ideoloji güder. Kuruculuğuna Şura-yı devlet

üyesi Seyyit Abdülkadir'in öncülük ettiği cemiyet Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde örgütlenmiş, *Jin* gazetesi aracılığıyla düşüncelerini yaymaya çabalamıştır. Cemiyetin, Hürriyet ve İtilaf Partisi ve Türkiye'de İngiliz Muhipler Cemiyeti ile yakın ilişkiler kurmuş, bağımsız Kürt devletini savunmuştur. Cemiyet, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla birlikte yok olmuş, üyeleri de Cumhuriyet yönetimi tarafından ağır biçimde cezalandırılmıştır.

Mavri Mira

Mondros Mütarekesi sonrasında, İstanbul Rumlarının kurduğu "ayrılıkçı" bir örgüttür. Görünürdeki amacı Osmanlı topraklarında yaşayan Rum azınlığa yardım etmektir. Ancak Mavri Mira bu amaçtan çok, İstanbul ve bazı başka yörelerin Yunanistan'a katılması yönünde propaganda yapmakla ilgilenmiş; Yunanistan hükümetinden, para, silah ve cephane yardımı almıştır. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla birlikte de yok olmuştur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)

Cumhuriyet döneminin ikinci muhalif parti denemesi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası, 12 Ağustos 1930'da aralarında Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa etmiş bulunan 15 milletvekili tarafından kuruldu. Fırkanın öndegelen kurucuları arasında Mustafa Kemal'in Harp Akademisi'nden en yakın arkadaşı, bir ara İttihat ve Terakki'nin genel sekreterliğinde bulunmuş, Atatürk'le Sofya'da görev yapmış ve son olarak da Paris Büyükelçisi olan Ali Fethi Bey (Okyar) ile yine Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşı

olan Nuri Bey (Conker) vardı. Bunun yanısıra Ahmet Bey (Ağaoğlu), Tahsin Bey (Uzer) gibi isimler de fırkanın kurucuları arasında yer aldı.

Terakkiperver Fırka'dan sonra yeni bir muhalif kanat oluşturma düşüncesinden kaynaklanan Serbest Fırka deneyimi, kimi siyaset bilimcilerine göre Mustafa Kemal'in oluşturduğu düşüncelerden kaynaklanmıştır. Bu amaçla Serbest Fırka'nın, güdümlü bir muhalefet oluşturarak, bunu yönlendirmek amacıyla kurulduğu öne sürülmektedir. Ancak böyle bir siyasal oluşumun ortaya çıkmasındaki temel nedenin, 1930'lara gelindiğinde artan sorunlar ve buna bağlı olarak yükselen toplumsal muhalefet olduğu söylenebilir. Özellikle Mustafa Kemal bunları görüyor, Halk Fırkası hükümetinin meclisteki tutumundan, denetimsizliğinden dolayı muhalif bir sesin uyarıcı olabileceğine inanıyordu.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programı önce Fethi Bey tarafından hazırlandı, daha sonra Ağaoğlu Ahmet ve diğer yöneticilerce son şekli verilerek, Mustafa Kemal'e sunuldu. Programda fırkanın Cumhuriyet'in temel ilkelerine bağlı olduğu vurgulanarak, kişi hak ve özgürlüklerinin herkes için geçerli olduğu belirtiliyordu. Ancak programın en önemli maddeleri ise fırkanın, özel girişimcilikten yana ve piyasaya devletin müdahalesine karşı olduğunu dile getiren bölümleriydi.

Serbest Fırka kısa zamanda geniş bir halk desteği buldu. CHF yöneticileri, işçi, köylü, küçük esnaf, dargelirli memur ve benzeri kesimlerin artan destek karşısında; Serbest Fırka'yı "işsizlerin, çulsuzların" kuruluşu olarak niteledi. Bununla birlikte CHF yönetimi kaygılanmış ve

hoşnutsuzluğunu dile getirmeye başlamıştı. Nitekim, Fethi Bey'in Eylül'de çıktığı Ege gezisindeki olaylarda ölen ve yaralananlar olması, hükümetin bazı engelleyici önlemler almasına neden oldu. Bu arada yapılan seçimlerde Fethi Bey Gümüşhane'den mebus seçildi. Ekim ayındaki belediye seçimlerinde de yer yer başarı gösteren SCF, bazı merkezlerin yanı sıra Samsun belediye reisliğini de elde etti. Ancak olaylar umulanın da üstünde bir hızla büyümüş ve çatışma kaçınılmaz olmuştu. Özellikle İsmet Paşa'nın, hükümetin güvenoylamasında Fethi Bey'le tartışması bir anlamda sonun habercisi oldu. Sonunda 17 Kasım 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası aldığı bir kararla kendini feshetti. Fethi Bey Londra Büyükelçiliğine atandı. Mebusların bir bölümü de CHF'ye geri döndü. Böylelikle ikinci muhalefet partisi denemesi de, bir önceki gibi kısa sürdü.

Teal-i İslâm Cemiyeti

Teal-i İslâm Cemiyeti, 19 Şubat 1919 tarihinde kuruldu. Cemiyet tüzüğünden, cemiyetin tam anlamıyla "hilafetçi" olduğu anlaşılmaktadır. Cemiyetin "İslâmci" kimliği ise, onu ulusalcılığa değil, ümmetçiliğe yöneltir. Cemiyet, Anadolu'da hızla örgütlenerek, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir yan kuruluşu gibi çalıştı.

1920'nin sonlarına gelindiğinde cemiyet etkinliğini tam anlamıyla yitirdi. Bu tarihten sonra Teal-i İslâmcılar, yalnızca Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde görülür. 1925 yılında cemiyetin başkanı İskilipli Atıf Hoca, Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkûm edildi, cemiyetin diğer üyeleri ise yargılanmalar sonucunda beraat etti.

Teceddüd Fırkası

Teceddüd Fırkası 9 Kasım 1918 tarihinde, İttihat ve Terakki Fırkası'nın devamı niteliğinde eski İttihatçılar tarafından kurulmuştur. Yenileşme anlamına gelen Teceddüd adını alan fırkanın temel ideolojik yaklaşımları, İttihat ve Terakki Fırkası'nın ideolojik yaklaşımlarıyla aynıdır. Fırkanın üyeleri, Teceddüd Fırkası'nın İttihat ve Terakki'nin çocuğu olduğu gerçeğini her fırsatta belirtmiş (özellikle örgüt içi yazışmalarda) ve bunu bir yüreklendirme ögesi olarak kullanmışlardır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın tüm malvarlığını Teceddüd Fırkası'na devrettiği de eldeki belgelerden anlaşılmaktadır. Benzer bir biçimde, İttihat ve Terakki Partisi'nin örgütleri de Teceddüd Fırkası'na devredilmiştir. Bu açıdan fırka, örgütlenme sorunu yaşamamıştır.

Teceddüd Fırkası 5 Mayıs 1919'de Damat Ferit Paşa kabinesi tarafından feshedilmiştir. Fesih gerekçesi, fırka üyelerinin hemen tümünün eski İttihatçı olması ve bir bölümünün de sanık ve tutuklu bulunmasıdır. Fırkanın üyelerinin önemli bir bölümü, daha sonra, Milli Mücadele'de yer almıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924 tarihinde kuruldu. Partinin kurucuları arasında Kazım Bey (Karabekir), Rauf Bey (Orbay), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), İsmail Canbulad, Doktor Adnan Bey (Adivar), Mersin Milletvekili Besim Bey, Erzurum Milletvekili Sabit Bey (Sağiroğlu), Trabzon Milletvekili Muhtar Bey yer aldı. Genel başkanlık görevine Kazım Bey, ikinci başkanlıklara

Doktor Adnan ve Hüseyin Rauf Beyler, genel sekreterliğe de Ali Fuat Paşa getirildi.

Parti programının 2. maddesi, "hürriyetperverlik (liberalizm), halkın hakimiyeti (demokrasi) fırkanın mesleki esasıdır" biçiminde düzenlenmiştir. Programın diğer maddelerindeyse, fırkanın, temel hak ve özgürlüklerin sağlanması yönünde çalışacağı vurgulanır. Partinin yabancı sermayeye sıcak yaklaşımı ve adem-i merkeziyetçiliğe taraftar olması altı çizilmesi gereken noktalar. Parti programının 6. maddesinde yer alan "Fırka efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkârdır" ifadesiyle, partiye yöneltilen "anti-laik" eleştirisinin temel çıkış noktalarından biridir.

Partinin kendine ait bir yayın organı olmadı. Ancak *İstiklal*, *Son Telgraf*, *Tevhid-i Efkâr* ve *Vatan* gazeteleri, muhalif İstanbul basını tarafından yoğun bir biçimde desteklendi.

Partinin kapatılması 1925'te Doğu'da patlak veren Şeyh Said Ayaklanması'yla doğrudan ilgilidir. Bu ayaklanmanın ardından, parti, 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükun Yasası gereğince ve hükümet tarafından 3 Haziran 1925 tarihinde kapatıldı, gerekçe ise gericiği kışkırtması biçiminde açıklandı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın öndegelen isimlerinden Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Paşa (Bele), Cafer Tayyar Paşa ve Bekir Sami Bey, 1926'da Mustafa Kemal'e karşı İzmir'de düzenlenen suikast girişimiyle il-

Terakkiperver Fırka'nın kuruluşunu haber veren Resimli Gazete.

gili olarak yargılandı. Paşaların beraat ettiği, sadece Rauf Bey'in (Orbay) gıyabında 10 yıla mahkûm olduğu yargılanma sonunda parti üyesi 6 kişi idam edildi.

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

12 Şubat 1919 tarihinde Trabzon'da kurulmuştur. Amacı Karadeniz Bölgesi'nde, yabancı işgal ve emellerini engellemektir. Müdafaa-ı Hukuk doktrini yönünde çalışmalar yapmış; Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun, Ordu gibi merkezlerde şubeler açarak, bu bölgede silahlı direnişi örgütlemeye çalışmıştır. Cemiyet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunun ardından, bu cemiyetin şubesi haline getirilmiştir.

Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi

Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi, 15 Aralık 1918'de Edirne merkez olmak üzere kurulmuştur. Müdafaa-ı Hukuk doktrinine sahip olarak kurulan ilk direniş örgütlerinden biridir. Edirne, Kırklareli, Çatalca, Tekirdağ ve Gelibolu bölgelerinde faaliyet göstermiş, çeşitli kongreler toplamıştır. Heyet-i Temsiliye'nin isteğiyle adını Trakya Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti olarak değiştiren cemiyet böylece Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi haline gelmiştir.

Türk Dil Kurumu

Türk Dil Kurumu, Mustafa Kemal'in direktifi üzerine, 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla kuruldu. Cemiyetin kurucuları, Samih Rif'at, Ruşen Eşref (Ünaydın), Celal Sa-

hir (Erozan) ve Yakup Kadri'ydi (Karasomanoğlu). Cemiyetin temel amacı, "Türk dilinin öz güzelliğini, zenginliğini ortaya çıkararak, onu yeryüzündeki diller arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek" olarak saptanmıştır. Cemiyetin adı 1934 yılında yapılan kurultayda Türk Dili Araştırma Kurumu oldu. 1936 yılındaki kurultaydaysa Türk Dil Kurumu adı benimsendi.

Türk Dil Kurumu, çalışmalarını iki ana eksen üzerinde yürüttü. Birincisi, Türk diliyle ilgili araştırmalar yapmak ve yaptırmaktı. İkincisiyse, Türk dilinin güncel sorunlarıyla ilgilenecek çözüm yolları bulmaktı. Türk Dil Kurumu, kuruluşuyla birlikte, Türkçe'de hızlı bir arılaştırma akımı da başlattı, Türkçe'yi yabancı kökenli sözcüklerden arındırmaya çalıştı.

Türk Dil Kurumu'nun yapısıyla ilgili ilk önemli değişiklik 1951 yılındaki olağanüstü kurultayda yapıldı. Bu kurultayda, milli eğitim bakanının kurum başkanını olmasını sağlayan tüzük maddesi değiştirilerek, kurumun devletle olan bağlantısı koparıldı. İkinci önemli yapı değişikliği 1982'de gerçekleşti. Bu yıl kabul edilen Anayasa'yla kurum, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu çatısı altına alındı. 1980'li yıllar, aynı zamanda kurumun eski bütünsel yapısından uzaklaştığı yıllar oldu.

Türk Ocağı

Türk Ocağı, Türkiye'nin yakın tarihinde önemli kuruluşlardan biridir. Osmanlı Devleti'nin kozmopolit yapısı içinde, Türk milliyetçiliğinin ilk biçimlenmesinde Türk Ocağı'nın önemli bir rolü oldu. Türk Ocağı önce fiili bir kuruluş aşamasından geçmiştir. Fiili kuruluşun tarihi

olarak 3 Temmuz 1911 kabul edilebilir. Resmî kuruluş ise 22 Mart 1912'dir. Ahmet Ferit, Yusuf Akçura, Mehmet Ali Tevfik ve Doktor Fuat Sabit resmî kuruculardır. Kurulusta, Askerî Tıbbiye öğrencileri de önemli işlevler üstlenmiştir.

Türk Ocağı'nın tüzüğü'nün ikinci maddesinde belirtildiğine göre, ocağın amacı, "Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline çalışmaktır." Tüzüğü'nün üçüncü maddesindeyse, ocağın siyasetle uğraşmayacağı belirtilir. Türk Ocağı'nın resmen kuruluşunun ardından, Türk Yurdu Cemiyeti ve bu cemiyetin dergisi, Türk Ocağı ile birleşmiş, Ziya Gökalp'in çıkardığı *Genç Kalemler* dergisi ocağa büyük ilgi göstermiştir. Ziya Bey, Selânik'ten döndükten sonra ocağa katılmıştır. Türk Ocağı büyük ölçüde İttihat ve Terakki'yle kaynaşmış bir yapıya sahipti. Ziya Gökalp'in ocağa katılması bu bağı netleştirmiş ve güçlendirmiştir. Türk Ocağı, kadınların sokağa çıkmasını yasaklayan bildirilerin dağıtıldığı bir dönemde, kadınlarla erkeklerin birlikte rol aldığı piyesler sergilemiş, kooperatifçilik, milli iktisat ve yerli malı sevgisi aşılama-ya çalışmıştır. Ocağın yayın organı *Türk Yurdu Dergisi* güncel konuları işleyen makaleler yayınlamıştır. Tüm bunların sonucunda, Türkler'in ilk kez ulusal bir hava içine girdikleri söylenebilir. Mütareke dönemine kadar olan süre içinde, Türk Ocağı, ülke genelinde hızla örgütlenmiş ve 28 şube açmıştır.

Mütareke döneminin yarattığı bunalım içinde, ocak çalışmalarını tatil etmiş ve ocak üyeleri Anadolu'ya geçerek, Milli Mücadele'ye katılmıştır. Cumhuriyet'in ilanının ardından 1931 yılında ocak kapanmış, 1932 yılında açılan halkevleri ocağın yerine ikame edilmiş, 1949 yılın-

daysa ocak yeniden açılmıştır. Türk Ocağı'nın Türk devriminin ideolojisinin gelişmesinde önemli bir yeri vardır.

Türk Tarih Kurumu

Türk Tarih Kurumu, 15 Nisan 1931 tarihinde, Mustafa Kemal'in direktifiyle, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adıyla kuruldu. Cemiyetin adı, 3 Ekim 1935 tarihli kurultayda Türk Tarih Kurumu'na dönüştürüldü. Kurum, 1940 yılında kamu yararına hizmet eden dernekler kapsamına alındı, 11 Ağustos 1983 tarihinde de Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlandı.

Türk Tarih Kurumu'nun amacı, Türk tarihi ile Türkiye tarihini ve bunlarla ilgili konuları, bilimsel bir bakış açısıyla incelemek; incelemeler sonucunda elde edilen bulguları her türlü yolla yaymaktır. Kurum bu amaçlarını gerçekleştirmek için, konferans, seminer ve kongreler düzenlemekte, konuyla ilgili kitaplar yayınlamaktadır.

Türk Tarih Kurumu, yeni bulguları ve bilimsel konuları tartışmak üzere, geleneksel hale gelen ve çeşitli aralıklarla toplanan Türk Tarih Kongreleri de düzenlemektedir. İlk Türk Tarih Kongresi, 2-11 Temmuz 1932 tarihinde Ankara Halkevi'nde yapılmıştır. Bu kongredeki temel amaç, yeni Türk tarih tezinin ve tarih eğitiminde tutulacak yeni yolun kamuoyuna aktarılmasıydı. 20-25 Eylül 1937 tarihinde yapılan 2. Türk Tarih Kongresi ise yabancı bilim adamlarının katılımıyla uluslararası bir nitelik kazanmıştır.

Mustafa Kemal'in 5 Eylül 1938'de düzenlediği vasiyetnamesiyle, parasal varlığının bir bölümünü bıraktığı Türk Tarih Kurumu'nun 12 Eylül 1980'deki

askerî darbeden sonra değişik bir anlayışla yönetilmeye başlandı.

Türk Yurdu Cemiyeti

Türk Yurdu Cemiyeti, 18 Ağustos 1911 tarihinde, merkezi İstanbul'da olmak üzere, Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Hüseyinzade Ali (Turan), Doktor Akil Muhtar ve Yusuf Akçura tarafından kuruldu. Cemiyetin temel ideolojisi "Türkçülüktü". Cemiyet, bu ideolojiyi, *Türk Yurdu* adlı dergi aracılığıyla yaymaya çalıştı; ancak, uzun ömürlü olamadı ve Türk Ocağı'nın resmen kuruluşunun ardından tüm üyeleriyle birlikte Türk Ocağı'na katıldı.

Vatan ve Hürriyet Cemiyeti

Kurucuları, Mustafa Kemal, Binbaşı Lütfi, Doktor Mustafa (Cantekin) ve Müfit Bey (Özdeş) olan cemiyetin kuruluşu 1906'nın sonlarına kadar gider. Merkezi Şam'da bulunan cemiyetin üyeleri genelde ordu mensuplarıdır; ancak sivil üyelerin varlığına da rastlanır. Cemiyetin temel amacı, II. Abdülhamit'in baskıcı rejimini yıkararak, meşrutiyyetin yeniden ilanını sağlamaktır. 1908 yılında meşrutiyyetin ilanının ardından "gizli" olmaktan çıkmış, İttihat ve Terakki'nin Şam Şubesi haline getirilmiştir.

Wilson Prensipleri Cemiyeti

Wilson Prensipleri Cemiyeti, Kurtuluş Savaşı'nın başlamasından hemen önce, İstanbul'da çoğunluğu gazeteci-yazar, profesör, doktor ve avukatlardan oluşan bir aydın grubu tarafından 4 Aralık 1918 günü kurulmuştur. Kurucu üyelere biri olan Halide Edip (Adıvar), cemiyetin kuruluşuyla ilgili olarak, "Bütün dünya-

İngiliz Generali James G. Harbord'un, Erzurum'u ziyareti sırasında (1919) Wilson Prensipleri'nden 12. maddeyi belirten bir pankart taşıyan Osmanlı Ermenileri.

da kuvvetli bir tesir yapan ve yenilmiş milletlere biraz umut veren Wilson Prensipleri, bizi de büyük çapta etkiledi ve İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti, tanınmış yazarlar ve avukatlar tarafından kuruldu" diyerek amaçlarını belirtmektedir. Cemiyetin kuruluşunda etkin olan düşünce, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün devamını, bir büyük devletin "manda" yönetimiyle özdeşleştiren pasifist bir düşüncedir. Cemiyetin kurucuları ve üyeleri, koruyucu büyük devlet olarak Amerika Birleşik Devletleri'ni saptamıştır.

Wilson Prensipleri Cemiyeti, Türk devrim tarihi yazınında, çoğu kez zararlı ya da ulusal savaşıma düşman dernekler arasında gösterilmez. Bunda, Halide Edip, Yunus Nadi ve Celal Nuri başta olmak üzere, cemiyetin pek çok üyesinin, Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katılmış olmasının önemli etkisi vardır. Ancak, cemiyetin Amerika Birleşik Devletleri manda yönetimini temel ilke olarak benimseyerek Kurtuluş Savaşı'nın temel parolası "ya istiklal ya ölüm"e ters düşmesini ve özellikle Sivas Kongresi'nde

kongreyi manda tartışmalarıyla oyalamasını gözden kaçırmamak gerekir. Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da, Wilson Prensipleri'nden ilham alan Milli Mücadele aleyhtarı bazı derneklerin, Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin yarattığı ortamdan yararlanmasıdır.

Cemiyet uzun ömürlü olmamış, kuruluşundan yaklaşık iki ay sonra, etkinliğini yitirerek kaybolmuştur.

Yeşilordu Cemiyeti

Yeşilordu Cemiyeti, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde yarı resmî bir cemiyet olarak, 1920 yazında Ankara'da kuruldu. Doktor Adnan, Hakkı Behiç (Bayiç), Yunus Nadi (Abalıoğlu), İbrahim Süreyya, Reşid Bey (Çerkez Ethem'in kardeşi), Eyüp Sabri, Muhiddin Baha (Pars) ve Nazım Bey (Tokat milletvekili) cemiyetin en etkili üyeleri oldu.

Cemiyetin ideolojisinin İslâmiyet'le komünist düşüncelerin eklektik bir bileşiminden oluştuğu söylenebilir. Bu açıdan, cemiyet tüzüğü'nün ikinci maddesi dikkate değerdir: "Yeşilordu, ihtikar, hırsızlık demek olan sermayeyi, Allah'ın kulları arasında ağır, elim fakr-ü servet

ihdas eden temellükleri mazlum insanları birbirine kırdıran ve tüccar Avrupa'nın muhtekir ve sarraf diplomatları elinde cihanın bir oyuncak ve insanların birer esir olmasını istilzamdı başka neticeler vermeyen her muharebeyi ve her askerliği nefretle karşılar ve bunlarla mücadele eder."

Cemiyetin kuruluşuyla ilgili olarak, dikkati çeken bir başka önemli nokta da Mustafa Kemal'in tutumuyla ilgilidir. Çeşitli kaynaklarda, Mustafa Kemal'in, Yeşilordu Cemiyeti'ni, Anadolu'da hız kazanan komünist gelişmeleri engellemek için kurdurttuğu ve bu doğrultuda desteklediği görüşüne yer verilir.

Cemiyet, kuruluşunun ardından Anadolu'da ve özellikle Eskişehir ve çevresinde etkinlik kazanmış, Arif Oruç aracılığıyla *Yeni Dünya* adlı İslâmcı-Bolşevik bir gazete çıkararak düşüncelerini ve ideolojisini yaymaya çabalamıştır. Cemiyet, 9 Mayıs 1921 tarihinde İstiklal Mahkemesi tarafından kapatılmış; cemiyetin kapatılmasının ardından başta Tokat mebusu Nazım Bey olmak üzere üyelerinin önemli bir bölümü, Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası hareketinde yer almıştır.

TÜRK DEVRİM TARİHİ KRONOLOJİSİ
(30 Ekim 1918 - 10 Kasım 1938)

1918

30 Ekim

Mondros Mütarekesi Limni'nin Mondros Limanı'nda bulunan Agamemnon Zırhlısı'nda, İtilaf devletleri adına İngiliz Amiral Caltorpe ile Bahriye Nazırı Rauf Bey'in başkanlığındaki Osmanlı Devleti delegeleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda imzalandı.

31 Ekim

Mütareke hükümleri yürürlüğe girdi. Buna göre Boğazlar, limanlar ve demiryolları Müttefiklere açılacak, Osmanlı Devleti'nin savaşta aldığı esirler geri verilecek, sınırların korunması ve iç güvenlik hariç bütün askerler terhis edilecek, Almanya ve müttefiki olan devletlerle ilişkiler kesilecektir.

Liman von Sanders Yıldırım Orduları Komutanlığı'nı Mustafa Kemal'e devretti.

1 Kasım

Ateşkese rağmen Irak'taki İngiliz orduları komutanı Marshall, emrindeki birliklere Musul'un işgal edilmesi emrini verdi.

İttihat ve Terakki'nin son kongresi başladı.

İstanbul'da Mustafa Kemal'in de ortak olup, yazı yazacağı *Minber* gazetesi yayına başladı.

2 Kasım

Yunan Başbakanı Venizelos Osmanlı Devleti ile ilgili isteklerini İngiltere başbakanı Lloyd George'a bildirdi.

Geceyarısı İttihat ve Terakki'nin lider kadrosu Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa ile birlikte Doktor Nazım, Ba-

haeddin Şakir, Azmi ve Bedri Bey'ler bir Alman denizaltısı ile Odesa'ya kaçtı.

5 Kasım

İttihat ve Terakki yapılmakta olan kongresinin son oturumunda kendini feshederek tarihe karıştı. Kongrede Teceddüt Partisi adıyla yeni bir parti kurulması kararlaştırıldı.

7 Kasım

Padişah, Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu Karargâhı'nı lağvettti. Mustafa Kemal'e Harbiye Nezareti emrine alındığı bildirilerek, İstanbul'a dönmesi söylendi.

8 Kasım

Ahmet İzzet Paşa kabinesi istifaya mecbur edildi.

10 Kasım

Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal'e telgraf çekerek İstanbul'a gelmesinin doğru olacağını söyledi.

İstanbul'da Garbi Trakya Cemiyeti kuruldu.

11 Kasım

Tevfik Paşa kabinesi kuruldu.

Aralarında İsmail Canbulad, Tevfik Rüştü (Aras) Yunus Nadi ve Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bulunduğu Teceddüt Fırkası resmen kuruldu.

13 Kasım

İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden oluşan İtilaf Donanması İstanbul'a geldi.

Adana'dan trenle İstanbul'a gelen Mustafa Kemal limanda gemileri görünce yaveri Cevat Abbas'a "Geldikleri gibi, giderler!" dedi.

15 Kasım

İtilaf Devletleri'ne mensup askeri birlikler Boğaz'daki müstahkem mevkiileri işgal etti.

Mustafa Kemal Padişah Vahdettin ile görüştü. Kabinede yer almak isteyen Mustafa Kemal'in bu isteğini Vahdettin soğuk karşıladı.

29 Kasım

Bağımsızlık düşüncesi etrafında toplanan elli kadar parti ve derneğin oluşturduğu ve öncülüğünü Dr. Esat Paşa'nın yaptığı Milli Kongre oluşturuldu.

1 Aralık

Hükümet ilerde ağırlaştırılacak hükümlerle birlikte gazetelere sansür getirdi.

Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti kuruldu.

İzmir'de Müdafaa-ı Hukuku-ı Osmaniye Cemiyeti kuruldu.

4 Aralık

İstanbul'da Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti kuruldu.

Aralarında Halide Edip (Adivar), Ali Kemal, Refik Halid (Karay), Celal Nuri (İleri), Ali Kemal, Ahmet Emin (Yalman), Necmettin Sadık ve Yunus Nadi gibi isimlerin de bulunduğu Wilson Prensipleri Cemiyeti kuruldu. Cemiyet ABD başkanı Wilson'a gönderdiği mektupta, ABD'nin yapılacak reformlara önderlik ve rehberlik etmesi istendi.

18 Aralık

Tarsus ve Adana'da Yumurtalık Fransızlar tarafından işgal edildi.

21 Aralık

Vahdettin Meclis-i Mebusan'ı feshetti.

Kararda özellikle İngilizlerin padişah üzerinde kurduğu baskılar önemli bir rol oynadı.

Adana'ya giren Fransız ve gönüllü Ermeni birlikleri şehri işgal ederek, askeri binaları ele geçirdi.

İstanbul'da Kilikyalılar Cemiyeti kuruldu.

24 Aralık

Daha önce 7. Ordu komutanı olan Ferik Fevzi Paşa (Çakmak), erkân-ı harp reisliğine (genel kurmay başkanlığı) getirildi.

1919**2 Ocak**

İstanbul'da Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası kuruldu.

4 Ocak

Hükümet tarafından alınan ve Meclis-i Mebusan seçimlerinin barış antlaşmasından sonraya ertelenmesini düzenleyen karar Vahdettin tarafından imzalandı.

İzmir'de Hasan Tahsin tarafından çıkarılan ve sıkıyönetim tarafından kapatılan *Hukuk-ı Beşer*'in yerine *Sulh ve Selamet* gazetesi yayına başladı.

10 Ocak

Medine'de direnen Fahrettin Paşa sonunda Vahdettin'in emri üzerine şehri İngilizlere teslim etti.

İngiliz taraftarı Hürriyet ve İtilaf Partisi Nuri Paşa, Rıza Tevfik, Refik Halid, Ali Kemal gibi isimlerin yönetiminde tekrar çalışmaya başladı.

18 Ocak

Paris Barış Görüşmeleri ünlü Versailles Sarayı'nda başladı.

22 Ocak

Hürriyetperveran Avam Partisi başkanı Fethi Bey (Okyar) diğer partileri ortak hareket etmek üzere bir toplantıya çağırdı.

Trakya-Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti Trakya'daki Yunan işgalinin kaldırılmasını istedi.

29 Ocak

Osmanlı Mesai Fırkası kuruldu.

2 Şubat

Hükümet feshedilmiş olan İttihat ve Terakki'nin bütün mallarına el koydu.

5 Şubat

Basına getirilen sansür ağırlaştırıldı. Her türlü gazete, dergi, kitap, broşür vb. yayınlar daha önce izin alınmak koşuluna bağlandı.

8 Şubat

Fransa'nın Doğu Orduları komutanı General d'Esperey, Sirkeci'den Beyoğlu'na kadar beyaz bir atın üzerinde top atışları ve bando eşliğinde bir yürüyüş yaptı.

12 Şubat

Trabzon'da Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruldu.

Çerkez Ethem eski İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu fidye karşılığı kaçırdı.

19 Şubat

Hükümet almış olduğu bir kararla kapatılan gazetelerin yerine yenilerinin çıkmasını yasakladı.

3 Mart

Sadrazam Tevfik Paşa hükümeti istifa etti.

Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum şubesi kuruldu.

4 Mart

İstifa eden Tevfik Paşa'nın yerine Sadrazam olan Damat Ferit Paşa ilk kabinesini kurdu.

9 Mart

Aralarında Sait Halim Paşa, Fethi Bey (Okyar), Halil Bey (Menteşe), şeyhülislâm Musa Kazım Efendi'nin bulunduğu bazı İttihatçılar tutuklandı.

13 Mart

Kazım Karabekir Erzurum'daki 9. Ordu Komutanlığı'na atandı.

17 Mart

İzmir'de Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kongresi başladı.

11 Nisan

Erzurum'da ordu komutanlığına atanan Kazım Karabekir, görev yerine gitmeden Mustafa Kemal'le görüşerek onun da Anadolu'ya geçmesini istedi.

17 Nisan

İstanbul'da Mustafa Kemal ile Rauf Bey (Orbay) bir görüşme yaptı. Kazım Karabekir Samsun'a vardı.

İzmir'de bulunan Averof zırhlısına mensup bir Yunan birliği gemiden Kordon'a çıkarak, halkı tahrik etmek istedi.

28 Nisan

İstanbul'da daha önce tutuklanmış bulunan İttihatçılar, devleti savaşa sokmak, çeşitli yolsuzluklarda bulunmak gibi suçlardan dolayı yargılanmaya başladı.

30 Nisan

Mustafa Kemal'in Ordu Müfettişliği'ne atanma kararı onaylandı.

İngilizler Kars'ı Ermenilere devretti.

1 Mayıs

Sadrazam Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal için bir çay düzenledi.

Almanya'da eğitim görmekte olan gençler *Kurtuluş* adlı bir sosyalist bir dergi yayınlamaya başladı.

7 Mayıs

İtilaf Devletleri'ne mensup gemiler İzmir limanına gelmeye başladı.

10 Mayıs

Paris'te İtalya'nın katılmadığı görüşmelerde İzmir'in nasıl işgal edileceği tartışıldı. Venizelos Osmanlı hükümetine sadece 12 saat önceden haber verilmesini ve tabyaların Müttefiklerin eline geçmesinden sonra Yunan komutanlığına teslim edilmesini istedi.

11 Mayıs

İtalyanlar Fethiye, Marmaris ve Bodrum'u işgal etti.

12 Mayıs

Mustafa Kemal Vahdettin tarafından kabul edildi.

Paris görüşmelerinde İzmir'in işgal kararının alındığı toplantıya katılmayan İtalyanlara işgal onaylatıldı. Buna karşılık İtalyanların Güney'de yaptığı işgaller de diğer devletler tarafından onaylandı.

13 Mayıs

Paris görüşmelerinde Lloyd George, Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletleri arasında bütünüyle bölüşülmesini istedi.

14 Mayıs

İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti halkı işgale karşı direnmeye çağırdı. Camilerden selâ verilerek bütün İzmir halkı Yahudi mağışatlığına (Yahudi mezarlığı) çağırdı. Kırk bin kişi sabaha kadar ateşler yakarak işgali protesto etti.

15 Mayıs

Sabahtan itibaren yaklaşık on iki bin kişiyi bulan Yunan kuvvetleri İzmir'e çık-

maya başladı. Kadifekale'ye Yunan topları yerleştirildi.

Hukuk-ı Beşer gazetesinde günlerdir direniş çağrıları yapan gazeteci Hasan Tahsin (Osman Nevres) şehir içinde zaffer yürüyüşü yapan işgalcilerin bayraklarını tabancasıyla vurdu. Bunun üzerine işgalciler Hasan Tahsin'e kurşun yağdırarak, şehit etti.

Yağma ve katliama başlayan Yunan askerleri şehirde terör estirdi.

Şehirdeki telgrafçılar işgali bütün Anadolu'ya bildirmeye başladı. Denizli'de, Aydın'da, Muğla'da, Konya'da ve Burdur'da işgale karşı mitingler yapıldı.

16 Mayıs

İzmir'in işgali bütün Anadolu'da protesto edilmeye başladı. Telgraflar çekilmeye, mitingler yapılmaya, direniş için örgütlenmeye başlandı.

Mustafa Kemal, Bandırma vapuruyla Samsun'a gitmek üzere yola çıktı.

18 Mayıs

İşgale karşı tüm Anadolu'da protesto mitingleri yapılıyor. Erzurum'da yapılan gösteride Dursunzade Cevat (Dursunoğlu), tek çarenin silahlanıp, düşmana karşı koymak olduğunu dile getirdi.

İstanbul'da Ömer Besim Paşa'nın yönetiminde toplanan binlerce Darülfünûn öğrencisi işgali lanetledi.

Bandırma vapuru ile yola çıkan Mustafa Kemal Sinop'a girdi.

19 Mayıs

Mustafa Kemal ve arkadaşları sabah saat 7'de Samsun'a ulaştı. Şehrin askeri ve mülki erkânı tarafından karşılanan Mustafa Kemal bir otele karargâh kurarak çalışmalarına başladı.

Protestolar devam ediyor. İstanbul Fatih'te yapılan mitingte Halide Edip konuştu. İngilizler Damat Ferit Paşa'dan gösterilerin önlenmesini istedi.

21 Mayıs

İstanbul'da Darülfünûn'da görevli hocalar bir protesto mitingi düzenledi. Mitingte Halide Edip (Adivar), Nakiye Hanım (Elgün) konuştu.

Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'e şifreli bir telgraf göndererek görüşmek istediğini bildirdi.

22 Mayıs

İstanbul'da gösteriler devam ediyor. Tıbbiye öğrencilerinin çağrısına koşan binlerce kişi işgali lanetleyerek, tüm halkı direniş için örgütlenmeye çağırdı. Mitingte Halide Edip (Adivar), Münevver Saime ve Hayriye Melek konuştu.

23 Mayıs

Günlerdir ardarda yapılan mitinglerin en büyüğü Sultanahmet'te yapıldı. İki yüz bin kişinin katıldığı gösteride Mehmet Emin (Yurdakul), Halide Edip (Adivar), Süleyman Sırrı ve birçok konuşmacı halka seslendi. İşgal protesto edildi.

25 Mayıs

Mustafa Kemal ve arkadaşları Samsun'dan Havza'ya geçti. Yolda giderken söylemiş oldukları "Dağ Başını Duman Almış" marşı, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin en çok sevilen ve söylenen marşı oldu.

26 Mayıs

Yunan kuvvetleri bir gün önce işgal ettikleri Manisa'dan sonra bugün de Aydın'a girdi.

Edirne’de Selimiye Camii’nin avlusunda toplanan binlerce kişi İzmir’in işgalini protesto etti.

29 Mayıs

Tire’den sonra, ilerleyen Yunan kuvvetleri Ayvalık’ı işgal etti.

30 Mayıs

İstanbul’da miting ve gösterilerin yasaklanması üzerine Sultanahmet’te halk “dua etmek” amacıyla biraraya geldi. Toplantıda Hamdullah Suphi (Tanrıöver), İsmail Hakkı Bey ve Şükûfe Nihal konuştu.

1 Haziran

Damat Ferit hükümeti Paris Barış Konferansı’na çağırıldı.

Yunan birlikleri Ödemiş’i işgal etti.

2 Haziran

İstanbul’da gözaltına alınarak, Bekirağa Bölüğü’nde tutulan İttihat ve Terakki Fırkası’nın öndegelenleri ile çeşitli kabinelerde görev almış kişiler ile gazeteci ve yazarlardan oluşan 67 kişi bir İngiliz gemisiyle Malta Adası’na getirildi.

13 Haziran

Havza’dan Amasya’ya geçen Mustafa Kemal, burada yaptığı konuşmada “Memleket elden gidiyor, çarığınızı giyip dağlara çıkmamız gerekecek” dedi.

18 Haziran

İstanbul hükümeti Redd-i İlhak ve benzeri derneklerin faaliyetlerini yasakladı.

Midyat’ta ayaklanmaya kalkışan Ali Batı’nın girişimi bastırıldı.

20 Haziran

Amasya’da başlayan görüşmelere Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay) ve Refet Bey (Bele) de katıldı.

21 Haziran

Üç gündür devam eden Amasya görüşmeleri tamamlandı. Sonunda vatanın tehlikede olduğuna dair dikkat çekilen Amasya Tamimi yayınlandı. Buna göre Sivas’ta bir milli kongre toplanması yolunda karar alındı.

23 Haziran

İstanbul hükümeti Mustafa Kemal’i, emirlere uymadığı için görevden alarak yerine Hurşit Paşa’yı atadı.

Ali Kemal vilayetlere gönderdiği yazıda Mustafa Kemal’in emirlerine uyulmamasını istedi.

26 Haziran

Mustafa Kemal Amasya’dan Tokat’a geçti.

Dahiliye Nazırı Ali Kemal istifa etti.

28 Haziran

Versaille Antlaşması imzalandı. Buna göre Almanya sömürgelerini kaybediyor, ordusu sınırlandırılıyor, savaş tazminatı ödemeye mahkum ediliyordu.

İlk Balıkesir Kongresi toplandı.

Mustafa Kemal Erzincan’a hareket etti.

29 Haziran

Aydın’da silahlı çeteler, halkla birlikte Yunan kuvvetlerine karşı amansız bir mücadeleye girdi.

Posta ve Telgraf İdaresi Mustafa Kemal tarafından verilen telgrafların kabul edilmemesini bütün teşkilâtına duyurdu.

30 Haziran

Aydın, üç gün süren şiddetli çatışmalardan sonra Yunanlılardan geri alındı. Yunanlılar bazı Türk köylerini ateşe verdi.

3 Temmuz

Yunan kuvvetleri Aydın'ı bir kez daha ele geçirdi.

Mustafa Kemal ve arkadaşları Erzurum'a ulaştı. Halkın coşkusuyla karşılanan heyet kongre hazırlıklarına başladı.

5 Temmuz

Mustafa Kemal, Rauf Bey (Orbay), Mazhar Müfit (Kansu) ve Erzurum valisi Münir Bey bir toplantı yaparak Mustafa Kemal'i hareketin lideri olarak seçti.

6 Temmuz

Mustafa Kemal, Dahiliye Nazırı Ali Ferit Paşa'ya telgraf çekerek İstanbul'a dönmeyeceğini bildirdi.

9 Temmuz

İstifasını veren Mustafa Kemal orduya ve halka yayınladığı bildiride, hiçbir resmî görevi kalmadığını ve askerlikten ayrıldığını bildirdi.

10 Temmuz

Daha önce bugün açılması kararlaştırılan Erzurum Kongresi, delege heyetlerinin henüz gelmemesi nedeniyle 23 Temmuz 1919'a ertelendi.

15 Temmuz

Paris'te bulunan Damat Ferit Paşa ve heyeti döndü.

20 Temmuz

Anadolu'da yaratılan karışıklık için üzgün olduğunu söyleyen Damat Ferit Paşa, Er-

zurum Kongresi'nin yasaklandığını bildirdi. Ayrıca Mustafa Kemal'in tutuklanmasını emreden Damat Ferit'in bu talebine Vali vekili Hurşit Efendi "Gücünüz yetiyorsa, gelin siz tutuklayın" cevabını verdi.

23 Temmuz

Erzurum Kongresi, Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-ı Hukuk Cemiyet reisi Hoca Raif Efendi tarafından açıldı. Kongreye Erzurum'dan 24, Trabzon'dan 17, Sivas'tan 10, Bitlis'te 3 ve Van'dan 2 olmak üzere toplam 56 delege katıldı.

Mustafa Kemal yapılan oylama sonucunda 3 red, 4 çekimser oya karşılık 38 oyla kongre başkanlığına getirildi.

Mustafa Kemal, milli iradenin Anadolu'da gerçekleşeceğini söyledi.

24 Temmuz

Erzurum Kongresi, Damat Ferit Paşa'nın iddialarına cevap verdi.

Kongre aynı zamanda Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını istedi.

26 Temmuz

Balıkesir Hareket-i Milliye ve Redd-i İlhak Kongresi adıyla toplanan İkinci Balıkesir Kongresi toplandı.

Erzurum Kongresi'nde delegeler Damat Ferit Paşa aleyhine sert konuşmalar yaptı.

29 Temmuz

İstanbul'da Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in hemen İstanbul'a getirilmesini istedi.

30 Temmuz

İstanbul hükümeti Kazım Karabekir'den Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in tutuklanmaları için yardım istedi.

1 Ağustos

Erzurum Kongresi, ABD başkanı Wilson'a telgraf çekerek, kendi ilan ettiği ilkelere aykırı olarak işgal edilen İzmir'in bu konumunu kabullenmesini kınadı.

6 Ağustos

Nazilli'de direnişi örgütlemek üzere bir kongre toplandı.

İngiltere adına denetlemelerde bulunan Rawlinson, Kazım Karabekir, Mustafa Kemal ve Rauf Bey'le birer görüşme yaptı.

7 Ağustos

Erzurum Kongresi, aralarında Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in de bulunduğu, 9 kişilik bir Heyet-i Temsiliye seçerek çalışmalarını tamamladı. Mustafa Kemal heyetin başkanlığına getirildi. Kapanış konuşmasını yapan Mustafa Kemal, "tarih bu kongreyi büyük bir eser olarak kaydedecektir" dedi.

16 Ağustos

Alaşehir Kongresi başladı.

Mustafa Kemal Paşa Damat Ferit'e bir telgraf daha çekerek, meclisin toplanarak, milli iradeye uymasını istedi.

23 Ağustos

İstanbul hükümetinin dahiliye nazırı Adil Bey, Sivas valisi Reşit Bey'den kongrenin engellenmesini istedi.

29 Ağustos

Mustafa Kemal ve arkadaşları Sivas Kongresi'ne katılmak üzere Erzurum'dan yola çıktı.

30 Ağustos

Sivas'ta yapılacak kongreyi dağıtmak üzere İstanbul hükümeti Elazığ valisi Ali Galip Bey'i Sivas valiliği ile 3. Kolordu Kumandanlığı'na atadı. Ali Galip Bey bunun için rütbesinin yükseltilmesini ve tazminat ödenmesini istedi.

2 Eylül

Erzurum'dan kongre için hareket eden Mustafa Kemal ve arkadaşları halkın sevgi gösterileri arasında Sivas'a vardı.

3 Eylül

İstanbul hükümeti Ali Galip Bey'den aşiretlerden oluşacak bir silahlı birlik kurarak kongreyi basıp, dağıtmasını ve orada bulunanları tutuklayıp, İstanbul'a göndermesini istedi. Ancak bu emri ihtiva eden telgraf Sivas'ta Mustafa Kemal tarafından öğrenildi.

4 Eylül

Sivas Kongresi lise binasında başladı. İlk gün 28 delegenin bulunduğu toplantıda kongre reisliğine seçilen Mustafa Kemal, işgallere karşı çıkmayan hükümeti kınayarak milli güçlerin biraraya gelmesini istedi.

Kongre ile ilgili haberler sansür nedeniyle İstanbul basınında yer almadı.

7 Eylül

Kongreye destek mesajları gelmeye başladı. Balıkesir'den Hacim Muhittin Bey (Çarıklı), Ali Fuat Bey (Cebesoy) ve Kazım Karabekir birer telgrafla desteklerini bildirdi. Kongrede manda tartışmaları devam etti.

8 Eylül

Amerikan mandasının kabulü yolunda verilen önerge tartışıldı. Daha sonra bu önerge geri alındı.

9 Eylül

Kongre’de ABD’den bir inceleme heyeti istenmesine karar verildi. Mustafa Kemal, Ali Galip olayı ile ilgili bilgi verdi. Kongre bundan dolayı İstanbul hükümetini protesto etti.

11 Eylül

Sivas Kongresi bir bildiri yayınlarak çalışmalarını tamamladı. Yabancı devletlerin İstanbul temsilciliklerine telgraf çekilerek, Damat Ferit hükümetinin millet meclisini toplamadığını ve milleti temsil etmediğini bildirdi.

Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kuruluş bildirisini Sivas valiliğine verdi. Artık cemiyet Anadolu’daki milli güçlerin hareketini yönetecektir.

12 Eylül

Kongre üyeleri halkla birlikte bir toplantı yaparak, alınan kararları anlattı.

13 Eylül

İstanbul’la bütün resmî yazışmaların kesilmesi ile birlikte Sivas’ta adeta bir geçici hükümet gibi çalışmalarına başlayan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye’si vilayetlere, sancaklara ve askeri makamlara telgraflar çekerek Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasını istedi.

14 Eylül

Sivas Kongresi’nde alınan karara göre yayınlanan *İrade-i Milliye* gazetesinin birinci sayısı çıktı. Dört sayfa çıkan gazetenin ilk sayısında Mustafa Kemal’in kongreyi açış konuşması, kongre bildirisi, padişaha çekilen telgraflar yereldi. İsmail Hami Bey (Danışmend) yazdığı yazıda Damat Ferit Paşa için “hain” deyimini kullandı.

21 Eylül

Balıkesir mutasarrıflığına atanmış olan Ahmet Anzavur, topladığı kuvvetlerle Kuva-yı Milliyecilere karşı harekât başlattı.

1 Ekim

Damat Ferit Paşa hükümeti istifa etti. Heyet-i Temsiliye Ankara’ya gideceğini açıkladı.

2 Ekim

Ali Rıza Paşa kabinesi kuruldu.

İstanbul’da tersane işçileri greve başladı.

7 Ekim

Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına padişah Vahdettin’e bir telgraf çekerek yeni hükümetin kurulmasından dolayı teşekkür etti.

8 Ekim

Harbiye nazırı Cemal Paşa Mustafa Kemal’e çektiği telgrafta seçimleri en kısa zamanda yapacaklarını bildirdi. Ali Rıza Paşa ise Mustafa Kemal’e çektiği telgrafta memnuniyetlerini dile getirdi.

15 Ekim

Meclis-i Mebusan seçimleri başladı. Amasya'da Heyet-i Temsiliye ile yapacakları görüşmeye katılmak için görevlendirilen Bahriye Nazırı Salih Paşa ve yanındaki heyet Samsun'a hareket etti.

18 Ekim

Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye adına görüşecek olan Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey Amasya'ya geldiler.

22 Ekim

Amasya görüşmeleri tamamlandı. İki heyet arasında ikisi gizli olmak üzere beş protokol imzalandı.

28 Ekim

Mustafa Kemal gizli bir genelgeyle milli müfrezelerin kurulmasını ve eli silah tutan gençlerin askere alınmasını istedi.

29 Ekim

Heyet-i Temsiliye Mustafa Kemal'in imzasıyla Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta Meclis-i Mebusan'ın mutlaka Anadolu'da toplanması gerektiğini söyledi. Cemal Paşa buna karşı çıkarak İstanbul'da ısrar etti.

5 Kasım

Sivas'ta kadınlar Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ni kurarak, daha sonra oluşturulacak benzeri kuruluşlara önderlik etti.

7 Kasım

Mustafa Kemal Erzurum mebusu seçildi.

8 Kasım

Delhi'de toplanan İslam Kongresi'nde Anadolu'daki milli hareketin desteklenmesi yolunda karar alındı.

15 Kasım

Anzavur kuvvetleri Albay Kazım (Orbay) ve Bekir Sami Bey tarafından çevrildi ve Siusurluk'a kaçmak zorunda kaldı.

22 Kasım

Çerkez Ethem'e bağlı kuvvetler tarafından kovalanan Anzavur, Gönen'e gelerek burayı ayaklanmasının merkezi haline getirdi.

28 Kasım

Fransızlar Maraş'ta kaledeki Türk bayrağını indirerek yerine Fransız bayrağı çekti. Bu hareket halk arasında büyük bir infial yarattı. Halk direnişi örgütlemeye başladı.

10 Aralık

Kastamonu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kadınlar kolu Maraş'taki Fransız işgaliyle birlikte halka yönelik baskıları ve zulmu protesto için bir miting düzenledi.

16 Aralık

İstanbul'da bazı müntehib-i saniler (ikinci seçmenler) Darülfünun'da bir toplantı yaparak, seçimlerle ilgili bazı sorunları tartıştı.

18 Aralık

Mustafa Kemal başkanlığında Heyet-i Temsiliye Ankara'ya hareket etti. Heyet adına Mustafa Kemal, ayrılırken Sivas valisi Reşit Paşa'ya teşekkür etti.

19 Aralık

İstanbul seçimleri yapıldı. Aralarında Celalettin Arif Bey, Dr. Adnan Bey (Adıvar), Lütfi Fikri Bey'in bulunduğu bazı isimler mebus seçildi.

27 Aralık

Sivas'tan yola çıkan Heyet-i Temsiliye Ankara'ya girerken, seymenler, dervişler, esnaf, okullardaki öğrenciler ve kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılandı. Mustafa Kemal bir genelge yayınlayarak Ankara'nın bir merkez olduğunu belirtti.

İngiltere'nin kontrol subayı Rawlinson yeniden Erzurum'a gelerek Kazım Karabekir'le bir görüşme yaptı.

28 Aralık

Mustafa Kemal Ankara'daki faaliyetlerine başladı. Ziraat Mektebi'nde yaptığı toplantıda şehrin ileri gelenlerine amaçlarını ve Milli Hareket'in programını anlattı.

29 Aralık

Mustafa Kemal seçilmiş olan bütün mebuslara çağrı yaparak Ankara'ya gelmelerini istedi.

30 Aralık

Mustafa Kemal Misak-ı Milli metni üzerinde çalışmaya başladı.

1920**3 Ocak**

Meclis-i Mebusan'a katılacak mebusların bazıları Ankara'ya gelmeye başladı. Aralarında Dr. Adnan (Adıvar), Cami Bey (Baykurt) ve A. Azmi Bey gibi isimlerin bulunduğu mebuslar Misak-ı Milli'nin ilk taslağı ile Mustafa Kemal'in meclis başkanlığına getirilmesi konusunu tartıştı.

7 Ocak

İzmir'in Yunanistan'a bağlanacağı yolundaki haberler üzerine Balıkesir'de örgütlenmiş milli güçler İtilaf Devletleri'nin temsilcilerine mektuplar göndererek, durumu protesto etti.

Mustafa Kemal, böyle bir durum karşısında çok büyük protesto ve direnişlerde bulunulmasını istedi.

8 Ocak

Mustafa Kemal bazı mebuslardan Meclis-i Mebusan'da güçlü bir Müdafai Hukuk Grubu oluşturmalarını istedi.

10 Ocak

Ankara'da Mustafa Kemal'in himayesinde, Heyet-i Temsiliye'nin sözcülüğünü yapacak olan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin birinci sayısı çıktı.

11 Ocak

Konya'da Alaaddin Tepesi'nde toplanan 15 bin kişi işgallere son verilmesini, özgürlük ve adalet özlemlerini dile getiren bir gösteri yaptı.

12 Ocak

Meclis-i Mebusan, 168 mebusan 72'sinin katılımıyla açıldı.

Meclis-i Ayân'da ise Damat Ferit Paşa, meclise kendi adamlarını doldurduğu gerekçesiyle şiddetle eleştirildi. Damat Ferit ise atamaların padişah tarafından yapıldığını söyleyerek, kendini aklamaya çalıştı.

13 Ocak

İstanbul'da Sultanahmet'te 160 bin kişiyi biraraya getiren büyük bir miting yapıldı. Nakiye Hanım'ın (Elgün), Hamdulah Suphi Bey (Tanrıöver) ile Rıza Nur'un birer konuşma yaptıkları mitingi Halife Abdülmecid Efendi de izledi.

14 Ocak

Mustafa Kemal Meclis-i Mebusan reisliğine bir kutlama telgrafı gönderdi.

İngiltere'nin kontrol subayı Rawlinson, Kazım Karabekir'den fazla silahları isteyince, Karabekir bir kez daha bu isteği reddetti.

17 Ocak

Urfa'da Fransızlara karşı direniş başladı.

19 Ocak

Trabzon'da ve Denizli'de işgale karşı mitingler yapıldı. Trabzon'daki mitingte Faik Ahmet Bey (Barutçu) konuştu.

20 Ocak

Maraş'ta da direniş başladı, Fransız birliklerine yapılan saldırılar sonunda mühimmat ele geçirildi.

Amacı savaşı önlemek olan Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) İsviçre'nin Cenevre şehrinde kuruldu.

22 Ocak

Meclis-i Mebusan'da Mustafa Kemal'in kutlama telgrafına teşekkür edilmesi kararlaştırıldı.

Misak-ı Milli, Felah-ı Vatan grubunun gizli oturumunda kabul edildi.

28 Ocak

Meclis-i Mebusan'ın gizli oturumunda 6 maddelik Misak-i Milli kabul edildi. Maraş'ta çatışmalar devam ediyor.

3 Şubat

Cemal Paşa'nın (Mersinli) istifasından sonra vekaleten Salih Hulusi Paşa'nın baktığı Harbiye Nazırlığı'na Fevzi Paşa (Çakmak) getirildi.

6 Şubat

Rauf Bey ve arkadaşları, Ankara'daki görüşmelerde kararlaştırılan Müdafaa-ı Hukuk Grubu yerine, bu adı kullanmaktan çekinerek Felâh-ı Vatan Grubu'nu kurdu. Grupta Celalettin Arif, Rauf Bey, Vasıf Bey, Cami Bey (Baykurt) gibi isimler var.

8 Şubat

Urfa ve Maraş'ta direnişler devam ediyor. Urfa'da Ali Saip Bey'in önderlik ettiği kuvvetler Fransızlara büyük kayıplar verdirdi.

12 Şubat

Maraş'tan çekilen Fransızlar, bir gece önce şehri terkederken top ateşine tutarak yangın ve yıkıma sebebiyet verdi. Şehirdeki Ermenilerin bir bölümü Fransızlarla birlikte Maraş'ı terketti.

Batum'u boşaltmaya başlayan İngilizler, buradaki kuvvetlerini İstanbul'a getirmeye başladı. Bu İstanbul'da yapılacak bir işgalin habercisiydi.

16 Şubat

Anzavur Biga ve yöresinde ikinci kez ayaklanmaya kalkıştı. Eski Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey, hapisane- de yatan Anzavur'un adamı olan Kara Hasan'ın çetesini yok edince, misilleme- ye girişen Anzavur Biga'da katliama gi- rişti.

Maraş'ın kurtuluşundan sonra şehir- de kalan Ermeniler, Dahiliye Nezareti'ne telgraf çekerek Fransızlardan yakılarak, kendilerine baskı yaparak Türklere karşı saldırmalarını istediklerini belirttiler.

18 Şubat

Anzavur'a bağlı kuvvetler eski Edremit kaymakamı Hamdi Bey'i yakalayarak, öldürüp cesedini Biga'da teşhir ettiler.

1 Mart

Kürt Şerif Paşa'nın Paris'te Nubar Paşa ile imzaladığı Kürt-Ermeni Antlaşması'na karşı tepkiler büyüyor. Siverek, Kahta, Silvan, Van, Hakkari ve Derik'ten çeki- len telgraflarda Kürt Şerif Paşa'nın Kürt- leri temsil etmediği bildirildi.

3 Mart

İngiltere'nin baskıları karşısında Ali Rıza Paşa kabinesi istifa etti.

Yeşilordu Cemiyeti kuruldu. (Bazı kaynaklar bu konuda farklı tarihler ver- mektedir.)

4 Mart

Mustafa Kemal Vahdettin'e bir telgraf çekerek, milli istekleri kollayıp, yerine getirecek bir hükümet kurulmasını istedi.

Celalettin Arif, Meclis-i Mebusan re- isliğine seçildi.

5 Mart

Londra Konferansı'nda Lloyd George, Maraş'ın Türklerin eline geçmesinden sonra İstanbul'un işgal edilmesini önerdi.

6 Mart

Erzurum'da 10 bin kişinin katıldığı bü- yük bir miting yapılarak, kurulacak hü- kümetin milli amaçlara uygun bir hükü- met olmasını istedi.

10 Mart

Londra'da biraraya gelen İtilaf devletle- rinin dışişleri bakanları İstanbul'un geçi- ci olarak işgal edilmesine karar verdi.

12 Mart

Mustafa Kemal, İstanbul'un işgal edile- ceği yolunda alınan haberlere karşılık tu- tuklanmalar olabileceğini, buna direnil- mesini, mebusların Ankara'ya gelmesini istedi.

16 Mart

İngiliz, Fransız ve İtalyan komiserlerden oluşan heyet Sadrazam Salih Paşa'ya bir nota vererek, İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgal edildiğini bildirdi. Şeh- zadebaşı karakolunu basan işgal güçleri haberleşmeye elkoyarak altı askeri öl- dürdü. Bu sırada telgraf memuru Manas- tırlı Hamdi Bey, hareketi anında Anka- ra'ya bildirdi. Padişaha giden Rauf Bey ve mebuslar, milletin mücadeleye kararlı olduğunu dile getirdi. Ankara işgali tüm Anadolu'ya bildirdi. Erzurum'da Raw- linson "halkın galeyana gelmesinden korkularak, can güvenliği gerekçesiyle" tutuklandı. İngiliz Kontrol Bürosu'ndaki İngiliz bayrağı indirildi.

17 Mart

Mustafa Kemal, tüm İslâm dünyasına bir bildiri yayınlayarak, milli hareketin desteklenmesini istedi.

18 Mart

İngilizler aralarında Rauf Bey, eski Harbiye nazırı Mersinli Cemal Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, Esat Paşa, Galatalı Şevket, Vasıf Bey ve Numan Usta gibi kişilerin olduğu mebusları bir gemi ile Malta'ya götürdü.

Meclis-i Mebusan reisi Celalettin Arif, Halide Edip (Adivar), Dr. Adnan (Adivar) ve Çerkez Reşit gibi kişiler ise kılık değiştirerek, Anadolu'ya kaçmaya başladı.

19 Mart

Harbiye Nazırı Fevzi Paşa (Çakmak), yayınladığı bir bildiride işgalin antlaşmalara uygun olduğunu söyleyerek Anadolu'daki birliklerin Yusuf İzzet Paşa'ya bağlı olduğunu, ancak ondan emir alabileceğini dile getirdi.

İsmet Bey (İnönü) Ankara'ya geçmek için hareket etti.

21 Mart

Yunus Nadi, Cami Bey (Baykurt) ve İzmit mebusu Sırrı Bey Anadolu'ya geçti.

27 Mart

Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçmekte olan Celalettin Arif'e, bulunduğu Düzce'ye telgraf çekerek, Ankara'da toplanacak yeni meclis konusunda destek istedi.

2 Nisan

Salih Paşa hükümeti baskılara dayanamayarak istifa etti.

Yeni kabine için yine Damat Ferit Paşa'nın adı geçmeye başladı.

5 Nisan

Damat Ferit, 4. Kabinesini kurarken Hariciye Nazırlığını da üstlendi.

6 Nisan

Ankara'da Anadolu Ajansı kuruldu.

Fahrettin Paşa (Altay) 15. Kolordu komutanı olarak Heyet-i Temsiliye'nin emrine girdiğini açıkladı.

8 Nisan

Damat Ferit, Kuva-yı Milliye'ye karşı ayaklanan Anzavur'a paşalık ünvanı verdi.

10 Nisan

Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah yayınladığı fetva ile Kuva-yı Milliyecilerin kafir olduğunu ve öldürülmeleri gerektiğini ilan etti.

Celalettin Arif bir bildiriyle başkanı olduğu son Meclis-i Mebusan'ın tüm üyelerini Ankara'ya çağırdı.

13 Nisan

Düzce'de milli harekete karşı ayaklanma başladı.

14 Nisan

Ayaklanmacılar "padişahın yanındayız" diyerek, Düzce'yi ele geçirdi, subayları öldürdü ve askeri mühimmat depolarını yağma etti.

16 Nisan

Dürrizade'nin fetvasına karşılık Ankara Müftüsü Rıfat Efendi (Börekçi) ve 153 müftü ile din adamı halktan milli direnişe sahip çıkmasını istedi.

18 Nisan

Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından Kuva-yı Milliye'ye karşı Kuva-yı İnzibatiye kurulması için karar alındı.

İtalya'da San Remo kentinde Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında imzalanacak barışın koşullarını kararlaştıracak bir konferans başladı.

20 Nisan

Kuva-yı İnzibatiye'nin ilk alayı gemiyle İzmir'e gönderildi.

Eski Harbiye nazırı Fevzi Paşa (Çakmak) Anadolu'ya geçmek istediğini Mustafa Kemal'e bildirdi.

21 Nisan

Mustafa Kemal meclisin 23 Nisan'da açılacağını, Anadolu'da her tarafta dini törenler yapılmasını, mevlid okunmasını istedi

23 Nisan

Cuma günü yapılan açılış toplantısına 115 mebus katıldı. Meclisin en yaşlı üyesi Sinop mebusu Şerif Bey'in açılış konuşmasında hür ve istiklali tam millet olarak yaşamayı amaçladıklarını ve bu yolda mücadele vereceklerini ilan etti.

Hakimiyet-i Milliye'nin bugün çıkan sayısında Büyük Millet Meclisi'nin açılışı "tarihi bir olay" olarak değerlendirildi.

24 Nisan

Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi'nde bir konuşma yaparak, Erzurum ve Sivas kongrelerinden beri süregelen gelişmeleri anlattı. Mustafa Kemal'in başkan seçilmesinden sonra Celalettin Arif ikinci başkanlığa başkan vekilliğine ise Abdülhalim Efendi getirildi.

26 Nisan

San Remo'daki konferans sona erdi. Buradaki kararlar Sevr Antlaşması'nın temelini oluşturacaktır.

29 Nisan

Hiyanet-i Vatan Kanunu kabul edildi.

1 Mayıs

İşçi Bayramı İstanbul'da ve Trabzon'da yapılan mitinglerle kutlandı.

Tevfik Paşa başkanlığında bir heyet, San Remo'daki barış görüşmelerinin sonuçları için Paris'e gitti.

3 Mayıs

Düzce'de ayaklanmacılar Bolu'yu da ele geçirdi. Katliama girişen isyancılar, Bolu mutasarrıf vekili ile birlikte 13 kişiyi vahşice parçaladı, subaylara işkence yaptı, evleri yağmaladı.

11 Mayıs

Nemrut diye adlandırılan Mustafa Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harp, başta Mustafa Kemal olmak üzere Vasıf Bey (Kara), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Alfred Rüstem Bey, Dr. Adnan Bey (Adivar) ve Halide Edip (Adivar) gibi isimleri Kuva-yı Milliye adlı kuruluşta "bozgunculuk" yaparak, halkı zorla askere almak, İttihatçılarla işbirliği yapmak vb. suçlardan dolayı gıyaplarında idama mahkum etti.

İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) Sovyetler Birliği ile anlaşma yapmak üzere Moskova'ya hareket etti.

15 Mayıs

Anzavur kuvvetleri ile Kuva-yı Milliye arasında Geyve'de şiddetli çatışmalar oldu. Anzavur kuvvetleri yenilerek, geri çekildi.

21 Mayıs

Sultanahmet Meydanı'ndaki mitingde Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları Rıza Tevfik, Şeyhülislâm Mustafa Efendi imzalanacak olan barış antlaşmasının ağır olduğunu ve kabul edilemeyeceğini dile getirdi.

23 Mayıs

Çerkez Ethem'e bağlı birlikler Kuva-yı İnzibatiye'ye karşı zafer kazanarak önce Sapanca'yı ve Adapazarı'nı kurtardı.

24 Mayıs

Vahdettin, Nemrut Mustafa Paşa Divanı'nın vermiş olduğu idam kararlarını onayladı.

Aynı Divan-ı Harp, Fevzi Paşa'ya da giyabında idam verdi.

26 Mayıs

Düzce ayaklanması bastırıldı. Düzce'ye giren Çerkez Ethem 53 kişiyi idam ettirdi.

5 Haziran

Yozgat'ta tanınmış derebeylerinden Çapanoğulları Ankara'ya karşı başkaldırdı.

Yenik düşen Kuva-yı İnzibatiye mensuplarının çoğu silahlarıyla birlikte Kuva-yı Milliye'ye katılmaya başladı.

6 Haziran

İstanbul'da Divan-ı Harp, aralarında İsmet Bey (İnönü), Bekir Sami (Kunduh), Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), Ankara Müftüsü Rıfat Efendi (Börekçi), Celalet-

tin Arif Bey, Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver), Rıza Nur Bey gibi isimlerin de bulunduğu Kuva-yı Milliyecileri idama mahkum etti.

14 Haziran

Yozgat şehri Çapanoğullarının eline geçti. Şehrin eşrafından bazı isyancılarla birlikte olmayı reddetti. Ayaklanmacılar İstanbul hükümetine bağlılıklarını bildirerek, Dürrizade'nin fetvasını hükümet binası önünde toplanan halka okuyarak, taraftar bulmaya çalıştı.

22 Haziran

Yunan kuvvetleri San Remo'dan sonra İtilaf Devletleri'nden aldıkları güçle Uşak'tan Bursa istikametine doğru ilerlerken girdikleri şehir ve kasabaları işgal etmeye başladı. Akhisar ve Sarıgöl Yunanlıların eline geçti.

23 Haziran

Yunan kuvvetleri Karaağaç ve Salihli kasabalarını işgal etti.

Çerkez Ethem komutasında Yozgat üzerine yürüyen Kuva-yı Seyyare, şehri kuşattı. Çapanoğlu kardeşler kaçtı, 50'den fazla isyancı öldürüldü, 12 isyancı idam edildi.

25 Haziran

İngiltere ve Fransa savaş gemileriyle Mudanya'ya asker çıkarttı.

30 Haziran

Yunan kuvvetleri Balıkesir, Bigadiç, Burhaniye ve Susurluk'u işgal etti.

4 Temmuz

Yunan işgali devam ediyor: Manyas, Karacabey, Ayvacık, Gönen, Ezine, Bayramış ve Kirmastı'den sonra bugün de Biga ve Lapseki Yunan kuvvetlerinin eline geçti.

8 Temmuz

İzmir'den sonra en önemli şehirlerden biri olan Bursa da, Yunan kuvvetlerinin eline geçti. Bazı Bursalı zenginler Yunanlılara yardımcı oldu. Bu arada Vali Hacı Muhittin Bey (Çarıklı) ile Bekir Sami Bey'in şehri direnmeden boşaltması Ankara'da mecliste tartışmalar doğurdu. Mustafa Kemal'in, boşaltma kararının hükümet tarafından alınmış olduğunu söylemesi de mebusları yatıştırmadı. Bekir Sami Bey görevden alındı. Meclis kürsüsüne Bursa'nın kurtuluşuna kadar kaldırılmayacak bir siyah örtü konuldu.

Paris'te bulunan Osmanlı delegasyonunu dönmek üzere ayrıldı.

23 Temmuz

Yunan kuvvetleri dört koldan taarruza geçti. Lüleburgaz, Babaeski, Hayrabolu, Çerkezköy işgal altına alındı.

25 Temmuz

Yunan kuvvetleri Doğu Trakya'nın tamamını ellerine geçiriyor. Edirne Yunanlılar tarafından işgal edildi.

5 Ağustos

Cepheleri denetlemek üzere Konya'ya giden Mustafa Kemal, buradan Pozantı'ya geçti. Beraberinde Fevzi Paşa (Çakmak) ve Fahrettin Bey'le (Altay) Pozantı'da "Pozantı Kongresi" adıyla bir toplantı yaptı.

8 Ağustos

Düzce'de ikinci kez ayaklanma. İsyan eden bir kısım Abaza, Düzce'yi basarak ateşe verdi. Ankara isyanı bastırmak üzere askeri birlikler gönderdi.

10 Ağustos

Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını ön-gören Sevr Antlaşması imzalandı. Antlaşmayı İstanbul hükümeti adına Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Hadi Bey ve Reşat Halis Bey imzaladı.

12 Ağustos

Sevr Antlaşması İstanbul'da büyük bir üzüntü yarattı. Müslüman esnaf dükkanlarını kapattı. İstanbul'da çıkan Türk gazetelerinden, *Dersaadet*: "Bugün Türklerin matem günüdür", *Alemdar*: "Kara Gün", *Akşam*: "Git vatan Kabe'de siyaha bürün" biçiminde başlıklar atarken; Yunan gazetelerinden *Politiya*: "Esir kalmış milyonlarca kardeşimizi kurtarmalıydık" şeklinde başlıklar attı.

29 Ağustos

Yunan kuvvetleri şiddetli çatışmalardan sonra Uşak'ı ele geçirdi.

Demirci Mehmet Efe Yunan birliklerine karşı başarılı saldırılar düzenledi.

30 Ağustos

Düzce ayaklanması bastırıldı. Meclis Adapazarı ve Düzce'de ayaklanmaya katılanlar için af ilan etti.

1 Eylül

Doğu Milletleri Kurultayı Azerbaycan'ın Bakü kentinde başladı. Ankara hükümeti adına İbrahim Tali Bey'in temsilci olarak katıldığı kurultayda Üçüncü Enternasyonal'in sekreteri Zinoviyev konuş-

masında, emperyalistlere karşı savaştığı için Mustafa Kemal'e ve Ankara hükümetine yardım edeceklerini söyledi.

4 Eylül

Dahiliye vekilliğine Tokat mebusu Nazım Bey seçildi.

Bakü'deki Doğu Halkları Kurultayı'nda Ankara'nın temsilcisi İbrahim Tali Bey bir konuşma yaparak Anadolu'daki milli hareketin bir burjuva hareketi olmadığını belirtti. Kurultayda Enver Paşa'nın bildirisi de okundu.

10 Eylül

Türkiye Komünist Fırkası'nın kongresi Bakü'de Mustafa Suphi'nin konuşmasıyla açıldı.

18 Eylül

Halkçılık programı mecliste okundu. Programa karşı eleştiriler yoğunlaştı.

29 Eylül

Doğu'da 9. Tümen Çatak bölgesini ele geçirdi. Doğu ordusuna bağlı birlikler Ermenilerin terkettiği Erzurum'a girdi.

Yeşilordu dağıtıldı. Bu kuruluş üyesi olanlardan bir bölümü; Dr. Nazım ve arkadaşları Türkiye Halk İştirakiyün Fırkası'nı kurarken bir kısmı da Mustafa Kemal'in emriyle resmî Türkiye Komünist Fırkası'na girdi.

1 Ekim

Koçgiri aşiretinden Alişir'in başlattığı isyan Kemah ve köylerine yayıldı.

2 Ekim

Konya'da Delibaş Mehmet'in önderliğindeki ayaklanmacılar, Çumra'yı ele geçirdi.

3 Ekim

Çumra'dan sonra Konya'ya giren ayaklanmacılar şehre hakim oldu. Vali Haydar Bey, 12. Kolordu komutanı Fahrettin Bey'den (Altay) yardım istedi.

6 Ekim

Refet Bey (Bele) komutasındaki kuvvetler, Konya'ya gelerek şehri Delibaş'ın isyancılarından kurtardı.

15 Ekim

Haçin'de Ermenilerin Türk kuşatmasını yarmak istemesiyle birlikte şehir işgal edildi.

21 Ekim

Damat Ferit'in istifasıyla boşalan sadaret mevkiine dördüncü kez Tefik Paşa getirildi.

25 Ekim

Ali Fuat Paşa'ya (Cebesoy) bağlı birliklerle Çerkez Ethem'in komutanlık ettiği Kuva-yı Seyyare kuvvetleri Gediz'i Yunanlılardan geri aldı.

30 Ekim

Mondros Antlaşması'ndan sonra İngilizler tarafından Ermenilere devredilen Kars, Doğu Ordusu'nun askeri harekâtıyla Ermenilerden geri alındı.

31 Ekim

Yunan kuvvetleri Gediz'i tekrar geri aldılar.

5 Kasım

Sadrazam Tefik Paşa barış antlaşmasının onaylanması için Ankara hükümeti ile ilişki kurulmasının zorunlu olduğunu söyledi.

Mehmet Akif, Kastamonu'da bir camide yaptığı konuşmada Sevr Antlaşması'ndan korkulmaması gerektiğini, süregelen iç isyanlar karşısında birlik ve beraberlik içinde mücadeleye girilmesi gerektiğini öne sürdü.

8 Kasım

Orduyu kurumsallaştırmak isteyen Mustafa Kemal, İsmet Bey (İnönü) ve Refet Bey (Bele) düzensiz kuvvetlerin orduya bağlanması yolunda karar aldı.

9 Kasım

Batı Cephesi (Garp Cephesi) ikiye ayrıldı. Batı Cephesi komutanlığına İsmet Bey, Güney cephesine de Refet Bey getirildi.

17 Kasım

Ermeniler ateşkes için önerilen bütün koşulları kabul etti.

25 Kasım

Özellikle düğünlerde fazla masrafın kısılmasını getiren Men'i İsfarat Kanunu kabul edildi.

2 Aralık

93 Harbi diye anılan savaşla birlikte Osmanlı Devleti'nin kaybettiği yerlerin – Batum hariç– iadesini sağlayan Gümrü Antlaşması imzalandı.

8 Aralık

Çerkez Ethem ile Ankara arasında anlaşmazlıklar artıyor.

9 Aralık

Çerkez Ethem, ihtilafların büyümesi üzerine İsmet Bey'i (İnönü) Mustafa Kemal'e, Kuva-yı Seyyare'nin ödeneklerini ödemediği gerekçesiyle şikayet etti.

12 Aralık

Anlaşmazlık büyüyor. Çerkez Ethem, Ankara hükümetini suçladı.

16 Aralık

Mustafa Kemal ayrılmış olan Batı ve Güney cephelerine telgraf çekerek, Kuva-yı Seyyare'ye karşı tavır alınmasını istedi.

Demirci Mehmet Efe'nin kuvvetleri dağıtıldı.

20 Aralık

Kuva-yı Seyyare komutan vekili, Çerkez Ethem'in kardeşi Tevkif Bey, Batı Cephesi Komutanlığı'nı tanımadığını ve emirlerini dinlemeyeceğini ilan etti.

23 Aralık

Mustafa Kemal Çerkez Ethem'e telgraf çekerek anlaşmazlığın çözülmesini istediğini ve bir grup mebusun bunu çözmek için yola çıktığını bildirdi.

28 Aralık

Mustafa Kemal'in emri üzerine Batı Cephesi'ne bağlı birlikler Kuva-yı Seyyare'ye karşı harekete başladı.

Mustafa Kemal'in izniyle Rusya'dan gelmekte olan Mustafa Suphi ve arkadaşları Kars'ta törenlerle karşılandı.

30 Aralık

Çerkez Ethem Gediz taraflarına çekilip, Yunanlılarla ateşkes yaparken hükümete bağlı kuvvetler Kütahya'ya girdi.

Demirci Mehmet Efe, Ankara hükümetinden güvence alarak maiyeti ile birlikte teslim oldu.

1921

5 Ocak

Garb Cephesi'ne bağlı birlikler Çerkez Ethem'in Gediz'i boşaltmasından sonra kasabaya girdi.

Kral Konstantin, Yunan Parlamentosu'nda ordunun Yunanistan'ın milli amaçları için mücadele ettiğini, bu nedenle halkın destek ve yardımında bulunmasını söyledi.

6 Ocak

Yunan kuvvetleri Bursa ve Uşak yörelerinde yeniden saldırıya geçti.

8 Ocak

Çerkez Ethem'e bağlı kuvvetler yeniden saldırıya geçerek Gediz'i ele geçirdi ve ardından Kütahya yönüne doğru ilerlemeye başladı.

Mustafa Kemal mecliste bir konuşma yaparak Çerkez Ethem'le birlikte komünistleri suçladı. Ethem'in ağabeyi Çerkez Reşit'in mebusluğu düşürüldü.

9 Ocak

Yunan kuvvetleri ilerlemeye devam ederek Bozüyük önlerinden İnönü'ye kadar geldi.

10 Ocak

İnönü'de mevzilere kadar gelmiş olan Yunan kuvvetleri saldırıya geçti. Türk ordusuna bağlı birlikler savunma mevzilerine geri çekilerek, savunma hattını düzledi.

11 Ocak

Yunan birlikleri, saldırının bittiğine karar verip, geri çekilmeye başladı. Takip-ten kurtulan Yunanlılar İnönü mevzileri-

nin gerilerine çekildi. Birinci İnönü Savaşı sonuçlandı.

12 Ocak

Çekilen Yunan kuvvetlerini takip harekâtı başladı. Bozüyük ve Söğüt işgal-ten kurtarıldı.

13 Ocak

Bilecik ve Domaniç de Yunanlılardan kurtarıldı.

Çerkez Ethem'e bağlı birliklerle Kütahya'da çatışmalar oldu.

14 Ocak

Refet Bey (Bele) komutasındaki kuvvetler Çerkez Ethem'i Gediz'e doğru takibe başladı.

Birinci İnönü'deki başarı Konya'da zafer alayları ile kutlandı.

17 Ocak

Çerkez Ethem'e bağlı birliklerden bazıları teslim olmaya başladı. Ethem teslim olmayı reddetti.

20 Ocak

1921 Anayasası kabul edildi. Mecliste bazı çevreler tarafından şiddetli eleştirilere maruz kalan Halkçılık Bildirisi ile benzeşen bir çok yanı olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 1924'e kadar yürürlükte olacaktı.

Çerkez Ethem, eski arkadaşı Binbaşı Derviş Bey'in çağrısına rağmen yine teslim olmadı.

21 Ocak

Ethem'in kardeşi Tevfik Bey Yunanlılarla bir teslim anlaşması imzaladı.

22 Ocak

Ethem kendisine bağlı birlikleri serbest bıraktı. Kendisine bağlı Parti Pehlivan Refet Bey'in kuvvetlerine teslim olmayı reddederek, Yunanlıların hakim olduğu bölgede gerilla biçimi eylemler yapmaya başladı.

Ethem Yunanlılara sığındı.

Kars'tan Erzurum'a gelen Mustafa Suphi ve arkadaşları burada saldırı ve hakaretlere uğradı.

27 Ocak

Türkiye Halk İştirakiyün Fırkası'nın yayın organı *Emek* yasaklandı. Bazı komünistler tutuklanmaya başladı.

28 Ocak

Türkiye Komünist Fırkası kurucusu Mustafa Suphi ve 14 arkadaşı Trabzon açıklarında Batum'a geri dönmek üzere bindirildikleri bir motorda Yahya Kapitan ve arkadaşlarının saldırısına uğradı. Öldürülen komünistlerin cesedleri Karadeniz'e atıldı.

30 Ocak

Londra Konferansı'nda hükümeti kimin temsil edeceği tartışılıyor. Sadrazam Tevfik Paşa, Ankara'da BMM'de kabul edilen anayasanın geçersiz olduğunu savundu.

1 Şubat

Tevfik Paşa konferansa birlikte gidilmesini önerdi, böyle olmadığı takdirde Boğazların elden gidebileceğini savundu.

Bekir Sami Bey konferansa katılmak için yapılan çalışmalar hakkında meclise bilgi verdi.

6 Şubat

Londra Konferansı'na katılmak üzere seçilen ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in (Kunduh) başkanlığını yaptığı kurulda Yunus Nadi (Abalıoğlu), Cami Bey (Baykurt), Hüsrev Bey ve Zekai Bey gibi isimler yer aldı.

7 Şubat

Fransızlar tarafından kuşatma altında olan Antep, top atışına tutuldu. Antep'te yiyecek kalmadı. Teslim olmaktan başka çaresi olmayan şehirden yapılan huruç (yarma) eyleminde 150 savaşçı daha kaçmayı başardı.

8 Şubat

Günlerce süren başarılı direnişten sonra Antep düştü. Kuşatma sırasındaki savaşta 6 binden fazla şehit veren Antep'in adının başına "Gazi" ünvanının konulması BMM'de tartışmasız kabul edildi.

Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyet Londra'ya gitmek üzere Ankara'dan hareket etti.

17 Şubat

Bekir Sami Bey, Roma'da İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile görüştü.

18 Şubat

Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) ile Rıza Nur Bey'in bulunduğu Türk delegasyonu yardım anlaşması için Moskova'ya vardı.

Londra'ya giden Türk heyeti Roma'da eski Maliye Nazırı Cavit Bey ile görüştü.

21 Şubat

Sevr Antlaşması'ndan bazı tavizler verip, antlaşmayı onaylatmak amacıyla düzenlenen Londra Konferansı başladı.

23 Şubat

Sadrızam Tevfik Paşa, devletin tek temsilcisinin Ankara delegasyonu olduğunu söyleyerek sözü Bekir Sami Bey'e bıraktı. Bekir Sami Bey'in tek temsilcinin kendilerinin olduğunu söylemesine rağmen Lloyd George her iki tarafı da dinleyeceklerini söyledi.

1 Mart

Afganistan Ankara hükümetini tanıyan ilk ülke oldu. Ankara ile Afgan hükümeti arasında ittifak antlaşması imzalandı.

5 Mart

Koçgiri Ayaklanması. İmranlı'da Koçgiri Aşireti'ne bağlı kişiler kasabayı bastı. Köyleri işgal etti.

9 Mart

Londra Konferansı'nda Türk ve Yunan delegasyonunun bulunmadığı toplantıda Yunanistan askeri harekâtına izin verildi.

10 Mart

Koçgiri ayaklanmasından sonra Elazığ, Zara, Erzincan ve Divriği'de sıkıyönetim ilan edildi.

11 Mart

Batum Doğu Cephesi'ne bağlı milli kuvvetler tarafından geri alındı.

Londra Konferansı'nda Bekir Sami Bey, Fransız başbakanı Briand'la bir anlaşma imzaladı.

12 Mart

Londra Konferansı sonuçsuz kalarak dağıldı. Bekir Sami Bey Kont Sforza ile bir anlaşma imzaladı.

Ankara'da BMM'de güftesini Mehmet Akif'in yazdığı ve daha sonra beste-

lenecek olan İstiklal Marşı kürsüden Hamdullah Suphi tarafından ayakta dinlendi ve alkışlar arasında kabul edildi.

14 Mart

Koçgiri Ayaklanması büyüdü. İsyanı bastırmak için görevlendirilen Nurettin Paşa, fesat çıkarınların şiddetle cezalandırılacağını bildirdi.

15 Mart

İttihat ve Terakki'nin önderlerinde Talat Paşa Berlin'de Ermeni bir genç tarafından öldürüldü.

16 Mart

Sovyetler Birliği ile Ankara hükümeti arasında Dostluk ve Yardımlaşma Antlaşması imzalandı. Sovyetler bu antlaşmaya göre Misak-ı Milli'yi tanıyarak, Ankara'daki hükümete her yıl 10 milyon ruble altın vermeyi taahhüt etti.

23 Mart

Yunan kuvvetleri Bursa ve Uşak yönlerinde, iki ayrı koldan ileri bir saldırıya başladı.

25 Mart

Yunan kuvvetleri Bozüyük, Bilecik, Dumlupınar ve Sapanca'yı ele geçirdi.

27 Mart

İkinci İnönü Savaşı Savaşı başladı. Afyon cephesindeki göğüs göğüse çarpışmalardan sonra Türk birlikleri geri çekildi.

28 Mart

Mustafa Kemal, Afyon'un geri alınmasını istedi. Saldıran Yunan kuvvetleri Sakarya üzerinden geri püskürtüldü.

Doğu Cephesi'nde Batum ve Ahıska boşaltıldı.

29 Mart

Yunanlılar Metristepe'den tekrar saldırıya geçerek, Söğüt'ü ele geçirdi. Ancak büyük kayıplar vermelerine rağmen geri çekilmeyen Yunanlılar, Çeşme, Sakız ve Nazilli'de Rumları silah altına aldı.

Fevzi Paşa (Çakmak) bütün harekâtın İsmet Paşa (İnönü) tarafından yönetilmesini emretti.

31 Mart

Metristepe'de Yunanlılar tarafında püskürtülen Türk saldırısı, İsmet Paşa tarafından tekrar başlatıldı. Yunanlılar süngü saldırısıyla mevzilerinden atıldı.

1 Nisan

Yunan kuvvetlerini takibe alan Türk atlı birlikleri Bozöyük ve Söğüt'ü geri aldı. Türk kuvvetleri önünde geri çekilmek zorunda kalan Yunanlılar 23 Mart'tan beri süregelen savaşı kaybetti.

Mustafa Kemal, İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz" dedi.

28 Nisan

İngilizler Malta'da tutuklu bulunan sürgünlerden 40 kişiyi serbest bıraktı.

30 Nisan

Malta'dan 33 kişi daha serbest bırakıldı. Ancak İngilizler, Milli Mücadele'de görev alabilecekleri tahmin edilen bazı tutukluları salıvermedi.

2 Mayıs

Mustafa Kemal, Batı Cephesi'ne gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı.

3 Mayıs

Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet paşalar arasında yapılan görüşmeler sonunda, Refet Paşa komutasındaki Güney Cephesi'nin lağvedilerek bütün birliklerin Batı Cephesi'nin emrine verilmesi kararlaştırıldı.

Müdafaa-i Milliye grubu Ankara hükümeti tarafından resmen tanındı.

9 Mayıs

Ankara'da İstiklal Mahkemesi Türkiye Halk İştirakiyün Partisi kurucuları Tokat mebusu, bir ara dahiliye vekili seçilen Nazım Bey ile Ziyetullah Nuşirevan'ı ve arkadaşlarını mahkum etti.

Mahkeme Yunan birliklerine sığınan Çerkez Ethem ile kardeşleri gıyaplarında idam cezasına çarptırdı.

10 Mayıs

Büyük Millet Meclisi'nde Birinci Grup diye adlandırılacak ve daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da biçimlenmesini sağlayacak olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Grubu kuruldu.

12 Mayıs

Londra Konferansı'na katılan heyete başkanlık eden Hariciye Vekili Bekir Sami Bey (Kunduh), imzalamış olduğu anlaşmaların kabul edilmemesi ve hükümetle derinleşen görüş ayrılığı nedeniyle istifa etti.

25 Mayıs

İtalyanlar Marmaris'i boşalttı.

1 Haziran

İtalyanlar askerlerini çekmeye devam ediyor. Antalya ve çevresini boşaltılmaya başladı.

İnegöl'de Sovyetler Birliği'nden gelen silah ve cephane, Yunanlıların baskınından çekinildiği için elden ele taşınarak, saklandı.

9 Haziran

İnebolu'ya indirilen savaş malzemesinin kendilerine teslim edilmesini isteyen Yunan devriye gemileri, teslim etmeyen halka zarar vermek için İnebolu'yu bombaladı.

12 Haziran

Atina'dan "İstanbul'a" sesleri arasında uğurlanan Kral Konstantin İzmir'e geldi.

17 Haziran

Koçgiri Ayaklanması bastırıldı. Liderlerden Alişan ve arkadaşları teslim oldu.

21 Haziran

Zonguldak Fransızlardan boşaltılırken, Adapazarı da Yunan kuvvetlerinden geri alındı.

28 Haziran

Yunan kuvvetlerinin boşalttığı İzmit'e Türk birlikleri hakim oldu.

29 Haziran

Yunanlılar çekilirken İzmit, Adapazarı, Karamürsel, Kandıra, Yalova ve İzmit civarında tahribat, yıkım, yangın ve toplu öldürme olayları düzenledi.

10 Temmuz

Yunanistan genel bir saldırıya başladı. Altı koldan saldırıya geçen Yunanlılar,

Yenişehir, İnegöl, Orhaniye ve Domanıç'ı ele geçirdi.

12 Temmuz

Yunan kuvvetleri Gediz'e girdi.

Türk birlikleri geri çekilmeye başladı.

13 Temmuz

Afyon işgal edildi.

İstanbul Darülfünun hocalarından İsmail Hakkı ve Mehmet Emin Bey Ankara'ya geldi.

14 Temmuz

Karşı karşıya kalan Yunan ve Türk kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Türk kuvvetleri savunmadan sonra geri çekilmeye başladı.

15 Temmuz

Ankara'da Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in (Tanrıöver) başkanlığında Maarif Kongresi toplandı.

17 Temmuz

Kütahya, Emet, Simav, Demirci ve Seyitgazi Yunanlılar tarafından ele geçirildi.

Mustafa Kemal, Batı Cephesi Karargâhı'na gitmek üzere hareket etti.

18 Temmuz

Mustafa Kemal, ordunun Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmesi gerektiğini söyledi.

Kütahya'nın ele geçirilişi Yunan paramentosunda büyük sevinç yarattı.

19 Temmuz

Eskişehir Yunan güçlerinin eline geçti. Türk birlikleri şehri boşalttı. Türk ordusu Seyitgazi hattı üzerinden Sakarya nehrinin doğusunu tutarak, savunmaya geçti.

21 Temmuz

Eskişehir'in doğusunda saldırıya geçen Türk birlikleri ile Yunan kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Eskişehir Muharebesi diye anılan bu çarpışmaların sonunda Eskişehir yine Yunanlılarda kaldı.

23 Temmuz

Türk birlikleri Sakarya'nın doğusuna doğru çekilmeye devam ediyor. Karargâh Polatlı'ya alındı.

Meclisin gizli oturumunda hükümet merkezinin Kayseri'ye alınması tartışıldı, ancak Ankara'nın savunulmasında karar kılındı.

Kral Konstantin Kütahya'ya gitti.

25 Temmuz

Türk ordusu büyük güçlükler altında geri çekilmesini tamamlayarak, Sakarya'nın doğusunda mevzilendi.

30 Temmuz

Yunan Kralı Konstantin yanında başbakan Gunaris ve bakanlar olmak üzere Eskişehir'e geldi.

5 Ağustos

Mecliste yapılan gizli oturumda Mustafa Kemal'e artırılan yetkilerini meclisle kullanmak kaydıyla Başkumandanlık verildi.

14 Ağustos

Yunan ordusu üç koldan genel saldırıya geçti. Türk birlikleri savunma mevzilerinde beklemeye koyuldu.

15 Ağustos

Yunan Kralı Konstantin Yunan ordusuna "Ankara'ya" emrini verdi. Sivrihisar Yunanlılar tarafından işgal edildi.

17 Ağustos

Meclisin muhafaza taburu da yardım için cepheye gönderildi.

Llyod George, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Anadolu'ya asker göndermenin mümkün olmadığını, yapılacak tek şeyin Türk ve Yunan taraflarının sonuna kadar çarpışmasını beklemek olduğunu söyledi.

19 Ağustos

Yunan birlikleri ilerlemeye devam etti. İki ordu artık karşı karşıya gelmeye başladı.

20 Ağustos

İlk küçük çarpışmalar. Yunan süvari birlikleri Türk süvarilerinin saldırılarından yılmaya başladı.

22 Ağustos

Yunanlılar saldırıya geçmek üzere hazırlık yaptı. Türk ordusu yarma hareketini engellemek için cephe savaşı konumunu koruyor.

Ankara herşeyi cephenin emrine vermek için vargücüyle çalışıyor. Cepheye her taraftan erzak ve malzeme taşıyor.

Anadolu'da birçok şehir ve kasaba da yapılan mitinglerde ordu için dualar edildi.

23 Ağustos

Yunanlılar Papulas komutasında, Sakarya'nın doğusunda konuşlanmış Türk mevzilerine karşı genel saldırıya geçti. Kötü hava koşulları savaşın kaderini değiştirdi. Mangal Dağı düştü, ordunun Üçüncü Grubu'nun ileri mevzileri Yunanlıların eline geçti. Top sesleri Ankara'dan duyulmaya başladı.

24 Ağustos

Mangal Dağı'nı koruyamayan yarbay Kenan Bey görevden alındı. Türk ordusu kayıplar vererek geri çekildi.

Trabzon'da bir miting yapılarak, bütün milletin savaşmaya hazır olduğu dile getirildi.

26 Ağustos

Şiddetli çarpışmalar sonucunda Kara İlyas tepeleri Yunanlıların eline geçti. Türk cephesinde bozulmalar başladı. Yunanlılar bazı mevzileri ellerine geçirdi. Süngü çatışmaları başladı.

27 Ağustos

Sakarya'da çarpışmalar bütün şiddetiyle devam etti. Yunanlılar bazı mevzileri ele geçirdi. Türk süvari birlikleri Yunan başkomutanı Papulas'ın karargâhını bastı, Papulas zor kurtuldu.

Mustafa Kemal, karargâhtan yayınladığı emirde "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır" diyerek herkesi vatan için savaşmaya çağırdı.

1 Eylül

Türk birlikleri Çaldağı'nı ele geçirdi ama Yunanlılar karşı saldırıyla kaybettikleri mevzileri geri aldı. Türk kuvvetleri Polatlı yakınlarına doğru çekildi.

Mustafa Kemal hükümet merkezinin Kayseri'ye taşınmasını emretti.

Urfa'nın Suruç ilçesinde yapılan mitingde Kürtlerin ordunun zaferi için herşeyi yapabilecekleri dile getirildi.

3 Eylül

Sakarya Savaşı'nda sessiz bir gün. Yunanlılar ilk günden beri 15 kilometre ilerleyebildi. Yer yer süngü savaşları yapıldı.

5 Eylül

Haymana ve Eski Polatlı arasından başlayan Yunan saldırısı püskürtüldü. Başkomutan Papulas, Türklerin yenildiğini ilan etti.

8 Eylül

Türk birlikleri saldırı hazırlıklarına başladı.

Başkomutan Papulas, Atina'dan Ankara'yı almaktan vazgeçmelerini ve ateşkes sağlanmasını istedi.

11 Eylül

Yunanlılar Sakarya'nın batısına doğru çekilmeye başladı.

12 Eylül

Türk Ordusu saldırıları şiddetlendirdi. Yunanlılar önemli mevzilerini terk ederek, Sakarya'nın batısına doğru çekilmeye başladı.

Savaş alanında kazanılmaya başlanan başarılar, Anadolu'nun birçok kentini sevince boğdu. Trabzon'da şenlikler yapıldı, minareler ışılandırıldı; Ankara'da fener alayları düzenlendi.

13 Eylül

Yunanlıların 23 Ağustos'ta başlattıkları savaş, 22 gün 22 gece sürdü. Sonunda Türk cephesi büyük bir zafer kazandı. Türk Ordusu birçok koldan ilerledi. Bütün mevzileri boşaltarak geri çekilen Yunan birlikleri köprüleri tahrip derek Sakarya'nın batısında mevzilendi.

18 Eylül

Yunan birlikleri Eskişehir'e doğru çekilmeye başladı

19 Eylül

Mustafa Kemal'e mecliste gazilik ve marşallık veren kanun teklifi tartışmasız ve alkışlar arasında kabul edildi.

24 Eylül

Bolvadin Yunan kuvvetlerinden geri alındı.

Mustafa Kemal ile Fransız Meclisi Harici İşler Komisyon başkanı Franklin Bouillon arasında barış görüşmeleri başladı.

26 Eylül

Bursa'da bulunan Yunanistan kralı Konstantin kentten ayrılırken, "Türkleri kalbinden vurduk" dedi.

Kars Konferansı başladı.

13 Ekim

Ankara hükümetiyle Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasında Kars Antlaşması imzalandı.

20 Ekim

Ankara hükümeti ile Fransa arasında bir süredir devam eden toplantılar sonuçlandı. İmzalanan antlaşma ile Ankara hükümeti ilk kez Batılı bir ülke tarafından tanınmış oldu.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin, Yunan ordusunun Anadolu'da yapmış olduğu zulme karşı çıkarak protestoda bulundu.

23 Ekim

Malta'da tutuklu olan Türkler ile Ankara'nın esir aldığı İngilizlerin karşılıklı olarak serbest bırakılmasının öngören anlaşma imzalandı.

31 Ekim

Meclisin gizli oturumunda Mustafa Kemal'in başkomutanlık yetkisinin 3 ay daha uzatılması tartışma yarattı. Sonunda uzatma 3 çekimser, 12 red oyuna karşılık 152 oyla kabul edildi.

1 Kasım

Malta'dan İngiliz gemisiyle getirilen 59 Türk, Anadolu'daki 4 İngilizle İnebolu'da değiş-tokuş edildi. Malta'dan getirilen Türkler arasında Kara Vasıf, Mithat Şükrü (Bleda), Rauf Bey (Orbay), Celal Nuri Bey (İleri) gibi isimler de var.

15 Kasım

Malta'dan dönen Rauf Bey Büyük Millet Meclisi'ne katıldı.

21 Kasım

Türk birlikleri Yunanlılardan geri aldıkları Menderes nehrinin Batı dirseğinde mevzilendi.

Malta'dan dönen Kara Vasıf meclise takdim edildi. "Malta Sürgünleri" meclisin doğal üyesi sayıldı.

24 Kasım

Fransızlar Çukurova'yı boşaltmaya başladı.

1 Aralık

Fransızlar, Adana ve Mersin'i Türklere teslim etti. Adana hükümet konağına Türk bayrağı çekildi.

5 Aralık

Mustafa Kemal'in Hristiyanlara kötü davranılmayacağı ve bir af çıkartılacağı yolundaki bildirisine inanmayan Ermeniler, Fransızlarla birlikte şehri terketmeye başladı.

6 Aralık

İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden, bir dönemin sadrazamı Sait Halim Paşa, Roma'da Ermeni çeteciler tarafından öldürüldü.

15 Aralık

General Frunze'nin başkanlığında gelen Ukranya heyeti meclisi ziyaret etti.

24 Aralık

Fransızlar Osmaniye'yi (Cebelibereket) boşalttı.

25 Aralık

Antep ve Nizip'i de terkeden Fransızlardan sonra buralara Türk güçleri yerleşmeye başladı.

Meclisin gizli oturumunda veliaht Abdülmecid Efendi'nin Anadolu'daki hareketi destekleyen ve başarı dileyen mektubu okundu.

27 Aralık

Tarsus da Türk birlikleri tarafından teslim alındı.

1922

2 Ocak

Ankara Hükümeti ile Ukranya arasında dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalandı.

İzmir'de Fransız Konsolosluğu'nun önünde toplanan Yunan denizciler, konsolosluk binasını taşatıttı.

5 Ocak

Türk Ordusu, Fransızların terkettiği Adana ve Ceyhan'a girdi. Halk bayram sevinci ile sokaklara döküldü.

14 Ocak

Refet Paşa'nın istifasıyla boşalan Milli Müdafaa Vekilliği'ne Kazım Paşa (Özalp), Rauf Bey'in (Orbay) istifasıyla boşalan Nafia Vekilliği'ne Fevzi Bey, Celal Bey'den (Bayar) sonra da İktisat Vekilliği'ne Sırrı Bey seçildi.

27 Ocak

Sovyetler Birliği'nin yeni büyükelçisi Aralof, Ankara'ya geldi. Aralof büyük bir törenle karşılandı. Ankara İstasyonu'nda halkı Türkçe selamladı.

1 Şubat

Mustafa Kemal, İngilizlerin Musul'daki faaliyetlerini engellemek için Irak'ın Revandiz bölgesine kuvvet gönderilmesini emretti.

4 Şubat

Bazı üyelerin oylama biçimine itiraz ettikleri meclis oylamasında Mustafa Kemal'in başkomutanlığı üç ay daha uzatıldı.

23 Şubat

Yunanistan başbakanı Gunaris, Türklerin silahlandığını, kendilerinin ekonomik açmazlara düşebileceğini, bu nedenle yardıma ihtiyaçları olduğunu Lord Curzon'a bildirdi.

6 Mart

Meclisin gizli oturumunda bazı üyeler İstanbul'da Yusuf Kemal Bey'in Vahdetin'le görüşmesini eleştirdi.

Mustafa Kemal gizli oturumda ordunun esas amacının taarruz olduğunu dile getirdi.

16 Mart

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon Londra'da önce İstanbul hükümetinin temsilcisi Ahmet İzzet Paşa ve ardından Ankara hükümetinin Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey'le ayrı ayrı görüştü.

20 Mart

Vahdetin ile görüşen Ankara hükümetinin hariciye vekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), padişahın Ankara'daki millet meclisini tanımasını istedi.

22 Mart

Paris'te toplanan İtilaf devletlerinin temsilcileri Yunanistan, İstanbul ve Ankara hükümetlerine üç ay süreli ateşkes önerisi yaptı.

Yusuf Kemal Bey Londra'dan Paris'e geldi. Burada kendisine yapılan İzzet Paşa ile görüşme önerisini reddetti.

24 Mart

Akşehir'de bulunan Mustafa Kemal, ateşkes önerilerini olumlu buldu. Ancak buna karşı sunulacak tezlerin ve önerilerin güçlü olmasını istedi.

İtilaf devletlerinin Paris'teki toplantılarında ateşkes sorunu görüşüldü. Lord Curzon ile Fransız Poincaré arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı.

26 Mart

İtilaf devletlerinin barış önerisine göre; Anadolu Yunanlılar tarafından boşaltılacak, İstanbul Türklerin elinde kalacak ama silahsızlandırılacak, Doğu'da bir Ermeni Devleti kurulacak, kapitülasyonlarda belirli bir yumuşama gerçekleştirilecek, Türkler İtilaf devletlerine tazminat ödeyecek ve belirli sayıda asker besleyebileceklerdir.

30 Mart

Darülfunun'da öğrenciler Rıza Tevfik'in (Bölükbaşı) konferansında olay çıkarak, filozofu protesto etti. Rıza Tevfik'le birlikte Cenab Şahabettin, Barsamyan, Hüseyin Daniş ve Ali Kemal'in derslerine girmeme kararı alındı.

5 Nisan

Ankara hükümeti İtilaf devletlerinin önerilerine cevap verdi. Ateşkes önerisini kabul eden Ankara, Anadolu'nun hemen boşaltılmasını, ilk 15 gün içinde Kütahya, Afyon ve Eskişehir çevresinin dört ay içinde de İzmir ve diğer işgal edilmiş bölgelerin tamamen terkedilmesini, ancak bunun kabul edilmesi halinde barış görüşmelerine oturulabileceğini ilettili.

7 Nisan

İngiltere Savaş Bakanlığı Ankara hükümetinin iletmiş olduğu önerilerin kabul edilmemesini istedi.

Lord Curzon oyalama taktiği güderrek, zaman kazanmak istiyor.

10 Nisan

Cenova Konferansı başladı. Konferansa Ankara hükümeti adına Celalettin Arif Bey ile Bekir Sami Bey gözlemci olarak katıldı.

13 Nisan

İtalyanlar Söke'yi boşatma kararı aldı.

Meclis mali sorunlara çözüm arıyor. Mebus maaşları 200 liradan 100 liraya indirildi.

15 Nisan

Müttefikler Ankara Hükümeti'nin ileri sürdüğü şartları kabul edemeyeceklerini bildirdi.

Mecliste kabul edilen bazı yasalarla vergi artırımlarına gidildi. Şeker, çay ve kahveden alınan vergiler arttırıldı.

21 Nisan

İtalyanların Söke'yi boşaltmaları üzerine Yunan kuvvetleri Söke'ye girerek, kasa-ba ve çevresini işgal etti.

22 Nisan

Ankara Hükümeti, İtilaf devletleri dışişleri bakanlarının sunduğu notaya verdiği cevap Meclis'te okunarak tartışıldı, hazırlanan metin küçük değişikliklerle kabul edildi.

23 Nisan

Büyük Millet Meclisi'nin açılışının birinci yıldönümü, bir yıl önce çıkartılan kanun gereği bayram olarak kutlandı.

Bu ilk bayram konusunda Yenigün gazetesine demeç veren Mustafa Kemal, "23 Nisan Türkiye milli tarihinin başlangıcı ve bir dönüm noktasıdır." dedi.

1 Mayıs

İşçi Bayramı, Ankara'da İmalat-ı Harbiye ve Şimendifer işçilerinin düzenledikleri bir törenle kutlandı. Törene Sovyet elçilik mensupları da katıldı.

İstanbul'da da Kağıthane'de Amele Sosyalist Partisi'nin düzenlediği törene katılan işçiler ve halk, işgale karşı çıktı.

10 Mayıs

Moskova Büyükelçisi olan Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Sovyet görevlilerin "içinde casusluk belgeleri var" diyerek iade etmedikleri çanta yüzünden 15 elçilik görevlisi ile birlikte Moskova'yı terketti.

7 Haziran

Samsun'da limanda bulunan Averof ve Kılış adlı savaş gemileri Samsun'u bombaladı. Olay büyük tepkiler doğururken, şehirde yangın çıktı, hükümet şehirde sıkıyönetim ilan etti.

20 Temmuz

Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylama sonunda Mustafa Kema'in başkomutanlığı süresiz olarak kabul edildi.

27 Temmuz

Mustafa Kemal, Konya'dan ordu karargâhının olduğu Akşehir'e döndü. Burada, büyük bir taarruz için hazırlıkların tamamlanmasını istedi.

30 Temmuz

Yunanlılar İzmir'de yaptıkları mitingte İyonya Devleti'nin temelini burada oluşturulan özerk bölge olduğunu ilan etti.

Mustafa Kemal, Fevzi Paşa (Çakmak) ve İsmet Paşa (İnönü) girişilecek olan taaruzun ayrıntılarını görüştü.

1 Ağustos

İstanbul Hükümeti, Yunanlıların İzmir’de özerklik ilan edişlerini protesto etti.

İngiliz muhafakazakar milletvekili General Townshend, Adana’da verdiği demeçte, “Yunanistan’ın Anadolu’yu boşaltmasından başka bir çaresi yoktur” dedi.

Yunanlılar İstanbul’u işgal etmek için izin istiyor.

6 Ağustos

Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa, emrinde bulunan ordulara saldırı için gizli bir emir verdi.

9 Ağustos

Yunanlıların daha önce ilan ettikleri özerklik kararı üzerine Başvekil ve Hacıye Vekili Rauf Bey (Orbay), İtilaf devletlerinin temsilcilerine protesto yazısı göndererek, böyle bir şeyin, Türk çoğunluğun olduğu bir yerde hukuksal bir değerinin olmayacağını bildirdi.

17 Ağustos

Mustafa Kemal, Ankara’dan gizlice ayrılarak Konya’ya gitti. Amaç kendisinin Ankara’da olduğu ve görüşmek isteyenlere hasta olduğu izlenimini yaratmaktı.

20 Ağustos

Mustafa Kemal, Konya’dan cephe karargâhının olduğu Akşehir’e geldi. Bugün çıkan Ankara gazetelerinde Paşa’nın Çankaya’da bir çay ziyafeti vereceği haberi yeraldı.

Komutanlarla toplantı yapan Mustafa Kemal 26 Ağustos Cumartesi sabahı için taarruz emri verdi.

23 Ağustos

Yunanlıları şaşırtmak amacıyla Bilecik’in doğusundan Rumköy’e gece baskını düzenlendi. Bu baskında Türk kuvvetlerinden kaçan bir erin yapılacak taarruz hakkında Yunanlılara bilgi vermesi üzerine Yunan ordusunun istihbaratı önlem almaya başladı.

25 Ağustos

Batı Cephesi’nde son hazırlıklar yapıldı. Mustafa Kemal Kocatepe’ye çıkarak birlikleri gözden geçirdi. Başkomutanlık karargâhı Kocatepe’nin güneydoğusundaki çadırı ordugâha nakledildi.

Mustafa Kemal, şifreyle Ankara’da başvekilâte yarın taarruzun başlayacağını bildirdi. Ayrıca emir üzerine Anadolu’nun dış dünyayla tüm haberleşmesi durduruldu.

26 Ağustos

Büyük Taarruz şafak sökerken saat 05.30’da top atışlarıyla başladı. Türk kuvvetlerinin öncü tümenleri süngü hücumuyla önce Tınaztepe’yi, ardından da Belentepe’yi aldı.

Ankara’da ordunun zaferi için dua okundu.

27 Ağustos

Sabaha karşı saldırıya geçen Türk birlikleri Yunan mevzilerini ele geçirmeye başladı. Telaşlanan Trikopis, Afyon’un boşaltılmasını emretti, Yunanlılar malzemelerini imha ederek Afyon’u terketti. Türk birlikleri Afyon’a girdi.

28 Ağustos

Yunan ordusu büyük kayıplar vererek geri çekilmeye başladı. Yunan kuvvetleri yarıldı, İzmir'e giden mevziler Türk birliklerinin eline geçmeye başladı.

Mustafa Kemal Afyon'a gitti.

29 Ağustos

Dördüncü gün de ilerleme devam etti. Geri çekilmeye başlayan Yunan kuvvetlerinin izlenmesi emredildi. Afyon ve Kütahya'nın bazı ilçeleri kurtarıldı.

30 Ağustos

Yunan birlikleri Çalköy'de toplandı. Mustafa Kemal ve kurmayları düşmanın sarılmaya uygun olduğunu ve vakit kaybetmemek gerektiği konusunda karara vardı. Saat 06.30'da talimat verildi. Dumlupınar'ın alınması ve Yunanlıların teslim olmaya mecbur edilmesi planlandı. Mustafa Kemal, harekâtı bizzat yönetmek için tepeye çıktı. Saat 14.00'da başlayan savaş bütün şiddetiyle akşama kadar sürdü. Yunan birlikleri kaçmadı, bağlantıları koptu. Bazı tümenleri Batıya çekilmek zorunda kaldı. Dumlupınar Meydan Muharebesi Türk birliklerinin zaferiyle sonuçlandı.

31 Ağustos

Savaş alanını gezen Mustafa Kemal, yerde yatan ölüleri göstererek, "buna meşru müdafaa için mecbur olduk" dedi. Yerdeki bir Yunan bayrağını da "bir milletin istiklâl alametidir" diyerek yerden kaldırdı.

İzmir'e doğru büyük takip başladı. Yunanlılar geçtikleri yerleri yakıp yıkıyor, harab ediyor.

1 Eylül

Büyük Taarruz'un yedinci gününde Mustafa Kemal emrini verdi: "*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir! İleri!..*"

2 Eylül

Türk kuvvetleri Eskişehir ve Dursunbey'e girdi.

İzmir'deki ABD konsolosu Yunan ordusunun bitmiş olduğunu, yeniden kurtarılmasının mümkün olmayacağını hükümetine bildirdi.

3 Eylül

Türk Ordusu ilerlemesini sürdürüyor. Emet, Tavşanlı, Kula, Eşme, Sındırgı, Bayramiç ve Burhaniye kurtarıldı.

Yunanlılar Alaşehir yönüne doğru takip edildi.

Pire'de savaş aleyhtarı miting yapıldı. Hükümetin istifası istendi.

4 Eylül

Türk Ordusu İzmir yolunda hızla ilerliyor, İsmet Paşa, İzmir'in kesinlikle tahrip edilmeden kurtarılmasını emretti.

Yunan birlikleri Alaşehir'i yaktı, geri çekilme devam ediyor. Yunan 13. Tümeni Salihli'ye vardı.

5 Eylül

Türk birlikler, Yunanlıların Milne hattını tutmadan, korudukları mevzileri ele geçirmeye başladı. Alaşehir, tamamen yakılmış ve tahrib edilmiş olarak ele geçirildi.

Görces, Salihli, Susurluk, Bilecik, Bozüyük, Simav, Ödemiş ve Kuyucak kurtarıldı. Yörük Ali'nin müfrezeleri Nazilli'ye girdi.

Yunan hükümeti Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Hacıanesti'nin yerine Trikopis'i atadı. Ama Trikopis'in esir

düştüğü öğrenilince onun da yerine Polimenekos getirildi.

Yunanlılar İzmir'i boşaltmaya başladı.

6 Eylül

Geri çekilme devam ediyor. Yunan birlikleri Manisa'yı yaktı. Akhisar, Balıkesir, Gönen, Söke, İnegöl, Soma, Kırkağaç, Balıya, Kuşadası, Tire, Bayındır, Pazarcık, Ahmetli, Savaştepe ve Domanıç kurtarıldı.

Bursa düştüğü zaman meclis kürsüsüne konulan siyah örtü, Büyük Millet Meclisi kararıyla kaldırıldı.

7 Eylül

Yunan birlikleri Nif (Kemalpaşa) hattına doğru çekilmeye devam etti. Yunanistan'dan gelen takviye kuvvetlerindeki erler İzmir'de karaya çıkmayı reddetti.

Aydın kurtarıldı, Germencik ele geçirildi.

Yunan hükümeti istifa etti.

8 Eylül

Yunan birlikleri İzmir'i boşalttı. Kente binlerce mülteci akın ediyor. Yunan memurları ve kolluk kuvvetleri de İzmir'i terketti. Yunan Ordu Komutanlığı Anadolu'yu boşaltma kararı aldı. Türk birlikleri Manisa'ya girdi. Nif (Kemalpaşa), Selçuk, Saruhanlı ve Sarıgöl kurtarıldı.

9 Eylül

İzmir, 3 yıl 4 ay süren işgal sonucunda Türk birliklerinin eline geçti. Sabah saat 10.30'da Yüzbaşı Şeref Bey komutasındaki süvari birliği hükümet konağının önüne gelerek, Türk bayrağını göndere çekti. Esir edilen Yunan askerleri askeri kıtlada toplandı. İzmir'in içinde kaçamamış olan Rumlar limandaki gemilere sığındı, bazıları da denize atladı.

Birinci Tümen Komutanı Mürsel Bey, İzmir'in alındığını Ankara'ya bildirdi.

Mustafa Kemal akşama doğru Nif'e geldi.

Yunanlılar Edremit'ten geri çekildi. Menemen ve Seydiköy kurtarıldı.

İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda gösteriler yapıldı.

10 Eylül

Bursa ele geçirildi. Gemlik Yunanlılar tarafından boşaltıldı.

Mustafa Kemal sabahleyin İzmir'e geldi. Halk Paşa'ya büyük sevgi gösterilerinde bulundu.

Rum metropoliti Hrisostomos linç edildi.

Lord Curzon Yunanlıların Trakya'dan çekilmelerine karşı olduğunu bildirdi.

11 Eylül

Bursa'nın kurtuluşu mecliste büyük bir coşkuyla karşılandı.

Mudanya, Havran, Edremit, Orhanlı kurtarıldı.

İtilaf devletleri Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasına asker gönderdi.

12 Eylül

İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Sir Harry Lamb, Mustafa Kemal'le İngiltere ile olan ilişkileri görüştü.

Mustafa Kemal, *Daily Mail* muhabirine; daha fazla savaşılmaya niyeti olmadığını, ciddi olarak barışı istediklerini ancak Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaya niyetlerinin olmaması üzerine Büyük Taarruz'u başlattıklarını söyledi.

13 Eylül

İzmir yanıyor. Yangını kimlerin başlattığı tesbit edilemedi. Yüzlerce insan yanarak can verdi. Kaçan Hristiyanlar limana toplandı. İtilaf kuvvetlerine ait gemiler kimseyi kabul etmemeye karar verdi. Daha sonra yalnız çocuk ve kadınları aldılar.

Karacabey ve Soma kurtarıldı.

14 Eylül

Dikili, Foça, Menemen, Bergama ve Karacabey kurtuldu.

Mustafa Kemal kendisine verilen İzmir hemşehriliğini kabul etti.

15 Eylül

İzmir ve çevresinde bulunan son Yunan birlikleri de Çeşme'den gemilere bindirilerek Anadolu'yu terketti.

16 Eylül

Çeşme kurtarıldı.

Lord Curzon, Mustafa Kemal'in Boğazlar ve İstanbul üzerine yürüyeceğini, bu nedenle İtilaf devletleriyle İngiliz dominyonlarının tedbir almasını istedi. Fransa ve İtalya bu çağrıya olumsuz cevap verdi.

19 Eylül

Türk ordusuna Çanakkale üzerine yürümesi için emir verildi. General Harrington, Çanakkale İngiliz komutanına Türkleri durdurma emri verdi.

Poincaré, İngilizlerin savaş politikasını sürdürdüklerini, Fransızların Türklere ateş açmayacaklarını söyledi. Fransız ve İtalyan birlikleri, Çanakkale'den çekilmeye başladı.

22 Eylül

Paris'te biraraya gelen Poincaré, Lord Curzon ve Kont Sforza oldukça gergin bir toplantı yaptı.

Damat Ferit Paşa eşi ve çocuklarıyla Nice'e kaçtı.

23 Eylül

Paris'te toplanan Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı H. Poincaré, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Sforza barış antlaşması için Venedik veya başka bir yer önererek, Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'nın Türklere bırakılacağını ve antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte İstanbul'un boşaltılacağını, ateşkes için de Mudanya'da biraraya gelineceğini açıkladılar.

Türk birlikleri tüfeklerini ters asarak "tarafsız bölge"ye girdi.

24 Eylül

İngilizler Türk birliklerinin tarafsız bölgeden çekilmesini istedi.

Uşak'tan Ankara'ya götürülen Yunan esir kafilesindeki Trikopis, yenilgide hatanın kendisinde olmadığını bir an önce barış yapılmasını beklediğini söyledi.

3 Ekim

Mudanya Konferansı başladı. Görüşmelere İngiliz Harrington, Fransız Charpy ve İtalyan Monbelli ile İsmet Paşa katıldı. Franklin Bouillon da Hamit Bey'le birlikte Mudanya'ya geldi.

11 Ekim

Mudanya Mütarekesi, İsmet Paşa, General Harrington, General Charpy, General Mombelli ve General Mazarakis arasında sabah 06.00'da imzalandı.

15 Ekim

Mudanya Mütarekesi yürürlüğe girdi. Yunan kuvvetlerinin boşaltmaya başladıkları yerleri teslim almak üzere Müttefiklere bağlı kuvvetler Trakya'da harekâta başladı.

19 Ekim

Refet Paşa İstanbul'da coşkun bir kalabalık tarafından karşılandı. Gülcemal vapurundan indiği Kabataş'tan Fatih'e kadar güçlkle ilerleyen Refet Paşa, Fatih'in türbesi önünde büyük bir kalabalığa seslenirken "Yaşasın Büyük Millet Meclisi", "Yaşasın Şanlı Ordu" haykırısları her tarafı inetti.

Refet Paşa General Harrington'la görüştü.

22 Ekim

Refet Paşa ile Müttefik generalleri arasında Doğu Trakya'nın teslim edilmesine ilişkin protokol imzalandı.

26 Ekim

Yusuf Kemal Bey'den (Tengirşenk) boşalan Hariciye Vekilliğine İsmet Paşa (İnönü) seçildi.

27 Ekim

Müttefikler Ankara ve İstanbul hükümetlerini Lozan'daki görüşmelere birlikte çağırıldı.

Lenin, barış konferansına çağrılmalarını değerlendirerek, "Boğazlar savaş gemilerine kapatılmalı, boğazlarda Türkiye'nin ulusal çıkarları gözönünde bulundurulmalıdır." dedi.

29 Ekim

Tevfik Paşa, Ankara Hükümeti'ne Lozan Konferansı'na birlikte katılmanın zorunlu olduğunu beyan eden bir telgraf çekti.

İsmet Paşa, İstanbul Hükümeti'nin Türkiye'yi ve millî hareketi temsil etmediğini bildirdi.

30 Ekim

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde İstanbul Hükümeti ve Tevfik Paşa aleyhinde konuşmalar yapıldı. Padişahlığın kaldırılması yolunda verilen önerge tartışma yarattı.

Yunan kuvvetleri Trakya'dan ayrıldı. Çorlu, Sarayköy ve Silivri Türk ordusu tarafından teslim alındı. Rum azınlık da Yunan ordusu ile birlikte göç etti.

1 Kasım

Altı yüzyıllık saltanat kaldırıldı. Mustafa Kemal yapmış olduğu konuşmada, Vahdetin'i "alçak ve cellat" olarak nitelendirerek, "saltanat kuvvetle alınır, şimdi de Türk milleti hakimiyet ve saltanatını isyan ederek kendi eline bilfiil almıştır" dedi. Saltanatın kaldırılmasını öngören kanun şiddetli alkışlar arasında kabul edildi.

3 Kasım

Lozan'a gidecek delegelerle ilgili hükümet önerisi kabul edildi.

4 Kasım

İstanbul'da Tevfik Paşa hükümeti istifa etti.

Refet Paşa, İstanbul'un yönetimini Ankara adına yürütmeye başladı.

6 Kasım

Peyam-ı Sabah gazetesinin başyazarı Ali Kemal, kaçırılarak İzmit'e getirildi. Yapılan sorgusunda adaletin karşısına çıkmaya hazır olduğunu, bundan sonra Mustafa Kemal'in milli davası için çalışacağını söyledi. Ancak 1. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'nın tertibiyle linç ettirildi.

7 Kasım

Lozan'a gidecek olan İsmet Paşa ve diğer delegasyon İstanbul'da büyük bir kalabalık tarafından karşılandı.

8 Kasım

Lozan delegeleri ve İsmet Paşa Darülfünun'u ziyaret etti.

Darülfünun Edebiyat Fakültesi öğrencileri Ali Kemal döneminde uzaklaştırılmış olan Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmet ve Hamdullah Suphi gibi hocalarının dönmesini istedi.

12 Kasım

Türk delegasyonu Lozan'a vardı. İsmet Paşa, azınlıklarla ilgili suçlamaları reddetti.

Konferans 20 Kasım'a ertelendi

İstanbul Kumandanlığı'na Selahattin Adil Paşa atandı.

15 Kasım

Vahdettin, İngiliz General Harrington'a haber gönderip, hayatının tehlikede olduğunu söyleyerek, yardım istedi.

17 Kasım

Son padişah VI. Mehmed Vahdettin sabaha karşı, yanındakilerle birlikte bir İngiliz ambulansıya Tophane'ye getirilerek, buradan bir istimbota Malaya zırh-

lısına bindirildi. Zırhlı dört gün sonra Malta'ya varacaktır.

18 Kasım

Kaçan Vahdettin'in yerine Meclis'te yapılan oylama sonucunda Abdülmecid Efendi halife olarak seçildi.

20 Kasım

Lozan Konferansı başladı. Lord Curzon ile İsmet Paşa birer konuşma yaptı. Konferansta İsmet Paşa'nın yanısıra, İngiltere'yi Lord Curzon, Fransa'yı H. Poincaré, İtalya'yı Mussolini, Yunanistan'ı da Venizelos temsil ediyor.

1923

13 Ocak

Hariciye Vekili Rauf Bey (Orbay) Büyük Millet Meclisi'nde Lozan'da sürdürülen görüşmeler hakkında hükümetin görüşlerini açıkladı.

14 Ocak

Mustafa Kemal Paşa'nın annesi Zübeyde Hanım İzmir'de öldü.

16 Ocak

Mustafa Kemal İzmir'te yaptığı basın toplantısında "*İnkılâbın kanunu mevcut kanunların üstündedir*" dedi.

27 Ocak

İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa, Karşıyaka'da annesi Zübeyde Hanım'ın evini ziyaret etti. Burada yapmış olduğu konuşmada "Burada yatan validem zulmün, cebrin bütün milleti felaket uçurumuna götüren bir keyfi idarenin kurbanı olmuştur" dedi.

29 Ocak

Mustafa Kemal İzmir'in tanınmış ailelerinden biri olan Uşakizadeler'den Muammer Bey'in kızı Latife Hanım'la evlendi.

30 Ocak

Lozan Konferansı'nda Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin 19 maddelik sözleşme ve protokol imzalandı. Buna göre, Anadolu Türk topraklarında yaşayan Türk uyruklu Rum Ortodokslar ile Yunan topraklarında yaşayan Yunan uyruklu Müslüman halk zorunlu olarak ahalî mübadelesine (nüfus değişimine) tabi tutulacaktır.

4 Şubat

Lozan Konferansı iki aylık görüşmelerden sonra kesintiye uğradı.

7 Şubat

İsmet Paşa görüşmelerin kesintiye uğraması üzerine Lozan'dan ayrıldı.

17 Şubat

İzmir'de iktisadi sorunları tartışmak, tüccar, esnaf, köylü ve işçilerin yeni ekonomik yapı içindeki işlevlerini belirlemek amacıyla Birinci Türkiye İktisat Kongresi toplandı.

Kongrede Mustafa Kemal, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt) ile kongre başkanlığına seçilen Kazım Karabekir birer konuşma yaptı.

4 Mart

İzmir İktisat Kongresi sona erdi. Kongre sonunda on iki maddelik "Misak-ı İktisadi Esasları" kabul edildi.

5 Mart

Mecliste bir konuşma yapan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, Lozan'da alınan kararlarla birlikte hükümeti de şiddetle eleştirdi.

13 Mart

Mustafa Kemal, Konya, Adana, Mersin ve Tarsus'u içine alan bir yurt gezisine çıktı.

27 Mart

Mecliste yapmış olduğu sert eleştirileriyle tanınan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey öldürüldü.

1 Nisan

Mecliste seçimlerin yenilenme kararı alındı

2 Nisan

Ali Şükrü Bey'in katili olduğu anlaşılan Topal Osman öldürüldü ve cesedi Meclis önünde asılarak teşhir edildi.

8 Nisan

Birinci Grup diye bilinen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Grubu'nun bir partiye dönüştürüleceği kararı açıklandı ve Dokuz Umde bildirisi yayınlandı.

15 Nisan

Hıyanet-i Vatan kanununda önemli değişiklikler yapılarak, kapsamı genişletildi.

16 Nisan

Seçimlerin yenilenmesi nedeniyle Birinci Büyük Millet Meclisi son toplantısını yaparak, çalışmalarını bitirdi.

21 Nisan

7 Şubat'ta kesintiye uğrayan Lozan Barış Konferansı'nın tekrar başlayacak görüşmelerine katılacak olan İsmet Paşa başkanlığındaki heyet Lozan'a ulaştı.

23 Nisan

Lozan'da görüşmelerin ikinci bölümü başladı. Türk heyeti görüşmelere başlarken İstanbul Hükümeti'nin daha önce taraf olduğu hiçbir anlaşmayı tanımadığını çok açık bir dille ifade etti.

Bu tutum Müttefiklerin kapitülasyonların tekrar konulması yolundaki girişimlerini durdurdu ve kapitülasyonlar tamamen kaldırıldı.

25 Haziran

Mustafa Kemal Paşa İzmir'den milletvekili seçildi.

24 Temmuz

Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Toplam 143 madde ile çeşitli sözleşme ve protokol biçimindeki 17 ekten ibaret olan antlaşmanın imzalanması nedeniyle Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı kutladı.

4 Ağustos

Rauf Bey (Orbay) İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'nden (başbakanlık) ayrıldı.

10 Ağustos

Lozan Antlaşması'nı imzalayan İsmet Paşa ve beraberindekiler yurda döndü.

11 Ağustos

Yapılan seçimlerden sonra Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönemi açılarak, çalışmalarına başlandı. Birinci Meclis'teki mebusların yüzde 28'i tekrar seçildi. Hıyanet-i Vatan Kanunu'ndaki değişikliklerle birlikte adaylara getirilen bazı güçlükler nedeniyle, İkinci Grup'un adaylarının seçime katılmama kararı grubun sonu oldu.

13 Ağustos

İzmir'den mebus seçilen Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi başkanlığına yeniden seçildi.

14 Ağustos

Fethi Bey (Okyar) yeni İcra Vekilleri Heyeti'ni (Bakanlar Kurulu) kurarak, meclise sundu.

23 Ağustos

Meclis Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı. Antlaşma 14'e karşı 213 oyla onaylandı. Antlaşmaya göre onay tarihinden itibaren İstanbul ve Boğazlar 6 hafta içinde boşaltılacak.

29 Ağustos

İngiltere Hükümeti Türkiye ile savaş nedeniyle sürdürdüğü ticaret yasağını kaldırdı.

5 Eylül

Fethi Bey (Okyar) hükümetin icra programını mecliste okudu.

9 Eylül

Halk Fırkası'nın nizamnamesi (tüzüğü) mebus olan üyeler tarafından kabul edildi. Böylece ilk siyasi partinin kuruluşu için gerekli olan ilk adım atıldı.

11 Eylül

Mustafa Kemal Paşa Halk Fırkası'nın Genel Başkanlığı'na seçildi.

15 Eylül

Mustafa Kemal'in genel başkanlığa getirildiği Halk Fırkası'nda Umumi Katipliğe (Genel Sekreterlik) de Kütahya mebusu Recep Peker seçildi.

2 Ekim

İşgal kuvvetlerine ait son askeri birlikler de İstanbul'dan ayrıldı.

6 Ekim

Şükrü Naili Paşa (Gökberk) komutasındaki Türk askeri birlikleri İstanbul'a girdi. Bugün İstanbul'un Kurtuluş Günü olarak kabul edildi.

Milli Mücadele'ye karşı oluşuyla ta-

nınan, çeşitli kabinelerde nazırlık ve sadrazamlıkta bulunan daha önce yurtdışına kaçmış olan Damat Ferit Paşa, Fransa'nın Nice kentinde öldü.

13 Ekim

Büyük Millet Meclisi'nde Ankara'nın hükümet merkezi olmasına ilişkin kanun teklifi kabul edildi.

Ocak'ta imzalanan Ahali Mübadelesi nüfus değişimi için 17 Temmuz'da hazırlanan iskân cetvelinde aksamaların olması üzerine Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti kurularak Anadolu 10 iskân bölgesine ayrıldı.

23 Ekim

Büyük Millet Meclisi'nin ikinci başkanlığını yapan Ali Fuat Bey (Cebesoy) istifa etti.

Daha önce tüzüğü kabul edilen Halk Fırkası'nın resmen kurulması için Dahiliye Vekâleti'ne dilekçe verildi.

27 Ekim

İcra Vekilleri Heyeti'nin (Bakanlar Kurulu) toplantısında, daha önce Dahiliye Vekiliği'nden istifa eden Fethi Bey'in İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'nden (başbakanlık) de ayrılmasının kararlaştırılması sonunda, Fethi Bey bu görevden istifa etti.

28 Ekim

Mustafa Kemal, Çankaya'da verdiği bir akşam yemeğinde sofradakilere, "Yarın Cumhuriyet'i ilân ediyoruz!" diyerek yeni devletin şeklini belirledi.

29 Ekim

Cumhuriyet ilân edildi.

Mustafa Kemal Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçildi.

30 Ekim

Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal'in atadığı Başvekil İsmet Paşa'nın kurmuş olduğu hükümet Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde güvenoyu aldı. Böylece Cumhuriyet'in ilk hükümeti kuruldu.

31 Ekim

Tüm ülke çapında seferberlik kaldırıldı.

1 Kasım

Başkanlık için yapılan seçimde Fethi Bey (Okyar) TBMM başkanlığına getirildi.

Rauf Bey'in (Orbay) tartışmalar yaratan, Cumhuriyet'in ilanına karşı verdiği demeç gazetelerde yayınlandı.

20 Kasım

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bütün şubeleri, İsmet Paşa'nın yayınladığı bir genelge ile Halk Fırkası'nın kurulları haline getirilerek, kurul üyeleri de fırka yöneticileri oldu.

5 Aralık

Ağa Han, hilâfet sorunu ile ilgili olarak İsmet Paşa'ya bir mektup gönderdi. Bu mektup, *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr* ve *İkdam* gazetelerinde yayınlandı.

9 Aralık

Ağa Han'ın mektubunu yayınlayan gazeteciler kurulan İstiklal Mahkemesi tarafından tutuklandı.

27 Aralık

Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey İstiklâl Mahkemesi tarafından 5 yıl kürek cezasına mahkum edildi.

31 Aralık

Boğazlar Antlaşması yürürlüğe girdi.

1924

2 Ocak

İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan gazeteciler beraat etti.

7 Şubat

İstanbul'da kurulan Kadınlar Birliği faaliyetine başladı.

29 Şubat

Halife Abdülmecit Efendi, son defa Cuma selamlığına çıktı.

3 Mart

Halk Fırkası meclis grubunda halifeliğin kaldırılması ile ilgili önerge hazırlandı. Önergeye Konya mebusu Musa Kazım ile Eskişehir mebusu Azmi Bey karşı çıktı. Meclis'teki görüşmelerden sonra "hilafetin ilgasına ve hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti memaliki" dışına çıkarılmasına dair kanun kabul edildi.

Aynı gece Halife Abdülmecid Efendi trenle İsviçre'ye gönderildi.

Tevhid-i Tedrisat (Eğitim Birliği) yasası kabul edildi.

Şeriye ve Evkaf Vekaleti (Din ve Vakıf İşleri) ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye (Genel Kurmay) Vekaleti kaldırıldı.

5 Mart

Yeni çıkan yasa gereği İstanbul'da medreselere el konuldu.

26 Mart

İstanbul'da Darülfunun Hukuk Fakültesi öğrencileri boykota gitti.

3 Nisan

Meclis'te Avukatlık Kanunu kabul edildi.

8 Nisan

TBMM'de Yeni Mahkemeler Teşkilâtı Kanunu kabul edildi. Böylece şer'i hükmülere, fıkha göre yargılama yapan Şer'îye Mahkemeleri kaldırılarak hukuk-taki ikiliğe son verildi.

20 Nisan

Yasa önünde eşitlik, kişi dokunulmazlığı, din ve vicdan hürriyeti ve yargısal güven-ce gibi birçok önemli hakları içeren yeni Teşkilat-ı Esasiye (Anayasa) TBMM'de kabul edildi.

7 Mayıs

Yunus Nadi'nin kurduğu ve başyazarlığını yaptığı, Ahmet Rasim Ahmet Refik ve Peyami Safa gibi isimlerin yer aldığı *Cumhuriyet* gazetesi yayına başladı.

24 Mayıs

Yeni Anayasa yürürlüğe girdi.

1 Haziran

Milli Mücadele aleyhine faaliyet gösterdikleri gerekçesiyle, aralarında gazeteci, yazar, şair ve askerlerin bulunduğu 150 kişi tesbit edildi.

30 Temmuz

Antep mebusu Kılıç Ali, gazeteci Celal Nuri'nin (İleri) başını silahının kabzasıyla yaraladı.

22 Ağustos

Ankara'da Muallimler (Öğretmenler) Kongresi toplandı.

26 Ağustos

Türkiye İş Bankası kuruldu. Kuruluş için gerekli olan sermaye Hint Müslümanlarının Kurtuluş Savaşı için gönderdikleri

yardımdan arta kalan ve Mustafa Kemal'in banka hesabında yatan paradan sağlandı. Bankanın ilk genel müdürlüğüne Celal Bey (Bayar) getirildi.

22 Eylül

Mustafa Kemal Samsun'da Ticaret Okulu'ndaki konuşmasında bilime olan inancını belirten, ünlü konuşmasını yaptı: "*Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir.*"

25 Ekim

Türk milliyetçiliğinin önemli isimlerinden Ziya Gökalp öldü.

29 Ekim

Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Musul'u dışarda bırakan Irak sınırı geçici olarak tesbit edildi.

1 Kasım

TBMM'nin II.Devre II. Toplanma yılı açıldı. Oturumda Mustafa Kemal açış konuşması yaptı.

9 Kasım

Aralarında Rauf Bey (Orbay), Refet Paşa (Bele) ve Dr.Adnan Bey'in (Adıvar) bulunduğu bazı mebuslar Halk Fırkası'ndan istifa etti.

10 Kasım

Yeni bir parti kurulması çalışmaları sırasında, Halk Fırkası'nın adı Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirildi.

17 Kasım

Başkanlığını Kazım Karabekir Paşa'nın, genel sekreterliğini Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) yaptığı, yönetim kurulunda Mersin mebusu Besim Bey, Trabzon mebusu Muhtar Bey, Erzurum mebusu Rüş-

tü Paşa, Bursa mebusu Necati Bey, Ordu mebusu Faik Bey ile Dr. Adnan Bey gibi isimlerin bulunduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu.

22 Kasım

İstifa eden İsmet Paşa'nın yerine Fethi Bey (Okyar) başbakanlığa getirildi. Fethi Bey'in kabinesi güvenoyu aldı.

25 Kasım

Kazım Paşa. (Özalp) TBMM başkanı seçildi.

1925

7 Ocak

Recep Bey (Peker) Cumhuriyet Halk Fırkası'nın genel sekreterliğine getirildi.

9 Şubat

Kars mebusu Halit Paşa, daha önce tartıştığı Afyon mebusu Ali Bey (Çetinkaya) tarafından TBMM'de vuruldu.

13 Şubat

Doğu'da Ergani'nin Piran k yünde, haklarında eşkıya oldukları için tutuklama kararı olan köylülerin jandarmaya teslim olmayıp, ateş açmaları üzerine Şeyh Sait Ayaklanması başladı.

14 Şubat

Ali Bey'in (Çetinkaya) vurduğu Kars mebusu Halit Paşa öldü.

17 Şubat

Osmanlı döneminden kalma ve esası köylünün ürününün belirli bir bölümünü ayni vergi olarak devlete vermesi temelinde dayanan aşar vergisi kaldırıldı. Böylece köylü ağır bir yükten kurtuldu.

21 Şubat

Şeyh Sait'in adamlarıyla hükümet güçleri ile çatıştı.

Doğu vilayetlerinde sıkıyönetim ilan edildi.

24 Şubat

Şehy Sait'in adamları Genç, Maden, Siverek, Ergani ve Varto'dan sonra Elazığ'da ele geçirdi.

1 Mart

Hükümet kararıyla lağvedilen Tütün Rejisi Fransızlardan satın alındı.

2 Mart

Fethi Bey'in (Okyar) başkanlığındaki kabine çekildi.

3 Mart

Yeni hükümet İsmet Paşa (İnönü) başkanlığında kuruldu.

4 Mart

Hükümete olağanüstü yetkiler veren, bunun yanı sıra muhalefeti de susturmayı amaçlayan Takrir-i Sükun Kanunu kabul edildi.

6 Mart

İstanbul'da yayınlanan *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklâl*, *Aydınlık*, *Orak-Çekiç* ve *Sebilürreşat* adlı gazeteler yeni çıkan yasaya dayanılarak kapatıldı.

8 Mart

Hükümet güçleri, Diyarbakır yakınlarında Şeyh Sait'in adamlarıyla yapılan çarpışmalarda galip gelen taraf oldu.

25 Mart

Şeyh Sait'e bağlı adamlar Silvan'ı ele geçirdi.

1 Nisan

Hükümet güçleri Lice ve Silvan'ı geri aldı.

12 Nisan

Şeyh Sait ve adamları yakalandı.

Ayaklanma hükümet güçleri tarafından bastırıldı.

14 Nisan

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul merkez şubesinde arama yapıldı, parti yöneticilerinden bir bölümünün evleri arandı.

17 Nisan

İstanbul'da *Tanin* gazetesi sahibi Hüseyin Cahit Bey (Yalçın) tutuklandı, gazetesi süresiz olarak kapatıldı.

18 Nisan

Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu.

22 Nisan

TBMM'de Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile Kadastro Kanunu kabul edildi.

7 Mayıs

Gazeteci Hüseyin Cahit Bey (Yalçın) İstiklal Mahkemesi tarafından Çorum'da müebbet sürgün cezasına çarptırıldı.

14 Mayıs

Doğu İstiklal Mahkemesi'nde Şeyh Sait ve adamlarının duruşması başladı.

21 Mayıs

Bursa'da yayınlanan *Yoldaş* gazetesi komünizm propagandası yaptığı gerekçeyle kapatıldı; sahibi İbrahim Hilmi Bey ise İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi.

3 Haziran

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, dini ve gericiği kışkırttığı gerekçesiyle hükümet tarafından kapatıldı.

22 Haziran

İstanbul'da tutuklanan, aralarında Velid Ebüzziya, Fevzi Lutfi (Karaosmanoğlu), Eşref Edip, Sadri Ethem gibi isimlerin ol-

duğu gazeteciler Şark (Doğu) İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmak üzere Diyarbakır'a gönderildi.

29 Haziran

Doğu İstiklal Mahkemesi'nde yapılan yargılamalar sonunda idama mahkum edilen Şeyh Sait ve 46 adamının cezaları infaz edildi.

5 Ağustos

Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım boşandı.

12 Ağustos

Nazım Hikmet, Şefik Hüsnü (Değmer) ve Hikmet (Kıvılcımlı) Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından mahkum edildi.

23 Ağustos

Mustafa Kemal Paşa mareşal üniforması ile Kastamonu gezisine çıktı.

27 Ağustos

Mustafa Kemal, sivil giysisi ve Panama şapkasıyla İnebolu Türkocağı'nda ünlü söylevini verdi: *"Açık söylemek isterim, bu serpuşun adına 'şapka' derler."*

2 Eylül

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasını, din görevlilerinin kıyafetlerinin düzenlenmesini ve memurların şapka giymesini düzenleyen hükümet kararı yayımlanarak, yürürlüğe girdi.

13 Eylül

Doğu İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan gazeteciler Mustafa Kemal'den affedilmeleri için talepte bulundu.

Mustafa Kemal'in isteği üzerine gazeteciler affedildi.

2 Kasım

Diyanet İşleri Reisi Rifat Efendi (Börekçi) şapka giymenin dini bir sakınca teşkil etmediğini söyledi.

5 Kasım

Ankara Hukuk Mektebi açıldı.

14 Kasım

Sivas'ta duvarlara şapka aleyhine yazılar yazıldı.

22 Kasım

Kayseri'de şapka devrimine karşı gösteriler yapıldı.

24 Kasım

Erzurum'da da şapka devrimine karşı gösteriler yapıldı. Olaylardan sonra tutuklananlardan 13 kişi idama mahkum oldu. Erzurum'da bir ay sıkıyönetim ilan edildi.

25 Kasım

Şapka Devrimi'ne ilişkin kanun TBMM'de kabul edildi.

Rize'de de olaylar sonunda 8 kişi idama mahkum oldu.

28 Kasım

Şapka Devrimi'ne ilişkin yasa yürürlüğe girdi.

9 Aralık

Ekonomik amaçla ve yerli malların tüketimini arttırmaya yönelik, Yerli Kumaştan Elbise Giyilmesine Dair Kanun TBMM'de kabul edildi.

26 Aralık

Saat, takvim ve zaman ölçüleri konusunda uluslararası standartları getiren kanunlar kabul edildi.

1926

17 Şubat

Hukuksal düzenin çağdaş bir yapıya kavuşması yolunda en önemli adım olan Türk Kanun-ı Medenisi (Medeni Kanun) TBMM'de kabul edildi.

İsviçre Medeni Kanunu'nu esas alan kanunla, kişi, aile, miras ve eşya hukuku yeniden düzenlendi. Bu kanunla Türk vatandaşları arasında din, dil, ırk ve mezhep ayrımı sona erdi.

1 Mart

Ceza hukuku alanında yeni düzenlemeler getiren, 1889 İtalyan Zanardelli yasası temel alınarak hazırlanan yeni Türk Ceza Kanunu TBMM'de kabul edildi.

3 Mart

Hakimlerin özlük haklarını düzenleyen kanun kabul edildi.

22 Mart

Memurların çalışmalarını ve özlük haklarını düzenleyen Memurin Kanunu TBMM'de kabul edildi.

İspirto ve alkollü içkiler üzerindeki devlet tekeli düzenleyen kanunla, maarif teşkilatı hakkındaki kanun kabul edildi.

19 Nisan

Kabotaj Kanunu kabul edildi.

22 Nisan

Borçlar Kanunu kabul edildi.

15 Mayıs

Bir İngiliz zırhlısına binerek Malta'ya kaçan ve daha sonra San Remo'da yerleşen son Osmanlı padişahı VI Mehmet Vahdettin öldü.

26 Mayıs

Milli Mücadele'ye katılmayan memurların işlerine son verilmesine dair kanun TBMM'de kabul edildi. Bu kanuna göre daha önce kurulan ve Milli Mücadele'ye katılmayan kadroları tesbit etmekle görevli askeri Heyet-i Mahsusa'ların yanında bir de sivil Heyet-i Mahsusa'lar kuruldu. Bu kurullar yargılama yetkisine de sahipti.

29 Mayıs

Türk Ticaret Kanunu TBMM'de kabul edildi.

14 Haziran

İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı suikast girişimi ortaya çıkarıldı. Girişim, suikast sonrasında, suikast planını gerçekleştirecek olanları Sakız adasına kaçırarak olan motorcunun ihbarı üzerine ortaya çıkarıldı.

26 Haziran

Mustafa Kemal'e karşı suikast girişiminin sanıkları İzmir'de Milli Sinema salonunda yargılanmaya başladı. Tutuklananlar arasında Ziya Hurşit ve arkadaşlarının yanı sıra Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Cafer Tayyar Paşa, Refet Paşa (Bele) ve Mersinli Cemal Paşa da yer alıyor.

1 Temmuz

Türk Ceza Kanunu ile Kabotaj Kanunu yürürlüğe girdi.

13 Temmuz

İzmir Suikast davasında aralarında Ziya Hurşit, İsmail Canbulad, Sarı Efe Edip, Ayıcı Arif, Ahmet Şükrü, Rüştü Paşa gibi isimlerin bulunduğu 13 kişi idama mah-

kûm oldu. Kararın okunduğu günün gecesi idamlar infaz edildi. Sanıklardan Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'nın bulunduğu paşalar beraat etti.

2 Ağustos

Aralarında gazeteci Hüseyin Cahit (Yalçın) ve İttihatçı Maliye Nazırı Cavit Bey'in de bulunduğu, suikast sanıklarının bir bölümü Ankara'da İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaya başladı.

26 Ağustos

Ankara İstiklal Mahkemesi suikast davasında dört idam kararı verdi. Cavit Bey'le birlikte yine eski İttihatçılardan Dr. Nazım, Yenibahçeli Nail ve Filibeli Hilmi idama mahkum edildi. İdam kararları aynı günün gecesi yerine getirildi. 26 sanık ise beraat etti.

4 Ekim

Medeni Kanun yürürlüğe girdi.

22 Kasım

Doğu vilayetlerinde sıkıyönetim 1 yıl daha uzatıldı.

9 Aralık

Maarif Vekaleti'nin emriyle Darülelhan'da (konservatuar) Türk musıkisi öğretimine son verildi.

1927

18 Ocak

Lozan Antlaşması Amerikan Senatosu tarafından reddedildi.

2 Mart

Takrir-i Sükûn Kanunu 2 yıl daha uzatıldı.

7 Mart

İstiklal Mahkemelerinin görevi sona erdi.

10 Nisan

Binaların Numaralandırılması ve Sokaklara İsim verilmesi Hakkında Kanun'a göre binalar numaralandırılmaya ve sokaklar adlandırılmaya başlandı.

28 Mayıs

Yüzellilikler'in vatandaşlıktan çıkarılmasına dair kanun TBMM'de kabul edildi.

26 Haziran

TBMM II. Dönem çalışmaları sona erdi, meclis seçim kararı aldı.

1 Temmuz

Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ilk kez İstanbul'a gitti. Sekiz yıl sonra İstanbul'da büyük törenlerle karşılanan Mustafa Kemal, önce İzmit'e geldi. Buradan Ertuğrul yatına geçerek, Hamidiye zırhlısı ile torpido gemilerinin eşliğinde, top atışları arasında Boğaz'a girerken yüzlerce kayık, mavna ve romörkör tarafından karşılandı.

14 Ekim

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kurultayı Ankara'da toplandı.

Mustafa Kemal Nutuk'u bu kurultayda, günde 6 saat olmak üzere toplam

36.5 saatte ve 6 günde okudu. Nutuk Türkiye’de olduğu gibi dünyada da büyük yankılar yarattı. Okunan metnin tümü ilk olarak yüz bin adet basıldı.

19 Ekim

Amele Teali Cemiyeti kapatıldı.

28 Ekim

Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk kez nüfus sayımı yapıldı. Resmî sonuçlara göre nüfus 13 milyon 650 bin olarak kaydedildi.

1 Kasım

TBMM III. Dönem çalışmalarına başladı.

Mustafa Kemal Paşa yeniden cumhurresi seçildi.

11 Aralık

Hükümet Doğu illerinde Birinci Genel Müfettişlik kurulmasına karar verdi.

24 Aralık

TBMM’de eski Bahriye Vekili İhsan Bey (Eryavuz) hakkında Yavuz gemisinin onarımına ilişkin yolsuzluk yapıldığı iddiasıyla soruşturma açılmasına karar verildi. Açılan dava Yavuz-Havuz Davası olarak adlandırılacaktır.

1928

13 Ocak

Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti’nin İstanbul’da yapılan toplantısında “Türkiye’de Türkçeden başka lisan konuşulmaz” şeklinde bir karar alındı.

1 Mart

Âli İktisat Meclisi çalışmalarına başladı.

10 Nisan

Anayasa’dan “Türkiye Devleti’nin dini, din-i İslamdır.” cümlesi çıkarıldı.

Bunun yanı sıra mebuslar ile cumhurbaşkanının yemin ederken kullandıkları “vallahı” sözcüğünün kullanılmaması, namus üzerine ant içilmesi kararlaştırıldı.

23 Mayıs

Türk Vatandaşlık Kanunu TBMM’de kabul edildi. Buna göre vatandaşlığın belirlenmesinde soy ya da kan bağı ilkesi esas alındı.

28 Mayıs

Hükümet Millet Mektepleri açılması konusunda karar aldı.

13 Haziran

Türkiye Cumhuriyeti ile Düyun-ı Umumiye (Osmanlı Genel Borçları) alacaklıları arasında ödemeye ilişkin sözleşme imzalandı.

26 Haziran

Yeni Türk Alfabeti’ni hazırlayacak olan Dil Encümeni Ankara’da çalışmalarına başladı.

8 Temmuz

Ankara Hukuk Mektebi ilk mezunlarını vermeye başladı.

8 Ağustos

İstanbul'da İtalyan heykeltıraş Canonica'nın yaptığı Taksim Cumhuriyet Anıtı açıldı.

9 Ağustos

Mustafa Kemal İstanbul'da Sarayburnu'nda düzenlenen toplantıda yaptığı konuşmada Yazı Devrimi konusunda ilk açıklamayı yaparak şöyle dedi: "*Bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir.*"

7 Ekim

İstanbul'da tramvay işçileri greve başladı.

1 Kasım

Türkiye Cumhuriyeti modernleşme yolunda çok önemli bir adım atarak Arap harflerinin yerine Latin temeline dayalı Yeni Türk Harfleri'ni kabul etti.

27 Aralık

İstanbul'da bazı esnaf ve işyeri sahipleri, eski harflerle yazılı olan tabelalarını değiştirmedikleri için belediye tarafından cezalandırıldı.

1929

1 Ocak

Yeni Türk Harflerini öğretmek amacıyla daha önce talimatnamesi kabul edilen Millet Mektepleri açıldı.

11 Ocak

Arap harfleriyle yazılmış eserleri çevirmek amacıyla Dil Encümeni'ne dahil bir komisyon kuruldu.

18 Şubat

Darülfunun'da hocalar Köprülüzade Fuat Bey başkanlığında toplanarak bilimsel terimleri Türkçeleştirme çalışmalarına başladı.

4 Mart

Takrir-i Sükun Kanunu yürürlükten kalktı.

4 Nisan

Yargılama sisteminde önemli değişiklikler getiren Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu TBMM'de kabul edildi.

İstanbul'da Darülfunun öğrencilerinin yaptığı toplantıda gençlik yerli malı kullanmaya çağrıldı.

23 Nisan

23 Nisan ilk defa Çocuk Bayramı olarak kutlandı.

13 Mayıs

TBMM'de Deniz Ticaret Kanunu kabul edildi.

30 Mayıs

TBMM'de yapılan görüşmeler sonunda eski Bahriye Vekili Mahmut Muhtar Paşa'nın, Seyrisefain İdaresi için vapur alı-

munda yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle Di-van-ı Ali'ye sevk edilmesi kararlaştırıldı.

1 Temmuz

İstanbul ile Ankara arasında telefon bağ-lantısı kuruldu.

1 Eylül

Okullarda Arapça ve Farsça dersleri Ma-arif Vekaleti tarafından kaldırıldı.

2 Eylül

Cumhuriyet gazetesi tarafından düzenle-nen Güzellik Yarışması'nda Feriha Tevfik Hanım Türkiye güzeli seçildi.

12 Kasım

Yeni harflerle basılan posta pulları kulla-nılmaya başladı.

4 Aralık

Hükümet, Türk parasının değerini yük-seltme amacıyla bazı tedbirlerle birlikte her yerde vatandaşların özellikle yerli malı kullanmasını öngören bir kararna-me yayınladı.

17 Aralık

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında daha önce imzalanmış olan Karşılıklı Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın uzatılması için hazırlanan protokol, Ankara'da Sov-yetler adına Karahan ile Türkiye Cumhu-riyet adına Tevfik Rüştü Bey (Aras) ara-sında imzalandı.

1930

3 Şubat

Türkiye ile Fransa arasında dostluk ant-laşması imzalandı.

17 Şubat

İstanbul'da Türk Gazeteciler Birliği ku-ruldu.

1 Mart

Türkiye ile İngiltere arasında Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imzalandı.

3 Nisan

Yeni Belediyeler Kanunu kabul edildi. Kanuna göre kadınlar da belediye seçim-lerinde seçme ve seçilme hakkına sahip oldu.

9 Nisan

Hükümet Türk parasının değerini koru-ma hakkında bazı tedbirler öngören bir kararname yayınladı.

11 Nisan

Türk Kadınlar Birliği İstanbul'da Sultan-ahmet'te, kanunlarla kazanılan hakları kutlama amacıyla bir miting düzenledi.

24 Nisan

TBMM'de Türkiye'de genel sağlık şart-larını koruma ve halk sağlığını düzelt-mek amacıyla bir dizi temel hükmü içe-ren Umumi Hıfzısıhha Kanunu kabul edildi.

27 Nisan

Türk Ocakları 6. Kurultayı Ankara'da toplandı.

22 Mayıs

TBMM'de Askeri Ceza Kanunu kabul edildi.

31 Mayıs

İstanbul'da Galata Köprüsü'nden müriye (geçiş parası) kaldırıldı.

10 Haziran

Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiş olan Fransız yazarı Claude Farrère İstanbul'a geldi.

1 Temmuz

1926'dan beri bölgede yer yer görülen ayaklanmaları bastırmak üzere harekete geçen askeri birlikler, Ağrı Dağı ve çevresini kuşatmaya başladı.

9 Ağustos

Görevinden istifa eden Paris Büyükelçisi Ali Fethi Bey (Okyar) yeni bir parti kurmak için temaslara başladı.

12 Ağustos

Fethi Bey'in öncülük ettiği ve aralarında Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa etmiş 15 milletvekilinin bulunduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Ağaoğlu Ahmet (Agayef), Nuri Conker gibi isimlerin yer aldığı partinin danışıklı olduğu yolunda söylentiler yayıldı.

28 Ağustos

Edirne'de hükümetin kuruluşuna izin vermediği Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi girişimi sonuçsuz kaldı.

5 Eylül

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın önderi Ali Fethi Bey'in İzmir'e gelişi sırasında olaylar oldu. Halk Fırkası'nın binası taş-

landı. Olaylar sırasında iki kişi öldü, yaralananlar oldu.

8 Eylül

Fethi Bey'in Manisa'da yaptığı konuşmada da olaylar oldu.

24 Eylül

Fethi Bey, Gümüşhane mebusu olarak TBMM'ye girdi.

27 Eylül

İsmet Paşa'nın kurduğu yeni hükümet çalışmalarına başladı.

2 Ekim

TBMM'de güvenoyu oylaması sırasında İsmet Paşa ile Fethi Bey tartıştı. Sonunda hükümet güvenoyu aldı.

15 Ekim

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın da katıldığı belediye seçimlerinde yer yer olaylar çıktı.

Yeni partinin bazı üyeleri tutuklandı.

26 Ekim

Yunanistan başbakanı Elefterios Venizelos resmî bir ziyaret için Türkiye'ye geldi.

17 Kasım

Serbest Cumhuriyet Fırkası kendini feshetti. Böylece Cumhuriyet döneminin ikinci muhalif parti denemesi de kısa sürdü.

13 Aralık

Milli İktisat ve Tasarruf Haftası tüm yurttan başladı.

23 Aralık

İzmir'in Menemen ilçesinde Giritli Derviş Mehmedî adlı Nakşibendi tarikatına

bağlı birinin önderliğinde bir kalabalık, Belediye Meydanı'nda toplanıp, zikrederek şeriatı ilan ettiklerini duyurdu. Olaya bir müfreze ile müdahale etmeye çalışan yedek subay Kubilay, boğazı kesilerek öldürüldü.

Arkadan yetişen askerler Derviş Mehmet'i vurdu, kaçanlar yakalanarak sorgu-turma başlatıldı. Ayaklanma girişimi bastırıldı.

31 Aralık

Menemen ile Balıkesir ve Manisa'da 1 ay süre ile sıkıyönetim ilan edildi.

1931

1 Ocak

Menemen'de şeriat isteyenlerin yargılanması için Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında bir Divan-ı Harp kuruldu.

10 Ocak

Ankara'da hukuk öğrencileri Menemen Olayı'nı protesto için Kubilay Mitingi adı altında bir gösteri düzenledi.

29 Ocak

Menemen Olayı davası sonuçlandı. 37 kişiye idam cezası verildi.

3 Şubat

Menemen sanıklarından 27 kişi idam edildi.

Bir mahkum infazlar yapılırken kaçtı.

10 Şubat

İstanbul'da yargılanan komünistler çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı.

5 Mart

TBMM'de seçim kararı alındı.

7 Mart

Menemen'de olaylar nedeniyle ilan edilmiş olan sıkıyönetim kaldırıldı.

23 Mart

TBMM'de ilköğretimin Türk okullarında yapılmasını zorunlu hale getiren yasa kabul edildi.

26 Mart

Meclis'te kabul edilen Ölçüler Kanunu ile uluslararası standartlara uyum sağlandı. Bu kanunla beraber okka, endaze gibi ölçülerin yerine kilo, metre, gram gi-

bi Batı ölçüleri kabul edildi. Türkiye Beynelmilel Ölçüler Bürosu'na katıldı.

10 Nisan

Ankara'da toplanan Türk Ocakları Olağanüstü Kurultayı, örgütün kendini feshederek, mallarının CHF'ına devredilmesi kararı aldı.

Türk Ocakları 1912'de aralarında Ziya Gökalp, Akçuraoglu Yusuf Bey, Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) gibi isimlerin bulunduğu bir grup Türkçü milliyetçi aydın tarafından kurulmuştu.

12 Nisan

Mustafa Kemal'in talimatı doğrultusunda Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kuruldu.

4 Mayıs

Mustafa Kemal Paşa TBMM'de üçüncü defa Cumhurreisi seçildi.

10 Mayıs

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Büyük Kurultayı Ankara'da toplandı. Bu kurultayda Fırka, "Altı Ok" ilkelerini ilk kez resmileştirerek, partinin devletle özdeşleştirilmesi düşüncesini sistemli hale getirdi. Bu kurultayda kabul edilen tüzük gereği bütün Türk gençleri partinin dâhil üyesi sayıldı.

25 Temmuz

Cumhuriyet'in ilk basın yasası sayılan Matbuat Kanunu TBMM'de kabul edildi. Basın üzerinde sistemli bir denetimi artıran yasa hükümete geniş yetkiler tanıdı, gazete kapatmayı kolaylaştırdı. Kanuna karşı çıkan tek mebus ise *Vakit* gazetesini sahibi ve başyazarı Hakkı Tarık Bey (Us) idi.

3 Ekim

Başvekil İsmet Paşa Yunan başbakanı E. Venizelos'un davetlisi olarak Atina'ya gitti. Atina'da törenlerle karşılanan İsmet Paşa'ya gösterilen bu konukseverlik Venizelos karşıtı kralcı basının eleştirilmesine neden oldu.

1 Kasım

TBMM'nin IV. Dönem I. Toplanma Yılı Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasıyla açıldı.

31 Aralık

İstanbul'da Taksim Meydanı'nda yerli mallarının kullanılması için bir miting yapıldı.

1932

23 Ocak

Mustafa Kemal'in talimatına uygun olarak, Riyaset-i Cumhur İncesaz Heyeti Şefi Binbaşı Hafız Yaşar (Okur) İstanbul'da Karaköy'deki Yeraltı Camii'nde ilk kez Cuma namazından sonra Yasin Suresi'ni önce Arapça sonra da Türkçe okudu.

3 Şubat

Bugüne rastlayan Kadir Gecesi'nde Aya-sofya'da yatsı namazından sonra aralarında birçok tanınmış hafızın bulunduğu Mevlidhan Heyeti Türkçe mevlid ve Kur'an okudu. Radyodan yapılan canlı yayın büyük yankı yarattı. Ankara'da Atatürk heykelinin yanına monte edilen hoparlörden de halka dinletilen yayını halk yağın kar altında dinledi. Türkçe Kur'an İslam ülkelerinde de değişik tepkilere yol açtı. Kimi çevreler bunu "dinsizlik" diye değerlendirirken bazıları da olumlu karşıladı.

5 Şubat

İlk Türkçe hutbe Süleymaniye Camii'nde okundu.

19 Şubat

Cumhuriyet'in siyasal ve kültürel ideolojisini halka benimsetmek ve yaymak amacıyla Halkevleri kuruldu. Feshedilen Türk Ocakları'nın işlevini de yüklenmesi düşünülen Halkevleri'nin amacını CHF Genel Sekreteri Recep Peker; "*ulusu katalaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmek*" biçiminde açıkladı.

22 Mayıs

Ağrı ayaklanmasına katılanların yargılanması sona erdi. 34 sanık hakkında idam cezası verildi.

4 Haziran

TBMM'de Türkiye'de yabancıların çalışmasına kısıntılar getiren Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Kanunu kabul edildi. Herhangi bir ustalık gerektirmeyen işler yabancılara yasaklandı. Bazı işler Bakanlar Kurulu'nun iznine tabi kılındı.

2 Temmuz

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin hazırladığı Birinci Türk Tarihi Kongresi Ankara'da Türk Ocağı binasında toplandı. Başkanlığını Akçuraoğlu Yusuf'un yaptığı kongrede, ünlü "tarih tezi" Reşit Galip, Afet Hanım, Sadri Maksudi (Arsal) gibi isimler tarafından savunuldu. Köprülüzade Mehmet Fuat Bey ile Zeki Velidi (Togan) teze karşı eleştirilerde bulundu. Cemiyet daha sonra Türk Tarih Kurumu adını alacaktır.

12 Temmuz

Samih Rifat'ın başkan, Ruşen Eşref (Ünaydın), Celal Sahir (Erozan) ve Yakup Kadri'nin (Karaosmanoğlu) kurucu üye oldukları Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu.

18 Temmuz

Türkiye Cumhuriyeti Cemiyet-i Akvam üyesi oldu.

31 Temmuz

Türkiye güzeli Keriman Halis Dünya Güzellik Kraliçesi seçildi.

5 Ekim

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin düzenlediği Birinci Türk Dil Kurultayı İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda toplandı. Mustafa Kemal'in başkan olduğu kurultayda, Türkçe'nin eski bir dil oluşunun yanısıra diğer dünya dilleriyle ilişkisi üzerine 22 adet tebliğ sunuldu.

1 Kasım

TBMM'nin IV. Dönem II. Toplanma yılı Mustafa Kemal'in konuşmasıyla açıldı.

1933

12 Ocak

TBMM'de Dahili İstikraz'a (İç Borçlanma) ilişkin kanun kabul edildi.

1 Şubat

Bursa'da Türkçe ezan aleyhine gösteri yapıldı. Olay, Bursa'da Ulucamii müezzini yerine bir başkasının ezanı Arapça okuması nedeniyle müdahale eden polis memurunun bu davranışını bahane eden bir grubun kışkırtmasıyla meydana geldi. Vilayet konağı önüne gelen tahrikçiler, emniyet güçleri tarafından yakalanarak haklarında dava açıldı.

7 Şubat

İstanbul Evkaf Müdürlüğü bütün camilerde ezanın Türkçe okunmasını zorunlu kılan bir tebliğ yayınladı.

25 Şubat

İstanbul'da Vagon-Li (Yataklı Vagonlar) Şirketi'nin Beyoğlu şubesi önünde toplanan öğrenciler şirket yönetimini, şirkette çalışan bir Türk memura Türkçe konuştuğu için işten uzaklaştırma cezası verdiği gerekçesiyle protesto etti.

2 Mart

TBMM'de Türk Parasını Koruma Kanunu kabul edildi.

20 Nisan

İstanbul'da öğrenciler, Bulgaristan'ın Deliorman bölgesindeki Razgrad'da Türk mezarlığına yapılan saldırıyı protesto etmek için gösteriler yaptı. Bulgar Başkonsolosluğu önünde toplanan bir grup öğrencinin yanısıra bir grup da Bulgar mezarlığına siyah çelenk bıraktı.

9 Mayıs

Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında Geçici Ticaret Antlaşması imzalandı.

31 Mayıs

TBMM'de İstanbul Darülfünunu'nun kapatılıp, yerine İstanbul Üniversitesi adı altında yeni bir yüksek öğrenim kurumunun kurulmasına ilişkin kanun kabul edildi. "1933 Üniversite Reformu" diye bilinen bu kanunla üniversite Maarif Vekaleti'ne bağlı bir kuruluş oluyor, idari, mali ve bilimsel özerkliğini kaybederek siyasi otoritenin denetimine giriyordu.

20 Haziran

Maarif Vekaleti üniversitede Cumhuriyeti ve devrimleri genç kuşaklara öğretecek bir İnkılâp Enstitüsü açılmasını karar altına aldı.

31 Temmuz

TBMM'de kabul edilen yasa gereği İstanbul Darülfünunu kapatıldı.

14 Eylül

Yunanistan ile Ankara'da bir Dostluk Antlaşması imzalandı.

26 Eylül

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin düzenlediği Dil Bayramı kutlandı.

26 Ekim

TBMM'de Cumhuriyet'in 10. Yılı münasebetiyle hazırlanan Genel Af Kanunu kabul edildi. Bu ayla TCK'nın değişik maddelerinde hüküm giymiş gazeteci ve siyasetçinin yanı sıra İstiklal Mahkemele-ri'nde yargılanarak, hüküm giymiş sanıklar da affedildi.

29 Ekim

Cumhuriyet'in 10. yılı bütün yurttta, üç gün sürecek törenlerle kutlanmaya başlandı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ünlü Onuncu Yıl Nutku'nu okudu. Nutuk radyodan da yayınlandı.

Sözlerini Faruk Nafiz Bey (Çamlıbel) ile Behçet Kemal Bey'in (Çağlar) yazdığı ve Cemal Reşit Bey'in (Rey) bestelediği Onuncu Yıl Marşı Türk Ocağı binasında ilk kez seslendirildi.

1 Kasım

TBMM'nin IV. Dönem III. Toplanma yılı Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasıyla açıldı.

18 Kasım

Darülfünun'un yerini alan İstanbul Üniversitesi ilk defa öğretime açıldı.

21 Aralık

Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan arasında bir Ticaret Antlaşması imzalandı.

1934

9 Şubat

Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Pak-tı imzalandı. İmzalanan paktın maddelerinde, Arnavutluk ile Bulgaristan'ın da ileride pakta katılmalarını sağlayacak bir esneklik getirildi.

23 Şubat

Hızla örgütlenmesini genişleten Halkev-leri'nin 2. kuruluş yılı kutlandı.

4 Mart

İstanbul Üniversitesi'nde açılan Türk İn-kılap Enstitüsü'nde ilk dersi Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bey (Bayur) verdi.

21 Haziran

Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan her Türk gencinin adıyla birlikte bir soyadı kullanmasını zorunlu kılan Soyadı Kanu-nu TBMM'de kabul edildi.

Halkı soyadı almaya teşvik etmek için gazeteler çeşitli öneri listeleri yayınlamaya başladı.

3 Temmuz

Trakya'nın bazı şehir ve kasabalarında Yahudilere yönelik olaylar başladı.

Trakya'dan İstanbul'a Yahudi göçü başladı. Hükümet bölgede sıkıyönetim ilan etti. Bazı tutuklamalar oldu, olaylar-la ilgili soruşturmaya başlandı.

18 Ağustos

II. Türk Dil Kurultayı, Mustafa Kemal'in koruyucu başkanlığında Dolmabahçe Sarayı'nda çalışmalarına başladı. 23 Ağustos'a kadar sürecek kurultayda Türkçe'nin sadeleşmesi ile birlikte yapı-

lan tarama çalışmaları ve diğer sorunlar tartışıldı.

17 Eylül

Türkiye'yi temsilen Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın katıldığı toplantıda Türkiye, 52 ülkeden 48'inin kabul oyu kullandığı toplantıda Milletler Cemiyeti Konseyi üyeliğine katıldı.

27 Ekim

Cumhuriyet gazetesi hükümetin kararıyla 12 gün kapatıldı.

2 Kasım

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya bir talimat yayınlarak radyolarda Türk musikisi-ne ait eserlerin çalınmasını durdurdu.

14 Kasım

TBMM'de yerel seçimlerin yapılması yo-lunda karar alındı.

24 Kasım

TBMM'de İsmet Paşa ve arkadaşlarının verdiği bir kanun teklifiyle Mustafa Kemal Paşa'ya "Atatürk" soyadı verilmesi istendi. Tek maddelik kanun teklifi oy-birliğiyle kabul edildi.

26 Kasım

Mustafa Kemal Atatürk İsmet Paşa'ya bir mektup göndererek, kendisine "İnönü" soyadını verdiğini bildirdi.

TBMM'de, "ağa, hacı, hoca, efendi, bey, hazretleri, paşa vb..." unvanların kullanılması yolunda verilen kanun tekli-fi kabul edildi.

3 Aralık

TBMM'de din adamlarının dini kisveleri sadece ibadet yerlerinde ve törenlerde gi-

yebileceklerine dair kanun teklifi kabul edildi.

5 Aralık

İsmet İnönü ve arkadaşları tarafından verilen ve seçim kanununda değişiklik yaparak, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan önerge TBMM’de kabul edildi.

7 Aralık

Türk Kadınlar Birliği, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesini kutlamak üzere İstanbul’da Beyazıt Meydanı’nda bir miting yaptı. Mitingte Nakiye Elgün de bir konuşma yaptı.

17 Aralık

TBMM’de Mustafa Kemal’in dışında kimsenin “Atatürk” soyadını kullanamayacağına dair kanun kabul edildi.

1935

1 Şubat

Bir süre önce Müzeler İdaresi’ne devredilen Ayasofya, Atatürk’ün isteği üzerine müze olarak hizmete açıldı.

8 Şubat

Milletvekili seçimleri yapıldı.

1 Mart

Atatürk TBMM’de 4. kez cumhurbaşkanı seçildi.

Yeni hükümeti kurma görevi tekrar İsmet İnönü’ye verildi.

18 Nisan

Dünya Kadınlar Birliği’nin 12. Kongresi İstanbul’da Yıldız Sarayı’nda toplandı. Bu kongrenin Türkiye’de yapılması kararı son seçimlerde TBMM’ne 18 kadın milletvekilinin girmesi üzerine alınmıştı. Kongre 24 Nisan’da sona erdi.

9 Mayıs

CHF Dördüncü Büyük Kurultayı Ankara’da toplandı.

Bu kurultayda tüzük ve programla birlikte tüm parti belgeleri öz Türkçe kelimeler kullanılarak hazırlandı ve “Fırka” kelimesi yerine “Parti” denilmesinin yanısıra tüzükte “parti kendi bağrından doğan hükümet teşkilatı ile kendi teşkilatını birbirini tamamlayan bir birlik tanır” şeklinde tanımlar getirilerek tek parti yönetimi biçimlendirildi.

25 Mayıs

Ankara’da Basın Birliği oluşturmak üzere Birinci Basın Kurultayı toplandı.

27 Mayıs

TBMM'de hafta sonu tatilini, ulusal ve dini bayramların tatil sürelerini düzenleyen kanun kabul edildi.

Buna göre hafta sonu olarak Pazar günü kabul edildi. Tatil ise Cumartesi saat 13'ten başlayıp, Pazartesi sabahına kadar sürecek biçimde belirlendi.

10 Haziran

İstanbul'da öğrenimi sürdüren Mekteb-i Mülkiye'nin adının Siyasal Bilgiler Okulu olarak değiştirilip, Ankara'ya taşınmasına dair kanun kabul edildi.

14 Haziran

Ankara'da Dil, Tarih ve Coğrafya Okulu kurulmasına dair kanun teklifi kabul edildi.

Maden, Tetkik ve Araştırma Enstitüsü ve Etibank'ın kurulmasına dair kanunlar ile Diyanet İşleri Reisliği Teşkilatı'nın görevlerine ilişkin kanun TBMM'de kabul edildi.

10 Ekim

Türkiye'deki mason locaları faaliyetlerini durdurarak, bütün mallarını Halkevlerine bağışladı.

18 Ekim

Ağustos ayının sonlarında Atatürk'e bir suikast girişiminin ortaya çıkarılmasıyla başlayan soruşturma sonunda Urfa milletvekili Ali Saip Ursavaş ilgili görülerek, dokunulmazlığı kaldırıldı.

20 Ekim

Türkiye'de İkinci Nüfus Sayımı yapıldı. Sonuçlara göre Türkiye'nin nüfusu; 8 milyon 221 bin 248'i kadın, 7 milyon 936 bin 770'i erkek olmak üzere toplam

16 milyon 158 bin 018 kişi olarak belirlendi.

1 Kasım

TBMM'nin V. Dönem I. Toplanma Yılı Atatürk'ün konuşmasıyla açıldı.

25 Aralık

TBMM'de Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun kabul edildi. "Tunceli Kanunu" olarak bilinen kanuna göre eskiden Elazığ'a bağlı bir ilçe olan Dersim, il yapıldı ve adı Tunceli olarak değiştirildi.

1936

9 Ocak

Dil, Tarih ve Coğrafya Okulu Ankara'da Atatürk'ün de katıldığı bir törenle öğretime başladı.

20 Ocak

Ankara'da toplanan Birinci Sanayi Kongresi İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın esaslarını görüşmeye başladı.

17 Şubat

Aralarında Urfa mebusu Ali Faik Ursa-vaş'ın da bulunduğu, Atatürk'e suikast girişiminden dolayı yargılanan 8 kişi be-
raat etti.

29 Mayıs

Türkiye Cumhuriyeti'nin simgesi olan bayrak için "Türk Bayrağı Hakkında Kanun" TBMM'de kabul edildi. Bu ka-
nunla Türk bayrağı kesin biçim ve oran-
larıyla belirlendi.

8 Haziran

İş, işçi ve işveren ilişkilerini düzenleyen İş Kanunu TBMM'de kabul edildi.

18 Haziran

Recep Peker'in CHP Genel Sekreterliği görevinden alınmasından sonra Başba-
kan İsmet İnönü'nün yayınladığı bir ge-
nelgeyle, İçişleri Bakanlığı ile parti genel
sekreterliği birleştirildi. Bunun yanı sıra
illeri valilerine de partinin il başkanlığı
görevi verildi. Bu parti ile devletin içiçe
geçmesi ve bütünleşmesi yolunda önemli
bir adım oldu.

20 Temmuz

Türkiye Cumhuriyeti'nin Boğazlar üze-
rindeki egemenliğini tam olarak sağlayan
Boğazlar Sözleşmesi Montreux'da imza-
landı. Serbest geçiş ilkesi korunurken
Türkiye'nin ve Karadeniz'in güvenliğinin
esas alınması karara bağlandı.

11 Ağustos

Trakya'da askeri manevralar başladı. Beş
gün süren manevralarda Kurtuluş Sa-
vaşı'nın önde gelen komutanları da bu-
lundu.

24 Ağustos

Üçüncü Türk Dili Kurultayı İstanbul'da
Dolmabahçe Sarayı'nda çalışmalarına
başladı. Bu kurultayda alınan karara gö-
re Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin adı
Türk Dil Kurumu olarak değiştirildi.

4 Eylül

Sonraları sevdiği kadın için tahtını, tacını
bırakan kral olarak tanınacak İngiltere
Kralı VIII. Edward, İstanbul'da Atatürk
tarafından karşılandı.

5 Kasım

İstanbul'da bulunan Siyasal Bilgiler Oku-
lu Ankara'ya taşındı.

27 Kasım

Hatay meselesinin Milletler Cemiyeti'ne
götürülmesi TBMM'de kabul edildi.

27 Aralık

İstiklal Marşı'nın güftesini yazan şair
Mehmet Akif Ersoy İstanbul'da öldü.

1937

27 Ocak

Milletler Cemiyeti Hatay'ın bağımsızlığını kabul etti.

Atatürk, Başvekil İsmet İnönü'ye çektiği telgrafta; "Türkiye Cumhuriyeti haklı olduğuna kani bulunduğu davasını... Milletler Cemiyeti'ne bırakmakla insanlık namına isabetli bir harekette bulunmuştur" dedi.

31 Ocak

Hatay'ın bağımsızlığına kavuşması dolayısıyla bütün yurttta gösteriler yapıldı.

5 Şubat

Anayasa'da yapılan değişiklikle 2. Madde yeniden düzenlenerek, CHP'nin Altı Ok'u Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri haline getirildi. 1928'de yapılan değişiklikte yer alan "*Türkiye devletinin resmî dili Türkçedir, makarrı (başkenti) Ankara'dır*" ibaresinin başına "*Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır*" cümlesi eklendi.

21 Mart

TBMM'de 1935'te kabul edilen Tunceli Kanunu'ndan sonra bölgede özellikle karakol, yol ve köprü inşaatlarına karşı çıkan aşiretler Nevroz gecesi ayaklanma başlattı. Ordu birlikleri isyanı bastırmak üzere bölgede harekâta başladı.

12 Nisan

Şair-i âzam diye ünlenmiş Abdülhak Hamit Tarhan İstanbul'da öldü.

4 Mayıs

Atatürk'ün Cumhurreisi olarak başkanlık ettiği hükümet toplantısında, Tunceli'de ayaklanmacılara karşı daha etkili saldırılarda bulunulmasını, köylerdeki halkın toplanarak başka yerlere nakledilmesini ve daha başka önlemlerin alınmasını içeren "Tunceli Tenkil Harekâtı" kararları alındı.

29 Mayıs

Milletler Cemiyeti Konseyi bağımsız Hatay devletinin anayasasını onayladı.

4 Haziran

TBMM'de Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası kanunu kabul edildi.

11 Haziran

Atatürk, kendi tasarrufunda bulunan bütün çiftlikleri, tesisleri, demirbaşları ve hayvanlarıyla devlete bağışladı.

8 Temmuz

Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında Tahran'da Sadabad Kasrı'nda bir saldırı-mazlık paktı imzalandı.

12 Eylül

Mart'ta başlayan ayaklanmanın önderlerinden Seyit Rıza Erzincan'da teslim oldu.

Elazığ'da yapılan yargılamalar sonucunda 11 kişi idama mahkum oldu. Yaşlarından dolayı cezaları 30 yıla indirilen 4 kişinin dışında aralarında Seyit Rıza'nın da bulunduğu diğer sanıkların cezaları 15 Kasım'da infaz edildi.

20 Eylül

Başvekil İsmet İnönü, başbakanlıktan ayrılmak için Atatürk'ten izin istedi. İnönü'nün yerine İktisat Vekili Celal Bayar vekalet etmeye başladı.

İkinci Türk Tarih Kongresi Dolmabahçe Sarayı'nda çalışmalarına başladı. Kongreye katılan ünlü antropolog Eugene Pittard Atatürk'le Florya'da uzun bir görüşme yaptı.

1 Kasım

Atatürk TBMM'nin V. Dönem III. Toplanma Yılı'nın açış konuşmasını yaptı.

8 Kasım

Celal Bayar hükümetinin programı TBMM'de okundu.

Bayar hükümeti güvenoyu aldı.

2 Aralık

İstanbul'da üniversite öğrencileri Bayezit Meydanı'nda Hatay Mitingi düzenledi.

1938

26 Ocak

Cenevre'de başlayan Türkiye ile Fransa arasındaki görüşmelerde Hatay sorunu ele alındı.

30 Mart

Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği Atatürk'ün sağlık durumunda endişe verecek bir durum olmadığını, doktorlar tarafından kendisine istirahat önerildiği yolunda bir açıklama yapıldı.

7 Nisan

İstanbul'da Balkan Matbuat Birliği ile Balkan Paktı Ekonomik Konseyi toplandı.

14 Mayıs

Hatay'da yaşayan Aleviler Atatürk'e telgraf çekerek, kendilerine baskı yapıldığını duyurdu.

21 Haziran

Türkiye Milletler Cemiyeti'ne bir nota verdi. Notada Türkiye'nin Hatay'daki Milletler Cemiyeti Komisyonu ile ilişkilerini kestiği bildirildi.

28 Haziran

TBMM'de Cemiyetler Kanunu ile Türk Basın Birliği'nin kurulmasına ilişkin kanun kabul edildi. Yeni Cemiyetler Kanunu'na göre "sınıf esasına müstenit (dayalı)" cemiyet kurmak yasaklandı.

29 Haziran

Hükümet tarafından hazırlanan Yüzellikler'in affına dair kanun, uzun tartışmalardan sonra kabul edildi. Kanun İstiklal Mahkemeleri ve Heyet-i Mahsusalar tarafından verilmiş kararları da kapsıyor.

3 Temmuz

Türk-Fransız Askeri Antlaşması imzalandı.

4 Temmuz

Ankara'da Türkiye ile Fransa arasında dostluk antlaşması imzalandı.

5 Temmuz

Fransa ile yapılan antlaşma gereği Hatay'ın toprak bütünlüğünü korumak için öngörülen 2500 kişilik askeri birlik Orjeneral Şükrü Kanatlı komutasında Hatay'a girdi. Şehirde sıkıyönetim kaldırıldı.

9 Temmuz

Mustafa Kemal Atatürk Savarona'da yapılan hükümet toplantısına başkanlık etti. Bu Atatürk'ün başkanlık edeceği son Bakanlar Kurulu toplantısı olacaktır.

2 Ağustos

Hatay'da yapılan seçimler için sayımın sonuçları belli oldu. Şehirde yaşayan 57 bin seçmenin 36 bini Türk olarak saptandı.

29 Ağustos

Şair Nazım Hikmet sonuçlanan Harp Okulu ve Donanma davalarından toplam olarak 28 yıl 4 ay ağır hapis cezasına çarptırıldı.

2 Eylül

Hatay Millet Meclisi açıldı, cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen seçildi.

5 Eylül

Atatürk Dolmabahçe Sarayı'nda kendi elyazısıyla vasiyetnamesini yazdı.

26 Eylül

Atatürk ciddi bir rahatsızlık geçirdi.

17 Ekim

Atatürk Dolmabahçe Sarayı'nda ağır bir komaya girdi.

1 Kasım

TBMM'nin açılışı için Atatürk'ün yapacağı konuşmayı Celal Bayar okudu.

8 Kasım

Atatürk ölümle sonuçlanacak olan ikinci ağır komaya girdi.

10 Kasım, Perşembe

Mustafa Kemal Atatürk, Dolmabahçe Sarayı'nda saat 9.05'te hayata veda etti.

11 Kasım

TBMM, Atatürk'ün ölümüyle boşalan Cumhurreisliğine Malatya mebusu İsmet İnönü'yü, birleşimde bulunan 348 üyenin oyu ile seçti.

KAYNAKÇA

- Abdi İpekçi (haz.), *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Cem Yayınları, İstanbul, 1968.
- Adıvar, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Çan Yayınları, İstanbul, 1962.
- Ağaoğlu, Samet, *Aşına Yüzler*, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1965.
- Ağaoğlu, Samet, *Kuva-yı Milliye Ruhu (Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi)* Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1965.
- Ahmet, Naim, *İslâm'da Dava-yı Kavmiyyet*, Darül-Hilafet, 1332.
- Ahmet Refik, Osmanoğulları, *Türk Tarihi'nin Ana Hatları Müsveddeleri*, 1931, sayı II, no.1, Ankara.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 131, Ankara, 1959.
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınları, İstanbul, 1976.
- Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959.
- Aktaş, Refik Necdet, *Bağımsızlık Savaşı*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1973.
- Aldıkaçtı, Orhan, *Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı*, İstanbul, 1960.
- Aralof Ö., S. I., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, çev: Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967.
- Arar, İsmail, *Hükümet Programları (1920-1965)*, Burçak Yayınları, İstanbul, 1968.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Söylev*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 220, cilt I-II, Ankara, 1964.
- Atatürk Haftası Armağanı*, TC Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Resmi Yayınları, *Atatürk Dizisi*, sayı 7, Ankara, 1987. *Atatürk Konferansları*, I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVII. seri, no.1, Ankara, 1964. *Atatürk Konferansları*, III-1969, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVII. seri, no.3, Ankara, 1970. *Atatürk Konferansları*, VI-1973-1974, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVIII. dizi, no.6, Ankara, 1977. *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 12, Ankara, 1972. *Atatürk'ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları*, bugünkü dile aktaran: Vasfi Bingöl, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1979. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-(1919-1938)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, I. Ankara, 1961. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II-(1906-1938)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, I. Ankara, 1959. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Tamim ve Telgrafları)*, V. Hazırlayanlar: Sadi Borak-Dr. Utkan Kocatürk, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1972.
- Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul, 1959.
- Ateş, Toktamış, *Demokrasi*, Der Yayınları, İstanbul, 1976.
- Ateş, Toktamış, *Siyasal Tarih*, Der Yayınları, İstanbul, 1977.
- Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul, 1977.
- Aybars, Ergun, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, 1963, cilt I-II, İstanbul, 1964.
- Babinger, Franz, *Mehmed Der Eroberer und Seine zeit*, Münih, 1953.

- Bağdatlılar, Adil, *Uzunoluk: İstiklal Harbi'nde Kahramanmaraş*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1974.
- Bardakçı, İlhan, *Taşhan'dan Kadifekale'ye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975.
- Barkan, Ömer Lütfi, *Kanunlar; XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Neşriyatı, İstanbul, 1943.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım (Millî Mücadeleye Giriş)*, cilt I, İstanbul, 1967.
- Baydar, Mustafa (hazırlayan), *Atatürk'le Konuşmalar*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, cilt III, Ankara, 1967; *Birinci Dünya Savaşı*, cilt II, Yener Yayınları, İstanbul, 1976.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara, 1976.
- Bonn-Peters, *Social Principles and Democratic State*, George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1959.
- Borak, Sadi, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977.
- Bozarslan, Mehmet Emin, *Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.
- Bracher, Karl Dietrich-Fraenkel, Ernst, *Staat und Politik*, Fischer Taeschendbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1976.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, 1. kısım, 1957 ve *Siyasi Hatıralar*, 2. kısım, İstanbul, 1960.
- Celal, Nuri, *Mukadderat-ı Tarihiye*, Matbaa-i İçtihat, İstanbul, 1330.
- Çam, Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977.
- Çarıkli, Hacim Muhittin, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıkli'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1967.
- Çavdar, Tevfik, *Millî Mücadele Başlarken; Sayılarla... Vaziyet ve Manzara-ı Umumiye*, Milliyet Yayınları, Ankara, 1971.
- Datta, Amlan, *Socialism, Democracy and Industrialisation*, George Allen and Unwin, Londra, 1970.
- Dursunoğlu, Cevat, *Millî Mücadele'de Erzurum*, Ankara, 1946.
- Duru, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.
- Duverger, Maurice, *Diktatörlük Üzerine*, Dönem Yayınları, İstanbul, 1967.
- Eliçin, Emin, *Türk, Kemalist Devrim İdeolojisi*, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.
- Emerson, Rupert, *Sömürgelerin Uluslaşması*, Siyasî İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1965.
- Engels, Friedrich-Marx, Karl, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1974.
- Ergin, Feridun, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, İstanbul, 1977.
- Ergin, Feridun, K. *Atatürk*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Esengin, Kenan, *Millî Mücadelede İç Ayaklanmaları*, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975.
- Falay, Nihat, *Türkiye Ekonomisi Bibliyografyası (1929-1976)*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977.

- Friedman, Milton, *Kapitalismus und, Freiheit*, 1976.
- Frunze, *Frunze'nin Türkiye Anıları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Gedikoğlu, Şevket, *Kemalist Eğitim İlkeleri, Uygulamalar*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978.
- Goloğlu, Mahmut, *Cumhuriyet'e Doğru: 1911-1922*, Ankara, 1971.
- Goloğlu, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri: 1914-1930*, Ankara, 1972.
- Goloğlu, Mahmut, *Erzurum Kongresi: Milli Mücadele Tarihi I*, Ankara, 1968.
- Goloğlu, Mahmut, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969.
- Goloğlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara, 1975.
- Gönlübol, Mehmet (Editör), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.
- Göztepe, M. *Vahidettin*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1969.
- Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.
- Güven, Zühtü, *Anzavur İsyanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965.
- Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi* (Tarih ve Hellenizm), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1971.
- Hegel, Volk, *Staat, Geschichte*, Eine Auswahl aus seinen Werken, Bearbeitet und eingeleitet von F. B low, Stuttgart, 1942.
- Hobsbawm, E. *The Age of Revolution (1870-1848)*, Mentor, Books New York, 1962.
- H nig, Rene, *Hukuk Felsefesi*, çev: M. Yavuz, İstanbul, 1935.
- İlgar, İhsan, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- Ions, E., *Barış Havarisi Wilson*, çev: Zeki Özer, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.
- İğdemir, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.
- İnalçık, Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1954.
- İnan, Afet. Prof. Dr., *M. Kemal Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, T. İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi, Ankara, 1959.
- İnan, Afet, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1971.
- İnan, Afet, *Tarih'ten... Bugün'e*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970.
- İnan, Afet, Prof. Dr., *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.
- İz, Mahir, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Jaenschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.
- Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1969.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.
- Karal, Enver Ziya, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Türk Devrim Konferansları I, Ankara, 1946.
- Karay, Refik Halit, *Minebab ile mihrab* (1918 Mütarekesi Devrinde Olan Biten İşlere ve Gelip Geçen İnsanlara Dair Bildiklerim), İstanbul, 1963.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk* (Bir Tahlil Denemesi), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971).
- Kesseler, Gerhart, *İçtimaiyata Başlangıç*, çev: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Neşriyatı, no.3, İstanbul, 1968).

- Kılıçzade, Hakkı, *İtikad-ı Batılıya İlan-ı Harb*, İkbal Kütüphanesi, İstanbul, 1332.
- Kinross, Lord, *Atatürk: Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, çev: Ayhan Tepe, Sander Yayınları, İstanbul, 1978.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.
- Koçi Bey Risalesi, bulup tahşiye eden: A. Kemal Aksüt, İstanbul, 1939.
- König, Rene, *Soziologie*, Das Fischer Lexicon, Umgearbeitete und Erweiterte Neuauflage, Frankfurt am Main, 1967.
- Köprülü, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959).
- Kubalı, Hüseyin Nail, *Anayasa Hukuku Dersleri* (Genel Esaslar ve Siyasal Rejimler), İstanbul, 1959.
- Kutay, Cemal, *Çerkez Ethem Dosyası*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1973.
- Kutay, Cemal, *Türk Milli Mücadelesinde Amerika*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979.
- Laroque, Pierre, *Toplum Sınıfları*, çev: Nihat Önel, Varlık Yayınları, İstanbul, 1969.
- Lewis, Bernard, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunu Hazırlayan Düşünce Akımları*, çev: Berlin U. Yurdadoğ, Atatürk Konferansları, VI, 1973-1974.
- Llewellyn, Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz*, çev: Halim Ünal, İstanbul, 1978, *Lozan Barış Konferansı*, takım II, cilt II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, no.348, Ankara, 1973.
- Lukacs, George, *The Historical Novel*, İngilizceye çeviren: Hannah Stanley Mitchele, Penguin Books, Middlesex, 1976.
- Mackenzey, J., *Politics and Social Science*, Penguin Books Ltd. Middlesex, England, 1967.
- Mardin, Ebu'lula, "Kadı", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 6.
- Mehmed Said Halim Paşa, *İslâmlaşmak*, Sebil-ür Reşat K. tüphanesi Neşriyatı, dar-ül-Hilafe, 1337.
- Meray, Seha - Olcay, Osman, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri: Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması ile İlgili Belgeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
- Mısırlıoğlu, Kadir, *Ali Şükrü Bey*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1978.
- "Münevrih Leon Kahon ve Martold'a Göre Cengiz Han", *Türk Yurdu*, cilt I, 1327.
- Moralı, Nail, *Mütarekede İzmir* (Önceleri ve Sonraları), İstanbul, 1976.
- Nadi, Yunus, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Nur, Rıza Dr., *Hayat ve Hatıratım*, Altındağ Yayınevi, cilt II, İstanbul, 1968.
- Onar, Sıddık Sami, Ord. Prof. Dr., *İdare Hukukumuzun Umumi Esasları*, İstanbul, 1967.
- Öymen, H. Raşit, *Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri ve Türk Eğitimine Etkileri*, Atatürk Konferansları, VI., 1973-1974, Ankara, 1977.
- Ozankaya, Özer, *Türk Devrimi ve Yüksek Öğrenim Gerçeği*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.
- Özök, Rükütü, *Düzce-Bolu İsyanları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.
- "Pek Uyanık Bir Uyku", *İctihat*, no.55, 21 Şubat 1328, no.57, 7 Mart 1329.
- Peker, Recep, *Türk İnkılap Tarihi Dersleri Notları*, Ulus Matbaası, Ankara, 1935.
- Perinçek, Doğu, *Kemalist Devrim*, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1977.
- Poulantzas, Nicos - Laciau - Milliband, *Kapitalist Devlet Sorunu*, baskıya hazırlayan: Murat Belge-Atilla Aksoy, Birikim Yayınları, Siyaset Teorisi Dizisi, İstanbul, 1977.

- Raab, H., *Kirche und Scaat*, Nordlingen, 1966.
- Rice, T., *Die Seldschuken*, çev: X Peter Weigert, Köln, 1963.
- Sabis, Ali İhsan, *Harb Hatıratım*, Altındağ Yayınevi, cilt II, İstanbul, 1966.
- Sadi, *Eski Müslümanların İlme Hürmeti*, Sırat-el-Müstakim, Adet, 25-29 Kanunisanı 1324.
- Satı, "Elifba Meselesi", *İçtihat*, no.61, 11 Nisan 1329.
- Satı, "Tanzimatçılık Meselesi", *İçtihat*, no.64, 2 Mayıs 1329.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınları, cilt I, İstanbul, 1966.
- Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1971.
- Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, İstanbul, 1968.
- Sertoğlu, Murat, "İstanbul'un İşgali", belgelerle *Türk Tarihi Dergisi*, sayı 9, Haziran 1968.
- Shaw, Stanford - Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume: II (Reform, Revolution and Republic, The Rise of Modern Turkey), Cambridge University Press, 1977.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973.
- Süleyman Nazif, "Cengiz Hastalığı", *İçtihat*, no.72, 18 Mayıs 1329.
- Şimşir, Bilal, *Sakarya'dan İzmir'e* (İngiliz belgeleriyle), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.
- Taeschker, Franz, "İslâm Ortaçağında Fütuvva ve Fütuvva Teşkilâtı", çeviren: F. İşıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt 15, İstanbul, 1955.
- Tahir, Kemal, *Yorgun Savaşçı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.
- Tansel, S., *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yılı Yayınları, Ankara, 1973.
- Tanilli, Server, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, 1976.
- Tarus, I., *Var Olmak*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1973.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1973.
- Topçuoğlu, Hamide, *XIX. Yüzyıl Sosyologlarında Hukuk Anlayışı*, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961.
- Topuzlu, Cemil Dr., *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde: 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul, 1951.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Fikir Cereyanları*, Basılmamış tez, İstanbul, 1948.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Atatürkçü Laiklik Politikası*, Atatürk Konferansları II, 1969, Ankara, 1970.
- Tunaya, Tarık Zafer, *İslâmcılık Cereyanı* (Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler), İstanbul, 1962.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960.
- Turan, İlder Dr., *Cumhuriyet Tarihimiz* (Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler), Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1969.
- Turan, Şerafettin, *Tevhidi Tedrisat* (Öğretimin Birleştirilmesi), Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, Ankara, 1972.
- Türkçeldi, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1949.

- Türk İnkılap Tarihi*, Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, 2. baskı, İstanbul, 1970, *Türk İstiklal Harbi*, II. cilt (Batı Cephesi), I. kısım, TC Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, seri no.1, Ankara, 1963, *Türk İstiklal Harbi*, II. cilt (Batı Cephesi), 2. kısım, Ankara, 1965, *Türk İstiklal Harbi*, II. cilt (Batı Cephesi), 5. kısım, 2. kitap, Ankara, 1968, *Türk İstiklal Harbi*, II. cilt (Batı Cephesi), 6. kısım, 3. kitap, Ankara, 1969, *Türk İstiklal Harbi*, III. cilt (Doğu Cephesi), Ankara, 1965, *Türk İstiklal Harbi*, IV. cilt (İç Ayaklanmalar), Ankara, 1964.
- "Türk Masalları", *Türk Yurdu*, cilt I, 1327.
- Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV* (Türkiye Cumhuriyeti), İstanbul, 1934.
- Tütengil, Cavit Orhan, *Atatürk'ü Anlamak ve Tanımlamak*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1934.
- Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Devrim*, Türk Dil Tarih Kurumu, Türk İn. Tarih Yayınları, Ankara, 1979.
- Uluğ, Naşit Hakkı, *Emperyalizme Karşı Türkiye (1922-1924)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1971.
- Uluğ, Naşit Hakkı, *Halifelğin Sonu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975.
- Uluğ, Naşit Hakkı, *Hemşerimiz Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.
- Umar, Bilge, *İzmir'de Yunanlılar'ın Son Günleri*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1974.
- Unat, Faik Reşit, *Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştği Devrim Milli Eğitim Sistemi*, Atatürk Konferansları I, Ankara, 1964.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Acemioğlan", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt I.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1937.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1965.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1937.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi-I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1947.
- Üçok, Coşkun, *Türk Hukuk Devrimi*, Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, Ankara, 1972.
- Üstün, Kemal, *Menemen Olayı ve Kubilay*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977.
- Van Dyke, Vernon, *Self Determination and Minority Rights*, International Studies Quarterly, Cilt VIII, no.3, Eylül, 1969.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet Ord. Prof. Dr., *Milli Mücadele Anıları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1971.
- Vorlaender, Karl, "Philosophie des mittelalters" (Geschichte der Philosophie II) Bearbeitet von Enwin Metzke mit einem Schlusskapitel von Ernst Horrmann, Rowohlt's Deutsche Enzyklopaedie, Lech-Schleswig, 7. baskı, Aralık, 1976.
- Walder, David, *Çanakkale Olayı*, çev: M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.
- Wright, E., *Class Boundaries in Advanced Capitalist Societies*, New Left, Review, no.98, July-August, 1976.
- Ziya Gökalp, *Malta Konferansı*, hazırlayan: F. Kırzuoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.
- Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966.
- Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul, 1918.

GÖRSEL KAYNAKLAR

Özel Koleksiyonlar

Cengiz Kahraman

Fahri Aral

Feza Kürkçüoğlu

İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi

Lütfi Seymen

M. Sabri Koz

Necdet Sakaoğlu

Tarih ve Toplum

Toktamış Ateş

Dizin

- 1877 Anayasası 218
1921 Anayasası 153, 230
1924 Anayasası 212, 230-231, 240
1961 Anayasası 231
Abduh, Muhammed 71
Abdullah Azmi Bey 140
Abdullah Cevdet Bey 68
Abdurrahman Bey 117
Abdurrahman Şeref Bey 223
Abdülaziz 74, 261, 309
Abdülhamit, II. 309-310, 312, 321, 324, 338, 351
Abdülmecid, Sultan 309, 316, 324
Abdülmecid Efendi (Halife) 102, 125, 309
Abhaza 171, 173, 250
Acemi Ocağı 50, 210
Açıksöz 335
Adana 87, 90, 99, 112, 156, 235, 297, 313, 337, 346
Adapazarı 171, 192, 282, 318
Adnan Bey 51, 138-139, 150, 231-232, 309-310, 312, 321, 348
Afganistan 21, 76, 284
Afyon 10, 97, 121, 159, 286, 311, 336
Afyon-İzmir Demiryolu 286
Afyonkarahisar 10, 87, 193, 286-287, 311
Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi 10, 194
Agamemnon 83-84
Ağa Han 229
Ağaoğlu, Samet 134, 140, 153-154, 156-158, 164, 219
Ağnam Vergisi 149
Ahdi Milli Beyannamesi 134-135
Ahiler 49-50
Ahmed Ferid 65
Ahmed Refik 50
Ahmet Anzavur 130-132, 144, 282, 311
Ahmet Bey, Agayef 74-76, 88, 310-311, 347, 351
Ahmet Cemal 72
Ahmet Cevdet Bey 100
Ahmet Çavuş 288
Ahmet Hulusi 118
Ahmet İzzet Paşa 86, 312
Ahmet Naim 73
Ahmet Niyazi 74
Ahmet Rıza 310, 328
Akdağ, Mustafa 48, 50-51
Akdağmadeni 176, 283
Akdağmadeni Alayı 176
Akdeniz 11, 59, 83, 94, 135, 164, 194, 261, 288, 294
Akgöl, Hilal xii-xiii
Akhisar 115, 118-121, 160
Aksüt, Ali Kemal 51, 238
Akşehi 88, 166, 193
Aktaş, Refik Necdet 95
Aktuğ (Korgeneral) 116
Akyazı 171
Akyüz, Yahya 185-186, 189
Alaşehir 115, 119-120, 160, 288
Alaşehir Kongresi 120, 161, 319
Alaşehir Ovası 288
Alay, 135, 118
Alay, 172, 115-117, 279-280
Alay, 175, 118
Albayrak (gazetesi) 270, 335
Albayrak İlkokulu 270, 272
Aldıkaçtı, Orhan 34
Alemdar (Gazetesi) 124, 136, 143, 335, 343
Ali Batı 129-130
Ali Batı Olayı 129
Ali Bey (Çetinkaya) 117, 279-281, 311
Ali Fuat Bey (Cebesoy) 100, 160, 165, 199, 203, 213-215, 217, 221, 228-229, 232-235, 262-263, 312
Ali Galip Bey 312

- Ali Kemal 51, 96, 104, 106, 268, 312-313, 326, 337
 Ali Nuri Bey 214
 Ali Rıza Paşa 6, 111, 122, 124, 134, 136, 263, 313, 328
 Ali Rıza Kabinesi 127
 Ali Saip Bey (Ursavaş) 313
 Alişan Bey 180-182
 Alişir Bey 180-181
 Ali Şükrü Bey 123, 154, 313
 Almanlar 21, 29, 85, 154, 269
 Alman Prenslikleri 59
 Almanya 6, 21, 29, 61-62, 81-83, 85, 90, 93, 264, 269, 313, 317-318, 329-330
 Almanya İmparatorluğu 61
 Alsas-Loren 82
 Altuntaş 10
 Amasya 98, 101, 103, 105, 111-112, 124, 268, 273, 314
 Amasya Genelgesi 100, 103-104
 ABD 29, 61-62, 81, 93-94, 121, 137, 159, 200, 223
 ABD Mandası 88, 108
 Amerikalılar 134, 274
 Ampirik araştırma 19
 Anadolu 7-8, 11, 21, 29, 48, 60, 66, 70, 77, 86, 92, 94-95, 100, 104, 107, 110-111, 114, 116-117, 119-121, 127-128, 130, 138, 143-146, 155, 159, 162, 168, 170, 182, 185-186, 189, 191-192, 195-196, 204, 214, 218-219, 250-251, 255, 268-270, 273, 277-279, 282-283, 286-289, 309, 315, 319-320, 322, 324, 329, 335, 337, 341, 343-347, 350-352
 Anadolu Ajansı 143
 Anadolu Demiryolu 159
 Anadolu Hareketi 70, 77, 170, 197, 332, 344
 Anadolu Selçukluları 48
 Anadolu Türkmen Beylikleri 252
 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti 108, 110, 112, 341, 345, 349
 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Grubu 152-153
 Anadolu Yarımadası 29
 Anafartalar 6, 90, 266
 Anayasa Mahkemesi 231
 Ankara 8-9, 65, 73, 97, 99-100, 103, 105, 110, 112-113, 124, 126, 129, 134, 136-140, 142-151, 155, 164-179, 185-192, 194, 198-199, 202-203, 210, 213-214, 218-219, 222, 229, 232, 234, 236, 238, 240, 244, 252, 256, 263, 276-279, 282, 310-311, 313-316, 323, 326, 328-332, 335-337, 352
 Ankara Antlaşması 184, 187
 Ankara Hukuk Fakültesi 291
 Ankara Hukuk Mektebi 239, 245, 311, 331
 Ankara İstasyonu 278
 Ankara Kalesi 112, 276
 Ankara Üniversitesi 239
 Ankara Zeybekleri 277
 Antalya 88, 97, 153, 156, 314, 320
 Antep 87, 99, 112, 133, 174, 184-185, 283
 Anzavur Ayaklanması 130, 172
 Arabistan 76, 93
 Aral, Fahri xii-xiii
 Arap Alfabeti 243, 246-247, 250
 Arapça 14, 220, 237, 252, 328
 Arap Devletleri 86
 Araplar 14, 29, 75, 250
 Araplar Köyü 279
 Arap Milliyetçiliği 62
 Arapseyf (Arap Seyfi) Boğazı 175
 Arar, İsmail 150, 223
 Ardahan 62, 135, 184, 283
 Arıburnu, Kemal 124
 Arif Hikmet Bey 174
 Artova 174
 Artvin 183-184, 283
 Asir 84
 Askeri Rüştiye 5
 Aslıhanlar 193
 Asya 204, 228, 294
 Aşkun, Vehbi Cem 273, 276
 Atatürk, Mustafa Kemal x-xii, 3-15, 21,

- 23, 58, 89-96, 100-115, 119-120, 122-127, 132, 134, 136-140, 142-149, 152-153, 155-156, 158-161, 167-168, 172, 175-179, 182-183, 188-193, 196-199, 201, 203, 209, 212-223, 227-234, 237, 239, 241-245, 248-249, 251, 253, 255-256, 258, 261-263, 266-273, 275-279, 286-291, 293, 303, 306, 310, 312-314, 316-318, 321-323, 325-329, 336, 341-342, 344, 346-352
- Atatürkçülük 5, 44
- Atatürk Devrimleri 4, 47, 211
- Atatürk Müzesi 92
- Atay, Falih Rıfkı 229, 289
- Ateş, Toktamış 17, 28, 61, 210
- Atlas Okyanusu 59
- Atina 192, 198, 318, 330
- Atomize iktidar 27, 225
- Avcıoğlu, Doğan 86
- Avrupa xii, 27-28, 52, 55, 58-62, 65, 67-68, 72, 74-75, 137, 162, 183-184, 189, 197, 200, 250, 261, 292, 303, 312, 316, 328, 352
- Avrupa Hanedanları 43
- Avusturya 58, 61-62
- Avusturya İmparatorluğu 59
- Avusturyalılar 85
- Avusturya-Macaristan 60-62, 82
- Ayan 57, 218, 310, 313
- Aydede* (dergisi) 335
- Aydemir, Şevket Süreyya 92, 103, 106, 112, 233, 266, 273
- Aydın 88, 97, 112, 115-120, 128, 157, 160, 278, 315, 317, 325, 331
- Aydınlanma Çağı 27
- Aydınlık (Dergisi) 235
- Ayvalık 115-117, 119, 121, 128, 279, 281, 311
- Azerbaycan 76, 284, 310
- Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti 184
- Azm-i Milli Cemiyeti 113
- Bahaddin Şakir 86, 313
- Bahçe 99
- Bağdat 99
- Bağdat Demiryolu 187
- Balıkesir 97, 115, 117, 120-121, 130-131, 144, 160, 319, 323, 325, 329-330
- Balıkesir Kongresi 120-121
- Balkan Devletleri 302
- Balkan Harbi 65, 269
- Balkanlar 29, 59-61, 64, 71, 74, 76, 197, 324, 330
- Balkan Savaşları 65, 67, 73, 77, 114, 322, 324-325
- Bandırma 94-95, 97, 115, 118-119, 311, 314, 318
- Barkan, Ömer Lütfi 52-53
- Başkumandanlık Meydan Savaşı 242-243
- Başkumandanlık Kanunu 8
- Batı Anadolu 93-94, 102, 110, 115-117, 119, 129-130, 161, 188
- Batı Avrupa 34, 37-38
- Batı Cephesi 10, 62, 98, 214, 132, 160-161, 165-168, 176-179, 185, 187-188, 190, 192, 195, 294, 312
- Batı Cephesi Komutanlığı 160, 165, 176, 178, 196, 322
- Baticılar 55, 65, 68-71, 73
- Baticılık 58, 63, 66, 68, 70, 345
- Batılılaşma 12, 66-68, 210, 243
- Batı Roma İmparatorluğu 294
- Batı Trakya 135
- Batum 62, 84, 87, 100, 135, 168
- Bauthol, Gaston 24
- Bayar, Celal 88-89, 92-93, 101-102, 114-115, 231, 315
- Bayur, Yusuf Hikmet 81-82
- Bayburt 132
- Baydar, Mustafa 248, 253
- Bayezid, I. (Yıldırım) 50, 261
- Baykal, Sıtkı 252
- Bekirağa Bölüğü 88-89
- Bekir Sami Bey, (Günsav) 115, 118-119, 150, 177, 185-188, 274, 314
- Bekir Sami Bey, (Kunduh) 101, 109, 314
- Belçika 81-82, 302
- Belçikalılar 304
- Belediyeler Yasası 242
- Belen, Fahri 116, 124, 132, 137, 139, 159-

- 160, 167
 Bergama 118, 128, 251
 Berne 305
 Bernheim, E. 17-18, 20
 Besim Bey 233, 348
 Beypazarı 171, 276
 Bıyıklıoğlu, Tevfik 273
 Biga 130-131, 170, 219, 282, 311
 Bigadiç 120
 Bingazi 85, 324
 Birecik 88
 Birinci Grup 153
 Bitlis 85
 Biyolojik Maddecilik 18
 Bodrum 88
 Boğazlar 59, 62, 82-83, 87, 90, 135, 137,
 159, 170, 190-191, 195-196, 198,
 202, 205
 Boğazlar Rejimi 201-202, 205
 Boğazlar Sorunu 189, 200
 Bolşevik Cumhuriyetleri 285
 Bolşevikler 137-138, 183
 Bolşeviklik 138, 154
 Bolu 141, 144, 171-173, 316, 318
 Borak, Sadi 149, 178, 182, 261
 Bornova 115
 Boşnak 69
 Bouillon, Franklin 186-187, 217
 Bozarslan, Mehmet Emin 227
 Bozcaada 204
 Bozdağ 136
 Bozkır Ayaklanması, I. 130
 Bozkır Ayaklanması, II. 130, 169
 Bozöyük 160
 Bracher, Karl Dietrich 31
 Brest-Litovsk Antlaşması 62
 Birand 187
 Britanya Parlamentosu 141
 Brovnik 262
 Buldan 120
 Bulgar 74, 76, 261, 295, 302
 Bulgaristan 62, 83, 161, 200, 327, 330
 Burdur 157, 324
 Burhaniye 279
 Burhaniye-Ayvalık Bölgesi 281
 Bursa 11, 115, 119, 141, 148, 154, 156-
 157, 159-161, 165, 172, 195-196,
 214, 233, 257, 297, 314-315, 319,
 325-327
 Büyük Buhran 62
 Büyük Selçuklu Devleti 48
 Büyük Taarruz 10, 190, 192-195, 322,
 323, 326
 Caber Kalesi 187
 Cafer Tayyar (Eğilmez) 161, 232, 314,
 348
 Calthorpe, Amiral Sir S.A.G. 83-84, 114
 Cami Bey (Baykurt) 91, 150, 219, 315
 Can Bey 76
 Carr, E. H. 20
 Cavit Bey 228
 Celal Bey 174
 Celalettin Arif Bey 127, 143, 149-150,
 219, 315
 Celali İsyanları 51, 56
 Celal Nuri (İleri) 65, 68-69, 336, 351
 Cemal Bey 130, 181
 Cemaleddin Afgani 71, 316
 Cemal Paşa 86, 89, 123-124, 127-128,
 134, 139, 141, 316
 Cemal Zeki 141
 Cemil Çeto Ayaklanması 171
 Cemiyet-i Akvam Nizamnamesi 274
 Cenevizliler 295
 Cengiz Han 76-77
 Cevat Abbas Bey (Gürer) 96, 101, 103,
 217, 267-268, 270, 272, 316
 Cevat Cafer Paşa (Tayyar) 232
 Cevat Paşa 104, 124, 127
 Cevat Şakir 251
 Cevdet Bey 148
 Cevdet İzzap Bey 151
 Cevdet Paşa 116
 Charpy 199
 Chultess 303
 Churchill, W. 196
 Clark, Sir G. 248-249
 Codex, Eumanicus 247
 Conkbayırı-Anafartalar Muharebesi 267

- Cuma Selamlıkları 228
 Comte, Auguste 18
 Cumaovası 115
 Cumhuriyet xii, 3-4, 12-14, 23, 43, 47, 65, 70, 73, 75, 77, 209-210, 218, 220-223, 226, 228-229, 234-237, 239, 241-244, 247-248, 250-252, 254, 263, 273, 277, 280, 291-293, 309-312, 315, 318, 320-321, 326, 331, 337, 341, 343, 345-348
 Cumhuriyet Halk Partisi 153, 233-235, 249, 251, 315, 322-323, 326, 341-342, 345-346
 Cumhuriyet'in ilanı 65, 212, 223, 228, 230, 241, 309, 319, 322, 337, 350
 Curzon, Lord 195, 200-202
- Çağlar, Behçet Kemal 286, 291, 293
 Çalköy 193, 286-288
 Çanakkale 21, 62, 114, 159, 196-197, 329
 Çanakkale Boğazı 59, 83, 87, 170
 Çanakkale Cephesi 6, 319
 Çandarlı Halil 49
 Çankırı 278
 Çapanoğlu Edip Bey 174
 Çatalca 137, 159, 318, 349
 Çaycı, Abdurrahman 212
 Çerkez Ethem 119, 121, 131-132, 166, 170, 172-173, 175-179, 283, 311, 317-318
 Çerkez Ethem Ayaklanması 176, 179, 322
 Çerkezler 14, 69, 171, 250
 Çerkezlik 176
 Çıldır 184
 Çiçerin 188, 190
 Çiftehan 87
 Çin 61, 305
 Çinliler 71
 Çolak İbrahim 172, 175-176
- Dağlar, Oya xii
 Dahiliye Nezareti 105, 108
 Damat Ferit Hükümeti 8, 86, 110, 145, 161, 165, 312-313, 348
- Damat Ferit Paşa 142, 162-163, 316-317, 328
 Daniştay 181, 231, 328
 Danişmend, İsmail Hami 273, 336
 Darülmuallimin Mezunları Cemiyeti 88
 Demirci 120
 Demirci Mehmet Efe 119, 128-129, 317
 Demirci Mehmet Efe Ayaklanması 171
 Demokrasi xii, 41, 72, 231, 348
 Denizli 117-118, 275, 317
 Dersim 181-182, 323, 327
 Derviş Bey 179
 Develi 115
 Devellioğlu, Ferit 40
 Devrim Tarihi Felsefesi 4
 Devşirme Yöntemi 50
 Dranas, Ahmet Muhip 278
 Dickson, Allan 87
Diken (Dergisi) 335
 Dikmen Tepeleri 276
 Dil Devrimi 254
 Din Devleti xi
 Direklerarası 139
 Divitli Eşref Hoca 172
 Divriği 179-182
 Diyamandı 302
 Diyarbakır 13, 85, 98-100, 182, 236, 328, 331-332
 Diyarbakır İstiklal Mahkemesi 235
 Doğu Anadolu 102, 108, 324
 Doğu Avrupa 59, 61
 Doğu Cephesi 83, 99, 165, 183, 188, 215, 323
 Doğu İlleri Kongresi 106
 Doğu Ordusu 183, 372
 Doğu Roma İmparatorluğu 294
 Doğu Trakya 138, 159, 161, 165, 198-199, 204
 Donanma Cemiyeti 88
 Dört Yol 87, 114-115
 Dramalı Rıza Bey 131
 Dumlupınar 10, 194, 242-243
 Dumlupınar Köyü 287
 Dumlupınar Ovası 286-287
 Dumlupınar Zaferi 10

- Dursunoğlu, Cevat 270, 272
 Duru, Orhan 223
 Duverger, M. 37
 Dünya Savaşı, I. 6, 43, 58, 62, 65, 82, 84, 114, 201, 227, 255, 312-313, 316-317, 319, 322, 324, 330, 332, 343, 345
 Dünya Savaşı, II. 21, 320, 322
 Dürrizade Abdullah Efendi 144, 170, 210, 317
 Düyun-u Umumiye 201
 Düzce 144, 170-173, 282, 318
 Düzce Ayaklanması, I. 171-175
 Düzce Ayaklanması, II. 171, 173-175
 Dyke, Vernen Van 32
- Edirne 87, 89, 97, 125-126, 135, 215, 314, 321-324, 327, 329, 349
 Edremit 130-131, 196, 311
 Ege Denizi 204
 Eğitimin Birleştirilmesi Yasası 238
 Elazığ 85, 105, 108, 181, 312, 324
 Elmalı Dağ 288
 Emerson, Rupert 32
 Emperyalizm 32-33, 44, 154, 188-189, 197, 277, 286
 Enderun 51, 210
 Engels, F. xi, 24, 35
 Enver Paşa 6, 87, 90-91, 119, 168, 269, 317-318, 324
 Erbağ 176
 Erdaha, Kamil 181
 Erdek 196
 Ergin, Feridun 91
 Erivan Sovyet Hükümeti 184
 Erkan-ı Harbiye 104, 317, 319, 323, 326
 Ermeni Alayı 114
 Ermeniler 83, 114, 123, 133, 165, 169, 181, 183-185, 351
 Ermeni Sansaryan Mektebi 106
 Ermenistan 86, 93-94, 138, 159, 184, 191, 283, 285
 Erzincan 141, 181-182, 313
 Erzurum 8, 62, 85, 92, 98, 100, 104-106, 108, 122, 126, 134, 141, 145, 182, 218-219, 233, 266-270, 273, 288, 321, 323, 335, 348, 351
 Erzurum Kongresi 8, 104, 106, 107, 109, 117, 120, 268, 314, 335
 Erzurum Telgrafhanesi 266, 270
 Esengin, Kenan 130
 Eskişehir 140, 168, 175-176, 178, 195, 277-278, 297, 325, 352
 Eskişehir-Kütahya Savaşı 168
 Eşme 115, 120
 Eurokomünizm 38
 Evliya Çelebi 112
- Faik Bey 141, 233
 Falay, Nihat 38
 Farrère, Claude 192
 Farslar 75
 Faure, E. 24
 Felâh-ı Vatan Grubu 126, 136, 315
 Feodalizm 27, 52
 Feodal-Monarşik İktidar 32
 Ferit Paşa 269-270
 Ferit Vecdi 69, 72
 Fethi Bey (Okyar) 91, 217, 234, 263, 311, 318-319, 346
 Fethiye 88, 331
 Fevzi Paşa (Çakmak) 150, 166, 168, 219, 319
 Fırat 99
 Fichte 19
 Filistin 32, 93
 Filistinliler 32
 Fin 76
 Flechtheim, Ossip 41
 Foch (Mareşal) 159
 François, I. 264
 Fransa 21, 28, 58-59, 61-62, 81-82, 88, 93, 121, 137, 184-190, 192, 197, 199-200, 202, 204, 213, 222, 243, 264-265, 302, 309-310, 317, 320
 Fransız xii, 43, 71, 83, 87, 99, 108, 113, 115, 128, 133, 140, 141, 159, 185-186, 192, 195, 200-203, 217, 264, 304, 310, 328-329, 336-337
 Fransız Devrimi 27-28, 30, 32, 64, 68

Fransızlar 87-88, 99, 99, 114-115, 132-134, 145, 169, 184-185, 187, 189, 264, 283, 295, 313, 337

Fransız Parlamentosu 141

Fransiskan Papazları 247

Friedman, Milton 34

Fuat Bey (Dr.) 172

Galiçya 297

Galip Bey 113

Galya 164

Garp Cephesi 10

Garroni, Marki 201, 302-304

Gasprinski, İsmail 74

Gavur İmam 131

Gediz 165, 318

Gelibolu 50, 131, 159, 196, 309, 349

Genç Kalemler (Dergisi) 75, 332, 350

George, Lloyd 93, 189, 196, 199

George, V. 160, 162

Gerede 109, 172, 282, 321

Gerede Ayaklanması 171

Germencik 118

Geyve 172

Giresun 122, 319, 349

Goloğlu, Mahmut 93, 100, 106, 108, 112,

122-124, 127, 134, 136, 144, 151,

151, 170, 174-175, 213, 230, 232-

236, 247, 249

Gökbilgin, Tayyip 49

Gökçen, Sabiha 327

Gökçen Efe 116

Gölcük Yaylası 136

Gölpınarlı, Abdülbaki 49

Gömeç (Armutlu) 117

Gönen 130, 132, 170, 311

Gördes 120

Gövsä, Alaattin 248

Göztepe, Tarık Mümtaz 123-124

Greenwich 257

Grey, E. 81

Gurwitch 35

Güleriüz (dergisi) 335

Gümrü Barış Antlaşması 183-184

Gümüşhane 141, 323, 347, 349

Gündüz, Asım 261

Güneş-Dil Teorisi 13, 253

Güney Cephesi 99, 119, 132, 167, 184-

185, 187, 317, 325

Güney Ermenileri 283

Gürcistan 184, 200, 285, 322

Gürcüler 14, 183, 250

Haab, M. 200

Hacı Bayram Camii 147

Hacı Bayram Mahallesi 279

Hacı Bayram Veli 279

Hacı Şükrü 117-118, 177

Hacim Muhiddin (Çarıklı) 117, 120-121, 160-161, 319

Hadımköy 88

Hadisat (gazetesi) 264, 328, 335, 335

Hafız İbrahim Paşa 123

Hafik (Koçhisar) 179

Hâkimiyet-i Milliye (gazetesi) 155, 248, 311, 326, 336

Hakkâri 157, 324

Hakkı (Binbaşı) 118

Hakkı Baha (Pars) 5, 261

Hakkı Behiç Bey (Bayi) 219

Hakkı Bekir Bey 150

Halep 91, 314, 327

Haliç 98, 261

Halide Edip (Adıvar) 101, 109, 122, 138, 146, 168, 172, 192, 273, 319-320, 337, 351

Halifelik 110, 148, 199, 217, 227-229, 297, 309, 343

Halis Bey 163, 180

Halkçılık 14, 44, 284, 342

Halk Zümresi 152

Hamdi Bey (Köprülü) 130-131, 231, 311

Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) 125, 153, 156, 219, 320

Hami Bey 274

Hamidiye Kruvazörü 269

Hamo 179

Harbiye Nezareti 6, 88, 90-91, 104, 272

Harekât-ı Milliye 121, 143

Harekât-ı Milliye ve Redd-i İlhak Büyük

- Kongresi 120
 Hareket Ordusu 268, 316, 321
 Harf Devrimi 247-248
 Harrington (General) 196, 198-199
 Hasan Bey (Saka) 200, 202, 301-302, 304, 306, 320, 342
 Hasan Tahsin (Osman Nevres) 95, 99, 265, 320-321
 Hatay 186-187, 204
 Havass-ı Reuter Ajansı 102
 Havza 100, 102-103
 Haydar Bey 180
 Haydarpaşa 6, 313
 Haymana 278
 Hegel 19, 25, 35
 Hendek 170, 172-173, 282, 319
 Hendek Ayaklanması 171
 Heyet-i Milliye 264
 Heyet-i Nasiha 178
 Heyet-i Temsiliye 8, 105, 109-112, 121, 123-124, 145, 174, 219, 273, 314, 316-317, 324, 336, 341, 346, 349
 Hıyanet-i Vatanîye Yasası 149
 Hicaz 84, 317
 Hicri Takvim 257
 Hikmet Bey 276
 Hilafet 52, 141, 149, 214-216, 219, 221, 226-227, 229, 271, 337
 Hilafetin Kaldırılması 212, 224, 226, 238, 240, 330
 Hilafet Ordusu 144-145, 282, 298, 318
 Hindistan 59-60, 165, 229, 294
 Hintliler 71, 100
 Hint Müslümanları 229
 Hitler, A. 21
 Homeros 224
 Hong Kong xi
 Horasan 98
 Hozat 180-181
Hukuk-u Beşer (gazetesi) 95
 Hürriyetperveran Avam Fırkası 88
 Hürriyet ve İtilâf Partisi (Fırkası) 65, 73, 123, 170, 174, 312, 315-316, 327, 342-343, 346-347
 Hüseyin Avni Bey 141, 261
 Hüseyin Zerdabi Bey 74
 Hüseyinzade Ali (Turan) 77, 310, 344, 351
 Hüsnü Bey (Yarbay) 120, 288
 Hüsrev Bey (Gerede) 172, 321
 Hüsrev Sami (Kızıldoğan) 109, 262
 İğdır 184
 İlgar, İhsan 124, 143
 İlgin Ayaklanması 283
 Irak 48, 84, 93, 99, 204, 284, 313
 Irkçılık 12-13, 73
 Islahat Grubu 152
 Islahiye 99
 İaşe Nezareti 85
 İbolar 180
 İbranice 17
 İçel 141
 İçtihad 65, 68, 69, 309
 İdare-i Umumiye-i Vilayet Yasası 108
 İdil Havzası 74
 İğdemir, Uluğ 109, 151
 İhsan Bey 156, 401
 İkinci Grup 153, 203, 215, 255
 İleri (dergisi) 328, 337
 İleri, Suphi Nuri 17, 336
 İller Yasası 284
 İlmiye Sınıfı 51, 256, 344
 İlyada 224
 İmdat Çavuş 287, 288
 İmranlı 179-182
 İmroz Adası 204
 İnan, Afet 122, 241, 250, 251, 310
 İnalçık, Halil 51, 52, 141
 İnebolu 242, 255
 İnegöl 121, 165, 171
 İngilizler 87-88, 96, 99-100, 102, 104-105, 115, 127, 131, 133-134, 138-139, 144, 152, 165, 167, 171-172, 174, 196-197-198, 278, 306, 311, 344
 İngiliz Muhipleri Cemiyeti 96, 209, 343
 İngiltere 58-59, 61-62, 81, 83, 86, 88, 93-94, 104, 121, 128-129, 133, 137, 159-161, 170-171, 176, 180, 186-190,

- 192, 196-200, 204, 213, 222, 236,
248-249, 265, 302-304, 310, 319-320,
343
- İnkılap Müzesi 113
- İnönü 157, 160, 166-167-168, 179
- İnönü Meydan Muharebesi 157
- İnönü Savaşı 10
- İnönü Zaferi, I 157, 167
- İnönü Zaferi, II 167
- İntihabı Mebusan Kanunu Layihası 122
- İrade-i Milliye (gazetesi) 9, 144, 336
- İran xi, 84, 285, 316, 321
- İsa, Hz. 251, 257, 302
- İskenderun 99, 114, 187, 204
- İslâm (İslamiyet) ix, 50, 69-73, 75-77,
101, 135, 140-141, 157, 162, 165,
183, 197, 209, 217, 219, 227, 228,
238, 240, 248, 251-252, 255, 264,
283-284, 294, 309, 316, 324, 352
- İslâmcılar 65-66, 69-73, 76, 347
- İslâmcılık 58, 63, 70-72, 244, 250, 257
- İslâm Mecmuası 73
- İsmail Canbulad Bey 88, 321, 348
- İsmail Fazıl Paşa 150, 273-275
- İsmail Hakkı 72-73, 76-77, 262, 342
- İsmailiye Tarikatı 229
- İsmet Paşa (İnönü) 167, 176-178, 199-
204, 215, 220, 222-223, 229, 323-
233, 235-236, 252, 300-306, 321-322,
326, 342, 347
- İspanya 59
- İspanyol 61
- İstanbul 6-8, 56, 59, 74-75, 83, 87-98,
102-103, 105-108, 110-114, 119,
123-124, 126-127, 130-132, 134-137,
139-144, 148-152, 159-160, 162, 165,
170-171, 174, 176, 180, 189, 191-
192, 195-200, 205, 213-219, 222,
227-229, 231-232, 235, 246, 249,
253, 266-270, 272, 275, 278, 282,
284-285, 289, 292, 294, 297, 309-
331, 335-337, 342-346, 348, 351
- İstanbul Boğazı 59, 90, 170
- İstanbul Hukuk Fakültesi 238-239, 325
- İstanbul Hükümeti 8, 102, 105, 107-108,
111-112, 119, 196, 199, 213-216,
268, 272, 311-312, 322, 326, 328
- İstanbul'un Fethi 49, 292
- İstanbul Üniversitesi 88, 246, 332
- İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ix
- İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak.
88
- İstikbal (Gazetesi) 235
- İstiklal (Gazetesi) 235, 348
- İstiklal Grubu 152
- İstiklal Mahkemeleri 178, 229, 235-236,
284, 311-313, 321, 323-325, 327,
329, 336, 344, 347, 352
- İsviçre 29, 303-305, 309-310, 328
- İsviçre Cumhuriyeti 300
- İsviçre Federal Meclisi 301, 303
- İsviçre Konfederasyonu 200
- İsviçre Medeni Kanunu 239
- İtalya 61-62, 82, 86, 93-94, 121, 137,
140-141, 187-189, 192, 197, 199-202,
204, 213, 222, 302, 317
- İtalyanlar 87-88, 94, 127-128, 140, 330
- İtalyan Parlamentosu 141
- İtilaf Devletleri 118, 123, 135, 137-138,
142, 282, 285, 302-303, 324
- İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti 95
- İttihad-ı Anasır 64, 69
- İttihad-ı Muhammedi Fırkası 73, 344
- İttihatçı 88-89, 111, 143, 329, 341, 345,
348
- İttihatçılar 58, 70, 86, 88-90, 123, 210,
220, 228, 310-312, 316, 337, 342,
345, 348
- İttihat ve Terakki Partisi (Fırkası) 6, 65,
70, 73, 75, 77, 123, 143, 170, 262,
309-313, 315-319, 321, 323-325,
327-329, 331, 335, 342-346, 348,
350-351
- İttihat ve Terakki Partisi Merkez Komitesi
77
- İzmir 11, 89, 94, 95, 97-98, 102, 115,
118, 123, 127, 129, 136, 138, 157,
159, 160, 163-164, 195-196, 198,
219, 227, 229, 235, 241, 286, 288,
293, 297, 301, 310-312, 314-315,

- 317-321, 323, 325-327, 329, 331, 345, 348
 İzmir İktisat Kongresi 293
 İzmir-Maşatlık Miting Beyannamesi 264
 İzmir Milli Kütüphanesi 265
 İzmir Müdafaa-ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti 89, 91, 345
 İzmir 130, 141, 144, 156, 159, 173, 192, 196, 311, 313, 318, 321
 İzzet Paşa 6-7, 89-92, 179, 214
- Jaeschke, Gotthard 142-144, 149, 159-160, 162-164, 168, 189, 192, 196-197, 199, 214-215, 217, 222
- Japon 302-304
 Japonya 61, 200, 204, 302, 321
jin (gazetesi) 180, 309, 346
 Jones, Friedrich 27
 Jön Türkler 64, 68, 210, 220, 309, 312, 329
- Kabataş 214
 Kafkas Cumhuriyetleri 184, 188
 Kafkas Dağları 297
 Kafkas Tümenleri 97-98
 Kafkasya 62, 74, 76, 84, 310, 344
 Kahire 221, 227, 328
 Kakhaha 235
 Kanada 59, 295
 Kandemir, Feridun 271, 337
 Kangal 179
 Kamu, Kemalettin 288
 Kansu, Ceyhun Atuf 276, 279, 286, 289
 Kansu Gavri 227
 Kant 71
 Kapıkulu 47-52, 55-56, 63, 209-210
 Karaağaç Köyü 279-281
 Karaağaç Köyü Camisi 279
 Karabiga 132
 Karacabe 150, 160
 Karacan, Ali Naci 200-202, 300, 306
 Karadağ 82
 Karadeniz 59, 83, 100, 104, 261, 349
 Karahisar 141, 164
 Karaisalı 287, 288
- Karakese Köyü 115
 Karakol Cemiyeti 345, 346
 Karal, Enver, Ziya 252
 Karaman 97
 Karaman Ayaklanması 283
 Karaman Beyliği 252
 Karamanlı Nuri 180
 Karamanoğlu Mehmet Bey 252
 Karaoğlan Çarşısı 278
 Karasu Rumları 173
 Karlsbad 6, 90
 Kars 61-62, 88, 135, 183-184, 283, 313, 331
 Kars Antlaşması 184
 Kastamonu 154, 157, 255-256, 325-326, 329
 Kayadibi 174
 Kayseri 105, 113, 165, 312
 Kazasker Divanı 238
 Kâzım Bey (Dirik) 119, 269, 273, 322-323
 Kâzım Karabekir 93, 100, 106, 123, 132, 138, 144, 183, 188, 191, 214-215, 231-235, 248, 266, 268-273, 312, 314, 321, 323
 Kâzım Paşa (Özalp) 115, 120, 131, 177, 323
 Kemah 179-182
 Kemalizm 14-15, 44, 237
 Kerteliler 180
 Keskin 182
 Kessler, G. 29, 31
 Keşan 97
 Kıbrıs 32, 204
 Kılıç Ali Bey 174, 178
 Kılıçzade Hakkı 69
 Kırım 76
 Kırkağaç 120
 Kırklareli 97, 329, 349
 Kırşehir 113, 148, 278
 Kızılay Alanı 277
 Kızılcahamam 171
 Kızıldaş Deresi 286-287
 Kızıltepe Kör Rıfat 180
 Kilikya 85, 185-186, 346
 Kilikyalılar Cemiyeti 89, 186, 346

- Kilis 99
Kinross, Lord 90, 95, 113, 198, 231, 233-234
Knight 249
Kocaeli Grubu 192, 196
Kocaeli Yarımadası 97
Kocagöz, Samim 95, 265
Kocatepe 193
Koçgiri Ayaklanması 179, 182
Koçgiri Aşireti 179-182
Komünistler 153-154
Konstantin, Kral 189, 198, 200
Konuk, Şükrü 116
Konya 87-88, 95-96, 140, 171, 182, 283, 320, 336
Konya Ereğlisi 97
Konya Sultanlığı 49
Kozan 99, 313, 319
Kölemen 227
König, Rene 35
Köprülü, Fuat 48-49, 53, 88, 248
Köseoğlu, Selahattin 106
Kubalı, H. Nail 28
Kula 115, 120
Kumanlar 247
Kurşunlu Köyü 94
Kurtuluş Savaşı 351
Kuruçay 179, 182
Kuşadası 88, 117, 128
Kutay, Cemal 175-176
Kuva-yı İnzibatiye 132, 144, 210, 311
Kuva-yı Milliye 110-111, 116-120, 127, 130-134, 136, 140, 144, 153, 161, 164, 170, 173, 176, 197, 210, 219, 255, 278, 311, 314, 317, 323, 325, 328, 345
Kuvay-yı Seyyare (Gezici Kuvvetler) 178-179
Kuzey Afrika 62
Kuzey Denizi 59
Kuzey İtalya 59
KKTC 32
Küçük, Yalçın x
Kürdistan 86, 93, 129, 159, 180-181
Kürdistan Teali Cemiyeti 346
Kürt Ayaklanması 169
Kürtçe 14
Kürtçülük 129
Kürtler 14, 159, 180-181, 250
Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti 180
Kütahya 148, 168, 178-179, 318, 326
Laclau, Ernesto 25
Laiklik 27, 224-226, 240, 342
Laraque, Pierre 39
Latin Alfabesi 69, 247-248
Latince 31
Lazistan 141
Lazlar 14, 250
Le Bon, Gustav 68
Leh 300
Lehistan 59, 300
Lenin 20-21, 32, 188
Le Play 68
Lewis, Bernard 220
Liberalizm 153, 226, 348
Libya 21, 204, 266
London Times 229
Londra 33, 62, 81, 138, 167, 189, 249, 316, 319, 326, 347,
Londra Konferansı 137, 185, 189, 213, 285, 314
Londra Mukavelesi 187
Louis, XIV. 59
Lozan 161, 190, 199-205, 214, 238, 300-301, 306, 320, 330
Lozan Antlaşması 161, 190, 204-205, 240, 300, 310, 322
Lozan Konferansı 200-203, 304-305, 327
Lütfi Fikri Bey 124
Macarlar 295
Macit Bey 274
Mackenzie, W. J. M. 25
Mahmut, II. 255
Makedonya 74, 261, 297, 318, 323
Malaya Zırhlısı 217
Malkara 97
Malta 88, 139, 191, 200, 217, 311, 321, 324, 328-329, , 332, 336

- Manastırlı Hamdi Bey 139
 Manisa 97, 116-117, 119-120, 128, 164, 178, 288, 320
 Manyas 119, 130, 311
 Maraş 88, 99, 112, 133, 141, 184
 Maraş Kalesi 133
 Mardin 98, 130, 235
 Mardin, Eb'ula 51
 Marmaris 88
 Marks, Karl 18, 24, 35
 Marksist 14
 Massigili 302-304
 Materyalist 18, 35
 Materyalist Tarih Anlayışı 18
 Mavri Mira 346
 Mazhar (Yarbay) 118
 Mazhar Müfit (Bey), Kansu 105, 109, 144, 151-152, 157, 274-275, 323-324
 Mebuslar Seçimine Mahsus Karamame 122
 Mecelle 237-238, 240
 Meclis-i Mebusan 7-8, 57, 67, 92, 112, 123-125, 132, 134-136, 140, 142-145, 149, 218, 273, 309, 311, 316
 Medeni Kanun 239-240, 242, 245
 Medine 257, 309
 Mehmed, II. (Fatih) 49
 Mehmed, V. 324
 Mehmet Akif (Ersoy) 324
 Mehmet Metin (Ersoy) 280
 Mehmet Şefik Bey (Aker) 325
 Mekke 257, 324
 Meksikalılar 71
 Menderes Köprübaşı Müfrezesi 118
 Menemen 97, 186
 Mentеше 155-156
 Meray, Seha 83, 162, 200
 Meriç Nehri 198-199, 204
 Mersin 87, 99, 233, 348
 Mestan Efe 119, 121
 Merzifon 88
 Meşrutî Monarşi 12
 Meşrutîyet, I. 56-57, 67, 218, 320, 230, 309
 Meşrutîyet, II. 6, 57-58, 67-68, 71, 74, 210, 218, 220, 227, 309, 311-313, 315, 317, 319, 321, 323, 328-329, 331, 345
 Metristepe 167
 Mısır 165, 204, 227, 318-319, 324, 328, 330
 Mısırlıoğlu, Kadir 123,
 Mısrata 85
 Midilli 94, 204, 316
 Midyat 129-130
 Mihaliçık 278
 Millet Bahçesi 278
 Milletler Cemiyeti 138, 159
 Milli Aşiret Ayaklanması 171
 Milli Kongre 88
 Milliyetçilik 60, 75, 275, 345
 Milne 104, 128, 136, 159
 Milne Hattı 128, 136
 Misak-ı Milli 125, 127, 134, 136, 187, 190, 201, 203
 Mithat Paşa 261
 Moğol 76
 Moğol İstilası 49
 Monarşi 12, 27-28, 34, 58, 209-210, 224-226, 243, 250, 324, 330
 Monarşik İktidar 27, 250
 Monbelli (General) 199
 Mondros Mütarekesi 6, 81, 83, 85-86, 91, 94, 112, 320-321, 323-325, 328-329, 341, 343, 346
 Montreux Sözleşmesi 205
 Moskova 59, 165-166, 188-190, 285, 327, 330-331, 369
 Moskova Antlaşması 184, 188
 Moskova Knezliği 59
 Muallim Birlikleri 246
 Mucur 113, 171
 Mudanya 94, 198-199, 214
 Mudanya Mütarekesi 195, 199-200, 213, 322
 Mudurnu Ayaklanması 171
 Muerpi 87
 Muhammed, Hz. 227, 238
 Muhiddin Baha (Pars) 148, 325, 352
 Muhiddin Paşa 113
 Muhtar Bey 233, 248

- Mumcu, Ahmet 237
 Murad, II. 50
 Murat Dağı 286-287
 Muratlı Köyü 279
 Mussolini 200
 Mustafa Celalettin Paşa 74
 Mustafa Çelebi 50
 Mustafa Fehmi Efendi 150
 Mustafa Necati 155, 325, 329
 Mustafa Necip 262
 Mustafa Paşa 180, 317
 Mustafa Reşit Paşa 108, 220, 261
 Musul 202-204, 234, 236
 Muş 266
 Mutlakiyet 296
 Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti 341, 349
 Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Grubu 126,
 152-153, 215, 220, 345
 Müdafaa-ı Hukuk Zümresi 152
 Müdafaa-ı Milliye Caddesi 277
 Müfit Hoca 148
 Münih 417
 Münire-tül Mehdi Hanım 290
 Mütevekkil, III. 227

 Nadir Paşa 95
 Nakşibendi 234
 Namık Kemal 67-68, 337
 Napoleon 264
 Nazım Bey (Dr.) 325, 352
 Nazım Bey (Binbaşı) 173
 Nazım Paşa 88, 266
 Nazilli 116-117, 120, 160, 317
 Nebil, Efendi 164
 Necati Bey 164, 233, 325
 Necip Bey 174
 Nemrut Mustafa Mahkemesi 147
 Nesin, Aziz 279, 281
 Nesip Ali Bey 275
 Neve Freie Presse 221
 Niğde 97
 Nikarya Adası 204
 Nişancı 51
 Nogara 304
 Normandiya 164

 Numan Efendi 141
 Nurettin Paşa 181-182, 257, 313, 325
 Nusaybin 130

 Olcay, Osman 83, 162
 Oltu 183-184
 Onar, Sıddık Sami 28
 Orak-Çekiç (dergisi) 235
 Ordu 233, 325, 349
 Orhan Bey 49
 Orlando 93
 Orta Asya 318
 Orta Avrupa 59
 Ortaçağ 18, 47, 49, 51, 209
 Ortadoğu 29, 60
 Ortaköy 176
 Ortodoks 240
 Osmaniye 99
 Osmanlı Anayasası 292
 Osmanlı Beyliği 49, 252
 Osmanlı Bürokrasisi 47
 Osmanlıca 40, 220, 253, 328
 Osmanlılar 65, 76
 Osmanlılık 58, 63-67, 76, 244, 250,
 343, 345
 Osmanlı Devleti 48-49, 51, 53, 60, 84,
 103, 129, 135, 137, 162-163, 219,
 295-297, 313, 317-318, 324, 330,
 341, 349, 351
 Osmanlı İmparatorluğu 13, 21, 29, 43,
 47, 49-53, 55-71, 73, 77, 81-83, 85-
 87, 93-94, 100, 114, 122-123, 137,
 145, 159-160, 163-164, 170, 204,
 209-210, 215, 218, 226-227, 237-238,
 241, 247-248, 250-252, 255, 257-258,
 261, 298, 303, 329, 343
 Osmanlı Meclisi 122, 127, 134, 141
 Osmanlı Merkez Divanı 52
 Osmanlı-Rus Savaşı 184
 Osman Nuri 141
 31 Mart Olayı 73, 319, 321, 324
 Ovacık 179
 Ödemiş 116-117, 120, 128, 317
 Öğretimin Birliği 243, 245
 Öğüt (gazetesi) 336

- Ömer Efendi Köyü 171
 Ömer Naci 262
 Öymen, H.R. 243-244
 Özkök, Rüknu 171-172
 Özgürlükçü Demokrasi xii
- Panama Şapkası 255-256
 Panislamizm 57, 64, 74, 316
 Panislavizm 71
 Paris 61, 197, 200, 264, 309-310, 312, 314-316, 321, 323, 325, 327-328, 330-331, 346
 Paris Barış Konferansı 93, 160
 Paris Komünü 43
 Paris, Konferansı Yüksek Konseyi 128
 Pasifik Okyanusu 61
 Pellé (General) 302-305
 Peloponnes Savaşları 18
 Pera Palas 7, 92
 Peters, Benn 33
 Petrograd 21, 59
Peyam-ı Sabah (gazetesi) 337, 343
 Poincaré, H. 198, 200
 Polonya 59, 82
 Pomaklar 131
 Portekiz 302
 Portekizliler 304
 Posof 184
 Poulantzos, Nicos 25, 39
 Pozantı 87, 337
 Pozitivizm 18, 68
 Proletarya Devleti 21, 37-38
 Prusya 43, 61-62
- Raab, Herbert 224
 Rahmi Bey 131
 Raif Efendi 270, 272, 274
 Rasim (Yüzbaşı) 116
 Rasim Bey 273
 Rauf Bey (Orbay) 83-84, 101, 103, 105, 109, 126, 138-140, 217, 228-229, 231-233, 268-273, 326, 348-349
 Recep Bey (Peker) 326
 Redd-i İlhak Dernekleri 120-121
 Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi 264
- Refahiye 179, 182
 Refet Paşa (Bele) 166-168, 176, 199, 214, 216, 274, 326, 348
 Refik Halid 136, 337, 335
 Refik Şevket Bey 153, 157
 Reis Paşa 274
 Remzi Bey 143
 Reşat Hikmet Bey 83, 127, 143
 Reşit (Yüzbaşı) 119,
 Reşit Bey 119, 178-179
 Rıfat Efendi (Börekçi) 144
 Rıza Nur 123, 125, 140-141, 150, 200, 301-302, 304, 306, 327, 342
 Rıza Tefik (Bölükbaşı) 163, 327
 Romanya 82, 200, 204, 297, 302, 344
 Romenler 295
 Rumlar 87, 94, 114-115, 123, 195, 251, 280, 346
 Rum Patrikhanesi 170
 Rum Pontus Ayaklanması 171
 Rum Pontusçular 170
 Rumbold, Sir Horas 215, 302-305
 Rumuni Sarayı 301-302, 306
 Rus 188
 Rus Çarlığı 58-61, 86
 Rus Devrimi 62, 209
 Rus-Sovyet Hükümeti 188
 Rusya 21, 60-62, 64, 74, 81-83, 137, 200, 202, 311, 316, 325, 329-330
 Rüştü (Binbaşı) 173
 Rüştü Paşa 233, 399
- Saadi 72
 Sabahattin Bey 68
Sadayı Hak (gazetesi) 235
 Sadullah Bey 83
 Saimbeyli 99
 Sait Halim Paşa 70-72
 Sakarya 168-169, 190-191, 195, 297
 Sakarya Meydan Muharebesi 169, 244, 298, 311
 Sakız Adası 204
 Salihli 115, 119-120, 288, 318
 Salihli cephesi 119, 175
 Salih Paşa 6, 101, 111-112, 127, 137, 328

- Salih Paşa Kabinesi 138, 143
 Saltanatın Kaldırılması 212, 214-215, 220, 230, 328
 Samsun 7, 88, 95, 98, 100, 104, 147, 267, 269, 316, 321-322, 347
 Sanayi Devrimi 27, 52, 210
 San Remo Konferansı 137, 145, 159, 163
 Sarayburnu 249, 289
 Saray-ı Hümayun Telgrafhanesi 269
 Sarayköy 118, 120
 Sarıkamış 114, 183-184
 Saruhan 153, 155, 157, 315, 325, 330
 Satı Bey 69
 Savaştepe 120
 Savşat 184
 Savur 130
Sayha (gazetesi) 235
 Schelling 19
 Sebil-ül Reşat 73
 Seçim Yasası 242
 Seeley, J. R. 21
 Sefer Bey 172
 Selahattin Bey 142, 336
 Selanik 5, 64, 89, 261, 263, 268, 310, 320-321, 325, 329, 331, 336
 Selçuklular 49, 252
 Selek, Sebahattin 83, 86-89, 98, 100, 104, 111, 115-116, 119, 160, 168, 183
 Selim, I. (Yavuz) 52, 227, 294
 Selim, III. 261
 Selma Sultan 92
 Sencer, Sultan 48
 Sened-i İttifak 57, 66
 Serbest Cumhuriyet Fırkası 311, 318, 346-347
 Sertel, Sabiha 234-235
 Sertel, Zekeriya 88-89
 Sertoğlu, Mithat 139
 Sevr Antlaşması 83, 161, 164-165, 184, 186, 300, 324, 327, 330
 Seyfullah Efendi 141
 Sforza, Kont 189
 Shuttleworth, D. I. 196
Sırat-el Müstakim (dergisi) 72-73
 Sırbistan 82
 Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı 200
 Sırplar 295
 Sırrı Bey 156
 Silvan 98
 Sincanlı Ovası 286
 Singapur xi
 Sinop 141, 148, 327, 331, 343
 Sirkeci 87
 Sisam Adası 204
 Sivas 85, 93, 98-99, 101, 104-105, 108-110, 112-113, 138, 157, 180-182, 269, 273-274, 283, 322, 326, 336-337, 341
 Sivas Kongresi 8, 108-111, 121, 275-276, 312, 314, 341-342, 346, 351
 Siverek 235
 Smith, M. L. 159
 Soma 119-121, 160
Son Telgraf (gazetesi) 235, 348
 Sovyetler Birliği 184, 187, 189
 Soyadı Yasası 258
 Soysallıoğlu, İsmail Suphi 157
 Spencer 71
 Steiner 300
 Sudan 204
 Sulh ve Selamet Cemiyeti 95
 Sultanahmet 125, 160
 Sultanahmet Meydanı 124, 301
 Sultanahmet Mitingi 101, 320
 Suriye 5-6, 93, 187, 204, 261-262, 266, 284, 312
 Susurluk 115, 117, 120, 130
 Suşehri 179
 Süleyman, I. (Kanuni) 294-295
 Süleyman Nazif 65, 92, 264, 328, 335
 Süleyman Paşa 261, 342
 Süleyman Şah 187
 Süleyman Şefik Paşa 144, 318
 Sümer, Faruk 48
 Sümerler 13
 Şapka Devrimi 254-255
 Şapka Yasası 257
 Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 108

- Şarköy 97
 Şeref Bey 126, 135, 148
 Şeriat 12-13, 52, 70, 171, 237-238, 282, 317
 Şerif Bey 148, 329
 Şevket Turgut Paşa 104
 Şevki Bey 141
 Şeyh Eşref 132
 Şeyh Eşref Ayaklanması 132
 Şeyh Sait 232, 236
 Şeyh Sait Ayaklanması 231, 234, 313, 324, 348
 Şimşir, Bilal, N. 195
 Şura-yı Saltanat 102
 Şura-yı Ümmet 74, 313, 330
 Şükrü Bey (Saraçoğlu) 121
 Şükrü Naili Paşa 222
- Tahir (Yüzbaşı) 116
 Tahsin Bey 141, 347
 Takrir-i Sükûn Kanunu 235-236
 Talat Paşa 6, 86-87, 91, 324-325, 329
 Talim ve Terbiye Cemiyeti 88
 Tanilli, Server 218, 230-231, 240
Tanin (gazetesi) 228, 319, 323
 Tanzimat 13, 56, 63-65, 67, 69, 77, 154, 210, 231, 323
Tasvir-i Ef'kâr (gazetesi) 228, 235, 331, 337
 Taşhan 277-278
 Taşnak 100, 183-184
 Tavşan Adaları 204
 Teali-i İslâm Cemiyeti 95, 347
 Teceddüt Fırkası 88, 123, 345, 348
 Tekin, T. 247-248
 Tekirdağ 97, 161, 191, 349
 Telkin ve Tedhiş Kanunu 155
 Temsilciler Kurulu 107-108, 113, 276
 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 233-236, 310-312, 314, 321, 323, 326, 348
Tercüman-ı Hakikat (gazetesi) 212
 Terkos Gölü 159
 Tesanüd Grubu 152
 Teşkilât-ı Mahsusa 119, 313, 318, 321
- Tevfik Bey (Yüzbaşı) 84, 117, 177-179, 318
 Tevfik Paşa 6-7, 86, 91-92, 160-161, 189, 196, 199, 213-216, 329
 Tevfik Paşa Hükümeti 7, 91-92, 165, 313, 328
 Tevfik Rüştü Bey (Aras) 156, 329
 Tevhid-i Tedrisat Kanunu 245, 325
 Thomson, David 21
 Thukydides 18
 Togan, Zeki Velidi 17, 20, 248
 Tokat 101, 141, 314, 352
 Toker, Metin 235
 Topçuoğlu, Hamide 35
 Toroslar 89
 Toros Tüneli 84
 Trablusgarp 114, 324
 Trabzon 89, 93-94, 141, 154, 170, 172, 233, 235, 313-314, 320-321, 348-349
 Trabzon Muhafaza-i Milliye Cemiyeti 89
 Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 349
 Trakya 87, 191-192, 195-196, 202, 297, 314, 323
 Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi 89, 349
 Trikopis 193, 288
 Tunalı Hilmi Bey 141
 Tunaya, Tarık Zafer 47, 66, 72-73, 75, 77, 225, 233, 235, 243, 257
 Tunus 255
 Turan, İlter 25, 58, 247
 Turan, Ş. 245
 Turancılık 244
 Turgutlu 120, 128
 Tuzla 183
 Tuzluca 184
 Türk x, xii, 10-14, 26, 29, 44, 50, 66, 74-77, 82-85, 92, 96-100, 103, 115, 117, 120-121, 125-126, 128, 133, 139, 147, 149, 157, 160, 162, 165, 169, 178, 180, 182, 184-185, 187-189, 191, 193-203, 205, 210-211, 213, 216, 219, 231-232, 238-239, 241-242, 247, 248, 251-253, 258, 261, 264-

- 265, 273, 276-280, 286-287, 289-295, 297, 300-302, 304, 306, 310, 315, 319, 321-322, 324-325, 327, 329-330, 332, 341-342, 349-350
- Türk Alfabeti 243, 246, 248, 250, 289
- Türkçe x, 31-32, 38, 40, 69, 122, 239-240, 243, 245, 247-248, 252-254, 258, 306, 349
- Türkçüler 65-66, 73, 75-77, 320
- Türkçülük 26, 58, 63, 73-77, 244, 250, 330-331, 345, 351
- Türk Derneği 75, 331
- Türk Devrimi xi, 4, 23, 43, 223, 237, 243, 291, 341, 350
- Türk Devrim Tarihi Araştırma Merkezi ii-xiii
- Türk Dili Araştırma Kurumu 253, 349
- Türk Dilini Tetkik Cemiyeti 244, 253
- Türk Dil Kurultayı 253
- Türk Dil Kurumu 252-253, 349
- Türk-Fransız Antlaşması 204
- Türkgeldi, Ali Fuat 84, 102-103, 114
- Türk Harf Devrimi 289
- Türk Hukuk Devrimi 239
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü 3-4
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları 6, 122, 143, 161, 238-239, 243, 245
- Türkiye Büyük Millet Meclisi 8-11, 129, 134, 147, 149, 151, 153-154, 169, 194, 196, 205, 213, 216, 219, 245, 249, 252, 258, 277, 282-284, 292, 298, 306, 309-310, 312, 315, 319-320, 322-326, 328-332, 341, 352
- Türkiye Cumhuriyeti 3-4, 12-14, 26, 29, 32, 42, 44, 66, 212, 223, 227, 229-230, 236, 240, 245-246, 251-252, 254, 256, 258, 322, 343, 345
- Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu 201
- Türkiye-Lehistan Antlaşması 300
- Türkler 13-14, 48, 74-77, 91, 94, 112, 115, 121, 133, 137, 140, 160, 162, 165, 185, 195, 197-198, 247-248, 250-251, 258, 264-265, 280, 284, 292, 296, 305, 311, 318, 350
- Türk Ocağı 75, 88, 311, 320, 331, 349-351
- Türk Ordu Birlikleri 222
- Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması 188
- Türk Tarih Heyeti 251
- Türk Tarih Kurumu 237, 252, 310, 331, 350
- Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti 237
- Türk Temsilciler Kurulu 200
- Türk-Yunan Savaşı 261
- Türk Yurdu Cemiyeti 75, 350-351
- Türk Yurdu* (dergisi) 75, 248, 311, 350-351
- Tütengil, Cavid Orhan 4
- Ukrayna 200
- Uluğ, Naşit Hakkı 216, 227-229
- Ulus Alanı 277-278
- Ulusal Kurtuluş Cephesi 276-278
- Ulusçuluk 13-14, 26, 44, 64, 66-67, 74, 77, 243-244, 249-251, 291, 342
- Umurlu Müfrezesi 118
- Umur-u Şerifiye Başkanlığı 150
- Unat, Faik Reşat 243
- Urfaq 88, 99, 133-134, 184, 235, 313
- Urla Yarımadası 115
- Uşak 119, 121, 160, 182, 195, 288, 319
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 48-51, 54, 335
- Uzunköprü 87-88
- Üçok, Coşkun 238, 245
- Ülke ve Askerlik Komisyonu 201
- Ülkücülük x
- Ümraniye 182
- Üniter Devlet xi
- Üsküdar Mitingi 101
- Vahdettin (Mehmet VI.) 6-7, 90-93, 95-96, 102, 107, 110-111, 114, 123, 127, 134, 136, 140, 143-144, 146-147, 160, 162-163, 170, 200, 210, 213-218, 309, 324, 343
- Vakit* (gazetesi) 7, 92, 274, 276, 337
- Van 85, 98, 182, 314, 323
- Vasıf Bey (Çınar) 329

- Vasıf Bey (Kara) 136, 138, 140, 274, 346
 Vatan (Gazetesi) 228, 348
 Vatan ve Hürriyet Cemiyeti 261, 351
 Vehbi Bey 178
 Vehbi Hoca 140
 Vehbi Kalfa 281
 Velidedeoğlu, H. V. 147-148, 151, 239
 Venedikliler 295
 Venizelos 86, 93-94, 159-160, 185, 189, 198, 200, 302-305, 330
 Versay Antlaşması 86
 Veteriner Dershanesi 263
 Veziroğlu Mehmet Bey 133
 Vilayet (gazetesi) 268, 328
 Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 89, 106, 271
 Viyana Kongresi 60
 Volga 247
 Vorlaender, Karl 27
- Yahudi 94
 Yahudi Fransızlar 264
 Yahudiler 31, 123
 Yahya Galip, Bey 174
 Yahyaköy 132
 Yalman, Ahmet Emin 86, 88, 123, 138-140, 228-229, 232, 234-235, 237
 Yavuz Zırhlısı 144
 Yedi Şehitler 280-281
 Yedi Şehitler Anıtı 279, 281
 Yemen 84, 114, 267, 278, 313
 Yeni Adana (gazetesi) 337
 Yenice 131
 Yeniçeri Ocağı 49-50, 210
 Yeni Gün (Gazetesi) 331, 337
 Yeşilköy 261
 Yeşilordu Cemiyeti 318, 352
 Yıldırım Orduları 89, 91
 Yıldızeli 174, 314
 Yıldız Sarayı 140, 162, 263
 Yıldız Sarayı Telgrafhanesi 269
 Yiğit Ordusu 116
 27 Mayıs 1960 Devrimi 230, 315, 322, 329
- Yozgat 174-176, 182, 283, 316, 318
 Yozgat Ayaklanması, I. 170, 173-175
 Yozgat Ayaklanması, II. 170, 174-175, 180
 Yörük Ali Efe 117-118
 Yugoslavya 200, 204
 Yunan 87, 93-96, 98-99, 102, 114-115, 117-118, 121, 128-129, 136, 156, 159-161, 164-169, 173, 179, 190, 192-193, 195-196, 198-199, 261, 264-265, 279-281, 286-288, 300-301, 314, 321, 330
 Yunanistan 86, 88, 93-94, 163, 187-190, 192, 199-200, 202-204, 232, 250, 302, 330, 346
 Yunanistan Küçük Asya Ordusu 193
 Yunan Kara Kuvvetleri 98
 Yunus Nadi Bey (Abaloğlu) 8, 138, 143, 146-148, 172, 331, 337, 351-352
 Yusuf Bey (Akçuraoglu) 74, 275, 330
 Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) 123, 150, 186-187, 199, 331
 Yücel, Hasan Ali 88
 Yüksek Öğrenim Kanunu x
- Walder, David 196-198
 Wilson, W. 32, 62, 81-82, 93, 139, 159
 Wilson Beyannamesi 121
 Wilson Prensipleri 121, 264, 351-352
 Wilson Prensipleri Cemiyeti 320, 344, 351-352
- Zalim Çavuş 180
 Zara 179-188
 Zazalar 180
 Zeki Bey 141
 Zeytin 99
 Zımara 179
 Zile 176, 183
 Zile Ayaklanması 170
 Ziya Gökalp 13, 26, 58, 76-77, 88-89, 331, 337, 350
 Ziya Paşa 67-68
 Zülflü İsmail Paşa 263

Prof. Toktamış Ateş *Türk Devrim Tarihi*'nde, Mondros Mütarekesi'nden Mustafa Kemal'in ölümüne kadar olan süreci alışılmış kalıpların dışında inceleyerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini olayları yaratan toplumsal dinamiklerle ilişkilendirerek yorumluyor. *Türk Devrim Tarihi*'nde olaylarla Milli Mücadele'nin temel aşamaları ve devrimler, benzerlerinde olduğu gibi ardarda sıralanıp kuru ve devrim felsefesini yansıtmaktan uzak yöntemlerle ele alınmıyor. Toktamış Ateş *Türk Devrimi*'ni irdelerken, olayların arka planındaki güçleri, yirminci yüzyılın başlarında yükselmeye başlayan emperyalizm olgusunu, Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşe götüren nedenleri nesnel bir yaklaşımla doğru yerine oturtuyor. Bu yapıtta Kurtuluş Savaşı, kongrelerden cephelere, savaşlardan antlaşmalara kadar tüm ayrıntılarıyla yorumlanırken; Cumhuriyet'i biçimlendiren devrimler ve itici güçleri, onları oluşturan tarihsel ve sosyal koşullarla birlikte inceleniyor. Böylelikle ilk kez Türk devrim tarihi salt aktarmacı ve dünü bugüne bağlayan bir sistematikte sunuluyor. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, yıllardır üniversitelerimizde ders kitabı olarak okutulan bu eseri farklı bir biçimde yayına hazırladı. En başta öğrencilerin *Türk Devrimi*'ni, kendi toplumsal konumlarıyla, yaşadıkları süreci birlikte irdeleyerek, kavramaları amaçlandı. Konular, dönemin fotoğrafları ve belgeleriyle birlikte sunulurken, tamamlayıcı bilgilerle de zenginleştirildi. Ayrıca kitaba yeni bölümler eklendi, kapsamı genişletildi. *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'nın bu alanda yapacağı benzeri yayınların ilki olmaktadır. *Türk Devrim Tarihi* Kitaplığı, Milli Mücadele'nin ve Türk devrim sürecinin aşamalarını bütün yanlarıyla ele alacak yapıtlar ve kaynak kitaplarla zenginleşecektir.

ISBN: 978-605-399-143-4

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI